

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

Central Archaeological Library

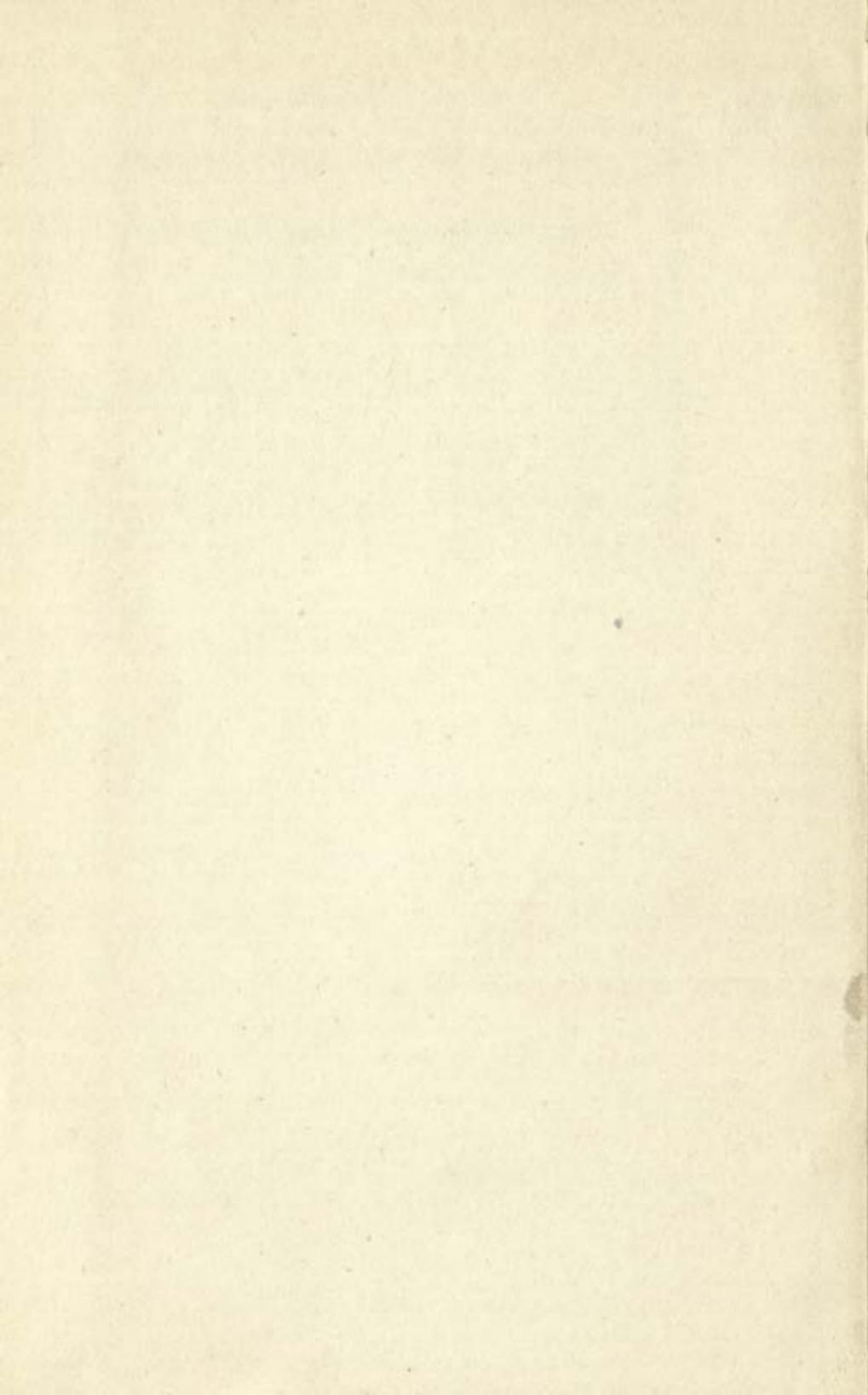
NEW DELHI

ACC. NO. 74471

CALL NO. Sa6v/Das/Kas

D.G.A 79

၇၄၄၇၁

DIAGNOSIS AND TREATMENT OF DISEASES IN ĀYURVEDA

Āyurveda is a system of medicine which originated in India and is based on the principles of the Vedas. It is a complete system of medicine, covering all aspects of health and disease. It is a science of life, a way of life, and a way of thinking.

The main principle of Āyurveda is to maintain the balance between the body and the mind.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

Āyurveda is based on the principles of diet, exercise, and meditation.

TODARĀNANDA—ĀYURVEDA SAUKHYAM SERIES

- Ed. and tr. by *Vaidya Bhagwan Dash & Vaidya Lalitesh Kashyap*
- No. 1 Materia Medica of Āyurveda
- No. 2 Basic Principles of Āyurveda
- No. 3 Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda
Part One
- No. 4 Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda
Part Two
- No. 5 Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda
Part Three
- No. 6 Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda
Part Four
- No. 7 Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda
Part Five *(In Press)*
- No. 8 Five Specialised Therapies of Āyurveda
(Pañca Karma) *(In Progress)*
- No. 9 Iatro-Chemistry of Āyurveda (*Rasa Śāstra*)
(In Progress)

By the same author

A Hand Book of Āyurveda, (Concept, 1986)

Studies in the Medicine of Ancient India : Osteology or the
Bones of the Human Body, by A.F. Rudolf Hoernle, C.I.E.
with An Introduction by Vaidya Bhagwan Dash, (Concept,
1986)

Todarānanda-Āyurveda Saukhyam Series No. 6

DIAGNOSIS AND TREATMENT OF DISEASES IN ĀYURVEDA

BASED ON

74471

ĀYURVEDA SAUKHYAM OF TODARĀNANDA
PART FOUR

by

VAIDYA BHAGWAN DASH

D.A.M.S., H.P.A., M.A., Ph.D.

Former Deputy Advisor (Ayurveda)

Ministry of Health & Family Welfare

Govt. of India

and

Consultant in Traditional Medicine, WHO.

&

VAIDYA LALITESH KASHYAP

B.I.M.S., Ph.D.

Medical Superintendent

Ayurvedic Hospital

Central Govt. Health Scheme

Directorate General of Health Services,

New Delhi

Sa 6 V

Das/Kas

CONCEPT PUBLISHING COMPANY, NEW DELHI

DIAGNOSES AND TREATMENT

74471 २०.११.८७
वार्षिक संस्करण
निवेदित संस्करण
नहीं विलो

PRINTED ON

वायु और शरीर का प्रभाव परिवर्तन
वायु और शरीर का प्रभाव परिवर्तन

First Published 1987

© Vaidya Bhagwan Dash 1980

Vaidya (Miss) Lalitesh Kashyap

Vaidya Bhagwan Dash (b. 1934-)

Vaidya (Miss) Lalitesh Kashyap (b. 1939-)

Published by

Naurang Rai

Concept Publishing Company

H-13, Bali Nagar

NEW DELHI-110015 (India)

Printed by

M/s Sewa Printechs

at Nischal Printing Press

A-23, Naraina Industrial Area, Phase II,

NEW DELHI - 110028

CONCEPT PUBLISHING COMPANY, NEW DELHI

*Dedicated
to*

Late Prof. C. Dwarakanath
Ex-Prof. and Head of the Deptt of Kāyacikitsā
Post-Graduate Training Centre in Ayurveda
Jamnagar, India
Ex-Adviser in Ayurveda to Govt. of India

by his humble student

PREFACE

In the preface to 'Basic Principles of Āyurveda' (*Todarānanda, Āyurveda Saukhyam* series, no. II) we have already described the availability and difference in the arrangement as well as numbering of the chapters in the six manuscripts which we have consulted for the preparation of this work. Out of these six mss., chapters included in the present volume, are available only in five manuscripts excluding the third one. As we have discussed there, the invocation (which, for the most part, is erroneous) is available only in the mss. no. 6 and the colophon is lacking there. The colophon, however, is available in the remaining four manuscripts. The arrangement of the chapters and the numbers thereof in the sixth ms. is entirely different from the remaining ones. Therefore, our readers will notice discrepancies in the numbers of chapters at the beginning (before the invocation) and also at the end (the colophon). The invocations are so full of errors that we preferred not to correct them and to leave them as such in the footnotes at the beginning of each chapter.

All our manuscripts have several grammatical and syntactical errors and these errors are found more and more, as we are going ahead, in subsequent volumes. We have of course, corrected some of these obvious errors in the text and the variant readings are given in the footnotes. This being a book of medical science, we are however, very careful not to temper with the text too much, lest it may give an erratic meaning to our readers and research workers. Therefore, our readers will find some errors left out in the text and draw their own judgement about the correct textual reading. In future, if we come across better manuscripts, then corrections would be carried out on the basis of those mss. in subsequent editions.

In this book, for the convenience of readers, we have given chapter numbers seriatim. This is an editorial device and has

nothing to do with the chapter numbers given in various mss. of this work.

In this volume, we are mostly dealing with surgical ailments. In ancient India, *Śalya tantra* or surgery was in practice and was treated as a specialised branch of ayurveda. There are many references to the practice of surgery in the VEDAS and PURĀÑAS. Many surgical performances like transplantation of the head of a horse to the trunk of a human being and its subsequent replacement by human head, providing artificial limbs, connecting the head of Yajña to his trunk etc., are described in the Vedas. Similarly, in purāṇas we come across the transplantation of an elephant's head with the trunk of Gaṇeśa. In *Rāmāyaṇa*, there is the description of war-surgery. When Lakṣmaṇa became unconscious being injured by a weapon, Suṣeṇa, the surgeon, revived his consciousness by surgery and administration of a plant called *sanjīvani*.

During the life time of Lord Buddha, there was a famous physician by the name Jīvaka. Because of his proficiency in the art and science of surgery, he was thrice crowned as the king of physicians and surgeons. He was an expert pediatrician and even excelled in brain surgery. He successfully performed major abdominal operations. There are several anecdotes about this Jīvaka and his exploits in the Tibetan literature.

Even in *Bhoja prabandha* (11th century A.D.), we have the description of the King Bhoja's suffering from a serious type of headache. He was anesthetized by *sammohana cūrṇa*, his cranial bone was opened, the foreign body was removed, the bone was replaced, stitched and he was made to regain his consciousness by the use of another powder called *sanjīvani cūrṇa*.

Whether these descriptions and anecdotes have to be believed or not is a different matter. But there is no doubt that several major surgical operations were in practice in ancient India and it reached the apogee of its development in the field of surgery during seventh century B.C.

The original texts of *Agniveśa samhitā*, *Suśruta samhitā* and several other texts on surgery and treatment of diseases of eye,

ear, nose and throat are not available now because of historical reasons. What is available now is *Caraka samhitā* and *Suśruta samhitā*, both in redacted and supplemented versions. Even in the extant *Caraka samhitā*, we have references to surgical performances, and for surgery, he has suggested patients to be referred to the practitioners of *Dhārvantara* school. The extant edition of *Suśruta samhitā* provides us an elaborate description of surgical equipments, methods and performances along with the description of ailments needing surgery. Description of rhinoplasty, Caesarean section provided in the text are the evidence of the high skill to which surgery developed in ancient India.

Unfortunately, Buddhism which was patronised by the rulers and subjects of India alike prohibited the practice of surgery among several other professions. This gave a death blow to the medical practitioners. They have to give relief to suffering humanity. When the religion prohibited them to practise surgery they made efforts to develop medicines for correcting these surgical ailments. These drugs and recipes are in successful practice in India and its neighbouring countries even today. Therefore, one often comes across patients of cancer, stone in urinary tract, stone in gall bladder, peptic ulcer, heart diseases and the like who were directed for surgery but successfully treated by medicines by the ayurvedic physicians of this country.

Regarding the English translation given in this volume, we would like to mention that in the 6th manuscript there are brief notes in Hindi to some of the difficult terms described in the text. Some of these interpretations, given in the note, are unconventional. However, we have followed them in our translation.

We are extremely thankful to Ku. Kanchan Gupta, M.A., M. Ed., who was of great help in each and every stage of the preparation of this work. We express our gratitude to Shri Naurang Rai, the publisher who in spite of his pre occupation entertained the publication of this work for the welfare of the suffering humanity and encouraged us in each and every step

of our endeavour. We will fail in our duty if we do not express our thanks to Shri Manjit Singh, the printer, for printing it expeditiously and for taking personal pains. Mr. Madhava Rao deserves our thanks for all the help he rendered in proof reading etc., of this book.

Both of us are extremely busy in our professional activities and we have very little free time to devote for this monumental work. The work is, therefore, done at midnight. If it proves beneficial to patients, physicians, teachers and research workers we will feel amply rewarded. At the end, we would like to quote the great poet Kālidāsa who, in his monomental play '*Abhijñāna Śākuntalam*', says :

"I will not consider my efforts to be meritorious until and unless the wise readers (audience) for whom this work is meant, are satisfied."

We share his sentiments.

BHAGWAN DASH

LALITESH KASHYAP

INDO-ROMANIC EQUIVALENTS
OF DEVANĀGARI

अ	a	क	ka	ঙ	ɖha	র	ra
ଆ	ā	ଖ	kha	ଣ	ɳa	ଲ	la
ଇ	i	ଗ	ga	ତ	ta	ବ	va
ଈ	ି	ଘ	gha	ଥ	tha	ଶ	śa
ଉ	u	ଡ	ńa	ଦ	da	ଷ	ṣa
ଊ	ū	ଚ	ca	ଧ	dha	ସ	sa
ଛ	r̥	ଛ	cha	ନ	na	ହ	ha
ଏ	e	ଜ	ja	ପ	pa		
ଐ	ai	ଝ	jha	ଫ	pha		
ଓ	o	ବ	ńa	ବ	ba		
ଔ	au	ଟ	ʈa	ଭ	bha		
ମ	m/m	ଠ	ʈha	ମ	ma		
ଅ:	h̥	ଡ	ɖa	ଯ	ya		

CONTENTS

Preface	vii
Indo-Romanic Equivalents of Devanāgarī	xii
Chapter I	
<i>Diagnosis and Treatment of Colic Pain (Śūla)</i>	1-54

Classification [1]*, Etiology and Pathogenesis of *Vātika Śūla* [2-3], Signs and Symptoms of *Vātika Śūla* [4-5], Etiology and Pathology of *Paittika Śūla* [6], Signs and Symptoms of *Paittika Śūla* [7], Etiology and Pathogenesis of *Kaphaja Śūla* [8], Signs and Symptoms of *Kaphaja Śūla* [9], Signs and Symptoms of *Śūla* caused by two *Dosas* [10], Signs and Symptoms of *Sānnipātika Śūla* [11], Etiology and Pathogenesis of *Āmaja Śūla* [12], Signs and Symptoms of *Āmaja Śūla* [13-14], Pathogenesis, Signs and Symptoms of *Pārśva Śūla* (Pleurisy) [15-16], Pathogenesis, Signs and Symptoms of *Kukṣi Śūla* (Pain in Pelvic region) [17-18], Pathogenesis, Signs and Symptoms of *Hṛt Śūla* (Pain in Cardiac region) [19], Pathogenesis, Signs and Symptoms of *Basti Śūla* (Pain in the region of Urinary Bladder) [20], Signs and Symptoms of *Mūtra Śūla* (Pain in the Urinary Tract) [21], Etiology, Pathogenesis, Signs and Symptoms of *Viś Śūla* (Pain caused by intestinal obstruction) [22-25], Locations of Colic Pain according to *Dosas* [26], Characteristic Features of *Dvandvaja Śūla* [27], Prognosis [28], Complications [29-30], Line of Treatment in General [31], Line of Treatment of *Vātika Śūla* [32].

* Numbers given in the square brackets of "contents" indicate the verse/paragraph number of the concerned chapter.

Hivigu Pañcaka [33], Mud Fomentation [34], *Tumburādya Cūrṇa* [35-36]. Soup of *Kulattha* [37], *Balādi Kvāṭha* [38], *Hingvādi Cūrṇa* [39], *Tumburādya Cūrṇa* [40], Recipes for *Vātika Śūla* [41-52] Recipes for *Paittika Śūla* [53-55], Use of *Yava Peyā* [56], Recipes [57-63], Treatment of *Ślaiṣmika Śūla* [64-70], Treatment of *Āmaja Śūla* [71-74], Treatment of *Dvandvaja Śūla* [75-78], *Viśvādi Kvāṭha* [79-80], *Rucakādi Cūrṇa* [81-82], *Triphalā Lauha* [83], *Śūti Ghṛta* [84-86], Recipe [87-88], *Eranḍa Saptaka* [89], Recipes [90-92], Treatment of *Tridoṣaja Śūla* [94], *Eranḍa Dyādaśa Kvāṭha* [94-95], Recipe [96], *Śaṅkha Yoga* [97], Recipe [98], *Dādhika Ghṛta* [99-101], *Śilā Baddha Rasa* [102], Recipe [103], *Śaṅmukha Rasa* [104-105], Recipe [106], *Tāmra Yoga* [107], *Śūla Gaja Kesari* [108], *Śūla Gaja Kesar* (second variety) [109-112], Recipe [113], Prohibitions [114-116], *Tripura Bhairavī Rasa* [117-120], *Agni Mukha Rasa* [121-122], Recipe [123], *Śūla Nikrantāni Vajr* [124], *Arka Kṣāra* [125-129], *Amṛta Kṣāra* [130-133], *Vajra Kṣāra* [134-138], *Śaṅkha Drāva* [139-143], *Śaṅkha Drāva* (second recipe) [144-148], *Śaṅkha Drāva* (third recipe) [149-153], *Śaṅkha Drāva* (fourth recipe) [154-165], Colophon [166].

Chapter II

Diagnosis and Treatment of *Pariṇāma* and *Annadrava* types of Colic Pain

55-87

Pathogenesis [1-4], Signs and Symptoms of Different Varieties of *Paktija Śūla* [5], Signs and Symptoms of *Vātika* type of *Paktija Śūla* [6], Signs and Symptoms of *Paittika* type of *Paktija Śūla* [7], Signs and Symptoms of *Kaphaja* type of *Paktija Śūla* [8], Signs and Symptoms of *Dvandvaja* and *Sānni-pātika* types of *Paktija Śūla* [9-10], Signs and Symptoms of *Annadrava Śūla* [11-12], Complications [13], Line of Treatment [15], *Vidāṅgādya Modaka* [16], Recipes [17-19], *Tildādi Guṭikā* [20-21], *Sambukādi Guṭikā* [22-93], Recipe [24], *Vacā Loha Yoga* [25], *Kṛṣṇādya Loha* [26], Recipe [27],

Sāmudrādyā Cūrṇa [28-31], *Nārikela Lavaṇa* [32], Recipe [33-34], *Śambukādya Modaka* [35-38], *Guda Pippalī Ghṛta* [33], *Pippalī Ghṛta* [40], *Kolādi Maṇḍūra* [41-42], *Bhīma Maṇḍūra* [43-45], *Kṣīra Maṇḍūra* [46], *Cavikā Maṇḍūra* [47-48], *Guḍadya Maṇḍūra* [49-51], Recipe [52], *Śatāvarī Maṇḍūra* [53-55], *Tārā Maṇḍūra Guḍa* [56-61], *Rāma Maṇḍūra* [62-65], *Rasa Maṇḍūra* [66-68], *Triphalā Guḍa Maṇḍūra* [69], *Loha Guḍikā* [70-71], *Dhātrī Lauha* [72-77], *Lohāṁta* [78-83], *Khaṇḍāmalaka* [84-88], *Nālikera Khaṇḍa* [89-92], *Kalāya Vaṭī* [93-94] Recipe [95], *Trinetra Rasa* [96-97], *Śūla Dāvānala Rasa* [98-101], *Somanātha Tāmreśvara Rasa* [102-106], Recipe [107], *Śaṅkha Bhāskura* [108], Line of Treatment of *Annadrava Śūla* [109]. Wholesome Diet [110-112] Administration of *Anupāna* in *Annadrava* and *Jarā Pitta* types of *Śūla* [113]. Colophon [114].

Chapter III

Diagnosis and Treatment of Udāvarta (Upward movement of Vāyu) and Ānāha (Abdominal distension).

88-105

Etiology [1], *Udāvarta* caused by the Suppression of *Vāta* [2], *Udāvarta* caused by the Suppression of Stool [3], *Udāvarta* caused by the Suppression of Urine [4], *Udāvarta* caused by the Suppression of Yawning [5], *Udāvarta* caused by the Suppression of Sneezing [7], *Udāvarta* caused by the Suppression of Tears [6], *Udāvarta* caused by the Suppression of Eruption [8], *Udāvarta* caused by the Suppression of Vomiting [9], *Udāvarta* caused by the Suppression of Semen [10], *Udāvarta* caused by the Suppression of Hunger and Thirst [11], *Udāvarta* caused by the Suppression of Breathing and Sleep [12], Other causes [13], Signs and Symptoms [14-16], Pathogenesis of *Ānāha* [17], Signs and Symptoms of *Ānāha* [18-19], Prognosis of *Udāvarta* [20], Line of Treatment [21-23], Recipe [24-25], *Trivṛtādi Guḍikā* [26], Recipes [27-29], *Nārāca Cūrṇa* [29-30],

Recipe [31], *Hīngvādi Varti* [32], *Phala Varti* [33], Recipe [34], Treatment of *Mūtraja Udāvarta* [35-37], Treatment of *Jīmbhāja Udāvarta*, etc. [38], Treatment of *Kṣavaja Udāvarta* [39], Treatment of *Udgārāja Udāvarta* [40], Treatment of *Chardija Udāvarta* [41], Treatment of *Sukraja Udāvarta* [42-43], Treatment of *Udāvarta* caused by *Kṣutvighāta*, etc. [44-45], Treatment of *Ānāha* [47], Recipes [48-54], *Śuṣka Mūlādyā Ghṛta* [55], *Sthirādyā Ghṛta* [56], Colophon [57].

Chapter : IV

Diagnosis and Treatment of Gulma (Phantom Tumour)

106-155

Etiology [1], Definition [2], Pathogenesis [3], Pre-monitory Signs and Symptoms [4], General Symptoms [5], Cause of *Vātika Gulma* [6], Signs and Symptoms of *Vātika Gulma* [7-8], Causes of *Paittika Gulma* [9], Signs and Symptoms of *Paittika Gulma* [10], Causes of *Kaphaja* and *Sānnipātika Gulma* [11], Signs and Symptoms of *Kaphaja Gulma* [12], *Dvandvaja Gulma* [13], *Sānnipātika Gulma* [14], *Raktaja Gulma* in Females [15], Differential Diagnosis [16], Prognosis [17-21], Line of Treatment [22], Fomentation Therapy [23-25], Diet [26-33], Treatment of *Pitta-Gulma* [34-40], *Rohinyādyā Ghṛta* [41-44], Treatment of *Kaphaja Gulma* [45], Patients Suitable for Emetic Therapy [46-52], *Vacādyā Cūrṇa* [53-54], *Yamānyādi Cūrṇa* [55], *Hīngvādi Cūrṇa* [56-61], Recipe [62], *Hīngvādi Cūrṇa* (Second recipe) [63-64], *Vacādi Cūrṇa* [65-66], Recipe [67], *Kārikāyana Vati* [68-73], Recipe [74], *Hīngvādi Cūrṇa* [75], Recipe [76], *Triphalādyā Cūrṇa* [77-78], *Kārikāyana Guṭikā* (second recipe) [79-85], *Habuśādyā Ghṛta* [86-88], *Pañca Pala Ghṛta* [89-90], *Tryūṣaṇādyā Ghṛta* [91], *Trāyamānā Ghṛta* [92-95], *Drākṣādyā Ghṛta* [96-99], *Kṣīra Śatpalaka Ghṛta* [100-101], *Bhārṅī Śatpalaka Ghṛta* [102-103], *Bindu Ghṛta* [104-105], *Bhallātaka Ghṛta* [106-109], *Miśraka Sneha* [110-112], *Rasonādyā Ghṛta* [113-115],

Dantī Harītakī [116-120], *Nārāca Ghṛta* [121-126], *Vṛścīvādyariṣṭa* [127-129], Treatment of *Rakta Gulma* [130-135], *Bhallātaka Ghṛta* [136], Unwholesome Diet [137], *Nārāca Rasa* [138-139], *Icchābhedī Rasa* [140-141], Recipe [142], *Vadavānala Rasa* [143], *Uḍḍamara Rasa* [144-145], *Vidyādhara Rasa* [146-148], *Udarāri Rasa* (first recipe) [149-150], *Udarāri Rasa* (second recipe) [151-152], Colophon [154].

Chapter V

Diagnosis and Treatment of Heart Diseases **156-170**

Pathogenesis [1-2], Causative Factors [3], Definition [4], *Vātika Hṛd Roga* [5], *Paittika Hṛd Roga* [6], *Kaphaja Hṛd Roga* [7], *Sānnipātika Hṛd Roga* [8], *Kṛmija Hṛd Roga* [9-11], Complications [12], Treatment of *Vātika Hṛd Roga* [14], *Pippalyādi Cūrṇa* [15-16], Recipe [17], Treatment of *Paittika Hṛd Roga* [18-22], Treatment of *Kaphaja Hṛd Roga* [23], Treatment of *Sānnipātika Hṛd Roga* [34-35], Treatment of *Kṛmija Hṛd Roga* [36-38], *Vallabha Ghṛta* [39], *Śvadāmṣṭrādyā Ghṛta* [40-43], *Balādyā Ghṛta* [44] *Arjuna Ghṛta* [45], Diet and [46], Regimens Colophon [47].

Chapter VI

Diagnosis and Treatment of Urograha (Stiffness in the sides of chest as well as abdomen) and Mūtra Kṛcchra (Dysuria) **171-189**

Etiology and Pathogenesis [1], Signs and Symptoms [2-3], Etiology of *Mūtra Kṛcchra* [4], Pathogenesis [5], Signs and Symptoms [6-7], *Kṣataja Mūtra Kṛcchra* [8], *Vid Vighātaja Mūtra Kṛcchra* [9], *Āsmarija Mūtra Kṛcchra* [10], *Śukraja Mūtra Kṛcchra* [11], Stone and Gravel in the Urinary Tract [12-15], Treatment of *Vātika Mūtra Kṛcchra* [16-17], Treatment of *Paittika Mūtra Kṛcchra* [18-19], *Śatāvaryādi Kvātha* [20],

Haritakyādi Kvātha [21], Recipe [22-23], Treatment of *Kaphaja Mūtra Kṛcchra* [24-27], Treatment of *Sānnipātika Mūrra Kṛcchra* [28], *Bṛhatyādi Kvātha* [29], Treatment of *Kṣataja Mūtra Kṛcchra* [30], Treatment of *Vid Vighāta Mūtra Kṛcchra* [31], Recipe [32], Treatment of *Āśmarīja Mūtra Kṛcchra* [33], Treatment of *Śukraja Mūtra Kṛcchra* [34-37], *Elādi Cūrṇa* [38], Recipes [39-40], *Śatāvarī Ghṛta* and *Kṣīra* [41], *Trikanṭakādya Ghṛta* [42], *Sukumāraka Ghṛta* [43-50], Recipe [51], *Laghu Lokeśvara Rasa* [52-54], Colophon [55].

Chapter VII

Diagnosis and Treatment of Mūtrāghāta

(*Anuria*)

190-208

Varieties [1], *Vāta Kunḍalikā* [2-4], *Aṣṭhīlā* [4], *Vāta Basti* [5-6], *Mūtrātita* [7], *Mūtra Jāthara* [8-9], *Mūtra Saṅga* [10-11], *Mūtra Kṣaya* [12], *Mūtra Granthi* [13], *Mūtra Śukra* [14], *Uṣṇa Vāta* [15-16], *Mūtra Sāda* [17-18], *Vid Vighāta* [19], *Basti Kunḍalikā* [20-23], Prognosis [24-25], Line of Treatment [26-31], *Gokṣurādi Guggulu* [32-35], Recipes [36-49], *Citrakādya Ghṛta* [50-56], Recipes [57-59], Colophon [60].

Chapter VIII

Diagnosis and Treatment of Āśmarī (Stone in Urinary Tract)

209-253

Varieties [1], Pathogenesis [2], Premonitory Signs Symptoms [3], General Signs and Symptoms [4-5], and Signs and Symptoms of *Vātika* Stone [6-7], Signs and Symptoms of *Paittika* Stone [8], Signs and Symptoms of *Kaphaja* Stone [9], Signs and Symptoms of *Śukrāśmarī* [11-12], *Śarkarā* (Gravels) [13], Complications [14-16], According to *Suśruta* [17-25], According to *Ātreya* [26-30], According to *Suśruta* [31], According

to *Kharanāda* [32-34], Classifications [35-36], Signs and Symptoms of *Sarkarā* [37], Complications [38], Urinary [39-42], Urine Formation [43-45], Bladder [46-53], Line of Treatment [51-54], Treatment of *Vātika* Stone [55-58], *Ūṣakādi* Group of Drugs [59-60], Recipes [61-62], Treatment of *Paitika* Stone [63-66], Treatment of *Kaphaja* Stone [67-70], According to *Bhoja* [71], Treatment of *Sarkarā* (Gravels) [72-78], Recipes for *Āsmari* [79-81], According to *Vaidya Sura Druma* [82-91], According to *Ātreya* [92], *Varunāsava* [93-100], Recipe [101-103], According to *Gopura* [104-105], According to *Suśruta* [106-112], According to *Vaitaranya* [113-114], According to *Suśruta* [115-116], Post-operative Management [117], Diet and Regimens [118], Complications [119-120], According to *Aṣṭāṅga Kāṇḍa* [121-122], *Trivikrama Rasa* [123], Colophon [124].

Chapter IX

Diagnosis and Treatment of Prameha and Prameha Pidakā

254-298

Varieties [1], Etiology [2], Pathogenesis [3], Prognosis [4-5], Premonitory Signs and Symptoms [6], Common Signs and Symptoms [7], *Udaka Meha* [8], *Ikṣu Meha* [9], *Sāndra Meha*, *Surā Meha* and *Piṣṭa Meha* [10], *Sukra Meha* and *Sikatā Meha* [11], *Śīta Meha* and *Śanaiḥ Meha* [12], *Lālā Meha* [13], *Kṣāra Meha*, *Nīla Meha* and *Kāla Meha* [14], *Hāridra Meha*, *Mañjisthā Meha* and *Rakta Meha* [15], *Vasā Meha* and *Majjā Meha* [16], *Madhu Meha* [17], *Hasti Meha* [18], Classification [19-21], Additional Varieties [22], *Pūya Meha* [23], Complications [24-26], Bad Prognosis [27], Congenital Diabetes [28], Secondary Diabetes [29], Pathogenesis of *Madhu Meha* (Diabetes Mellitus) [30-32], Signs of Cure [33].

Diabetic Carbuncles [34-35], *Śarāvikā* and *Sarṣapikā* [36], *Kacchapikā* and *Jalini* [37], *Vinatā* [38], *Putrinī* and

Masūrikā [39], *Alajī* and *Vidārikā* [40], *Vidradhi* [41-43], Prognosis of carbuncles [44], Complications of carbuncles [45-46].

Low incidence of *Prameha* in Ladies [47], Differential Diagnosis [48-49], Diet and Regimens [50], Recipes for Different Types of *Meha* [51-62], According to *Suśruta* [63], Recipes [64-70], *Nyagrodhādya Cūrṇa* [71-75], *Trikaṇṭakādya Ghṛta* and *Taila* [76-77], Recipe [78], *Dhārvantara Ghṛta* [79-86], *Dādimādya Ghṛta* [87-91], *Bṛhat Dādimādya Ghṛta* [92-93], *Tryūṣaṇādya Guṭikā* [94-95], Administration of *Śilājatu* [96-98], *Candra Prabhā Guṭikā* [99-108], *Pūga Pāka* [109-114], Recipe [115-116], Exercise [117-118], Treatment of Carbuncles [119-121] Prohibitions [122], Recipes [123-125], *Meha Bhairava Rasa* [126-128], *Tārakeśvara Rasa* [129-130], *Meghanāda Rasa* [131-132], Recipe [133], *Hari Śaṅkara Rasa* [134], *Varīgeśvara* [135], *Prameha Kūṭhāra* [136], Wholesome Diet [137], Colophon [138].

Chapter X

Diagnosis and Treatment of Obesity

299-311

Etiology and Pathogenesis [1-2], Signs and Symptoms [3-10], Line of Treatment [11-15], *Vidaṅgādya Lauha* [16] *Vyoṣādya Śaktu* [17-22] Recipe [23], *Amṛtādya Guggulu* [24], *Navaka Guggulu* [25], *Loha Rasāyana* [26-36], *Triphalādya Taila* [37-39], Recipes [40-46], Colophon [47].

Chapter XI

Diagnosis and Treatment of Kṛśa Rogā (Excessive Emaciation)

312-318

Etiology [1-2], Signs and Symptoms [3], Susceptibility of Diseases [4], Description of the Patient [5-6], Naturally Emaciated Persons [7-9], According to Agniveśa [14-17] Recipe [18] Colophon [19].

Chapter XII

*Diagnosis and Treatment of Udara (Obstinate
Abdominal Diseases including Ascites)*

319-388

Etiology [1], Pathogenesis [2], Premonitory Signs and Symptoms [3-4], Common Signs and Symptoms [5], Varieties [6], *Vātodara* [7-9], *Pittodara* [10-11], *Kaphodara* [12-13], *Sānnipātika Udara* [14-16], *Plihodara* [17-18], *Yakṛddālyudara* [19-20], *Baddha Gudodara* [21-22], *Kṣatodara* [23-24], *Dakodara* [25-26], Prognosis [27-31], Diet and Drinks [32-33], Treatment of *Vātodara* [34-35], Need for Purgation [36], *Peyā* [37], Administration of Butter-Milk [38-40], Butter-Milk in other Diseases [41], Medicated Enema [42], *Sāmudrādyā Cūrṇa* [43-44], Recipe [45], Treatment of *Pittodara* [46], Purgation Therapy [47], Treatment of *Kaphodara* [48], Treatment of *Sannipātoda* [49], Treatment of *Plihodara* [50], Treatment of *Baddhodara* [51], Treatment of *Chidrodara* [52], Treatment of *Jalodara* [53], Recipe [54], Administration of *Pippali* [55], Administration of *Snūhi* [56], Recipes [57-58], *Poṭolādya Cūrṇa* [59-62], *Nārāyaṇa Cūrṇa* [63-70], Recipe [71], *Vajra Kṣāra* [72-77], Recipes [78-80], *Vajra Kṣāra* (second recipe) [81], Recipes [82-95], *Vajra Kṣāra* (Third recipe) [96-101], *Daśa mūla Śatpalaka Ghr̥ta* [102], *Citraka Ghr̥ta* [103], *Bindu Ghr̥ta* [104-107], *Mahā Bindu Ghr̥ta* [108-113], *Bindu Ghr̥ta* (second recipe) [114-115], Recipes [111-117], *Nāraca Ghr̥ta* [118-119], *Tri Mūrti Raso* (*Vāmanīya*, *Culuka Bheda* and *Kälāri Rasa*) [120-127], Recipe (*Vāmanīya Rasa*) [128-134], Recipe (*Culuka Bheda Rasa*) [135-141] Recipe (*Kälāri Rasa*) [142-145], Diet and Regimens [146-147], Recipes [148-155], *Bhallātaka Modaka* [156], Recipes [157-159], *Kṣāra Guṭikā* [160-161], Recipes [162-163], *Udaya Bhāskara Rasa* [164-176], *Vyādhi Vidhvamsana Rasa* [177-179], Recipes [180-182], *Vaṅgeśvara Rasa* [183-191], *Vaṅgeśvara Rasa* (second recipe) [192-195], Recipes [196-204], *Māṇādi Guṭikā* [205-207], Recipe [208], *Vardhamāna Pippali Prayoga*,

[209-213], *Citraka Pippali Ghṛta* [214], *Pippali Ghṛta* [215], *Citraka Ghṛta* [216-219], *Kadalī Kṣāra Taila* [220], *Rohitaka Ghṛta* [221-223], Recipes [224-228], *Mahā Rohitaka Ghṛta* [229-236], *Abhayā Lavaṇa* [237-245], Prohibitions [246], Colophon [247].

Chapter XIII

Diagnosis and Treatment of Oedema

389-417

Pathogenesis [1], Varieties [2], Premonitory Signs and Symptoms [3], Etiology of Endogenous Oedema [4-5], General Signs and Symptoms [6], Signs and Symptoms of *Vātika* Oedema [7], Signs and Symptoms of *Paittika* Oedema [8], Signs and Symptoms of *Kaphaja* Oedema [9], *Dvandvaja* and *Sānnipātika* Oedema [10], *Abhighātaja* Oedema [11-12], *Viṣaja* Oedema [13-14], Oedema in different Parts of Body [15], Prognosis [16], Prohibition [17], Complications [18-21], Recipes [22-50], *Kṣāra Guṭikā* [51-55], *Punarnavādyā Ghṛta* [56], *Punarnavā Ghṛta* [57], *Pañca Kolādya Ghṛta* [58], *Śunthī Ghṛta* [59], *Citrakādya Ghṛta* [60-61], *Citraka Ghṛta* [62], *Māṣaka Ghṛta* [63], *Sthala Padma Ghṛta* [64], *Saileyyādyā Taila* [65-66], *Mūlakādya Taila* [67], *Punarnavā Leha* [68-70], *Daśa Mūla Harītakī* [71-74], *Kaṇsa Harītakī* [75-79], Treatment of Oedema caused by Poisons [80-81], Recipes [82-84], Prohibitions [85-86], Colophon [87].

Chapter XIV

Diagnosis and Treatment of Vṛddhi (Scrotal Enlargement)

418-436

Pathogenesis [1], Varieties [2], *Vātika*, *Paittika* and *Kaphaja Vṛddhi* [3], *Raktaja* and *Medoja Vṛddhi* [4], *Mūtra Vṛddhi* [5], *Antra Vṛddhi* (Inguinal Hernia) [6-8], Prognosis [9], *Bradhma* [10-11], Recipes [12-17], Surgical Method [18], Venesection Performance [19],

Thumb skin Cauterization [20], Recipes [21-32], *Bilvādi Cūrṇa* [33-34], Recipes [35-37], *BṛhatīSaindhavādya Taila* [38-41], *Gandharva Hasta Taila* [42-44], *Vṛścika Taila* [45], According to *Matsya Rahasya* [46], Recipes [47-50], *Śatapuspādya Ghṛta* [51-56], Prohibitions [57], Colophon [58].

Chapter XV

Diagnosis and Treatment of Galagaṇḍa (Goitre),
Gaṇḍa Mälā (Lymphadeniti), *Apacī* (Suppurated Gland), *Granthi* (Small Tumour) and *Arbuda* (Large Tumour)

437-466

Description of *Gala Gaṇḍa* [1], Pathogenesis of *Gala Gaṇḍa* [2], *Vātika Gala Gaṇḍa* [3], *Kaphaja Gala Gaṇḍa* [4], *Medoja Gala Gaṇḍa* [5], Prognosis [6], *Gaṇḍa Mälā* [7], *Apacī* (Suppurated Gland) [8], Prognosis of *Apacī* [9], *Granthi* (Small Tumour) [10], *Vātika Granthi* [11], *Paittika Granthi* [12], *Kaphaja Granthi* [13], *Medoja Granthi* (Lipoma) [14], *Śirāja Granthi* [15-16], *Arbuda* (Large Tumour) [17], Varieties of *Arbuda* [18], *Raktaja Arbuda* [19-20], *Māṃsārbuda* [21-23], *Adhyarbuda* and *Dvirarbuda* [24], Cause of Non-Supuration of Tumour [25-26], Line of Treatment [27], Recipes [28-36], Surgical Method—Blood-letting [37-39] *Tumbi Taila* [40], *Amṛtādya Taila* [41], Treatment of *Gaṇḍa Mälā* (Lymphadenitis) [42], Recipes [43-50], *Śakhoṭaka Bimbādya Taila* [51], *Nirgundi Taila* [52], Treatment of *Apacī* (Suppurated Gland) [53], Recipes [54-56], Surgical Treatment [57], Cauterization Therapy [58], Recipe [59], *Vyoṣādya Taila* [60], Recipe [61], *Guñjādya Taila* [62-63], Treatment of *Granthi* (Small Tumour) [64], *Vātika Granthi* [65], *Paittika Granthi* [66-67], *Kaphaja Granthi* [68-69], Recipes [70-72], *Marmaja Granthi* [73], Treatment of *Arbuda* [74], Treatment of *Vātārbuda* [75], Treatment of *Pittārbuda* [76], Treatment of *Kaphajārbuda* [77-79], Recipes [80-85], Colophon [86].

Chapter XVI*Diagnosis and Treatment of Filiariasis*

467-479

Description [1], *Vātaja Ślipada* [2], *Paittika* and *Kaphaja Ślipada* [3], *Sānnipātika Ślipada* [4], Predominance of *Kapha* [5], Predisposing Factor [6], Prognosis [7-8], Line of Treatment [9], Recipes, [10-13], Treatment of *Vātika Ślipada* [14], Treatment of *Paittika Ślipada* [15], Recipe [16], Treatment of *Kaphaja Ślipada* [17], Recipes [18-22], *Vṛddha Dāruka Sama Cūrṇa* [23-25], *Pippalyādyā Cūrṇa* [26-28], *Kṛṣṇādyā Modaka* [29], *Saureśvara Gṛhṛta* [30-36], *Viḍaṅgādi Taila* [37], Recipes [38-39], Colophon [40].

Chapter XVII*Diagnosis and Treatment of Vidhradhi (Abscess)*

480-497

Pathogenesis [1-2], varieties [3], *Vātika Vidhradhi* [4], *Paittika Vidhradhi* [5], *Kaphaja Vidhradhi* [6-7], *Sānnipātika Vidhradhi* [8], *Kṣataja* or *Āgantuja Vidhradhi* [9-10], *Raktaja Vidhradhi* [11], *Raktaja Vidhradhi* in Ladies [12], Prognosis [13], Internal Abscess [14-20], Prognosis [21-27], Differential Diagnosis between *Gulma* and *idradhi* [28-29], Breast Abscess [30-32], Line of Treatment [33], Treatment of *Vātika Vidhradhi* [34], Recipes [35-36], Treatment of *Paittika Vidhradhi* [37], Recipes [38-39], Treatment of *Kaphaja Vidhradhi* [40], Recipe [41-42], Treatment of *Kṣataja* and *Raktaja Vidhradhis* [43], Recipe [44], Treatment of Internal Abscess [45-50], *Priyangvādyā Taila* [51], Colophon [52].

Chapter XVIII*Diagnosis and Treatment of Ulcers*

498-598

Premonitory Signs and Varieties [1-3] *Āma* (unsupurated) Ulcer [4], *Pācyamāna* (beginning of suppuration) Ulcer [5-8], *Pakva* (fully suppurated) Ulcer

[9-11], *Rakta Pāka* [12-13], Role of *Doṣas* [14-16], Ulcerative Oedema and the physician [17-19], Two Types of Ulcers [20], *Vātika* Ulcer [21], *Paittika* Ulcer [22], *Kaphaja* Ulcer [23], *Raktaja*, *Dvandvaja* and *Sānnipātika* Ulcers [24], Prognosis [25-26], *Duṣṭa Vraṇa* and *Śuddha Vraṇa* [27-28], Bandage [29], Bursting of Healed Ulcer [30], Healing Ulcer [31], Healed Ulcer [32], Delayed Healing [33], Prognosis [34-35], Suggestions for physicians [36-39], Varieties [40-41], *Chinna* (cut) Type of Wound [42], *Bhinna* (perforated) Type of Wound [43-50], *Viddha* (punctured) Wound [51], *Kṣata* (lacerated) Wound [52], *Piccita* (contusion) Wound [53], *Gṛhṣṭa Vrana* (Abrasion) [54], Wound Containing Foreign-Body [55-56], Prognosis [57], Signs and Symptoms of Wound in Vital Organs [58-59], Injury to Vessels [60], Injury to Ligaments and Nerves [61], Injury to joints [62], Injury to Bones [63], Injury to a vital Muscles [64], Complications [65-67], Line of Treatment [68-69], Treatment of *Vātika* Oedema [70], Recipe [71], Treatment of *Paittika* Oedema [72], Recipe [73], Treatment of Exogenous *Raktaja* Oedema [74], Treatment of *Kaphaja* Oedema [75-81], Importance of Blood-letting Therapy [82-83], *Upanāha* [84], Recipes [85-92], *Tilāṣṭaka* [93], Line of Treatment [94-106], Fumigation [107-108], Recipe [109].

Burns and Scalds [110-111], Varieties and Characteristics [112], Symptoms [113-114], Treatment of *Plusṭa* (Mild Burn) [115-116], Treatment of *Durdagdha* (Severe Burn) [117], Treatment of *Samyak Dagdha* (Moderate Burn) [118-119], Treatment of *Ati Dagdha* (Excessive Burn) [120-122], Recipe (123-124), Heat and Cold Strokes [125-126], Recipes [127-137].

Extraction of Foreign Body [138], Line of Treatment [139-141], Diet [142], Line of Treatment [143-145], Treatment of Magots and Germs [146-150], *Triphalā Guggulu* [151], *Amṛtā Guggulu* [152], *Vaṭikā Guggulu* [154], *Amṛta Vaṭikā Guggulu* [155-156], *Svarjikādi Ghṛta*

[157-158], *Jātyādya Ghṛta* [159-160], *Gaurādya Ghṛta* [161-164], *Gaurādya* and *Jātikādya Tailas* [165], *Karañjādya Ghṛta* [166-168], *Prapauṇḍarīkādya Ghṛta* [169], *Tiktādya Ghṛta* [170], *Viparīta Malla Taila* [171-172], *Aṅgāraka Taila* [173-174], *Prapauṇḍarīkādya Taila* [175], *Dūrvādya Taila* and *Dūrvādya Ghṛta* [176-177], *Mañjisṭhādya Ghṛta* [178], *Pāṭalā Taila* [179], *Candanādya Yamaka* [180-181], Recipes for correcting skin colour [182-186].

Fractures and Dislocations [187], Characteristic Features [188-192], Prognosis [193], Prohibitions [194-198], Management of Fracture [199-200], According to *Suśruta* [201-203], Splint [204], Recipes [205-206], Diet and Regimens [207-208], Wholesome Diet [209-210], Bandage [211], Line of Treatment [212-217], According to Kṛṣṇātreya [218], Open Fracture [219-220], Methods of curing Fracture [221-231], Crushing of Nail Joint [232-234], Finger bones broken or dislocated [235], Fracture in the Sole of the Feet [236], Fracture of the Bones of Leg or Thigh [237-238], Fracture in the Lumber Region [239], Fracture of the Rib Bones [240-241], Injury or Dislocation of Shoulder Joint [242], Dislocation of the Elbow Joint [243-244], Fracture in the Palm [245-246], Breakage in Clavicle [247], Fracture in the Arm [248], Fracture in the Neck [249-250], Fracture of the Jaw Bone [251-253], Fracture of the Nasal Bone [254], Breakage in Ear Cartilage and Skull [255-257], Injuries on Body [258-259], Fracture of Leg or Thigh Bones [260-264], Signs of Proper Healing [265], Ulcers above the bones or joints [266], Fracture in the Head and Neck [267], *Gandha Taila* [268-279], *Mahā Gandha Taila* [280-282], *Vajrā Guṭikā* [283], *Vajra Śekhara Rasa* [284-286], According to *Gorakṣa* [287-291], *Ābhā Guggulu* [292], Recipe [293], *Lākṣā Guggulu* [294], Recipe [295].

Rhinoplasty [296-300], Repairing Lip [301], Colophon [302].

Index I

Authors and Books quoted 599

Index II

Recipes described 600

Index III

Drugs described 604

Index IV

Diseases described 620

Index V

Glossary of the technical terms used in the text 625

74471

CHAPTER I

॥ अथ शूलनिदानं चिकित्सा च ॥

Diagnosis and Treatment of Colic Pain

“दोषे: पृथक् समस्तामद्वन्द्वैः शूलोऽब्धधा भवेत् ।

सर्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पवनः प्रभुः ॥१॥

Classification

Depending upon the causative factors, *sūla* or colic pain is classified into eight categories, viz.

- (1) *vātika*
- (2) *paittika*
- (3) *kaphaja*
- (4) *vāta-pittaja*

1. This is the beginning of fortieth chapter of *Ayurveda Saukhya* in Todarānanda and the invocation reads as follows :

वेणुं प्रकुर्वत्मणुं सुखं यद्ब्रह्मानुभूतावखयानुगं किम् ।
संवर्ष्य गोप्योनुरताभुक्तं देसुखं सदक्षान्नपटोडरेन्द्रम् ॥

- (5) *vāta-kaphaja*
- (6) *pitta-kaphaja*
- (7) *sānnipātika* (caused by the simultaneous vitiation of all the three *dosas*) and
- (8) *āmaja* (caused by the *āma* which is the product of improper digestion and metabolism). *Vāyu*, however, predominates in the general pathogenesis of all these varieties of colic pain.

व्यायामयानादतिमैयुनाच्च प्रजागराच्छ्रीतजलातिपानात् ।
 कलायमुद्गाढकिकोरद्वाषादत्यर्थं रुक्षाध्यशनाभिघातात् ॥२॥
 कषायतिक्तातिविरुद्धकान्नविरुद्धवल्लूरकशुक्कशाकात् ।
 विद्शुक्मूत्रानिलसंनिरोधाच्छ्रोकोपवासादतिहास्यभाष्यात् ॥३॥

Etiology and Pathogenesis of Vātika Śūla

Vātika type of colic pain is caused by the aggravation of *vāyu* because of the following :

1. Exercise, riding over vehicles and sexual intercourse in excess;
2. Remaining awake at night and intake of cold water in excess;
3. Excessive intake of *kalāya*, *mudga*, *āḍhakī* and *koradūṣa* in excess;
4. Excessive intake of ununctuous food, habitual intake of food before the previous meal is digested and injury;
5. Excessive intake of astringent and bitter food, germinated corns and pulses, mutually contradictory ingredients of food, dried meat and dried vegetables;

1. °जलाभिपानात् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
2. °विरुद्धजान्न° इति आकरे पाठः ।
3. °मूत्रानिलवेगरोध° इति प्रथमपञ्चमषष्ठपुस्तकेषु आकरे च पाठः ।
4. °न्योको° इति प्रथमपञ्चमषष्ठपुस्तकेषु पाठः ।

6. Suppression of the manifested urges for defecation, ejaculation of semen, urination and passing of flatus; and
7. Grief, fasting, laughing and talking in excess.

वायुः प्रवृद्धो जनयेद्दि शूलं हृत्पाश्वर्पृष्ठस्त्रिकबस्तिदेशे ।

जीर्णप्रदोषे च घनागमे च शीते च कोपं सुमुखं गाढम् ॥४॥

मुहुर्मुहुश्चोपशमप्रकोपौ विष्णुत्रसंस्तम्भनतोदभेदैः ।

संस्वेदनाभ्यञ्जनमर्दनाद्यैः स्तिरधोषणभोज्यैश्च शमं प्रयाति ॥५॥

Signs and Symptoms of Vātika Śūla

The aggravated *vāyu* causes pain in cardiac region, sides of chest, back, lumber region and the region of urinary bladder. This pain gets excessively aggravated after digestion of food, during evening, at the onset of rain and during the winter. The pain gets aggravated and alleviated very frequently. It causes retention of stool and urine. It is characterised by pricking and cracking pain. The pain gets alleviated by fomentation, massage, kneading etc., and by food which is unctuous and hot.

५ क्षारातितीक्ष्णोषणविदाहितंलनिष्पावपिष्याकुलित्थयूषैः ।

कट्वम्लसौवीरसुराविकारैः क्रोधानलायासरविप्रतापैः ।

1. हृत्पाश्वर्पृष्ठस्त्रिकबस्तिदेशे इति यष्ठपुस्तके पाठः ।
2. प्रकोपी विड्वातसंस्तम्भनतोदभेदैः इति आकरे पाठः ।
3. बनतोदभेदैः इति यष्ठपुस्तके पाठः ।
4. ०मोर्प्यैश्च इति प्रथमपंचमयष्ठपुस्तकेषु पाठः ।
5. क्षीरातितीक्ष्णोषण० इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।
6. ०कुलत्थ इति प्रथमपंचमयष्ठपुस्तकेषु आकरे च पाठः ।

ग्राम्यातियोगादशनैविदग्धः पित्तं प्रकुप्याशु करोति शूलम् ॥६॥

Etiology and Pathology of Paittika Śūla

Paittika type of colic pain is instantaneously caused by the aggravation of *pitta* because of the following :

1. Excessive intake of alkalies, *tīkṣṇa* (ingredients having sharp attribute), hot and *vidāhi* (ingredients causing burning sensation) food, oil, *nīspāva* (legumes), oil cakes, soup of *kulattha*, pungent and sour food, *sauvīra* (a type of vinegar) and alcoholic preparations;
2. Excessive anger, exposure to the heat of fire, exhaustion and exposure to the hot sun-rays; and
3. Excessive indulgence in sex.

Because of the above mentioned factors, the food of the individual becomes *vidagdha* (undigested) which produces *paittika* type of colic pain.

तृण्मोहदाहार्तिकरं हि नाभ्यां संस्वेदमूच्छ्याभ्रमचोषयुक्तम् ।

मध्यंदिने कुप्यति चार्द्धरात्रे निदाघकाले जलदात्यये च ।

शीतेतिशीते समुपेति शान्ति सुस्वादुशीतेरपि भोजनैश्च ॥७॥

Signs and Symptoms of Paittika Śūla

Signs and symptoms of *paittika* type of colic pain are thirst, unconsciousness, burning sensation, sawing pain in the umbilical region, excessive perspiration, fainting, giddiness and *coṣa* (a sensation as if getting parched by strong heat). The pain gets aggravated during mid-day, mid-night, summer season and after the rainy season (i.e. during autumn). The pain gets alleviated during winter season, because of excessively cold regimens and by sweet as well as cooling food.

आनूप वारिजकिलाटपयोविकार-

मसेक्षपिष्टकृशरातिलशब्दुलीभिः ।

1. शीते च शीतै इति आकरे पाठः ।

अन्यैर्वलासजनकैरपि हेतुभिश्च

श्लेष्माप्रकोपमुपगम्य करोति शूलम् ॥६॥

Etiology and Pathogenesis of Kaphaja Śūla

Kaphaja type of colic pain is caused by the aggravation of *kapha* because of the following :

1. Excessive intake of the meat of animals living in marshy land and water, cheese, milk-preparations, meat (of other animals), pastries prepared of sugar cane juice, *kṛśarā* (a type of gruel), preparations of sesame seed and *śaṣkulī* (a type of pastry); and
2. Such other food and regimens which aggravate *kapha*.

हल्लासकाससदनारुचिसम्प्रसेक-

रामाशयेस्तिमितकोष्ठशिरोगुरुत्वं ।

भुक्ते सदैव हि रुजं कुरुतेऽतिमात्रं

सूर्योदये च शिशिरे कुसुमागमे च ॥६॥

Signs and Symptoms of Kaphaja Śūla

Signs and symptoms of *kaphaja* type of colic pain are nausea, cough, prostration, anorexia, salivation, constipation, heaviness and pain in the gastric region (upper abdomen). Whenever, the patient takes food, he gets pain. This pain gets aggravated at the time of sun rise, during *sīśira* (first half of winter) and during spring season.

‘द्विदोषलक्षणं रेतं विद्याच्छ्वलं द्विदोषजम् ॥१०॥’

-
1. सूर्योदयेऽथ इति आकरे पाठः ।
 2. ‘द्विदोष – द्विदोषजम्’ पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।

Signs and Symptoms of Šūla caused by Two Doṣas

Colic pain caused by the simultaneous vitiation of two *doṣas* viz. *vāta-pitta*, *vāta-kapha* and *pitta-kapha* is characterised by the combination of the signs and symptoms of the concerned individual *doṣas*. For example, in *vāta-paittika ūla*, signs and symptoms of both *vātika ūla* and *paittika ūla* are manifested.

सर्वेषु दोषेषु च सर्वलिंगं विद्याद्विषक् सर्वभवं हि शूलम् ।

सुकष्टमेनं विषवज्रकल्पं विवर्जनीयं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥११॥”

[माधवनिदानः शूलादिनिदान २६:१-११]

Signs and Symptoms of Sānnipātika ūla

In the colic pain caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*, signs and symptoms of *vātika ūla*, *paittika ūla* and *kaphaja ūla* are manifested. It is one of the extremely difficult conditions, like affliction by acute poisoning or thunderbolt, for treatment. Therefore, experts on this subject advise not to undertake treatment of such patients.

अतिमात्रं यदा भुक्तं पावके मूढतां गते ।

स्थिरीकृतं भवेत्कोष्ठे वायुरावृत्य तिष्ठति ॥

अविपाकगतं हृन्नं शूलं तर्हि करोति च ॥१२॥

Etiology and Pathogenesis of Āmaja ūla

If a person takes food in excess when his power of digestion is sluggish, the food remains stagnant in the gastro-intestinal tract being surrounded by *vāyu*. Thus, this undigested food gives rise to colic pain.

1. पाठोऽवं द्वितीयपुस्तके नोपलभ्यते ।

मूच्छाधमानं विद्धाहं च हृदि कलेदो विलभिका ।

विषूच्यते द्युर्दयति कम्पते च प्रमुहृति ।

अविपाकाद्वेच्छूलमन्नदोषसमुद्गवम् ॥१३॥

Signs and Symptoms of Āmaja Śūla

Āmaja type of colic pain which is caused by faulty food and its indigestion is characterised by signs and symptoms like fainting, distension of the abdomen, burning sensation in the cardiac region (chest), feeling of stickiness, *vilambikā* (absence of peristaltic movement resulting in the stagnation of food), prickling pain, vomiting, trembling and unconsciousness.

“आटोपहृल्लासवमीगुरुत्वस्तैमित्यमानाहकफ्रसेकः ।

कफस्य लिगेन समानलिंगमामोद्भवं शूलमुदाहरन्ति ॥१४॥”³

[माधवनिदान : शूलादिनिदान २६ : १२]

Āmaja type of colic pain also shares the signs and symptoms of *kaphaja* colic pain resulting in the manifestation of *āṭopa* (gurgling noise in the abdomen), nausea, vomiting, heaviness, *staimitya*, (absence of peristaltic movement), abdominal distension and salivation.

निगृह्यमानः⁴ स इलेष्मा कुक्षिपाश्वं व्यवस्थितः ।

आधमानाटोपसंरुद्धः सूचीभिरिव निस्तुदन् ॥१५॥

1. विलभिका: इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ०स्तैमित्यकानाह० इति आकरे पाठः ।

3. “आटोप—शूलमुदाहरन्ति” पाठोऽयं द्वितीयपुस्तके नोपलभ्यते ।

4. निगृह्यमानं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

5. सं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

उच्छ्रवसत्यथ वक्त्रेण² न चान्नमभिनन्दति ।

न च निद्रामुपैत्येव पाश्वशूलमिहोच्यते ॥१६॥

Pathogenesis, Signs and Symptoms of Pārśva Śūla (Pleurisy)

When the aggravated *kapha* located in the sides of the chest and abdomen gets vitiated, it causes *ādhmāna* (abdominal distension), *ātopa* (gurgling noise in the abdomen), stiffness, pain as if being pricked by needles, taking out deep breath through mouth, lack of appetite and sleeplessness. This condition is called *pārśva śūla* (pain in the sides of the chest).

प्रकृप्यति यदा कुक्षौ वह्निमाकम्य मारुतः³ ।

तदास्य भोजनं भुड्क्तं दोषस्तद्वं न पच्यते ॥१७॥

मुहुः असिति चात्यर्थं शूलेनापीडितो मुहुः⁵ ।

नैवासने शयने च तिष्ठंश्चालभते सुखम्⁶ ।

कुक्षिशूल इति ख्यातो आमवातसमुद्भवः ॥१८॥

Pathogenesis, Signs and Symptoms of Kukṣī Śūla (Pain in Pelvic region)

When the aggravated *vāyu* located in the pelvic region

1. क. उत्थर्सित्पथ इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. उच्छ्रवसित्पथ इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. वक्त्रेन तथान्नमर्यनिन्दति इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. वह्निमासाद्य० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. भुक्ते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. चात्यर्थ० इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

6. पीड्यते इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

7. स्वयं इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

afflicts the power of digestion, then the indigested food becomes stagnant and does not get digested. The person breaths hurriedly and frequently gets afflicted with pain. He never gets comfort either in sitting, sleeping or standing. This condition is called *kukṣi sūla* (colic pain in the pelvic region). This is caused by *āma* (product of indigestion) and aggravated *vāyu*.

कफपित्तावरुद्धस्तु मारुतः समूच्छितः ।

हृदिस्थः कुरुते शूलमुच्छ्रवासारोथनं परम् ॥

स हृच्छूल इति ल्यातो रसमारुतसंभवः ॥१६॥

Pathogenesis, Signs and Symptoms of Hṛt Sūla (Pain in Cardiac region)

When the aggravated *vāyu* located in the cardiac region gets obstructed by *kapha* and *pitta*, then the patient gets cardiac pain which is associated with extremely difficult or arrested breathing. This condition is called *hṛt sūla* or cardiac pain. This is caused by aggravated *vāyu* and vitiated *rasa* (plasma).

संरोधात्कुपितो वायुर्बहिमावृत्य तिष्ठति ।

बस्तिवंकणनाभीषु ततः शूलोस्य जायते ॥

विष्मूत्रवातसंरोधाद्वस्तिशूल स संज्ञितः ॥२०॥²

Pathogenesis, Signs and Symptoms of Basti Sūla (pain in the region of Urinary Bladder)

When the aggravated *vāyu* gets obstructed, it afflicts the power of digestion and causes colic pain in the region of urinary bladder and in pelvic as well as umbilical regions. It causes obstruction to the movement of stool, urine and flatus. This condition is called *basti sūla* (colic pain in the region of the urinary bladder).

1. शूलोस्य इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. संन्वितः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

नाभ्यां वंक्षणमूलेषु कुक्षी मेद्धानुवर्तकः ।

मूत्रमावृत्य गृह्णाति मूत्रशूलं स मारुतः ॥२१॥

Signs and Symptoms of Mūtra Śūla (pain in the Urinary Tract)

Aggravated *vāyu*, having arrested the flow of micturition, causes pain in the umbilical, lower hip and pelvic regions which radiates towards the pudendum. This condition is called *mūtra śūla* (colic pain in the urinary tract).

वायुः प्रकुपितो यस्य रुक्षाहारस्य देहिनः ।^२

वातं रुग्णद्वि कोष्ठस्थं मंदीभूतं च पावकम् ॥२२॥^३

शूलं संजनयेच्छीघ्रं स्रोतमावृत्य मारुतः ।

दक्षिणं यदि वा वामं कुक्षिमादाय जायते ॥२३॥^४

सर्वंत्र वर्तते शीघ्रं^५ भ्रामन्त्रथ सदोषवत् ।

पिपासा वर्द्धते तीव्रा भ्रमो मूच्छा च जायते ॥२४॥

उच्चारितो मूत्रितश्च न शान्तिमधिगच्छति ।

विद्शूलमेतज्जानीयाद्विषक् परमदारुणम् ॥२५॥

1. समारुतम् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क. रुक्षादायस्य इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. रुक्षायामच्च इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

3. मंदीकृत्यं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

4. दक्षिणं वा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. चर्चा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

6. त्वामंथ स दोषवित् इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

Etiology, Pathogenesis, Signs and Symptoms of Viṭ Śāla (pain caused by intestinal obstruction)

Because of the excessive intake of ununctuous food, *vāyu* gets aggravated. If the digestive power of the individual is sluggish then this aggravated *vāyu* obstructs the passage of flatus in the intestine. This intestinal obstruction instantaneously gives rise to colic pain. The pain may originate from the right or the left side of the pelvic region. But immediately, it spreads to the entire abdomen and moves inside violently. There is excessive thirst, giddiness and fainting. The pain does not subside even after passing stool and urine. This serious type of colic pain is called *viṭ śāla* (colic pain caused by the obstruction of feces and flatus in the intestine).

“वातात्मकं बस्तिगतं वदन्ति पित्तात्मकं चापि वदन्ति नाभ्याम् ।

हृत्पाश्वर्कुक्षो तु कफात्प्रदिष्टं सर्वेषु देशेषु च सन्निपातात् ॥२६॥”

[योगरत्नाकर : शूलचिकित्सा (उत्तरार्द्धम्) : पृष्ठ ३]

Locations of Colic pain According to Dosas

Colic pain caused by aggravated *vāyu* is generally located in the region of the urinary bladder, the pain caused by *pitta* is in umbilical region, the pain caused by *kapha* is located in the cardiac region, sides of the chest and sides of the abdomen and the colic pain caused by the simultaneous aggravation of all the three *dosas* (*sannipāta*) is located all over the abdomen and chest.

“वस्तौ हृत्पाश्वर्पृष्ठेषु स शूलः कफवातिकः ।

कुक्षो हृत्पाश्वर्पृष्ठेषु स शूलः कफपैत्तिकः ॥

1. कफसन्निविष्टं इति आकरे पाठः ।
2. हृत्पाश्वर्पृष्ठेषु इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
3. पाश्वर्पृष्ठेषु इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

^१ दाहज्वरकरो घोरो विज्ञेयो वातपित्ततः ॥२७॥

Characteristic Features of Dvandvaja Šula

Colic pain caused by the simultaneous vitiation of *kapha* and *vāta* is located in the region of urinary bladder, cardiae region, sides of the chest and back. Colic pain caused by the simultaneous vitiation of *kapha* and *pitta* is located between the heart and umbilicus. Colic pain caused by the simultaneous vitiation of *vāyu* and *pitta* is associated with serious types of burning sensation and fever.

“एकदोषोत्थितः साध्यः कृच्छ्रसाध्यो द्विदोषजः ।

सर्वदोषोत्थितो घोरस्त्वसाध्यो भूर्युपद्रवः ॥२८॥”

[योगरत्नाकर : शूलचिकित्सा : पृष्ठ ३]

[माधवनिदान : शूलादिनिदान २६:१३-१५]

Prognosis

Colic pain caused by the aggravation of only one of the *dosas* is curable. Colic pain caused by the simultaneous vitiation of two *dosas* is difficult of cure. Colic pain which is associated with several complications and which is caused by the simultaneous vitiation of all the three *dosas* is of serious nature and is incurable.

“वेदनातितृष्णा मूर्च्छा आनाहो गौरवारुचिः ॥”

[योगरत्नाकर : शूलचिकित्सा : पृष्ठ ३]

कासः श्वासश्च हिक्का च शूलस्थोपद्रवाः स्मृताः ॥२९॥

1. महाज्वरकरो इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

2. वातपित्तकः इति आकरे पाठः ।

आनाहो गौरवं छादिज्वरस्तृषा भ्रमोऽरुचिः ।

कृशत्वं वलहनिश्च वेदनातिप्रवर्तनम् ।

उपद्रवा दश्यते च यस्य शूले च नास्ति सः ॥३०॥

॥ इति शूलनिदानम् ॥

Complications

Excruciating pain, excessive thirst, fainting, *ānāha* (obstruction to the passage of stool and urine), heaviness, anorexia, cough, dyspnoea and hic cup—these are the complications of *sūla roga* (colic pain).

If the patient of colic pain is afflicted with ten complications, viz. *ānāha* (obstruction to the passage of stool and urine), heaviness, vomiting, fever, morbid thirst, giddiness, anorexia, emaciation, weakness and excruciating pain, then he is surely to succumb to the disease.

Thus, ends the diagnosis of *Sūla* (Colic pain).

“वमनं लंघनं स्वेदः पाचनं फलवर्त्यः ।

क्षारं चूर्णानि गुटिकाः शस्यन्ते शूलशान्तये ॥३१॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकारः १]

Line of Treatment in General

Emetic therapy, fasting, fomentation, carminatives, suppository, alkalies, powders and tablets are useful for the treatment of a patient suffering from colic pain.

ज्ञात्वा तु वातजं शूलं स्नेहस्वेदैरुपाचरेत् ।

1. क्षारचूर्णं च इति आकरे पाठः ।

2. “ज्ञात्वा—भागं” पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

“पुंसः शूलाभिपन्नस्य स्वेद एव सुखावहः ।”

[योगरत्नाकरः शूलचिकित्सा (उत्तरार्द्धम्) : पृष्ठ ४]

पायसैः कृशरापिण्डैः स्निग्धं वर्षा पिशितोत्करः ॥३२॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार २]

Line of Treatment of Vātika Śūla

For a patient suffering from *vātika* type of colic pain, oleation and fomentation therapies are useful. For all types of colic pain fomentation therapy, which is useful, should be administered with the help of *pāyasa* (milk and rice preparation), bolus of *kṣīrā* (thick gruel) or meat of animals containing fat.

विश्वौषधेन रुचिकेन सदाडिमेन

स्यादम्लवेतसयुक्तं कृतहिंगुभागं ।

तद् हिंगुपञ्चकमिदं हृदयामदृच्छनं

भेदाभिधानमुनिना गदितं मुनीशं ॥३३॥

Hingu Pañcaka

The recipe containing the powders of *śunthī*, *rucaka*, *dādima*, *amla vetasa* and *hingu*—all taken in equal quantities is called *Hingu pañcaka*. It cures heart diseases. It is propounded by Bheda muni.

“^३मृतिकां सजलां पाकाद् घनीमूतां पटे क्षिपेत् ।

1. “पुंसः—सुखापहः” पाठोऽयं योगरत्नाकरे नोपयम्यते ।
2. क. कृशरैः पिण्डैः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. कृशरैः पिण्डैः इति आकरे पाठः ।
3. “मृतिकां—निधापयेत्” पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

कृत्वा तत्पोटलीं शूली तया^१ स्वेदं निधापयेत् ॥३४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकारः १६]

Mud Fomentation

Mud should be mixed with water and boiled till it becomes semi-solid. This may be kept in a piece of cloth and tied to a round bolus mass. With this, fomentation should be given to a patient suffering from colic pain.

“तुम्बुरुणि त्रिलवणं यवानी पुष्कराहृयम् ।

यवक्षाराभयाहिंगुविडङ्गानि समानि च ॥३५॥

त्रिवृतित्रभागा विजे या सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।

पिवेदुष्टेन तोयेन यवक्वाथेन वा पिवेत् ॥

जयेत्सर्वाणि शूलानि गुल्माध्मानोदराणि च ॥३६॥

॥ इति तुम्बुराद्यं चूर्णम् ॥”

[भारतभैषज्यरत्नाकर : द्वितीयभाग : पृष्ठ ३३७]

Tumburādya Cūrṇa

One part each of *tumburu*, rocksalt, sonchal salt, sea salt, *yavānī*, *puṣkara mūla*, *yava kṣāra*, *abhaya*, *hiṅgu* and *viḍaṅga*, and three parts of *trivṛt* should be made to a fine powder. This should be taken by the patient along with hot water or decoction of barley. This recipe cures all varieties of colic pain, *gulma* (phantom tumour), abdominal distension and *udara* (obstinate abdominal disorders including ascites).

“वातात्मकं हन्त्यचिरेण शूलं स्नेहेन युक्तस्तु कुलित्यथूषः ।

1. यथास्वेदं इति आकरे पाठः ।

ससंधवव्योषयुतः सलावः सहिंगुसौवर्चलदाडिमाद्यः ॥३७॥

[कुलत्थ्यूषः]¹

Soup of Kulattha

The soup prepared of *kulattha* and meat of *lava* by adding ghee, rock salt, *śunthī*, *pippalī*, *marica*, *hiṅgu*, sonchal salt and sufficient quantity of the juice of *daḍima* instantaneously cures *vātika* type of colic pain.

बलापुनर्नवैरण्डबृहतीद्वयगोक्षुरः ।

सहिंगुलवरणं पीतं सद्यो वातरुजापहम् ॥३८॥

[बलादिक्वाथः]²

Balādi Kvātha

The decoction of *balā*, *punarnavā*, *eranṭa*, *bṛhatī*, *kaṇṭakāri* and *gokṣura* should be taken by adding *hiṅgu* and rock salt. This potion instantaneously cures colic pain caused by the aggravated *vāyu*.

शूली निवद्वकोठोऽद्विरुद्धाभिश्चूर्णिताः पिवेत् ।

हिंगुप्रतिविषाद्योषवचासौवर्चलाभया ॥३९॥

[हिंगवादिचूर्णम्]

Hiṅgyādi Cūrṇa

The patient suffering from colic pain associated with constipation should take the powder of *hiṅgu*, *prativiṣā*, *śunthī*, *pippalī*, *marica*, *vacā*, sonchal salt and *abhayā* along with hot water.

1. पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

2. पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

तुम्बुरुण्यभया हिंगु पौष्करं लवणत्रयम् ।

पिवेदुष्णाम्बुना वातशूलगुलमापतन्त्रकी ॥४०॥”

^२ इति तुम्बुराद्यं चूर्णम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ४-७]

Tumburādya Cūrṇa

The powder of *tumburu*, *abhaya*, *hiṅgu*, *puṣkara mūla*, rock salt, sonchal salt and sea salt should be taken along with hot water by the patient suffering from *vātika* type of colic pain, *gulma* (phantom tumour) and *apatantra* (tetanic convulsions).

“इयामा विडं शिग्रुफलानि पथ्या विडंग कम्पिल्लकमश्वमूत्री ।

कल्कं समं मद्ययुतं च पीतं शूलं निहन्यादनिलात्मकं च ॥४१॥”

[श्यामादिचूर्णम्]

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १२]

Recipes for Vātika Śūla

The paste of *śyāmā* (*vṛddhadāra*), *viḍa* type of salt, fruits of *sigru*, *pathyā*, *viḍaṅga*, *kampillaka* and *aśva mūtrī* (*śallakī*), taken with alcohol cures *vātika* type of colic pain.

1. पिवेत्सुराम्बुना इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. तुम्बुर्वादि चूर्णम् इति आकरे पाठः ।

3. पीत्वा इति आकरे पाठः ।

4. निहन्यादनिलात्मकं इति आकरे पाठः ।

^५ “यवानीहिंगुसिधूत्थक्षारसौवर्चलाभया:

सुरामण्डेन पातव्या वातशूलनिसूदनाः ॥४२॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ८]

The powder of *yavānī*, *hiṅgu*, rock salt, *yava kṣāra*, sonchal salt and *abhayā* should be taken with *surā maṇḍa* (upper portion of the alcoholic preparation) which cures *vātika* type of colic pain.

“विश्वमेरण्डजं मूलं क्वाथयित्वा जलं पिबेत् ।

हिंगुसौवर्चलोपेतं सद्यः शूलनिवारणम् ॥४३॥

The decoction of *śunṭhī* and root of *erāṇḍa*, if taken by adding *hiṅgu* and sonchal salt, instantaneously cures colic pain.

हिंगुपुष्करमूलाभ्यां हिंगुसौवर्चलेन वा ।

विश्वरण्डयवक्वाथः सद्यः शूलनिवारणः ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ६-१०]

तद्वद्रुवयवक्वाथो हिंगुसौवर्चलान्वितः ॥४४॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ६ (विशेषवचन)]

The decoction of *śunṭhī*, *erāṇḍa* and *yava* (barley) taken with either *hiṅgu* and sonchal salt or *hiṅgu* and *puṣkara mūla* instantaneously cures colic pain. Similarly, the decoction of *erāṇḍa* and *yava* (barley) taken along with *hiṅgu* and sonchal salt cures colic pain instantaneously.

1. वातशूलनिषूदनाः इति आकरे पाठः ।

2. पीत्वा इति आकरे पाठः ।

“हिंगम्लकृष्णामलकं यवानी क्षाराभयासैन्धवतुल्यभागम् ।
चूर्णं पिवेद्वारुणिमण्डं मिश्रं शूले प्रवृद्धेऽनिलजे शिवाय ॥४५॥”

[हिंगादिचूर्णम्]

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ११]

The powder of *hingū*, *amla vetasa*, *pippalī*, *āmalakī*, *yavānī*, *yava kṣāra*, *abhayā* and rock-salt, all taken in equal quantities, should be given with the *vāruṇī maṇḍa* (upper layer of an alcoholic preparation). This cures acute form of colic pain caused by *vāyu*.

“सौवर्चलाम्लिकाजाजीमरिचैद्विगुणोत्तरः ।

मातुलुंगरसैः पिण्ड्वा गुटिकाऽनिलशूलनुत् ॥४६॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १३]

Sauvarcala (one part), *amlikā* (two parts), *ajājī* (four parts) and *marica* (eight parts) should be triturated with the juice of *mātuluvīga* and made to pills. Intake of these pills cures *vātika* type of colic pain.

‘शुण्ठीसैन्धवटं कणखारः हिंगुकरंजबीजः ।

समभागमुष्णाम्बुना पीतमुदरशूलं नाशयति ॥४७॥’

The powder of *sunṭhi*, rock-salt, fried borax, *hingū* and seed of *karañja*—all taken in equal quantities, should be given along with hot water which cures colic pain in the abdomen.

1. क. सवर्चलाम्लजाजी० इति द्वितीय पुस्तके पाठः ।

ख. सवर्चलाम्लकाजाती० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. मातुलिङ्गं इति द्वितीय पुस्तके पाठः ।

3. “शुण्ठी.....नाशयति” पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

“हिंगवम्लवेतसव्योषयवानीलवणत्रिकंः ।

बीजपूररसोपेतर्गुटिका वातशूलनुत् ॥४८॥”

[हिंगवादिगुटिका]

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १४]

Hingu, amla vetasa, sunthī, pippalī, marica, yavānī, rock-salt, sonchal salt and sea-salt should be triturated with the juice of bija-pūra and made to pills. Intake of these pills cures vātika type of colic pain.

“बीजपूरकमूलं च घृतेन सह पाययेत् ।

जयेद्वातभवं शूलं कर्षमेकं प्रमाणतः ॥४९॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १५]

The root of *bija pūraka* in one *karṣa* dose should be given along with ghee. It cures vātika type of colic pain.

“बिल्वमूलतिलेरण्डं पिण्डं वा चाम्लनुषाम्भसा ।

गुटिकां² भ्रामयेदुष्टां वातशूलविनाशिनीम् ॥५०॥

The root of *bilva*, *tila*, *eranda* should be triturated with *tusambu* and made to pills. These pills, when warm, should be rolled over the abdomen which cures vātika type of colic pain.

1. मायमेकं इति आकरे पाठः ।

2. शूठिकां इति द्वितीय पुस्तके पाठः ।

तिलैश्च गुटिकां कृत्वा भ्रामयेजजठोपरि ।

‘गुडिका¹ शमयत्येवा शूलं चैवातिदुःसहम् ॥५१॥’

A pill made of *tila* should be rolled over abdomen which cures serious type of colic pain caused by *vāyu*.

“नाभिलेपाजजयेच्छूलं मदनं काञ्जिकान्वितम् ।

जीवन्तीमूलकल्को वा सतैलः पाइवंशूलनुत् ॥५२॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १७-१६]

Madana should be made to a paste by triturating with *kāñji* (a type of vinegar). This paste, when applied over the umbilical region, cures colic pain. Application of the paste of the root of *jivanti* along with sesame oil cures *pārśva śūla* (pain in the sides of the chest).

“गुडः शालियंवाः क्षीरं सर्पिः पानं विरेचनम् ।

जांगलानि च मांसानि भेषजं पित्तशूलिनाम् ॥५३॥

Recipes for *Paittika Śūla*

Guḍa (jaggery), *śāli* (ordinary rice), *yava* (barley), milk, ghee, purgation therapy and meat of *jāigala* type of animals (inhabiting arid land)—these are the remedies for *paittika* type of colic pain.

पैत्ते तु शूले वमनं पयोऽम्बु रसंस्त्वथेक्षो सपटोलनिम्बैः ।

श्रीतावगाहाः पुलिनाः सवाताः कांस्यादिपात्राणि जलप्लुतानि ॥५४॥

1. गुटिका इति द्वितीय पुस्तके पाठः ।

2. क. चैवातिदुस्तरम् इति आकरे पाठः ।

ख. “गुडिका चैवातिदुःसहम्” पाठोऽयं षष्ठ पुस्तके नोपलभ्यते ।

विरेचनं पित्तहरं च शस्तं रसाश्र शस्ताः शशलावकानाम् ।

संतर्पणं लाजमधूपयनं योगाः सुशीता मधुसम्प्रयुक्ताः ॥५५॥

दृष्टि In *paittika* type of colic pain, emetic therapy should be administered with the help of milk, water or sugar-cane juice boiled with *patola* and *nimba*. The patient should take cold bath. He should enjoy cold wind of ponds. Bronze vessel, etc. with cold water should be applied over the body. Purgative therapies which help in the elimination of *pitta* (bile) are useful. He should take soup of the meat of animals like *sāsa* (rabbit) and *lāvaka*. He should take *samtarpana* (refreshing drinks) prepared of *lājā* (fried paddy) by adding honey. Cooling recipes added with honey are also useful in this condition.

दृष्टि ज्वरे पित्तभवे च शूले घोरे विदाहे त्वतितर्षिते च ।

यवस्य पेयां मधुना विमिश्रां पिबेत्सुशीतां² मनुजः सुखार्थी ॥५६॥

Use of Yava Peyā

The *peyā* (thin gruel), prepared of barley mixed with honey and made cool, is refreshing and useful for patients suffering from vomiting, fever, colic pain caused by *pitta*, serious type of burning sensation and acute form of thirst.

धात्र्या रसं विदार्या वा त्रायन्तीगोस्तनाम्बु वा ।

पिबेत्सशर्करं सद्यः पित्तशूलनिषूदनम् ॥५७॥

The juice of *amalakī*, *vidōrī*, *triśyanti* or *gostanī* (a variety of grape), added with sugar should be taken. It instantaneously relieves *paittika* type of colic pain.

1. पित्तभवेऽथ इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः आकरे च पाठः ।

2. मधुनः इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

शतावरीरसं क्षौद्रयुतं प्रातः पिबेन्नरः ।

दाहशूलोपशान्त्यर्थं सर्वपित्तामयापहम् ॥५८॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : २३-२८]

The juice of *satāvari*, added with honey should be taken in the morning for the alleviation of the colic pain associated with burning sensation, and for the cure of all diseases caused by *pitta*.

“बृहत्यौ गोक्खुररण्डकुशकाशेक्खुवालिकाः ।

पीताः पित्तभवं शूलं सद्यो हन्त्युः सुदारुणम् ॥५९॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ३१]

Intake of (the decoction) of *bṛhatī*, *kṣudrā*, *gokṣura*, *eraṇḍa*, *kuśa*, *kāśa* and *ikṣu vālikā* instantaneously cures all serious types of colic pain caused by *pitta*.

“सशतावरी यष्ट्याहृवाटचालकुशगोक्खुरः ।

शृतशीतं पिबेत्तोयं सगुडक्षीद्रशकरम् ॥

पित्तासृदाहशूलघ्नं सद्यो दाहज्वरापहम् ॥६०॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : २६]

The decoction of *satāvari*, *madhu yaṣṭi*, *vāṭyālaka*, *kuśa* and *gokṣura* should be cooled and taken along with jaggery, honey and sugar. It cures *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body), burning sensation and colic pain. It also instantaneously cures fever associated with burning sensation.

1. शतावरीसयष्ट्याहृ० इति आकरे पाठः ।

2. हन्त्युः सुदारुणं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

“त्रिफलानिम्बयच्छाहूकटुकारगवधः शृतम् ।

पाययेन्मधुसंमिश्रं दाहशूलोपशान्तये ॥६१॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ३०]

The decoction of *triphalā*, *nimba*, *madhu yaṣṭi*, *kaṭukā* and *āragvadha* should be mixed with honey and given for the alleviation of colic pain associated with burning sensation.

“तैलमैरण्डजं वापि मधुकवाथसंयुतम् ।

शूलं पित्तोद्भवं हन्याद्गुलम् पैत्तिकमेव च ॥६२॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ३२]

Castor oil mixed with the decoction of *yaṣṭi madhu* cures colic pain as well as *gulma* (phantom tumour) caused by *pitta*.

“त्रिफल(रगवधकवाथं सक्षौद्रं शर्करान्वितम् ।

पाययेद्रक्तपित्तधनं दाहशूलनिवारणम् ॥

प्रलिह्वात् पित्तशूलधनं धात्रीचूर्णं समाक्षिकम् ॥६३॥

The decoction of *triphalā* and *āragvadha* should be mixed with honey and sugar and given. It cures *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body, and colic pain associated with burning sensation). Similarly, the linctus prepared of the powder of *āmalakī* and honey should be given for the cure of *paittika* type of colic pain.

1. त्रिफलान्मिन्चयच्छाहू० इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

2. हन्ति गुलमं इति आकरे पाठः ।

3. रक्तपित्तधनं इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

श्लेषमात्मके छुर्दनलंघनानि शिरोविरेकं मधुसीधुपानम् ।

मधूनि गोधूमयवान्नारिष्टान्सेवेत रुक्षान्कटुकांश्च सर्वान् ॥६४॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ३३-३४]

Treatment of Ślaiṣmika Śūla

Emetic therapy, fasting, *śiro virecana* (elimination of *doṣas* from the head with the help of inhalation therapy, etc.) intake of *madhu sidhu* (a type of alcoholic drink prepared of honey), different types of honey, wheat, barley, *ariṣṭas* (a variety of alcoholic drink) and all types of ununctuous as well as pungent food are useful in the treatment of *kaphaja* type of colic pain.

पिप्पलीपिप्पलीमूलं चव्यचित्रकनागरः ।

यवागूर्दीपनी या स्याच्छूलधनो तोयसाधिता ॥६५॥

Yavāgū (thick gruel) prepared by boiling (rice) in water and adding *pippalī*, *pippalī mūla*, *cavya*, *citraka* and *nāgara* is stimulant of digestion. It cures [*kaphaja* type of] colic pain.

“लवणात्रयसंयुक्तं पञ्चकोलं सरामठम् ।

मुखोष्णेनाम्बुना पीतं कफशूलविनाशनम् ॥६६॥

The powder of *pañca kola* (*pippalī*, *pippalī mūla*, *cavya*, *citraka* and *nāgara*) should be mixed with asafoetida, sea-salt, rock-salt and *vīḍa* type of salt and taken with luke-warm water. It cures *kaphaja* type of colic pain.

बिल्वमूलमयैरण्डं चित्रकं विश्वभेषजम् ।

हिंगुसैन्धवसंयुक्तं सद्यःशूलनिवारणम् ॥६७॥

The powder of the root of *bilva*, *eranda*, *citraka* and *viśva*

1. कफशूलनिवारणम् इति आकरे पाठः ।

bheṣaja added with asafoetida and rock-salt instantaneously cures [*kaphaja* type of] colic pain.

मुस्तौ वचां तिक्तकरोहिणीं च तथाऽभया निर्दहनां च तुल्याम् ।

पिवेच्च गोमूत्रयुतां कफोत्थे शूले तथाऽमस्य च पाचनार्थम् ॥६८॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ३६-३८]

Mustā, vacā, tiktaka rohiṇī, abhayā and *nirdahanā*—all these drugs taken in equal quantities should be made to a powder. Intake of this powder along with cow's urine cures *kaphaja* type of colic pain. It also helps in the digestion of *āma* (byproduct of improper digestion and metabolism).

(बिल्व)वचाभयातिक्तकाचूर्णं गोमूत्रसंयुतम् ।

सक्षारं वा पिवेत्कवायं बिल्वादेः कफशूलवान् ॥६६॥

The patient suffering from *kaphaja* type of colic pain should take either the powder of *bilva*, *vacā*, *abhayā* and *tiktā* along with cow's urine or the decoction of the above mentioned drugs along with *kṣāra* (alkali preparation).

“मातुलुंगरसो वापि शिग्रुक्वाथस्तथाऽपरः ।

सक्षारो मधुना पीतः पाश्वर्हद्वस्तिशूलनुत् ॥७०॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ४०]

Intake of either the juice of *mātulwiga* or the decoction of *sigru* along with *kṣāra* (alkali preparation) and honey cures pain in the sides of the chest, cardiac region and urinary bladder.

1. मुस्ताकवचां रोहिणी च इति द्वितीयमुस्तके पाठः ।

2. पिवेत् गोमूत्रयुतां इति आकरे पाठः ।

“आमशूले क्रिया कार्या कफशूलविनाशिनी ।

सेव्यमामहरं सर्वं यदग्निबलवद्धनम् ॥७१॥”

[योगरत्नाकरः शूलचिकित्सा (उत्तरार्द्धम्) : पृष्ठ ७]

Treatment of Āmaja Śūla

In the *āmaja* type of colic pain, all the recipes prescribed for the treatment of *kaphaja* type of colic pain should be used. The patient should take all such diet and drugs as are capable of removing *āma* (product of improper digestion and metabolism) from the body and which promote the power of digestion as well as metabolism.

सहिगुतुम्बुरुव्योव्यवानीचित्रकाभया :

सक्षारलवणः चूर्णं विवेतप्रातः सुखाम्बुना ॥

विष्मूत्रानिलशूलधनं पाचनं वह्निदीपनम् ॥७२॥

Intake of the powder of *hingū*, *tumburu*, *vyoṣa*, *yavānti*, *citraka*, *abhaya kṣāra* (alkali preparation) and rock-salt along with luke-warm water in the morning, cures colic pain caused by improper excretion of stool, urine and flatus. It is carminative and stimulant of digestion.

चित्रकं ग्रन्थिकं रण्डगुण्ठीधान्यं जले शृतम् ।

शूलानाहविवन्धेषु सहिगुविडसन्धवम् ॥७३॥

Intake of the decoction of *citraka*, *granthika*, *erāṇḍa*, *sunthī* and *dhānyā* along with *asafoetida*, *viḍa* (a type of salt) and

1. धान्य इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

2. शूलोनाह० इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

rock-salt is useful in colic pain, distension of abdomen and constipation.

“दीप्यकं सैन्धवं पथ्या नागरं च चतुःसमम् ।

चूर्णं शूलं जयत्याशु मन्दस्याग्नेश्व दीपनम् ॥७४॥

[चतुसमः चूर्णम्]

The powder of *dīpyaka*, rock-salt, *pathyā* and *nāgara*—all taken in equal quantities—instantaneously cures colic pain. It also stimulates the suppressed power of digestion.

समाक्षिकं बृहत्यादि पित्तेतिप्तानिलात्मके ।

व्यामिश्रं वा विर्धि कुर्यात् शूलं पित्तानिलात्मके ॥७५॥

Treatment of Dvandvaja Šūla

Bṛhatyādi kvātha along with honey should be given for the colic pain caused by *pitta* and *vāyu* together. Alternatively, for the treatment of this type of colic pain, recipes meant for *paittika* and *kaphaja* types of colic pain should be mixed together and administered.

पित्तजे कफजे चापि या क्रिया कथिता पृथक् ।

एकीकृत्य प्रयुञ्जीत क्रियां कफजपित्तजे ॥७६॥

Recipes prescribed for *paittika* and *kaphaja* types of colic pain should be mixed together and administered for the treatment of colic pain caused by *pitta* and *kapha* together.

1. दोपनं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

पटोलत्रिफलारिष्टकवाथं मधुयुतं पिबेत् ।

पित्तश्लेष्मज्वररुद्धिदाहशूलोपशान्तये ॥७७॥

[पटोलादिकवाथ]

The decoction of *paṭola*, *triphalā* and *ariṣṭa* mixed with honey should be given for the alleviation of fever, vomiting, burning sensation and colic pain caused by both *kapha* and *pitta*.

रसोनं चव्यसंमिश्रं पिबेत्प्रातः सकाजिकम् ।

वातश्लेष्मभवं शूलं निहन्ति वह्निदीपनम् ॥७८॥”

[भैषज्यरत्नाकार : शूलरोगाधिकार : ४६-५०]

Rasona and *cavya* should be taken along with *kāñjī* (a type of vinegar) in the morning. This cures colic pain caused by *vāyu* and *kapha* together. It also stimulates the power of digestion.

“विश्वोरुबूकदशमूलयवांभसा तु

द्विक्षारहिंगुलवण्णत्रयपुष्करम् च ।

चूर्णं पिबेद्दूदयपाश्वंकटिग्रहाम्-

पवत्राशयात्तिभृशरुद्धिरगुलमशूली ॥७९॥”

[योगरत्नाकर : शूलचिकित्सा (उत्तरार्द्धम्) : पृष्ठ ६]

कवाथेन चूर्णपानं यत्तत्रकवाथप्रधानता ।

प्रवर्तते च तेनात्र चूर्णापेक्षी चतुर्द्रवः ॥८०॥

॥ इति विश्वादि : ॥

1. मध्यसंमिश्रं इति प्रथमपञ्चमयष्टपुस्तकेषु आकरे च पाठः ।

2. ○पृष्ठ० इति आकरे पाठः ।

3. पवत्राशयात्तिभृश० इति आकरे पाठः ।

Viśvādi Kvātha

With the decoction of *viśva*, *urubūka*, *daśa mūla* and *yava*, the powder of *svarji kṣāra*, *yava kṣāra*, sea-salt, rock-salt, *viḍa* (a type of salt) and *puskara mūla* should be taken. This cures pain in cardiac region, sides of the chest, lumber region, *āmaśaya* (small intestine including stomach) and *pakvāśaya* (large intestine). This recipe is specially useful when there is excessive pain, fever, *gulma* (phantom tumour) and colic pain.

When a recipe of powder is prescribed to be taken along with a decoction, it is the latter which predominates. Therefore, the decoction should be four times the quantity of the powder.

“चूर्णं समं रुचकाहिंगुमहोषधानां

शुण्ठचम्बुना कफसमीरणसंभवासु ।

हृत्पात्रवृष्टज्वरातिविषूचिकासु

पेयं तथा यवरसेन विड्विवन्धेषु ॥८१॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ५१]

“समं शुण्ठचम्बुनेत्येवं योजना क्रियते द्रुधैः ।

तेनाल्पं मानमेवात्र हिंगु^२मुपरि दीयते ॥८२॥

॥ इति रुचकादिः ॥”

Rucakādi Cūrṇa

The powder of *rucaka*, *hiṅgu* and *mahausadha* should be taken along with the decoction of *sunṭhi* for [colic pain caused

1. समशुद्धाम्बुना पेयं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. हिंगुसंपरि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. “विड्वोरुबूक.....इति रुचकादिः ॥” पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।

by] *kapha* and *vāyu* together. This powder taken along with the decoction of barley is useful in pain in cardiac region, sides of the chest and back, fever, *viṣūcikā* (choleric diarrhoea) and constipation.

This recipe is prescribed to be taken along with the decoction of *sunjhī*. A small quantity of *hiṅgu* (in addition to what is prescribed in the recipe) should be added to the decoction while administering the recipe.

“तीक्ष्णायश्चूर्गसंयुक्तं त्रिफलाचूर्गमुत्तमम् ।

प्रयोज्यं भवुसर्पिभ्यां सर्वशूलनिवारणम् ॥८३॥”

॥ त्रिफलालौहः ॥

[योगरत्नाकर : उत्तरार्ध : पृष्ठ ६]

Tripalā Lauha

The powder or *bhasma* of *tikṣṇa* type of iron (steel) and the powder of *tripalā* should be taken along with honey and ghee. It cures all types of colic pain.

“धृताच्चतुर्गुणो देवो मातुलुंगरसो दधिः ।

शुष्कमूलककोलाम्लकषायो दाढिमाद्रसः ॥८४॥

विडंग-लवणक्षारपंचकोलयवादिभिः ।

पाठामूलककलंश्रि सिद्धं शूलिधृतं मतम् ॥८५॥

हृत्पात्रंशूलं वैस्वर्यकासहिकां तथैव च ।

ब्रह्मगुल्मप्रमेहाशोवातव्याधीश्रि नाशयेत् ॥८६॥

॥ इति शूलिधृतम् ॥”

[भारतभैषज्यरत्नाकर : पञ्चम भाग : पृष्ठ ५१]

1. “तीक्ष्णाय सर्वशूलनिवारणम्” पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

Śūli Ghṛta

Ghee cooked with four times of the juice of *mātulūṅga*, curd, decoction of dry *mūlaka* and sour variety of *kola*, juice of *dādīma* and [one fourth in quantity of] the paste of *viḍāṅga*, salt, *kṣāra*, (alkali preparation), *pippalī*, *pippalī mūla*, *cavya*, *citraka*, *nāgara*, *yava* (barley), *pāṭhā* and *mūlaka* is called *Śūli ghṛta*. It cures pain in cardiac region, sides of the chest, hoarseness of voice, cough, hic-cup, *bradhna* (inguinal lymphadenitis), *gulma* (phantom tumour), *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), piles and *vāta vyādhis* (diseases of nervous system).

“हिंगु सौवर्चलं पथ्या विडं सैन्धव तुम्बुरु ।

पौष्करं च पिवेच्चूर्णं दशमूलयवाभभसा ॥८७॥

पार्श्वहृत्कटिपृष्ठांसशूले तन्द्रापतानके ।

शोये इलेघ्मप्रसेके च कर्णरोगे च शस्यते ॥८८॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ४२-४३]

The powder of *hiṅgu*, *sauvarcala*, *pathyā*, *vida*, rock-salt, *tumburu* and *puṣkara mūla* should be taken along with the decoction of *daśa mūla* and *yava* (barley). It is useful for the pain in the sides of the chest, cardiac region, lumber region and shoulder region, *tandrā* (drowsiness), *apatanaka*, oedema, excessive salivation and ear diseases.

“एरण्डविलवबृहतीद्यमातुलुङ-

पाथाणमेदत्रिकटुमूलकृतः कथायः ।

सक्षारहिंगुलवणो रुबुत्तलमिश्रः

1. °भित्रिकटु० इति आकरे पाठः ।

ओष्ठंसमेद्धृदयस्तनरुक्षुपेयः ॥८६॥

॥ एरण्डसप्तकम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ४१]

Eranḍa Saptaka

The decoction of *eranḍa*, *bilva*, *bṛhatī*, *kanṭakārī*, *mātulūṅga*, *pāśāṇa bheda*, *trikāṭu* and *puṣkara mūla* should be added with *kṣāra* (alkali preparation), asafoetida, rock-salt and castor oil. This should be taken by a patient suffering from pain in hip region, shoulder region, cardiac region, *medhra* (male genital organ) and breasts.

“हिंगु त्रिकटुकं कुण्ठं यवक्षारोऽथ संधवम् ।

मातुलुंगरसोपेतं प्लीहशूलापहं रजः ॥६०॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ४४]

The powder of *hiṅgu*, *trikāṭuka*, *kuṣṭha*, *yava kṣāra* and rock salt should be taken along with the juice of *mātulūṅga* which cures pain in the splenic region.

“दण्डमनिर्गतधूमं मृगशृंगं गोधूतेन सह पीतम्^३ ।

हृदयनितम्बजशूलं हरति शिखी दारुनिवहभिव ॥६१॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ५७]

The ash of deer horn collected by burning in an airtight container should be mixed with cow's ghee. Intake of this cures pain in heart and hip regions as fire engulfs logs of wood.

1. ०रुक्षु इति आकरे पाठः ।

2. प्लीहशूलापहा शृटी इति आकरे पाठः ।

3. लीढम् इति आकरे पाठः ।

कृमिरिपु चूर्णं लीढं स्वरसेन वज्ज्ञसेनस्य ।

क्षपयत्यचिरान्नियतं लोहाजीर्णोद्भवं शूलम् ॥६२॥

Intake of the powder of *kṛmi ripu* along with the juice of *vāri ga sena* instantaneously cures colic pain caused by the intake of unprocessed iron.

“विदारीदाडिमरसः सव्योषलवणान्वितः ।

क्षौद्रयुक्तो जयत्याशु शूलं दोषत्रयोद्भवम् ॥६३॥

Treatment of *Tridoṣaja Śūla*

Intake of the juice of *vidāri* and *dādīma* along with *trikātu*, rock-salt and honey instantaneously overcomes colic pain caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*.

एरण्डफलमूलानि बृहतीद्यगोक्खुरम् ।

पर्णिन्यः सहदेवा च सिंहपुच्छीक्खुवालिका ॥६४॥

तुल्यं रेभिः शृतं तोयं यवक्षारयुतं पिबेत् ।

पृथग्दोषोद्भवं हन्याच्छूलं सर्वभवं तथा ॥६५॥

॥ इति एरण्डद्वादशः ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ५४-५६]

Eraṇḍa Dvādaśa Kvātha

Fruits and roots of *eraṇḍa*, *bṛhatī*, *kaṇṭakārī*, *gokṣura*, *sāla parṇī*, *pṛśni parṇī*, *māṣa parṇī*, *mudga parṇī*, *sahadevī*, *siṁha pucchī* and *ikṣu vālikā*—all these drugs should be taken in equal

1. सव्योषो इति आकरे पाठः ।

2. सहदेवी इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

3. पृथग्दोषभवं इति आकरे पाठः ।

quantities and a decoction should be prepared. Intake of this decoction along with *kṣāra* (alkali preparation) cures colic pain caused by *doṣas* individually or together.

“गोमूत्रशुद्धं मण्डूरं त्रिफलाचूर्णसंयुतम् ।

विलिहन् मधुसर्पिभ्यां शूलं हन्ति त्रिदोषजम् ॥६६॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ५३]

[योगरत्नाकर : शूलचिकित्सा (उत्तरार्द्धम्) पृष्ठ ६]

Mandūra (rust iron) purified by boiling with cow's urine and the powder of *triphalā* should be made to a linctus by adding honey and ghee. Intake of this cures colic pain caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*.

शंखयोग :—

“शंखचूर्णं सलवणं सहिंगुव्योषसंयुतम् ।

उष्णोदकेन तत्पीतं शूलं हन्ति त्रिदोषजम् ॥६७॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ५२]

Śaṅkha Yoga

Intake of the powder or *bhasma* of conch shell mixed with rock salt, asafoetida and *trikātu* along with hot water cures colic pain caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*.

“मूत्रान्तःपाचितां ^२शुष्कां लोहचूर्णसमन्विताम् ।

1. क. गोमूत्रशुद्धं...त्रिदोषजम्” पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते
ख. गोमूत्रसिद्धमण्डूरं इति आकरे पाठः ।
2. ‘शुष्कां.....चित्रकम्’ पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके नोपलभ्यते ।

सगुडामभयां दद्यात्^१ सर्वंशूलप्रशान्तये ॥६६॥”

[योगरत्नाकरः शूलचिकित्सा : (उत्तरार्द्धम्) पृष्ठ ८]

Abhayā should be cooked in cow's urine and dried. Powder of this *abhaya* should be mixed with the powder or *bhasma* of *lauha* (iron). Intake of this powder along with jaggery cures all types of colic pain.

“पिप्पली नागरं बिल्वं कारबी चध्यचित्रकम् ।

हिंगु दाडिमवृक्षाम्लं वचाक्षाराम्लवेतसम् ॥६६॥

वर्षासूक्ष्मकृष्णलवणमजाजीबीजपूरकम् ।

दधित्रिगुणितं सर्विस्तत्सिद्धं दाधिकं स्मृतम् ॥१००॥

गुल्मार्शःप्लीहहृत्पाश्वंशूलयोनिरुजापहम् ।

दोषप्रशमनं श्रेष्ठं दाधिकं परमं स्मृतम् ॥१०१॥

॥ इति दाधिकं घृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ६३-६५]

Dādhika Ghṛta

Ghee boiled with three times of *dadhi* (curd) and [one fourth in quantity of the paste of] *pippali*, *nagara*, *bilva*, *kārvā*, *cavya*, *citraka*, *hiṅgu*, *dāḍima*, *vṛkṣāmla*, *vacā*, *kṣāra* (alkali preparation), *amla* *vetasa*, *varṣābhū*, *kṛṣṇa lavaṇa* (a variety of salt, black in colour), *ajājī* and *bija pūraka* is called *dādhika ghṛta*. It is an excellent recipe for the treatment of *gulma*.

1. सगुडामभयामद्यात् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. सर्वंशूलोपशान्तये इति आकरे पाठः ।

(phantom tumour), piles and pain in splenic region, cardiac region, sides of the chest and female genital tract. It is also useful for the alleviation of the vitiated *dosas*.

“मृतसूतस्य भागेकं षड् भागां ^१ शोधितां शिलां ^२ ।
 दिनं जंबीरजद्राविमर्द्यो ^३ रुद्धा ^४ घमेलघु ॥
 शिलाबद्धो रसो नाम गुञ्जकः पित्तशूलनुत् ^५ ॥१०२॥
 ॥ इति शिलाबद्धोरसः ॥^६”

[भारतभैषज्यरत्नाकरः : पंचमभागः : पृष्ठ १२६]

Śilā baddha Rasa

One part of the *bhasma* of *pārada* and six parts of purified *manah silā* should be triturated with the juice of *jambīra*. The paste, thus prepared, should be kept in a sealed container and cooked in *laghu puṭa*. This is called *śilā baddha rasa*. Administration of this recipe in the dose of one *guñjā* (125 mg.) cures *paittika* type of colic pain.

एकं ^७ हिगु चतुः ^८ पथ्या त्रि शुण्ठी द्वि ^९ सुवर्चलम् ।

1. भागेक इति आकरे पाठः ।
2. शोधिता शिला इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
3. जंबीरजद्राविमर्द्य इति आकरे पाठः ।
4. च मे लघु इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
5. पित्तशूलजित इति पंचमयठपुस्तकयोः आकरे च पाठः ।
6. शिलाबद्धोरस इति आकरे पाठः ।
7. एक इति आकरे पाठः ।
8. शतं इति आकरे पाठः ।
9. सुवर्चला इति आकरे पाठः ।

भागान्विचूर्ध्य कर्षकमनुस्याच्छूलनाशनम् ॥१०३॥

Hingu (one part), *pathyā* (four parts), *sunthi* (three parts) and *sauvarcala* (two parts) should be made to a powder and administered in the dose of one *karṣa* after the administration of *śīla baddha rasa* which cures colic pain.

“सूतं गन्धं समं शुद्धं सूतांशं मृतताम्रकम् ।

मर्दयेदातपे ^४ तीव्रे ^५ रुध्वा लघुपुटत्रयम् ॥१०४॥

दत्त्वादाय च तच्चूर्ध्णं सूतांशं त्रिकटुक्षिपेत् ।

षण्मूखोऽयं रसो नाम्ना त्रिगुञ्जः सर्वशूलनुत् ॥१०५॥

Śaṅmukha Rasa

Purified *pārada*, purified *gandhaka* and *bhasma* of *tāmra*, all taken in equal quantities, should be triturated by exposing to hot sun, kept in a *śarāva sampaṭa* and cooked in *laghu puṭa* three times. This powder should then be triturated by adding the powder of *trikatū* (taken in quantity equal to that of *pārada*). This is called *Śaṅmukha rasa*. It should be administered in the dose of three *guñjās* (375 mg) which cures all types of colic pain.

1. एतच्चूर्ध्णं इति आकरे पाठः ।
2. शान्तये इति आकरे पाठः ।
3. “सौवर्चलच्च सूतांशं जम्बीरैदिनसप्तकम्” पाठोऽयं आकरे अधिकमुपलभ्यते ।
4. तीक्ष्णे इति आकरे पाठः ।
5. लघुपुटत्रयम् इति आकरे पाठः ।
6. समं त्रिकटुकं पचेत् इति आकरे पाठः ।
7. त्रिगुञ्जेनामशूलनित् इति आकरे पाठः ।

१ एरण्डतैलघड्भागान् २ लशुनस्य दशाषकम् ।

एकं हिंगु त्रिसिन्धूत्यं सर्वमेकत्र मर्दयेत् ॥

त्रिनिष्कं भक्षयेच्चानु आमशूलहरं परम् ॥१०६॥

५ ॥ इति षष्ठ्युखरसः ॥”

[भारतभैवज्यरत्नाकर : पञ्चमभाग : पृष्ठ १८८]

Eraṇḍa taila (six parts), *laśuna* (ten parts), *hiṅgu* (one part) and rock salt (three parts)—all these should be triturated together. Intake of three *niskas* of this recipe cures colic pain caused by *āma* (product of improper digestion).

ताम्रयोगः

मृतताम्रस्य भागे कं पिवेदुष्णाजलेन वा ।

शुण्ठीकवाथं पिवेच्चानु हिंगुसौवर्चलान्वितम् ॥१०७॥

Tāmra Yoga

[For getting relief from *āmaja* type of colic pain], the patient should take [one *guñja*=125 mg of] *tāmra bhasma* along with hot water. Thereafter, he should take the decoction of *sunthī* mixed with *hiṅgu* and *sauvarcala*.

६ ‘क्षारं कपर्दाद्विषसैन्धवे च व्योषं च संमर्द्य भुजङ्गत्व्याः ।

1. ०षड्भागं इति आकरे पाठः ।

2. दशाष्टकम् इति आकरे पाठः ।

3. कारयेत् इति आकरे पाठः ।

4. आमशूलप्रशान्तये इति आकरे पाठः ।

5. षष्ठ्युखो रसः इति आकरे पाठः ।

6. ‘क्षारं शूलगजकेसरी’ पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः
नोपलभ्यते ।

रसेन गुंजाप्रमितः प्रदिष्टः समीरशूले भहरिः प्रचण्डः ॥१०८॥

॥ शूलगजकेसरी ॥'

Śūla Gaja Kesari

Kṣāra (alkali preparation) [or *bhasma*] of cowri shells, *vīśa* (aconite), rock salt and *trikātu* should be triturated in the juice of betel leaf. It should be administered in a dose of one *guñjā* (125 mg) which effectively cures *vātika* type of colic pain.

"शुद्धसूतं द्विधा गन्धं यामैकं मर्दयेद्वृद्धम् ।

द्वयोस्तुल्यं ताम्रपत्रं सम्पुटे तन्निरोधयेत् ॥१०६॥

ऊर्ध्वाधो लवणं दत्त्वा मृद्धाण्डे धारयेद्विषक् ।

रुध्वा गजपुटे पच्यात्स्वांगशीतं समुद्धरेत् ॥११०॥

सम्पुटं चूर्णयेत्सूक्ष्मं पर्णखण्डे द्विगुञ्जकम् ।

भक्षयेत्सर्वशूलात्मं हिगुण्ठी च जीरकम् ॥१११॥

वचा मरीचं चूर्णं कर्षमुण्णाजलैः पिवेत् ।

1. शुद्धताम्रसंपुटे इति आकरे पाठः ।
2. स्थापयेद् वृष्टः इति आकरे पाठः ।
3. गजपुटं इति आकरे पाठः ।
4. दत्त्वा स्वाङ्गशीतं इति आकरे पाठः ।
5. चूर्णयेच्छुलश्चं इति आकरे पाठः ।
6. पर्णखण्डेऽर्धगुञ्जकम् इति आकरे पाठः ।
7. सजीरकम् इति आकरे पाठः ।
8. सममुण्णाजलैः इति आकरे पाठः ।

आताध्यं नाशयेच्छूलं रसोऽयं शूलकेसरी ॥११२॥”

॥ इति शूलगजकेसरी रसः ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : २११-२१४]

Sūla Gaja Kesi Rasa (second variety)

Purified *pārada* (one part) and purified *gandhaka* (two parts) should be triturated well for three hours. This should be added with thin leaves of *tāmra* (three parts) and kept inside a *śarāvā sampuṭa* (two earthen plates the joint of which is sealed by mud smeared cloth). This *śarāvā sampuṭa* containing the drugs should be kept in the middle of an earthen vessel with salt all around it. This earthen vessel should then be sealed and cooked in *gaja puṭa*. After cooking, the powder collected from *śarāvā sampuṭa* should be further triturated to make a fine powder. This should be administered in the dose of two *guñjās* (250 mg) which cures all types of colic pain. After taking this, the patient should take one *karṣa* (5 gms.) of the powder of *hīṅgu*, *śunṭhī*, *jīraka*, *vacā* and *marica* with hot water. This is called *sūla kesari* and it cures even the incurable types of colic pain.

कंवलावृतगात्रस्य प्राणायामं प्रकुर्वतः ।

कटुतेलाक्तसक्तूनां धूम शूलहरः परः ॥११३॥

The patient's body should be covered with a blanket and he should then perform *prāṇāyāma* (breathing exercise). His body should then be fumigated by igniting *saktu* (corn flour) mixed with mustard oil. This is an excellent recipe for curing colic pain.

“व्यायामं मैयुनं मद्यं लवणं कटुवैदलम् ।

वेगरोधं शुचं क्रोधं वर्जयेच्छूलवान्नरः ॥११४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकारः २०३]

1. साधयेच्छूलं इति आकरे पाठः ।

2. श्री शूलगजकेसरी इति आकरे पाठः ।

3. वैदलं लवणं तिलान् इति आकरे पाठः ।

Prohibitions

The patient suffering from colic pain should avoid exercise, sexual intercourse, alcoholic drinks, salt, pungent food, *vaidala* (pulse having two cotyledons), suppression of the manifested natural urges, worry and anger.

भवेच्छ्रम्बीधान्यातिशयभजानाद्युलमनिलप्रधानम् ।

तान्यष्टौत्रिभिरथ समस्तेश्च युगलैः ॥११५॥

अर्जीणैऽने हृस्मिन्भवति जठरे कुक्षियुगले-

यदि प्रीढाटोपो रुगति न मलानां विसरणम् ॥११६॥

Eight types of colic pain caused by three *doṣas*, viz. *vāyu*, *pitta* and *kapha*, individually or two of them together or all the three *doṣas* together is generally dominated by *vāyu* [in the *sāmānya samprapti*] and excessive intake of *simbi dhānya* (pulses and beans) is the causative factor of all of them. Excessive intake of these pulses and beans leads to indigestion, distension in the abdomen and pelvic regions, excessive pain and constipation [as a prelude to colic pain].

“भागौ रसस्य भागौऽथ हेम्नः पिण्डो विधाय च ।

तथा द्वादशभागानि ताम्रपत्राणि लेपयेत् ॥११७॥

ऊर्ध्वाधो गन्धकं दत्वा पलमात्रं समन्ततः ।

³‘क्षारस्य मृगशृङ्गस्य चूर्णं योज्यं समं ततः ॥११८॥’

सिंचेन्मत्स्याक्षिनीरेण रुद्ध्याद्यामचतुष्टयम् ।

1. ह्यादि इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. भागाद्व इति आकरे पाठः ।

3. ‘क्षारस्यसमं ततः’ पाठोऽयं भारत भैयज्यरत्नाकरे नोपलभ्यते प्रथमपंचमपुस्तकयोः च ।

पचेच्छूलहरः सूतो भवेत्तिपुरभैरवः ॥१६॥

माषो मध्वाज्यसंयुक्तो देयोऽस्य परिणामजे ।

अन्येष्वेरण्डतैलेन हिगुत्रययुतो हितः ॥१२०॥”

॥ इति त्रिपुरभैरवी रसः ॥

[योग रत्नाकर : शूलचिकित्सा : (उत्तरार्द्धम्) पृष्ठ १७]

[भारतभैरवज्यरत्नाकर : द्वितीय भाग : पृष्ठ ८५]

Tripura Bhairavi Rasa

Pārada (one part) and *svarṇa* (one part) should be triturated together to make an amalgam (*pīṣṭi*). To this, thin leaves of *tāmra* (twelve parts) should be added and further triturated. This paste should be kept inside an earthen vessel and all around this paste, purified *gandhaka* (one *pala*—48 gms.), *kṣāra* or alkali preparation (one part) and the powder or *bhasma* of deer horn (one part) should be kept. Over this, the juice of *matsyākṣī* should be sprinkled. The earthen vessel should then be cooked for twelve hours [in *gaja puṭa*]. This is called *Tripura bhairava rasa*. This should be administered in the dose of one *māṣa* (6 gms.) along with castor oil and asafoetida which is useful in *parināma śūla* and other types of colic pain.

“रसबलिगगनाकं वेतसाम्लं विषंस्यात् ।

सावरमिति पृथक्तद्वावयेद्वस्तमेतः ।

कनकभुजगवल्लीकंटकारीजयाद्विः ।

कमलशशिकवासामुष्टिरुणाम्बुपूरः ॥१२१॥

1. शूलो इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

2. कमलसलिलवासाः इति आकरे पाठः ।

3. मुष्टिबज्ञाम्बुपूरः इति आकरे पाठः ।

अरुणसद्वशाकैः मातुलान्यद योज्यः ।

पटुगण इह तुल्यो भावयेदाद्रंकाद्धिः ।

दहनवदनसंज्ञो बल्लमात्रो निहन्ति ।

प्रबलपवनशूलं तद्विकारानशेषान् ॥१२२॥

॥ इत्यग्निमुखो रसः ॥”

[भारतभैषज्यरत्नाकरः प्रथमभागः पृष्ठ ७४]

Agni Mukha Rasa

Purified *pārada*, purified *gandhaka*, purified *abhra*, purified *tāmra*, *vetasāmla*, *viṣa* and *sāvara śringa*—all these should be impregnated and triturated with the juice or decoction of *kanaka*, *bhujaga valli*, *kanṭakārī*, *jayā*, *kamala*, *śaśika* (*kumuda*), *vāsā*, *muṣṭi*, *usñāmbu* (latex of *snūhī*), *pura* (*guggulu*), red leaves of *mātulāṇī*, *trikātu* and *ārdraka*. This preparation is called *Dahana vadana* (*Agni mukha*). It should be administered in the dose of one *balla* which cures serious type of colic pain caused by *vāyu* along with all the attending complications.

शिवावचार्हिणुविषाकलिगरुचकं समम् ।

कर्षमुष्टणाम्बुना पेयमनुपानं हि शूलिभिः ॥१२३॥

Śivā, *vacā*, *hiṅgu*, *viṣā*, *kaliṅga* and *rucaka*—all these drugs taken in equal quantities should be made to a powder. This should be administered in the dose of one *karṣa* (6 gms.) along with the *anupāna* (post-prandial drink) of hot water. This cures colic pain.

1. अरुणसद्वशपाकैः इति आकरे पाठः ।
2. दहनवदननाम्ना इति आकरे पाठः ।
3. तद्विकाराननेकान् इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

सूतगन्धविषव्योववराभार्यदवेल्लकः ।
 द्विपचातिविषावह्निः सर्वतुल्यगुडेन च ॥
 गुटिका चणकोन्माना सर्वशूलनिकृन्तनी ॥१२४॥
 ॥ इति शूलनिकृन्तनी वटी ॥

Śūla Nikṛntanī Vatī

Purified *pārada*, purified *gandhaka*, purified *viṣa*, *vyoṣa*, *varā*, *bhārgī*, *abda*, *bellaka*, *dvipa* (*gaja pippali*), *ativiṣā* and *vahni* should be made to a powder. To this, jaggery in quantity equal to that of all these drugs should be added and pills should be made out of the size of peas. This cures all types of colic pain.

‘युग(पत्तु)संख्यानि दलनि भानोश्चत्वारि खण्डानि सुधाद्रुमस्य ।
 रसेन्द्रवल्या दश वै फलानि पञ्चव पत्राणि कुमारिकायाः ॥१२५॥
 द्याद्वी चतुषष्ठिपलानि दद्याच्चत्वारि वृत्ताकतरो फलानि ।
 पञ्चाङ्गमेकं हरिकन्दचूर्णं सिद्धार्थतेलं तु पलप्रमाणम् ॥१२६॥
 यवानि सौबर्चलसंघवं च विडं यवक्षारसमुद्रजं च ।
 सर्जों हृष्टपामार्गसकोरणं च पलं पलं स्यात्क्रमशश्चूर्णम् ॥१२७॥

1. “इति श्री महाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे आयुर्वेदसीर्घ्ये शूलनिदानचिकित्सा कथनं नाम सप्तशतामो हृष्टः ।” पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः अधिकमूपलभ्यते ॥
2. क. ‘युगपत्तु.....०पादेन निर्मितः’ पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
- ख. युगपत्तु इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. रसेन्द्रवल्याद्र इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. वृत्ताकिरोः इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।
5. सर्जों इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. त्वपामार्गं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

भाष्ठे पचेद्यामचतुष्टयेन तीव्राग्निना क्षारसमं च पचेत् ।

संभाव्य निम्बूरसबीजपूरः संभक्षयेदर्धपलप्रमाणम् ॥१२८॥

पिवेत्कुण्डोदकगोजलं च संनाशयेदगुलमं महातितीव्रम् ।

प्लीहोदरं विद्रधिशूलमुग्रं अजीर्णमूत्रग्रहनाशनं च ॥

आमप्रवृद्धं ग्रहणीमलं च दुष्टान्विकारान्हरतेऽतिशोष्म ॥१२९॥

॥ इत्यर्कक्षारः ॥

Arka Kṣāra

Leaves of *arka* (12), pieces of *sudhā* (4), fruits of *rasendra vallī* (12), leaves of *kumārī* (5), *vyāghri* (64 *palas*), fruits of *vṛṇtakā* (4), entire plant of *hari kanda* (one), mustard oil (one *pala*), *yavānī* (one *pala*), *sauvarcala* (one *pala*), *saindhava* (one *pala*), *sāmudra lavaṇa* (one *pala*) *svarji kṣāra* (one *pala*), *apāmārga* (one *pala*) and *koraṇa* (?) (one *pala*)—all these drugs (the dried ones are to be made to powder) are to be cooked in a vessel for 12 hours on the line prescribed for *kṣāra pāka* (alkali preparation) with the help of strong fire. The *kṣāra* (alkali preparation), thus obtained should be impregnated with lemon juice and the juice of *bija pūra*. This recipe should be administered in the dose of half *pala* (24 gms.) along with luke-warm water or cow's urine which instantaneously cures serious type of *gulma* (phantom tumour), *plihodara* (splenomegaly), serious types of abscess and colic pain, indigestion, anuria, *grahaṇī* (sprue syndrome) with excess of mucus and other obstinate diseases.

क्षारो मुष्ककिंशुकार्जुनधवापामार्गरम्भातिला:

जीवन्ती कमकाह्यः (सह) च रजनी कूमाण्डवल्ली तथा ॥१३०॥

वासासूरण तीव्रमेव दहने प्रज्वाल्य भस्मीकृतम् ।

तोयेन प्रतिसेवितं शृतपयः पानं विधेयं सकृत् ॥१३१॥

शूलानाहविवन्धगुलमकफजाग्रोगाङ्गयेत्कामलान् ।

अन्तर्वृद्धिमजीर्णकं ग्रहणिकांहच्छूलपाण्डवशंसाम् ॥१३२॥

ग्रन्थ्यठीलके शोफविद्रधिगदान्नानाविधान् पीनसान् ।

मन्दाग्निं जठरस्य पीडनगुरुप्लीहातिमेदादिकान् ॥१३३॥

॥ इत्यमृतक्षारः ॥

Amṛta Kṣāra

Kṣāra (alkali preparation) should be made out of *muṣkaka*, *kimśuka*, *arjuna*, *dhava*, *apāmārga*, *rambhā*, *tila*, *jīvantī*, *kanaka*, *rajanī*, *kuṣmaṇḍa*, *vāsā* and *sūraṇa* by cooking over strong fire. This *kṣāra* (alkali preparation) should be taken with boiled water (only once ?) which cures colic pain, *ānāha* (abdominal distension), constipation, *gulma* (phantom tumour), diseases caused by *kapha*, *kāmalā* (jaundice), *antaḥ vṛddhi* (inguinal hernia), indigestion, *grahaṇī* (sprue syndrome), cardiac pain, anemia, piles, *granthi* (enlarged lymph glands), *aṣṭhīlā* (hard tumour), oedema, abscess, different types of *pīnasa* (chronic rhinitis), suppression of the power of digestion, pain and heaviness in abdomen, splenic disorders and adiposity.

सामुद्रं सैन्धवं काचं यवक्षारं सुवर्चलम् ।

टंकणं स्वर्जिकाक्षारं तुल्यं चूर्णं च कारयेत् ॥१३४॥

अर्कक्षीरः स्नुहीक्षीररातपे भावयेत्त्यहम् ।

अर्कपत्रं लिपेत्तेन रुध्वा खाते पुटे पचेत् ॥१३५॥

ततः क्षारं चूर्णयेच्च त्र्यूषणं त्रिफलां तथा ।

1. यकृत् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

2. हच्छूलपाण्डवशंसः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

जीरकं रजनी वह्नि नवकर्षसमं समम् ॥१३६॥

क्षाराद्वृमेतद्वृं च एकीकृत्य प्रयोजयेत् ।

वज्रभारमिदं ख्यातं स्वयं प्रोक्तं पिनाकिना ॥१३७॥

सर्वोदरेषु गुल्मेषु शूले शोफे च योजयेत् ।

अग्निशान्द्रेष्वजीशांषु भक्षयेन्निष्ककद्वयम् ॥१३८॥

॥ इति वज्रभारः ॥

Vajra Kṣāra

Sāmudra lavaṇa, saindhava lavaṇa, kācī lavaṇa, yava kṣāra, sauvarcala lavaṇa, taṅkaṇa and svarjikā kṣāra—all taken in equal quantities should be made to a powder. This should be impregnated and triturated by adding the milky latex of arka and snūhī while exposing to sun. Leaves of arka should be smeared with this paste, kept in a vessel, sealed and cooked by keeping in a pit. The kṣāra (alkali preparation), thus obtained, should be made to a powder. Separately, a powder should be made of tryuṣaṇa, triphalā, jīraka, rajanī and vahni—all taken in equal quantities. Then this powder and the alkali preparation made earlier should be mixed together in equal quantities. This is called vajra kṣāra and it was propounded by Lord Śiva himself. It is useful in all types of udara rogas (obstinate abdominal diseases including ascites), gulma (phantom tumour), colic pain, oedema, suppression of the power of digestion and indigestion. It should be administered in a dose of two niṣkas.

सुराद्वा प्राकृतक्षारो यवक्षारस्तथैव च ।

फटव्या नवसारेण क्षारं ज्येष्ठागरं पुनः ॥१३९॥

मर्दयेत्समभागानि कञ्चिन्नीरं च दापयेत् ।

औषधाद्यष्टितोऽद्वारं नालं चैका विशेषयेत् ॥१४०॥

नालमुग्रस्य शंखस्य द्रवते तत्क्षणादपि ।
रसानां नाथकश्चैव शंखद्रावो महारसः ॥१४१॥
भक्षितेऽतिकृष्टे देहे पुष्टिर्नीरोगता भवेत् ।
आठधवाते हनुस्तम्भे मन्यास्तम्भे गलग्रहे ॥१४२॥
सर्वेषां वातरोगाणां निहन्ति गुल्मक्ष्य च ।
प्रमेहानि च सर्वाणि ग्रहणीदीपनं परम् ॥१४३॥

॥ इति शंखद्रावः ॥

Śaṅkha Drava

Surā kṣāra (obtained from nature), *yava kṣāra*, *sphaṭikā kṣāra*, *navasāra* and *jyeṣṭhāgara*—all these taken in equal quantities should be triturated, and to this a small quantity of water should be added. To this, a piece of *śaṅkha* should be inserted which gets dissolved immediately. This is the best of recipes and is called *śaṅkha drava*. If taken even by a person having an extremely emaciated body, he becomes nourished and free from diseases. It is useful in *āḍhya vāta*, *hanu stambha* (lock-jaw), *manyā stambha* (torticulis), obstruction in the throat, all types of *vāta rogas*, *gulma* (phantom tumour) and all types of *pramehas* (obstinate urinary disorders including diabetes). It stimulates the activities of *grahaṇī* (small intestine including duodenum).

स्फटिका च यवक्षारं सोरोऽथ नवसादरः ।

[भारतभैषज्यरत्नाकरः पञ्चमभागः पृष्ठ ६६]

पर्यटी भर्भरोद्भूतं भूक्षारश्चाम्लवेतसः ॥१४४॥

1. भूरोऽथ इति आदशंपुस्तिकामु पाठः ।

2. नवसादरम् इति आकरे पाठः ।

एतानि समभागानि काचकुप्यान्तरे द्रवेत् ।
 निश्चयं द्रवेत् शंखं लोहं द्रवति तत्क्षणात् ॥१४५॥
 पीतवर्णो महाजातो धातुद्रावी महारसः ।
 कफकंठरोगशमनं दुर्नामि विनिवर्तनम् ॥१४६॥
 कृमिरोगहरं चेव पञ्चगुल्मनिवारणम् ।
 मन्दाग्निं नाशयेन्नूनं कंदपं वर्द्धते हृष्टम् ॥१४७॥
 नातः परतरं लोके त्रिखुलोकेषु निश्चितम् ।
 शंखद्रावेति विस्थातो रसस्त्रैलोक्यदुर्लभः ॥१४८॥
 ॥ इति शंखद्रावः ॥

Śāṅkha Drāva (second recipe)

Sphaṭikā bhasma, yava kṣāra, sorā, nava sādara, bhū kṣāra (which is collected from the mountain crevices) and *amla vetaśa*—all these drugs, taken in equal quantities, should be kept in a glass bottle till it becomes a liquid. Conch shell and iron, if kept inside this liquid, will certainly get dissolved. It is yellow in colour, effective and is capable of dissolving metals. It alleviates diseases caused by *kapha*, diseases of the throat, piles, parasitic infestation, five varieties of *gulma* (phantom tumour) and suppression of the power of digestion. It promotes virility. No other drug can excel this recipe in therapeutic efficacy. This is called *śāṅkha drāva*. It is very rare in this universe.

अथान्यप्रकारः

त्रिक्षारं पटुपंचकं च गिरिजं लोणासुरोया वरम् ।
 फेनो ब्रह्मगरं समद्रलवणं क्षारो ह्यपामार्गजम् ॥१४९॥

वज्रीक्षार तथैव मुष्ककपटुः पालाशमर्कोद्भवम् ।
 सौराष्ट्री समभागमशितो गर्भग्निना भावयेत् ॥१५०॥
 तं कटुसर्षपांबुप्रयुक्तेः संसिद्ध रूक्ष क्षिपेत् ।
 यन्त्रे तं नलिकाभिधे शुभदिने संस्वेदयेन्मद्यवत् ॥१५१॥
 शंखद्रावरसायनं गदवतां वल्लैकमात्रं दहेत् ।
 जिह्वापे हविषा विलेप्य विबुधेः देयो न दन्तान्स्पृशेत् ॥१५२॥
 शूलं तु द्राणमात्रेण पञ्चगुल्मविनाशनम् ।
 क्षणमात्रेण शंखं च लोहं द्रवति तत्क्षणात् ॥
 कफकंठरोगशमनं दुष्टव्याधिविनाशनम् ॥१५३॥
 ॥ इति शंखद्राव रसः ॥

Śaṅkha Drāva (third recipe)

Three varieties of *kṣāras*, five varieties of *lavaṇas*, *girija lavaṇa*, *sorā*, *brahmagara phena*, *sāmudra lavaṇa*, *apāmārga kṣāra*, *vajrī kṣāra*, *muṣkaka kṣāra*, *palāśā kṣāra*, *arka kṣāra* and *saurāṣṭri*—all these drugs taken in equal quantities, should be cooked by placing in a pit. The *kṣāra*, thus prepared should be sprinkled with pungent mustard oil and distilled [in a *vaka yantra*] like alcohol in an auspicious day. This elixir is called *śaṅkha drāva*, and should be administered to the patient in a dose of one *valla*. While administering, the tongue of the patient should be smeared with ghee and care should be taken so that the drug does not come in contact with teeth. Even the smell of this drug cures colic pain and it cures five varieties of *gulma* (phantom tumour). Conch shell and iron get dissolved in this liquid in a moment. It cures diseases caused by *kapha*, throat diseases and other obstinate types of ailments.

74471

अन्यतमः ॥१५३॥

प्रत्येकं पञ्चलवणं वाणं तुत्थं च खर्परम् ।

कुडवाद्वै स्फटिकं च स्यात्तदधृं नवसादरम् ॥१५४॥

कातीसं टंकणं सर्जीं यवक्षारं पलाद्वकम् ।

कुडवाः पञ्चभूसारं सर्वमेकत्र कारयेत् ॥१५५॥

भृष्ट्वा च खर्परे सम्यक् काचकुण्डां विनिःक्षिपेत् ।

तन्मुखे कूपिकां दत्त्वा स्थापयेच्चुलिलकोपरि ॥१५६॥

यमाद्वै ज्वालयेदग्निं रसं द्रवति नान्यथा ।

शंखद्राव इति ख्यातः सर्वव्याधिविनाशनः ॥१५७॥

नाशभिनायकश्चैव शंखद्रावाभिधो रसः ।

भक्षितः कुरुते देहे तुष्टि पुष्टिं निरोगताम् ॥१५८॥

सर्वेषां वातरोगाणां निहन्ता हि गुलमस्य च ।

प्रमेहापि हरः सर्वे ग्रहणीहरणक्षमः ॥१५९॥

कालजं प्लीहजं जीर्णं सर्वधातुक्षयापहम् ।

अखिलान्वातरोगांश्च हन्ति चात्र न संशयः ॥

वुभुक्षाय सदा सेव्यो जठराग्निप्रदीपकः ॥१६०॥

अयःसहित पोषाय सेव्यः शंखद्रावो रसः ।

शंखं गालयते शीश्रं लोहं द्रवति तत्क्षणात् ॥१६१॥

सूर्यं दहति मुचेन्नो उदकं भवति निश्चितम् ।

कार्या सर्वत्तिकां लग्नं पिवेत्तालुकयोरपि ॥१६२॥

दन्ताः पतन्ति लग्नेन शेषरोगस्य का कथा ।

कांति ददाति संसेव्यः श्वासकासज्जवरापहः ॥१६३॥

आमवातं च कुष्ठं च मूलरोगांश्च नाशयेत् ।

बज्रवान्कुरुते नित्यं बाजीकरणमेव च ॥१६४॥

स्त्रीणां च वल्लभो नित्यं याममेकेन द्रावयेत् ।

नराणामुपकाराय पूज्यपादेन निर्मितः ॥१६५॥'

Śaṅkha Drāva (fourth recipe)

One *kuḍava* (*vāna*) of each of five varieties of *lavaṇas*, half *kuḍava* of each of *tuttha* and *kharpara*, 1/4th *kuḍava* of *sphaṭika*, half *pala* of each of *nava sādara*, *kāśīsa*, *taṅkana*, *svarjī kṣāra* and *yava kṣāra* and one *kuḍava* of each of five varieties of *bhūsāra*—all these taken together should be roasted over an earthen pan and kept in a glass bottle [wrapped with mud smeared cloth]. To the mouth of this bottle a tube should be attached and the bottle should be placed over an oven. Fire should be employed for half an hour when the ingredients kept in the bottle turn to a liquid. Insufficient heat will not bring out this result. This is called *śaṅkha drāva* which cures all types of diseases. Intake of this recipe gives satisfaction, nourishment and freedom from diseases. It cures all *vāta rogas* (nervous ailments), *gulmas* (phantom tumour), *pramehas* (obstinate urinary disorders including diabetes), *grahaṇī* (sprue syndrome) and diminution of tissues of the body because of temporal factors, splenic disorders and aging. It undoubtedly cures all *vāta rogas*. Since it stimulates the power of digestion, it should invariably be given to a person for the promotion of appetite. For the purpose of nourishment, this *śaṅkha drāva* should be taken along with *lauha bhasma*. It immediately dissolves conch shell and iron. If it is exposed to strong sun rays, it certainly gets liquified. It should be taken with the help of a pipe by which only palates come in contact with this medicine. Teeth fall down if they come in contact with this drug, what to speak of the cure of

other diseases. It promotes complexion and cures asthma, cough, fever, *āma vāta* (rheumatism), *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy) and *mūla rogas* (anal diseases). It daily promotes strength. It is aphrodisiac. It makes the man lovable by ladies who get exhausted in three hours. For the welfare of human beings, this recipe is propounded by *Pūjya pāda*.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे आयुर्वेद-
सौख्ये शूलनिदानचिकित्साकथनं नाम षष्ठीत्रिशतमो हृष्टः ॥१६६॥

Thus, ends the 36th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of colic pain of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

CHAPTER II

अथपरिणाम-ग्रन्थद्रवशूलनिदानं चिकित्सा च ।

(*Diagnosis and Treatment of Pariṇāma and Annadrava types of colic pain*)

¹ स्वेनिदाने: प्रकुपितो वायुः सन्निचितस्तदा ।

कफपित्ते समावृत्य शूलकारी भवेद्वली ॥

भुक्ते जीर्यंति यच्छूलं तदेव परिणामजम् ॥१॥”

[माधवनिदान : शूलनिदान २६ : १५-१६]

1. This is the beginning of 41st Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:

कात्पयिना भक्ति कृशी कृतानां कृष्णाशयानां ब्रजकन्यकानां ।

जहारवासांसि हिमे सहन्याहतावरीन् श्री नृपटोडरस्य ॥

2. सनिहितस्तदा इति आकरे पाठः ।

Pathogenesis

Vāyu, being extremely aggravated by the causative factors, gets localized and having afflicted the *kapha* and *pitta*, produces colic pain at the time of digestion of food which is called *parināmaja śūla*.

‘बलासः प्रच्युतः स्थानात्पत्तेन सह मूर्च्छितः ।

वायुमादाय फुपितः शूलं जीर्णति भोजने ॥२॥

बस्तौ नाभ्यां च जठरे पाइर्वपृष्ठस्तनान्तरे ।

कट्चां वा पृष्ठवंशे वा सर्वेष्वेतेषु वा पुनः ॥३॥

भुक्तमात्रे तथा चान्ते जीर्णे वाऽन्ते प्रशास्यति ।

घटिकब्रीहिगालीनामोदनेन विवर्धते ।

पक्तिजं शूलमित्याहुः स विज्ञेयो महागदः ॥४॥’

[माधवनिदानः शूलनिदानः २६ : १६ मधुकोश टीका]

The displaced *kapha* gets afflicted by *pitta* and the aggravated *kapha* along with *vāyu* causes colic pain in the region of urinary bladder umbilicus, abdomen, sides of the chest, back, space between two breasts, lumber region or vertebral column or in all these places simultaneously at the time of the digestion of the food. This colic pain gets subsided by taking food or after the digestion of food. It gets aggravated by the intake of food ingredients like *saṣṭika*, *bṛīhi* and *śālī*. This serious type of ailment is also known as *paktija śūla*.

1. पाइर्वपृष्ठतलान्तरे इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. कुक्षी इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

“^१तस्य लक्षणमप्येत्समासेनभिधीयते ॥५॥

Signs and Symptoms

Signs and symptoms of different varieties of *paktija śūla* are described below in brief.

आटोपाधमानविष्मूत्रविवन्धारतिवेपने: ।

स्तनघोषशमनं प्रायं वात्तिकं तद्वदेद्विषक् ॥६॥'

Vātika type

Vātika type of *pakti śūla* is characterised by *āṭopa* (gurgling sound in the abdomen), *ānāha* (abdominal distension), constipation, anuria, disliking for every thing and trembling. It generally gets alleviated by unctuous therapy.

तृष्णादाहारतिस्वेदं कट्वम्ललवणोत्तरम् ।

शूलं शीतशमं प्रायं पैत्तिकं लक्षयेद्बुधः ॥७॥

Paittika type

Paittika type of *pakti śūla* is characterised by thirst, burning sensation, disliking for every thing and sweating. It gets aggravated by pungent, sour and saline things, and alleviated by cold things.

छविहृत नाससम्मोहस्वल्परुक् दीर्घसन्ततिः ।

कटुतित्तोपशान्तौ च तच्च ज्येयं कफात्मकम् ॥८॥

1. ‘तस्य………तद्वदेद्विषक्’ पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. स्तनघोषोपशमप्रायं इति आकरे पाठः ।

3. कटुतित्तोपशान्तं इति आकरे पाठः ।

Kaphaja type

Kaphaja type of *pakti śūla* is characterised by vomiting, nausea, unconsciousness, mild pain and continuous pain for a long time. It gets alleviated by pungent and bitter things.

संसृष्टं लक्षणं ज्ञात्वा द्विदोषं परिकल्पयेत् ।

त्रिदोषजमसाध्यं तु क्षीणमांसबलानलम् ॥६॥”

[माधवनिदान : शूलनिदान २६ : १७-२१]

एतद्विलवणभेदेन त्रयोदशविधस्तु सः ॥१०॥

Dvandvaja and Sānnipātika types

In *dvandvaja* type of *pakti śūla*, signs and symptoms of the concerned two *doṣas* are simultaneously manifested. Similarly, in *sānnipātika* type, signs and symptoms of all the three *doṣas* are simultaneously manifested. *Sānnipātika* type is incurable if the patient is reduced of his muscle tissue, strength and power of digestion. This *sānnipātika* type of *pakti śūla* is again of 13 types depending upon the predominance of two *doṣas* (*dvilvaya*), etc.

“जीर्णे जीर्यत्यजीर्णे वा यच्छूलमुपजायते ।

पथ्यापथ्यप्रयोगेण भोजनाभोजनेन वा ॥

1. वृद्धवा इति ग्राकरे पाठः ।

2. परिलक्षयेत् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. स्यात् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

4. एतदुल्वण० इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

5. त्रयोदशविधं ततः इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

“^१ न शमं याति नियमात्सोऽन्नद्रव उदाहृतः ॥११॥”

[माधवनिदान : शूलनिदान २६ : २१-२२]

Annadrava Śūla

The colic pain which is manifested irrespective of the digestive process i.e. after digestion, during digestion and before digestion, irrespective of the wholesome or unwholesome food and irrespective of taking or not taking any food and which does not get alleviated by any of these factors is called *anna drava śūla*.

स कष्टोऽन्नद्रवः केचिज्जरत्पत्ते च तद्विदुः ॥१२॥

Annadrava śūla is a serious ailment. According to some physicians, this condition is caused by excessive metabolic transformation (*jaraṇa*=cooking) of the *pitta*.

“वेदना च तृष्णा मूर्छा आनाहो गौरवारुचिः ।

कासः श्वासो वमी हिक्का शूलस्योपद्रवाः दश ॥१३॥”

[माधवनिदान : शूल २६ : १४ (मधुकोश टीका)]

Complications

Ten complications of colic pain are pain, thirst, fainting, abdominal distension, heaviness, anorexia, cough, asthma, vomiting and hiccup.

॥ इति परिणामशूल [अन्नद्रवशूल] निदानम् ॥१४॥

1. “न………उदाहृतः” पाठोऽयं पंचमपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. ह्यानाहो इति आकरे पाठः ।

3. शूलस्योपद्रवाः स्मृताः इति आकरे पाठः ।

Thus, ends the description of the diagnosis of *parināma* and *annadrava* types of colic pain.

“वमनं तिक्तमधुरैविरेकश्चात्र शस्यते ।

बस्तयश्च हिताः शूले परिणामसमुद्भवे ॥१५॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ५६]

Line of Treatment

Administration of emetic, purgation and enema therapies with the help of bitter and sweet drugs are useful in the treatment of *parināma* type of colic pain.

“विडंगतंडुलं व्योषं त्रिवृद्धन्ति सचित्रकम् ।

सर्वाणि तानि संहृत्य शुक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।

²‘गुडेन मोदकान् कृत्वा भक्षयेत्प्रातहस्तिथः ।

उष्णोदकानुपानश्च दद्यादग्निं विवर्द्धनं ॥’

जयेत्तिदोषजं शूलं परिणामसमुद्भवम् ॥१६॥”

॥ इति विडङ्गाद्यो मोदकः ॥

[योगरत्नाकर : शूलचिकित्सा : पृष्ठ १५]

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १०२-१०३]

Vidāṅgādya Modaka

Seeds of *viḍāṅga*, *trikāṭu*, *trivṛt*, *dantī*, *citraka*—all these drugs should be made to a powder and by cooking in jaggery syrup, *modakas* (large pills) should be prepared. In the morning,

1. सर्वाण्येतानि इति आकरे पाठः ।

2. “गुडेन………विवर्द्धनं” पाठोऽयं द्वितीयपुस्तके नोपलभ्यते ।

after getting up from the bed one such *modaka* should be taken along with hot water. It promotes the power of digestion and cures *parināma śūla* caused by the simultaneous vitiation of all the three *dosas*.

“नागरतिलगुडकलं पयसा संसाध्य यः पुमानद्यात् ।

उग्रं परिणितशूलं तस्योपेति सप्तरात्रेण ॥१७॥

The patient who takes the paste of *nagara*, *tila* and *guḍa* by boiling with milk, he becomes free from serious type of *parināma śūla* within seven nights.

शंबूकजं भस्मपीतं जलेनोष्णेन तत्क्षणात् ।

पक्तिजं विनिहन्त्येव² शूलं विष्णुरिवासुरान् ॥१८॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ६०-६१]

Intake of the *bhasma* of *sambūka* along with hot water instantaneously cures *paktija* type of colic pain as demons were destroyed by Lord *Viṣṇu*.

अक्षधात्र्यभयाकृष्णाचूर्णं मधुयुतं लिहन् ।

“दध्यन्नभुड्तरो खादन्सतीनयवकोद्रवान् ॥

अचिरान्मुच्यते शूलान्नरोडनुपरिणामजान् ॥१९॥

The powder of *akṣa*, *dhātrī*, *abhayā* and *kṛṣṇā* should be made to a linctus by adding honey. The patient should use this linctus, and as food, he should take rice mixed with curd,

1. सप्ताहाज्जयति चावश्यम् इति योगरत्नाकरे पाठः ।

2. विनिहन्त्येतत् शूलं इति आकरे प्रथमपचमपुस्तकयोः च पाठः ।

3. क. दध्नालूनसरेणाद्यात् सतिलशक्रुकान् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. दध्नान्यूनसरेणाद्यात् सतीनयवशक्तुकान् इति आकरे पाठः ।

satīna, yava and *kodrava*. This makes him instantaneously free from *parināma* type of colic pain.

तिलनागरपथ्यानां भागं शंबुकभस्मनः ।

द्विभागगुडसंयुक्तां गुटीं कृत्वाऽक्षभागिकाम् ॥२०॥

शीताम्बुपानं पूर्वाह्ने भक्ष येत्कीरभोजनम् ।

सायाह्ने रसकं पीत्वा नरो मुच्येत दुर्जयात् ॥

परिणामस्तमुत्थाच्च शूलाच्चिरभवादपि ॥२१॥

[तिलादिगुटिका]

Tilādi Guṭikā

Tila, nāgara, pathyā and *bhasma* of *sambūka* should be added with double the quantity of jaggery and pills of one *akṣa* each should be prepared. One such pill should be taken along with cold water. The patient should take milk and milk preparations as food in the morning, and meat soup in the afternoon. This makes him free from serious type of *parināma sūla* even if it is of chronic onset.

शंबूकं त्र्यूषणं चैव पञ्चैव लवणानि च ।

समांशं गुटिकां कृत्वा कलंबुकरसेन वा ॥२२॥

प्रातर्भोजनकाले वा भक्षयेत् यथावलम् ।

शूलाद्विमुच्यते जन्तुः सहसा परिणामजात् ॥२३॥”

[शम्बूकादि गुटिका]

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ६२-६६]

1. शम्बूकभस्मनाम् इति आकरे पाठः ।

2. गुटीं शार्णकसम्मिताम् इति आकरे पाठः ।

3. सायाह्ने इति आकरे पाठः ।

4. दुर्जयात् इति आकरे पाठः ।

Sambūkādi Guṭikā

Bhasma of *sambūka*, *tryuṣaṇa*, five varieties of *lavanya*—all these should be taken in equal quantities and made to a powder. This should be impregnated by the juice of *kalambu* and triturated. From this paste, pills should be prepared. Depending upon the strength of the patient, this recipe should be used in appropriate dose by which he instantaneously becomes free from *parināma* type of colic pain.

“यः पिवति सप्तरात्रं सकूनेतान्कलाययूषेण ।
ज्ययति परिणामरुजं चिरजमपि किमुत नूतनजाम् ॥२४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ७३]

The patient, who takes *saktū* (roasted corn flour) along with the soup of *kalḍya*, for seven nights, becomes free from even chronic *parināma sūla* what to speak of freshly occurring one.

Vacā Loha Yoga:

“लोहचूर्णं वृचायुक्तं विलीडं मधुसर्पिषा ।
शमयेत्परिणामशूलं तन्मलं वा प्रयोजितम् ॥२५॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ७४]

Vacā Loha Yoga

Powder or *bhasma* of *loha* and *vacā* should be mixed with honey and ghee. Intake of this alleviates *parināma sūla*. In the place of *lauha* (iron), *maṇḍūra* (rust of iron) can also be used.

1. सकूनेकान्कलाय इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. स जयति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. वरायुक्तं इति पंचमपुस्तके पाठः ।
4. तन्मयं इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

Nārikela Lavanya

Coconut along with its water should be filled with rock salt and cooked on fire. After it is well cooked, a powder should be made out of the pulp. This cures *paniqāmaja* type of colic pain and colic pain caused by *vāyu*, *pitta*, *kapha* and all the three *dosas* vitiated simultaneously (*sānnipātika*).

मधुकं त्रिफलाचूर्णमयोरजः समं लिहन् ।

मधुसर्पिर्युतं सम्यक् गव्यं क्षीरं पिवेदनु ॥३३॥

अदि सतिमिरं शूलमम्लपित्तं ज्वरं क्लमम् ।

अनाहं मूत्रकृच्छ्रं च शोथं चैव निहन्ति सः ॥३४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ७७-८४]

Madhuka, *triphalā* and *bhasma* of *lauha*—all these drugs taken in equal quantities should be made to a powder. It should be taken along with ghee and honey, and thereafter, the patient should take cow's milk. It cures vomiting, *timira* (cataract), colic pain, *amla pitta*, fever, *klama* (mental fatigue), abdominal distension, dysuria and oedema.

पलानि त्रीणि शम्बूकाल्लोहचूर्णं पलद्वयम् ।

रसाञ्जनात्पलं चैकं लोहसिधाणकात्पलम् ॥३५॥

सर्वे: समा शर्करा व मधुना च परिष्टुतम् ।

सर्वमेतत्समाहृत्य मोदकान् कारयेद्विषक् ॥३६॥

भक्षयेच्च प्रयत्नेन शूले गुल्मे गुदामये ।

विशेषतः पक्तिशूले शोथपाण्डूदरे भ्रमे ॥३७॥

1. मूत्रसङ्गं इति आकरे प्रथमपुस्तके च पाठः ।

2. तत् इति आकरे पाठः ।

दुर्नाम्नि कासे कृच्छ्रे च प्रेहाशमरि वृद्धिषु ।
 अस्तिमान्दे स्मृतिभ्रंशे पीनसेऽर्द्धावमेदके ॥३८॥

॥ इति शम्बूराद्याः मोदकाः ॥

Śambukādyā Modaka

Bhasma of *śambūka* (three *palas*), *lauha bhasma* (two *palas*), *rasāñjana* (one *pala*), *manḍūra bhasma* (one *pala*) and sugar (seven *palas*) should be mixed together and added with honey in adequate quantity. From out of this, *modakas* (large size pills) should be prepared. Appropriate intake of this cures colic pain, *gulma* (phantom tumour) and piles. It is specially useful in *paktija* type of colic pain, oedema, anemia, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), giddiness, piles, cough, dysuria, *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), stone in the urinary tract, *vṛddhi* (enlarged scrotum including hernia), suppression of the power of digestion, loss of memory, *pīnasa* (chronic rhinitis) and hemicrania.

“सपिष्पलीगुडं सर्पिः पचैत्क्षीरं चतुर्गुणम् ।
 विनिहन्त्यम्लपित्तं च शूलं च परिणामजम् ॥३९॥”

॥ इति गुडपिष्पलीघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाभिकार : ८५]

Guḍa Pippalī Ghṛta

Ghee should be boiled by adding *pippalī*, jaggery and four times of milk. This medicated ghee cures *amla pitta* (excessive acidity in the stomach) and *parināmaja* type of colic pain.

1. पिवेत् खीरं चतुर्गुण इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

“वदायेन कल्केन च पिप्पलीनां सिद्धं घृतं माक्षिकसम्प्रयुक्तम् ।

क्षीरानुपानस्य निहन्त्यवश्यं शूलं प्रवृद्धं परिणामसंज्ञम् ॥४०॥”

॥ इति पिप्पलीघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ८६]

Pippali Ghṛta

Ghee cooked with the decoction as well as paste of *pippali* and taken by adding honey followed by milk certainly cures acute form of *parināmaja śūla*.

कोलग्रन्थिकशृङ्गवेरचपलाक्षारं^१ समं चूणितम् ।

मण्डूरं सुरभीजलेऽष्टृगुणिते पक्त्वा^२ च सान्द्रीकृतम् ॥४१॥

तत्खादेदशनादिमध्यविरतौ प्रायेण दुर्घान्नभुक् ।

जेतुं वातकफामया परिणतौ शूलं च शूलानि च ॥४२॥

॥ इति कोलादिमाण्डूरम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १०६]

Kolādi Maṇḍūra

The powder of *maṇḍūra* should be boiled by adding eight times of cow's urine and the powder of *kola*, *granthika*, *śringavera*, *capalā* and *kṣāra* (each taken equal to that of *maṇḍūra*) till it becomes semi solid. This should be taken before, during and after food and the patient should take only milk and rice as food. It cures diseases caused by *vāyu* and *kapha*, *parināma* and all other types of colic pain.

१. पक्त्वाथ इति आकरे पाठः ।

२. तं खादेद० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

३. क. वातकफामयान् इति आकरे प्रथमपुस्तके च पाठः ।

ख, वातकफामया परिणतं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

“कोलग्रंथिकसहितैविश्वाषधमागधीयवभारे:

प्रस्थमयोरजसः पलिकांशैश्चूर्णितमिथ्ये: ॥४३॥

अष्टगुणमूत्रयुक्त² क्रमपाकात्पिण्डतां नयेत् ।

सर्वं कोलप्रमाणवटिकास्तस्त्रो भोज्यादिमध्यविरतौ च ॥४४॥

रससर्पिर्यूषपयोमांसंरशनन्नरो निवारयति ।

अन्नविवर्तनशूलं गुलम्बलोहाग्निमान्त्यानि ॥४५॥”

॥ इति भीममण्डूरम् ॥⁵

[भैषज्यरत्नावलो : शूलरोगाधिकार : १२१-१२३]

Bhīma Maṇḍūra

One *prastha* of *maṇḍūra* should be boiled in eight times of cow's urine by adding one *pala* of each of the powder of *kola*, *granthika*, *viśvauṣadha*, *māgadhī* and *yava kṣāra*. The boiling should be first of all over mild fire, then over moderate fire and at the end over strong fire till the ingredients become semi solid. From out of this, pills of the size of *ber* fruit should be prepared. One such pill should be taken in the beginning, one in the middle and one at the end of the food. The patient should eat meat soup, ghee and vegetable soup. This recipe cures *anna vivartana* (*annadrava*) type of colic pain, *gulma* (phantom tumour), splenic disorders and suppressed power of digestion.

1. प्रस्थमयोरजसां इति आकरे पाठः ।

2. अष्टगुणमूत्रयुक्त इति आकरे प्रथमपुस्तके च पाठः ।

3. माषप्रमाणवटिकास्तस्त्रो इति आकरे पाठः ।

4. ०सादांश्च इति आकरे पाठः ।

5. भीमवटक मण्डूरम् इति आकरे पाठः ।

“लोहकिटृपलान्यष्टी गोमूत्राद्वादिके पचेत् ।

क्षीरप्रस्थेन तत् सिद्धं पक्तिशूलहर नृणां ॥४६॥

॥ क्षीरमण्डूरम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १०७]

Kṣīra Maṇḍūra

Eight *palas* of *maṇḍūra* should be boiled with half *ādhaka* of cow's urine and one *prastha* of milk. This cures *pakti śūla*.

“लोहकिटृपलान्यष्टी गोमूत्रेष्टगुणे पचेत् ।

चविकानागरक्षारपिप्पलीमूलपिप्पली ॥४७॥

संचूर्ध्य निःक्षिपेत्तस्मिन् पलांशान् सान्द्रतां गते ।

गुटिका कल्पयेत्तेन पक्तिशूलनिवारणी ॥४८॥

॥ चविकामण्डूरम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १२४-१२५]

Cavikā Maṇḍūra

Eight *palas* of *maṇḍūra* should be boiled with eight times of cow's urine. One *pala* of each of the powder of *cavikā*, *nāgara*, *kṣāra*, *pippalī mūla* and *pippalī* should be added to it. When it becomes semi solid, pills should be made out which, when administered cures *pakti śūla*.

“गुडामलकशुण्ठीनां चूर्णं प्रत्येकशः पलम् ।

त्रिपलं लोहकिटृस्य तत्सर्वं मधुसर्पिष्य ॥४९॥

1. पलांशाः इति आकरे पाठः ।

2. मण्डूरवटिका इति आकर पाठः ।

3. गुडामलकपथ्यानां इति प्रथमपुस्तके आकरे च पाठः ।

समालोङ्घ्य ततः खादेवक्षमात्रं प्रमाणतः ।

आदिमध्यावसानेषु भोजनस्य निहन्ति ताम् ॥५०॥

अन्नद्रवं जरत्पित्तमस्त्रपित्तं सुदारुणम् ।

परिणामसमुत्थं च शूलं संवत्सरोत्थितम् ॥५१॥”

॥ इति गुडाद्यं मण्डूरम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १३४-१३६]

Guḍādya Maṇḍūra

One *pala* of each of the powder of *guḍa*, *āmalaka* and *sunthī* and three *palas* of *maṇḍūra* should be mixed together by adding honey and ghee. It should be administered in a dose of one *akṣa* in the beginning, during and after food. It cures *annadrava* type of *śūla*, *jarat pitta* (*parināma śūla*) and *amla pitta*. It even cures *parināma śūla* which is one year old.

मण्डूरं साधितं धात्रीं लोहजां वा गुडेन तु ।

भक्षयन्मुच्यते शूलात्परिणामसमुद्धवात् ॥५२॥

Maṇḍūra cooked with *dhātṛī* or with jaggery, when taken, cures *parināma* type of colic pain.

“संशोध्य चूर्णितं कृत्वा मण्डूरस्य पलाष्टकम् ।

शतावरीरसस्याष्टौ दृष्टस्तु पयसस्तथा ॥५३॥

1. समश्नीयाच्चतुर्गुडजाप्रमाणतः इति आकरे पाठः ।

2. अन्नद्रवजरत्पित्तमस्त्रपित्तं इति आकरे पाठः ।

3. गुडमण्डूरम् इति आकरे पाठः ।

4. यत्ना इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

5. दृष्टश्च इति आकरे पाठः ।

पलान्धादाय चत्वारि तथा गव्यस्य सर्पिषः ।

विपचेत्सवंमेकस्थं यावत्पिण्डत्वमागतम् ॥५४॥

सिद्धं तु भक्षयेन्मध्ये भोजनस्याग्रतोऽपि वा ।

वातात्मकं पित्तभवं शूलं च परिणामजम् ॥

निहत्येव हि योगोऽयं मण्डूरस्य न संशयः ॥५५॥

॥ इति शतावरी मण्डूरम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : ११४-११६]

śatāvari Mandūra

Eight *palas* of purified *mandūra* powder should be added with juice of *śatāvari* (eight *palas*), curd (four *palas*), milk (four *palas*) and cow's ghee (four *palas*) and cooked till the ingredients become semi-solid. This should be taken before or during food. It undoubtedly cures *vātika* and *paitika* types of colic pain and *parināmaja* type of colic pain.

“विडङ्गः चित्रकं चव्यं त्रिफलाग्न्यवणानि च ।

नवभागानि चैतानि लोहकिट्टसमानि च ॥५६॥

गोमूत्रं द्विगुणं दत्त्वा मूत्राद्वंकगुडान्वितम् ।

शनैर्मृद्वग्निना पक्त्वा सुसिद्धं पिण्डतां गतम् ॥५७॥

स्त्रिरथे भाष्डे विनिःक्षिप्य भक्षयेत्कोलमात्रया ।

प्राडः^४ मध्यान्ते क्रमेणैव भोजनस्य प्रयोजितः ॥५८॥

1. सर्वमेकत्र इति आकरे पाठः ।

2. “रसोगंडः शुभपाके वर्ति स्यादति मद्दनात्” पाठोऽयं पठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

3. मावकोन्मितमात्रया इति आकरे पाठः ।

4. मध्यान्तक्रमेणैव इति आकरे पाठः ।

योगोऽयं शनयत्याशु पक्तिशूलं सुदारणम् ।
 कामलां पाण्डुरोगं च शोथं मन्दाभिन्नतामपि ॥५६॥
 अर्शांसि ग्रहणीरोगं कृमिगुल्मोदराणि च ।
 नाशयेदम्लपित्तं च स्थौल्यं चैवापकर्षति ॥५७॥
 वर्जयेच्छुष्कशाकानि गुरुरुषानि कटूनि च ।
 पक्तिशूलान्तको ह्येष गुडो मण्डरसंज्ञितः ॥
 शूलार्तानां क्रियाहेतोस्तारया परिकीर्तिः ॥५८॥
 ॥ तारामण्डूरगुडः ॥¹¹

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १०८-११३]

Tārā Maṇḍūra Guḍa

One part of each of *viḍaṅga*, *citraka*, *cavya*, *triphalā* and *tryūṣāṇa*, nine parts of *maṇḍūra*, 18 parts of cow's urine and nine parts of jaggery—all these should be boiled together till the ingredients become semi-solid. This should be kept in a vessel smeared with ghee. It should be administered in the dose of one *kola* before, during and after food. This cures serious type of *pakti śūla*, *kāmalā* (jaundice), anemia, oedema, suppressed power of digestion, piles, *grahaṇī* (sprue syndrome), parasitic infestation, *gulma* (phantom tumour), *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), *amla pitta* (hyper-acidity) and obesity. The patient should avoid dried vegetables, heavy, hot and pungent things. This is specifically an effective

1. सुदारणम् इति आकरे पाठः ।
2. स्थौल्यञ्चापि नियच्छ्रुति इति आकरे पाठः ।
3. विद्युम्लकटूनि च इति आकरे पाठः ।
4. कृपाहेतो० इति आकरे पाठः ।

cure for *pakti śūla*. For the benefit of patients suffering from colic pain, the goddess Tārā has propounded this recipe.

वसिरं श्वेतवाण्यालं मधुपर्णीं मयूरकम् ।

तण्डुलीयं च वर्षाह्वं दत्त्वाभश्रोधर्वमेव च ॥६२॥

पाच्यं सुजीर्णमण्डूरं गोमूत्रेण दिनद्वयम् ।

ग्रन्तवर्षाधिपमदधं च तथा स्थाप्य दिनत्रयम् ॥६३॥

विचूर्ण्य द्विगुणेनैव गुडेन च सुमर्दितम् ।

भोजनस्यादिमध्यान्ते भक्ष्यं कर्षत्रिभागतः ॥६४॥

तक्रानुपानं योज्यं च वर्ज्यमस्त्वकमत्र तु ।

अस्त्विते च शूले च हितमेतद्यथाऽपृतम् ॥६५॥

॥ राममण्डूरम् ॥

Rāma Maṇḍūra

Very old *maṇḍūra* should be kept in the centre of a pot. The space above and below it should be filled with *vasira*, *śveta vātyālaka*, *madhu parṇī*, *mayūraka*, *tanḍulīyaka* and *varṣāhva*. To this, cow's urine should be added and the pot should be sealed to avoid contact with air. This should then be cooked for two days. If the ingredients are not properly cooked, then the process should be continued for one day more. Thereafter, ingredients should be triturated to reduce to a powder form. This should be administered in the dose of one *karṣa* before, during and after food with butter-milk. Other sour ingredients of food should be avoided. It works like ambrosia in the treatment of *amla pitta* (hyper-acidity of stomach) and colic pain.

“कुडवं पथ्याचूर्णं द्विपलं गन्धाश्मलोहकिट्टं च ।
 शुद्धरसस्याद्वपलं रसं केशराजस्य ॥६६॥

प्रस्थोन्मितं च दत्त्वा पात्रे लौहे च दण्डं संघृष्टम् ।
 शुष्कं घृतमधुसंयुक्तं मृदितं स्थाप्य च भाजने स्तिरधे ॥६७॥

उपयुक्तमेतद्विराज्ञिहन्ति कफपित्तजान्त्रोगान् ।
 शूलं तथाम्लपित्तं ग्रहणीं सकामलामुग्राम् ॥६८॥

शूलं तथाम्लपित्तं ग्रहणीं सकामलामुग्राम् ॥६९॥

॥ इति रसमण्डूरम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १३६-१४१]

Rasa Maṇḍūra

Powder of *pathyā* (one *kuṭava*), *gandhaka* (two *pala*s), *maṇḍūra* (two *pala*s) and purified *pārada* (half *pala*) should be kept in an iron vessel to which one *prastha* of the juice of *keśarāja* should be added and triturated with the help of a rod till the ingredients become dry. Thereafter, honey and ghee should be mixed and the preparation should be stored in a ghee smeared container. Intake of this cures diseases caused by *kapha* and *pitta*, colic pain, *amla pitta* (hyper-acidity), *grahani* (sprue syndrome) and serious type of jaundice.

अक्षामलकशिवानां स्वरसैः पवरं सुलोहरजः ।
 सगुडं यद्युपभुड़क्ते मुञ्चति शूली त्रिदोषजं शूलम् ॥६६॥

॥ इति त्रिफलागुडमण्डूरम् ॥

Triphalā Guḍa Maṇḍūra

Lauha or *maṇḍūra bhasma* should be boiled with the deco-

1. मृद्धस्यरसं इति आकरे पाठः ।
2. च कामलामुग्राम् इति आकरे पाठः ।

tion of *haritakī*, *bibhitakī* and *āmalakī*. This should be taken along with jaggery which cures colic pain caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas* (*sānnipātika*).

“लोहस्य रजसो भागस्त्रिकलायास्तथा त्रयः ।

गुडस्याष्टौ तथा भागा गुडान्मूत्रं चतुर्गुणम् ॥७०॥

एतत्सर्वं च विपचेदगुडपाकविधानवत् ।

लिहेच्चैव तथा शक्तिक्षये शूले च पाकजे ॥७१॥

॥ इति लोहगुटिका ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १०४-१०५]

Loha Guṭikā

Lauha bhasma (one part), *triphalā* (three parts), *guḍa* (eight parts and cow's urine (twenty four parts)—all these should be cooked on the line prescribed for *guḍa pāka*. This medicine (linctus) should be taken if there is diminution of strength and for the cure of *paktija śūla*.

“धात्री चूर्णस्याष्टौ पलानि चत्वारि लोहचूर्णस्य ।

यष्टीमधुकरंजो द्विपलं दद्यात्पदे वृष्टम् ॥७२॥

अमृताक्वायेनैतत्तच्चूर्णं भाव्यं च सप्ताहम् ।

चण्डातपेषु शुष्कं भूयः पिष्ट्वा नवे घटे स्थाप्यम् ॥७३॥

घृतमधुना संयुक्तं भक्तादौ मध्यतोऽन्ते च ।

त्रीनपि वारान् खादेत्पथ्यं दोषानुबन्धेन ॥७४॥

1. ओमधुकरजइच इति आकरे पाठः ।

2. मध्यस्तथान्ते इति आकरे पाठः ।

भृत्तस्यादौ शमयति व्याधीन् पित्तनिलोद्भूतान् ।

मध्येऽन्ने विष्टम्भं जयति च नृणां विद्वृत्ते नान्नम् ॥७५॥

पानान्नकृतान्दोषान्भक्तान्ते शीलितो^२ जयति ।

एवं जीर्णति चान्ने शूलं नृणां सुकष्टमपि^४ ॥७६॥

हरति च सहसा युक्तो योगश्चायं जरत्वित्तम् ।

चक्षुध्यः पलितधनः कफपित्तसमुद्धवान् जरेद्रोगान् ॥

प्रसादयत्यपि रक्तं पाण्डुत्वं कामलां जयति ॥७७॥

॥ घात्रीलोहः ॥

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १४२-१४७]

Dhātri Lauha

Powder of *dhātri* (eight *palas*), *lauha bhasma* (four *palas*) and *yaṣṭi madhu* powder (two *palas*)—all these should be strained through a cloth and impregnated with the decoction of *amṛtā* for seven days. This should be dried in hot sun, triturated again and kept in a new jar. By adding ghee and honey, it should be taken before, during and after meals. The patient should take diet which is wholesome for the aggravated *doṣas*. If taken before meals, the medicine relieves diseases caused by *pitta* and *vāyu*. If taken in the middle of the meal, then it corrects *viṣṭambha* (arrested or reduced peristalsis of intestines) and the

1. भृत्तस्यादौ इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. क. शीलितं इति आकरे पाठः ।

ख. शीलातो इति वष्टपुस्तके पाठः ।

3. चान्नं इति आकरे पाठः ।

4. सुकष्टमति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

5. रक्तं प्रसादमत्यपि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

food does not get putrified to cause burning sensation. If taken after meals, then it corrects the faults of food and drinks ingested. This recipe, thus cures serious type of *parināma sūla* and *jarat pitta* (over metabolic transformation of *pitta*; it is also used as a synonym of *parināma sūla*). This promotes eye sight, corrects graying of hair and cures diseases caused by *kapha* as well as *pitta*. It promotes pure blood formation and cures anemia as well as jaundice.

“तनूनि लोहपत्राणि तिलोत्सेधसमानि च ।
 कशिकामूङकलकेन संलिप्य सर्वपेण वा ॥७८॥
 विशोष्य सूर्यकिरणं पुनरेवावलेपयेत् ।
 त्रिफलाया जले धमातं वापयेच्च पुनः पुनः ॥७९॥
 ततः सञ्चूर्णितं कृत्वा कर्पटेन तु छानयेत् ।
 भक्षयेन्मधुसर्पिस्या यथामिन्यस्तत्प्रयोजयेत् ॥८०॥
 गुञ्जाद्वं गुञ्जकं वाय द्विगुञ्जकमयापि वा ।
 छागस्य पयसः कुर्यादिनुपानमभावतः ॥८१॥
 गवां घृतेन दुरब्बेन चतुःषष्ठिगुणेन च ।
 पक्तिशूलं निहन्त्येतन्मासेनैकेन निश्चितम् ॥८२॥
 लोहामृतमिदं श्रेष्ठं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
 ककारपूर्वकं यच्च यच्चाम्लं परिकीर्तितम् ॥
 सेव्यं तत्र भवेदत्र मांसं चानूपसम्भवम् ॥८३॥
 ॥ लोहामृतम् ॥”

1. पाठोऽयं षष्ठपुस्तके ग्राकर च अधिकमुपलभ्यते ।

Lohāmrta

Iron should be made to thin leaves of the thickness of sesame seed. These iron sheets should be smeared with the paste of either the root of *kaśikā* or mustard seed and dried in the sun. This process should be repeated. With the help of a blower these sheets should be made red hot and immersed in the decoction of *triphalā* repeatedly. Thereafter, a fine powder should be made out of these sheets by grinding and straining through a cloth. Depending upon the power of digestion, half *guñjā*, one *guñjā* or two *guñjās* of this powder should be administered with honey and ghee. Goat milk should be taken thereafter. In case of its non-availability, the patient should be given sixty four times of cow's ghee or cow's milk. It undoubtedly cures *pakti śūla* by taking for one month. This excellent recipe called *Lohāmrta* was propounded in the days of yore by lord Brahmā. Ingredients of diet starting their names with the Sanskrit alphabet 'ka', sour things and meat of aquatic animals should be avoided.

“स्वन्नं पीडितकूष्माण्डं तुलाद्वं भृष्टमाज्यतः ।

प्रस्थाद्वं तुल्यखण्डं च पचेदामलकी रसात् ॥८४॥

प्रस्थे तु स्वन्नकूष्माण्डरसप्रस्थे विघट्येत् ।

दध्या पाकं गते तस्मिन्चूर्णीकृत्य विनिःक्षिपेत् ॥८५॥

द्वे द्वे पले कणाजाजीशुण्ठीनां मरिचस्य च ।

पलंतालीसधान्याकचातुर्जातिकमुस्तकम् ॥८६॥

कर्णप्रमाणं प्रत्येकं प्रस्थाद्वं माक्षिकस्य च ।

पक्तिशूलं निहन्त्येतद्वोषत्रयकृतं च यत् ॥८७॥

1. सुस्वन्न० इति आकरे पाठः ।

2. विघट्यन् इति आकरे पाठः ।

3. कणाजातीशुण्ठीनां इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

द्युम्लपित्तमूर्धंश्च श्वासकासविरोचकम् ।

हृच्छ्वलं रक्तपित्तं च पृष्ठशूलं च नाशयेत् ॥

रसायनमिदं श्रेष्ठं खण्डामलकसज्जितम् ॥८८॥

॥ इति खण्डामलकम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १६३-१६७]

Khaṇḍāmalaka

Half *tulā* of steam boiled and squeezed pulp of *kuṣmāṇḍa* should be fried with ghee. Half *prastha* of sugar should be cooked with one *prastha* of each of the juice of *āmalakī* and *kuṣmāṇḍa*. To this, the fried pulp of *kuṣmāṇḍa*, made earlier, should be added and cooked. When it reaches the stage of *daryī pāka* (*i.e.* when the preparation sticks to the stirrer), then the powder of two *palas* of each of *kaṇā*, *ajājī*, *śunṭhī* and *marica*, one *karṣa* of each of *tālisa*, *dhānyāka*, *cāturmāṣī* and *mustaka*, and half *prastha* of honey should be added. This cures *pakti sūla* caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*. It also cures vomiting, *amla pitta* (hyper-acidity), fainting, asthma, cough, anorexia, cardiac pain, *rakta pitta* (a disease characterised by bleeding from the different parts of the body) and pain in the back. This excellent rejuvenating recipe is called *Khaṇḍāmalaka*.

“कुडवमितमिह स्यान्नातिकेरं सुपिष्टम् ।

पलपरिमितसर्पिः पाचितं खण्डतुल्यम् ॥८६॥

निजपयसि तदेतत्प्रस्थमात्रे विपक्वम् ।

गुडवदय सुशीते शाणभागान् क्षिपेच्च ॥८०॥

1. श्वासं कासमरोचकम् इति आकर पाठः ।

धान्यकपिप्पलिपयोदतुगा-द्विजीरान् ।

शाणं त्रिजातमिभकेसरवद्विचूर्णं ॥६१॥

हन्त्यम्लपित्तमरुचिं क्षयमल्पित्तं ।

शूलं वर्णं सबलपौरुषकारि हारी ॥६२॥

॥इति नालिकेरखण्डः ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : १६८-१६६]

Nālikera Khanḍa

One *kudava* of coconut pulp should be made to a paste and fried with one *pala* of ghee. To this, one *kudava* of sugar as well as one *prastha* of the milk (juice) of coconut should be added and cooked till the state of *guda pāka* is attained. When cooled, one *sāṇa* of the powder of each of *dhānyaka*, *pippalī*, *payoda*, *tugā*, *sveta jīraka*, *kṛṣṇa jīraka*, *trijātaka* and *nāga kesara* should be added. It cures *amla pitta* (hyper-acidity), anorexia, consumption, *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body), colic pain, and vomiting. It promotes strength and virility.

कलायवटी—कलायचूर्णभागौ द्वौ लोहचूर्णस्य चापरः ।

कारवेललपलाशानां रसेनं व विर्मदितः ॥६३॥

कर्षमात्रं ततश्चैकां भक्षयेद्गुटिकां नरः ।

मण्डानुपानाज्जयति जरत्पित्तसुदारणम् ॥६४॥

1. ०तुगाद्विजीरकम् इति आकरे पाठः ।

2. अतम्लपित्तं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. सकल० इति आकरे पाठः ।

Kalāya Vaṭi

Two parts of the powder of *kalāya* and one part of *lauha bhasma* should be impregnated and triturated with the juice of *kāravella* and *palāśa*. From out of this paste, pills of one *karṣa* each should be prepared. It should be administered in a dose of one pill each time along with the *maṇḍa* (scum which comes out while boiling rice) which cures serious type of *jarat pitta* (*parināma śūla*).

लिह्नाद्वात्रीफलं चूर्णमयश्चूर्णसमाश्रितम् ।

यष्टीचूर्णेन वा युक्तं लिह्नात्कौद्रेण तदगदे ॥६५॥

Āmalakī powder or *yaṣṭi madhu* powder mixed with *lauha bhasma* should be taken by adding honey which cures colic pain.

“टंकणं हारिणं शृङ्गं कर्षतुलयं समं रसम् ।

आर्द्रकस्य रसेश्वाहो मर्द्य रुध्वा पुटे: पचेत् ॥६६॥

त्रिनेत्रालयं रसं नाम माषेकं मधुसर्पिषा ।

संन्धवं सर्पिजीरकं मधवाज्याभ्यां लिहेदनु ॥

पक्तिशूलहरं ख्यातं मासमात्रान्नं संशयः ॥६७॥

॥ इति त्रिनेत्रो रसः ॥”

Trinetra Rasa

One *karṣa* of each of *taṅkana bhasma*, *mṛga śṛṅga bhasma* and purified *pārada* should be added with ginger juice and triturated for one day. This should be kept in a sealed pot and cooked by *puṭa pāka*. This is called *trinetra rasa*. It should be administered in the dose of one *māṣa* along with honey and

1. द्रष्टव्यम्—मारतभैषज्यरत्नाकरः द्वितीयमागः पृष्ठ ४८२ ।

ghee. Thereafter, rock-salt, ghee and *jīraka* should be taken along with honey and ghee (?). It undoubtedly cures *pakti śūla* within one month.

“शुद्धं सूतं विषं गन्धं पलांशं मर्दयेद्दृढम् ।

मरिचं पिप्पली शुण्ठी हिंगु चैव द्वयं द्वयम् ॥६८॥

पलाष्टकं पटूनां च चिचाक्षारं पलाष्टकम् ।

सप्तवारं शंखभस्मं जंबोराम्लेन सेवयेत् ॥६९॥

पलाष्टकं च संयोज्यं तत्सर्वं निम्बुकोद्भवैः ।

दिनं मर्दं कोलमात्रं भक्षयेत्सर्वं शूलनुत् ॥१००॥

अजीर्णोदरमन्दाग्निमसाध्यमपि साधयेत् ।

शूलदावानलाख्योऽयं रसोऽजीर्णोदिरोगहा ॥१०१॥”

॥ इति शूलदावानलः ॥

[योगरत्नाकरः शूलचिकित्सा (उत्तराद्धं) : पृष्ठ १७]

Śūla Dāvānala Rasa

Purified *pārada*, *viṣa*, *gandhaka* and *palāśa kṣāra* should be taken, one part each. To this, two parts of each of *marica*, *pippalī* and *hiṅgu*, eight parts of each of five varieties of *lavanas* and *ciñcā kṣāra* and seven parts of *śaṅkha bhasma* and eight parts of *jambirāmla* should be added. All these should be impregnated and triturated for one day by adding lemon juice. It should be administered in the dose of one *kola*. It cures all types of colic pain, indigestion, *udara* (obstinate abdominal

1. हिंगु सौवचंलं द्वयम् इति आकरे पाठः ।

2. जम्बोराम्ले निषेचयेत् इति आकरे पाठः ।

3. निम्बुकद्भवैः इति आकरे पाठः ।

diseases including ascites) and suppression of the power of digestion even if these ailments are considered to be incurable otherwise. This is called *sūla dāvānala rasa* which cures indigestion, etc.

शुल्वतुल्येन सूतेन बलिना तत्समेन च ।
 तदद्विशेन तालेन शीलया च तदर्द्धया ॥१०२॥
 विधाय कज्जलीं श्लक्षणां भिन्नकज्जलसन्निभाम् ।
 यन्त्राध्यायविनिर्दिष्टां गर्भयन्त्रोदरान्तरे ॥१०३॥
 कज्जलीं ताम्रपत्राणि पर्यायेण विनिर्दिशेत् ।
 प्रपचेद्यामपर्यन्तं स्वांगशीतं च चूर्णयेत् ॥१०४॥
 तत्तद्रोगहरानुपानसहितं साढ़ हि बलजोन्मितम् ।
 सलीडं परिणामशूलमुदरं शूलं च पाण्डुजवरम् ॥१०५॥
 गुल्मप्लीहहरं क्षयादिशमनं मेहं च शूलामयम् ।
 दुष्टां च ग्रहणीं हरेद् श्रुवमिदं तत्सोमनाथाभिधम् ॥१०६॥
 ॥ इति सोमनाथतात्रेश्वरो रसः ॥

Somanātha Tāmreśvara Rasa

Purified *pārada* (one part), purified *gandhaka* (one part), purified *haratāla* (1/2 part) and purified *manah śīla* (1/2 part)—all these taken together should be triturated till a fine powder like *kajjalī* (collyrium) is formed. This *kajjalī* including thin leaves of *tāmra* (one part) should be kept in layers in a *garbha yantra* and cooked for three hours. When cooled, these ingredients should be removed from *garbha yantra* and made to a powder. It is administered in a dose of one *valla*, along with vehicles appropriate to each of the diseases to be treated. It cures *parināma* type of colic pain, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), other types of

colic pain, anemia, fever, *gulma* (phantom tumour), splenic disorders, consumption, *meha* (obstinate urinary disorders including diabetes) and *grahaṇī doṣa* (sprue syndrome). It is called *somanātha rasa*.

टंकणं मूर्छितं सूतं यवक्षारं समं समम् ।

चृणितं भक्षयेन्माषं नधुना पक्तिशूलनुत् ॥

जम्बूमाषकृतं यूषमनुपानं सदा पिवेत् ॥१०७॥

Taṅkana bhasma, *pārada bhasma* and *yava kṣāra* taken in equal quantities should be triturated. It should be administered in the dose of one *māṣa* along with honey which cures *pakti śūla*. The soup of *jambū* and *māṣa* should invariably be taken as *anupāna* or post-prandial drink along with this recipe.

“दग्धं शंखं वराटं वा मृतं ताम्रं समं समम् ।

निष्काढं नवनीतेन भक्षयेत्पक्तिशूलनुत् ।

पूर्वोक्तं च पिवेत्खीरमनु स्याच्छंखभास्करात् ॥१०८॥”

॥ इति शंखभास्करः ॥

Śaṅkha Bhāskara

Śaṅkha bhasma or *varāṭikā bhasma* should be mixed with equal quantity of *tāmra bhasma*. Half *niṣka* of this powder should be taken along with butter which cures *pakti śūla*. After the medicine, the patient should take milk as described before (?). This is called *śaṅkha bhāskara*.

1. शृणितं इति वष्ठपुस्तके पाठः ।

2. द्रष्टव्यम्—मारतमैषज्यरस्तनाकरः पञ्चमो भागः पृष्ठ १०३ ।

पित्तान्तं वमनं कृत्वा कफान्तं च विरेचनम् ।

अन्नद्रवे तु तत्कार्या जरत्पित्ते यदीरितम् ॥

आमपवाशये शुद्धे गच्छेदन्नद्रवः समम् ॥१०६॥

Line of Treatment of Annadrava Śūla

The patient suffering from *annadrava śūla* should be first of all be given emetic therapy till *pitta* appears in the vomited substance and purgation therapy till *kapha* appears in the stool. Thereafter, therapies already described for *jarat pitta* (*paripāma*) type of *śūla* should be administered. *Annadrava śūla* is alleviated by the cleansing of *āmāśaya* (stomach including the upper part of small intestine) and *pakvāśaya* (large intestine).

“माषेण्डरी सतुषिकां स्वन्ना सर्पिर्युता हिता ।

गोधूममण्डकं तत्र सर्पिषा गुडसंयुतम् ।

ससितं शीतदुग्धेन मृदितं वा हितं मतम् ॥११०॥

शालितण्डुलमण्डं वा कबोषणं सिक्थर्वज्जितम् ।

वाढ्यं क्षीरेण संसिद्धं घृतं यूषं सशकर्म ॥१११॥

शकरां भक्षयित्वा वा क्षीरमुत्कवयितं पिवेत् ।

पटोलपत्रयूषेण खादेत् चणकशक्तुकान् ॥११२॥

Wholesome Diet

To patients suffering from colic pain, steam boiled *enḍari* type of cake prepared of *māṣa* along with its husk and ghee, should be given as food. Wheat flour mixed with ghee and jaggery is useful. It can be given along with sugar and cold milk. Luke warm *maṇḍa* (water which is strained out after boiling rice) of *sāli* rice free from *siktha* (sticky portion)

is also useful. *Vātya* (barley) cooked in milk and added with ghee, vegetable soup and sugar may also be given. The patient can take boiled milk after taking sugar. He can also take *saktu* (roasted flour) of *cañaka* along with the soup of leaves of *pañola*.

अन्नद्रवे जरत्पित्ते वह्निमन्दो भवेद्यतः ।

तस्मादत्रानुपानानि मात्राहीनानि कल्पयेत् ॥११३॥"

[भैषज्यरत्नावली : शूलरोगाधिकार : २६५-२६६]

Annadrava and *jarat pitta* (*parināma*) types of colic pain are invariably associated with *agni māndya* (suppression of the power of digestion). Therefore, the *anupāna* (post-prandial drink) prescribed in respect of each recipe should be given only in small quantity.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे ग्रायुवेद-
सौख्ये परिणामशूलनिदानचिकित्साकथनं नाम अष्टृत्रिशत्तमो
हर्षः ॥११४॥

Thus, ends the 38th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *parināma* (and *annadrava*) *tūla* in the *Āyurveda saukhya* of *Toḍarānanda* composed by the great king *Toḍara Malla*.

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः २४
यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः २५
यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः २६

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः २७

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः २८

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः २९

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः ३०

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः ३१

यदा वातवर्त्त आनाहनिदानं चिकित्सा च । इति शब्दः ३२

CHAPTER III

अथ उदावर्त्त-आनाहनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Udāvarta (upward movement of vāyu) and Anāha (abdominal distension)

“वातविष्मूत्रजं भाशुक्षवोद्गारवमिन्द्रियैः
क्षुत्तृष्णोच्छवासनिद्राणां धृत्वोदावर्त्तसम्भवः ॥१॥

Etiology

Udāvaria is caused by the suppression of the manifested natural urges for *vāta* (passing flatus), stool, urine, yawning,

1. This is the beginning of 42nd Chapter of *Ayurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :—

गोपालिकानां मुविवृद्ध्य भावं दद्यान्तानां प्रददीवरं यः ।
कामं तथा टोडरमलभूपे भ्रूदेव संघेलन घर्मं हृपे ॥

2. ०जं भास्तु ० इति पञ्चमपुस्तके आकरे च पाठः ।

3. धृत्यो० इति आकरे पाठः ।

tear, sneezing, eructation, vomiting, seminal ejaculation, hunger, thirst, breathing and sleep.

वातमूत्रपुरीषाणां संगाध्मानं क्लमो रुजा ।

जठरे वातजाश्चान्ये रोगास्युवर्तनिप्रहात् ॥२॥

Udāvarta caused by Suppression of Vāta

Obstruction to the passage of flatus, urine and stool, wind formation in the stomach, fatigue, pain in abdomen and manifestation of other *vātika* diseases—these are caused by the suppression of the urge for passing flatus.

आटोपशूलौ परिकर्त्रका¹ च संगः पुरीषस्य तथोद्धवातः ।

पुरीषमास्यादथवा निरेति पुरीषवेगेऽभिहते नरस्य ॥३॥

Udāvarta caused by Suppression of Stool

Āṭopa (gurgling sound in the abdomen), colic pain, *parikartṛkā* (sawing pain), obstruction to the passage of stool, *ūrdhvavāta* (upward movement of gas in the abdomen) and coming out of fecal material through the mouth—these are caused by the suppression of the urge for defecation.

बस्तिमेहनयोः शूलं मूत्रकुच्छुः शिरोरुजा ।

विवंधो वंकणानाहः स्यालिंगं मूत्रनिप्रहे ॥४॥

Udāvarta caused by Suppression of Urine

Colic pain in the region of urinary bladder and genital organ, dysuria, headache, constipation and distension in the pelvic region—these are caused by the suppression of the urge for urination.

1. परिकर्तिका इति आकरे पाठः ।

2. विनामो इति आकरे पाठः ।

मन्यागलस्तम्भशिरोविकारा जृष्मोपघातात् पवनात्मकाः स्युः ।

तयाक्षिनासावदनामयाश्च भवन्ति तीव्रा सह कर्णरोगः ॥५॥

Udāvarta caused by the Suppression of Yawning

Stiffness of sternomastoid region and neck, head-diseases caused by *vāyu* and serious diseases of eyes, nose, face as well as ears—these are caused by the suppression of the urge for yawning.

आनन्दजं बाध्यथ शोकजं वा नेत्रोदकं प्राप्तममुच्तो हि ।

शिरोगुरुत्वं नयनामयाश्च भवन्ति तीव्राः सह पीनसेन ॥६॥

Udāvarta caused by the Suppression of Tears

Tears may appear in the eyes because of either pleasure or sorrow. Suppression of this urge may cause heaviness of head, serious type of eye diseases, and *pīnasa* (chronic rhinitis).

मन्यास्तम्भः शिरःशूलर्मदिताद्विभेदकौ ।

इन्द्रियाणां च दौर्बल्यं क्षवयोः स्याद्विघारणात् ॥७॥

Udāvarta caused by Suppression of Sneezing

Torticollis, headache, facial paralysis, hemicrania and weakness of sense organs—all these are caused by the suppression of the urge for sneezing.

कंठास्यपूर्णत्वमतीव तोदः कूजश्च वायोरथवाऽप्रवृत्तिः ।

उद्वारवेगेऽभिहते भवन्ति घोरा विकाराः पवनप्रसूताः ॥८॥

1. तीव्राः इति आकरे पाठः ।

Udāvarta caused by Suppression of Eructation

Sense of fullness in throat and mouth, excessive pain, cooing sound, obstruction to the passage of the wind and other serious *vātika* diseases are caused by the suppression of the urge for eructation.

कंडूकोठारुचिव्यंगशोफपांड्वामयज्वराः ।

कुषुहृललासविसर्पाश्चर्दिनिग्रहजा गदाः ॥६॥

Udāvarta caused by Suppression of Vomiting

Itching, urticaria, anorexia, pigmented patches, oedema, anemia, fever, *kusṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), nausea and erysipelas—these are caused by the suppression of the urge for vomiting.

मूत्राशये वै गुदमुक्योश्च शोको रजा मूत्रविनिग्रहश्च ।

शुक्राश्मरी तत्त्ववरणं भवेच्च रेतोविकारोऽभिहते तु शुक्रे ॥१०॥

Udāvarta caused by Suppression of Semen

Oedema and pain in urinary bladder, anus and testicles, anuria, stone in seminal channel, frequent seminal discharge and similar other seminal morbidities are caused by the suppression of the urge for seminal ejaculation.

तन्द्रांगमर्दविरुचिः श्रमश्च क्षुधाभिघातात् कृशता च हृष्टेः ।

कंठास्यशोषः श्वरणावरोधः तुष्णाभिघातात् हृदयव्यथा च ॥११॥

1. भवेच्च ते ते विकारा विहते च शुक्रे इति आकरे पाठः ।

2. हृदये व्यथा इति आकरे पाठः ।

Udāvarta caused by Suppression of Hunger and Thirst

Drowsiness, malaise, anorexia, fatigue and impairment of vision—these are caused by the suppression of hunger. Dryness of throat and mouth, impairment of hearing and cardiac pain are caused by the suppression of thirst.

थ्रांतस्य निश्चासविनिग्रहेण हृद्रोगमोहावथवापि गुल्मः ।
जृम्भागं मर्दोऽक्षिसिरातिजाह्वयं निद्राभिघातादथवाऽपि तंद्रा ॥१२॥

Udāvarta caused by Suppression of Breathing and Sleep

If a person, after exercise, suppresses the urge for (deep) breathing, he suffers from heart disease, unconsciousness and *gulma* (phantom tumour). Suppression of the urge for sleep causes yawning, malaise, stiffness of the vessels of eyes and drowsiness.

वायुः कोष्टानुगो रूक्षैः कषायकटुतिक्तकैः ।
भोजनैः कुपितः सद्य उदावर्तं करोति च ॥१३॥

Other Causes

Udāvarta is also caused immediately after the intake of ununctuous, astringent, pungent and bitter food in excess. These food ingredients aggravate the *vāyu* located in the colon which causes *udāvarta*.

वातमूत्रपुरीषासृक्कफमेदोवहानि वै ।
लोतांस्युदावर्त्यति पुरीषं चातिवर्त्येत् ॥१४॥

1. निश्चास० इति आकरे पाठः ।

2. रूक्षैः इति आकरे पाठः ।

3. हि इति आकरे पाठः ।

4. ०पुरीषास्तुफमेदोवहानि वै इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।

ततो हृदस्तशूलात्मो हृल्लासारतिपीडितः ।
 वातमूत्रपुरीषाणि कृच्छ्रेण लभते नरः ॥१५॥
 कासश्वासप्रतिश्यायदाहमोहतृष्णाज्वरान् ।
 वमीहिककाशिरोरोगमनःश्वणविभ्रमान् ॥
 बहूनन्यांश्च लभते विकारान् वातकोपजान् ॥१६॥

Signs and Symptoms

The aggravated *vāyu* obstructs (or causes movement in reverse order) the channels of circulation for flatus, urine, stool, blood, *kapha* as well as adipose tissue, and causes excessive obstruction to the movement of stool. Thereafter, the patient suffers from pain in the heart and urinary bladder, nausea and dislike for any work. With considerable difficulty, he passes flatus, urine and stool. He also suffers from cough, dyspnoea, acute form of cold, burning sensation, unconsciousness, morbid thirst, fever, vomiting, hiccup, diseases of the head, impairment of the functioning of mind as well as ears and several other diseases caused by the aggravation of *vāyu*.

आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विवद्धं विगुणानिलेन ।
 प्रवर्त्तमानं न यथास्वमेनं विकारमानाहमुदाहरंति ॥१७॥

Pathogenesis of Ānāha

Āma (product of improper digestion) and stool, gradually accumulated in the colon get further obstructed by aggravated *vāyu* as a result of which, their evacuation automatically becomes difficult. This ailment is called *ānāha*.

तस्मिन् भवन्त्यामसमुद्दूवे तु तृष्णाप्रतिश्यायशिरोविदाहाः ।
 आमाशये शूलमयो गुरुत्वं हृल्लासमुद्गारविघातनं च ॥१८॥

1. हृत्स्तम्भ उद्गारविघातनं इति आकरे पाठः ।

स्तम्भः कटीपृष्ठपुरीषमूत्रे शूलोऽथ मूर्छा शक्तश्च द्विदिः ।

श्वासश्च पक्वाशयजे भवन्ति तथाऽलसोक्तानि च लक्षणानि ॥१६॥

Signs and Symptoms of Ānāha

Signs and symptoms of *ānāha* are colic pain in epigastric region, heaviness, nausea, obstruction to eructation, stiffness of lumber region and back, obstruction to the passage of stool and urine, colic pain, fainting, vomiting of fecal matter, dyspnoea and affliction of the colon as it happens in *alasaka*.

तृष्णादितं परिक्लिष्टं क्षीरणं शूलं रूपद्रुतम् ।

शक्तद्वमन्तं मतिमानुदावर्त्तानमुत्सृजेत् ॥२०॥”

[माधवनिदान : उदावर्त्तनिदान : १-२०]

॥ इति उदावर्त्तानाहनिदानम् ॥

Prognosis of Udāvarta

Excessive morbid thirst, complete exhaustion, emaciation, excessive colic pain and vomiting of fecal matter—these symptoms in a patient of *udāvarta* are indicative of bad prognosis and such a patient should not be treated.

Thus, ends the diagnosis of *udāvarta* and *ānāha*.

“तृवृत्-सुधापत्रतिलादिशाकं ग्राम्योदकानूपरसंर्यवान्नम् ।

अन्यंश्च सृष्टानिलमूत्रवद्धिरथात् प्रसन्नागुडसीघुपायी ॥२१॥

आस्थापनं मारुतजे स्तिरधस्तिवन्नस्य शस्यते ।

पुरीषजे तु कर्तव्यो विधिरानाहिकस्तु यः ॥२२॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : १-२]

क्षारवैतरणी वस्तिं युज्यात्तत्र चिकित्सकः ॥२३॥

1. तथाऽलसोक्तानि इति आकरे पाठः ।

2. शूलं रभिद्रुतम् इति आकरे पाठः ।

Line of Treatment

Yava (barley) boiled with *trivṛt*, leaves of *sudhā* and *tila* or with the soup of the meat of animals which are domesticated, aquatic animals and animals inhabiting marshy land or with such other ingredients which help in the elimination of flatus as well as urine is useful. The patient should drink *prasannā*, *guda* and *sīdhu* types of alcoholic preparations. If there is aggravation of *vāyu*, such patients should be given *āsthāpana* type of medicated enema after oleation, and fomentation therapies. For the patient suffering from *puriṣaja* type of *udāvarta*, the line of treatment suggested for *ānāha* should be adopted. The patient should be given medicated enema containing alkali preparation [the meaning of the term '*kṣāravaitaraṇau*' is not clear].

श्यामादन्तीद्रवन्तीत्वक् महाश्यामास्तुहीत्रिवृत् ।

सप्तला शंखिनी श्वेता राजवृक्षः सतिल्वकः ।

कम्पितलकः करञ्जश्च हेमक्षीरी पयं गणः ॥२४॥

सर्पिस्तैलरजः क्वाथकत्केरन्यतमेन तु ।

उदावर्त्तोदरानाहविषगुल्मादिनाशनः ॥२५॥

Syāmā, *dantī*, *dravantī*, *tvak*, *mahāśyāmā*, *snuhī*, *trivṛt*, *saptalā*, *śanīkhinī*, *śvetā*, *rāja vṛkṣa*, *tilvaka*, *kampillaka*, *karañja*, *hemakṣīri* and other drugs belonging to *kṣīri vṛkṣa* group should be used for the preparation of medicated ghee, medicated oil, powder, decoction, paste and such other preparations. These are useful in the treatment of *udāvarta*, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), *ānāha*, poisoning, *gulma* (phantom tumour), etc.

“त्रिवृत्कृष्णाहरीतक्यो द्विचतुःपञ्चभागिकाः ।

गुडिका गुडतुल्पास्ताः विड्विवन्धगदापहाः ॥२६॥”

॥ त्रिवृतादिगुडिका ॥

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : ३१]

Trivṛtādi Guḍikā

Trivṛt (two parts), *kṛṣṇā* (four parts) and *haritakī* (five parts) should be mixed with jaggery (eleven parts) and pills should be made out of these ingredients. These pills cure diseases caused by the obstruction to the passage of stool.

“हरीतकीयवक्षारपीलुनि त्रिवृता तथा ।

घृतश्चूर्णमिदं पेयमुदावर्त्तविनाशनम् ॥२७॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : ४]

The powder of *haritaki*, *yava kṣāra*, *pīlu* and *trivṛt* should be taken along with ghee for the cure of *udāvarta*.

‘हिगुकुष्ठवचास्वर्जिविडञ्चेति द्विरुत्तमम् ।

पीतं मद्येन तत् चूर्णमुदावर्त्तविनाशनम् ॥२८॥’

The powder of *hirigu* (one part), *kuṣṭha* (two parts), *vacā* (four parts), *svarji kṣāra* (eight parts) and *viḍa* (16 parts) should be taken along with alcoholic drinks which cures *udāvarta*.

“खण्डात् पलं त्रिवृतासममुपकुल्याकर्षचूर्णितं शूक्षणम् ।

प्राप्तभोजने च समधुना विडालपदकं लिहेत्प्राज्ञः ॥२६॥

एतत् गाढपुरीषे वाते पित्ते कफे च विनियोजयम् ।

स्वादुन् पयोग्योऽयं चूर्णे नाराचको नाम्ना ॥३०॥

॥ नाराचचूर्णम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : २८-२६]

1. ०पीलुनि इति आकरे पाठः ।

2. द्रष्टव्यम्—भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : २१ ।

3. वाते पाठोऽयं आकरे नोपसम्यते ।

Nārāca Cūrṇa

One *pala* of sugar, one *pala* of *trivṛt* and one *karṣa* of *upakulyā* should be made to a fine powder. This should be administered in the dose of one *vidāla padaka* along with honey before food. It should be given for the treatment of constipation caused by *vāyu*, *pitta* and *kapha*. This powder is sweet in taste and can be taken even by kings. This is called *Nārācaka*.

“रसोनं मद्यसंमिश्रं पिबेत् प्रातः प्रकांक्षितः ।

गुल्मोदावत्तशूलघनं दीपनं बलवर्द्धनम् ॥३१॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावत्तानाहाधिकार : ४]

Rasona mixed with alcoholic drinks should be taken by the patient as much as he likes. This cures *gulma* (phantom tumour), *udāvarta* and colic pain. This stimulates the power of digestion and promotes strength.

“हिंगुमाक्षिकसिधूत्थैः पक्त्वा वति सुवर्त्तिताम् ।

घृताभ्यवतां गुदे दद्यादुदावत्तविनाशिनीम् ॥३२॥

॥ हिङ्गवादिवर्तः ॥

Hīngvādi Varti

Asafoetida, honey and rock-salt should be cooked together and from this paste, *vartis* (elongated pills) should be prepared. This *varti* should be smeared with ghee and administered in the anus as suppository which cures *udāvarta*.

मदनं पिष्पली कुण्ठं वचा गौराश्र सर्वपाः ।

गुडक्षारसमायुक्ताः फलवर्त्तिः प्रशस्यते ॥३३॥”

॥ फलवर्त्तिः ॥

[भैषज्यरत्नावली : उदावत्तानाहाधिकार : ३०-३१]

1. विनिमिताम् इति आकरे पाठः ।

2. न्यस्येददावत्त० इति आकरे पाठः ।

3. फलवर्त्तिरिहोच्यते इति आकरे पाठः ।

Phala Varti

Madana, pippalī, kuṣṭha, vacā, white variety of *sarṣapa*, *guda* and *kṣāra* (alkali preparation) should be triturated together and suppositories should be prepared. This is called *phala varti* and it is useful in the treatment of *udāvarta*.

“ग्रागारधूमसिन्धूत्थस्तैलयुक्ताम्लमूलकम्

क्षुन्नं निर्गुण्डिपत्रं वा स्वन्ने पायौ क्षिपेद् ब्रुधः ॥३४॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावत्तानाहाधिकार : ६]

The paste of house shoot, rock-salt, oil and *amla mūlaka* or the paste of the leaves of *nirguṇḍi* should be applied over the anus after its fomentation [for the cure of *udāvarta*].

“सौवर्चलाद्यां मदिरां मूत्रे त्वभिहते पिबेत्

एलां वा[५]ध्यथ मद्येन क्षारं वारि पिबेच्च वा ॥३५॥

दुःस्पर्शास्वरसं वा[५]पि कथायं ककुभस्य वा

एर्वाहवीजं तोयेन पिबेद्वा लवणीकृतम् ॥

पञ्चमूलीशृतं क्षीरं द्राक्षारसमयापि वा ॥३६॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावत्तानाहाधिकार : ७-६]

^३ सर्वं वोपयुज्जीतमूत्रकृच्छ्राश्मरीविधिम् ॥३७॥

Treatment of Mūtraja Udāvarta

If *uddāvarta* is caused by the suppression of the urge for

1. कुण्ण इति आकरे पाठः ।
2. क्षीरवारि पिबेन्नरः इति आकरे पाठः ।
3. स्वयंयै० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

urination, then the patient should be treated with the following recipes.

1. *Madirā* type of wine with profuse quantity of sonchal salt;
2. Alcoholic drinks mixed with cardamom;
3. Water mixed *kṣāra* (alkali preparation);
4. Juice of *duḥsparśā*;
5. Decoction of *kakubha*;
6. Seeds of *ervāruka* mixed with water and salt;
7. Milk boiled with the decoction of *pañca mūla* (*bilva*, *syonāka*, *gambhārī*, *pāṭalī* and *gaṇī kārikā*); and
8. Grape juice.

In all such cases, procedures and recipes described for the treatment of *mūtra kṛcchra* (dysuria) and *asmarī* (stone in urinary tract) should be followed.

“स्नेहस्वेदैरुदावर्तं जृम्भजं समुपाचरेत् ।
अश्रुमोक्षोऽश्रुजे कार्यः स्वप्नो मद्यं प्रियाः कथाः ॥३८॥

Treatment of Jṛmbhāja Udāvarta, etc.

If *udāvarta* is caused by the suppression of the urge for yawning, then the patient should be treated with oleation and fomentation therapies. If *udāvarta* is caused by the suppression of tears, then therapies should be administered for lacrimation and the patient should be asked to sleep and take alcoholic drinks. He should be consoled with pleasing talks.

क्षवजे क्षवपत्रेण ग्राणस्थेनानयेत्क्षवम् ।
तथोद्धर्वजन्त्रुकोभ्यञ्जः स्वेदो धूमः सनावनः ॥३९॥

1. जृम्भाजं इति आकरे पाठः ।
2. प्रियाकथा इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
3. तथोद्धर्वजन्त्रुगोऽभ्यञ्जः इति आकरे पाठः ।

Treatment of Kṣavaja Udāvarta

If *udāvarta* is caused by the suppression of the urge for sneezing, then the patient should be made to sneeze by inhaling *kṣava patra* (*chikkiṇī*), and thereafter, oil should be applied and massaged over his head and neck. He should also take fomentation, smoking and inhalation therapies.

हितं वातधनमद्यञ्च धृतं चोत्तरभक्तकं ।
उदगारजे क्रमोपेतं स्नैहिकं धूममाचरेत् ॥४०॥

Treatment of Udgāraja Udāvarta

If *udāvarta* is caused by the suppression of the urge for eructation, then he should be given such food as would alleviate *vāyu*, and ghee to take after food. He should be administered unctuous type of smoking therapy in appropriate time.

छ्वायाधाते यथादोषं नस्यस्नेहादिभिर्जयेत् ।
भुक्त्वा प्रच्छर्दनं धूमो लंघनं रक्तमोक्षणम् ।
रुक्षान्नपानं व्यायामो विरेकश्चात्र शस्यते ॥४१॥

Treatment of Chardija Udāvarta

If *udāvarta* is caused by the suppression of the urge for vomiting, then depending upon the *dosas* involved, the patient should be given different types of inhalation and oleation therapies. He should be given emetic therapy after the intake of food. He should also be given smoking, fasting and blood-letting therapies. Ununctuous food and drinks, exercise and purgation therapies are useful for such patients.

बस्तिशुद्धिकरवापं चतुर्गुणजलं पथः ।
आवारिनाशात्कवयितं पीतवन्तं प्रकामतः ॥४२॥

1. वातधनमाजयं च धृतं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

रमयेयुः प्रिया नार्यः शुक्रोदावर्त्तनं नरम् ।
 अत्राभ्यज्ञावगाहाश्च मदिराश्वरणायुधाः
 शीलः पयो निरूहाश्च शस्तं मैयुनमेव च ॥४३॥

Treatment of Šukraja Udāvarta

Milk should be boiled with four times of water and reduced to one fourth. This milk should be given in sufficient quantity to drink to a patient suffering from *udāvarta* caused by the suppression of the urge for ejaculation of semen. Thereafter, fomentation therapy should be employed for cleansing the urinary bladder. He should indulge in sex acts with lovable ladies. Massage, *avagāha* type of fomentation therapy, alcohol, chicken meat, *sāli* rice, milk, *nirūha* type of enema and sexual intercourse are useful for such patients.

क्षुद्रिधाते हितं स्त्रिगधमुण्डमल्पं च भोजनम् ।
 तृष्णाधाते पिवेन्मन्यं यवागू वाऽपि शीतलम् ॥४४॥
 रसेनाद्यात्सुविश्रान्तः श्रमश्वासातुरो नरः ।
 निद्राधाते पिवेत्क्षीरं स्वप्नः संवाहनानि च ॥४५॥

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तनाहाधिकार : १०-१८]

“उदावर्त्तक्रियानाहे सामे लंघनपाचनम् ॥४६॥

Treatment of Udāvarta caused by Kṣutvighāta, etc.

If *udāvarta* is caused by the suppression of hunger, then the patient should be given unctuous and hot food in small quantities. If *udāvarta* is caused by the suppression of thirst, then the patient should take *mantha* (thin gruel) or *yavāgū* (thick gruel)

1. हितं इति आकरे पाठः ।

2. शीतलाम् इति आकरे पाठः ।

repeatedly. The patient suffering from *udāvarta* because of the suppression of deep breathing after exercise, should be advised to take rest after which he should be given meat soup. If *udāvarta* is caused by the suppression of the urge for sleep, then the patient should be given milk, he should be allowed to sleep and his body should be gently massaged (*sanyāhana*).

द्विरुत्तरा हिंगु वचा सकुष्ठा सुवर्चिका चेति विडंगचूर्णम् ।

सुखाम्बुनानाहविसूचिकाऽतिहृद्रोगगुल्मोर्ध्वसमीरणधनम् ॥४७॥

Treatment of *Anāha*

Therapies prescribed for *udāvarta* should be administered appropriately to a patient suffering from *ānāha*. In the *āma* stage (first stage) of this ailment, fasting and carminative therapies are useful.

The powder of *hiṅgu* (one part), *vacā* (two parts), *kuṣṭha* (four parts), *suvarcikā* (eight parts) and *viḍāṅga* (sixteen parts), if taken with luke-warm water, cures *ānāha*, *visūcikā* (choleric diarrhoea), heart diseases, *gulma* (phantom tumour) and *udāvarta* (*urdhva samitrana*).

वचाऽभयाचित्रकयावशूकान् सविष्पलीकातिविषान् सकुष्ठान् ।

उष्णाम्बुनानाहविमूढवातान् पीत्वा जयेदाशु हितौदनाशी ॥४८॥

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : २०-२२]

The powder of *vacā*, *abhayā*, *citraka*, *yava kṣāra*, *pippali*, *ativiṣṭa* and *kuṣṭha* should be given with hot water which immediately cures *ānāha* and *vimūḍha vāta*. The patient should take wholesome diet along with this recipe.

“त्रिवृत् हरीतकीश्यामाः स्नुहीक्षीरेण भावयेत् ।

वटिका मूत्रपीतास्ताः श्रेष्ठाश्चानाहभेदिकाः ॥४९॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : ४२]

Trivṛt, harītakī and *śyāmā* should be impregnated and triturated by adding the milky latex of *snuhī* and pills should be made out of this paste. Intake of this pill with cow's urine is excellent for curing *ānāha* by purgation.

“कलं च मूलं च विरेचनोक्तं हिंगवर्कमूलं दशमूलमग्धम् ।

स्तुक्चित्रकौ चैव पुनर्नवा च तुलयानि सर्वलंबणानि पञ्च ॥५०॥

स्नेहैः समूत्रैः सह जर्जराणि

शरावसन्धौ विपचेत्सुलिप्ते ।

पद्मं सुपिष्टं लवणं तदन्ते:

पानैस्तथा¹ [५] नाहरुजाधनमग्धम् ॥५१॥

Fruits and roots of drugs belonging to *virecaka gāṇa* (group of purgatives), *hiṅgu*, *arka* (root), *daśa mūla*, *snuhī*, *citraka* and *punarnavā* should be made to a coarse powder. To this, five salts in equal quantity should be added. This should then be mixed with ghee and cow's urine and kept in *śarāva sampūṭa* (two earthen plates), the joint of which should be sealed by smearing seven layers of mud-smeared cloth. This should then be cooked in *puṭa* appropriately. Thereafter, the powder of ingredients should be removed and further triturated to make a fine powder. Intake of this powder along with food and drinks effectively cures *ānāha*.

राठधूमविडव्योषगुडमूत्रैर्विपाचिता³

गुदेऽगुष्टसमा वर्तिनिधेयानाहशूलनुत् ॥५२॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदावर्त्तानाहाधिकार : २३-२५]

1. पानैस्तदानाह० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

2. ऋज्ञमग्धम् इति आकरे पाठः ।

3. ०पाचित इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

4. वर्तिविधेयाऽनाहशूलनुत् इति आकरे पाठः ।

Rāṭha, house shoot, *vida*, *vyoṣa* and *guḍa* should be cooked with cow's urine, and suppositories of the shape and size of thumb should be prepared. Insertion of this suppository into the anus cures pain caused by *ānāha*.

"वर्तिस्त्रिकटुकसेन्धवसर्वपगृहूमकुष्ठमदनफलैः ।

मधुनि गुडे वापिड़्गुष्ठपरिमाणा ॥५३॥

वर्तिरियम् हृष्टफला शनैः शनैः प्रणिहिता घृताभ्यक्ता ।

आनाहोदावर्त्तप्रशमना^२ जठरगुल्मनिवारिणी ॥५४॥"

[भेषजप्रत्नावली : उदावर्त्तनाधारिकार : ४३-४४]

Trikaṭu, *saindhava*, *sarsapa*, *gṛha dhūmi*, *kuṣṭha* and *madana phala* should be cooked in honey or jaggery. From out of this, suppositories of the size and shape of thumb should be prepared. This suppository, smeared with ghee should be gradually inserted into the anus which cures *ānāha*, *udāvarta*, *jathara* (obstinate abdominal diseases including ascites) and *gulma* (phantom tumour). Effect of this therapy is experienced in practice.

शुष्कमूलाद्यं घृतम्—

"मूलकं शुष्कमार्दिञ्च वर्षाशूष्कमूलपञ्चकम् ।

आरेवतफलञ्चापि पिष्ट्वा तेन पचेद् घृतम् ॥

तत्पीयमानं शमयेदुदावर्त्तनशेवतः ॥५५॥"

॥ शुष्कमूलाद्यं घृतम् ॥

[भेषजप्रत्नावली : उदावर्त्तनाधारिकार : ४६]

1. वा पक्त्वा पाच्चीरिताङ् गुष्ठपरिमाणा इति आकरे पाठः ।

2. ०प्रशमनी इति आकरे पाठः ।

3. च पाठोऽयं आकरे अधिकमूलम्यते ।

4. तत्पतिमात्रं इति आकरे पाठः ।

5. शमयेदुदावर्त्तमसंशयम् इति आकरे पाठः ।

Śuṣka Mūlādyā Ghṛta

Ghee boiled with the paste of dry as well as fresh *mūlaka*, *varṣabhū*, *pañca mūla* and fruit of *ārevata* should be taken which cures all types of *udāvarta*.

स्थिराद्यं घृतम्

“स्थिरादिवर्गस्य पुनर्नवायाः

^१ शभ्याकपूतीककर्णजयोश्च ।

^२ सिद्धं कवायो द्विपलांशिकानां प्रस्थं

^३ घृतं स्यात् प्रतिबद्धवाते ॥५६॥”

॥ स्थिराद्यं घृतम् ॥

[भेषजवरत्नावली : उदावर्त्तनाहाधिकार : ४५]

Sthirādya Ghṛta

One *prastha* of ghee boiled with the decoction of two *palas* of each of the drugs belonging to *sthirādi varga*, *punarnavā*, *śampāka* and *pūtika karañja* is useful in *pratibaddha vāta* (*udāvarta* and *ānāha*).

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमलजविरचिते टोडरानन्दे आयुर्वेद-
सौख्ये उदावर्त्तनिदानचिकित्साकथनं नाम नवांत्रिशतमो हृष्णः ॥५७॥

Thus, ends the 39th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *udāvarta* and *ānāha* of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

1. सम्पाक० इति आकरे पाठः ।

2. सिद्धः इति आकरे पाठः ।

3. प्रस्थो घृतास्यात्प्रतिरुद्धवाते इति आकरे पाठः ।

CHAPTER IV

अथ गुल्मनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Gulma (Phantom Tumour)

“^१दुष्टा वातादयो[५]त्यर्थं मिथ्याहारविहारतः ।

कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्तर्गन्थिरूपिणम् ॥

तस्य पञ्चविधं स्थानं पाश्वे^३ हृष्टाभिबस्तयः ॥१॥

1. This is the beginning of 43rd Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :—

यो यज्ञभुक् विप्रमर्खं विहाय तदंगनानां कृपयां चकार ।

कुर्यात् कृपां टोडरमल्लभूपे दयान्विते स्वाश्रृत (श्रित) जीवरूपे ॥

2. रूपिणाम् इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।

3. पाश्वहृष्टाभिमि० इति आकरे पाठः ।

Etiology

Vāyu, etc., extremely vitiated by unwholesome diet and regimens give rise to five types of *gulma* which appear like tumours in the gastro-intestinal tract (*kōṣṭha*) and located in five places, viz. two sides of the chest, cardiac region, umbilicus and urinary bladder.

'हृष्माभ्योरन्तरे ग्रन्थिः संचारी यदि वा[५]चलः ।

वृत्ताश्चेवोपचयवान् स गुल्म इति कीर्तिः ॥२॥'

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ४२ः ४]

Definition

Mobile or stationary tumour, round in shape with periodical increase or decrease in size and located between the heart and umbilicus is called *gulma*.

'स व्यस्तैर्जयिते दोषैः समस्तैरपि चोच्छ्रुतैः ।

पुरुषाणां, तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापरः ॥३॥'

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ४२ः ७-८]

Pathogenesis

It is caused by *vāyu*, *pitta* and *kapha*, vitiated individually or all the three vitiated simultaneously. The fifth variety which occurs only in females is caused by the vitiation of *rakta* (blood).

उद्गारबाहुल्यपुरीषबन्धतृप्त्यक्षमत्वान्त्रविकूजनानि ।

आटोपमाध्मानमपक्तिशक्तिरासन्नगुल्मस्य वदन्ति चिह्नम् ॥४॥

1. यायते इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

2. आटोप आध्मानमपक्तिं इति आकरे पाठः ।

Premonitory Signs and Symptoms

Excessive eructation, constipation, sense of satisfaction, weakness, gurgling sound in the intestine, abdominal distension, *ādhmāna* (in percussion, producing a sound as if a drum is beaten) and absence of the power of digestion—these are the premonitory signs and symptoms of *gulma*.

अरुचिः कृच्छ्रविष्मूत्रवातताऽन्त्रविकूजनम् ।

आनाहश्चोद्वर्ववाततवं सर्वगुलमेषु लक्षयेत् ॥५॥

General Symptoms

Anorexia, difficulty in passing urine, stool and flatus, gurgling sound in the intestines, abdominal distension and upward movement of abdominal wind—these are the general features of all types of *gulma*.

‘रुक्षान्नानां विषमातिसात्रं विचेष्टं वेगविनिग्रहश्च ।

शोको^२ विधातो[५] तिमलक्षयश्च निरन्नता चानिलगुलमहेतुः ॥६॥

Cause of *Vātika Gulma*

Intake of ununctuous food and drinks, irregular and excessive intake of food, wrong posture, suppression of *vegas* (natural urges), grief, injury, excessive excretion of waste products (*malas*) and fasting produce *vātika* type of *gulma*.

यः स्थानसंस्थानरुजाविकल्पं विड्वातसङ्घं गलवक्त्रशोषम् ।

इयावारुणत्वं शिशिरज्वरं च हृत्कुपिषार्धासिशिरोरुजाश्च ॥७॥

1. क. कृष्णविन् मूत्रे प्रतताऽन्त्रविकूजनम् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः।

ख. कृष्णविन् मूत्रे प्रतताऽन्त्रविकूजनम् इति चतुर्थंपुस्तके पाठः।

2. शोकोऽभिधातो० इति आकरे पाठः।

3. ऋजां इति आकरे पाठः।

4. पाश्वं इति आदशंपुस्तकेषु पाठः।

5. ऋजं च इति आकरे पाठः।

करोति जीर्णे प्रधिकप्रकोपं भुक्ते मृदुत्वं समुपर्ति यश्च ।

वातात्स गुल्मो न च तत्र रुक्षं कषायतिकं कटु चोपसेवेत् ॥८॥

Signs and Symptoms of Vātika Gulma

Variability in location, shape and pain, obstruction to the passage of stool and flatus, dryness in the throat and mouth, grayish or pinkish colouration, fever with cold, pain in heart, pelvis, sides of the chest and head, more pain after the food is digested and reduction of pain after the intake of food—these are the characteristic features of *vātika gulma*. In such a condition, the patient should avoid ununctuous, astringent, bitter and pungent food and drinks.

कट्वम्लतोक्षणोष्णविदाहिरुक्षक्रोधातिमच्चाकं^३हृताशसेवा ।

आमाभिधातो रुधिरं च दुष्टं पैत्तस्य गुल्मस्य निमित्तमुक्तम् ॥९॥

Causes of Paittika Gulma

Intake of pungent, sour, sharp, hot, *vidāhi* (which causes burning sensation) and ununctuous food as well as drinks, anger, intake of alcohol, exposure to sun and fire, affliction by *āma* (product of improper digestion and metabolism) and vitiation of blood are the causative factors of *paittika* type of *gulma*.

ज्वरः विपासा वदनाङ्गरागः शूलं महम्लीर्यति भोजने च ।

स्वेदो विदाहो व्रणवच्च गुल्मः स्पर्शासहः पैत्तिकगुल्मरूपम् ॥१०॥

Signs and Symptoms of Paittika Gulma

Fever, thirst, colouration of the face and body, excruciating colic pain during the digestion of food, sweating, burning

1. जीर्णे त्वधिकं इति आकरे पाठः ।

2. चोपशेते इति आकरे पाठः ।

3. मच्चाकंहृताशसेवा इति प्रथमपञ्चमवच्छपुस्तकेषु पाठः ।

4. व्रणच्च इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

sensation, ulcer like growth and tenderness—these are the signs and symptoms of *paittika gulma*.

शीतं गुरु स्तिरधमचेष्टनं च सम्पूरणं प्रस्वपनं दिवा च ।

गुल्मस्य हेतुः कफसंभवस्य सर्वस्तु दुष्टो निचयात्मकस्य ॥११॥

Causes of Kaphaja and Sānnipātika Gulma

Intake of cold, heavy and unctuous food, lack of exercise, over nourishment and sleep during the day time are the causative factors of *kaphaja gulma*. *Sānnipātika gulma* is caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas* as a result of diet and regimens described in respect of each of them.

स्तैभित्यशीतज्वरगात्रसादहृलासकासारुचिगौरवाणि ।

शैत्यं रुग्लपा कठिनोन्नतत्वं गुल्मस्य रूपाणि कफात्मकस्य ॥१२॥

Signs and Symptoms of Kaphaja Gulma

Timidity, fever with cold, prostration, nausea, cough, anorexia, heaviness, feeling of cold, less of pain, hardness and increase in size are the signs and symptoms of *kaphaja gulma*.

निमित्तलिङ्गान्युपलभ्य गुल्मे द्विदोषजे दोषबलावलं च ।

व्यामिश्रलिङ्गानपरांस्तु गुल्मान् त्रीनादिशेदोषधकल्पनार्थम् ॥१३॥

Dvandvaja Gulma

Depending upon the causative factors and signs as well as symptoms, the physician should determine three varieties of *dvandvaja* i.e. *vāta-pittaja*, *vāta-kaphaja* and *kapha-vātaja gulma* which is relevant from the point of view of determining suitable medicaments.

1. संपूर्णं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. ०रूपाण्युपलभ्य इति आकरे पाठः ।

3. ०लिङ्गानपरांश्च इति आकरे पाठः ।

4. गुल्मान्स्त्रीनादिशेदोषध ० इति आकरे पाठः ।

महारुजं दाहपरीतमश्मवद्धनोन्नतं शीघ्रविदाहोदारुणम् ।
मनःशरीराग्निबलापहारिणं त्रिदोषजं गुल्ममसाध्यमादिशेत् ॥१४॥'

[चरक : चिकित्सा : ३ : ६-१७]

Sānnipātika Gulma

Excruciating pain, burning sensation, stone-like compact growth, quick suppuration, seriousness, reduction in the mental as well as physical strength, suppression of the power of digestion—these are the signs and symptoms of *gulma* caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*. This type of *gulma* is incurable.

‘नवप्रसूता [५] हितभोजना या या चामगर्भं विसृजेदृतौ वा ।
वायुर्हि तस्याः परिगृह्य रक्तं करोति गुल्मं सरुजं सदाहम् ॥
पैत्तस्य लिङ्गे न समानलिङ्गं विशेषणं चाप्यपरं निवोध ॥१५॥’

[मुश्रुत : उत्तरतन्त्र : ४२ : १३-१४]

Raktaja Gulma in Females

If a lady takes unwholesome food immediately after delivery or after abortion or miscarriage and during the period of menstruation, *vāyu* in her body afflicts *rakta* (blood) and causes *gulma* with pain and burning sensation. Signs and symptoms of *paittika gulma* are manifested in this condition along with some others.

‘यः सपन्दते पिण्डित एव
नाङ्गं श्रिरात्सशूलः समगर्भलिङ्गः ।
स रौधिरः स्त्रीभव एव गुल्मो मासे
व्यतीते दशमे चिकित्स्यः ॥१६॥’

[चरक : चिकित्सा : ३ : १६]

1. चामगर्भं इति प्रथम पुस्तके पाठः ।

Differential Diagnosis

In a lady suffering from *rakta gulma*, all the signs and symptoms of pregnancy are manifested. There will be *spandana* (palpitation or movement) but unlike pregnancy, the growth will have no limbs but it will appear like a round mass only. This is called *rakta gulma* which should be treated after the expiry of ten months.

'संचितः क्रमशो गुल्मो महावास्तुपरिग्रहः ।

कृतमूलः सिरानद्वो यदा कूर्म इवोन्नतः ॥१७॥

दौर्बल्यारुचिहृल्लासकासवम्यरतिज्वरः ।

तृष्णातन्द्राप्रतिश्यायैर्युज्यते स न सिद्ध्यति ॥१८॥

Prognosis

If the growth in *gulma* gets gradually more and more accumulated and increased in size leading to the extension of the area of its location, if it is deeply seated, if it is surrounded by vessels, if it is elevated like the back of a tortoise and if the patient, in addition, suffers from weakness, anorexia, nausea, cough, vomiting, disliking for every thing, fever, thirst, drowsiness and acute form of cold, then the ailment is incurable.

गृहीत्वा सज्वरं श्वासच्छ्रद्धांतीसारपीडितम् ।

दृग्नाभिहस्तपादेषु शोथः कर्षति गुल्मिनम् ॥१९॥'

[चरक : चिकित्सा : ५:१६६-१७१]

1. परिग्रहाः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. क. कृतमूलं प्रथमपुस्तके पाठः ।
क्ल. कृतमूलः पञ्चमपुस्तके पाठः ।
3. इवोन्नितः इति आकरे पाठः ।
4. ०कासच्छ्रद्धांतरित० इति आकरे पाठः ।
5. ०प्रतिश्यायैर्य० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. क. स्वासच्छ्रद्धांतीसार० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
क्ल. सज्वरइवासं बन्धतीसारपीडितम् इति आकरे पाठः ।

Fever, dyspnoea, vomiting, diarrhoea and oedema in the cardiac region, umbilical region, hands as well as legs lead to the death of the patient suffering from *gulma*.

श्वासशूलपिपासा [५] नविद्वेषो ग्रन्थिमूढता ।

जायते दुर्बलत्वं च गुल्मिनो मरणाय वै ॥२०॥"

[माधवनिदान : गुल्मनिदान २८ : १-२०]

॥ इति गुल्मनिदानम् ॥२१॥

Dyspnoea, colic pain, thirst, disliking for food, immobility of the growth and weakness lead to the death of the patient suffering from *gulma*.

Thus, ends the diagnosis of *gulma*.

[गुल्मे क्रियाक्रम]—

"लहूनं दीपनं स्तिर्घमुणं वातानुलोमनम् ।

बृहणं यद्भवेत्सर्वं तद्वितं सर्वगुल्मिनाम् ॥२२॥"

[भैषज्यरत्नावली : गुल्मरोगाधिकार : १]

Line of Treatment

Fasting, stimulation of the power of digestion and intake of unctuous, hot, *vātānulomana* (which helps in the downward movement of wind) as well as nourishing food and drinks—all these are wholesome for all types of *gulma*.

[गुल्मे स्वेदनम्]—

"स्तिर्घस्य भिषजा स्वेदः कर्तव्यो गुल्मशान्तये ।

^२खोतसां मार्दवं कृत्वा जित्वा मारुतमुल्वणम् ।

भित्वा विबन्धं स्तिर्घस्य स्वेदो गुल्मान् व्यपोहति ॥२३॥

1. वद्वितं इति आकरे पाठः ।

2. श्रोतसां इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. गुल्मं मपोहति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Fomentation Therapy

After oleation therapy, the patient suffering from *gulma* should be given fomentation therapy for getting relieved of the ailment. Fomentation, administered after oleation therapy softens the channels of circulation, alleviates the aggravated *vāyu* and relieves constipation as a result of which *gulma* is cured.

कुम्भीपिण्डेष्टकास्वेदान् कारयेत् कुशलो भिषक् ।

उपनाहाश्च कर्तव्याः सुखोष्णाः शाल्वणादयः ॥२४॥

स्थानावसेको रक्तस्य बाहुभद्रे शिराव्यधः ।

स्वेदो[५]नुलोमनञ्चंव प्रशस्तं सर्वगुलिमनाम् ॥२५॥

The expert physician should administer *kumbhi*, *piṇḍa* and *iṣṭaka* types of fomentation in addition to *upanāha* (application of hot ointment) and luke-warm *sālvaṇa* type of fomentation. Blood-letting should be performed from the place where *gulma* is located and venesection should be done in the middle of the arm. Fomentation and *anulomana* (which helps in the downward movement of *vāyu*) therapies are useful for all types of *gulma*.

पेया वातहरैः सिद्धा कौलत्था जांगला॑ रसाः ।

खडा॑: सपञ्चमूलाश्च गुलिमनां भोजने हिताः ॥२६॥

Diet

Peyā (thin gruel) prepared by boiling with drugs belonging to *vāta hara* (alleviator of *vāyu*) group, soup of *kulattha* and meat

1. गुल्मस्थाने रक्तमोक्षो इति आकरे पाठः ।

2. सिराव्यधः इति आकरे पाठः ।

3. प्रशस्तः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

4. घान्वजा इति आकरे पाठः ।

of animals inhabiting arid land, and *khada* (a sour preparation) made by boiling with *daśa mūla* are useful as diet of a patient suffering from *gulma*.

मातुलुङ्गरसो हिंगु दाडिमं विडसैन्धवम् ।

सुरामण्डेन पातव्यं वातगुल्मरुजापहम् ॥२७॥

The juice of *mātuluwiga* mixed with *hiṅgu*, *dādima*, *vīḍa* and *saindhava* should be administered along with *surā māṇḍa* (alcoholic preparation) which cures the pain caused by *vāṭika* type of *gulma*.

नागरार्धपलं पिष्टं द्वे पले लुञ्जितस्य च ।

तिलस्यैकं गुडपलं क्षीरेणोष्णेन पाययेत् ॥

वातगुल्ममुदावर्तं योनिशूलच्च नाशयेत् ॥२८॥

The paste of *nāgara* (half *pala*), dehusked sesamum seed (two *pala*) and jaggery (one *pala*) should be administered with hot milk which cures *vāṭa-gulma*, *udāvarta* and pain in the female genital tract.

पिवेदेरण्डतैलं वा वारुणीमण्डमिश्रितम् ।

तदेव तैलं पयसा वातगुल्मी पिवेन्नरः ॥२९॥

Castor oil should be administered either with *vāruṇī māṇḍa* (a type of alcoholic preparation) or water to a patient suffering from *vāṭa gulma*.

साधयेच्छुद्धशुष्कस्य रसो^१नस्य चतुःपलम् ।

क्षीरोदकेऽत्रिगुणिते क्षीरशेषच्च पाययेत् ॥३०॥

1. लशुनस्य इति आकरे पाठः ।

2. चतुर्ष्पलम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

3. क्षीरोदकेऽष्टगुणिते इति आकरे पाठः ।

वातगुल्ममुदावर्त्तं गृध्रसीं विषमज्वरम् ।
हृद्रोगं विद्रविं शोवं साधयत्याशु तत्पयः ।
एवं ^२ संसाधिते थीरे स्तोकमप्यत्र ^३ दीयते ॥३१॥

Four *palas* of dehusked and dried garlic should be boiled with three times (?) of each of milk and water, and reduced to the quantity of milk. This milk should be given for the immediate cure of *vāta gulma*, *udāvarta*, *gṛdhrasī* (sciatica), *viṣama jvara* (irregular fever), heart disease, abscess and consumption. This milk should be given in small quantities.

सर्जिका कुष्ठसहितः क्षारः केतकिजो[५]पि वा ।
तैलेन पीतः शमयेद् गुल्मं पवनसम्भवम् ॥३२॥

Intake of *svarji kṣāra*, *kuṣṭha* and alkali preparation of *ketaki* along with oil cures *vōtika gulma*.

वातगुल्मे कफे वृद्धे वान्तिश्चूर्णादि शस्यते ।
पित्ते विरेचनं स्तिरधं रक्ते रक्तस्य मोक्षणम् ॥३३॥

[भैवज्यरत्नावली : गुल्मरोगाधिकार : ४-१५]

If *kapha* gets aggravated in a patient suffering from *vāta gulma*, then emetic therapy should be administered. If *pitta* gets aggravated in a patient of *vāta gulma*, then unctuous purgative should be administered, and if *rakta* (blood) gets vitiated then blood letting therapy should be given.

1. नाशयत्याशु इति आकरे पाठः ।
2. एवन्तु साधिते इति आकरे पाठः ।
3. स्तोकमेवात्र इति आकरे पाठः ।
4. केतकिजोपि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. चेष्यते इति आकरे पाठः ।

“स्त्रियोऽणेनोदिते गुल्मे पैत्तिके लंसनं हितम् ।

रुक्षोष्णोन् तु सम्भूते सर्पिः प्रशमनं परम् ॥३४॥

Treatment of Pitta Gulma

If pitta gulma is caused by unctuous and hot things, then *sramsana* (mild laxative) is useful. If it is caused by ununctuous and hot things, then ghee is excellent for its alleviation.

काकोल्यादिमहातिक्तवासाद्यः पित्तगुल्मनम् ।

स्नेहितं लंसयेत्पश्चात् योजयेद्वस्तिकर्मणा ॥३५॥

The patient of pitta gulma should be given oleation, mild purgation and medicated enema therapies and for all these, drugs belonging to *kākolyādi*, *mahātikta* and *vāsādi* groups should be used.

स्त्रियोऽणजे पित्तगुल्मे कम्पिलं मधुना लिहेत् ।

रेचनार्थं रसं वापि द्राक्षायाः सगुडं पिबेत् ॥३६॥

Pitta gulma caused by unctuous and hot things should be treated by the administration of *kampillaka* with honey. For purgation, the patient may be given the juice of *drākṣā* along with jaggery.

दाहशूलार्तिसंक्षेभस्वननाशारुचिज्वरैः ।

1. कर्मणि इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
2. ‘द्राक्षारसोऽभया गुल्मे पैत्तिके सगुडो पिबेत् ।
मधुकं चन्दनं द्राक्षापयस्या मधुकं मधु ।
पिबेत् दुलतोयेन पित्तगुल्मप्रशान्तये’ । पाठोऽयं पंचमपुस्तके
अधिकमुपलभ्यते ।
3. रेचनार्थी इति आकरे पाठः ।
4. ०नाशारतिज्वरैः इति आकरे पाठः ।

विद्युमानं जानीयाद् गुल्मं तमुपनाहयेत् ॥३७॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्मरोगाधिकार : २१-२४]

Burning sensation, colic pain, miserable feeling, sleeplessness, anorexia and fever—these signs and symptoms indicate the suppuration of *gulma*. Such patients should be treated with *upanāha* (hot ointment).

^२ पक्वस्तु पीडितोन्नामी बहुतं गोऽल्पवेदनः ।

श्यावो बस्तिनिभस्तत्रप्यथः शोधनरोपणे ॥३८॥

“स्वयमूर्ध्वमधो वापि स चेदोषः प्रपद्यते ।

द्वादशाहमुपेक्षेत रक्षन्न्यानुपद्रवान् ॥३९॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्मरोगाधिकार : २५]

If the growth in *gulma* is fully suppurated, then it takes a bolus form and gets elevated with several peaks. There will be reduction in pain. The area becomes grayish black and it feels as if a bladder is being palpated. In such a condition purgation and healing (*ropaya*) therapies should be administered. If the faulty material comes out of its own by upward or downward tracts, then the physician should wait for twelve days and during this period only complications, if any, should be treated.

1. विद्युमानं इति आकरे पाठः ।
2. पक्वसु इति पंचमपुस्तके पाठः ।
3. पीडितोन्नामी इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
4. रोपणा इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।
5. क. चेदोषप्रपद्यते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. चेदोषः प्रपद्यते इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
6. प्रवत्तंते इति आकरे पाठः ।
7. द्रवात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

परन्तु शोधनं सर्पिः शुद्धं समधुतिकृतकम् ॥४०॥

The best healing therapy is pure ghee mixed with honey and bitter drugs. [The meaning of this line is not clear. Something appears to be missing here].

“रोहिणीकटुकानिष्वमधूकत्रिकलात्वचः ।

कर्वाशास्त्रायमाणा च पलं च त्रिवृता पलम् ॥४१॥

द्विपलच्च मसूराणा साध्यमष्टगुणेऽस्मिति ।

शृताच्छेषं घृतसमं सर्पिष्वच्च चतुः पलम् ॥४२॥

पिवेत्संमूर्ध्यितं तेन गुल्मः शाम्यति पंत्तिकः ।

ज्वरस्तृष्णणा च शूलं च भ्रमो मूर्च्छाऽरुचिस्तमः ॥४३॥”

[चरक : चिकित्सा : ५ : ११५-११७]

दीप्ताम्नयो महाकाया स्नेहसात्म्याश्र ये नराः ।

गुलिमनः सर्पदृष्टाश्र विषेनोपहताश्र ये ।

जेष्ठां मात्रां पिवेयुस्ते पलान्यष्टौ विशेषतः ॥४४॥

[इति रोहिण्याद्यं घृतम्]

1. शास्त्रायमाणा च पटोलत्रिवृतोः पले इति आकरे पाठः ।

2. द्वे पले च इति आकरे पाठः ।

3. ऽरुचिस्तथा इति आकरे पाठः ।

4. सर्पोपहताइचये इति चतुर्थंपुस्तके पाठः ।

5. जेष्ठं इति चतुर्थंपुस्तके पाठः ।

6. मात्रंपि इति पंचमपुस्तके पाठः ।

7. पाठोऽयं आदर्शंपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

Rohinyādya Ghṛta

One *karṣa* of each of *rohiṇī*, *kaṭukā*, *nimba*, *madhūka*, *triphalā* and *tvak*, one *pala* of each of *trāyamāṇā* and *trivṛt*, and two *palas* of *masūra* should be boiled with eight times of water and reduced to one fourth. To this decoction, equal quantity of ghee should be added and cooked. Intake of this medicated ghee in the dose of four *palas* cures *paittika gulma*, fever, thirst, colic pain, giddiness, fainting, anorexia and *tama* (a feeling as if entering into darkness). Persons having strong digestive power and robust physique and those who are habituated to taking ghee should take this recipe in a higher dose of eight *palas* if they suffer from *gulma*, snake bite and other forms of poisoning.

“लङ्घनोलेखने स्वेदे कृतेऽग्नौ संप्रधूक्षते ।”

[चरक : चिकित्सा : ५ : ५२]

“घृतं संस²कारकटुकं पातव्यं कफगुल्मिनाम् ॥४५॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : २७]

Treatment of Kaphaja Gulma

For the treatment of *kaphaja gulma*, ghee cooked with *kaṭuka* should be administered when the digestive power is stimulated after the administration of fasting, emetic and fomentation therapies.

“मन्दोऽग्निबेदना मन्दा गुरुस्तिमितकोष्ठता ।

सोत्वलेशश्वारुचिर्यस्य स गुल्मी वमनोपगः ॥४६॥”

[चरक : चिकित्सा : ५ : ४६-५०]

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : २८]

1. संप्रधक्षिते इति आकरे पाठः ।

2. च क्षारकटुकं इति आकरे पाठः ।

Patients suitable for Emetic Therapy

The patient suffering from *gulma*, who has less of digestive power, less of pain, heaviness, sluggish digestive tract, nausea and anorexia, is suitable for the administration of emetic therapy.

“मन्देऽग्नावनिले मूढे ज्ञात्वा सस्नेहमाशयम् ।

गुटिकाचूर्णनिर्यूहाः प्रयोज्याः कफगुल्मनाम् ॥४७॥”

[चरक : चिकित्सा : ५ : ५४-५५]

[भेषज्यरत्नावली : गुलमाधिकार : २६]

The patient suffering from *kaphaja gulma* has generally sluggish digestive power and sluggish movement of wind. To such patients, oleation therapy should be administered, and thereafter, other medicines in the form of pill, powder or decoction should be given.

आरारिष्टगणो वापि दाहः शेषेऽभिधीयते ॥४८॥

Cauterization (*dāha*) therapy, wherever necessary, should be employed. Thereafter, *kṣārāriṣṭa* (an alcoholic preparation containing alkalies) should be employed.

पञ्चमूलीशूतं तोयं पुराणं वारुणीरसम् ।

“कफगुल्मी पिवेत् काले जीर्णं माध्वीकमेव वा ॥४९॥”

[चरक : चिकित्सा : ५ : ५३]

The patient suffering from *kaphaja gulma*, should be administered the decoction of *pañca mūla*, old *vāruṇī* (a type of alcoholic preparation) and old *mādhvīka* type of wine in appropriate time.

1. सक्षारकटुकं धृतम् इति आकरे पाठः ।

“तिलैरण्डातसीबीजसर्षपैः परिपाल्य च ।

इलेष्मगुलममयःपात्रैः सुखोष्णाः स्वेदयेत्त्रिष्टुपक् ॥५०॥

In an iron pan, *tila*, *eranda*, *atasī* and *sarsapa* seeds should be kept and ignited. With this (slightly worm pot), the patient suffering from *kaphaja gulma* should be fomented.

^३ यमानीचूणितं तत्र विडेन लवणीकृतम् ।

1. अपामार्गपलशतं तथैव क्षुरकस्य च ।

स्नुह्यकंयोर्मातुलंगकुष्ठस्य अग्निकस्य च ।

तिलसर्षपनालग्निः [नालानि] दग्धभस्मानि कारयेत् ।

गोजविडम् [विष्मूत्र] च सहितं सर्पिस्तैलसमन्वितम् ।

शूष्पणं पिप्पलीमूलं चित्रकं शुष्कमूलकम् ।

मूर्वामतिविधां पाठां कुष्ठभल्लातकानि च ।

चव्यं पूतिकरञ्जं च तिलवकं कटुरोहिणी ।

द्वौ भारौ पचलवण समभागानि कारयेत् ।

सनीयचूर्णं लवणं शनैर्मृद्वानना पचेत् ।

तदग्निचूर्णं निधूमं कृत्वा चूर्णं सुशीतलम् ॥

अंगुलिग्रहमालोद्यम् सुरामष्ठेन पाययेत् ।

मस्त्वारनालयूर्यस्तु युक्तस्याद्वातगुलमनुत् ॥

शूलवातोदरे ष्ठोहपाण्डवामयकिलास [म]कम् ।

हन्यादारोग्यलवण प्रशस्तं कफवातनुत् ॥—॥आरोग्यलवणम् ॥

पाठोऽयं चतुर्थंपचमपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

2. पत्रैः इति आकरे पाठः ।

3. “चित्रकत्रिवृतादन्तीत्रिकलारुष्टकरैः समैः ।

यावदेतानि चूर्णानि तावन्मात्रं सुसैन्धवम् ॥

भावितं तत् स्नुहीशीरमृद्धाण्डे च क्षिपेत्ततः ।

मृत्येकानुलिप्तं च तत्प्रक्षिपेज्जातवेदसि ॥

सुदग्धं तु ततः कृत्वाऽधरे तुरानं भिषक ।

यकृत्प्लीहोदरानाहगुल्मपाण्डवामयादिहत् ॥

सेवितोग्निवलं मत्वा अशेषम्यः प्रतिमोचयेत् ।

लवणाग्निमुखोनाम वह्निदीप्तिकरः परः ॥—॥ अग्निमुखं लवणम् ॥”

पाठोऽयं चतुर्थंपचमपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

पित्रेत्सन्दीपनं वातमूत्रवर्चोऽनुलोमनम् ॥५१॥

Butter-milk added with *yamāñī* powder and *viḍa* type of salt should be given. It stimulates the power of digestion and helps in the downward movement of flatus, urine and stool.

विमिश्रदोषे व्यामिश्र ए^२ एव क्रियाक्रमः ।

सन्निपातोद्भवे गुल्मे त्रिदोषधनो विधिर्हितः ॥५२॥”

[भैज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ३३-३५]

If *gulma* is caused by the simultaneous vitiation of two *doṣas*, then treatment in respect of these two *doṣas* should be administered. If, however, all the three *doṣas* are simultaneously vitiated to cause *gulma*, then treatment in respect of all the three *doṣas* combined should be administered.

“वचाविडाभयाशुण्ठीहिंगुकुष्ठाग्निदीपकाः ।

द्वित्रिषट्चतुरेकाष्टसप्तपञ्चांशिकाः क्रमात् ॥५३॥

चूर्णं मद्यादिभिः पीतं गुल्मानाहोदरापहम् ।

शूलार्शःश्वासकासधनं ग्रहणीदीपनं परम् ॥५४॥”

॥वचाद्यं चूर्णम् ॥

Vacādyā Cūrṇa

Vacā (two parts), *viḍa* (three parts), *abhaya* (six parts), *śunihī* (four parts), *hiṅgu* (eight parts), *kuṣṭha* (seven parts) and

1. व्यामिश्रदोषे इति आकरे पाठः ।
2. सर्वं इति आकरे पाठः ।
3. ०दीप्यकाः इति आकरे पाठः ।
4. पाठोऽयं आदर्शं पुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

agnidīpaka (five parts) should be made to a powder and administered along with alcoholic drinks, etc. It cures *gulma*, *ānāha* (abdominal distension), *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), colic pain, piles, asthma and cough. It is an excellent stimulant of the functioning of *grahāṇī* (small intestine including duodenum.)

“यमानीहिंगुसिन्धूस्थक्षारसौवर्चलाभया:

सुरामण्डेन पातव्याः शूलगुलमनिधूदनाः ॥५५॥”

[यमान्यादिचूर्णम्]

[भैषज्यरत्नावली : गुलमाधिकार : ३६-४१]

Yamānyādi Cūrṇa

The powder of *yamāṇī*, *hiṅgu*, rock-salt, *kṣāra* (alkali preparation), *sauvarcala* and *abhayā* should be given along with *surā maṇḍa* (a type of alcoholic preparation) which cures *gulma* and colic pain.

“^२हिंगु त्रिकटुकं पाठां हृबुधामभयाशटीम् ।

अजमोदाजगन्धा^३ च तिन्तडीकाम्लवेतसौ ॥५६॥

1. पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

2. “शुक्ति क्षारनिश्चिक्षालकदलो स्यात्वूरणं कोकिला ।

पामासंदहनाजुं न सलवणापा मार्गकुष्मांडकम् ॥

दग्धवा क्षारविपाचितं परिशृतं हिंगुत्रिकट्टान्वितम् ।

गुलमानाहविबन्धशूलहरणं सर्वोदराणां हितम् ॥

॥ क्षारामृतम् ॥”

पाठोऽयं चतुर्थपञ्चमपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

3. हपुषा० इति चरके पाठः ।

4. अजमोदाजगन्धे इति आकरे पाठः ।

दाढिमं पौष्करं धान्यमजाजीचित्रकं वचाम् ।
द्वौ क्षारौ लवणे द्वे च चव्यं चैकत्र चूर्णयेत् ॥५७॥
चूर्णमेतत् प्रयोक्तव्यमन्नपाने निरत्ययम् ।
प्रगभवत्तमथवा पेयं मद्देनोष्णोदकेन वा ॥५८॥
पाश्वंहृदस्तिशूलेषु गुलमे वातकफात्मके ।
आनाहे मूत्रकुच्छु वा गुदयोनिरुजासु च ॥५९॥
प्रहृष्यशर्वोविकारेषु प्लीहिं पाण्डवामयेऽरुचौ ।
उरोविवन्धे हिक्कायां कासे इवासे गलयहे ॥६०॥
भावितं मातुलुङ्गस्य चूर्णमेतद्रसेन वा ।
बहुशो गुडिकाः कार्याः कार्मुकाः स्युस्ततोऽधिकम् ॥६१॥”
॥ इति हिंग्वादिचूर्णम् ॥

[चरक : चिकित्सा : ५ : ७६-८४]

[भैषज्यरत्नावली : गुलमाधिकार : ४२-४७]

Hinigvādi Cūrṇa

Hinigu, trikaṭu, pāṭhā, habuṣā, abhayā, ūṭī, ajamodā, ajagandhā, tintidika, amla vētasa, dāḍima, puṣkara mūla, dhānya, ajājī, citraka, vacā, svarjī kṣāra, yava kṣāra, saindhava, sāmudra

1. क. कासइवासे इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. काशे इवासे इति अतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. गुटिकाः इति चरके पाठः ।
3. ऽधिकाः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. ‘इति हिंग्वादि चूर्णं गुटिका च’ इति आकरे पाठः ।

lavana and *cavya*—all these drugs should be made to a powder. This powder should be given along with food and drinks or before food along with *madya* (alcoholic drink) or hot water for the alleviation of pain in the sides of the chest, heart as well as urinary bladder, *vātika gulma*, *kaphaja gulma*, *ānāha* (abdominal distension), dysuria, pain in anus as well as female genital tract, *grahaṇī* (sprue syndrome), piles, splenic disorder, anemia, anorexia, stiffness of the chest, hic-cup, cough, dyspnoea and obstruction in the throat.

This powder may be impregnated with the juice of *mātuluvīga* and pills should be prepared. These pills work better than the powder in the treatment of the above mentioned ailments.

१
पूतीकपत्रगजचिर्भट्टचव्यवत्तिव्योषञ्च

संस्तरचितं लवणोपधानम् ।

दधं विचूर्णं दधिमस्तुयुतं प्रयोज्यं

गुल्मोदरश्वयथुपाण्डुगुदोऽङ्गवेषु ॥६२॥

१. क. क्षारद्वयानलव्योषनीली लवण यवकम् ।

चूणितं सपिषा पेयं सर्वगुल्मोदरापहम् ॥

पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

ख. “हिंगुग्रथिकधान्यजीरकवचाचव्यानिपाठासटी ।

वृक्षाम्लं लवणं त्रयं त्रिकटुकं क्षारद्वयं दाढिमम् ॥

पद्यापौष्टकरवेत्साम्लहृप्याजाज्यस्तेदभिः कृत ।

चूर्णं भावितमतदाद्रकरसैः स्याद्वीजपूरद्रवैः ।

आधमानं ग्रहणीविकारगुदजान्गुलमानुदावर्तकाम् ।

प्रत्याधमानगरोदरास्मीरयुतां स्तनो (स्तूणी) द्वयं रोचकान् ।

उरुस्तम्भमतिभ्रमं च मात्रसो वाधियं मणिलिकान् ।

प्रत्यष्ठीलाकफामथापहरतेः माकपोत (प्राक्यात) मुष्णाम्बुना ।

हृत्कुक्षिवंक्षणकटीजठरांतरेषुबस्तिहृन्नशफलकेषु च ।

पाश्वयोइच शूलानि नाशयति वातवतासज्जानिः

हिंगवादिः मांद्यमिदं माइवनं संहितायाम् ।

॥ हिंगवादि चूर्णम् ॥”

पाठोऽयं चतुर्थपंचमपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

Leaves of *pūtīka*, *gaja cirbhāta*, *cavya*, *vahni* and *vyoṣa* should be spread in layers intercepted by the layers of rock-salt in a jar and should be cooked. Thereafter, ingredients should be made to a powder. Administration of this with butter-milk is useful in *gulma*, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), oedema, anemia and piles.

“हिंगुपुष्करमूलानि तुम्बुरुणि हरीतकी ।
श्यामा विडं सैन्धवञ्च यवक्षारं महौषधम् ॥६३॥
यवक्वाथोदकेनैतद् घृतभृष्टन्तु पाययेत् ।
तेनास्य भिद्यते गुल्मः सशूलः सपरिग्रहः ॥६४॥
[॥ अपरं हिङ्गवादिचूर्णम् ॥]

Hīngvādi Cūrṇa (Second Recipe)

Hīngu, *puṣkara mūla*, *tumburu*, *harītakī*, *syāmā*, *viḍa*, *saindhava*, *yava kṣāra* and *mahausadha* should be fried by adding ghee. This powder, administered along with the decoction of barley, cures *gulma*, deeply located and associated with colic pain.

वचा हरीतकी हिङ्ग सैन्धवं साम्लवेतसम् ।
यवक्षारं यमानीञ्च पिबेदुष्टणेन वारिणा ॥६५॥
एतद्वि गुल्मनिचयं सशूलं सपरिग्रहम् ।
भिनत्ति सप्तरात्रेण वह्ने वृद्धि करोति च ॥६६॥”

[॥ वचादिचूर्णम् ॥]

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ४८-५१]

1. पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।
2. क. पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।
- ख. वचाद्य इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

Vacādi Cūrṇa

The powder of *vacā*, *harītakī*, *hīngu*, *saindhava*, *amla vetasa*, *yava kṣāra* and *yamānī* should be taken along with hot water. Within seven days, this cures *gulma* which is associated with colic pain and which is deeply located. It also promotes the power of digestion.

“पिप्पलीपिप्पलीमूलचित्रकाजाजिसंधवंः ।

युक्ता पीता सुरा हन्ति गुल्ममाशु सुदुस्तरम् ॥६७॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ३२]

Alcohol taken along with the powder of *pippalī*, *pippalī mūla*, *citraka*, *ajāji* and *saindhava* instantaneously cures even serious types of *gulma*.

“जवानी जीरकं धान्यमरिचं गिरिकणिका ।

अजमोदोपकुची च चतुः शाणं पृथक् पृथक् ॥६८॥

हिंगु षट्शाणिकं कार्यं क्षारौ लवणपञ्चकम् ।

त्रिवृद्द्वच्छमितैः शाणैः प्रत्येकं कल्पयेत् सुधीः ॥६९॥

दंती शठी पौष्टकरं च विडङ्गं दाढिमं शिवा ।

चित्राम्लवेतसः शुठी शाणैः षोडशभिः पृथक् ॥७०॥

1. क. “जवानी काढ़कायनवटी” पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

ख. यवानी इति आकरे पाठः ।

2. धान्यं मरिचं इति आकरे पाठः ।

3. चतुः शाणा इति आकरे पाठः ।

4. त्रिवृच्चचाष्टमितैः इति आकरे पाठः ।

बीजपूरसेनेवां गुटिकाः कारयेत् सुधी ।

घृतेन पयसा मध्येरम्लैरुष्णोदकेन वा ॥७१॥

पिवेत् कांकायनप्रोक्तां गुटिकां गुल्मनाशिनीम् ।

मध्येन वातिकं गुल्मं गोक्षीरेण च पैत्तिकम् ॥७२॥

मूत्रेण कफगुल्मं च दशमूलस्त्रिवोषजम् ।

उष्ट्रीदुखेन नारीणां रक्तगुल्मं निवारयेत् ॥

हृद्रोगं प्रहणीशूलं कृमीनशार्ति नाशयेत् ॥७३॥

॥ काङ्कायन वटी ॥”

[भारतभैषज्यरत्नाकरः प्रथमभागः पृष्ठ १८७]

Kāṅkāyana Vaṭī (First Recipe)

Four *śāṇas* of each of *javānī*, *jīraka*, *dhānya*, *marica*, *giri karṇikā*, *ajamodā* and *upakuñcikā*, six *śāṇas* of *hiṅgu*, eight *śāṇas* of each of *svarji* *kṣāra*, *yava* *kṣāra*, *lavana* *pañcaka* and *trivṛt* and sixteen *śāṇas* of each of *dantī*, *śaḥī*, *puṣkara* *mūla*, *viḍavīga*, *dāḍima*, *śivā*, *citra*, *amla* *vetasa* and *śunjhī* should be impregnated and triturated with the juice of *bija-pūra*. From out of this paste, pills should be prepared and administered along with ghee, milk, alcoholic drinks, sour juice or hot water. This pill is propounded by the sage *Kāṅkāyana* which cures

1. गुटिका इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. कारयेद्बुधः इति आकरे पाठः ।
3. गुल्मनाशिनम् इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
4. उष्ट्रदुखेन इति आकरे पञ्चमपुस्तके च पाठः ।
5. प्रहणीं शूलं इति आकरे पाठः ।
6. काङ्कायन गुटिका इति आकरे पाठः ।

gulma. Along with alcoholic drinks, it cures *vātika gulma*, taken with cow's milk, it cures *paitika gulma*, along with cow's urine, it cures *kaphaja gulma*, along with the decoction of *dasa mūla*, it cures *tridoṣaja gulma* and along with camel milk, it cures *rakta gulma* of females. This pill also cures heart diseases, *grahani* (sprue syndrome), colic pain, parasitic infestation and piles.

वासामुष्ककपाटलासलवणा दग्ध्वा जले पाचितम् ।

हिंगवादिप्रतिवापमेतद्विदितं गुल्मोदराष्ट्रीलिषु ॥७४॥

Vāsā, *muṣkaka*, *pāṭalā* and rock-salt should be burnt to ash and boiled with water. To this, small quantity of *hiṅgu* should be added. This is useful in the treatment of *gulma*, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites) and *aṣṭhilā* (hard tumour).

“हिंग्गूप्रगन्धाविडशुण्ठ्यजाजीहरीतकीपुष्करमूलकुष्ठम् ।

भागोत्तरं चूणितमेतदिष्टं गुल्मोदराजीर्णविसूचिकासु ॥७५॥”

॥ हिंग्ग्रादिचूर्णम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ५२]

Hiṅgvādi Cūrṇa

Hiṅgu (one part), *ugragandhā* (two parts), *viḍa* (three parts), *sunṭhi* (four parts), *ajājī* (five parts), *harītakī* (six parts), *puṣkara mūla* (seven parts), and *kuṣṭha* (eight parts) should be made to a powder. It is useful in the treatment of *gulma*, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), indigestion and *visūcikā* (choleric diarrhoea).

‘नादेयीकुटजाकंशिपुबृहतीस्तुक्बिल्वभल्लातकम् ।

ध्याश्रीकिशुकपारिभद्रकजटापामार्गदीप्यानिनकम् ॥७६॥’

1. हिंगवादिः इति आदशं पुस्तकेषु पाठः ।

2. ‘नादेयी००दीप्यानिनकम्’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपमन्यते ।

The powder of *nādeyī*, *kuṭaja*, *arka*, *śigru*, *bṛhatī*, *sruk*, *bilva*, *bhallātaka*, *vyāghrī*, *kimśuka*, *pāribhadra* (root), *apāmārga*, *dīpyaka* and *agnika* [should be made to a powder and administered for the treatment of gulma. The recipe is incomplete.]

त्रिफलाकाञ्चनक्षीरी-सप्तलानीलिनी-दचा- ।

त्रायन्तीहबुषातिवतात्रिवृत् संघवपिष्पलीः ॥७७॥

पिबेद्विचूर्णं मूत्रोष्णवारिमांसरसादिभिः ।

सर्वगुल्मोदरप्लीहकुष्टार्शःशोथखेदितः ॥७८॥

॥ त्रिफलाद्यम् ॥¹²

Triphalādyā Cūrṇa

Triphalā, *kāñcana* *kṣīrī*, *saptalā*, *nīlinī*, *vacā*, *trāyanī*, *habuṣā*,

1. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
2. 'क्षीरं वज्रतरुद्धवं दशपलं तावत्पयोप्यकर्जम् ।
प्रत्येकं पलं पञ्चलवणं क्षारं च पञ्चात्मकम् ।
विशत्याकंदलैर्युं तं भविते रोभित्रैचतुर्भिः ।
पलैर्मृद्दाङ्गेगुरुपागतिरो गजपुटेवह्नी विपक्वीकृतम् ।
संचूर्णयिकटुत्रयं त्रिफलमध्येकं रामठम् ।
सर्ववस्त्रपुनीतमेतदमले पात्रे सुखं स्वापयेत् ।
वज्रक्षारं मिदं निहंति सकलालगुल्मानुदग्रान्तृणाम् ।
पीतं तक्रयुं प्रभातसमये कर्यंप्रमाणं क्रमात् ।
मन्दाग्निसविपुचिकामरुचितामापांडुताम् क्षीणताम् ।
इवासकासमजीर्णशैत्यपवनप्याधीन् बलासोद्भवान् ।
वज्रक्षारमिदं भिवायंभिषजाम् कीर्तिं चदर्वतशम् ।
मांसं दीप्यति स्फुटं घटिकयोद्दं द्वे किमन्नं पुनः ।
वाते कोणजलं पेयं धूतं पित्ताधिके पिबेत् ।
कफे गोमूत्रसंयुक्तं मारनालं त्रिदोषजे ।
वज्रक्षारानुपानम् ।
॥इति वज्रक्षारम् ॥' पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमूलभ्यते ।

tikta, trivṛt, saindhava and *pippali* should be made to a powder and administered along with cow's urine, hot water, meat soup, etc. It cures all types of *gulma*, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), splenic disorders, *kusṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), piles and oedema.

“शटी पुष्करमूलञ्च दन्ती चित्रकमाढकीम् ।

शृङ्गवेरं वचाञ्चैव पलिकानि समाहरेत् ॥७६॥

त्रवृतायाः पलञ्चैव कुर्यात् त्रीणि च हिंगुनः ।

यव रपले द्वे च द्वे पले चाम्लवेतसात् ॥८०॥

यमान्यजाजीमरिचं धान्यकञ्चेति कार्षिकम् ।

उपकुञ्च्यजमोदाम्यां² तथा चाष्टुभिकामपि ॥८१॥

मातुलुङ्गरसे चेताः गुडिकाः कारयेद्द्विषक् ।

आसाञ्चकां पिवेद् द्वे वा तिस्रो वाथ सुखाम्बुना ॥८२॥

अम्लैश्च⁴ मर्यैर्यैश्च घृतेन पयसाथवा ।

एषा कांकायनोवता च गुटिका गुलमनाशिनी ॥८३॥

अशोऽहृद्रोगशमनी कृमीणाञ्च विनाशिनी ।

गोमूत्रयुक्ता शमयेत् कफगुलमं चिरोत्थितम्⁶ ॥८४॥

1. पलञ्चैकं इति आकरे पाठः ।

2. ०जमोदाम्यां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. तासामेकां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. अम्लैर्मर्यैश्च यूर्यैश्च इति आकरे पाठः ।

5. गुडिका इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

6. चिरोत्थितम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

क्षीरेण पित्तगुल्मञ्च मद्यरम्लैश्च वातिकम् ।

त्रिफलारसमूत्रैश्च नियच्छेत् सान्निपातिकम् ॥

रक्तगुल्मे च नारीणामुष्टीक्षीरेण पाययेत् ॥६५॥

॥ काङ्क्षायनगुटिका ॥¹ ॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ५६-६२]

Kāṅkṣayana Guṭikā (Second Recipe)

One *pala* of each of *sati*, *puṣkara mūla*, *dantī*, *citraka*, *ādhakī*, *śringavera*, *vacā* and *trivṛt*, three *palas* of *hiṅgu*, two *palas* of each of *yava kṣāra* and *amla vetaṣa*, one *karṣa* of each of *yamānī*, *ajājī*, *marica* and *dhānyaka* and one *aṣṭamikā* of each of *upakuñci* and *ajamodā* should be triturated along with the juice of *mātuhṛīga* and pills should be made out. One or two or three of these pills should be administered along with luke-warm water, sour juice, alcoholic drinks, vegetable soup, ghee or milk. This recipe is propounded by the sage *Kāṅkṣayana*. It cures *gulma*, piles, heart diseases and parasitic infestations. Along with cow's urine, it cures chronic *kaphaja gulma*. Along with milk, it is capable of curing *paittika gulma*. Along with alcoholic drinks and sour juice, it cures *vātika gulma*. Along with *triphalā* decoction or cow's urine, it cures *sānnipātika gulma*. For the *rakta gulma* in females, it should be administered along with camel-milk. [This recipe is a variant reading of the one given earlier in verses 68-73].

“हवुषा-व्योष-पृष्ठवीका-चव्य-चित्रक-सैन्धवैः ।

अजाजीपिप्पलीमूलदीप्यकैविपचेत् धूतम् ॥६६॥

1. गुटिका इति आकरे पाठः ।

2. सजाजीपिप्पलीमूलदीप्यकैः पाचयेद् धूतम् । इति आकरे पाठः ।

सकोलमूलकरसं सक्षीरदधिदाडिमम् ।
 अत्यन्तवातगुल्मधनं शूनानाहविवन्धनुत् ॥८७॥
 योन्यशोग्रहणीदोषश्वासकासारुचिज्वरान् ।
 पाश्वद्वद्वित्तशूलञ्च घृतमेतद् व्यपोहति ॥८८॥
 ॥ हबुषाद्यं घृतम् ॥

Habuṣādya Ghṛta

Ghee cooked with the paste of *habuṣā*, *vyoṣa*, *pṛthvīkā*, *cavya*, *citraka*, *saindhava*, *ajājī*, *pippalī mūla* and *dīpyaka*, juice of *kola*, *mūlaka*, as well as *dāḍima* and milk as well as curd is very effective in curing *vāṭa gulma*, colic pain, *ānāha* (abdominal distension), constipation, diseases of the female genital tract, piles, *grahaṇī* (sprue syndrome), dyspnoea, cough, anorexia, fever and pain in the sides of the chest, heart as well as urinary bladder.

पिष्पत्याः पिचुरध्यद्वो दाडिमाद् द्विपलं पलम् ।
 धान्यात् पञ्च घृताच्छुण्ठ्या कर्णं क्षीरचतुर्गुणम् ॥८९॥
 सिद्धमेतदघृतं सद्यो वातगुल्मं नियच्छ्रुतिः ।
 योनिशूलं शिरःशूलमर्शासि विषमज्वरम् ॥९०॥

॥ पञ्चपल घृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ७५-७६]

Pañca Pala Ghṛta

Five *palas* of ghee should be cooked with one and half *palas* of *pippalī*, two *palas* of *dāḍima*, one *pala* of *dhānyā*, one *karṣa* of *sunthī* and four times in quantity of milk. This cures *vāṭika gulma*, pain in female genital tract, headache, piles and *viṣama jvara* (irregular fever).

1. तत्परं इति आकरे पाठः ।

2. चिकित्सति इति आकरे पाठः ।

“ऋषणत्रिकलाधान्यविडङ्गचव्यचित्रकं ॥६१॥

कल्करेतैर्घृतं सिद्धं सक्षीरं वातगुल्मनुत् ॥६१॥

॥ ऋषणाद्यं घृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : द८]

Tryuṣāṇādyā Ghṛta

Ghee boiled with the paste of *tryuṣāṇa*, *triphalā*, *dhānyā*, *vīḍāṅga*, *cavya* as well as *citraka* and milk cures *vātika gulma*.

“जले दशगुणे साध्यं त्रायमाणा चतुःपलम् ।

पञ्चभागस्थितं पूतं कल्कः संयोज्य कार्विकः ॥६२॥

रोहिणी कटुका मुस्त त्रायमाणा दुरालभा ।

कल्कस्त्वामलकीनां च क्षोरस्य च घृतस्य च ।

पलानि पृथगष्टाष्टौ दत्वा सम्यग्विपाचयेत् ॥६३॥

[चरक : चिकित्सा : ५ : ११८-१२०]

पित्तगुल्मं रदतपित्तं बीसर्पं पैत्तिकज्वरम् ।

हृद्रोगं कामलां कुछं हन्यादेतद् घृतोत्तमम् ॥६४॥

पलोल्लेखागते माने न हृगुण्यमिहेष्यते ।

चत्वारिंशत् पलं तेन तोयं दशगुणं भवेत् ॥६५॥

॥ त्रायमाणाघृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : द०-द४]

1. कल्कीकृतैर्घृतं इति आकरे पाठः ।

2. पलेकानि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. रक्तगुल्मं इति आकरे पाठः ।

4. पैत्तिकं ज्वरम् इति आकरे पाठः ।

Trāyamāṇā Ghṛta

Four *palas* of *trāyamāṇā* should be boiled with ten times of water till half remains. To this, the paste of one *karṣa* of each of *rohiṇī*, *kaṭukā*, *mustā*, *trāyamāṇā* and *durālabhā* should be added. In addition, eight *palas* of each of the paste of *āmalaki*, milk and ghee should be added and cooked. This cures *pitta gulma*, *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body), erysipelas, *paittika* type of fever, heart diseases, jaundice and *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy). According to general rule or *paribhāṣā*, if the quantity of any liquid is mentioned in *pala* as the unit of measurement, then while actually adding to the recipe, the quantity should be doubled. The present recipe is, however, an exception to this general rule and forty *palas* (ten times of *trāyamāṇā*) of water should be taken for the purpose of preparing the decoction.

“द्राक्षामधुकखर्जूरं विदारीं सशतावरीम् ।

परुषकाणि त्रिफलां साधयेत्पलसम्मितम् ॥६६॥

जलाढके पादशेषे रसमामलकस्य च ।

घृतमिक्षुरसं क्षीरमभयाकल्कपादिकम् ॥६७॥

साधयेत्तद्घृतं सिद्धं शर्कराक्षोद्रवादिकम् ।

प्रयोगात् पित्तगुल्मधनं सर्वपित्तविकारनुत् ॥६८॥

[चरक : चिकित्सा : ५ : १२३-१२५]

साहचर्यादिह पृथक्^३ घृतादेः क्वाथतुल्यता ॥६६॥”

॥ द्राक्षाद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ६८-१००]

1. परुषकादि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ०सम्मिताम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. पृथग् इति आकरे पाठः ।

Drākṣādyā Ghṛta

One *pala* of each of *drākṣā*, *madhuka*, *kharjūra*, *vidārī*, *śatāvarī*, *parūṣaka* and *triphalā* should be boiled in one *āḍhaka* of water and reduced to one fourth. To this, *āmalaka* juice, ghee, sugar-cane juice and milk, in quantities equal to that of the decoction should be added. Further, one fourth in quantity of the paste of *harītakī* should be added and cooked. Thereafter, one fourth in quantity of each of sugar and honey should be added. Administration of this recipe cures *pitta gulma* and all other diseases caused by *pitta*. Three liquids are mentioned to be used in this recipe. According to the general rule (*paribhāṣā*) of pharmaceutics, each one of these should have been taken four times in quantity of ghee. Since all these liquids are mentioned together (*sāhacaryāt*), the present recipe is an exception to this rule and each one of these liquids should be equal to the decoction in quantity.

“पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरे:

पलिकैः सयवक्षारैः सर्पिः प्रस्थं विपाचयेत् ॥१००॥

क्षीरप्रस्थेन^२ तत्सर्पिः हन्ति गुल्मं कफात्मकम् ।

ग्रहणीपाण्डुरोगद्धनं प्लीहकासज्वरापहम् ॥१०१॥

॥ क्षीरघट्पलकं घृतम् ॥”

[चरक : चिकित्सा : ५ : १४७-१४८]

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ८५-८६]

Kṣīr Śaapṭalaka Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked by adding one *pala* of each of *pippali*, *pippali mūla*, *cavya*, *citraka*, *nāgara* and *yava kṣāra* and one *prastha* of milk. This medicated ghee cures *grahani* (sprue syndrome), anemia, splenic disorders, cough and fever.

1. सयवक्षारेद्धृतप्रस्थं इति आकरे पाठः ।

2. क्षीरप्रस्थं च तत् सर्पिहन्ति इति आकरे पाठः ।

‘षड्भिः पलैर्मंगधजाफलमूलचव्य-

विश्वोषधजवलनयावकफलपक्वम् ।

प्रस्थं घृतस्य दशमूल्युरूद्धकभाङ्गी-

व्यायेऽप्यथोपयसि दध्नि च षट्पलाख्यम् ॥१०२॥

गुल्मोदरारुचिभगः दरव्त्तिसाद-

कासज्वरक्षयशिरोप्रहणीविकारान् ।

सद्यः शमं नयति ये च कफानिलोत्थाः

भाङ्गर्चाख्यषट्पलमिदं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥१०३॥

॥ भाङ्गीषट्पलकं घृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ८६-८०]

Bhāringī Saṭpalaka Ghṛta

One *prastha* of each of ghee, decoction of *daśa mūli*, *urubuka* and *bhāringī*, milk and curd should be added with the paste of six *palas* of *pippali*, *pippali mūla*, *cavya*, *viśvauṣadha*, *jvalana* and *yava kṣāra* and cooked. This recipe of medicated ghee is called *bhāringī saṭpalaka ghṛta* which cures *gulma*, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), *anorexia*, *fistula-in-ano*, suppression of the power of digestion, cough, fever, consumption, diseases of the head, *grahaṇī* (sprue syndrome) and other diseases caused by the aggravated *kapha* and *yāyu*.

1. दशमूल्यरूद्धक० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ०प्यथा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. ०भगन्दरभन्निसाद० इति आकरे पाठः ।

4. विकारात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. वंचाः इति आकरे पाठः ।

6. भार्गीषट्पलकं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“^१इयामात्रिवृद्धिपलत्रयं च हरीतकीनां तु शताद्धमन्यत् ।
 तोयार्मणोऽवेन विपाचितेन प्रस्थं पचेदगव्यधूतस्य वैद्यः ॥१०४॥
 कम्पिल्लकस्यापि पलप्रमाणं सनीलिनीबीजपलद्वयं च ।
 चतुःपलं स्नुकपयसश्च दत्त्वा गुल्मापहं विन्दुधूतं विरेकात् ॥१०५॥”
 ॥ विन्दुधूतम् ॥

[भारतभैषज्यरत्नाकर : चतुर्थभाग : पृष्ठ ६४३]

Bindu Ghṛta

Three *palas* of *syāma*, *trivṛt* and *vahni*, and fifty fruits of *harītakī* should be boiled with half *armanā* of water. To this decoction, one *prastha* of cow's ghee, one *pala* of *kampillaka*, two *palas* of the seeds of *nīlinī* and four *palas* of the milky latex of *snuhi* should be added and cooked. This is called *bindu ghṛta*. It causes purgation, and thereby, cures *gulma*.

“भल्लातकानां द्विपलं पञ्चमूलं पलोन्मितम् ।
 साध्यं विदारीगन्धाद्यमापोद्य सलिलाढके ॥१०६॥
 पादावशेषे पूते च पिप्पलीं नागरं वचाम् ।
 विडङ्गः संन्धवं हिंगु यावशूकं विडं शटीम् ॥१०७॥
 चित्रकं मधुकं रास्नां पिष्ट्वा कर्षसमान् भिषक् ।

1. ‘इयामा विन्दुधूतम्’, पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
2. हि इति आकरे पाठः ।
3. कम्पिल्लकस्यात्प्रसूति प्रमाणं इति आवशेषे पाठः ।
4. विदारीगन्धाजयमपोद्य इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
5. पादशेषे रसे तस्मिन् पिप्पली इति चरके पाठः ।
6. राणां इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
7. कर्षसमं इति चरके पाठः ।
8. पूषक् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

प्रस्थञ्च पयसो दत्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥१०८॥

एतद्भूलातकं नाम कफगुलमहरं परम् ।

प्लीहापाण्डवामयश्वासग्रहणीकासगुलमनुत् ॥१०९॥

॥ भल्लातकघृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुलमाधिकार : ६४-६७]

[चरक : चिकित्सा : ५ : १४३-१४६]

hallātaka Ghṛta

Two *palas* of *bhallātaka*, one *pala* of *pañca mūla* and drugs belonging to the *Vidārī gandhādī* group should be boiled in one *āḍhaka* of water till one fourth remains. This decoction should be added with the paste of one *karṣa* of each of *pippalī*, *nāgara*, *vacā*, *vidāṅga*, *saindhava*, *hiṅgu*, *yava* *kṣāra*, *viḍa*, *śatī*, *citraka*, *madhuka* and *rāsnā*, one *prastha* of milk and one *prastha* of ghee and cooked. This is called *bhallātaka ghṛta*. It is an excellent recipe for curing *kapha gulma*, splenic disorder, anemia, dyspnoea, *grahaṇī* (sprue syndrome), cough and other types of *gulma*.

“त्रिवृतां त्रिफलां दन्ती दशमूलं पलोन्मितम् ।

जले चतुर्गुणे पक्त्वा चतुभाग²स्थितं रसम् ॥११०॥

सपिरेण्डजं तैलं क्षीरं चैकत्र साधयेत् ।

ससिद्धो मिश्रकः स्नेहः सक्षीद्रः कफगुलमनुत् ॥१११॥

1. क. भल्लातकं इति आकरे पाठः ।

ख. भल्लातकाचं इति चरके पाठः ।

2. चतुभागोस्थेते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. स सिद्धो मिश्रकस्नेहः इति आकरे पाठः ।

4. सक्षीद्रकफगुलमनुत् । इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

कफवातविकारेषु कुष्टप्लीहोदरेषु च
 प्रयोज्य मिश्रकस्नेहो योनिशूलेषु चाधिकम् ॥१२॥
 ॥ मिश्रकः स्नेहः ॥”
 [चरकः चिकित्सा : ५ : १४६-१५१]

Mistraka Sneha

One *pala* of each of *trivṛt*, *triphalā*, *dantī* and *daśa mūla* should be boiled in four parts of water till one fourth remains. To this decoction, ghee, castor oil and milk should be added and cooked together. This is called *mistraka sneha*. Taken along with honey, it cures *kapha gulma*. It is also useful in the treatment of diseases caused by *kapha* and *vāyu*, *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), splenic disorder, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites) and pain in the female genital tract.

“रसोनस्वरसे सर्पि: पञ्चमूलरसान्वितम् ।
 सुरारनालदध्यम्लमूलकस्वरसः सह ॥१३॥
 व्योषदाडिमवृक्षाम्लयमानीचव्यसैन्धवैः ।
 हिंगवम्लवेतसाजाजीदीप्यकैश्च पलांशिकैः ॥१४॥
 सिद्धं गुल्मग्रहणर्णःश्वासोन्मादक्षयज्वरान् ।
 कासापस्मारमन्दाग्निप्लीहशूलानि^४ नाशयेत् ॥१५॥”
 ॥ रसोनाद्य घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ६१-६३]

1. कफवातविबन्धेषु इति आकरे पाठः ।
2. मिश्रकः स्नेहो इति आकरे पाठः ।
3. पलांशिकैः इति आकरे पाठः ।
4. शूलानिलान् जयेत् इति आकरे पाठः ।

Rasonādya Ghṛta

One *pala* of the paste of each of *vyoṣa*, *dādima*, *vṛkṣāmla*, *yamōnī*, *cavya*, *saindhava*, *hiṅgu*, *amla* *vetasa*, *ajājī* and *dīpyaka* should be added with juice of *rasona*, ghee, decoction of *pañca mūla*, *surā* (alcoholic preparation), *āraṇāla* (a type of vinegar), curd, sour juice and juice of *mūlaka*, and cooked. It cures *gulma*, *grahaṇī* (sprue syndrome), piles, asthma, insanity consumption, fever, cough, epilepsy, suppression of the power of digestion, splenic disorder and colic pain.

“जलद्रोणे विपक्तव्या विशतिः पञ्च चाभयाः ।

दन्त्याः पलानि तावन्ति चित्रकस्य तथैव च ॥११६॥

तेनाष्टभागशेषेण पचेदन्तीसमं गुडम् ।

तच्चाभयास्त्रिवृत्त्वूर्णात् तैलम्वापि चतुःपलम् ॥११७॥

पलमेकं करणाशुष्ठोः सिद्धे लेहे च शीतले ।

क्षीद्रं^२ तैलसमं दद्याच्चतुर्जातपलं तथा ॥११८॥

ततो लेह^३पलं लीढवा जग्धवा चैकां हरीतकीम् ।

सुखं विरिच्यते स्तिरधो दोषप्रस्थमनामयः ॥११९॥

प्लीहश्वययुगुल्माशोहृत्पाण्डुप्रहृणीगदाः ।

शाम्यन्त्युत्कलेशविषमज्वरकुछान्यरोचकाः ॥१२०॥”

॥ दन्तीहरीतकी ॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : १०१-१०५]

1. ताइचाभयास्त्रिवृत्त्वूर्णा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. क्षीद्रं तैलसमं इति आकरे पाठः ।

3. शाम्यन्त्युत्कलेशविषमज्वरकुछान्यरोचकाः ।

4. द्विकोलकमितं लेहं जग्धवा इति आकरे पाठः ।

5. दोषः प्रस्थमनामयः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Dantī Harītakī

In one *drona* of water, twenty five fruits of *abhaya*, twenty five *palas* of each of *dantī* and *citraka* should be boiled till one eighth remains. To this decoction, twenty five *palas* of *guda*, twenty five fruits of *abhaya* boiled earlier, twenty five *palas* of the powder of *trivṛt*, four *palas* of *taila* and one *pala* of *kañā* and *sunthī* should be added and cooked. The linctus, thus prepared, should be allowed to cool down. Thereafter, four *palas* of honey and one *pala* of *caturjāta* should be added to the linctus and mixed well. The patient should take one *pala* of the *leha* along with one fruit of *harītaki* (added earlier to the linctus) by which there will be easy purgation. Before this recipe, the patient should have taken oleation therapy. By this recipe the patient voids one *prastha* of waste products. It cures splenic disorder, oedema, *gulma*, piles, heart disease, anemia, *grahanī* (sprue syndrome), nausea, *vishama jvara* (irregular fever), *kusṭha* (obstinate skin diseases including leprosy) and anorexia.

“चित्रकं त्रिफला दन्ती त्रिवृता कण्टकारिका ।

स्नुहीक्षीरं विडङ्गानि धूतं दशममुच्यते ॥१२१॥

एकैकस्य तु कर्वेण धूतस्य कुडवं पचेत् ।

‘चतुर्गुणेन तोयेन सम्यगेतत्तुवाग्निना ॥१२२॥’

अस्य काले पिबेन्मात्रा पलाद्वंसम्मितां नराः ।

उष्णोदकञ्चानुपिबेद्विलवत्वादस्य सर्पिषा ॥१२३॥

1. “चित्रकं नाराचधूतम् ॥” पाठोऽयं द्वितीयपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. च इति आकरे पाठः ।

3. ‘चतुर्गुणे.....ग्निना’ पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।

4. अस्यमात्रां पिबेत्काले शाणादौन च सम्मिताम् इति आकरे पाठः ।

5. ०पिबेद्विरेकार्थं सदा नरः इति आकरे पाठः ।

पिवेद् यवाग् सर्पिषा^१ पेयां वा क्षीरसाधितम् ।

‘वा’ रक्ते च यवागूस्यात्सर्पिषा परिमर्जिता ॥१२४॥’

रसेन जाङ्गलानां वा भोजयेन्मतिमान् भिषक् ।

वातगुल्ममुदावर्तप्लीहाशो ब्रह्मकुण्डलम् ॥१२५॥

ग्रहणीं दीपयेन्मन्दां कुष्ठदोषांश्च नाशयेत् ।

[नाराचकमिदं सर्पिः स्थातं नाराचसन्निभम् ॥१२६॥]

॥ नाराचधृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : ७०-७४]

Nārāca Ghṛta

One *kudava* of ghee should be cooked with one *karṣa* of each of *citraka*, *triphalā*, *dantī*, *trivṛt*, *kañṭakāri*, latex of *snuhī* and *viḍaṅga* by adding four *kuḍavas* of water. Paddy husk should be used as fuel for this cooking. This recipe should be administered to the patient in appropriate time in a dose of half *pala* along with hot water [the meaning of the term ‘*vilvatvādasya sarpisā*’ is not clear] or *yavāgu* (thick gruel) mixed with ghee or *peyā* (thin gruel) prepared with milk or with the meat soup or with the soup of the meat of animals inhabiting arid region. For the preparation of *yavāgu*, described above, rice should be fried with ghee and this is useful for *rakta gulma* (?). This recipe cures *vāta gulma*, *udāvarta*, splenic disorder, piles, inguinal lymphadenitis and *kunḍala* (movement of wind in the abdomen). It stimulates the suppressed activities

1. हविषा इति आकरे पाठः ।
2. क्षीरसाधिताम् इति आकरे पाठः ।
3. ‘वा………परिमर्जिता’ पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।
4. ‘नाराच………०सन्निभम्’ पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

of *grahaṇī* (small intestine including duodenum) and cures *kusṭha* (obstinate skin diseases including leprosy). This is called *nārāca ghṛta* and it attacks the disease like a *nārāca* (spear).

“वृश्चीवमुरवृकं च वर्षाद्वि^१ वृहतीद्यम् ।

चित्रकं च जलद्रोणे पचेत्पादावशेषितम् ॥१२७॥

मारधीचित्रकक्षोद्विलिप्ते कुम्भे निधापयेत् ।

मधुनः प्रस्थमावाप्य पथ्याचूर्णाद्विसंयुतम् ॥१२८॥

निशीषितं दशाहं तु जीर्णभक्तः पिवेन्नरः ।

अरिष्टोऽयं जयेद् गुल्मं विपक्वं च सुदुस्तरम् ॥१२९॥

^३ ॥ वृश्चीवाद्यरिष्टः ॥”

[भारतभैवज्यरत्नाकर : चतुर्थभाग : पृष्ठ ६८]

Vṛścīvādyariṣṭa

Vṛścīva, *urubūka*, *varṣāhvī*, *bṛhatī*, *kaṇṭakārī* and *citraka* should be boiled in one *drona* of water till one fourth remains. This decoction should be placed in a jar smeared with *pippalī*, *citraka* and honey. To this decoction, one *prastha* of honey and half *prastha* of the powder of *pathyā* should be added and kept for fermentation for 10 days. This should be taken after the digestion of food which cures suppurated and obstinate type of *gulma*.

1. वर्षाभूवृहती० इति आकरे पाठः ।
2. संस्थापितं इति आकरे पाठः ।
3. वृश्चीवाद्योऽरिष्टः इति आकरे पाठः ।

“रौधिरस्य तु गुल्मस्य गर्भकालव्यतिक्रमे ।
स्त्रिगृहस्त्रिनशरीराय दद्यात् स्त्रिगृहं विरेचनम् ॥१३०॥

[चरक : चिकित्सा ५ : १७२]

Treatment of Rakta Gulma

The lady suffering from *rakta gulma*, after 10th month, should be given oleation and fomentation therapies, and thereafter, unctuous type of purgation therapy should be administered.

‘शताह्वचिरविलवत्वगदारुभाङ्गीकणोद्भवः ।
कल्कः पीतो हरेद्^२ गुल्मं तिलवाथेन रक्तजम् ॥१३१॥

The paste prepared of *satāhvā*, *cirabilva*, *tvak*, *dāru*, *bhāringī* and *kaṇā* should be given with the decoction of *tila* which cures *rakta gulma*.

तिलवाथो गुडव्योषर्हिंगुभार्गीयुतो भवेत् ।
पानं रक्तभवे गुल्मे नष्टे पुष्पे च योषितः ॥१३२॥’

[योगरत्नाकर : गुल्मचिकित्सा : पृष्ठ ३३]

Intake of the decoction of *tila*, mixed with *guda*, *vyoṣa*, *hiṅgi* and *bhārgī* cures *rakta gulma* and amenorrhea in ladies.

1. स्नेहविरेचनम् इति चरके पाठः ।
2. जयेद् इति योगरत्नाकरे पाठः ।
3. क. गुडघृतव्योषभाङ्गीरजोन्वितः इति योगरत्नाकरे पाठः ।
ख. गुडव्योषर्हिंगुपर्णीयुतो इति आकरे पाठः ।

सक्षारत्र्यूषणं मदं प्रपिवेदव्यगुल्मनी ।

पलाशक्षारतोयेन सिद्धं सर्पि पिवेच्च सा ॥१३३॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : १४५-१४६]

The lady suffering from *rakta gulma* should take *madya* (alcoholic drink) along with *kṣāra* (alkali preparation) and *tryuṣana*. Such a patient can also take ghee cooked with the solution of *kṣāra* (alkali preparation) of *palāsa*.

“उठण्वा भेदयेद्भिन्ने विधिरासृगद र हितः ।

‘न प्रभिवेत यद्येवं दद्याद्योनिविशोधनम् ॥१३४॥

क्षारेण युक्तं पललं सुधाक्षीरेण वा पुनः ।’

[चरक : चिकित्सा : ५ : १७४]

‘रुधिरेऽतिप्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरी क्रिया ॥१३५॥’

[चरक : चिकित्सा : ५ : १८०]

The patient should be given purgation therapy which is hot in potency as a result of which the mass of *rakta gulma* may get burst, and thereafter, therapies prescribed for *asṛgadara* should be given to her. If, however, it does not get burst, then *yoni viśodhana* (vaginal douching) should be done with the help of *palala* mixed with *kṣāra* (alkali preparation) or the latex of *snuhī*. If, as a result of the bursting of *rakta gulma*, there is excess of bleeding, then therapies meant for curing *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body) should be adopted.

भल्लातकात्कलकक्षायपवं सर्पि¹ पिवेत् शर्करया विमिश्म ।

1. पिवेच्छकरया इति आकरे पाठः ।

तद्रक्तगुल्मं विनिहन्ति पीतं वलासगुल्मं मधुना समेतम् ॥१३६॥”

॥ भल्लातकघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : १५०-१५२]

Bhallātaka Ghṛta

Ghee cooked with the paste and decoction of *bhallātaka* should be taken along with sugar which cures *rakta gulma*. If this medicated ghee is taken along with honey, then it cures *kaphaja gulma*.

गुल्मेऽप॑थ्यानि

“वल्लूरं मूलकं मत्स्यान् शुष्कशाकानि वैदलम् ।

न खादेच्चालुकं गुल्मी मधुराणि फलानि च ॥१३७॥”

[भैषज्यरत्नावली : गुल्माधिकार : १६७]

Unwholesome Diet

Vallūra (dried meat), radish, fish, dried vegetables, pulses, *āluka* and sweet fruits should not be taken by a patient suffering from *gulma*.

“सूतं टङ्गुणतुल्यांशं मरिचं सूततुल्यकम् ।

गंधकं पिपली शुण्ठी द्वौ द्वौ भागौ विचूर्णयेत् ॥१३८॥

सर्वतुल्यं क्षिपेद् दन्तीबीजं निस्तुष्टिं भिषक् ।

द्विगुञ्जं रेचनं सिद्धं नाराचो^५यं महारसः ॥

1. पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. निस्तुष्टमेव च इति आकरे पाठः ।

3. द्विगुञ्जो रेचने सिद्धो इति आकरे पाठः ।

4. महारथः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

गुल्मप्लीहोदरं हन्ति पिवेत्त^१ डुलवारिणा ॥१३६॥”

॥ नाराचरसः ॥

[भारतभैषज्यरत्नाकर : तृतीयभाग : पृष्ठ २४०]

Nārāca Rasa

Purified *pārada* (one part), purified *taṅkana* (one part), *marica* (one part), purified *gandhaka* (two parts), *pippalī* (two parts) and *sunjhī* (two parts) should be mixed together and made to a powder. To this, the powder of dehusked seeds of *danti* (nine parts), should be added. This powder should be administered in a dose of two *guṇjas* (250 mg) which causes purgation. It is called *Nārāca rasa*. It cures *gulma*, splenic disorder, and *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites). The recipe should be given along with *tanqula vāri* (rice wash).

“सूतं गन्धं च मरिचं टङ्गणं नागराभये ।

जयपालबीजसंयुक्तं इच्छामेदीरसः स्मृतः ॥१४०॥”

[भारतभैषज्यरत्नाकर : प्रथमभाग : पृष्ठ १३१]

1. पिवेत् चोणवारिणा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
3. तथा व्योखं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. नागराभया इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
5. क. जयपालं बीजसंयुक्तं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. जयपालेनसंयुक्तं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
6. क्रमोत्तरगुणं भवेत् । सर्वगुल्मोदरे देय इच्छामेदी त्वयं रसः ।
इति आकरे पाठः ।

क्रमातं द्विगुणं कुर्यान्मद्दयेत्तत्समं गुडम् ।
 चतुर्गुणावटीं कुर्याच्छ्रीततोयेन पाययेत् ।
 रेचने ज्वरगुलमं च शोफशूलं विनश्यति ॥१४१॥
 ॥ इच्छाभेदीरसः¹ ॥

Icchā Bhedī Rasa

Purified *pārada* (one part), purified, *gandhaka* (two parts), *marica* (four parts), purified *taṅkaṇa* (eight parts), *nāgara* (sixteen parts), *abhaya* (thirty two parts), and seeds of *jaya pāla* (sixty four parts) should be triturated by adding 127 parts of jaggery. Out of this paste, pills of the size of 4 *guñjās* (500 mg) should be prepared. It should be administered along with cold water. It causes purgation and cures fever, *gulma*, oedema and colic pain.

“सूताभ्रगंधताप्यार्कं यवक्षारं च मद्दयेत् ।
 अग्न्यम्बुना[५]हिपत्रेण सेव्यो वल्लोनिलोद्धुवे ॥१४२॥

Purified *pārada*, *bhasma* of *abhraka*, purified *gandhaka*, purified *tāpya*, purified *arka* (*tāmra*) and *yava kṣāra* should be triturated with the decoction of *agni* (*citraka*). This recipe should be administered in the dose of one *valla* along with the leaf of *nāga valli* which is useful in *vātika gulma*.

हिंगुसौवर्चलं सिंधुदाढिमं वेल्लमंबुभिः ।
 पिट्ठं लुंगोद्धुवैर्देयः कर्षोस्य सुरया सह ॥१४३॥
 ॥ वडवानलो रसः ॥”

- पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
- दृष्टव्यम्—मारतमैषज्यरत्नाकरः चतुर्थमागः पृष्ठ ७२७ ।

Vaḍavānala Rasa

Hiṅgu, sauvarcala, saindhava and *dādima* should be triturated by adding the juice of *vella* and juice of *mātulunga*. This should be administered in the dose of one *karṣa* along with *surā* (alcoholic drink).

‘^१सूतमकं शाकवृक्षस्य नोरे: सर्पाक्षियङ्गः पेष्येद्वस्त्रमेकम् [?] ।

भूमे: कुक्षी पञ्चधैव पुटित्वा युज्यास्तुल्याः चारुनकुम्भबीजात् ॥१४४॥

उड्हामराख्यः स्याद्रसः सर्पिषोयं गुंजायुग्मः पित्तगुल्मं निहन्ति ।

द्राक्षापथ्याक्वाथमनुपानं वज्रं सर्वं पित्तलं दाहकारि ॥१४५॥

॥ उड्हामरो ^२रसः ॥'

Uḍḍāmara Rasa

Purified *pārada* and *tāmra bhasma* should be triturated by adding the decoction of *sāka vrkṣa* and *sarpāksī*. Then it should be cooked in *bhūdhara puṭa* for five times. To this, equal quantity of the seeds of *nikumbha* should be added and further triturated. This is called *uḍḍāmara rasa*. It should be administered in the dose of two *guñjas* (250 mg) along with ghee which cures *paitika gulma*. The decoction of *drākṣā* or *pathyā* should be used as *anupāna* (post-prandial drink). While taking this recipe, the patient should avoid all such things as are aggravators of *pitta* and which cause burning sensation.

‘^३सूते गंधस्तालकस्ताम्रताप्यं

तुल्यं सर्वं ^४मूच्छिला चेति पिष्टवा ।

1. द्रष्टव्यम्—भारतमैषज्यरत्नाकरः प्रथमभागः पृष्ठ १४१ ।

2. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. द्रष्टव्यम्—भारतमैषज्यरत्नाकरः चतुर्थभागः पृष्ठ ७६६ ।

4. हृच्छिलाचेति इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

कृष्णाकवायेः स्नुग¹भवक्षीरपूरे:

घस्त्रं [?] सतोनाम विद्याधरः स्थात् ॥१४६॥

निष्कार्द्धोयं श्लेष्मगुल्मं निहन्यात्

प्लीहानं च क्षौद्रयुक्तानुपानात् ।

आदौ गुल्मे रक्तमोक्षं विधाय प्रौढः

कार्योयं विधिः सर्वजेपि ॥१४७॥

तिलकवाये पिवेदाज्यं भार्गीव्योषगुडान्वितम् ।

पुष्परोधे रक्तगुल्मे स्त्रीभिविद्याधरादनु ॥१४८॥

॥ विद्याधरो रसः ॥

Vidyādhara Rasa

Purified *pārada*, purified *gandhaka*, purified *tālaka*, *tāmra bhasma*, *tāpya bhasma* and purified *mṛt śilā* (?)—all these taken in equal quantities should be triturated by adding the decoction of *pippali* and the latex of *snuhī*. This is called *Vidyādhara rasa*. This should be administered in a dose of half *niṣka* along with honey which cures *kaphaja gulma* and splenic disorder. This recipe can also be administered to a patient suffering from *sānnipātika gulma*. But before administering this, blood-letting therapy should be employed in such cases. For the treatment of amenorrhea and *rakta gulma* in ladies, this recipe should be taken along with the decoction of *tila* mixed with ghee, *bhārgī*, *vyoṣa* and jaggery.

1. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. विद्याधररसः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

सूतगंधकणापथ्यातुत्थारगवधकान् ददम् ।

मर्दयेद्विजिदुर्धेन तन्माषं खादयेद्विनम् ॥१४६॥

स्त्रीरणां जलोदरं हन्ति पथ्यं शाल्योदनं दधि ।

चिचाफलरसं चानुपानमस्मिन्प्रयोजयेत् ॥१५०॥

॥उदरारि^२: ॥

Udarāri Rasa (First Recipe)

Purified *pārada*, purified *gandhaka*, *kaiṭā*, *pathyā*, *tuttha bhasma* and *āragvadha* should be triturated by adding the milky latex of *smuhī*. One *māṣa* of this recipe should be administered every day which cures *jalodara* (ascites) in ladies. *Sāli* type of rice and curd should be used as diet while taking this recipe. *Anupāna* (post-prandial drink) of the juice of the fruit of *cīñcā* should be taken along with this recipe.

“पारदं शिखितुत्थञ्च जैपालं पिप्पलीसमम् ।

आरगवधफलान्मज्जां वज्रदुर्धेन मर्दयेत् ॥१५१॥

माषमात्रां वटों खादेद्वरेत्स्त्रीरणां जलोदरम् ।

चिञ्चाफलरसञ्चानु पथ्यं दध्योदनं हितम् ॥

1. खादयेद्विनाम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

2. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. शुक्तितुत्थञ्च इति आकरे पाठः ।

4. क. आरगवधमत्वान्मज्जां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. आरगवधमवां मज्जां इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

5. माषमात्रा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

दकोदरं हरेत् चैव कठिनं रेचनेन तु ॥१५२॥

॥उदरारि [रसः] ॥^३

[भारतभैषज्यरत्नाकरः प्रथमभागः पृष्ठ १४५]

Udarāri Rasa (Second Recipe)

Purified mercury, *bhasma* of *mayūra grīva tuttha*, purified *jayapāla*, *pippalī* and pulp of the fruit of *āragvadha*—all these taken in equal quantities should be triturated by adding the milky latex of *snuhi*. Out of this paste, pills of one *māṣa* should be prepared. This is administered in the dose of one such pill which cures *jalodara* (ascites) in ladies. The juice of the fruit of *cīñcā* should be given as *anupāna* (post-prandial drink). Curd mixed rice is useful in this condition as wholesome diet. This cures ascites because of its strong purgative action. [This is a variant reading of the recipe described in verse nos. 149-150]

^४‘सुरेशयांगं प्रीणहि पयोद्रेः स्वरूप धूक् सर्वुभुजेतदीनाम् ।

गोवद्वन्नो हंसनूपं प्रयायादुन्तकासदा टोडरमल्लकेशम् ॥१५३॥'

[This verse is full of mistakes. It seems to be a subsequent interpolation. Hence, not translated]

1. दकोदरहरचैव तीव्रेण रेचनेन च इति आकरे पाठः ।
2. रेचनं ननु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
4. ‘सुरेशो—टोडरमल्लकेशम्’ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।
5. ‘श्री ——विरचिते’ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।

इति ^५‘श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते’
 टोडरानंदे आयुर्वेदसौख्ये गुल्मनिदानचिकित्सा^१‘कथनं’ नाम
 ‘ए^२कोनचत्वारिंशतमो हृष्णः ॥१५४॥

Thus, ends the 39th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *gulma* in the *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

1. कथनं पाठोऽयं चतुर्थंपुस्तके नोपलभ्यत ।
2. ‘एकोन———हृष्णः’ पाठोऽयं चतुर्थंपुस्तके नोपलभ्यते ।

CHAPTER V

अथ हृदोग्निदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Heart Diseases

कफपित्तावरुद्धस्तु मारुतो रसमूर्छितः ।
हृदिस्थः कुरुते शूलं मूच्छा संरोधनः परः ।
स हृच्छूल इति ख्यातो रसमारुतसंभवः ॥१॥

Pathogenesis

The *vāyu*, located in the heart being obstructed by *kapha*

-
1. This is the beginning of 44th Chapter of *Ayurveda Saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:—

सुरेशयागं प्रणिहत्ययोद्रेः स्वरूप धृक् सर्वं मुजेतदानीं ।

गोवद्धं नोहंसनृपं प्रयायादुक्ता सदा टोडरमल्लकेशं ॥

2. ०विरुद्धरक्तमारुतो इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।

3. क. हृदिस्थु इति पंचमपुस्तके पाठः ।

- ख. हृदये इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

and *pitta* interacts with *rasa*, thereby causing colic pain, fainting and (cardiac) obstruction. This condition is called cardiac pain (*hṛt sūla*) which is the result of vitiated *vāyu* and *rasa*.

ऊष्मा पित्ताहते नास्ति ज्वरो नास्त्यूष्मणा विना ।

तस्मात्पित्तविरुद्धानि त्यजेत्पित्ताधिकेऽधिकम् ॥२॥

There is no fever without rise in temperature (increase in bodily heat) and there is no bodily heat without *pitta*. Therefore, in an ailment caused by the aggravated *pitta*, the patient should specially avoid things which are aggravators of *pitta*. [The verse appears to be out of context here; may be an interpolation].

“ग्रत्युष्मणगुर्वन्मलकषयतिक्तश्चमाभिघाताध्यशनप्रसङ्गः ।

संचितनैर्वेगविधारणैश्च हृदामयः पञ्चविधः प्रदिष्टः ॥३॥

Causative Factors

Five types of heart diseases are caused by the intake of excessively hot, heavy, sour, astringent and bitter things, by physical exhaustion, injury, habitually taking food before the previous meal is digested, worry and suppression of natural urges.

द्रुष्यित्वा रसं दोषा विगुणा हृदयं गता ।

हृदि बाधां प्रकुर्वन्ति हृद्रोगं तं प्रचक्षते ॥४॥

Definition

When vitiated *doṣas* located in the heart afflict *rasa dhātu* to

1. °गुर्वन्मलकषय° इति आकरे पाठः ।

2. क. सिंचितनैर्वेगविधारणैश्च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. सिंचितस्तैर्वेगविधारणैश्च इति पंचमपुस्तके पाठः ।

cause pain in cardiac region, the condition is called *hṛd roga* (heart disease).

आयम्यते मास्तजे हृदयं तुच्छते तथा ।

निर्मध्यते दीर्घते च स्फोट्यते पातेष्ट्रपि च ॥५॥

Vātika Hṛd Roga

Vātika type of *hṛd roga* is characterised by stretching, pinching, grinding, cracking and tearing types of pain in the heart.

तृष्णोष्मादाहचोषाः स्युः पंतिके हृदयवलमः ।

धूमायनं च मूच्छां च स्वेदः शोषो मुखस्य च ॥६॥

Paittika Hṛd Roga

Paittika type of *hṛd roga* is characterised by morbid thirst, heating sensation, burning sensation, sucking sensation, cardiac fatigue, a feeling as if inside a smoky place, fainting, sweating and dryness of the mouth.

गौरवं कफसंलावो[५] रुचिः स्तम्भो[५] गिनमार्दवम् ।

माधुर्यमपि चास्यस्य बलासावतते हृदि ॥७॥

[सुश्रुत : उत्तरतन्त्र ४३ : ६-८]

Kaphaja Hṛd Roga

Kaphaja type of *hṛd roga* is characterised by heaviness, excessive salivation, anorexia, stiffness, suppression of the power of digestion and sweet taste in the mouth.

1. हृद्रोगं इति आकरे पाठः ।

2. दीप्यते इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. वा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

4. बलासामते इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

विद्यातित्रदोषजं चापि सर्वलिंगं हृदामयम् ॥८॥

Sannipatika Hrd Roga

Sannipatika type of *hṛd roga* is characterised by the manifestation of symptoms of all the three varieties of *hṛd roga* described above.

'त्रिदोषजे तु हृद्रोगे यो दुरात्मा निषेवते ।

तिलक्षीरगुडादीनि ग्रन्थिस्तस्योपजायते ॥६॥

मम्र्मकदेशे संक्लेदं रसश्चास्योपगच्छति ।

संक्लेदात् कृमयश्चास्य भवन्त्युपहतात्मनः ॥१०॥

[चरक : सूत्रस्थान १७ : ३७-३८]

तीव्रातितोदं कृमिजं तं दोषत्रयसंकटम् ।

'उत्क्लेदघ्नीवनं तोदः शूलं हृल्लासकस्तमः ॥

अरुचिः इयावनेत्रत्वं शोषश्च कृमिजे भवेत् ॥११॥

Krmija Hrd Roga

If the unwise patient suffering from *sannipatika* type of *hṛd roga* indulges in *tīla*, milk, jaggery, etc. then nodules (*granthis*) appear in a part of this vital organ (heart), and *rasa* located there becomes sticky. Because of this stickiness, germs appear there. It is as if the patient wants to kill himself.

This *krmija hṛd roga* is characterised by excruciating pain and discomfort as a result of the vitiation of all the three *dosas* simultaneously, spitting of sticky material, stabbing pain, colic pain, horripilation, a sensation as if entering into darkness, anorexia, grayish colouration of eyes and dryness.

1. रसश्चास्योपगच्छति इति आकरे पाठः ।

2. उत्क्लेदः घ्नीवनं इति आकरे पाठः ।

क्लमः सादो भ्रमः शोषो ज्येयास्तेषामुपद्रवाः ।

कृमिजे कृमिजातीनां श्लूष्मिकाणां च ये मताः ॥१२॥”

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ४३ : ६-१०]

[माधवनिदानः हृद्रोगनिदानः १-७]

॥ हृद्रोगनिदानम् ॥१३॥

Complications

Mental fatigue, prostration, giddiness and feeling of dryness are the complications of different types of heart disease. In *krmija hṛd roga*, signs and symptoms of *kaphaja kṛmi* are manifested.

Thus, ends the diagnosis of *hṛd rogas*.

“वातोपसृष्टे हृदये वामयेत्स्नाधमातुरम् ।

द्विपञ्चमूलीकवाथेन सस्नेहलवणेन च ॥१४॥

Treatment of Vātika Hṛd Roga

The patient of *vātika hṛd roga* should first of all be given oleation therapy followed by emetic therapy with the help of the decoction of *daśa mūla*, oil and rock-salt.

पिप्पल्येलावचार्हिंगुयवक्षारोऽथ संन्धवम् ।

सौवर्चलमथो शुष्ठी अजमोदा च चूर्णितम् ॥१५॥

1. क. क्लोम्नः इति आदर्शपुस्तकेषु योगरत्नाकरे च पाठः ।
ख. भ्रमक्लमौ सादशोषो इति आकरे पाठः ।

2. तु इति आकरे पाठः ।

3. पिप्पल्येलावचार्हिङ्गुयवभस्मानि इति आकरे पाठः ।

फलधान्याम्लकौलत्थदधिमद्यासवादिभिः ।

पाययेच्छुद्धदेहञ्च स्नेहेनान्यतमेन वा ॥१६॥”

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ४३ : ११-१३]

॥ पिप्पल्यादिचूर्णम् ॥¹

Pippalyādi Cūrṇa

The powder of *pippalī*, *elā*, *vacā*, *hiṅgu*, *yava kṣāra*, *saindhava*, *sauvarcalā*, *śunṭhī* and *ajmodā* should be given along with the decoction of *phala* (*triphalā*), *dhānyāmla* (a sour drink), decoction of *kulattha*, curd, *madya* (alcoholic drink), *āsava* (a type of fermented drink), etc. After the body is cleansed of impurities, the patient should be given the potion prepared of either of the unctuous substances to drink.

“नागरं वा पिवेदुष्टां कषायञ्चाग्निवर्द्धनम् ।

कासश्वासानिलहरं शूलहृद्रोगनाशनम् ॥१७॥”

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : ४]

Alternatively, the patient should be given the hot decoction of *nāgara* to drink which stimulates the power of digestion and cures cough, dyspnoea, aggravated *vāyu*, colic pain and heart diseases.

“श्रीपर्णीमधुकक्षीद्रं सितागुडजलैर्वर्मेत् ।

पित्तोपसृष्टे हृदये सेवेत् मधुरकः शृतम् ॥१८॥

Treatment of Paittika Hṛd Roga

The patient suffering from *paittika hṛd roga* should be given emetic therapy with *śriparṇī madhuka*, honey, sugar and jaggery

1. इति पंचमपुस्तके अधिकः पाठः ।

mixed with water or with water boiled by adding drugs belonging to *madhura* (sweet) group.

घृतं कषायांश्चोद्दिष्टान् पित्तज्वरविनाशनान् ॥१६॥

The patient suffering from *paittika hṛd roga* should be given medicated ghees and decoctions prescribed for the treatment of *paittika* type of fever.

शीता: प्रदेहाः परिषेचनानि तथा विरेको हृदि पित्तदुष्टे ।

द्राक्षासिताक्षीद्रपरूषकैः स्यात् शुद्धे च पित्तापहमन्नपानम् ।

पिष्ट्वा पिबेद्वापि सिताजलेन यष्ट्याहृयं तिक्तकरोहिणाऽच्च ॥२०॥

Cooling ointments, sprinkling of cooling decoctions and purgation therapy prepared of cooling drugs are useful for the patient suffering from *paittika hṛd roga*. After the body is cleansed, the patient should be given food and drinks which alleviate *pitta*, viz. grape, sugar, honey and *parūṣaka*. The paste of *madhu yaṣṭi* and *tiktaka rohiṇī* along with sugar solution may also be given to him.

अर्जुनस्य त्वचा सिद्धं क्षीरं योजयं हृदामये ।

सितया पञ्चमूल्या वा बलया मधुकेन वा ॥२१॥

Milk boiled with the decoction of the bark of *arjuna* along with sugar or decoction of *pañca mūla*, *balā* or *madhuka* should be given to the patient suffering from *hṛd roga* (heart diseases).

घृतेन दुधेन गुडाम्भसा वा पिबन्ति चूर्णं कुभत्वचो वा¹ ।

हृद्रोगजीर्णं ज्वररक्तपित्तं हत्वा भवेयुश्चरजीविनस्ते ॥२२॥

1, ये इति ग्राकरे पाठः ।

Intake of the powder of the bark of *arjuna* along with ghee, milk or jaggery-water promotes the longevity of the patient by curing heart disease, chronic fever and *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body).

वचानिम्बकपायाभ्यां वान्तं हृदि कफोत्थिते ।

वातहृद्रोगनुच्छूर्णं पिपल्यादित्तच योजयेत् ॥२३॥”

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : ८-१३]

Treatment of *Kaphaja Hṛd Roga*

The patient suffering from *kaphaja hṛd roga* should be given emetic therapy with the help of the decoction of *vacā* and *nimba*. *Pippalyādi cūrṇa* described for the treatment of *vātika hṛd roga* should also be administered to these patients.

“त्रिदोषजे लघनमादितः स्यादन्नत्त्वं सर्वेषु हितं विद्येयम् ।

हीनातिमध्यत्वमवेक्ष्य चैव कार्यं त्रयाणामपि कर्म शस्तम् ॥२४॥

Treatment of *Sānnipātika Hṛd Roga*

In *sānnipātika hṛd roga*, first of all, the patient should be given fasting therapy. Thereafter, he should take such diet which is wholesome for all the three *doṣas*. After ascertaining less aggravated, more aggravated and moderately aggravated *doṣas*, he should be given such therapies as would alleviate all these *doṣas*.

चूर्णं पुष्करं लिह्यान्माक्षिकेण समायुतम् ।

हृच्छूलश्वासकासद्धं क्षयहिक्कानिवारणम् ॥२५॥

The powder of *puṣkara mūla* should be taken along with

1. वातहृद्रोगहृच्छूर्णं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. पाययेत् इति आकरे पाठः ।

honey which cures cardiac pain, dyspnoea, cough, consumption and hic-cup.

तेलाज्यगुडविपक्वं चूर्णं गोधूमपार्थं वापि ।
पिवति च पयोन्न च स भवेज्जितसकलहृदामयः पुरुषः ॥२६॥”

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : १६-१८]

Intake of wheat flour and *arjuna* bark powder boiled with oil, ghee and jaggery and diet of milk as well as rice makes the person free from all heart diseases.

“गोधूमकुभचूर्णं छागपयो गव्यसर्पिषा पववम् ।
मधुशर्करासमेतं शमयति हृद्रोगमुद्धतं पुंसाम् ॥२७॥”

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : २१]

Wheat flour and *arjuna* bark powder cooked with goat-milk and cow's ghee should be taken along with honey and sugar which cures even serious types of heart disease.

“मूलं नागबलायास्तु चूर्णं दुधेन पाययेत् ।
हृद्रोगश्वासकासधनं ककुभस्य च बल्कलम् ॥२८॥
रसायनं परं बल्यं वातजिन्मासयोजितम् ।
संवत्सरप्रयोगेन जीवेद्वर्षशतं श्रुवम् ॥२९॥”

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : १६-२०]

1. पिवति पयोऽनु च इति आकरे पाठः ।

2. “उशीरमागधीमूलचूर्णं पीतं घृतान्वितम् ।

गुडेन बीजपूरस्य रसो हृदयशूलनुत ॥” पाठोऽयं चतुर्थं पुस्तके अधिकमृपलभ्यते ।

The powder of the root of *nāga balā* or the bark of *arjuna* should be given along with milk which cures heart disease, dyspnoea and cough. These recipes help in rejuvenation of the body, promotion of strength and alleviation of *vāyu* if used for one month. If this recipe is taken for one year, then the patient certainly lives for one hundred years.

“हिंगुग्रगन्धा विडविश्वकृष्ण कुष्ठाभयाचित्रकयावशूकम् ।

पिवेत्ससौवर्चलपुष्कराद्यं यवाम्भसा शूलहृदामयघ्नम् ॥३०॥

Intake of the powder of *hirigu*, *ugra gandhā*, *viḍa*, *viśva*, *kṛṣṇā*, *kuṣṭha*, *citraka* and *yava kṣāra* mixed with sufficient quantity of *sauvarcala* and *puṣkara mūla* along with barley water cures colic pain and heart disease.

दशमूलकथायस्तु^१ लवणक्षारयोजितः ।

कासं इवासञ्च हृद्रोगगुलमशूलञ्च नाशयेत् ॥३१॥

Decoction of *dasa mūla* mixed with salt and *kṣāra* (alkali preparation) cures cough, asthma, heart disease, *gulma* (phantom tumour) and colic pain.

पाठां वचां यवक्षारमभयां साम्लवेत्सम्^२ ।

दुरालभां चित्रकञ्च श्यूषणं च फलत्रयम् ॥३२॥

शटीं पुष्करमूलञ्च तिन्तिडीकं सुदाडिमम् ।

मातुलुङ्गस्य मूलानि इलक्षणचूर्णानि कारयेत् ॥३३॥

1. दशमूलकथायन्तु इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. चाम्लवेत्सम् इति आकरे पाठः ।

सुखोदकेन ह्यम्लंबा प्लुतान्येतानि पाययेत् ।

अर्थः शूलञ्च हृद्रोगं गुलमञ्चाशु व्यपोहति ॥३४॥

The powder of *pāṭhā*, *vacā*, *yava kṣāra*, *abhayā*, *amla vetasa*, *durālabhā*, *citraka*, *tryuṣaṇa*, *triphalā*, *śatī*, *puṣkara mūla*, *tintīdi*, *dādima* and root of *mātulungī* should be made to a fine powder. This should be given with luke-warm water or sour juice which cures piles, colic pain, heart disease and *gulma* (phantom tumour) instantaneously.

पुटदग्धमश्मपिष्ठं हरिणविषाणचूर्णं सर्पिषा पिवतः ।

हृत्पृष्ठशूलमुपशमपुष्पयात्यचिरेण कष्टमपि ॥३५॥

Deer horn should be burnt in *puta* and made to a powder by grinding over stone. Intake of this powder with ghee cures cardiac pain and back pain even if these are of serious nature.

कृमिहृद्रोगिणं स्तनर्वं भोजयेत्पिशितीदनम् ।

दध्ना च पललोपेतं त्र्यहं पश्चात् विरेचयेत् ॥३६॥

Treatment of Kṛmija Hṛd Roga

The patient suffering from *kṛmija hṛd roga* should take rice cooked with meat and ghee along with curd and *palala*. After three days, the patient should be given purgation therapy.

सुगन्धिभिः सलवण्योर्गैः साजाजिशर्करैः ।

विडङ्गादैर्धन्याम्लं पापयेद्वितमुत्तमम् ॥३७॥

1. मर्चंबा इति आकरे पाठः ।

2. नियच्छति इति आकरे पाठः ।

3. शूलमुपशमनमुपजात्यचिरेण इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Dhānyāmla (a type of sour drink) mixed with fragrant drugs, salt, *ajājī*, sugar and *viḍāṅga* should be taken by the patient suffering from *kṛmija hṛd roga*.

क्रिमिजे च पिबेन्मूत्रं विडङ्गामयसंयुतम् ।

हृदि स्थिताः पतन्त्येवमवस्थात् कृमयो नृणाम् ॥¹

यवान्नं वितरेच्चास्मै सविडङ्गमतः परम् ॥३८॥”

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : २३-३०]

The patient suffering from *kṛmija hṛd roga* should drink cow's urine mixed with *viḍāṅga* and *kuṣṭha*. By this, the germs of the heart get excreted through downward tracts. Thereafter, the patient should be given barley along with *viḍāṅga*.

“मुख्यं शतार्ढ्यञ्च हरीतकीनां सौवर्चलस्यापि पलद्वयञ्च ।

पववं घृतं वल्लभकेति नाम्ना हृतश्वासशूलोदरमारुतधनम् ॥३९॥²

॥ वल्लभघृतम् ॥³

Vallabha Ghṛta

Ghee should be cooked with fifty matured fruits of *harītakī* and two *palas* of *sauvarcala* which is called *Vallabha ghṛta*. It cures heart diseases, asthma, colic pain, *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites) and diseases caused by *vāyu*.

श्वदञ्टोशीरमञ्जिष्ठावलाकाशमर्यकतृणम् ।

दर्भमूलं पृथक्पर्णो पलाशार्बभकौ स्थिरा ॥४०॥

1. ०स्तात् इति आकरे पाठः ।

2. हृतश्वासशूलोदर इति आकरे पाठः ।

3. वल्लभकं घृतम् इति आकरे पाठः ।

4. ०सीरम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

पलिकान् साधयेत्तेषां रसे क्षीरचतुर्गुणे ।

कल्कैः स्वगुप्तर्षभकमेदाजीवन्तिजीवकैः ॥४१॥

शतावर्यूद्धिमृद्धीका—शर्कराश्रावणीविषैः ।

प्रस्थः सिद्धो घृताद्वातपित्तहृद्रोगशूलनुत् ॥४२॥

मूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्द्दाशःश्वासकासक्षयापहः ।

घनुस्त्रीमद्यभाराध्वक्षीणानां बलमांसदः ॥४३॥

॥ श्वदंष्ट्राद्यं घृतम् ॥

Śvadamṣṭrādyā Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked with the decoction of *śvadamṣṭrā*, *usīra*, *mañjīṣṭhā*, *balā*, *kāśmarya*, *kattīra*, root of *darbha*, *prthak parṇī*, *palāśa*, *r̥ṣabhabaka* and *sthirā*, taken in the quantities of one *pala* each, four *prasthas* of milk and the paste of *svaguptā*, *r̥ṣabhabaka*, *medā*, *jīvanti*, *jīvaka*, *śatāvarī*, *ṭddhi*, *mṛdvikā*, *śarkarā*, *śrāvanī* and *viṣa*. This medicated ghee cures *vātika hṛd roga*, *paitikkā hṛd roga*, colic pain, dysuria, *prameha* (obstinate urinary disorders, including diabetes), piles, asthma, cough and consumption. It promotes strength and muscles of persons who are emaciated because of excessive use of bow and arrow and indulgence in women, alcohol, heavy weight-lifting and walking long distance.

1. क्षीरे चतुर्गुणे इति आकरे पाठः।
2. सुगुप्तर्षममेदाजीवन्तिजीरकैः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः।
3. ०विसैः इति आकरे पाठः।
4. ०हृद्रूवशूलनुत् इति आकरे पाठः।
5. ०राध्वक्षीणानां इति आकरे चतुर्थपुस्तके च पाठः।

घृतं बलानागबलार्जुनाम्बुसिद्धं सयष्टीमधुकलकपादम् ।

हृद्रोगशूलक्षतरक्तपित्तकासानिलामृक् शमयत्युदीर्णम् ॥४४॥

॥ बलाद्यं घृतम् ॥

Balādya Ghṛta

Ghee cooked with the decoction of *balā*, *nāga balā* and *arjuna*, and one fourth in quantity of the paste of *yaṣṭi madhu* cures serious types of heart disease, colic pain, phthisis, *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body), cough and *vāta rakta* (gout).

पार्श्वस्थ कलकस्वरसेन सिद्धं शस्तं घृतं सर्वहृदामयेषु ॥४५॥

॥ अर्जुनघृतम् ॥"

[भैषज्यरत्नावली : हृद्रोगाधिकार : ३३-३६]

Arjuna Ghṛta

Ghee cooked with the paste and juice (or decoction) of *arjuna* is useful in all types of heart disease.

व्यायामं विचिछिलं शोकं कुमद्यं परिषेचनम् ।

वीभत्सं गुडपिण्डाकं त्याज्यं हृद्रोगिभिः सदा ॥४६॥

Diet and Regimens

The patient suffering from heart disease should always avoid physical exercise, slimy food, worry, *kumadya* (alcoholic preparations not prepared properly), sprinkling of water over the body, fearful sights, jaggery and oil cake.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये हृद्रोगनिदानचिकित्साकथनं नाम चत्वार्ह-
शतमो हृष्णः ॥४७॥

Thus, ends the 40th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of heart disease in *Ayurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

अथ उरोप्रहमूत्रकुच्छनिदानं चिकित्सा च ।

CHAPTER VI

अथ उरोप्रहमूत्रकुच्छनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Urograha (Stiffness in the sides of chest as well as abdomen) and Mūtra Kṛcchra (Dysuria)

“अत्यभिष्यदिगुर्वन्नशुष्कपृत्यामिषाशनात् ।

स्तनग्धं मांसं यकृत्प्लीहौ सथो वृद्धियदा गतं ॥

उरोप्रहं तदा कुक्षौ कुरुतः कफमारुतौ ॥१॥

- क. This is the beginning of 45th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows—

वृत्ती(त) धनकुप्तेहिघनादितं व्रजं योगं समुद्दत्यररक्षदुःखितम् ।

रक्षत्वं सौटोडरमल्ल भूमिपंस्वभूरगञ्जो भु (भू) विपारिजातकाम् ॥

ख. गुर्वंभिष्यदि० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ग. गम्यभिष्यदि० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

Etiology and Pathogenesis

By the intake of excessively *abhisyandi* (which obstructs channels of circulation) and heavy food, and dry as well as putrified meat, the fat and muscle tissue of liver and spleen get increased suddenly which causes *urograha* (stiffness in the sides of the chest and abdomen) because of the affliction of the lumber regions by the aggravated *kapha* and *vāyu*.

^१ सस्तम्भं सरुजं घोरं रुक्षं स्पर्शासहं गुरुम् ।

^२ आध्मानं कुक्षिहृच्छ्रोषः वातविष्मूत्रोधता ।

तन्द्रारोचकशूलानि तस्य लिगानि निर्दिशेत् ॥२॥”

[योगरत्नाकरः उरोग्रहनिदानः (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ४६]

॥ उरोग्रहनिदानं ॥३॥

Signs and Symptoms

Stiffness, acute pain, ununctuousness, tenderness, heaviness, *ādhmāna* (abdominal distension), dryness of lumber and cardiac regions, obstruction to the passage of flatus, stool and urine, drowsiness, anorexia and colic pain—these are signs and symptoms of *urograha*.

Thus, ends the diagnosis of *urograha*.

“दयायामतीक्षणौषधरुक्षमद्यप्रसङ्गःनित्यद्रुतपृष्ठ्यानात् ।

1. क. सस्तम्भसं रुजं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ख. सस्तम्भं सज्जरं इति आकरे पाठः ।

2. करोति इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. क. कुक्षिहृत्सोषः इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ख. कुक्षिहृच्छ्रोषो इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

आनूपमत्स्याध्यशनादजीर्णात्स्युमूत्रकृच्छ्रानि नृणामिहाष्टौ ॥४॥

Etiology of Mūtra Kṛcchra

Eight types of *mūtra kṛcchra* are caused by exercise, intake of medicines having *tīkṣṇa* (sharp) quality and ununctuous food, habitual intake of alcohol, daily travelling by riding a fast moving vehicle (animal back), intake of the meat of animals inhabiting marshy land and fish, intake of food before the previous meal is digested and indigestion.

पृथक्‌मला: स्वैः कुपिता निदाने: सर्वेऽयवा कोपमुपेत्य बस्तौ ।

मूत्रस्य मार्गं परिपीडयन्ति यदा तदा मूत्रयतीह कृच्छ्रात् ॥५॥

Pathogenesis

Dosas, located in the urinary bladder, individually or together get aggravated by the respective causative factors and obstruct the urinary passage which cause difficulty in micturition.

तीव्रा^४ रुजो वंकणबस्तिमेडे स्वल्पं मुहुर्मूत्रयतीह बातात् ।

पीतं सरक्तं सर्वजं सदाहं कृच्छ्रान्मुहुर्मूत्रयतीह पित्तात् ॥६॥

बस्ते: सलिङ्गस्य गुरुत्वशोकौ

मूत्रं सपिच्छं कफमूत्रकृच्छ् ।

1. आनूपमांसा० इति आकरे पाठः ।

2. नृणां तथाऽष्टौ इति आकरे पाठः ।

3. पृथक्‌मला इति आकरे पाठः ।

4. क. तीव्रांरुजो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. तीव्रार्तिरुग्ववंकण० इति आकरे पाठः ।

5. पित्तं इति पंचमपुस्तके पाठः ।

6. सहजं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

7. क. गुरुत्वशोकौ इति आकरे पाठः ।

ख. गुरु च शोकौ इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

सर्वांगि रूपाणि च सन्निपाताद्

भवन्ति तत्कुच्छुतम् तु कुच्छुम् ॥७॥

[चरक : चिकित्सा २६:३२-३५]

Signs and Symptoms

Vātika mūtra kṛcchra is characterised by acute pain in the pelvic region, urinary bladder and *međhra* (pudendum) and the patient passes small quantities of urine very frequently. *Paittika mūtra kṛcchra* is characterised by yellow colour of the urine, blood in urine, pain and burning sensation. The patient passes urine very frequently with considerable difficulty. *Kaphaja mūtra kṛcchra* is characterised by heaviness and oedema of the bladder. The patient passes urine which is slimy in consistency. In *sānnipātika* type of *mūtra kṛcchra* signs and symptoms of all the above mentioned three types of *mūtra kṛcchra* are manifested and it is a serious condition.

‘मूत्रवाहिषु शल्येन क्षतेष्वभिहतेषु वा ।’

[सुश्रूत : उत्तरतन्त्र ५६:८]

मूत्रकुच्छु तदाघाताज्जायते भृशदारणम् ।

वातकुच्छुणे तुल्यानि तस्य लिगानि निदिशेत् ॥८॥

Kṣataja Mūtra Kṛcchra

If the urinary tract gets injured by weapons, then *kṣataja* type of dysuria is caused which is a very serious ailment. Signs and symptoms of *vātika* type of *mūtra kṛcchra* are manifested in this variety of dysuria.

‘शक्तस्तु प्रतीघाताद्वायुर्विगृणतां गतः ।

^१ आध्मानवातशूलो च मूत्रकुच्छुं करोति च ॥६॥'

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५६ : ६-१०]

Vid Vighātaja Mūtra Kṛcchra

Because of the obstruction to the passage of stool, the *vāyu* gets vitiated. This produces *ādhmāna* (abdominal distension) and *vātika* type of colic pain in this type of dysuria.

^२ अश्मरीहेतु तत्पूर्वं मूत्रकुच्छुमुदाहरेत् ॥१०॥

Aśmarīja Mūtra Kṛcchra

Dysuria may also be caused by *aśmarī* (stone) in the urinary tract.

शुक्रे दोषे रुपहते मूत्रमार्गे विषारिते ।

सशुक्रं मूत्रयेत्कुच्छुद्वस्तिमेहनशूलवान् ॥११॥

Śukraja Mūtra Kṛcchra

When the semen, being afflicted by *doṣas*, gets lodged in the urinary tract, then the patient passes urine with difficulty along with semen and there is pain in the urinary bladder region and *mehana* (pudendum).

'अश्मरी शर्करा चंव तुल्ये सम्भवलक्षणे: ॥

शर्कराया विशेषं तु शृणु कीर्तयतो मम ॥१२॥'

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५६:११]

1. आध्मानं वातशूलं च मूत्रसङ्क्रं करोति हि इति आकरे पाठः ।

2. द्रष्टव्यम्—सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५६:१० ।

3. विषारिते इति आकरे पाठः ।

पच्यमानाश्मरी वित्ताच्छोष्यमाणा च वायुना ।

विमुक्तकफसंघाता क्षरन्ती शर्करा मता ॥१३॥

‘हृत्पीडा वेपयुः शूलं कुक्षावग्निश्च दुर्बलः ।

तया भवति मूच्छ्र्द्धा च कृच्छ्रमूत्रं च दारणम् ॥१४॥’

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र प५६:१३]

[माधवनिदानः मूत्रकृच्छ्रनिदानः १-११]

॥ मूत्रकृच्छ्रनिदानं ॥१५॥”

Stone and Gravel in the Urinary Tract

The etiology and signs as well as symptoms of *aśmarī* (stone) and *sarkarā* (gravel) are similar. Specific features of *sarkarā* are as follows :—When *aśmarī* (stone) under goes metabolic changes being dried up by the vitiated *pitta* and *vāyu*, it loses its compactness caused by *kapha* as a result of which it gets broken and small gravels come out through the urinary flow. This causes pain in cardiac region, trembling, colic pain in the lumbar region, weakness of the power of digestion, fainting and serious type of dysuria.

Thus, ends the diagnosis of dysuria.

“अभ्यञ्जनस्नेहनिरूपस्त्वेदोपनाहोत्तरवस्तिसेकान् ।

स्थिरदिभिर्विहरंश्च सिद्धान् द्व्याद्रसांश्चानिलमूत्रकृच्छ्रे ॥१६॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १]

1. तामिभवति इति आकरे पाठः ।

2. क. मूत्राधातश्च इति आकरे पाठः ।

ख. मूत्रकृच्छ्रे इति माधवनिदाने पाठः ।

Treatment of Vātika Mūtra Kṛcchra

Massage, oleation, *nirūha* type of medicated enema, fomentation, *upanāha* (application of hot ointment), medicated douching and *seka* (sprinkling of water)—all these therapies should be administered with the help of drugs which alleviate *vāyu*, viz. drugs belonging to *sthirādi* group, to the patient suffering from *vātika mūtra kṛcchra*.

“ग्रमृता नागरं धात्री वाजिगन्धा त्रिकण्टकम् ।

प्रपिबेद् वातरोगात्तः सशूलो मूत्रकृच्छ्रवान् ॥१७॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १५]

The patient suffering from *vātika mūtra kṛcchra* and having colic pain should take the decoction of *amṛta*, *nāgara*, *dhātrī*, *vāji gandhā* and *tri kanṭaka*. The decoction is also useful in the treatment of other diseases caused by *vāyu*.

“सेकावगाहाः शिशिराः प्रदेहा ग्रन्थोविविवर्णस्तिपयोविरेकाः ।

द्राक्षाविदारीभुरसंर्वृतंश्च कृच्छ्रेषु पित्तप्रभवेषु कार्याः ॥१८॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : २]

Treatment of Paitika Mūtra Kṛcchra

For the patient suffering from *paitika* type of *mūtra kṛcchra*, cooling *seka* (sprinkling of water), bath and ointment should be prescribed. The patient should resort to all diet and regimens prescribed for summer season. He should be given medicated enema and purgation therapy containing milk by adding *drākṣā*, *vidārī*, sugar cane juice and ghee.

1. सशूली इति पचमपुस्तके पाठः ।

2. विकारः इति आकरे पाठः ।

“कुशः काशः शरो दर्भं इक्षुच्छेति तृणोद्धवम् ।

पित्तकृच्छ्रहरं पञ्चमूलं वस्तिविशेषधनम् ।

एतत् सिद्धं पयः पीतं मेढ़गं हन्ति शोणितम् ॥१६॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १०-११]

॥ तृणपंचकम् ॥

The decoction of *trṇa pañca mūla*, viz. *kuṣa*, *kāṣa*, *śara*, *darbha* and *ikṣu* is useful in the treatment of *paittika* type of dysuria. This decoction helps in the cleansing of the urinary bladder. If milk boiled with the roots of these plants is taken, then it cures bleeding from the *medhra* (pudendum).

[शतावर्यादिः]

“शतावरीकुशकाशश्वदंष्ट्रा-

विदारिशालीक्षुकशेरुकाणाम् ।

क्वाथं सुशीतं मधुशक्राक्तं पिवन्

जयेत् पैत्तिकमूत्रकृच्छ्रम् ॥२०॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १६]

Satāvaryādi Kvātha

Intake of the cooled decoction of *śatāvarī*, *kuṣa*, *kāṣa*, *svadamsṭrā*, *vidāri*, *śali*, *ikṣu* and *kaśeruka* added with honey and sugar cures *paittika* type of dysuria.

1. गणोद्धवम् इति पञ्चपुस्तके पाठः ।
2. क. तृणपंचकम् पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।
- ख. तृणपंचमूलम् इति आकरे पाठः ।
3. ०काशौ इवदंष्ट्रा० इति आकरे पाठः ।

[हरीतक्यादिः]

“हरीतकीगोक्षुरराजवृक्षपावाणभिद्विवयवासकानाम् ।

कवायं पिबेन्माक्षिकसम्प्रयुक्तं कृच्छ्रे सदाहे सरुजे विवन्धे ॥२१॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १६]

Harītakīyādi Kvātha

Intake of the decoction of *harītakī*, *gokṣura*, *rāja vṛkṣa*, *pāśāṇa bheda* and *dhanva yavāsaka* along with honey cures dysuria associated with burning sensation and painful constipation.

“गुडेनामलकं हृदयं श्रमधनं तर्पणं प्रियम् ।

पित्तासृगदाहशूलधनं मूत्रकृच्छ्रविनाशनम् ॥२२॥

Intake of *āmalakī* along with jaggery is cardiac tonic, alleviator of physical fatigue, refreshing and pleasing. It cures *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body), burning sensation, colic pain and dysuria.

एर्वारुबीजं मधुकं सदार्चि पैत्ते पिबेत्तण्डुलधावनेन ।

दार्वीं तथैवामलकीरसेन समाक्षिकां पैत्तिकमूत्रकृच्छ्रे ॥२३॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १७-१८]

For the cure of *paittika* type of dysuria, seeds of *ervāruka*, *madhuka*, and *dārvī* should be taken along with rice-wash. Similarly, *dārvī* and the juice of *āmalakī* should be taken along with honey for the cure of *paittika* type of dysuria.

1. ०पायाणभिद्विवयवासकानाम् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

2. गुडेनामलकीकवायं श्रमधनं तर्पणं परम् इति आकरे पाठः ।

“क्षारोषणतीक्ष्णौषधमन्नपानं स्वेदो यवान्नं वमनं निरुहाः ।
तत्र सतिक्तौषधतिद्रुतैलमभ्यङ्गपानं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥२४॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ३]

Treatment of Kaphaja Mūtra Kṛcchra

For the treatment of *kaphaja* type of dysuria, the patient should be given drugs, diet and drinks which are alkaline, hot and *tikṣṇa* (sharp). He should be given fomentation therapy, barley as food, emetic therapy, *nirūha* type of enema and butter-milk. Oil boiled with bitter drugs should be given for massage and drinking.

“मूत्रेण सुरया वापि कदलोस्वरसेन वा ।
कफकृच्छ्रविनाशाय श्लक्षणं पिष्ट्वा त्रुटि पिवेत् ॥२५॥”

[योगरत्नाकर : मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ५३]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : २०]

Fine paste of *truti* should be given with either cow's urine, alcoholic drink or the juice of *kadalī* for the treatment of *kaphaja mūtra kṛcchra*.

1. “त्रिकंटकारग्वधदभं कासदुरालभप्रस्तरभेदपथ्याः ।

निधनन्ति पीडां मधुनाइमरीञ्च सम्प्राप्तमृत्योरपि मूत्रकृच्छ्रम् ॥

यवक्षार समायुक्तं पिवेत्ताङ्गं प्रकामतः ।

मूत्रकृच्छ्रविनाशाय तथैवाइमरिनाशनम् । पाठोऽयं चतुर्थंपुस्तके
अधिकमुपलभ्यते ।

2. कदलीसुरसेन इति आदर्शंपुस्तकेषु पाठः ।

3. क. इलक्षणो इति आकरे पाठः ।

स. सूक्ष्मां इति षष्ठंपुस्तके योगरत्नाकरे च पाठः ।

“तक्रेण युक्तं सितिसारकस्य बीजं पिवेत्कृच्छ्रविधातहेतोः ।

पिवेत् तथा तण्डुलधावनेन प्रवालचूर्णं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥२६॥”

[योगरत्नाकरः मूत्रकृच्छ्रविधिकित्साः (उत्तराद्वं) पृष्ठ ५४]

Seeds of *sitisāraka* (*ervāruka*) should be given along with butter-milk for the cure of dysuria. Powder of coral taken along with rice-wash cures *kaphaja* type of dysuria.

श्वदघ्नाविश्वतोयं वा कफकृच्छ्रविनाशनम् ॥२७॥

Intake of the decoction of *śvadamṣīrā* and *viśva* cures *kaphaja* dysuria.

“सर्वं त्रिदोषप्रभवे ^२ तु वायोः

स्थानानुपूर्व्या ^३ प्रसमीक्ष्य कार्यम् ।

त्रिभ्योधिके प्राप्तवमनं कफे स्यात्

पित्ते विरेकः पवने तु वस्तिः ॥२८॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राविधिकार : ४]

Treatment of *Sānnipātika Mūtra Kṛcchra*

In *sānnipātika* type of dysuria treatment should first of all be given for the alleviation of *vāyu* followed by other *dosas*. If, however, *kapha* is dominated, then emetic therapy should be given; if *pitta* is dominant, then purgation therapy should be administered; and if *vāyu* is dominant, then the patient should be given medicated enema.

1. सितावारुकस्य इति आकरे पाठः ।

2. तु इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. कृच्छ्रे यथावलं कर्मसमीक्ष्य कार्यम् इति आकरे पाठः ।

4. क. पूब्वा इति पंचमपुस्तके पाठः ।

स. पूब्वं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

“बृहतीधावनीपाठायठीमधुकलिङ्गकाः ।

पाचनीयो बृहत्पादिः शुच्छ्रदोषत्रयापहः ॥२६॥

॥ बृहत्यादिकवाथः ॥”

[योगरत्नाकरः मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ५४]

Bṛhatyādi Kvātha

The decoction of *bṛhati*, *dhāvanī*, *pāthā*, *yasti* *madhu* and *kalinīgakā* promotes the process of digestion and it cures *sānnipātika* type of dysuria.

“तथाभिघातजे कुर्यात्सद्योद्यानचिकित्सितम् ।”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ५]

मूत्रकृच्छ्रे सदा चास्य कार्या वातहरकिया ॥३०॥

Treatment of Kṣataja Mūtra Kṛcchra

If dysuria is caused by injury to the urinary passage, then the therapies prescribed for the treatment of fresh wound should be adopted. In such cases also, therapies for the alleviation of *vāyu* should be administered.

“स्वेदचूर्णक्रियाभ्यङ्गः वस्तयः स्युः पुरीषजे ॥३१॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ५]

Treatment of Viḍ Vighātaja Mūtra Kṛcchra

For the treatment of *viḍ vighātaja* type of dysuria, fomentation therapy, powdered drugs, massage and medicated enema should be administered.

1. पक्ष्वा क्वाथं पिवेन्मर्त्यः कृच्छ्रे दोषत्रयोद्धूवे इति आकरे पाठः ।

2. पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

“वायं गोक्षुरबीजस्य येवक्षारयुतं पिवेत् ।

मूत्रकृच्छ्रः शकृतं च पीतः शीश्रं निवारयेत् ॥३२॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : १२]

The decoction of the seeds of *gokṣura* should be taken by adding *yava kṣāra* which instantaneously cures dysuria caused by the obstruction of the urinary passage by lumps of stool (pressure from the colon).

“क्रिया हिता त्वश्मरीशर्करायां

या मूत्रकृच्छ्रे कफमारुतोत्थे ॥३३॥

Treatment of *Āśmarīja Mūtra Kṛcchra*

For the treatment of dysuria, caused by *āśmarī* (stone) and *śarkarā* (gravels), therapies prescribed for the *kaphaja* and *vātika* types of dysuria should be adopted.

लेह्णं शुक्रविवन्धोत्थे शिलाजतु समाक्षिकम् ।

वृथ्यवृहितधातोश्च विदेयाः प्रसोत्तराः ॥३४॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ६७]

Treatment of *Sukraja Mūtra Kṛcchra*

For the treatment of *sukraja* type of dysuria, the patient should be given the linctus prepared of *silā jatu* and honey. After getting strength by aphrodisiac drugs, he may indulge in sex with ladies.

1. तथा रक्तं इति आकरे पाठः । ॥३५॥

2. त्वथमारुतोत्थे इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः । ॥३६॥

3. ऊधारुत्थे इति आकरे पाठः । ॥३७॥

एलाहिंगुयुतं क्षीरं सर्पिमिश्रं पिवेन्नरः ।

मूत्रदोषविशुद्धयं शुक्रदोषहरञ्च तत् ॥३५॥

For correcting the vitiated semen and for cleansing the vitiated urine, the patient should take milk added with *elā*, *hiṅgu* and ghee.

यन्मूत्रकृच्छ्रे विहितं हि पंते

तत्कारयेत्थोणितमूत्रकृच्छ्रे

“त्रिकण्टकाररवधदर्भकास-

दुरालभाप्रस्तरभेदपथ्याः ॥

निधनन्ति पीता मधुनाइश्मरीञ्च

सम्प्राप्तमृत्योरपि मूत्रकृच्छ्रम् ॥३६॥”

[योगरत्नाकरः मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा : (उत्तरादं) पृष्ठ ५५]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ११]

For dysuria associated with bleeding, therapies prescribed for *paittika* type of dysuria should be administered.

Intake of the decoction of *tri kanṭaka*, *āragvadha*, *darbha*, *kāsa*, *durālabhā*, *pāśāṇa bheda* and *pathyā* mixed with honey cures *āśmarī* and serious type of dysuria.

कषायोऽतिबलामूलसाधितो शोषकृच्छ्रजित् ॥३७॥

The decoction of the root of *ati balā* cures consumption and dysuria.

1. यत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ०पर्वतभेद० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. अश्मरीका इति योगरत्नाकरे पाठः ।

[एलादिचूर्णम्]

“एलाश्मभेदकशिलाजतुपिप्पलीनां

चूर्णानि तण्डुलजलैलुलितानि पीत्वा ।

यद्वा गुडेन सहितान्यवलिहा सम्यक्

आसन्नमृत्युरपि जीवति मूत्रकृच्छ्री ॥३८॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : २५]

Intake of the powder of *elā*, *asma bheda*, *śilā jatu* and *pippali* mixed with rice-wash or jaggery cures dysuria even if the patient is moribund.

अयोरजः श्लक्षणपिण्डं मधुना सहयोजितम् ।

मूत्रकृच्छ्रः निहन्त्याशु त्रिभिलैहैन्नसंशयः ॥३९॥

Intake of the fine powder or *bhasma* of *lauha* along with honey undoubtedly cures dysuria in three doses.

“सितातुल्यो यवक्षारः सर्वकृच्छ्रनिवारणः ।

निदिग्धिकारसो वापि सक्षोद्रः कृच्छ्रनाशनः ॥४०॥”

[योगरत्नाकर : मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा : (उत्तराद्दं) पृष्ठ ५६]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : २७]

Sugar and *yava kṣāra* taken in equal quantities cures all types of dysuria. Similarly, the juice of *nidigdhikā* mixed with honey cures dysuria.

1. ०जलैलुतानि इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. चैत्रानासन्नमृत्युरपि इति आकरे पाठः ।

“शतावरीकाशकुशश्वदंष्ट्राविदारीकेक्षवामलकः सुसिद्धम् ।

सर्पिः पयो वा सितया विमिश्रं कृच्छ्रेष्ठु पित्तप्रभवेषु योज्यम् ॥४१॥

॥ इति शतावरीधृतं क्षीरञ्च ॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ५१]

Śatāvarī Ghṛta and Kṣīra

Intake of the ghee or milk boiled with *śatāvarī*, *kāṣa*, *kuṣa*, *śvadamīṣṭrā*, *vidārī*, *ikṣu* and *āmalakī* added with sugar is useful in *paittika* type of dysuria.

“त्रिकण्टकेरण्डकुशाद्यभीरुकर्कारुकेक्षुस्वरसेन सिद्धम् ।

सर्पिर्गुडाढ्हाशयुतं प्रपेण्यं कृच्छ्राश्मरीमूत्रविघातहेतोः ॥४२॥”

॥ इति त्रिकण्टकाद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : मूत्रकृच्छ्राधिकार : ४२]

Trikanṭakādya Ghṛta

Ghee cooked with *triakanṭaka*, *eranīda*, *kuṣa*, *abhīru*, *karkāru* and juice of *ikṣu* should be taken by adding half the quantity of jaggery. It cures dysuria, *aśmarī* (stone) and anuria.

“पुनर्नवामूलतुला दशमूलं शतावरी ।

बला तुरगगन्धा च तृणमूलं त्रिकण्टकम् ॥४३॥

विदारीगन्धा नागाद्वा गुडूच्यतिबला तथा ।

पृथग्दशपलान् भागानपांद्रोणे विपाचयेत् ॥४४॥

1. ○कास○ इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

2. शतावर्यादिसर्पिः इति आकरे पाठः ।

3. भागान् जलद्रोणे इति आकरे पाठः ।

तेन पादावशेषेण घृतस्यार्द्धार्दकं पचेत् ।
 मधूकं शृङ्गवेरञ्च द्राक्षासैन्धवपिष्ठलीः ॥४५॥
 द्विपलानि पृथगद्वात् यमान्याः कुडवं तथा ।
 क्लिशद् गुडपलान्यत्र रसस्यैरण्डजस्य च ॥४६॥
 प्रस्थं दत्त्वा समालोऽय सम्यग्मृद्वाग्निना पचेत् ।
 एतदीश्वरपुत्राणां प्रारभोजनमनिनितम् ॥४७॥
 राजां राजसमानाञ्च बहुस्वीपतयश्च ये ।
 मूलकृच्छ्रे कटीस्तम्भे तथा गाढपुरीषिणाम् ॥४८॥
 मेढुवंक्षणशूले च योनिशूले च शस्यते ।
 यथोक्तानाञ्च गुल्मानां वातशोणितकाश्च ये ॥४९॥
 बलयं रसायनं शीतं सुकुमारकुमारकम् ।
 पुनर्नवा शते द्रोणे देयोऽन्येषु तथापरः ॥५०॥

॥ इति सुकुमारकं घृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूलकृच्छ्राधिकार : ४३-५०]

Sukumāraka Ghṛta

In one *drona* of water, one *tulā* of the root of *punarnavā* and ten *palas* of each of *daśa mūla*, *śatāvara*, *balā*, *turaga gandhā*, *trīṇa pañca mūla*, *trikāṇṭaka*, *vidārī gandhā*, *nāgāhva*, *gudūcī* and *ati balā* should be added and boiled till one fourth remains. To this decoction, half *āḍhaka* of ghee, two *palas* of each of *madhūka*, *śringavera*, *drākṣā*, *saindhava* and *pippalī*, one *kuḍaya*

1. तैलस्यैरण्डजस्य इति आकरे पाठः ।

of *yamāni*, thirty *palas* of jaggery and one *prastha* of the oil of *eranda* should be added and cooked over mild fire. It is an excellent recipe to be administered before food to wealthy persons, kings and similar other persons who have many wives. It is useful in dysuria, stiffness of lumber region, costive bowels, pain in male genital organ and pelvic region, pain in female genital tract, all types of *gulma* (phantom tumour) and gout. It promotes strength. It is rejuvenating, cooling and useful to young people with tender health. [The meaning of the last line is not clear].

“रसबलं यवक्षारसितातक्युतं पिवेत् ।

मूलकृच्छ्राण्यशेषाणि लभन्तेऽनित्यतां जवात् ॥५१॥”

[योगरत्नाकरः मूलकृच्छ्रचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६]

One *valla* of the *bhasma* of *pārada* should be taken along with *yava kṣīra*, sugar and butter-milk which instantaneously cures all types of dysuria.

“रसभस्मात्च भागैकं चत्वारः शुद्धगन्धकम् ।

पिष्ट्वा वराटकान्कुर्याद्रिसपादं च टंकणम् ॥५२॥

क्षीरेण पिष्ट्वा रुद्धवास्यं भाण्डे रुद्धवा पुटे पचेत् ।

स्वांगशीतं विचूर्ण्यथ लघुलोकेश्वरो रसः ॥५३॥

चतुर्गुञ्जो धूतैर्दयो मरिचकोर्नविशतिः ।

जातीमूलपलैकं तु अजाक्षीरेण पाययेत् ॥

1. हन्यन्ते पानतो इति आकरे पाठः ।
2. रसभस्म च इति आकरे पाठः ।
3. चतुरः इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
4. गंधकात् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
5. वराटकाः पूर्वाः रसपादेन टंकणम् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
6. जातीमूलपलं चैकमजाक्षीरेण पाचयेत् । इति आकरे पाठः ।

शर्कराभावितं चानुपीतं कृच्छ्रहरं ध्रुवम् ॥५४॥”

॥ लघुलोकेश्वरः रसः ॥

[योगरत्नाकरः मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा : (उत्तराद्वं) पृष्ठ ६०]

Laghu Lokeśvara Rasa

Pārada bhasma (one part) purified *gandhaka* (four parts) and *taṅkaṇa bhasma* ($\frac{1}{4}$ th part) should be triturated with milk and kept inside cowri shells. These shells should be kept in a sealed jar and cooked in *puṭa*. When it becomes cool of its own, these cakes should be removed and triturated. This is called *laghu lokeśvara rasa*. It should be given in the dose of 4 *guṇjās* (500 mg) along with ghee. Thereafter, goat's milk added with nineteen seeds of *marica*, one *pala* of the root of *jāti* and sugar should be given as post-prandial drink (*anupāna*) which certainly cures dysuria.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये मूत्रकृच्छ्रनिदानचिकित्साकथनं नाम एक-
चत्वारिंशतमो हृष्णः ॥५५॥

Thus, ends the 41st Chapter dealing with the diagnosis and treatment of dysuria in *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

1. परम इति आकरे चतुर्थपुस्तके च पाठः ।

2. पाठोऽयं प्रथमपञ्चमयष्ठपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

CHAPTER VII

अथ मूत्राधातनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Mûträghâta (Anuria)

“^१जायन्ते कुपितर्वेष्मूक्खाधातास्त्रयोदशः ॥

प्रायो मूलविधाताद्यर्वतिकृण्डलिकादयः ॥१॥

[योगरत्नाकरः मूत्राधातनिदानः (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६१]

Varieties

Because of the aggravated *dosas*, thirteen varieties of

1. This is the beginning of 46th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:

गवेद्रकाम्यां प्रणुतोमिषिकतो गोविदनाम्ना हि गवां प्रमुत्वे ।

प्रमुत्वमापदयत्तं अजेषो रमास्यदं टोडरमल्ल भूपे ॥

2. दृश्य इति आकरे पाठः ।

mūtrāghāta, viz. *vāta kundalikā*, etc. are caused. Generally, in all these varieties, there is suppression of urination.

“रौक्ष्याद्वेगविघाताद्वा वायुर्बस्तौ सवेदनः ।

मूत्रमाविश्य चरति विगुणः कुण्डलीकृतः ॥२॥”

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५८ : ५]

मूत्रमल्पाल्पमथवा सरुजं संप्रवतर्त्तते ।

वातकुण्डलिकां तां तु व्याधिं विद्यात्सुदारुणम् ॥३॥

Vāta Kundalikā

Because of ununctuous food as well as regimens and suppression of natural urges, the *vāyu*, located in the urinary bladder, gets vitiated and remains like a whirl while afflicting the urine. The patient passes extremely small quantity of urine with pain. This is called *vāta kundalikā* which is a serious ailment.

आध्मापयन्वस्तिगुदं रुद्ध्वा वायुश्चलोन्नताम् ।

कुर्यात्तीक्ष्णार्तिमष्ठीलां मूत्रविष्मार्गरोधिनोम् ॥४॥

Aṣṭhīla

The aggravated *vāyu* causes obstruction and sensation like blowing in the urinary bladder and anus as a result of which mobile and elevated hard tumour (*aṣṭhīla*) is produced. This causes excruciating pain and obstruction in the passage of urination.

१. क. रौक्ष्याद्वे ० इति आदशं पुस्तकेषु पाठः ।

स. “रौक्ष्या.....कुण्डलीकृतः” पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।

“वेगं विधारयेद्यस्तु मूत्रस्याकुशलो नरः ।
निरुणदि मुखं तस्य बस्तेर्बस्तिगतोऽनिलः ॥५॥”

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५८:६]

“मूत्रसङ्घो भवेत्तेन बस्तिकुक्षी निपीडितः ।
वातबस्तिः स विज्ञेयो व्याधिः कृच्छ्रप्रसाधनः ॥६॥”

[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५८:१०]

Vāta Basti

If the unwise person suppresses the urge for urination, the *vāyu* located in the urinary bladder, obstructs the mouth of this bladder as a result of which no urine will come out and there will be pain in the region of urinary bladder and pelvic regions. This is called *vāta basti* which is difficult of cure.

चिरं धारयतो मूत्रं त्वरया न प्रवर्तते ।
मेहमानस्य मन्दं वा मूत्रातीतः स उच्यते ॥७॥

Mūtrātīta

If a person suppresses the urge for micturition for a long time, then he becomes incapable of passing urine whenever he feels i.e. he passes urine only after waiting for some time. His urination also becomes slow. This condition is called *mūtrātīta*.

“मूत्रस्य वेगेऽभिहते तदुदावर्त्तहेतुकः ।
अपानः कुपितो वायुरुदरं पूरयेद् भृशम् ॥८॥

1. बस्तिकुक्षीनिपीडितः इति आकरे पाठः ।

नाभेरधस्तादाधमानं जनयेत्तीव्रवेदनम् ।

तन्मूत्रजठरं विद्यादधोवस्तिनिरोधनम् ॥६॥

Mūtra Jathara

By the suppression of the urge for urination, *udāvarta* (upward movement of the wind) is caused as a result of which *apāna* type of *vāyu* gets aggravated and the whole abdomen gets further filled up with wind. There will be distension below the umbilicus and excruciating pain. This is called *mūtra jathara* which causes obstruction at the lower part of the urinary bladder.

बस्तौ वाऽप्यथवा नाले मणौ वा यस्य देहिनः ।

मूत्रं प्रवृत्तं सज्येत सरक्तं वा प्रवाहृतः ॥१०॥

ल्वेच्छनैरल्पमल्पं सरुजं वाऽथ नीरुजम् ।

विगुणानिलजो व्याधिः स मूत्रसंगसंज्ञितः ॥११॥

Mūtra Saṅga

If the flow of urine gets obstructed in the urinary bladder or urethra or *manī* (glans penis or external urethral sphincter) or if the flow of urine is accompanied with blood, then the passage of urine will be slow, in small quantities and very frequently with or without any pain. This ailment caused by vitiated *vāyu* is called *ūmtra saṅga*.

1. नीडे इति प्रथमपञ्चमष्ठ्यपुस्तकेषु पाठः ।

2. क. श्रवेष्य० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. श्रवेत्तश० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

3. स मूत्रोत्सर्गं संज्ञितः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

रुक्षस्य वलान्तदेहस्य वस्तिस्थौ पित्तमारुतौ ।
[सुश्रुतः उत्तरतन्त्र ५८ : १३-१७]

मूत्रक्षयं सरुदाहं जनयेतां तदाहृयम् ॥१२॥

Mūtra Kṣaya

In a patient, who is ununctuous and who is physically fatigued, pitta and vāyu located in the urinary bladder cause suppression of urine along with pain and burning sensation. This is called *mūtra kṣaya*.

अन्तर्बस्तिमुखे वृत्तः स्थिरोऽल्पः सहसा भवेत् ।

अश्मरीतुल्य रुग्प्रन्थर्मूत्रग्रन्थिः स उच्यते ॥१३॥

Mūtra Granthi

Sudden appearance of a round, immobile and small stony hard tumour with pain in the internal opening of the urinary bladder is called *mūtra granthi*.

मूत्रितस्य स्त्रियं यातो वायुना शुक्रमुद्धतम् ।

स्थानाच्युतं मूत्रयतः प्राक् पश्चाद्वा प्रवर्तते ।

भस्मोदकप्रतीकाशं मूत्रशुक्रं तदुच्यते ॥१४॥

Mūtra Śukra

If a person, having the urge for urination but without voiding urine, indulges in sexual intercourse with a woman, then the semen during the process of ejaculation gets displaced by vāyu and it comes out before or after the urination. The

1. विलन्देहस्य इति प्रथमष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. वस्तिदाहं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

urine, therefore, appears like water mixed with ash. This is called *mūtra śukra*.

व्यायामाध्वातपैः पित्तं बस्तिं प्राप्यानिलान्वितम् ।

बस्तिं मेद् गुदं चंव प्रदहेत्वावयेदधः ॥१५॥

मूत्रं हारिद्रमथवा सरक्तं रक्तमेव वा ।

कुच्छात्पुनः पुनर्जन्तोरुणवातं वदन्ति तम् ॥१६॥

Uṣṇa Vāta

Because of excessive exercise, long walk and exposure to hot sun, aggravated *pitta* along with *vāyu* enters into the urinary bladder and comes out through the urine while causing burning sensation in the urinary bladder, male genital organ and anus. The urine is yellow or reddish in colour or only blood comes out as urine. The patient frequently voids urine in small quantities and with pain. This is called *uṣṇa vāta*.

पित्तं कफो द्वावपि वा संहन्येतेऽनिलेन चेत् ।

कुच्छान्मूत्रं तदा पीतं रक्तं श्वेतं घनं सृजेत् ॥१७॥

सदाहं रोचना शत्रुचूर्णवर्णं भवेच्च तत् ।

शुक्लं समस्तं वर्णं वा मूत्रसादं वदन्ति तम् ॥१८॥

Mūtra Sāda

If either *pitta* or *kapha* or both of them get afflicted (lit. condensed) by *vāyu*, then with difficulty the patient passes urine which is yellow, red or white and thick. There will be burning

1. ब्रुवन्ति इति आकरे पाठः ।

2. तु इति आकरे पाठः ।

3. शुष्कं इति आकरे पाठः ।

sensation during micturition and the colour of the urine will be like that of *gorocana* (cow's bile) or powder of conch-shell. The urine and the whole body may even become white in colour. This is called *mūtra sāda*.

रुक्षदुर्बलयोवतिनोदावत्तं शकृद्यदा ।
 मूलव्योतो[५]नुपश्येत् विट्संसृष्टं तदा नरः ॥
 विडग्नं च मूलयेत् कृच्छ्राद्विड्विघातं विनिर्दिशेत् ॥१६॥

Vid Vighāta

If, in an ununctuous and weak person, *vāyu* causes *udāvarta* (upward movement of wind), then the stool reaches the urinary channel. The patient passes urine with difficulty and the urine is mixed with fecal material and smells like feces. This is called *vid vighāta*.

द्रुताध्वलञ्जनायासंरभिघातात्प्रपीडनात् ।
 स्वस्थानाद्वस्तिरुद्वृत्तः स्थूलस्तिष्ठति गर्भवत् ॥२०॥
 शूलस्पन्दनदाहात्तो विन्दुं विन्दुं लवत्यपि ।
 पीडितस्तु सृजेद्वारां स्तम्भोद्वेष्टनातिवान् ॥२१॥
 बस्तिकुण्डलमाहुस्तं घोरं शस्त्रविषोपमम् ।
 पवनप्रवलं प्रायो दुर्निंवारमबुद्धिभिः ॥२२॥

1. विडं इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
2. शूलस्तिष्ठति० इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
3. श्रवत्यपि इति आदशंपुस्तके षु पाठः ।
4. संस्तम्भोद्वेष्टनातिमान् इति आकरे पाठः ।
5. ०कुण्डल० इति पंचमपुस्तके पाठः ।
6. शस्त्रविषेणमाम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
7. दुर्निंवारोह्य० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Basti Kundalikā

Because of the exhaustion caused by fast walking over a long distance, and because of injury, the urinary bladder gets displaced and becomes a compact mass like a foetus in the uterus. The patient passes urine in drops while suffering from colic pain, uncomfortable movements in the urinary bladder and burning sensation. His urine flows only when pressure is applied over the bladder and he suffers from stiffness, *udvesṭana* (upward movement of the bladder) and pain. This is called *basti kundala*. It is a dangerous condition like a weapon or a poison. It is generally associated with extremely aggravated *vāyu* and extremely difficult of cure.

तस्मिन्पत्तान्विते दाहः शूलं मूत्रविवर्णता ।

श्लेष्मणा गौरवं शोथः स्तनधं मूत्रं घनं सितम् ॥२३॥

If *basti kundalikā* is associated with aggravated *pitta*, then, there will be burning sensation, colic pain and discoloration of the urine. If it is associated with *kapha*, then there will be heaviness, oedema and the urine will be unctuous, thick and white.

इत्येष्मरुद्धविलो बस्ति पित्तोदीर्णो न सिध्यति ।

अविभ्रान्तविलः साध्यो न च यः कुण्डलीकृतः ॥

स्याद् बस्तौ कुण्डलीभूते तृष्णोहः श्वास एव च ॥२४॥

॥ मूत्राधातनिदानम् ॥२५॥

[योगरत्नाकर : मूत्राधातचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६१-६४]

[माधवनिदान : मूत्राधातनिदान : १-२६]

1. दाहशूलविवर्णता इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
2. शोफः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
3. सितां इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
4. तु इति आकरे पाठः ।
5. कुण्डलीभूते हृष्णोहः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

Prognosis

If the passage of the bladder is obstructed by *kapha* and if there is aggravation of *pitta*, then the patient is not curable. If the passage of the bladder is intact and not obstructed, then the patient is curable. If the passage of the bladder is twisted, then there will be thirst, unconsciousness and dyspnoea and such a patient is not curable.

Thus ends the description of the diagnosis of *mūtrāghāta* (anuria).

[**मूत्राधाते क्रियाक्रमः:**]

“मूत्राधातान् यथादोषं मूत्रकृच्छ्रहरेज्येत् ।

बस्तिमुत्तरबस्तिऽच दद्यात्स्नाधं विरेचनम् ॥२६॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधाताधिकार : १]

Line of Treatment

Depending upon the *dosas* involved, the patient suffering from *mūtrāghāta* should be treated with the therapies prescribed for *mūtra kicchra* (dysuria). The patient should be given medicated enema, *uttara basti* (application of douche through the genital tract) and unctuous purgation.

“कल्कमेर्वारुबीजानामक्षमात्रं ससंन्धवम् ।

धान्याम्लयुक्तं पीत्वा च मूत्राधाताद्विमुच्यते ॥२७॥”

[सुश्रुत : उत्तरतन्त्र ५८ : २६]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधाताधिकार : २]

One *akṣa* of the paste of the seeds of *ervāru* should be mixed with rock salt and administered along with *dhānyāmla* (a sour drink) which cures *mūtrāghāta*.

“पाटल्या यावशूकं ^१ च पारिभद्रान्तिलादपि
 क्षीरोदकेन मदिरां ^२ त्वगेलोषणसंयुतम् ^३
 पिबेद् ^४ गुडोपदंशान् वा लिह्णादेतान् पृथक् पृथक् ॥२८॥”

[सुश्रुत : उत्तरतन्त्र ५८ : ४८-४९]

Alkali preparations of *patalī*, *yava*, *pāribhadra* or *tila* should be added with water. Along with this alkali water, jaggery pieces should be taken in a linctus form by adding *madirā* (alcoholic preparation), *tvak*, *elā* and *uṣāṇa*.

त्रिफलाकल्कसंयुक्तं लवणं ^५ वा पिपाययेत् ।

“निदिग्धिकायाः स्वरसं पिबेत् कुडवसंमितम् ॥२९॥”

[सुश्रुत : उत्तरतन्त्र ५८ : ३६]

One *kuḍava* of the juice of *nidigdhibikā* should be given by adding the paste of *triphalā* or rock salt.

“बलान् पिबेत्कुडवदुर्घवेन मुहूर्मूत्रस्य शान्तये ॥३०॥

Balā should be boiled with one *kuḍava* of milk and given for the cure of polyuria.

1. यावशूकाच्च इति पंचमपुस्तके पाठः ।
2. पारिभद्रान्तिलादपि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. क. क्षीरोदकेन इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. क्षीयदकेन इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. मतिमान् इति आकरे पाठः ।
5. पिबेद्गुडेन मिथ्रं वा लिह्णाल्लेहान् इति आकरे पाठः ।
6. इति षष्ठपुस्तके अधिकः पाठः ।

पद्ध्याविभीतधात्रीणां चूर्णं चूर्णं मृतायसः ।

मधुना सह संलीढं मुहूर्मूत्रस्य शान्तिकृत् ॥३१॥

Powder of *haritakī*, *bibhitakī* and *āmalakī*, and the *bhasma* of *lauha* should be mixed with honey and taken for the treatment of polyuria.

अष्टाविंशत् संख्यकानि पलान्यानीय गोक्षुरः ।

पचेदष्टगुणे नीरे क्वाथो ग्राह्योद्धंशेषतः ॥३२॥

ततः पुनः पचेत्तत्र पुरं सप्तपलं क्षिपेत् ।

गुडपाकसमाकारं ज्ञात्वा तत्र विनिक्षिपेत् ॥३३॥

त्रिकटुत्रिफलामुस्तं चूर्णितं पलसप्तकम् ।

ततः पिण्डीकृतस्यास्य गुटिकामुपयोजयेत् ॥३४॥

हन्यात्प्रमेहकृच्छ्रं च प्रदरं मूत्राधातकम् ।

वातान्नं वातरोगांश्च शुक्रदोषं तथादमरिम् ॥३५॥”

॥ इति गोक्षुरादि गुग्गुलुः ॥

Gokṣurādi Guggulu

Twenty eight *palas* of *gokṣura* should be boiled with eight times of water and reduced to half. In this decoction, seven *palas* of *guggulu* should be boiled till the stage of *guḍa pāka* is attained. To this, seven *palas* in total of the powder of *triphalā*,

1. पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

trikātu and *musta* should be added. From out of this paste, pills should be prepared. Administration of this cures *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), dysuria, menorrhagea, anuria, *vāta rakta* (gout), diseases caused by *vāyu*, seminal ailments and stone in the urinary tract.

जले कुकुमकल्क वा सक्षीद्रमुषितं निशि ॥३६॥”

[योगरत्नाकरः मूत्राधातचिकित्साः (उत्तराद्वं) पृष्ठ ६५]

Alternatively, the paste of *kukkuma* mixed with honey should be kept overnight and then administered along with water.

सतैलं पाटलाभस्मक्षारबद्धं परिन्नुतम् ।

“सुरां सौवर्चलवतीं मूत्राधाती पिवेन्नरः ॥३७॥”

[सुधुतः उत्तरतन्त्र ५८ : ३०]

“दाडिमाम्ल^२युतं मुख्यमेलाबीजं^३ सनागरम्^४ ।

पीत्वा सुरां सलवणां मूत्राधाताद्विमुच्यते ॥३८॥”

[भैषज्यरत्नावलीः मूत्राधाताधिकारः १२]

[सुधुतः उत्तरतन्त्र ५८ : ३२]

The *kṣāra* (alkali preparation) of *pāṭalā* should be mixed with water, tied in a piece of cloth and kept hanging. The water

1. निशा इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
2. दाडिमाम्लां युतां इति आकरे पाठः ।
3. ०जीरकनागरैः इति आकरे पाठः ।
4. सानागरम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

which comes out of it should be added with gingili oil and given. Intake of *surā* (alcoholic preparation) added with *sauvarcala* cures *mūtrāghāta*.

“पिवेत्तिक्षलाजतुववाथे गणे वीरतरादिके ।

रसं दुरालभायाः वा कषायं वासकस्य च ॥३६॥”^१

[योगरत्नाकर : मूत्राधातचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६४]

Silājatu along with the decoction of drugs belonging to *vīratarvādi* group or juice of *durālabhā* or decoction of *vāsaka* is useful for patients suffering from *mūtrāghāta*.

“त्रिकण्टकरण्डशतावरीभिः सिद्धं पयो वातभवे च शूले ।^२

गुडप्रगाढं सघृतं पयो वा रोगेषु कृच्छ्रादिषु शस्तमेतत् ॥४०॥”

[योगरत्नाकर : मूत्राधातचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६५]

Milk boiled with *trikanṭaka*, *eranda* and *śatāvari* is useful in *vātika* type of colic pain. Jaggery along with ghee or milk is useful in diseases like *mūtra kṛcchra*.

“नलकाशकुशेक्षुशिफां ववथितां प्रातः सुशीतां ससिताम् ।^३

पिवतः प्रयति नियतं मूत्रग्रह इत्युवाच चरकः ॥४१॥”

[योगरत्नाकर : मूत्राधातचिकित्सा : पृष्ठ ६४ (उत्तरार्द्धम्)]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधातचिकित्सा : ५]

1. वा इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. तृणपञ्चमूलैः इति आदर्दशपुस्तकेषु पाठः ।

3. पीतः इति आकरे पाठः ।

4. मूत्रग्रह इवाम्बुवाच रेचेकः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

The decoction of the root of *nala*, *kāṣṭa*, *kuṣa* and *ikṣu* should be cooled and given along with sugar early in the morning. This, according to Caraka, certainly cures *mūtragraha* (obstruction to the passage of urine).

“गोधावत्या मूलं कवचितं घृततेलगोरसोन्मिश्रम् ।

पीतं निरुद्धमचिराद् भिनति मूत्रस्य संघातम् ॥४२॥”

[योगरत्नाकरः मूत्राधातचिकित्साः (उत्तराद्वं) पृष्ठ ६४]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधाताधिकारः १०]

Intake of the decoction of the root of *godhāvati* along with ghee, oil or cow's milk instantaneously helps in the passage of the obstructed urine.

“जलेन खदिरीबीजं मूत्राधाताश्मरीहरम् ।

मूलं रुद्रजटायाश्च तक्षयीतं तदर्थकृत् ॥४३॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधातचिकित्साः ८]

Intake of the seeds of *khadirī* along with water cures *mūtrāghāta* and *asmarī* (stone in urinary tract). These ailments are also cured by the intake of the root of *rudra jaṭā* along with butter-milk.

“मूत्रे विवदे कर्पूरचूर्णं लिङ्गे प्रवेशयेत् ॥४४॥”

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधातचिकित्साः ९]

If there is obstruction to the passage of urine; then the powder of camphor should be inserted into the urethra.

1. मूलस्य संरोधम् इति आकरे पाठः ।

2. तदर्थकृत् इति प्रथमपुस् के पाठः ।

“शृतशीतपयोऽन्नाशी चन्दनं तण्डुलाम्बुना ।

पिवेत्सर्शकरं श्रेष्ठमुष्णवाते¹ सशोणिते² ॥४५॥”

[योगरत्नाकर : मूत्राधातचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६५]

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधाताधिकार : ६]

For the treatment of *usṇa vāta* associated with bleeding, sandal wood powder should be given along with rice-wash and sugar. The patient should take boiled and cooled milk as diet.

शीतावगाहश्च बस्तिश्चोष्मवातनिवारणः ।

“कूलमाण्डकरसश्चापि पीतः सक्षारशक्तरः³ ॥४६॥”

Cold bath and medicated enema with cooling drugs cure *usṇa vāta*. Intake of the juice of *kūṣmāṇḍa* along with *ksāra* (alkali preparation) and sugar is also useful in this condition.

“स्त्रीणामतिप्रसङ्गे न शोणितं यस्य सिद्ध्यते ।

मैथुनोपरमश्चास्य वृंहणीयो हितो⁴ विधिः ॥

ताम्रचूडवसातैलं हितं चोत्तरबस्तिषु ॥४७॥

1. ०वात विनाशनम् इति आकरे पाठः ।

2. सशोणितम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. द्रष्टव्यम्—भैषज्यरत्नावली : मूत्राधाताधिकार : ७ ।

4. विधिमंतः इति आकरे पाठः ।

5. क. “ताम्र०.....०वस्तिषु” पाठोऽयं प्रथमपञ्चमषष्ठपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

ख. “पिट्टाखुवचंकोष्णेन कांजिकेन प्रलेपयेत् ।

वृहन्मूत्रान् निहन्त्याशु रंभाकन्दं तथैव च ।

सीपचूडरसातैलं हितं चोत्तरबस्तिषु ।”

पाठोऽयं पञ्चमषष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

If there is bleeding through urethra because of excessive indulgence in sex, the patient should be given nourishing therapy, and thereafter, he should go for sexual intercourse. Such a patient should be administered *uttara basti* (douche through genital tract) with the help of the oil collected from the fat of cock.

१ स्वगुप्ताकलमृद्वीकाकृष्णेक्षुरसितारजः ।
 २ समां समर्द्धभागानि क्षीरक्षीद्रघृतानि च ॥४८॥
 ३ सर्वे ४ सम्यग्विमर्द्याक्षमात्रां लीद्वा पयः पिवेत् ।
 हन्ति शुक्रशबोत्थाच्च दोषान् वंच्यासुतप्रदम् ॥४९॥”

[योगरत्नाकरः मूत्राधातचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ६५-६६]

The powder of the fruit of *svayam guptō*, *mīdyikā*, *krṣṇā* *ikṣuraka* and *sitā*, taken in equal quantities should be added with half the quantity of each of milk, honey and ghee. All these should be triturated properly. This linctus should be administered in a dose of one *akṣa* followed by milk. This cures all diseases caused by diminution of semen. This also cures sterility in women.

“चित्रकं सारिवा चैव बला कालानुसारिवा ।
 द्राक्षा विशाला पिप्पल्यस्तथा च त्रिफला भवेत् ॥५०॥
 तथैव मधुकं दद्यात् दद्यादामलकानि च ।
 घृताढकं पचेदेभिः कल्कैरक्षसमन्वितः ॥५१॥

1. सुगुप्ताः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
2. समानमर्द्धभागानि इति आकरे पाठः ।
3. सर्वे इति आकरे पाठः ।
- ०मध्याक्षमानं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

क्षीरद्रोणे जलद्रोणे तत्सद्धमवतारयेत् ।

शीतं परिलृतञ्चैव शर्कराप्रस्थसंयुतम् ॥५२॥

तुगाक्षीर्यांश्र तत्सर्वं मतिमान् प्रतिमिथयेत् ।

ततो मितं पिवेत् काले यथादोषं यथाबलम् ॥५३॥

वातरेताः पित्तरेताः श्लेष्मरेताश्च यो भवेत् ।

रक्तरेताः ग्रन्थिरेताः पिवेदिच्छब्दन्नरोगताम् ॥५४॥

जीवनीयञ्च वृद्ध्यञ्च सर्पिरेतन्महागुणम् ।

प्रजाहितञ्च धन्यञ्च सर्वरोगहरं परम् ॥५५॥

सर्पिरेतत्प्रयुज्ञाना स्त्री गर्भं लभते ध्रुवम् ।

असृगदोषान् जयेच्चापि योनिदोषांश्र संहतान् ॥

मूत्रदोषेषु सर्वेषु कुर्यादेतच्चकित्सितम् ॥५६॥”

॥ इति चित्रकाद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : मूत्राधाताधिकार : १७-२३]

Citrakādya Ghṛta

One *ādhaka* of ghee should be added with the paste of one *akṣa* of each of *citraka*, *sāriyā*, *balā*, *kālānusarī*, *drākṣā*, *viśālā*, *pippalī*, *triphalā*, *madhuka* and *āmalakī*, and one *drona* of each of milk as well as water. After cooking, the ghee should be cooled, and to this, one *prastha* of each of sugar and *tugā kṣīri* should be added and mixed well. Depending upon the strength

1. ○ रोगिताम् इति आकरे पाठः ।

2. सर्वरोगापहं शिवम् इति आकरे पाठः ।

3. लभतेऽचिरात् इति आकरे पाठः ।

of the patient and the nature of the aggravated *dosas*, this recipe should be administered in appropriate time in appropriate dose. This cures affliction of semen by *vāyu*, *pitta*, *kapha* and *rakta*. This is useful for patients suffering from *granthi retas* (semen with nodules). It promotes longevity and virility. It promotes progeny and fame and cures all types of diseases. It helps in the conception of women. It cures menorrhagea, diseases of female genital tract and all types of urinary disorders.

लवणांबु वरायुक्तं ससूतं यः पिवेन्नरः ।

तस्य नश्यन्ति वेगेन मूत्राधातास्त्रयोदशः ॥५७॥

The patient, who takes salt water mixed with decoction of *triphalā* and purified *pārada*, gets instantaneously cured of 13 types of *mūtrāghāta*.

तिलनिवपटोलानां ^२क्षारनीरेण यः पिवेत् ।

मदिरां तेन तेन स्युः त्वगेलोषणसंयुताम् ^३ ॥५८॥

Kṣāras (alkali preparations) of *tila*, *nimba* and *patola* should be added with water. Along with this alkaline water, *madirā* (a type of alcoholic drink) should be taken by adding *tvak*, *elā* and *usāṇa* which cures *mūtrāghāta*,

^४ओदनं रक्तशालीनां शर्करा च पयस्तथा ।

मूत्रकृच्छ्रे सदा योजयं पिष्टान्नं च विवर्जयेत् ॥५९॥

1. मूत्राधातस्त्रयोदशः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. क. क्षारनीरेण यः पिवेत् इति पंचमपुस्तके पाठः ।
ख. क्षरनीरेण यः पिवेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. ०संयुतम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. “ओदनं विवर्जयेत्” पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

Diet

Red variety of *sāli* rice, sugar and milk are always useful for a patient suffering from dysuria. The patient should avoid *pīṭāṇna* (pastries).

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये मूत्राघातनिदानचिकित्साकथनं नाम द्विचत्वा-
रिशत्तमो हर्षः ॥६०॥

Thus, ends the 42nd Chapter dealing with diagnosis and treatment of *mūtrāghāta* in *Ayurveda saukhya* of *Tadarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

१०१

General [संप्रभावशील व्यवहा]

The significant symptoms of *asmarī* (stone) in general are as follows:

प्रमुख इन परिवर्तनों के साथ यह अस्ति विकल्प विशेषज्ञता के साथ लाभदायक है। यह अस्ति विकल्प विशेषज्ञता के साथ लाभदायक है। यह अस्ति विकल्प विशेषज्ञता के साथ लाभदायक है। यह अस्ति विकल्प विशेषज्ञता के साथ लाभदायक है।

CHAPTER VIII

अथ अश्मरीनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Asmarī (Stone in Urinary Tract)

वातपित्तकफ्स्तमश्वतुर्थो शुक्रजायपरा ।

प्रायः इलेष्माश्रयाः सर्वा अश्मर्यः स्युर्यमोपमाः ॥१॥

Varieties

Asmarī (stone) is of four types, viz. *vātiika*, *paittika*, *kaphaja* and *shukraja* (seminal). All the varieties of *asmarī* are dominated by *kapha* and these are like *yama* (the god of death).

1. This is the beginning of the 47th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :

शिलोवायोच्छानामवेक्ष्यविस्मितान्त्रजौकसोबोधयदच्छ्रदं पिता ।
यंगर्यवाक्यैः सददा तु मूर्मिये हरिः शिवं विप्रविहं गपादये ॥

“विशोषयेद्बस्तिगतं सशुक्रं मूत्रं सपित्तं पवनः कफं वा ।

यदा तदाऽशमर्युपजायते तु क्रमेण पित्तेष्विव रोचना गोः ॥२॥”

[चरक : चिकित्सा २६:३६]

Pathogenesis

When *vāyu* dries up urine along with semen, *pitta* and *kapha* located in the urinary bladder [the term *basti* generally refers to urinary bladder, but in the present context it includes kidneys and ureters], then *aśmaris* (stones) are formed gradually as *gorocanā* (solidified cattle bile or biliary stone in the cattle) is gradually formed in the cattle.

CHAPTER VII

“नैकदोषाश्रयाः सर्वाः अथासां पूर्वलक्षणम् ।

बस्त्याध्मानं तदासन्नदेशेषु परितोऽतिरुक् ।

मूत्रे बस्तसगन्धत्वं मूत्रकृच्छ्रु ज्वरोऽहृच्छिः ॥३॥

Premonitory Signs and Symptoms

All these varieties of stone are not based exclusively upon a single *dosa*. Its premonitory signs and symptoms are distension in the region of urinary bladder, excruciating pain around the urinary bladder region, smell of urine like that of the goat, dysuria, fever and anorexia.

सामान्यलिङ्गः रुद्धनाभिसेवनीबस्तिमूर्धंसु ।

विशीर्णधारं मूत्रं स्यात्तया मार्गं निरोषिते ॥४॥

1. अश्मर्याः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. मार्गंनिरेषने इति आकरे पाठः ।

तद्व्यपायात्सुखं मेहेदच्छं गोमेदकोपमम् ।

तत्सङ्क्षोभात्क्षते साम्रायासाच्चातिरुभवेत् ॥५॥

General Signs and Symptoms

The signs and symptoms of *asmari* (stone) in general are as follows :

1. Pain in umbilicus, suture which connects the umbilicus with the pelvis and above the region of urinary bladder ;
2. If the stone obstructs the urinary passage, the urinary flow will be in several lines ;
3. When the obstruction is over, the patient passes urine with ease. The urine may be transparent or cloudy like *gomedaka* (cat's eye) ; and
4. If there is injury because of the impact of the stone, then blood passes along with urine and there is excruciating pain.

तत्र वाताद्भूशं ^२त्वार्तो दन्तान् ^३वादति वेषते ।

मृदगाति मेहनं नाभिं पीडयत्यनिशं क्वणन् ^४ ॥६॥

सानिलं मुञ्चति शक्तन्मुहुर्महति विन्दुशः ।

इयावारुणाश्मरी चास्य स्पाच्चिता कण्टकंरिव ॥७॥

1. तत्र संक्षोभात् कृते इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क. व्याप्तो इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. ०मृशात्यर्तो इति आकरे पाठः ।

3. खादति इति आकरे पाठः ।

4. क. क्वणत इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. ०क्वणान् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

Signs and Symptoms of Vātika Stone

If stone is formed because of excessive aggravation of *vāyu*, then the following special signs and symptoms are manifested :

1. Excruciating pain ;
2. Trembling of both the jaws as a result of which teeth of the one jaw strike against the teeth of the other jaw to produce sound ;
3. The patient rubs his genital organ and umbilicus and always presses these areas ;
4. He passes stool with lot of flatus and frequently passes urine in drops ;
5. The colour of the stone is grayish-pink with sharp projections.

पित्तेन दहृते वस्तिः पच्यमान इवोष्मवान् ॥

भल्लातकास्थिसंस्थाना रक्तपीताऽसिताऽश्मरी ॥८॥

Signs and Symptoms of Paittika Stone

If the stone is caused by aggravation of *pitta*, then the following special signs and symptoms are manifested :

1. Burning sensation in the urinary bladder ;
2. The patient feels as if the bladder is getting suppurated and there is heating sensation ; and
3. The stone is red, yellow or black in colour and it looks like a seed of *bhallātaka*.

1. रक्तपीताशिताऽश्मरी इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

वस्तिनिस्तुद्यत इव श्लेषणा शीतलो गुरुः ॥

अश्मरी महती श्लकणा मधुवर्णाऽथवा शिता ॥६॥

Signs and Symptoms of Kaphaja Stone

If the stone is caused by the aggravation of *kapha*, then the following special signs and symptoms are manifested.

1. Pain in the region of urinary bladder with cooling sensation and heaviness; and
2. The stone is of big size and smooth and it's colour is like that of honey or white.

एता भवन्ति वालानां तेषामेव च भूयसा ॥

आश्रयोपचयात्पत्वाद्ग्रहणाहरणे सुखाः ॥१०॥

Generally, young people get afflicted by the above mentioned three types of stones. It is easy to hold and bring out these stones because these are smaller in size and less of *doshas* are involved in their causation.

शुक्राश्मरी तु महतां जायते शुक्रधारणात् ।

स्थानाच्युतमसुक्तं हि मुष्कयोरन्तरेऽनिलः ।

शोषयत्युपसङ्गृह्ण्य शुक्रं तच्छुक्राश्मरी ॥११॥

वस्तिरुक्तृच्छ्रूमूत्रत्वं मुष्कश्वययुकारिणी ।

तस्यामुत्पन्नमात्रायां शुक्रमेति विलीयते ॥१२॥

1. शिता इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क. ग्रहणीहरणे इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. ग्रहणीहरणे इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. तच्छुक्रमश्मरी इति आकरे पाठः ।

Signs and Symptoms of Šukrāśmari

Suppression of the urge for the ejaculation of semen is cause for the manifestation of stone by the semen in adults. If the semen is out from its own place i.e. testicles but could not be ejaculated then *vāyu* located between the two testicles afflicts the semen and makes it compact as a result of which *śukrāśmari* (seminal stone) is formed. In such cases, there will be pain in urinary bladder, dysuria and oedema in testicles. When these seminal stones are formed, the semen which is subsequently ejaculated does not come out but get mixed up with the urine.

पीडिते त्वबकाशेऽस्मिन् अशमर्यैव च शक्रा ।

अ^१णुशो वायुना भिन्ना सा ^२तस्मन्ननुलोमगे ।

निरेति सह मूत्रेण प्रतिलोमे विवर्धयते ॥१३॥”

[अष्टाङ्गहृदयः : निदान ६:७-१६]

Šarkarā (Gravels)

When the space between the particles of the stone is pressurised, small gravels are formed. This pressure is brought about by *vāyu* which breaks stones into small particles. If these particles move downwards, then they come out through the urine. If, however, these particles move upwards, then they obstruct the passage of urine.

“मूत्रलोतःप्रवृत्ता सा सक्ता कुर्यादुपद्रवात् ॥

दैर्घ्यं सदनं काश्यं कुक्षिशूलमयारुचिम् ॥१४॥

1. अतुशो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. त्वस्मन्ननुलोमगे इति आकरे पाठः ।

3. निरोति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. मूत्रलोतः श्रिता सा तु सक्ता इति आकरे पाठः ।

पाढुत्वमुष्णवातं च तृष्णां हृत्पीडनं वमिम् ।

प्रसूननाभिवृषणं रुद्धमूत्ररुजान्वितम् ।

अश्मरी क्षययत्याशु सिकता शक्तरान्विताः ॥१५॥

॥अश्मरीनिदानन् ॥१६॥

[योगरत्नाकरः अश्मरीनिदानः पृष्ठ ६६-७०]

Complications

When the stone, while passing down through the urinary channel, gets obstructed it causes several complications like weakness, prostration, pain in the pelvic region, anorexia, anemia, *usna vāta* (burning micturition), thirst, pressure in the cardiac region, vomiting, oedema in umbilicus and scrotum, obstruction to the passage of urine and painful micturition. The stone, in due course of time gets broken into small particles, viz. gravels and sands.

Thus, ends the diagnosis of *asmari* (stone).

“अथ सुभूतः—

चतत्रोऽस्मर्यो भवन्ति; इलेष्माधिष्ठानाः; तद्यथाश्लेष्मणा,
पित्तेन, वातेन, शुक्रेण चेति ॥१७॥

According to Suśruta

There are four types of *asmari* (stone) all of which are based on *kapha*. These four varieties are *kaphaja*, *pittaja*, *vāta ja* and *sukraja* (seminal).

तत्रासंशोधनशीलस्थापथ्यकारिणः प्रकृपितः इलेष्मा
मूत्रसंपृक्तोऽनुप्रविश्य बस्तिमश्मरीं जनयति ॥१८॥

1. वमिः इति आकरे पाठः । प्रतिपादितम् ।
2. वद्धमूत्रं इति आकरे पाठः ।

In a person who does not cleanse his body and who indulges in unwholesome diet, *kapha* gets aggravated. This aggravated *kapha* mixed with urine comes to the bladder to cause stone.

**तासां पूर्वरूपाणि—ज्वरो बस्तिपीडारोचकौ मूत्रकृच्छ्रं बस्ति-
शिरोमुळकशेफसां वेदना कृच्छ्रावसादो बस्तगंधित्वं
मूत्रस्येति ॥१६॥**

Its premonitory signs and symptoms are fever, pain in urinary bladder, anorexia, dysuria, pain in *basti sīras* (kidneys), scrotum and male genital organ, extreme prostration and smell of the urine like that of goat.

**यथास्ववेदनावणं दुष्टं सान्द्रमथाविलम् ।
पूर्वरूपे ततः कृच्छ्रान्मूत्रं सूजति मानवः ॥२०॥**

During the premonitory stage, depending upon the nature of the *dosas* involved, different types of pain appear and the colour of the urine varies. The urine becomes thick and cloudy. The patient passes urine with difficulty.

**अथ जातासु नाभिबस्तिसेवनीमेहनेष्वन्यतमस्तिमन् मेहतो वेदना
मूत्रधारासङ्गः सहधिरमूत्रता मूत्रविकरणं गोमेदकप्रकाश-
मत्याविलं ससिकतं विसूजति; [धावनलङ्घनप्लवनपृष्ठ्यानो-
षणाध्वगमनेश्च वेदना भवन्ति] ॥२१॥**

1. शोफसां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. पूर्वरूपेऽमनः इति आकरे पाठः ।

3. “धावन०—भवन्ति” पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

After the stone is manifested, there is excruciating pain in umbilicus, urinary bladder, *sevanī* (suture between umbilicus and pelvic region) or male genital organ, sudden obstruction to the flow of urine, passing of blood along with urine, change in the colour of the urine, passing of excessively cloudy urine like *gomedaka* along with small gravels and pain during running, jumping, swimming, travelling by riding over an animal, *uṣṇa* (exhaustion ?) and walking a long distance.

तत्र इलेष्माश्मरी इलेष्मलमन्नमध्यवृत्तोऽस्थ्यर्थमुपलिप्य
 परिवृद्धिं प्राप्य बस्तिमुखमधिष्ठाय स्रोतो निरुणद्धि, तस्य
 मूत्रप्रतिघातात् दाह्यते भिद्यते निस्तुद्यत इव च बस्तिर्गुरुः
 शीतश्व भवति; अश्मरी चात्र श्वेता स्निग्धा महती कुकुटाण्ड-
 प्रतीकाशा मधूकपुष्पवर्णा [वा^३] भवति, तां इलंपिमकीमिति
 विद्यात् ॥२२॥

Kaphaja type of stone in a patient indulging in *kapha* aggravating diet gets more of layers deposited over it as a result of which its size gets enlarged. This stone gets lodged in the mouth (opening) of the urinary bladder and obstructs the passage of urine because of which there is pain as if the urinary bladder is getting twisted, ruptured and punctured. The urinary bladder becomes heavy and cool. The stone is white in colour, unctuous, large in size like the egg of hen in shape or like the flower of *madhūka*. This should be diagnosed as *kaphaja* type of *aśmari* (stone).

- ०मुपलिप्याधः इति आकरे पाठः ।
- बस्तिर्गुरुश्च मवति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
- पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

पित्तयुतस्तु इलेष्मा संघातमुपगम्य यथोक्तां परिवृद्धि प्राप्य
 बस्तिमुखमधिठाय ल्लोतो निरुणद्धि, तस्य मूत्रप्रतिघातादृष्ट्यते
 चूष्यते दह्यते पच्यते ल्लुष्यते इव बस्तिरुष्णवातश्च भवति;
 अश्मरी वा सरक्ता पीतावभासा कृष्णा भल्लातकास्थिप्रतिमा
 मधुवर्णा वा भवति, तां पैत्तिकीमित विद्याति ॥२३॥

Kapha associated with *pitta* enters into the compact mass of the stone and causes enlargement of its size. This stone gets lodged in the mouth (opening) of the urinary bladder and obstructs the passage of urine. Because of the obstruction to the passage of urine, there will be sensations as if getting heated, absorbed, burnt, suppurated and dribbling. There will be burning sensation during micturition. The stone is either red or yellowish or black in colour like a fruit of marking-nu (*bhallūtaka*). The stone may also have the colour of honey. This should be diagnosed as *paittika* type of stone.

वातयुष्ठस्तु^३ इलेष्मा संघातमुपगम्य यथोक्तां परिवृद्धि प्राप्य
 बस्तिमुखमधिठाय ल्लोतो निरुणद्धि, तस्य मूत्रप्रतिघातात्तीव्रा
 वेदना भवति, तदाऽत्यर्थं^५ पीड्यमानो दन्तान् खादयति, नार्भं^६
 पीड्यति, मेढ़ं^७ मृद्नाति, पायं स्पृशति, विवर्तते, विदहति,

-
1. पच्यत इव इति आकरे पाठः ।
 2. चात्र इति आकरे पाठः ।
 3. वातयुतस्तु इति आकरे पाठः ।
 4. श्रोतो इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
 5. तदाऽत्यर्थं इति प्रथम द्वितीय पुस्तक योः पाठः ।
 6. खादति इति आकरे पाठः ।
 7. प्रमृद्नाति इति आकरे पाठः ।
 8. विशर्वते इति आकरे पाठः ।

वातमूत्रपुरीषाणि कृच्छ्रेण चास्य महता निश्चरति; अश्मरी चात्र
इयावा परुषा विषमा खरा कदम्बपुष्पवत्कण्टकाचिता भवति; तां
वातिकीमिति विद्यात् ॥२४॥

The aggravated *vāyu* along with *kapha* enters into the mass of stone and increases its size. When this stone gets lodged in the mouth of the bladder, it obstructs the urinary flow and causes excruciating pain. Because of excruciating pain, the patient presses his teeth, applies pressure on his umbilicus, rubs his genital organ, touches his anus, gets twisted and feels burning sensation. His flatus, urine and stool come out with considerable difficulty. The stone of this type is grayish, dry, uneven and rough. It is covered with sharp projections like the flower of *kadamba*. This should be diagnosed as *vātika* type of stone.

² प्रायेण्टास्तिस्तोऽश्मर्यो दिवास्वप्नासमशनाध्यशनशीतस्तिनगध-
गुरुमधुराहारप्रियत्वाद्विशेषेण बालानां भवन्ति; तेषामेवाल्पवस्ति-
कायत्वादनुपचितमांसत्वाच्च वस्ते: सुखग्रहणाहरणा भवन्ति ।
[³ महतां तु शुक्राश्मरी शुक्रनिमित्ता भवति] ॥२५॥'

[सुश्रुत : निदान ३ : ३-११]

1. मेहतो निःसरन्ति इति आकरे पाठः ।
2. क. प्रायशो एतास्तिस्तोशमर्यो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
ख. प्रायशोष्टास्तिस्तोऽश्मर्यो इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
3. ० सनसीत० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
4. “महतां—भवति” पाठोऽयं आकरे अधिकमुपलभ्यते ।

All these three varieties of stone generally occur by sleep during day time, irregular diet, intake of food before the previous meal is digested and by habitually taking cooling, unctuous, heavy and sweet food. These types of stone specially occur in young persons. In view of the smaller size of their urinary bladder and fleshy bladder, stones in these patients could be gripped and removed with ease. In adults *sukrāśmari* (seminal stone) is caused because of the affliction of their semen.

आत्रेयात्—

मूत्राविष्टः चयति^१ सुरतं कुरुते यदि

मूत्रेण सहितं शुक्रं च्यवते गर्भसंभवे ।

यस्य यस्य च देहस्य तच्च तत्र प्रवर्तते ॥२६॥

मूत्रं मूत्रस्य संस्थाने करोति त्रिकचं धनम् ।

सोष्यसाध्यो मूत्रगदो वाल्याद् भवति मानुषे ॥२७॥

According to Ātreya

If a person having the urge for urination enters into sexual intercourse then semen comes out along with urine. If conception takes place by such semen, then, with the part of the semen which is afflicted in this process, the offspring gets afflicted. The urinary bladder and *trika* (lumbo-sacral joint) of the child is specially affected and the child passes thick urine. This ailment, even in children, is incurable. [There are several mistakes in these verses].

1. मूत्रविष्टोसरे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. पयति इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

3. क. तृकचं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

ख. वृक्त्वं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

तारुण्येऽपि प्रजायते विपरीतरते कृते
 शुक्रं प्रचलितं यच्च स्त्री शुक्रं यच्च मुचति ॥२८॥
 पुनर्भेदे प्रविशति वातेनाशोषितं च तत्
 दृष्ट्वा प्रतिपद्येत मूत्रद्वारं प्रहृष्यते^३ ॥२९॥
 इति तेन मूत्रप्ररोधं वा जायते तीव्रवेदना ।
 अण्डसंधिस्थिता सा च शक्करा शस्त्रसाधिनी^४ ॥३०॥
 अण्डसंधिस्थिता सा च शक्करा शस्त्रसाधिनी^५ ॥३०॥

Stone is also formed in adults because of *viparīta rati* (having sexual intercourse with the man sleeping below and woman above him). The semen of the man and the *stri sukra* (vaginal discharge of the woman) enter into the urinary bladder of the man. This semen gets dried up by *vāyu* to form a stone which obstructs the urinary passage as a result of which urination gets obstructed. The patient gets excruciating pain. The stone in this case is lodged at joint between the scrotum and urethra. It might break into small gravels. This is curable by surgery.

सुश्रूतात्

“महतां तु शुक्राश्मरी शुक्रनिमित्ता भवति ॥
 मैथुनाभिधातादतिमैथुनाद्वा शुक्रं चलितमनिर्गच्छद्विमार्गं-
 गमनादनिलोऽभिहितः संगृह्ण मेद्वृष्टयोरन्तरे संहरति, संहृष्य

1. तरुण्यपि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. रेतै इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
3. प्रहृष्यतिति तेन इति पंचमपुस्तके पाठः ।
4. ०मा इति पंचमेतरपुस्तकेषु पाठः ।
5. सक्करा इति पंचमपुस्तके पाठः ।
6. ०मिहितः इति आकरे पाठः ।
7. संहृष्य इति आकरे पाठः ।

स्रोपशोषयति, सा मूत्रमार्गमावृणोति मूत्रकृच्छ्रं वस्तिवेदनं
वृषणयोश्च श्वययुमापादयति, पीडितमात्रे च तस्मिन्नेव प्रविलय-
मापद्यते ॥३१॥”

[सुश्रुत : निदान ३ : १२]

According to Suśruta

In adults *Sukrāśmarī* (seminal stone) is produced as a result of the affliction of the semen.

Because of the injury during intercourse or because of excessive intercourse, the semen which is already exuded from the testicles does not get ejaculated through the normal channel but goes astray into the urinary bladder where it gets afflicted by *vāyu*. This afflicted semen gets accumulated between the *medhra* (male genital organ) and scrotum and then gets dried up. This stone obstructs the urinary channel, causing thereby dysuria, pain in urinary bladder and oedema in the scrotum. If pressure is applied, the stone gets broken in that place.

खरनादः

पूर्वं वामे कटिदेशे वेदना समुदीर्यते ।
सफेनं शक्कराचूर्णं ^३ मूत्रं सृजति शक्करा ॥३२॥
“तां शुक्राश्मरीनिति विद्यात् ॥३३॥”

[सुश्रुत : निदान ३ : १२]

1. मूत्रमार्गं मान्तृणेति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ०माप्सदयति इति प्रथमपृष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

3. ०दीर्यती इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

4. चूर्णमूत्री इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

धावनलंघनप्लवनपृथयानोष्णाध्वगमनेश्चास्य वेदना भवति ॥३४॥

According to Kharanāda

In the beginning, pain starts in the left lumbar region and the patient passes foamy urine along with gravels. This condition is called *śukrāśmarī* (seminal stone). The patient gets pain by running, jumping, swimming, riding on the back of animals exposure to heat and walking a long distance.

“भवन्ति चात्र

शक्रासिकतामेहो भस्माल्योऽश्मरिवैकृतम् ।

अश्मर्या शक्रा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जनवेदना ॥३५॥

पवनेऽनुगुणे सा तु निरेत्यल्पा विशेषतः ।

सा भिन्नमूर्तिवर्तिन शक्रेत्यभिधीयते ॥३६॥

Thus, it is said :

Sarkarā meha, sikatā meha and *bhasma meha* are the different forms of *aśmarī* (stone in the urinary bladder). *Aśmarī* (stone) and *sarkarā* (gravel) have similar signs, symptoms and pain. If there is downward movement of wind, then this stone or gravel comes out through the urine particularly if this is smaller in size. Because of *vāyu*, the stone gets broken into small pieces and this condition is called *sarkarā* (gravel).

1. क. ०नोष्णधूगमनें० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. धावनलंघनप्लवनतीक्षणपानोष्णाध्व० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. च वेपयु इति आकरे पाठः ।

हृत्पीडा सविथसदनं कुक्षिशूलं सवेपथुः ।

तृष्णो^१ द्वर्बगोऽनिलः काण्ड्यं दौर्बल्यं पाण्डुगात्रता ।

अरोचकाविपाकौ च^३ शक्तिरात्मा^४ भवन्ति हि ॥३७॥

Signs and Symptoms of Šarkarā

Pain in the cardiac region, weakness in thighs, pain in pelvic region, trembling, thirst, upward movement of the *vāyu*, grayish coloration, weakness, pale body, anorexia and indigestion—these are the signs and symptoms of *Šarkarā* (gravel in the urinary tract).

मूत्रमार्गप्रवृत्ता^६ सा सक्ता कुर्यादुपद्रवान्^७ ।

दौर्बल्यं सदनं काश्यं कुक्षिशूलमरोचकम् ॥३८॥

Complications

When these gravels come into the channel of urine and cause obstruction, then this gives rise to several complications like weakness, prostration, emaciation, pain in the pelvic regions, anorexia, anemia, burning micturition, thirst, pressure in the cardiac region and vomiting.

1. कृष्णोर्यमोनिलः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. काण्ड्यं इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. तु इति आकरे पाठः ।

4. क. शक्तिरात्मा इति आकरे पाठः ।

5. च इति आकरे पाठः ।

6. मूत्रमार्गं प्रवृत्ता इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

7. कुर्यादुपद्रवात् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

पाण्डुत्वमुण्डवातं च तृष्णां हृत्पीडनं वर्मीम् ।

^१ नाभिपृष्ठकटीमुष्कगुदवंक्षणशेफसाम् ॥३६॥

^२ एकद्वारस्तनुत्वक्तो मध्ये वस्तिरथोमुखः ।

अलाब्वा इव रूपेण ^३ शिरास्नायुपरिग्रहः ॥४०॥

Urinary Bladder

The urinary bladder is located in the centre of umbilicus, back, lumber region, testicles, anus, pelvic regions and *sephas* (pudendum). It has a thin covering and it faces downwards with one opening. In shape, it is like a gourd (*alabu*). It is full of vessels and ligaments (or it is fastened to the other abdominal viscera with the help of vessels and ligaments).

वस्तिरस्तिशिरश्चैव पौरुषं वृवणी गुदं ।

^५ एकसंबंधना होते गुदास्थविवराश्रिताः ॥४१॥

^६ मूत्राशयो मलाधारः प्राणायतनमुत्तमम् ॥४२॥

Basti (urinary bladder), *basti śiras* (kidneys), *pauruṣa* (prostrate gland), two *vṛṣas* (testicles) and *guda* (anus) are interconnected and all these are located in the pelvic region. The urinary bladder is a receptacle of waste products and it is one of the important vital organs.

1. क. माभिं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. ०कटी मुधुगुदवंक्षण० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. द्वास्तनुत्वक्तो इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

3. सिरा० इति आकरे पाठः ।

4. गुदः इति आकरे पाठः ।

5. एकसंबन्धिनो इति आकरे पाठः ।

6. मूत्राशयो इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

7. मलाधारा इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

पव्राशयगतास्तत्र नाल्यो मूत्रबहास्तु याः ।

तर्पयन्ति तु ता मूत्रं सरितः सागरं यथा ॥४३॥

सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते मुखान्यासां सहस्रशः ।

नाडीभिरुपनीतस्य मूत्रस्यामाशयान्तरात् ॥४४॥

Urine Formation

As the sea is supplied with water by rivers, similarly various fine channels coming from the colon and carrying urine supply this urine to the bladder. Since these channels are very subtle, the openings of thousands of these channels are not visible while they carry urine from the *āmāsaya* (intestines).

जाग्रतः स्वपतश्चैव स निःस्थन्देन पूर्यते ।

आमुखात्सलिले न्यस्तः पाश्वैभ्यः पूर्यते नवः ॥

घटो यथा तथा विद्धि बस्ति मूत्रेण पूर्यते ॥४५॥

As a new jar kept floated in water gets filled up with water from its sides through its numerous pores, similarly, the urinary bladder gets filled up with urine through these innumerable channels by the process of exudation while the person is awake and sleeping.

एवमेव प्रवेशेन वातः पित्तं कफोऽपि वा ।

मूत्रयुक्तमुपस्नेहात् प्रविश्य कुरुतेऽस्मरीम् ॥४६॥

1. सरिताः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. स्वपतस्यैव इति पञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

3. नरः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

4. मूत्रयुक्त उपस्नोहा प्रविश्य इति प्रथम पञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

5. कुरुतेऽस्मरीन् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Similarly, *vāyu*, *pitta* and *kapha* enter into the bladder along with urine because of *upasneha* (exudation) to produce *aśmari* (stone).

अप्सु स्वच्छास्त्रपि यथा निषिक्तासु नवे घटे ।

कालान्तरेण पञ्चः स्यादश्मरीसंभवस्तथा ॥४७॥

As clear water collected in a new jar gets muddy after the passage of time, similarly, stones are formed in the urinary bladder.

संहन्त्यापो यथा दिव्या मारुतोऽग्निश्च वैद्युतः ।

तद्वद्वलासं बस्तिस्थमूष्मा संहन्ति सानिलः ॥४८॥

As the water vapour in the sky gets condensed to form hail stones because of wind, fire and lightening, similarly, the *kapha* in the urinary bladder gets condensed to form stone by the impact of *pitta* (heat) and *vāyu* (wind).

मारुते प्रगुणे वस्तौ मूत्रं सम्यक् प्रवर्तते ।

विकारा विविधाश्चापि शुक्रदोषास्तर्यंव च ।

मूत्रदोषाश्च ये केचित् वस्तावेव भवन्ति ते ॥४९॥”

॥ अश्मरीनिदानम् ॥५०॥

[सुश्रुत : निदान ३ : १३-२८]

If *vāyu* is in normal state, then urination takes place properly. In its abnormal condition, it produces various types of urinary and seminal disorders in the urinary bladder.

1. सहति सानिलः इति प्रथमपचमपुस्तकयोः पाठः ।

2. हि इति आकरे पाठः ।

Thus, ends the diagnosis of *asmari* (stone in the urinary tract).

“अश्मरी दारुणो व्याधिरन्तकप्रतिमो मतः ।

अौषधेस्तरुणः साध्यः प्रवृद्धो छेदमहंति ॥५१॥

[भैषज्यरत्नावली : अश्मर्यधिकार : १]

Line of Treatment

Asmari is a serious disease like *yama* (the god of death). The freshly occurring disease is curable by the administration of drugs but the chronic condition needs surgical intervention.

तस्य पूर्वेषु रूपेषु स्नेहादि क्रम इत्यते ।

तेनास्थापयनं यान्ति व्याधेर्मूलान्यशेषतः ॥५२॥

[सुश्रुत : चिकित्सा ७ : ३-४]

During its premonitory stage, the patient should be administered oleation therapy, etc. by which the stone gets reduced in size and disease gets completely uprooted.

“^३शुण्ठ्यग्निमन्थपाषाणशिप्रुवरुणगौक्षुरः ।

^४अभ्यारग्वधफलैः क्वाथं कुर्याद्विचक्षणः ॥५३॥

रामठक्षारलवणचूर्णं दत्त्वा पिवेन्नरः ।

अश्मरीमूत्रकृच्छ्रुत्नं दीपनं पाचनं परम् ॥

1. प्रवृद्धेशेदमहंति इति आकरे पाठः ।

2. इत्यते इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

3. “शुण्ठ्यग्निं—मेद्ग्राम्” पाठोऽयं पष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

4. काइमर्यारग्वधफलैः क्वाथं कृत्वा विचक्षणः इति आकरे पाठः ।

हन्यात्कोष्ठाश्रितं वातं कट्युरुगुदमेद्गम् ॥५४॥”

[भैषज्यरत्नावली : अश्मर्यधिकार : ११-१२]

Intake of the decoction of *sunthi*, *agni mantha*, *pāṣāṇa bheda*, *sigru*, *varuṇa*, *gokṣura*, *abhaya* and fruit of *āragvadha* along with the powder of *rāmaṭha* (*hirigu*), *kṣāra* (alkali preparation) and *lavana* (rock-salt) cures *aśmarī* and dysuria. It stimulates the power of digestion and promotes *pācana* (cooking of uncooked food). It cures aggravated *vāyu* located in the gastro-intestinal tract, lumber region, thighs, anus and pudendum.

“पाषाणभेदो वसुको वशिरास्मांतकौ तथा ॥

शतावरी स्वदंडा च बृहती कंटकारिका ॥५५॥

कपोतवक्राऽर्त्तगलः कच्चकोशीरकुथकः ।

वृक्षादनी भल्लूकश्च वरुणः शाकजं फलम् ॥५६॥

यवाः कुलत्याः कोलानि कतकस्य फलानि च ।

ऊषकादि प्रतीवापमेषां ववार्थर्घृतं कृतम् ॥

भिनति वातसंभूतामश्मरीं शिप्रमेव तु ॥५७॥

क्षारान् यवागू यूषांश्च कषायाणि पर्यांसि च ।

भोजनानि च कुर्वीत वर्गोऽस्मिन् वातनाशने ॥५८॥”

[सुश्रुत : विकित्ता ७ : ५-६]

Treatment of Vātika Stone

Ghee cooked with *pāṣāṇa bheda*, *vasuka*, *vaśira*, *asmāntaka*, *śatāvarī*, *śvadamṣṭrā*, *bṛhatī*, *kanṭakārikā*, *kapota vakrā*, *ārtagala*,

1. कपोतकतिगलः कच्चकोशीरकुथकः इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

kaccaka, usīra, kunthaka, vṛkṣādani, bhallūka, varuṇa, fruit of *śāka*, *yava*, *kulattha*, *kola*, fruit of *kataka* and drugs belonging to *uṣakādi* group quickly breaks the stone (*aṣmari*) caused by aggravated *vāyu*. The patient should take *kṣārāś* (alkali preparations), *yavāgū* (thick gruel), vegetable soups, decoctions and milk prepared of the above mentioned *vāyu*-alleviating drugs.

“ऊषकं संधवं मृद्वी¹ कासीसद्यगुण्डुः ।

शिलाजतु कुलत्यं च ऊषकादिरुदाहृतः ॥५६॥

ऊषकादिः कफं हन्ति गणो मेदविनाशनः ।²

अश्मरीशकं रामूत्रकृच्छृङ्घनः कफमूत्रनुत् ॥६०॥”³

॥ ऊषकादिः ॥

[भैषज्यरत्नावली : अश्मर्यथिकार : १४-१५]

Uṣakādi Group of Drugs

Uṣaka, saindhava, mṛdvīkā, both the varieties of *kāsisa*, *guggulu*, *śilā jatu* and *kulattha*—these drugs taken together are called *uṣakādi gaṇa* or group. These drugs alleviate *kapha*, reduces fat, cures stone as well as gravel in urine, dysuria and affliction of urine by *kapha*.

“वरुणस्य त्वचं श्वेष्टुं शुण्ठीगोक्षुरसंयुताम् ।

यवक्षारगुडं दस्वा कवाययित्वाऽपि वर्द्धितम् ॥

अश्मरीं वातजां हन्ति चिरकालानुबन्धनाम् ॥६१॥”

[भैषज्यरत्नावली : अश्मर्यथिकार : ४]

1. हिंग इति आकरे पाठः ।

2. तुत्थकञ्च इति आकरे पाठः ।

3. मेदोविशोषनः इति आकरे पाठः ।

4. ओमूत्रशूलघ्नं इति आकरे पाठः ।

The decoction of the bark of *varuṇa*, *sunṭhi* and *gokṣura* should be given by adding *yava kṣāra* and jaggery which cures *vātika* type of *aśmarī* even if it is there since a long time.

रुद्राक्षसकलं पिण्डवा कदलीकंदवारिणा ।

पीतं मधुकसंयुक्तं अचिरान्मूत्रोधनुत् ॥६२॥

The paste of *rudrākṣa* should be taken along with the juice of the rhizome of *kadali* by adding honey (or powder of *madhuka*) which instantaneously cures the obstruction to the passage of urine.

“कुशः काशः सरो गुंद्रा इत्कटो मोरटोऽस्मैभित् ।

दर्भो विदारी वाराही शालिमूलं त्रिकंटकः ॥६३॥

भल्लूकः पाटला पाठा पत्तूरोऽथ कुरण्टिका ।

पुनर्नवे शिरीषश्च ववथितास्तेषु साधितम् ।

घृतं शिलाजं मधुकं बीजैरिन्द्रीवरस्य च ॥६४॥

त्रिपुर्वर्धारुकादीनां बीजैश्चावापितं शुभम् ॥

भिनत्ति पित्तसम्भूतामश्मरीं क्षिप्रमेव तु ॥६५॥

Treatment of Paittika Stone

Ghee cooked with the decoction of *kuṣa*, *kāṣa*, *sara*, *gundrā*, *itkaṭa*, *moraṭa*, *aśma bheda*, *darbha*, *vidārī*, *vārāhi*, root of *sāli*,

1. शरो गुल्म उत्करो इति आकरे पाठः ।

2. ०स्मभित् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. शिकंटकः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. पुनर्नवा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. त्रिपुर्वर्धारुकाणां चा इति आकरे पाठः ।

tri kanṭaka, bhallūka, pāṭalā, pāṭhā, pattiāra, kuraṇṭikā, śveta punarnavā, rakta punarnavā and śiriṣa and the paste of silāja, madhuka and seed of indivara, trapuṣa, ervāruka, etc. instantaneously cures *paittika* type of stone (*aśmari*).

क्षारान् यवागूर्ध्वं पाश्च कथाया^१ इण पयांसि च ।

भोजनानि^२ कुर्वीत वगेऽस्मिन्पत्तनाशने ॥६६॥

The patient suffering from *paittika* type of stone should take food, viz. *kṣārās* (alkali preparations), *yavāgū* (thick gruel), vegetable soup, decoctions and milk preparations boiled with the above mentioned *pitta*-alleviating drugs.

गणे^३ वरुणकादौ तु गुग्गुलवेलहरेणुभिः ।

कुषुभद्रादिमरिचचित्रकः ससुराह्वयः ॥६७॥

एतम् सिद्धमजासपिरुषकादिगणेन च ।

भिनत्ति कफसम्मूतामश्मरी क्षिप्रमेव तु ॥६८॥

Treatment of Kaphaja Stone

Ghee prepared of goat's milk should be cooked with drugs belonging to *varuṇādi gaṇa*, *guggulu*, *elā*, *hareṇu*, *kuṣīha*, *bhadra*, etc., *marica*, *citraka*, *surāhvā*, and drugs belonging to *paruṣakādi gaṇa*. This instantaneously cures *aśmari* (stone) caused by *kapha*.

1. यवागूः पेयाश्च इति आकरे पाठः ।

2. प्रकुर्वीत इति आकरे पाठः ।

3. वगेऽस्मिन् पत्तनाशने इति आकरे पाठः ।

4. गणे इति प्रथमपुस्तके सुश्रुते च पाठः ।

5. कुष्ठमुस्ताह्व० इति आकरे पाठः ।

क्षारान् यवागूर्ध्वाश्र कषायाणि पर्यांसि च ।

भोजनानि च कुर्वीत वर्गेऽस्मिन् कफनाशने ॥६६॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा ७ : ६-१६]

[भैषज्यरत्नावली : ग्रन्थमर्यादिकार : ३५-४१]

Kṣārāś (alkali preparations), *yavāgū* (thick gruel), *yūṣa* (vegetable soup), decoctions and milk preparations added with the above mentioned *kapha*-alleviating drugs should be given as food to the patient suffering from *kaphaja* type of *aśmari* (stone).

कफाइमरीचिकित्सतमभिधाय शुक्राइमरी चिकित्सतं न पृथगुक्तवान्
आचार्यः ॥ ७० ॥

Having described the treatment of *kaphaja aśmari* the author (*ācārya*) has not described the treatment of *śukrāśmari* (seminal stone) separately.

1. यवागूः पेयाश्च इति आकरे पाठः ।

2. ‘वरुणांकुरं टकाशिग्रुः । वृहतीद्वय । वरी । ककुम । करंज
बिल्व । अरणी । ऋद्विभिः द्वि पवलयान्निमंथयुत यासमोरप्या
मवति गणः सकर्कटक मेषविषाणिकया गुलमेषु विद्रविषु वात-
वलासजेषु कोष्ठान्तरास्थितेषु शुलरुगातरेत्सु प्रायः कफानिला
विकारिति पीडितानामुक्तो नृणां वरुणादिरयं भिषग्भिः
॥ वरुणकादिः ॥”
—पाठोऽयं चतुर्थं पञ्चमवर्षठपुस्तकेषु अधिकमुपलभ्यते ।

भोजाचार्यस्तु पृथगुक्तवान्—

स्नेहाभ्यंगस्वेदनं तत्ततोयः

सेको नृणां देहसंबाहनानि ।

तिकतैः क्वायं रूषरणैः स्यान्निरुहः

शुक्राशनयां सेवनं योषितां च ॥७१॥

According to Bhoja

Bhoja has described the treatment of *sukrāśmari* separately. According to him, the patient suffering from *sukrāśmari* should take oleation, massage and fomentation therapies, sprinkling of hot water over the body, *samvāhana* (gentle massage) of the body and *nirūha* type of medicated enema with the decoction of bitter drugs added with *uṣāṇa*. The patient should have sexual intercourse with ladies.

“पिचुक^२ झूलकतकशाकेन्दीवरजैः फलैः^३ ।

चूर्णितैः सगुडं तोयं शर्कराशमनं पिबेत् ॥७२॥

Treatment of Šarkarā (Gravels)

The powder of *picu*, *kaṅkola*, *kataka*, *śaka*, fruit of *īndīvara* should be taken along with jaggery and water which cures *Šarkarā* (gravels) in urine.

कञ्चोष्टुरासभास्थीनि श्वदंष्ट्रा तालपत्रिका ।

1. ०निरुहैः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ये चक्कधालवणा केन्दीवरजैः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. पलैः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. क. सकलं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. सगुणं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

5. क्रौष्टोष्टु ० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

अजमोदा कदम्बस्य मूलं नागरमेव च ।

पीतानि शर्करां भिन्नः सुरयोष्णोदकेन वा ॥७३॥

Intake of the powder of the bones of *krauñca*, *uṣṭra* and *rāsabha*, *śvadamsīrā*, *tālapatrikā*, *ajamodā*, root of *kadamba* and *nagara* along with *surā* (alcoholic drink) or hot water cures *sarkarā* (gravels) in the urine.

त्रिकण्टकस्य बीजानां चूर्णं माध्यिकसंयुतम् ।

आविक्षीरेण सप्ताहमश्मरीमेदनं पिवेत् ॥७४॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा ७ : १७-२०]

Intake of the powder of the seeds of *trikantaka* along with honey and milk of sheep for one week cures *aśmari* (stone).

केतकीपत्रनिःक्वाथो हिंगुक्रोचास्थिसंयुतः ।

श्मरीं पातयेत् क्षिप्रमेलाहिंगुघृताविलः ॥७५॥

The decoction of the petals of *ketaki* should be added with *hiṅgu* and bone of *krauñca*. Intake of this decoction along with *elā*, *hiṅgu* and ghee instantaneously cures *aśmari* (stone).

“द्रव्याणां तु घृतोक्तानां क्षारोऽविमूत्रगालितः ।

प्राम्यसत्त्वशकृत्क्षारः संयुक्तः साधितः शनैः ॥७६॥

1. सिन्धुः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क. ओवीमूत्रगालितः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. क्षागवीमूत्रगालितः इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ग. क्षारोवमूत्रगास्थितः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. संयुतः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

तत्रोष्कादिरावापः कार्यस्त्रिकटुकान्वितः ।

एष क्षारोऽश्मरौ गुलमं शर्करां च ^१ भिन्नत्यपि ॥७७॥

Drugs described above for the preparation of medicated ghee should be burnt to prepare *kṣāra* (alkali preparation). This *kṣāra* added with the *kṣāra* of cow-dung should be slowly boiled by adding sheep urine. To this, the powder of drugs belonging to *uṣakādi gaṇa* and *trikāṭu* should be added. This *kṣāra* (alkali preparation) cures *aśmarī* (stone), *gulma* (phantom tumour) and *sarkarā* (gravel) in the urine.

तिलापामार्गकदलीपलाशयविल्वजः ^२ ।

क्षारः पेयोऽस्त्रिमूत्रेण शर्करानाशनः परः ॥७८॥

Intake of the *kṣāra* (alkali preparation) of *tila*, *apāmārga*, *kadalī*, *palāśa*, *yava* and *bilva* along with sheep urine cures *sarkarā* (gravel) in the urine.

पाटलाकरबीराणां क्षारमेवं समाचरेत् ।

श्वदंष्ट्रायष्टिकाब्राह्मीकत्कं वाऽक्षसमं पिवेत् ॥७९॥

सहेलकाखयौ [?] पेयौ वा तथा शीभाङ्गनकमार्कवौ ^४ ॥८०॥

कपोतवङ्कामूलं वा पिवेदम्लसुरादिभिः ।

तत्सिद्धं वा पिवेत्क्षीरं वेदनाभिरूपद्रुतः ^५ ॥

1. विनित्यपि इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

2. तिल्वजः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. क. सहेलकाखयौ इति आकरे पाठः ।

ख. सहेलकामयौ इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. सीभाङ्गनकमार्कवौ इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

5. वेदनाभिरूपद्रुवः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

हरोतक्यादिसिद्धं वा वर्षान्नसिद्धमेव वा ॥८१॥”

[सुश्रुतः चिकित्सा ७ : २०-२६]

For the cure of *aśmari*, the patient may use the following :

1. *Kṣāra* (alkali preparation) of *pāṭalā* and *karavīra* ;
2. One *akṣaj* of the paste of *śvadamṇīrā*, *madhu yaṣṭi* and *brāhmaṇi* ;
3. Decoction of *śobhāñjana* and *mārkava* along with *elakākhyā* [?];
4. Root of *kapota vaṅkā* along with sour juice, alcohol, etc.
5. Milk boiled with the root of *kapota vaṅkā* for pain ; and
6. Milk boiled with *haritaki*, etc. or *varṣābhū*.

वैद्यसुरद्रुमात्—

पत्रं कृष्णकुलत्थानां वरुणां हृत्ववस्य[?]च ।

कूष्मांडमूलत्रपुस्मूलं च महती फलम् ॥८२॥

शतपुष्पा व^३ निर्गुण्डी त्रिफलानगभिद्वला

वृत्तिकात्रिकर्णं च कासकुशरजं तथा ॥८३॥

गुंद्रातरुणचित्रा च चित्रकं तरुणा तथा ।

पृथक् पृथक् शरावं च प्रत्येकं ग्राहयेद्बुधः ॥८४॥

1. कृष्णकुलच्छानां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. ऋत्रपुष्पमूलं च बृहती इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. च इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
4. ऋनगभिद्वया इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
5. काशकाश इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
6. गुंद्रारातरुण० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
7. तरुणामर्जिष्ठा इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
8. सरावं ईर्त प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

गोनीभीतजलेनवं क्वाययेत् द्रोणशेषितम् ।
 विमृद्ध वस्त्रपूतं च ताम्रपात्रे नियोजयेत् ॥८५॥
 घृतमौरभ्रजं पात्रं तक्षीरं चाक्षकं क्षिपेत् ।
 कूष्मांडमूलं बीजं च तथा त्रपुससंभवम् ॥८६॥
 अलाबुनालिकां वाऽपि शिलाभेदं शिलाग्रजम् ।
 पाच्यं सकाकिनीमूलं द्वूर्वामूलं सगोक्तुरम् ॥८७॥
 द्राविडीकर्णिकारां च रुद्राक्षां कच्यकं तथा ।
 पृथक् पृथक् शुक्तिसमं कल्कार्थं संप्रदापयेत् ॥८८॥
 मृद्धग्निना घृतं पक्वं पिबेन्नित्यं हिताशिनः ।
 शुक्रदोषविशुद्धयर्थं शर्कराइमरीनाशनम् ॥८९॥
² मूत्राधातेषु सर्वेषु मूत्रकृच्छ्रेत्तिदारणे ।
 प्रमेहे सोमरोगे च रक्तपित्ते विशेषतः ॥९०॥
 रजोदोषेषु नारीणां जेतायं सर्पिरूत्तमः ।
 नातः परतरं किञ्चिदेषु रोगेषु निश्च्रितम् ॥९१॥

According to Vaidya Sura Druma

Leaf of black variety of *kulattha*, bark of *varuṇa*, root of *kūṣmāṇḍa*, *trapusa* and *mahā phala*, *śata puṣpā*, *nirguṇḍī*, *triphalā*, *pāṣāṇa bheda*, *balā*, *vṛntāka*, *trika karṇa*, powder of *kāsa* and *kuṣa*, *gundrā*, *taruṇa*, *citrā*, *citraka* and *taruṇā* (*mañjiṣṭhā*)—all these drugs taken separately in the quantity of one *śarāva* each should be boiled in one *goni* of water till one *drona* remains.

1. शर्करोइमरीभेदनम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. 'मूत्राधातेषुभेदनम्' पाठोऽयं चपुर्थष्ठपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

It should be squeezed, strained through a cloth and stored in a copper vessel. To this, one *pātra* of the ghee prepared of the milk of sheep, one *akṣa* of sheep milk and the paste of one *sukti* of each of root and seed of *kūṣmāṇḍā*, seed of *trapusa*, stem of *alābu*, *śilā bheda*, *śilāgraja*, *pācya*, root of *kākini* and *dūrvā*, *gokṣura*, *drāviḍi*, *karnikāra*, *rudrākṣa* and *kataka* should be added and cooked over mild fire. This should be taken daily along with wholesome food. It cleanses the vitiated semen and cures *sarkarā* (gravel) and *aśmari* (stone). It is an excellent recipe for all types of *mūtrāghāta* (anuria), serious types of dysuria, *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *soma roga* (polyuria or diabetes insipidus), *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body) and menstrual disorders in ladies. There is certainly no other recipe better than this for the cure of the above mentioned diseases.

आत्रेयात्—

पाके लध्वादिकं [?] सर्पि सर्वरोगविनाशनम् ।

वृद्धं करोति चास्थीनां शक्तराइमरिमेद्वनम्' ॥६२॥

According to Ātreya

The ghee is light for digestion and it cures all diseases. It promotes growth of bones disintegrates *sarkarā* (gravel) and *aśmari* (stone) in the urinary tract. [The meaning of the first of the verse is not clear].

^१स्त्रियं घनं वरुणं वल्कलं ^२कंससम्मितम् ।

1. ‘पाषाण रोगभीतः सौवच्चर्वलयुतां सुरां पिवेत् ।

शुक्राइमय्यास्तु सामान्ये शुक्राइमरि विनाशनम् ।

तद्वन्मधुदुग्धयुतां त्रिरातं तिलनालभूतिं च ।

॥एलोपल्येति योगः ॥

पाषाणभेदवृष्टकश्वदंष्ट्रा पाठाभया व्योषसठीनिकुमाः ।

हिसावराह्लासितिवारकानामेवर्णकाणी त्रपुषाद्यवीजम् ।

उपकुचिकाहिंगुसवेतसाम्लं स्याद्वै वृहत्यैहपुषा वचा च ।

चूर्णे पिवेदिमरि भेदपव्रं सर्पित्तच गोमूत्रं चतुर्गुणं तं ।’’

—पाठोऽयं वृष्टपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

2. वल्कल इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

मधूकं तदर्थं च यूथीमूलं तदर्द्धतः ॥६३॥

गुडूचीसारिवावासापृथक्पर्णीशतावरी— ।

कृष्णांडनाडीमूलमेलानगभिच्च पृथक् पृथक् ॥६४॥

प्रत्येकमष्टपिलिकं चंदनं कुडवत्रयम् ।

जलं चतुर्गुणं दत्त्वा कुर्यादद्वावशोषितम् ॥६५॥

वस्त्रपूतं कृतं पश्चात्प्रपुराणं तुलासमम् ।

गुडं संभिश्चयेत् खींद्रं प्रस्थाद्वं निक्षिपेत्तथा ॥६६॥

गौरांगी गोक्षरफलं भार्गवीमकंश्चस्थि च ।

रुद्राक्षशक्तिरीगोपेवरावरुणवल्कलम् ।

पृथक् चलद्वयं नीत्वा चूर्णयित्वा भिषक्तमः ॥६७॥

पाषाणभेदकुडवं चूर्णितं वाऽपि निक्षिपेत् ।

एतत् सर्वसमालोङ्घ्य नवे कुमे विनिक्षिपेत् ॥६८॥

सुखोषितं द्वादशाहमेतच्चोर्ध्वं पिवेत् वरम् ।

मूत्राधातं मूत्रांहृच्छ्रमशमरीं शर्कराशमरी ॥६९॥

बस्तेगुरुत्वं दुर्नामं प्रमेहं च जयेत् श्रुवम् ।

वरुणासवसंज्ञोऽयं प्रोवाव लपिलो मुनिः ॥१००॥

॥ वरुणासवः ॥

Varunāsava

One *karīsa* of the unctuous and compact barks of *varuna*, half *karīsa* of the bark of *madhūka*, one fourth *karīsa* of the

1. ओदूत्रं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

root of *yūthikā*, eight *palas* of each of *guḍuci*, *sarivā*, *vāsā*, *prthak parṇi*, *śatāvarī*, stalk of *kuṣmāṇḍa*, *sūksamīlā* as well as *pāṣāṇa bheda* and one *kuḍava* of *candana* should be boiled by adding four times of water and reduced to half. This should be strained through a cloth. To this decoction, one *tulā* of very old jaggery, half *prastha* of honey and the two *palas* of the powder of each of *gourāṅgī*, fruit of *gokṣura*, *bhārgavi*, *markaṭāsthi*, *rudrākṣa*, *śarkari*, *gope* [?], *varā* and bark of *varuṇa* should be added. In addition, one *kuḍava* of the powder of *pāṣāṇa bheda* should be added to it. All these ingredients should be mixed properly and kept in a new jar covered all around with paddy husk for twelve days. Thereafter, this should be administered which cures *mūtrāghāta* (anuria), dysuria, *aśmarī* (stone), *śarkarā* (gravel) in the urinary tract, heaviness of the urinary tract, piles and *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes). This is called *varuṇāsava* and it was propounded by sage Kapila.

नमेरुगोकंटदुरालभा च सशृङ्गवेरांश्रि^१ हरीतकी च ।

हारमृतारग्वधकिरातसुकंदगुण्ठीवरुणादिभिश्च ॥१०१॥

[^३दिम्रामा]पाषाणभित्कृष्णकुलत्थकं च ।

^५कुलत्थिका संहृतक्षत्तिकाभिः[?] ।

कृत्वा कषायोऽष्टगुणजलेन ।

^६पिवेत सामुद्रिकशक्राद्यः ।

⁷इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

1. ०८० इति पञ्चपुस्तके पाठः ।
2. किरातरक्तकं इति पञ्चपुस्तके पाठः ।
3. हिरा० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
4. कुलच्छ्रद्धकं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. ०कुलच्छ्रद्धकासं हृतच्छ्रद्धतिकाभिः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. क. पिवेतसामुद्रिक० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
7. शक्राद्यः इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

मूत्राधातं मूत्रकृच्छ्राद्यमर्दी च ।
 मूत्रग्रन्थि शर्करां कष्टसाध्यां ।
 वस्त्याधमानं कुभिशूलं उवरं च ।
 हन्यादेतत्स्वायराजो न चित्रम् ॥१०३॥

Nameru, gokāñaka, durālabhā, śringavera, haritaki, hārā [?], amṛtā, āragvadha, kim kirāta, sukanda, śunīhi, drugs belonging to varuṇādi gāra, pāṣāṇa bheda, black variety of kulattha and kulathikā should be boiled in eight times of water. This decoction should be taken by adding salt, sugar, etc. It cures mūtrāghāta (anuria), dysuria, aśmari (stone), mūtra granthi (nodular growth in the urinary tract), incurable type of śarkarā (gravel) in the urinary tract, distension of urinary bladder, pain in the pelvic region and fever. This is the best among the decoctions for the undoubtedly cure of the above mentioned ailments.

गोपुरात्—

नित्यं सेवेत मतिमान् कृतं कूष्मांडनालिकाम् ।
 कूष्मांडसुकृतं सेवेत्पुराणपक्वमेव वा ॥१०४॥
 पित्तनुत्तेषु कृष्मांडं बालं मध्यं कफापहम् ।
 पक्वं लघूष्यं सक्षारं दीपनं बस्तिशोधनमिति ॥१०५॥

According to Gopura

A wise person should take daily *Kuṣmāṇḍa* which may be either tender or matured or ripe. The tender *kūṣmāṇḍa* alleviates

1. ओराजोनचि चा इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
2. ओलालिकां इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. शकृतं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
4. पित्तनुत्तेषु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. शोधनं । ॥इति मुश्रुतः ॥ इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

pitta, the moderately matured one alleviates *kapha* and the fully matured or ripe one is light, hot, *sakṣāra* (having action of the alkalis) and stimulant of digestion. The matured one also cleanses the urinary bladder.

“सुश्रूतः

“सर्वयंवोपयोज्यः स्याद् गणो वीरतर्वादिकः ।

घृतेः क्षारे: कषायैश्च क्षीरे: सोत्तरवस्तिभिः ॥१०६॥

यदि नोपशमं गच्छेच्छेदस्तत्रोत्तरो विधिः ।

कुशलस्यापि वैद्यस्य यतः सिद्धिरिहाध्रुवा ॥१०७॥

उपक्रमो जघन्योऽयं संमतः परिकीर्तिः ।

अक्रियायां ध्रुवो मृत्युः क्रियायां संशयो भवेत् ।

तस्मादापृच्छय कर्तव्यमीश्वरं साधुकारिणा ॥१०८॥

According to *Suśruta*

For the treatment of *aśmari* (stone), drugs belonging to *Viratarvādi* group should always be used in the preparation of medicated ghee, *kṣāra* (alkali preparation), decoction, milk preparation and *uttara basti* (medicated douche through the genital tract). If the disease does not subside by these therapies

1. सर्वयंवोपयोज्यगः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. सोन्पूखवस्तिभिः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

3. गच्छेदुच्छलनूत्तरो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. क. अकृपायां इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ख. अकृपायां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ग. अत्रियायां इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. साधुवारिणा इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

then surgical measures should be adopted. Even an expert physician (surgeon) cannot guarantee success in these operations. Therefore, surgical methods are considered to be extreme measures. Without treatment (surgical) the patient is certain to die; if these surgical measures are adopted, there is a possibility of survival. Therefore, surgery should be performed with good intentions after taking permission of the authorities.

अथ रोगान्वितमुपस्थितग्रन्थमपकृष्टदोषमीवत्कर्शितमभ्यक्तस्वन्न-

शरीरं भृत्यवंतं कृतबलिमङ्गलस्वस्तिवाचनमग्रोपहरणीयोक्तेन
विधानेनोपकल्पितसम्भारमाश्वास्य, ततो बलवन्तमविक्तनवमा-
जानुसमे फलके प्रागुपवेश्य पुरुषं तस्योत्संगे निषण्णपूर्वकायमुत्तान-
मुत्तरकटीकं वस्त्राधारकोपविष्टं संकुचितजानुकूर्परमितरेण
सहावद्वं सूत्रेण शाटकंवर्वा ततः स्वभ्यक्तनाभिप्रदेशस्य वामपाइवं
विमृद्य मुष्टिनाऽवपीडयेदधोनाभेर्यावदइमर्यंधःप्रपन्नेति, ततः
स्नेहाभ्यक्ते कृत्वा वामहस्तप्रदेशिनीमध्यमे पाठौ प्रणिधायानु-
सेवनीमासाद्य प्रयत्नबलाभ्यां पायुमेढान्तरमानीय, निर्वलायमना-

1. क. सहावद्वं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
ख. सदावद्वं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. साकटैवा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. प्रवतंति इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

4. कृनृप्तनसे इति प्राकरे पाठः ।

5. क. ०मध्ये इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
ख. मध्यमे अंगुल्यी इति आकरे पाठः ।

6. च पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु अधिकमुपलभ्यते ।

7. निर्वलीकमनायतमविषमं इति आकरे पाठः ।

यत्तमविषमं च वस्ति सन्धिवेश्य, भूजमुत्पीडयेद्गुलीभ्यां यथा

ग्रंथिरिवोन्नतं शल्यं भवति ॥१०६॥

स चेद्गृहीते^२ शल्ये तु विवृताक्षो विवेतनः ।

हत्वर्णं च मूच्छां च निर्विकारो मृतोपमः ॥११०॥

न तस्य निर्हरेच्छल्यं निर्हरेत् ऋयेत सः ।

विना त्वेतेषु रूपेषु निर्हर्तुं समुपाचरेत् ॥१११॥

ततः सध्ये पाश्वे सेवनीं यवमात्रेण मुक्त्वाऽवचार-
येच्छस्त्रमश्मरीप्रमाणं, दक्षिणातो वा क्रिपासीकर्यहेतोरित्येके,

यथा सा न भिद्यते चूर्ण्यते तां तथा प्रयतेत, चूर्णमल्पमल्पमध्यव-
स्थितं हि पुनः परिवृद्धिमेति, तस्मात् समस्तामग्रव-
क्रेणाददीत ॥११२॥”

[सुश्रुतः चिकित्सा ७ : २६-३३]

The patient should first of all be given oleation therapy and his body should be cleansed of waste products. By these measures his body will be slightly emaciated. He should be massaged,

१. भूजमुत्पीडयेद्गुलीभ्यां इति आकरे पाठः ।

२. चेद्गृहीतशल्ये इति आकरे पाठः ।

३. हत्वल्लम्बशीर्यंश्च इति आकरे पाठः ।

४. निर्हरेत् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

५. व इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

६. वा इति आकरे पाठः ।

७. क. प्रजयोत् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

८. क. चूर्णमल्पमध्यवस्थितं इति आकरे पाठः ।

९. चूर्णमल्पस्थितं इति षष्ठपुस्तकैः गाठः ।

given fomentation therapy and food to eat. After performing *bali* (sacred offerings), *mavigala* (auspicious invocation) and *svasti vācana* (recitation of incantations for the welfare of the patient) and after collecting all drugs and equipments as described in the *agropaharaniya* section, the patient, prepared as stated above, should be consoled with assuring words. The patient, who is physically strong and who is not mentally disturbed, should be made to sit over a chair having the height of his knees. His lower limbs should then be raised; he should be made to rest his lumbar region over a pad of clothes. Then his bent elbow joints should be tied to his raised knees with the help of ropes or a piece of cloth. Oil should be applied to his umbilical region and downward pressure should be applied in the left side of his umbilical region till the stone comes down. The physician should have his nails properly clipped and fingers greased with oil. Then he should insert his ring and middle fingers of the left hand into the anus of the patient, pass them deep into it on the line of the suture (*sevani*) and bring these fingers with efforts to the space between the anus and pudendum. Without twisting, stretching and uneven movement, he should make these fingers to enter into wall of the urinary bladder and apply more pressure with these fingers so that the stone projects with the skin of the urethra like a tumour. If the patient, while handling the stone in the above mentioned manner bears a wild look with retracted eyelids, becomes unconscious and cynosed, faints, becomes non-responsive and like a dead person, then the stone should not be removed because in that case he is sure to die. If such signs are absent, then efforts should be made to remove the stone. Then, with the scalpel, an incision should be made in the left side of the urethral suture leaving the space of the size of one *yava* (thickness of a barley grain). According to some authorities, this incision can also be made in the right side of the suture depending upon the convenience of the surgeon. The size of the incision should be such as would allow the stone to come out through it. While removing the stone through this incision it should be ensured that the stone does not break or become powder because if a small quantity of the powder remains, then stone may be formed again. Therefore, the entire

stone should be removed with the help of the equipment called *agra vakra* (a metallic rod with a curved top).

अथ वैतरणः—

गर्भस्याधः स्त्रियां बस्तिरुद्धर्वं गर्भशयाश्रितः ।

गर्भशयश्च बस्तिश्च महाक्रोतः समाश्रिती ॥११३॥

बस्तिभागं समुन्नत्य प्रवजस्याइमरी बुधः ।

स्फिगग्रे भेदनं तासां हितमन्यत्र दोषकृदिति ॥११४॥

According to Vaitaranya

The urinary bladder in ladies is located at level lower than the uterus and the bladder rests over the uterus. Both the uterus and the urinary bladder are located above the *mahā srotas* (alimentary tract). Having pressed the appropriate portion of the bladder, the incision should be made over the pelvic bone (not near the suture in the perenium) failing which this may lead to complications.

1. “गुडां कृत्वा शल्यविद्वामशाम्यतीं प्रत्यारूपाय समुद्दरेत् पायुस्थां-
द गुलीतुमद्रोत्तरी कृताम् । सेवन्याः सक पाश्वे च यवमात्रां
विमुच्यते । गुडां कृत्वाइमरी त्रकर्षेता शस्त्रकर्मकृत् । छिन्नेतवस्त्री
व्रग्वत्तलान्मृत्युस्थावरी विनानिशेषाइमरीकुर्या बस्ती रक्तं च
निहंरेत् । हृताइमरीकमुण्डां मोगहयेत्सकृतं तथा । शुष्कमूलविशुद्धं
च मध्वात्युक्तं व्रणं ततः । दह्यात्साज्यां ज्यहं पेयां साधितां
मूलव्रशोषिभिः । आदशहततो दद्यात्ययसामूदुभोजनम् । स्वेदयेहविधि-
मध्वाज्यैः कथायैः क्षालयेद्वर्णम् । प्रपौङ्डरीक मंजिष्ठा यष्टी-
लीढैश्वलेपयेत् । एतेश्चसनिसेः । सद्वृत्तं अञ्जनं हितम् । अ्यहा
दतेपि सप्ताहद्वये दाहेपि वेष्यते । दहेन्मेढ् तु लग्नां तां
विपाद्याय च कथंयेत् ।” पाठोऽयं षष्ठपुस्तके ग्रधिकमुपलभ्यते ।

2. ०४८० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. समुन्नम्य इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

4. प्रवल० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

"तथा च सुश्रूतः"

स्त्रीणां तु बस्तिपाश्वर्गतो गर्भाशयः सन्निकृष्टः, तस्मात्तासामु-
त्सङ्घवच्छ्रस्त्रं पातयेत्, अतोऽन्यथा खल्वासां मूत्रस्रावी व्रणो
भवेत्, पुरुषस्य वा मूत्रप्रसेकक्षणान्मूत्रक्षरणम्; अश्मरीव्रणादृते
भिन्नबस्तिरेक भवति, द्विधा भिन्नबस्तिराश्मरिको न सिध्यति,
अश्मरीव्रणनिमित्तमेकधाभिन्नबस्तिजोवति, क्रियाभ्यासाच्छास्त्र-
विहितच्छेदान्निःस्थदपरिवृद्धत्वाच्च शल्यस्येति । उद्धृतशल्यं
तूष्णोदकद्रोण्यामवगाह्य स्वेदयेत्, तथा हि बस्तिरसुजा न पूर्यते;
पूर्णे वा क्षीरवृक्षकधायं पुष्पनेत्रेण विदध्यात् ॥११५॥

According to Susruta

In ladies, the uterus is located near the urinary bladder. Therefore, incision in them should be given on the pelvic surface failing which there will be passage of urine through this ulcer. Even in males, urine will pass through the ulcer if the urethral passage is injured during the operation. Apart from the ulcer of the passage through which the stone is removed, during the operation, the urinary bladder may also get incised. If this incision of the bladder affects two sides of the bladder, then the patient does not survive. If the incision is only on one side through which the stone is removed then the patient survives. This happens if the surgeon is well experienced, if the incision is done as per the description in the text and if the exudation

1. मूत्रप्रसेकक्षतान्मूत्रकरण इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. भिन्नबस्तिरेकधाऽपि न इति आकरे पाठः ।
3. ०न्नःस्थदपरिवृद्धत्वाच्च इति आकरे पाठः ।
4. क. द्रोणे अवगाह्य इति चतुर्थंपुस्तके पाठः ।
- ख. द्रोवगाह्य इति प्रथमपञ्चमयष्ठपुस्तकेषु पाठः ।

takes place appropriately in sufficient quantity. After the stone is removed, the patient should be made to sit in a tub containing warm water and the operated part should be fomented by which the bladder does not get filled up with blood. If, however, the bladder gets filled up with blood, the patient should be given douche prepared with the decoction of drugs belonging to *kṣiri vṛkṣa* group through a *puṣpa netra* (catheter).

भवति चात्र—

क्षीरवृक्ष [कषायस्तु] पुष्पनेत्रेण [योजितम्] ।

निहंरेदश्मरीचूर्णं रक्तं वस्तिगतं च यत् ॥११६॥

Thus, it is said

If the decoction of drugs belonging to *kṣiri vṛkṣa* group is given as a douche through a *puṣpa netra* (catheter), then it helps in the removal of the broken particles of stone (*aśmari*) and blood from the urinary bladder.

मूत्रमार्गविशोधनार्थं चास्मै गुडसौहित्यं वितरेत्; उद्धृत्य चैन्
मधुघृताभ्यक्तव्यं मूत्रविशोधनद्रव्यसिद्धामुण्डां सघृतां यवांग्
पाययेत् उभयकालं त्रिरात्रं; त्रिरात्रादूर्ध्वं गुडप्रगाढेन पयसा
मृद्घोदनमल्पं भोजयेदशरात्रं, दशरात्रादूर्ध्वं फलाम्लंजाङ्गलरसं-
[रुपाचरेत् ततो] दशरात्रं चैनमप्रमत्तः स्वेदयेत् [स्नेहेन द्रवस्वेदेन
वा;] क्षीरवृक्षकवायेण चास्य व्रणं प्रक्षालयेत्; रोधमधुकमञ्जिष्ठा-

1. पाठोऽयं आदर्शपुस्तके पु नोपलभ्यते ।
2. निहंरेदश्मरीं तूर्णं इति आकरे पाठः ।
3. पाठोऽयं आदर्शपुस्तके पु नोपलभ्यते ।
4. पाठोऽयं आदर्शपुस्तके पु नोपलभ्यते ।

प्रयोग्दरीककल्कं रुग्णं प्रतिप्राहयेत्; एतेष्वेव हरिद्रायुतेषु तंलं घृतं
 वा¹ विषवर्णं व्रणाभ्यञ्जनमिति; स्त्यानशोणितं चोत्तरबस्ति-
 भिरुपाचरेत्; [सप्तरात्राच्च स्वमार्गं प्रतिपदचमा मूत्रे व्रणं
 यथोक्तेन विधिना दहेदग्निना, स्वमार्गं प्रतिपन्ने चोत्तरबस्त्यास्था-
 पनानुवासने रुपाचरेन्मधुरकषायं रिति; यद्बच्छया वा मूत्रमार्गं प्रति-
 पन्नामन्तरासक्ता शुक्राश्मरीं शर्करां वा लोतसाऽपहरेत्, एवं
 चाशक्ये विदायं नाडीं] शस्त्रेण बडिशेनोद्धरेत् ॥१७॥

Post-operative Management

For the cleansing of the urinary channel, the patient should be given enough quantity of jaggery daily. After the removal of the stone, the ulcer should be anointed with honey and ghee and the patient should be given hot *yavāgū* (thick gruel) along with ghee to take both the times for three days. Thereafter, the patient should be given milk boiled with soft rice and mixed with adequate quantity of jaggery for ten days. For the next ten days, the patient should be given rice mixed with sour fruits and soup of the meat of animals inhabiting arid land. The patient should be given fomentation therapy over the operated part for ten days with the help of warm ghee or hot water without fail. The ulcer should be washed with the decoction of drugs belonging to *kṣīrī vṛkṣa* group. Over the ulcer, the paste of *rodhra*, *māñjishṭha* and *prapawñidarika* should be applied. Along with these drugs and by adding *haridrā*, oil or ghee should be cooked. With this medicated oil or ghee, gentle massage should be employed over the ulcer. If the blood becomes clotted, then the

-
1. व इति आदर्शपुस्तके षु पाठः ।
 2. पाठोऽयं आदर्शपुस्तके षु नोपलभ्यते ।
 3. 'सप्त रात्राच्च नाडीं' पाठोऽयं आदर्शपुस्तके षु नोपलभ्यते ।

patient should be treated with *uttara basti* (medicated douche employed through the urethra). After seven days, when the urine starts passing through its normal passage, the ulcer should be cauterized. After the urine passes through its normal passage, the patient should be given *uttara basti* (medicated douche) and *āsthāpana* as well as *anuvāsana* types of medicated enema with the decoction of drugs belonging to *madhura* and *kaṣṭya* groups. If the seminal stone or gravel comes to the urethra of its own and gets lodged, it should be taken out through the urethra. If it is not possible, then the urethra should be incised and the stone or gravel should be removed with the help of the equipment called *badīsa*.

रुद्धवणश्चाङ्गनाश्च नगनागरथदुमान् नारोहेत् वर्षं, नाप्सु एजवेत्,
भुञ्जीत वा गुरु ॥११६॥

Diet and Regimens

After the ulcer is healed, the patient is forbidden to have sexual intercourse, to climb mountains, to ride on elephants and *ratha* (carts) and to climb trees for one year. He should not swim in the water and should not take heavy food.

मूत्रवहशुकवहमुष्कल्लोतोमूत्रप्रसेकसेवनीयोनिगुदवस्तिनष्टी परि-
हरेत् । तत्र मूत्रवहच्छेदान्मरणं मूत्रपूर्णवस्तेः, शुक्रवहच्छेदान्मरणं
क्लैव्यं वा, मुष्कल्लोत उपघाताद् ध्वजभङ्गं, मूत्रप्रसेकक्षणनान्मूत्र-
प्रक्षरणं, सेवनीयोनिच्छेदाद्रुजः प्रादुर्भावः^५, वस्तिगुदविद्वलक्षणं
प्रागुक्तमिति ॥११६॥

1. ०आगतमूत्र० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. ०सीवनीया० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. शुक्ल० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. ०नुपघाताद् इति पंचमपुस्तके पाठः ।
5. प्रादुर्भावो इति चतुर्थपुस्तकयोः पाठः ।

Complications

During surgical operation, the surgeon should not touch eight organs, viz. *mutra vaha srotas* (urinary channel), *śukra vaha srotas* (seminal channel), *muṣka srotas* (vas deferens) *mūtra praseka* (urethra), *sevani* (suture in the perenium), *yoni* (female genital tract), *guda* (anus) and *basti* (urinary bladder). If the urinary channel is incised by mistake then the bladder becomes filled up with urine (without an outlet); if the seminal channel is incised by mistake, then this leads to death or impotency; if the vas deferens gets incised then it leads to non erection of the penis; if the urethra gets incised, then urine will flow continuously (absence of sphincter action); if the perenial suture or the female genital tract is incised by mistake, this leads to pain; and if urinary bladder or anus is cut, then symptoms as mentioned before will appear.

भवतश्चात्र—

मर्माण्यष्टावसंबुद्ध्य लोतोजानि शरीरणाम् ।

व्यापादयेद्वृन्मत्यान् वस्त्रकर्मपिदुभिषक् ॥१२०॥

[सुश्रूत : चिकित्सा ७ : ३३-३७]

Thus, it is said :

A physician, who is not experienced in surgical methods, kills several persons by his ignorance about eight vital organs and their channels.

अष्टाङ्गकाण्डः—

मूत्रेहागच्छति दहेदश्मरीव्रणमग्निना ।

स्वमागेप्रतिपत्तौ तु स्वादु प्रायेरुपाचरेत् ॥१२१॥

1. यानि इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. अष्टाङ्गकाण्डे इति पंचमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

मूत्रशुक्रवहे वस्ति वृषणं सीवनीं गुदम् ।

मूत्रप्रसेकं योनिं च शस्त्रेनाष्टौ विवर्जयेत् ॥१२२॥

According to Asṭāṅga Kānda

When urine starts passing, the surgeon should cauterize the ulcer, and after the passing of urine, the patient should be treated by drugs having mostly sweet taste. The surgeon should not touch with his instruments eight vital parts, viz. *mūtra vaha srotas* (urinary channel), *sukra vaha srotas* (seminal channel), urinary bladder, testicles, *sivani* (sutures in perenium), anus, urethra and female genital tract including uterus.

‘निर्गुडिकाद्रिवंलिसूतताञ्च’ विमर्द्य गोलं सिकताल्पयन्त्रे ।

वक्त्वास्य वल्लः किल मातुलंगीजलं निहंत्यशमरिरोगमुप्रम् ॥

॥ त्रिविक्रमरसः ॥१२३॥”

Trivikrama Rasa

Purified *gandhaka* and *pārada*, *tāmra bhasma* and *śilā jatu* should be triturated with the juice of *nirgunḍi* and cooked in *välukā yantra*. This should be administered in a dose of one *valla* along with the juice of *mātulungī* which cures even serious types of *asmari* (stone in the urinary tract).

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौल्ये अश्मरीनिदानचिकित्साकथनं नाम त्रिचत्वारि-
शतमो हर्षः ॥१२४॥

Thus, ends the 43rd Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *asmari* (stone in urinary tract) in the *Ayurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

1. ‘निर्गुडिका त्रिविक्रमरसः’ पाठोऽयं चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः
अधिकमुपलभ्यते ।

CHAPTER IX

अथ प्रमेहप्रमेहपिण्डकानिशानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Prameha and Prameha Pidaka

“प्रमेहाः विशतिस्तत्र इलेष्मजा दश, पित्ततः ।

षट्, चत्वारोऽनिलात्, तेषां मेदोम त्रकफावहम् ॥१॥”

॥ अष्टाङ्गहृदयः निदान १० : १॥

Varieties

Prameha is of twenty types, ten of them are caused by

1. This is the beginning of 48th Chapter of *Ayurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :
जलेशमजित्यत्वालयं गतं समानयद्योजनकं द्रवस्तिथम् । कृदि सपुत्रां प्रददातु भूपेमिस्थिरां सदा टोडरमल संजके ॥
 2. इतेष्वमतो इति आकरे पाठः ।

kapha, six by *pitta* and four by *vāyu*. These *pramehas* are caused by the vitiation of *medas* (adipose tissues), urine and *kapha*.

आस्यासुखं स्वप्नसुखं दधीनि ग्राम्यौदकानूपरसाः पयांसि ।

नवान्नपानं गुडवैकृतं च प्रमेहहेतुः कफकृच्च सर्वम् ॥२॥

Etiology

Leisurely living and indulgence in long sleep, various curd preparations, soup of the meat of domestic, aquatic and marshy land inhabiting animals, milk preparations, freshly harvested cereals as well as corns, freshly prepared wines as well as other alcoholic drinks, various preparations of sugar cane juice and such other foods as well as regimens which aggravate *kapha* cause *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes).

मेवश्च मांसं च शरीरजं च वलेदं कफो वस्तिगतं प्रदूष्य ।

करोति मेहान् समुदीर्णं मुष्णंस्तानेव पित्तं परिदूष्य चापि ॥

क्षीरेषु दोषेष्ववकृष्य धातून्

संदूष्य मेहान् कुरुतेऽनिलश्च ॥३॥

Pathogenesis

Kapha, located in the urinary bladder, vitiates the *meda* (fat tissue), *māmsa* (muscle tissue) and *kleda* (sticky metabolic by products) of the body to produce *kaphaja pramehas*. *Pitta* also afflicts the above mentioned tissue elements with its increased heat to cause *paittika pramehas*. Similarly, aggravated *vāyu*, because of diminished *doṣas*, reduces and afflicts the above mentioned tissue elements to cause *vātika prameha*.

1. ०गतः इति आकरे पाठः ।

साध्या: कफोत्था दश, पित्तजा: षड्

याप्या, न साध्या: पवनाच्चतुष्कः ।

समक्रियत्वाद् विषमक्रियत्वा-

न्महात्ययत्वाच्च यथाक्रमं ते ॥४॥

Prognosis

Ten varieties of *prameha* caused by *kapha* are curable, six varieties of *prameha* caused by *pitta* are palliable and four varieties of *prameha* caused by *vāyu* are incurable. In *kaphaja prameha*, the *doṣa* involved (i.e. *kapha*) and the tissue elements afflicted are all amenable to similar type of treatment (*sama kriyā*) ; therefore, these are curable. In *paittika* types of *prameha*, the *doṣa* involved (i.e. *pitta*) and the tissues afflicted need dissimilar (opposite) types of treatment (*viṣama kriyā*) for which these are only palliable i.e. the patient remains free from these ailments as long as he is taking medicines but becomes victim to these ailments again after he gives up medicines. *Vātika* types of *prameha* are by nature very serious ailments (*mahātyaya*), and therefore, these are incurable.

कफः सपित्तः पवनश्च दोषाः

मेदोऽत्रशुकाम्बुवसालसीकाः

मज्जारसौजः पिशितं च दूष्यं

प्रमेहिणां विशितिरेव मेहाः ॥५॥

Three *doṣas*, viz. *kapha*, *pitta* and *vāyu* and tissue elements like *medas* (fat tissue), *asra* (blood), *sukra* (semen), *ambu* (watery

1. "दोषो हि वस्तिसम्पेत्य मूत्रं संदूष्य मेहान् कुरुते यथा" पाठोऽयं चतुर्थष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

elements), *vasā* (muscle fat), *lasikā* (lymph), *majjā* (bone marrow), *rasa* (plasma), *ojas* (essence of all tissue elements) and *pīśita* (muscle tissue)—all these are afflicted in the twenty types of *prameha*.

दन्तादीनां मलाद्वयत्वं प्राप्नूपं पाणिपादयोः ।

दाहशिचकणता देहे तृट् स्वाद्वास्यं च जायते ॥६॥

Premonitory Signs and Symptoms

Premonitory signs and symptoms of *prameha* are appearance of profuse quantity of sticky material in the joints of teeth, etc., burning sensation in hands and feet, smoothness of the skin in the body, thirst and appearance of sweet taste in the mouth.

“सामान्यं लक्षणं तेषां प्रभूताविलमूत्रता ।

दोषदूषयविशेषेण^१ तत्संयोगविशेषतः ॥

मूत्रवरणादिभेदेन मेदो मेहेषु कल्प्यते ॥७॥

Common Signs and Symptoms

Avoiding large quantity of muddy urine is the characteristic feature of all types of *prameha*. Depending upon the *dosas* and *dusyas* involved in the manifestation of the disease and their permutation as well as combination, the colour etc. of the urine varies in different types of *prameha*.

अच्छुं वहु सितं शीतं निर्गन्धमुदकोपमम् ।

मेहत्युदकमेहेन, किञ्चिच्चाविलपिच्छलम् ॥८॥

1. विशेषेणपि इति आकरे पाठः ।

2. किञ्चिदाविलपिच्छलम् इति आदर्शबुस्तकेषु पाठः ।

Udaka Meha

In *udaka meha*, the patient passes transparent, white, cold and smellless urine like water (*udaka*) in large quantity.

इक्षो रसमिवात्यर्थं मधुरं चेक्षुमेहतः ॥६॥

Ikṣu Meha

In *ikṣu meha*, the urine of the patient is slightly muddy and slimy. The urine is extremely sweet like sugar-cane juice (*ikṣu rasa*).

सान्द्रीभवेत्पर्युषितं सान्द्रमेहेन मेहति ।

सुरामेही सुरातुल्यमुपर्यच्छमधो घनम् ॥

संहृष्टरोमा पिष्टेन पिष्टवद्वहूलं सितम् ॥१०॥

Sāndra Meha, Surā Meha and Piṣṭa Meha

In *sāndra meha*, the urine becomes thick (*sāndra*) if it is kept over night. In *surā meha*, the urine is transparent above and thick below like alcohol (*surā*). In *piṣṭa meha*, the patient gets horripilation and passes urine in large quantity which is thick and white like a paste of flour (*piṣṭa*).

शुक्राभं शुक्रमिश्रं वा शुक्रमेही प्रमेहति ।

मूत्रेण सिकतामेही सिकतारूपिणो मलान् ॥११॥

Sukra Meha and Sikatā Meha

In *sukra meha*, the patient passes urine which is like *śukra* (semen) or which is mixed with semen. In *sikatā meha*, the

1. सान्द्रमेही इति आकरे पाठः ।

2. मूत्राणून् इति आकरे पाठः ।

patient passes urine along with waste products like *sikatā* (gravel or sand).

शीतमेही सुवहुशो मधुरं भृशशीतलम् ।

शनैः शनैः शनैमेही मन्दं मन्दं प्रमेहति ॥१२॥

Śīta Meha and Śanaiḥ Meha

In *śīta meha*, the patient passes extremely large quantity of urine which is sweet in taste and which is extremely cold (*śīta*) to touch. In *śanaiḥ meha*, the patient passes urine very slowly (*śanaiḥ śanaiḥ*) in very small quantities.

लालातन्तुयुतं मूत्रं लालामेहेन विच्छिलम् ॥१३॥

Lālā Meha

In *lālā meha*, the urine of the patient is extremely slimy (*lālā yukta*) and string come out of it when touched.

गन्धवर्णरसस्पदः क्षारेण क्षारतो भवेत्^१ ।

नीलमेहेन नीलाभं कालमेही मधीनिभम् ॥१४॥

Kṣāra Meha, Nila Meha and Kāla Meha

In *kṣāra meha*, the smell, colour, taste and touch of the urine is like those of *kṣāra* (alkali preparation). In *nila meha*, the colour of the urine like indigo or blue (*nila*). In *kāla meha* the patient passes urine which is black (*kāla*) like ink.

हारिद्रमेही कटुकं हरिद्रासन्निभं भवेत्^२ ।

विन्ध्माडिजठमेहेन मञ्जिष्ठासलिलोपमम् ।

विन्धमुण्णं सलवणं रक्ताभं रक्तमेहतः ॥१५॥

1. क्षारतोयवत् इति आकरे पाठः ।
2. हरिद्रमेही इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
3. दहत् इति आकरे पाठः ।

Hāridra Meha, Mañjiṣṭha Meha and Rakta Meha

In *hāridra meha*, the taste of the urine is pungent and the colour is yellow like turmeric (*haridrā*). In *mañjiṣṭhā meha*, the urine is foul-smelling and it is red in colour like the juice or decoction of *mañjiṣṭhā*. In *rakta meha*, the urine is foul smelling, hot, saline in taste and red in colour like blood (*rakta*).

वसामेही वसामिथं वसां वा मूत्रयेन्मुहः ।

मज्जानं मज्जमिथं वा मज्जमेही मुहुर्मुहुः ॥१६॥”

[अष्टाङ्गहृदयः : निदान १० : ७-१६]

Vasā Meha and Majjā Meha

In *vasā meha*, the urine is mixed with *vasā* (muscle fat) or the patient voids only *vasā* (muscle fat) while passing urine. The patient suffering from *majjā meha* passes urine very frequently and the urine is mixed with bone-marrow (*majjā*) like substance or he voids only bone-marrow (*majjā*) while passing urine.

कथायं सधुरं रुक्षं क्षीद्रमेहेन मेहति ॥१७॥

Madhu Meha

In *madhu meha*, the urine of the patient is astringent as well as sweet in taste and ununctuous.

“हस्ती मत्त इवाजस्तं मूत्रवेगाविर्जितम् ॥

सलसीकं विवदं च हस्तिमेही प्रमेहति ॥१८॥”

[अष्टाङ्गहृदयः : निदान १० : १७-१८]

Hasti Meha

In *hasti meha*, the patient passes urine in large quantity like a rogue elephant. He always has the urge for passing urine. The urine contains *lasikā* (lymph) and nodule like substance,

‘इक्षुमेहः सुरामहः पिष्टमेहश्च सांद्रकः ।

शुक्रमेहोदकाख्यो च लालामेहश्च शीतकः ।

सिकताद्वः शनैर्मैही दशैते कफसंभवाः ॥१६॥

Classification

Ikṣu meha, surā meha, piṣṭa meha, sāndra meha, śukra meha, udkaka meha, lālā meha, sīta meha, sikatā meha and śanair-meha—these ten varieties are caused by *kapha*.

मंजिष्ठाख्योः हरिद्राख्यो नीलाख्यो रक्तमेहकः ।

कृष्णमेहः क्षारमेहः षडैते पित्तसंभवाः ॥२०॥

Mañjīṣṭhā meha, hāridra meha, nīla meha, rakta meha, kṛiṣṇa meha and *kṣāra meha*—these six varieties of *prameha* are caused by *pitta*.

हस्तिमेहो वसामेहो मज्जामेहो मधुप्रभः ।

चत्वारो वातजा ज्येया इति मेहाश्च विशतिः ॥२१॥

Hasti meha, vasā meha, majjā meha and *madhu meha*—these four varieties of *prameha* are caused by *vāyu*. These are twenty varieties of *prameha*.

अपरः खटिकामेहः खटिकोदकसंनिभः ।

वातश्लेष्मकृत्त्वाच्च सुखसाध्यतमो मतः ॥२२॥

Additional Varieties

Another variety of *prameha* is called *khaṭikā meha*, in which the patient passes urine like chalk (*khaṭikā*) powder mixed with water. It is caused by *vāyu* and *kapha*. This ailment is very easily curable.

पूयमेहोऽपरः प्रोक्तः पूयस्नावः सवेदनः ।

त्रिदोषजकृतत्वाच्च कृच्छ्रसाध्यतमो मतः ॥२३॥'

Pūya Meha

In *pūya meha*, the patient passes urine with pus (*pūya*) and pain. This is caused by the vitiation of all the three *dosas*. It is extremely difficult of cure.

"अविपाकोऽरुचिश्चर्दिनिद्राकासः सपीनसः ।

उपद्रवाः प्रमेहानां प्रजायन्ते कफात्मनाम् ॥२४॥

Complications

Indigestion, anorexia, vomiting, excessive sleep, cough and *pīnasa* (chronic rhinitis)—these are the complications of *kaphaja* type of *prameha*.

बस्तिमेहनयोः शूलं मुष्कावदरणं ज्वरः ।

दाहस्तृष्णा बलमो मूच्छर्दा विड्मेदः पित्तजन्मनाम् ॥२५॥

Pain in the region of urinary bladder and pudendum, craking pain in the scrotum, fever, burning sensation, thirst, mental fatigue, fainting and diarrhoea—these are the complications of *paittika* type of *prameha*.

वातजानामुदावर्तकण्ठहृदप्रह्लोलताः ।

शूलमुच्चिद्रता शोषः कासः श्वासश्च जायते ॥२६॥"

[अष्टाङ्गहृदयः निवान १० : २२-२४]

1. 'इक्षुमेहः.....मतः' पाठोऽयं चतुर्थष्ठपुस्तकयोः
अधिकमुपलभ्यते ।

2. कफजन्मनाम् इति आकरे पाठः ।

3. बस्तिमेहनयोस्तोदो इति आकरे पाठः ।

4. दाहस्तृष्णाम्लको इति आकरे पाठः ।

5. वातिकां इति आकरे पाठः ।

Udāvarta (upward movement of wind in the abdomen) obstruction and irritation in the throat and the heart, colic pain sleeplessness, consumption, cough and dyspnoea—these are the complications of *vātika* type of *prameha*.

“यथोक्तोपद्रवाविष्टमतिप्रस्तुतमेव^१ च ।

पिडिकापीडितं गाढं प्रमेहो हंति मानवम् ॥२७॥

Bad Prognosis

Patients having the above mentioned complications or having dehydration because of excessive urination or having deep seated diabetic carbuncles do not survive.

जातः प्रमेही मधुमेहिनो वा न साध्यरोगः स हि बीजबोषात् ।

ये चापि केचित्कुलजा विकारा

भवन्ति तांश्च प्रवदन्त्यसाध्यान् ॥२८॥

Congenital Diabetes

The patient who is diabetic right from the birth or who is borne of diabetic parents is not curable because of defective genes (*bija dosha*). Similarly, other congenital or hereditary diseases (*kulajā*—lit. familial) are not curable.

सर्वं एव प्रमेहास्तु कालेनाप्रतिकुर्वताम्^५ ।

मधुमेहत्वमायान्ति तदाऽसाध्या भवन्ति हि ॥२९॥

1. o प्रस्त्रुतमेवपि इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

2. गाढः इति आकरे पाठः ।

3. वा न साध्य उक्तः इति आकरे पाठः ।

4. तांस्तान् इति आकरे पाठः ।

5. कालेनाप्रतिकारिणः इति आकरे पाठः ।

Secondary Diabetes

All the types of *prameha*, if not treated in appropriate time, lead to *madhu meha* (diabetes mellitus) which then becomes incurable.

मधुमेहे मधुसमं जायते स किल द्विधा ।

कुद्धे धातुकथाद्वायो दोषावृतपयेऽयवा ॥३०॥

आवृतो दोषलिङ्गानि सोऽनिमित्तं प्रदर्शयन्¹ ।

क्षीणः क्षणात् क्षणात्पूर्णो भजते कृच्छ्रसाध्यताम् ॥३१॥

Pathogenesis of Madhu Meha (Diabetes Mellitus)

In *madhu meha*, the urine is like *madhu* (honey). It is of two types. One variety is caused by the diminution of *dhatu*s (tissue elements) as a result of the aggravated *vayu* and the second variety is caused by the diminution of tissue elements because of the obstruction in their channels of circulation by the *dosas*. In the second variety, signs and symptoms of obstructed (*avrtta*) *dosas* are manifested. At times, these tissue elements get reduced, and at times, these are replenished. Ultimately, *madhu meha* becomes incurable.

मधुरं यच्च सर्वेषु³ प्रायो मध्विव मेहति ।

सर्वेऽपि मधुमेहाख्या माधुर्याच्च तनोरतः ॥३२॥

[माधवनिदान : ३३ : २१-२६]

In all types of diabetes, the sweet elements in the body

1. प्रदर्शयेत् इति पठ्यपुस्तके पाठः ।

2. क्षणात्क्षीणः इति आकरे पाठः ।

3. मेहेषु इति आकरे पाठः ।

come out through the urine like honey. Because of excessive sweetness in the body, all such ailments are called *madhu meha*.

प्रमेहिणो यदा मूत्रमनाविलमपिच्छलम् ।

विशदं तिक्तकटुकं तदारोग्यं प्रचक्षते ॥३३॥

Signs of Cure

When the *promeha* patient passes urine which is not cloudy or slimy, which is transparent and which is either bitter or pungent in taste, then he should be considered to be free from this ailment.

“शराविका कच्छपिका जालिनी विनताइलजी ।

मसूरिका सर्वपिका पुत्रिणी सविदारिका ॥३४॥

विद्रविश्वेति पिडकाः प्रमेहोपेक्षया दश ।

सन्धिमर्मसु जायन्ते मांसलेषु च धामनु ॥३५॥”

[अष्टाङ्गहृदयः : निदान १० : २५-२६]

Diabetic Carbuncles

When the treatment of *promeha* is ignored, ten types of carbuncle (*pīḍakā*) are produced, viz. *śarāvikā*, *kacchapikā*, *jālinī*, *vinatā*, *alajī*, *masūrikā*, *sarṣapikā*, *putriṇī*, *vidārikā* and *vidradhi*. These carbuncles occur in vital joints and in fleshy parts of the body.

“अन्तोन्नता च तद्रूपा निम्नमध्या शराविका ।

गौरसर्वपसंस्थाना तत्प्रमाणा च सर्वपी ॥३६॥

1. सराविका इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. पिटिकाः इति आकरे पाठः ।

Sarāvikā and Sarṣapikā

The *sarāvikā* type of carbuncle is characterised by raised borders and pit in the centre. The *sarṣapikā* type of carbuncle is like a white variety of mustard seed in size, shape and colour.

सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्येया कच्छपिका बुधः ।

जालिनी तीव्रदाहा तु मांसजालसमावृता ॥३७॥

Kacchapikā and Jālinī

The *kacchapikā* type of carbuncle is like the back of a tortoise and there is burning sensation. *Jālinī* type of carbuncle is associated with excessive burning sensation and it is surrounded with a net work of thin muscle tissues.

अवगाढरुजाकलेदा पृष्ठे वाऽप्युदरेऽपि वा ।

महती पिङ्का नीला सा^१ बुधैविनता स्मृता ॥३८॥

Vinatā

Vinatā type of carbuncle is deep seated, painful and accompanied with sticky material. The carbuncle is of large size and it is blue in colour. These carbuncles are generally located either in the back or in the abdomen.

महत्युपचिता ज्येया पिङ्का सा^२ च पुत्रिणी ।

मसूराकृतिसंस्थाना विज्येया तु मसूरिका ॥३९॥

Putriṇī and Masūrikā

Putriṇī type of carbuncle is big in size and elevated. The carbuncle which is like seed of *masūra* in size, shape and colour is called *masūrikā*.

1. विनता नाम सा स्मृता इति आकरे पाठः ।

2. महत्यल्पाचिता इति आकरे पाठः ।

3. चापि इति आकरे पाठः ।

रक्ता सिता स्फोटचिता दारुणा त्वलजी भवेत् ।

विदारीकन्दवद्वृत्ता कठिना च विदारिका ॥४०॥

Alajī and Vidārikā

Alajī is a serious type of carbuncle which is red and white in colour and is surrounded by pustules. *Vidārikā* type of carbuncle is round and hard like the root of *vidāri*.

विद्रधेलंकण्युर्त्का ज्ञेया विद्रधिका तु सा ॥४१॥

Vidradhi

Vidradhi type of carbuncle is like an abscess.

ये यन्मयाः स्मृता मेहास्तेषामेतास्तु तन्मयाः ॥४२॥

The *dosas* and tissue elements involved in the production of these carbuncles are similar to those which are affected in the type of *prameha* of which the patient is suffering.

विना प्रमेहमप्येता जायन्ते दुष्टमेदसः ।

तावच्चनं न लक्ष्यन्ते यावद्वास्तुपरिग्रहः ॥४३॥

These carbuncles may also occur because of vitiate *d medas* (fat tissue) even if the patient is not suffering from *prameha*. These are not visible as long as they do not get firmly located in the tissue (*vāstu parigraha*).

गुदे हृदि शिरस्यांशे पृष्ठे मम्मसु चोत्थिताः ।

सोपद्रवा दुर्बलाग्नेः पिङ्काः परिवर्जयेत् ॥४४॥”

[माधवनिदान : ३३ : २७-३६]

1. ऊत्वजलजी इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

2. यावद्वस्तु० इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

Prognosis of Carbuncles

If carbuncles are located in the anus, heart, head, shoulder back and vital organs, if these are associated with complications and if there is suppression of the digestive power of the patient, then such cases should not be treated.

“तृट्यासमांससंकोचमोहहिकामदज्वराः ।
वितर्पमर्मसंरोधाः पिङ्कानामुपद्रवाः ॥४५॥”

[चरक : सूत्रस्थान १७ : १०]

Complications of Carbuncles

Thirst, dyspnoea, muscular contracture, unconsciousness, hiccup, intoxication, fever, erysipelas and obstruction to vital organs—these are the complications of carbuncles.

मूच्छार्द्धिदिज्वरश्वासकासवीसर्पगौरवं:
उपद्रवैरुपहृतो यः प्रमेही साप्रतिक्रियः ॥४६॥

If the patient of carbuncle suffers from complications like fainting, vomiting, fever, dyspnoea, cough, erysipelas and heaviness, then he becomes incurable.

रजः प्रसेकान्नारोणां मासि मासि विशुद्धयति ।
कृत्स्नं शरीरं दोषाश्च न प्रमेहन्त्यतस्त्रियः ॥४७॥

Low incidence of Prameha in Ladies

The body of a woman gets cleansed of its impurities every

1. ०संकोय० इति आकरे पाठः ।
2. वीसर्प० इति आकरे पाठः ।
3. ०तोतः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
4. प्रमेहः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

month because of menstrual flow. Therefore, women generally do not suffer from *prameha*.

“हरिद्रावर्णं रुधिरं च मूत्रं विना प्रमेहस्य च पूर्वरूपः ।
यो मेहयेत् तं न वदेत् प्रमेहं रक्तस्य पित्तस्य हि स प्रकौपः ॥४६॥”
॥ प्रमेहमधुमेहपिडकानिदानम् ॥४७॥

Differential Diagnosis

If a patient passes urine which is yellow in colour and which contains blood without the premonitory signs and symptoms of *prameha*, then he should not be diagnosed as a case of *prameha*. He is actually suffering from *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body).

Thus, ends the diagnosis of *prameha*, *madhu meha* and *prameha pidakā*.

“इयामाककोद्रवोद्धालगोधूमचणकाढकी ।
कुलत्थाश्च हिता भोज्ये पुराणा मेहिनां सदा ।
जाङ्गलं तिक्तशाकानि यवाज्ञाच्च अमो मधु ॥५०॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ४]

Diet and Regimens

For the patient suffering from *prameha* food ingredients containing *syāmāka*, *kodraya*, *uddālaka*, *godhūma*, *caṇaka*, *āḍhakī* and *kulattha* which are stored for a long time after harvesting are always wholesome. He should take meat of *jāngala* animals (inhabiting arid land), vegetables having bitter taste, barley and honey. He should perform physical exercise.

1. द्रष्टव्यम्—अष्टाङ्गहृदयः निदान १०:३७ ।
2. कृत्स्नं शरीरं संपोड्य मेदो मज्जवसानुगः । अथः प्रक्रमते वायुर्हृष्टोतः साध्यास्तु वातजाः । पाठोऽयं चतुर्थष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

“पारिजातजयानिववह्निगायत्रिणां पृथक् ।

पाठायाः सागुरोः पीताद्वयस्य शारदस्य च ॥५१॥

जलेक्षुमध्यसिकताशनैर्लवणपिष्टकान् ।

सान्द्रमेहान् क्रमाद॑ घन्नित अष्टौ वायाः समाखिकाः ॥५२॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ३३-३४]

Eight types of decoctions prepared of 1. *pārijāta*, 2. *jayē*, 3. *nimba*. 4. *vahni*, 5. *gāyatrī*, 6. *pāṭhā*, 7. *aguru* and 8. *śārada*, when taken along with honey cure eight types of prameha viz. 1. *udaka meha*, 2. *ikṣu meha*, 3. *surā meha*, 4. *sikatā meha*, 5. *śanair-meha*, 6. *lavaṇa meha*, 7. *piṣṭa meha* and 8. *sāndra meha* respectively.

“दुर्वाक्षेरूपूतीककुम्भीकप्लवशैवलम् ।

जलेन व्यथितं पीतं शुक्रमेहरं परम् ॥५३॥

The decoction of *dūrvā*, *kaśeru*, *pūnika*, *kumbhīka*, *plava* and *śaivala* prepared by boiling with water is excellent for the cure of *śukra meha*.

त्रिफलाऽरघवध्राक्षाकवायो मधुसंयुतः ।

पीतो निहंति फेनाल्पयं प्रमेहं त्वरितं नृणाम् ॥५४॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : २६-३०]

1. क्रमाश्वन्निति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. नियतं इति आकरे पाठः ।

Intake of the decoction of *triphalā*, *āragvadha* and *drākṣā* along with honey cures *phena* [?] *meha* in human beings.

“लोद्राभयाकट्फलमुस्तकानां, विडङ्गाठार्जुनधन्वनानाम् ।
कदम्बशालार्जुनदीपकानां, विडङ्गधात्रीधवशल्यकानाम् ।
चत्वार एते मधुना कषायाः, कफप्रमेहेषु निषेवणीयाः ॥५५॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : २५-२६]

Intake of the four decoctions of either 1. *lodhra*, *abhaya*, *kaṭphala* and *mustā*, or 2. *viḍāṅga*, *pāṭhā*, *arjuna* and *dhanvana* or 3. *kadamba*, *śāla*, *arjuna* and *dīpaka* or 4. *viḍāṅga*, *dhātri*, *dhava* and *śalyaka* along with honey cures *kaphaja* varieties of *prameha*.

“अश्वत्थाच्चतुरड़गुल्यान्त्यग्रोधादेः फलत्रयात् ।

सज्जिंकारक्तसाराच्च क्वायाः पञ्चसमाखिकाः ॥५६॥

नीलहारिद्रशुक्राख्यक्षारमञ्जिष्ठकाढ्यान् ।”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ३५]

मेहान् घन्ति क्रमादेते सक्षीद्रो रक्तमेहनुत् ॥५७॥

Intake of the five decoctions of 1. fruit of *asvattha*, 2. fruit of *caturaṅgula*, 3. fruit of *nyagrodha*, 4. *svarjikṣāra* and

1. ओदार्दी० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. अश्वत्थाद्राजवृक्षाच्च न्यग्रोधाच्च इति आकरे पाठः ।

3. सचन्दनसमज्ञाया इति आकरे पाठः ।

5. *rakta sāra* along with honey cures five varieties of *prameha*, viz., 1. *nīla meha*, 2. *hāridra meha*, 3. *śukra meha*, 4. *kṣāra meha* and 5. *māñjiṣṭhā meha*, respectively. Taken along with honey, these decoctions also cure *rakta meha*.

“क्वायः खर्जूरकाशमर्यतिन्दुकास्थामृताकृतः ।

‘सुहिमः पीतमात्रस्तु सक्षोद्रो रक्तमेहनुत्’ ॥५८॥”

[योगरत्नाकर : प्रमेहचिकित्सा : पृष्ठ ८४]

Intake of the cooled decoction of *kharjūra*, *kāśmarya*, *tinduka* and *amṛtā* along with honey instantaneously cures *rakta meha*.

“लोध्रार्जुनोशीरकुचन्दनानामरिष्टसेव्यामलकाभयानाम् ।

धात्र्यर्जुनारिष्टकवत्सकानां नीलोत्पलानां तिनिशार्जुनानाम् ।

चत्वार एते विहिताः कथायाः पित्तप्रमेहे मधुसंप्रयुक्तः ॥५६॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : २८]

Intake of the four decoctions of either 1. *lodhra*, *arjuna*, *uśīra* and *kucandana*, 2. *ariṣṭa*, *sevya*, *āmalaka* and *abhayā*, 3. *dhātri*, *arjuna*, *ariṣṭaka* and *vatsaka* or 4. *nīlotpala*, *tiniśa* and *arjuna* along with honey cures *paittika* varieties of *prameha*.

1. क. ‘सुहिमः—रक्तमेहनुत्’ पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः
नोपलभ्यते ।

ख. रक्तमेहहा इति आकरे पाठः ।

“छिन्नावत्तिकषायेण पाठाकुटजरामठम् ।

तिक्तां कुछं च संचूर्ध्य सर्पिमें हे पिबेन्नरः ॥६०॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ३१]

Intake of the powder of *pāṭhā*, *kuṭaja*, *rāmaṭha*, *tiktā* and *kuṣṭha* along with the decoction of *chinnā* and *vahni* cures *sarpī meha*.

“कदरखदिरपूगव्याथं क्षीद्राह्वये पिबेत् ।

अग्निमंथकषायन्तु वसामेहे प्रयोजयेत् ॥६१॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ३६]

The decoction of *kadara*, *khadira* and *pūga* is useful in *kṣaudra meha*. The decoction of *agni mantha* should be given to the patient suffering from *vasā meha*.

“पाठा शिरीषो दुःस्पर्शा मूर्वा किंशुकतिन्दुकम् ।

कपित्थानां भिषक् व्याथं हस्तिमेहे प्रयोजयेत् ॥६२॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ३७]

The decoction of *pāṭhā*, *śiriṣa*, *duḥsparśā*, *mūrvā*, *kīṁśuka*, *tinduka* and *kapittha* is useful in *hasti meha*.

1. सर्पिमेंही इति आकरे पाठः ।

2. कदरः खदिरः पूगः व्याथं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. अग्निमंथकषायन्तु इति पंचमपुस्तके पाठः ।

4. पाठाशीर्षकदुस्पर्शा इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

“सुश्रुतः”

तत्रोदकमेहिनं निम्बकषायं पाययेत्, इक्षुवालिकामेहिनं वैजयन्ती-
कषायं, सुरामेहिनं निम्बकषायं, सिकतामेहिनं चित्रककषायं,
शनैर्मेहिनं खदिरकषायं, लवणमेहिनं पाठाऽगुरुकषायं, पिष्टमेहिनं
हरिद्राद्वितयकषायं, सांद्रमेहिनं सप्तपर्णकषायं, शुक्रमेहिनं
द्रव्याशैवलप्लवहठकरञ्जकसेरुककषायं ककुभचन्दनकषायं वा,
फेनमेहिनं त्रिफलारसवधमद्वीकाकषायं, मधुमधुरं, पैत्तिकेषु
प्रमेहेषु नीलमेहे शालसारादिकषायमश्वत्यकषायं वा पाययेत्,
हरिद्रामेहिनं राजवृक्षकषायम्, अम्लमेहिनं न्ययोधादिकषायं
मधुमिथम्, क्षारमेहिनं त्रिफलाकषायं, मञ्जिष्ठामेहिनं
मञ्जिष्ठाचन्दनकषायं, शोणितमेहिनं गुडूचीतिन्दुकास्थिकाइमर्य-
खर्जूरकषायं मधुमिथं पाययेत् ।” ॥६३॥

[सुश्रुत : चिकित्सा ११:६]

According to Suśruta

The patient of *udaka meha* should be given the decoction of *nimba*. The patient of *ikṣu vālikā meha* should be

1. “सुश्रुतः—पाययेत्” पाठोऽयं पष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।
2. पारिजातकषायं इति आकरे पाठः ।
3. पाठोऽयं आदचंपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।
4. इक्षुमेहिनं इति आकरे पाठः ।
5. पाठाऽगुरुहरिद्राकषायं इति आकरे पाठः ।
6. हरिद्रादारुहरिद्राकषायं इति आकरे पाठः ।
7. मधुमधुरमिता इति आकरे पाठः ।
8. पैत्तिकेषु नीलमेहिनं इति आकरे पाठः ।

given the decoction of *vaijayantī*. The patient of *surd meha* should be given the decoction of *nimba*. The patient of *sikata meha* should be given the decoction of *citraka*. The patient of *sanair-meha* should be given the decoction of *khadira*. The patient of *lavaṇa meha* should be given the decoction of *pāṭhā* and *aguru*. The patient of *piṣṭa meha* should be given the decoction of *haridrā* and *dāru haridrā*. The patient of *sāndra meha* should be given the decoction of *sapta parṇa*. The patient of *śukra meha* should be given the decoction of *dūrvā*, *śaivāla*, *plava*, *hatha*, *karañja* and *kaseru* or the decoction of *kakubha* and *candana*. The patient of *phena meha* should be given the decoction of *triphalā*, *āragvadha* and *mṛdvikā*. All these decoctions should be given along with honey. Among *paitika pramehas*, the patient of *nīla meha* should be given the decoction prepared of drugs belonging to *śālasārādi gāṇa* or the decoction of *aśvattha*. The patient of *hāridra meha* should be given the decoction of *rāja vṛkṣa*. The patient of *amla meha* should be given the decoction of drugs belonging to *nyagrodhādī gāṇa* by adding honey. The patient of *kṣāra meha* should be given the decoction of *triphalā*. The patient of *mañjiṣṭhā meha* should be given the decoction of *mañjiṣṭhā* and *candana*. The patient of *rakta meha* should be given the decoction of *guḍuci*, *tinduka* seeds, *kāśmarya* and *kharjūra* along with honey.

“कम्पिल्लसप्तच्छदशालजानि विभीतरोहीतकौटजानि ।”

पुष्पाणि दधनश्च विचूर्णितानि क्षोद्रेण लिह्वात् कफपित्तमेहे ॥६४॥

[योगरत्नाकरः प्रमेहचिकित्साः पृष्ठ ८४]

Flowers of *kampillaka*, *saptacchada*, *sāla*, *bibhitaka*, *rohitaka* and *kuṭaja* should be burnt and made to a powder. Intake of

- 1. कपित्थपुष्पाणि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
- 2. पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।
- 3. च चूर्णितानि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
- 4. कफपित्तमेही इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

this powder along with honey is useful in the *prameha* caused by *kapha* and *pitta*.

“सर्वमेहरो धात्र्या रसः क्षीदनिशायुतः ।

कषायस्त्रिफलादारुमुस्तकैरथवा कृतः ॥६५॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ६]

The juice of *dhātri* along with honey and *niśā* cures all types of *prameha*. Similarly, the decoction of *triphalā*, *deva dāru* and *mustā* mixed with honey and *niśā* cures all types of *prameha*.

“फलत्रिकं दारुनिशां विशालां मुस्तां च निःक्वाथ्य निशांशकल्कम् ।

पिवेत्कषायं मधुसंप्रयुक्तं सर्वप्रमेहेषु समुच्छ्रेषु ॥६६॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ६]

In all serious types of *prameha*, the patient should take the decoction of *triphalā*, *dāru niśā*, *viśālā* and *mustā* by adding the paste of *niśā* and honey.

कटंकटेरीमधुकत्रिफलाचित्रकः समैः ।

सिद्धः कषायः पातव्यः प्रमेहानां विनाशनः ॥६७॥

Intake of the decoction of *kaṭāṅkaṭerī*, *madhuka*, *triphalā* and *citraka*—all taken in equal quantities, cures different types of *prameha*.

“त्रिफला दारुदार्थ्यञ्जकवायः क्षीद्रेण मेहहा ।”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ७]

कुटजासनदार्थ्यद्वफलत्रयभवोऽयवा ॥६८॥

[योगरत्नाकर : प्रमेहचिकित्सा : पृष्ठ ८५]

The decoction of either *triphalā*, *deva dāru* and *dārvi* or *kūṭaja*, *asana*, *dārvī*, *abda* and *triphalā*, taken along with honey cures *prameha*.

“त्रिफलालौहशिलाजतुपथ्याचूर्णं च लीढमेकैकम् ।

मधुना मुरास्वरस इव सर्वान्मेहान्निवारयति ॥६६॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ८]

Intake of the powder of *triphalā* or *lauha bhasma* or *śilā jatu* or *pathyā* along with honey cures all types of *prameha* as the gods destroyed all the demons. [mistakes in second line; translation based on note in fifth mss].

“सालमुस्तककम्पिल्लककलकमक्षसमं पिवेत् ।

धात्रीरसेन सक्षोद्रं सर्वमेहहरं परम् ॥७०॥”

[योगरत्नाकरः प्रमेहचिकित्साः पृष्ठ द६]

One *akṣa* of the paste of *sāla*, *mustaka* and *kampillaka* should be taken along with the juice of *dhātrī* and honey which cures all types of *prameha*.

“न्यग्रोधोदुम्बराइवत्यश्योनाकारगवधासनम् ।

आञ्जजम्बूपित्यं च प्रियालं ककुभं धवम् ॥७१॥

मधूकौ मधुकं लोध्रं वरणं पारिभद्रकम् ।

पटोलं मेषशृङ्गीं च दन्तीचित्रकमाढकीम् ॥७२॥

1. क. मधुतामरामुरारु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. मधुनामरामुरारु इति पंचमपृष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. मधुकं इति आकरे पाठः ।

3. चित्रकपाटली इति आकरे पाठः ।

करञ्जत्रिफलाशकभल्लातकफलानि च ।

एतानि समभागानि इलक्षणचूर्णानि कारयेत् ॥७३॥

न्यग्रोधाद्यमिदं चूर्णं मधुना सह लेहयेत् ।

फलत्रयरसं चानु पिवन्मूत्रं विशुद्ध्यति ॥७४॥

[योगरत्नाकरः प्रमेहचिकित्सा : पृष्ठ ८६]

एतेन विशतिर्महा: मूत्रकृच्छाणि यानि च ।

प्रशामं यांति योगेन पिङ्का च न जायते ॥

[योगरत्नाकरः प्रमेहचिकित्सा : पृष्ठ ८६]

न्यग्रोधाद्यमिदं चूर्णमाच्रजम्बवस्थि गृह्णते ॥७५॥

॥ न्यग्रोधाद्यं चूर्णम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ५३-५७]

Nyagrodhādya Cūrṇa

Nyagrodha, udumbara, aśvattha, śyonāka, āragvadha, asana, āmra, jambū, kapittha, priyāla, kakubha, dhava, madhūka, madhuka, lodhra, varuṇa, pāribhadraka, paṭola, meṣa śīṅgī, dantī, citraka, ādhakī, karañja, triphalā, śakra and fruits (nuts) of *bhallātaka*—all taken in equal quantities, should be made to a fine powder. This is called *nyagrodhādya cūrṇa*. It should be taken along with honey. Thereafter, the patient should take the juice or decoction of *triphalā*. This cleanses the urine. It cures twenty types of *prameha* and dysuria. It prevents the occurrence of carbuncles. In this *nyagrodhādya cūrṇa*, seed-pulp of *āmra* and *jambū* should be used.

“त्रिकण्टकाश्मन्तकसोमबलकं भल्लातकं: सातिविषं: सलोध्रं: ।

वचापटोलार्जुननिम्बमुस्तं हरिद्रया पद्मकदीप्यकैश्च ॥७६॥

1. सूक्ष्मचूर्णानि इति आकरे पाठः ।

मञ्जिष्ठया चागुरुचन्दनैश्च सर्वे: समस्तैः कफवातजेषु ।

मेहेषु तैलं विपचेद्घृतन्तु पैत्तेषु मिश्रं त्रिषु लक्षणेषु ॥७७॥

[भारतभैषज्यरत्नाकरः द्वितीयभागः : पृष्ठ ३६७]

॥ त्रिकण्टकादिघृतम् ॥

Trikanṭakādya Ghṛta and Taila

Trikanṭaka, aśmantaka, somavalka, bhallātaka, ativiṣṭa, lodhra, vacā, paṭola, arjuna, nimba, musta, haridrā, padmaka, dīpyaka, mañjiṣṭhā, aguru and candana should be boiled with sesame oil. This medicated oil is useful in *promeḥas* caused by *kapha* and *vāyu*. Ghee boiled along with the above mentioned drugs is useful in the treatment of *promeḥas* caused by *pitta* and *sannipāta* (simultaneous vitiation of all the three *doṣas*).

कफमेहरक्वाथसिद्धं सर्पिः कफे हितम् ।

पित्तमेहधनं निर्यूहसिद्धं पित्ते हितं घृतम् ॥७८॥

Decoctions of drugs have been described above for the cure for *kaphaja prameḥas* and *paittika prameḥas*. If the ghee is cooked with the decoction of the former category, then this medicated ghee also cures *kaphaja prameḥas* and if the ghee is cooked with the decoction of the later category, then this medicated ghee cures *paittika prameḥas*.

“दशमूलं करञ्जौ द्वौ देवदारु हरीतकी ।

वर्षाभूर्वस्णो दन्ती चित्रकं सपुनर्नवम् ॥७९॥

सुधानिम्बकदम्बाश्च विल्वं भल्लातकानि च ।

शटीपुष्करमूलञ्च विष्पलीमूलमेव च ॥८०॥

1. घृतञ्च इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. त्रिकण्टकाद्यं घृतं तैलञ्च [यमकं च] इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

पृथग् दशपलानेतान् भागांस्तोयामंणे पचेत् ।
 यवकोलकुलत्थानां प्रस्थं प्रस्थठच दापयेत् ॥८१॥

तेन पादावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
 निचुलं त्रिफला भाङ्गी रोहिणं गजपिप्पली ॥८२॥

शुद्धवेरं विडङ्गनि वचा कम्पिल्लकं तथा ।
 गर्भेणानेन तत्सिद्धं पाययेच्च यथाबलम् ॥८३॥

एतद्वान्वन्तरं नाम विरुद्धातं सर्पिरुत्तमम् ।
 'कुष्ठगुल्मप्रमेहांश्च श्वयवुं वातशोणितम् ॥८४॥

प्लीहोदरं तथार्शांसि विद्रौधि पिङ्काश्र याः ।
 अपस्मारं तथोन्मादं सर्पिरेतन्नियच्छ्रुति ॥८५॥

पृथक् तोयामंणे तत्र पचेद् द्रव्याच्छ्रुतं शतम् ।
 शतत्रयाधिके तोयमुत्सर्गंक्रमतो मृतम् ॥८६॥”
 ॥ धान्वन्तरं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ७८-८५]

1. भार्गी इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. 'कुष्ठ—याः' पाठोऽयं चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
3. भवेत् इति आकरे पाठः ।
4. दंतीदारुशटीशिलाहृदहनैर्भैलातकाकंभयाः युक् वर्णभुकरंज-युग्मवरण्युंक्पंचमूलीयुतैः । इत्येभिदंशपालिकैः शृतमयां द्रोणपृथक् प्रास्थिकैः । एभिश्चापि कुलत्थकोलक्यूयैः पादावशेषीकृतं । अस्मिन्नीयकिरातरोहिणकणाकंपिलविशौषधैः । भाङ्गी चव्य-गजाहृपिप्पलियुतैरेभिश्च सिद्धं घृतं एतत्मेहहरं क्षयं क्षयकरं हिकापहं गुल्मजित् पांडुत्वं प्रतिहृदगदरुजः प्रध्वसि धान्वन्तरम् । ॥धान्वन्तरि घृतम्॥" पाठोऽयं चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यन्ते ।

Dhānyantara Ghṛta

In one *armaṇa* of water, ten *palas* of each of *daśa mūla*, *karañja*, *latā karañja*, *deva dāru*, *harītakī*, *varṣabhū*, *varaṇa*, *dantī*, *citraka*, *punarnavā*, *sudhā*, *nimbī*, *kadamba*, *bilva*, *bhallātaka*, *śaṭī*, *puṣkara mūla* and *pippali mūla* and one *prastha* of each of *yava*, *kola* as well as *kulattha* should be added and boiled till one fourth remains. To this decoction, one *prastha* of ghee and the paste of *nicula*, *triphalā*, *bhārṅgi*, *rohiṣa*, *gaja pippalī*, *śringavera*, *viḍāṅga*, *vacā* and *kampillaka* should be added and cooked. This medicated ghee should be administered to the patient in a suitable dose depending upon his power of digestion. This is called *dhānyantara ghṛta*. It cures *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), *gulma* (phantom tumour), *pramehas* of different types, oedema, gout, splenic disorder, piles, abscess, carbuncle, epilepsy and insanity. In one *armaṇa* of water one hundred *palas* of the drugs of each category should be boiled for the preparation of the decoction. If, however, the quantity of drugs exceeds three hundred *palas*, then the quantity of water should be determined according to the general rule of *paribhāṣā*.

“दाढिमस्य तु वीजानि कृमिघ्नस्य च तण्डुलाः ।

रजनी चविकाजाजी नागरं त्रिफला करणा ॥८७॥

त्रिकण्टकस्य च फलं यमानी धान्यकं तथा ।

वृक्षाम्लं चपला कोलं ^१सिंधूद्ववसमायुतं: ॥८८॥

कल्केरक्षसमेरेभिधूं तप्रस्थं विपाचयेत् ।

भोज्ये पाने ^३प्रदातव्यं सर्वत्रुषु च मात्रया ॥८९॥

1. क. तु फलं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

स. वीजानि इति आकरे पाठः ।

2. ०समायुतम् इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः आकरे च पाठः ।

3. च दातव्यं इति आकरे पाठः ।

प्रमेहान् विशतिविधान् मूत्राधातं तथाश्मरीम् ।

कृच्छ्रं सुवारुणं चैव हन्यादेतान्न संशयः ॥६०॥

विवन्धानाहृष्टून्धनं कामलाज्वरनाशनम् ।

‘दाडिमाद्यं घृतं नाम्ना हृश्चिवस्पां निर्मितं पुरा ॥६१॥’

॥ दाडिमाद्यं घृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ५८-६२]

Dāḍimādya Ghṛita

One *prastha* of ghee should be cooked with the paste of one *akṣa* of each of *dāḍimī* (seeds), *viḍaṅga* (pulp of the dehusked seed), *rajanī*, *cavikā*, *ajājī*, *nāgara*, *triphalā*, *kaṇā*, *trikanṭaka* (fruit), *yamīni*, *dhānyaka*, *vṛkṣāmla*, *capalā*, *kola* and rock-salt. This medicated ghee should be administered along with food and drinks in all seasons in appropriate dose. It undoubtedly cures twenty varieties of *prameha*, *mūtrāghāta* (anuria), *aśmarī* (stone) and serious type of dysuria. It also cures constipation, *ānāha* (abdominal distension), colic pain, jaundice and fever. This is called *dāḍimādya ghṛita*. In the days of yore, it was propounded by the Aśvins.

पौष्टकरं सोत्पलं चैव मृद्वीकां च पचंपचम् ।

त्वग्रसांजनयष्ट्याहृशिलाजत्वम्लवेतत्तम् ॥६२॥

पुष्टकरमूलउत्पलफूलद्राक्षादारुहलदिगुडत्वक् रसाऽजनशिलाजतु

अम्लवेतस तदेव घृतमेतान्यौषधानि दस्त्वा यदा पचेत्तदा-
बृहदाडिमादिः ॥६३॥

॥ बृहदाडिमाद्यं घृतम् ॥

1. ‘दाडिमाद्य—पुरा’ पाठोऽयं आदशं पुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

Br̥hat Dādimādya Ghṛta

If, to the above mentioned recipe, the paste of *puṣkara mūla*, *utpalā*, *mīḍvīkā*, *pacampacā*, *tvak*, *rasāñjana*, *madhu yaṣṭi*, *śilā jatu* and *amla vetasa* are added and cooked, the preparation is called *bṛhat dādimādya ghṛta*. [The prose paragraph is the explanation of the two line verse. This appears to be an interpolation]

“त्रिकटुत्रिफलाचूर्णतुल्यं युक्तन्तु गुग्गुलुः ।
 गोक्षुरवाथसंयुक्तं गुटिकां कारयेद्विषक् ॥६४॥
 दोषकालबलापेक्षी भक्षयेच्चानुलोभिकाम् ।
 न चात्र परिहारोऽस्ति कर्मकुर्याद्यथेप्सितम् ।
 प्रमेहान्मूत्राघातांश्च वातरोगोदरान् जयेत् ॥६५॥”
 ॥ अध्यायगुटिका ॥

[योगरत्नाकर : प्रमेहचिकित्सा : (उत्तरार्द्ध) पृष्ठ ८७]

Tryūṣaṇādya Guṭikā

The powder of *trikāṭu* and *triphalā* (one part each) and *guggulu* (six parts) should be triturated by adding the decoction of *gokṣura*. Pills should be prepared out of this paste and

1. गुग्गुलुं च समांशकम् इति आकरे पाठः ।
2. ○संयुक्तां इति आकरे पाठः ।
3. ○वृधः इति आकरे पाठः ।
4. देश○ इति आकरे पाठः ।
5. “प्रमेहान्वातरोगांश्च वातशोणितमेव च । मूत्राघातं मूत्रदोषं प्रदरं ।
 चानु नाशयेत्” इति आकरे पाठः ।
6. गोक्षुरादि गुटी इति आकरे पाठः ।

administered in appropriate dose depending upon the *doṣas* involved and the nature of the season. This helps in the downward movement of *vāyu*. There is no dietetic restriction and the patient can do his work as he desires. It cures various types of *prameha*, *mūtrāghāta* (anuria), diseases caused by *vāyu* and *udara* (abstinate abdominal diseases including ascites).

“शालसारादितोयेन भावितं यच्छ्लाजतु ।

पिवेत्तेनैव संशुद्धदेहः पिष्टं यथावलम् ॥६६॥

जाङ्ग्लानां रसैः साद्वं तस्मिन् जीर्णे च भोजनम् ।

कुर्यादिवं तुलां यावदुपयुञ्जीत मानवः ॥६७॥

मधुमेहं विहायासौ शर्करामश्मरीं तथा ।

वपुर्वर्णबलोयेतं शतं जीवत्यनामयः ॥६८॥”

॥ [शिलाजतुप्रयोगः] ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ४५-४७]

Administration of Silā Jatu

Silā jatu (an exudate from stone) should be impregnated with decoction of drugs belonging to *sālasārādi gaṇa*. The patient, who has got his body cleansed, should take this paste in a suitable dose depending upon his strength. After the medicine is digested, he should take food along with the soup of the meat of animals inhabiting arid land. In total, upto one *tulā* of *silā jatu* should be administered to him. This cures *madhu meha* (diabetes mellitus), *sarkarā* (graveluria) and *aśmari* (stone in the urinary tract). The patient being free from these diseases live for one hundred years with complexion and strength of the body.

1. एवं च कुडवं इति आकरे पाठः ।

“चन्द्रप्रभा-वचा-मुस्ताभूनिम्बामरदारवः ।

हरिद्रातिविषा दार्दी पिपलीमूलचित्रकाः ॥६६॥

घान्यकं त्रिफला चव्यं विडंगं गजपिपली ।

व्योषं माक्षिकधातुश्च द्वौ क्षारौ लवणत्रयम् ॥१००॥

एतानि शाणमात्राणि प्रत्येकं कारयेद्बुधः ।

त्रिवृद्धन्तीपत्रकञ्च त्वगेला वंशलोचना ॥१०१॥

प्रत्येकं कर्षमात्राणि कुर्यादेतानि बुद्धिमान् ।

द्विकर्षं हतलोहं स्याच्चतुःकर्षा सिता भवेत् ॥१०२॥

शिलाजत्वष्टकर्षं स्यादष्टौ कर्षाश्च गुग्गुलोः ।

एभिरेकत्र संसूक्ष्मं कर्त्तव्या गुटिका शुभा ॥१०३॥

चन्द्रप्रभेति विख्याता सर्वरोगप्रणाशिनी ।

प्रमेहान् विशति कृच्छ्रान् मूत्राधातं तथाइमरीम् ॥१०४॥

1. ०सुरदारवः इति आकरे पाठः ।

2. चित्रकम् इति आकरे पाठः ।

3. मुवर्णमाक्षिकं व्योषं इति आकरे पाठः ।

4. टङ्गमात्राणि सङ्गृहीयात्पृथक् पृथक् इति आकरे पाठः ।

5. वंशरोचना इति प्रयमचतुर्थपुस्तकयोः पाठः ।

6. गुग्गुलाः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

7. विखिना योजितैरेतः इति आकरे पाठः ।

8. गुटिकाः शुभाः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

9. चन्द्रप्रभाति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

10. निहान्त विशर्ति मेहान् कृच्छ्रमष्टविंशं तथा इति आकरे पाठः ।

विवंधानाहशूलानि मेदग्रन्थिमथार्बुदम् ।
 अंत्रवृद्धि तथा पांडुं कामलाच्च हलीमकम् ॥१०५॥
 अण्डवृद्धि कटीशूलं इवासं कासं विचर्च्चकाम् ।
 कुष्ठानि रक्सा [?] कण्डूप्लीहोदरभगंदरम् ॥१०६॥
 नेत्ररोगं दन्तरोगं स्त्रीणामात्तंवजां रुजम् ।
 पुसां शुक्रगतान्दोषान्मन्दाग्निमरुचि तथा ॥१०७॥
 वायुपित्तकं हन्याद्वल्या वृद्ध्या रसायनी ।
 चन्द्रप्रभायाः कर्षस्तु चतुःशारणो विधीयते ॥१०८॥”
 ॥चन्द्रप्रभा गुटिका ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : २१३-२२०]

Candra Prabhā Guṭikā

One *sāṇa* of each of *candra prabhā*, *vacā*, *mustā*, *bhūnimba*, *deva dāru*, *haridrā*, *ativiṣā*, *dārvī*, *pippalī mūla*, *citraka*, *dhānyaka*, *triphalā*, *cavya*, *vīḍaṅga*, *gaja pippalī*, *vyoṣa*, *bhasma* of *māksika* (copper pyrite), *svarji kṣāra*, *yava kṣāra*, *sāmudra lavaṇa*, *saindhava lavaṇa* and *viḍa lavaṇa*, one *karṣa* of each of *trivṛt*, *dantī*, *patra*, *tvak*, *elā* and *rāṁśa locanā*, two *karṣas* of *lauha bhasma*, four *karṣas* of sugar and eight *karṣas* of each of *śilā jatu* as well as *guggulu* should be made to a powder (sticky material to be

1. चतुर्स्रइच्चाइमरीस्तद्वन्मूत्राधातांस्त्रयोदश इति आकरे पाठः ।
2. अण्डवृद्धिं इति आकरे पाठः ।
3. कासं इवासं तथाकुष्ठमग्निमान्द्यमरोचकम् । वातपित्तकफव्याधीन् वल्या वृद्ध्या रसायनी । समाराध्य शिवं यस्मात्प्रवलाद् गुडिकामिमाम् । प्राप्तवांशचन्द्रमास्तस्मादियं चन्द्रप्रभा स्मृता । इति आकरे पाठः ।

added separately) and mixed well. From out of this, pills are to be prepared. This is well known as *candra prabhā* and it cures all diseases. It cures twenty varieties of *prameha*, dysuria, *mūtrāghāṭa* (anuria), *aśmarī* (stone in the urinary tract), constipation, abdominal distension, colic pain, *meda granthi* (lipoma), *arbuda* (tumour), *antra vṛddhi* (inguinal hernia), anemia, jaundice, *halimaka* (a serious type of jaundice), *anya vṛddhi* (scrotal tumour), lumbago, dyspnoea, cough, eczema, *kustha* (obstinate skin diseases including leprosy), itching, splenomegaly, fistula-in-ano, eye diseases, diseases of teeth, menstrual disorders (pain) in females, seminal disorders in males, suppression of the power of digestion and anorexia. It alleviates *vāyu*, *pitta* as well as *kapha* and promotes strength as well as virility. It rejuvenates the body. In this recipe, *candra prabhā* is described to be taken in the quantity of one *karṣa* which should be treated as equivalent to four *śāṇas*.

“श्रीखण्डं त्रिसुगन्धिकेसरकणाशुण्ठीमरीचाम्बुदम् ।

शृङ्गारं जलजं प्रियालबदरीधात्र्यवजबीजं तुगा ॥१०६॥

द्राक्षा जीरकधान्यकं ससुमनः पुष्पं च जातीदलम् ।

शुद्धारं वदरं पलाद्धकमिदं सन्नारिकेलात्त्रयम् ॥११०॥

पूर्णं चाष्टपलं च सौरभपयः प्रस्थत्रये सम्पचेत् ।

पश्चादामलकीवरीजलशरावाद्वैथ पिष्टीकृतम् ॥१११॥

शुष्कीकृत्य कटाहके च सघृते मन्दाग्निना चूर्णयुक् ।

वज्ञव्योमपलाद्धमद्धंतुलया खण्डेन पाकीकृतम् ॥११२॥

भुक्तं प्रातरिदं प्रमेहसहिताध्मानानि शूलानि च ।

क्षेत्रं दैन्यमसृक्त्वुतिं मुखगुदथोत्राक्षिलोमोद्भवाम् ॥११३॥

1. दरदं इति आकरे पाठः ।

2. ०केलाइमवत् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. चूर्णयुग् इति आकरे पाठः ।

4. चक्षयं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

हन्याद्रोगजराविपत्तिशमनं मन्दाग्निजित् वृहणम् ।

बल्यं वृद्धिकरं प्रमोदजनकं पूर्णं न कि सेव्यते ॥१४॥”

॥ इति पूर्णपाकः ॥

[भारतभैषज्यरत्नाकरः तृतीयभागः पृष्ठ ३३६-३३७]

Pūga Pāka

Half *palas* of each of *śrī khaṇḍa*, *tri sugandhi*, *kesara*, *kanā sunṭhī*, *marica*, *ambuda*, *śṛṅgāṭa*, *jalaja*, *priyāla*, *badarī*, *dhātrī*, seeds of lotus, *tugā*, *drākṣā*, *jīraka*, *dhānyaka*, jasmin flower (*jāti puṣpa*), mace (*jāti dala*) and purified *hīṅgula*, pulp of three coconuts and eight *palas* of *pūga* should be cooked in three *prasthas* of cow's milk. Thereafter, this should be added with half *śarāvā* of the paste of each of *āmalakī*, *śatāvari* and *jala* and dried. All these should be fried in a pan with mild heat by adding ghee. To this half *pala* of *vāṅga bhasma* should be added and mixed. This should be cooked by adding water and half *tulā* of sugar. This recipe should be administered to the patient in the morning. It cures *prameha*, abdominal distension, colic pain, consumption, weakness and bleeding from the mouth, anus, ear, eyes and hair roots. It prevents aging process and stimulates the power of digestion. It is nourishing. It promotes strength and tissue elements and it gives physical as well as psychic comforts. This recipe should, therefore, be used regularly.

“मासिकं धातुमध्येवं युञ्ज्यादस्याप्ययं गुणः ।

शालसारादिवर्गस्य क्वाथे तु लघुतां गते ॥१५॥

1. मन्दाग्निहृदवृहणम् इति आकरे पाठः ।

2. पूर्णपाकः इति आकरे पाठः ।

3. घनतां इति आकरे पाठः ।

दन्तीलोध्रशिवाकान्तलौहताम्ररजः क्षिपेत् ।

घनीभूतमदग्धच्च प्राश्य मेहान् व्यपोहति ॥११६॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ४८-४९]

The *bhasma* of *mēksika* (copper pyrite) should be boiled with the decoction of drugs belonging to *śāla sārādi gāna*. When it becomes semi-solid, the powder of *dantī*, *lodhra*, *kānta lauhā bhasma* and *tāmra bhasma* should be added to it and cooked till the preparation becomes more dense but it does not get burnt. Intake of this linctus cures different varieties of *prameha*.

“व्यायामजातमखिलं जयेत् मेहान्व्यपोहति ।

पादत्रच्छत्ररहितो भैक्ष्याशी मुनीवद्यतः ॥११७॥

योजनानां शतं गच्छेदधिकं वा निरन्तरम् ।

मेहान् जेतुं वने वापि नीवारामलकाशनः ॥११८॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : १७-१८]

Exercise

All types of exercise cure *pramehas*. The patient should continuously walk for one hundred *yojanas* without using shoes and umbrella, and by begging for his food like a saint. Alternatively, he should reside in a forest by eating *nīvāra* and *āmalaka* which will make him free from *pramehas*.

शराविकाद्याः पिडकाः साधयेच्छोथवद्विषक् ।

पक्वाश्विकित्सेत् व्रणवत् तासां पाने प्रशस्यते ॥११६॥

1. ‘व्यायाम———मेहान्व्यपोहति’ पाठोऽयं प्रथमवंचमपुस्तकयोः
नोपलभ्यते ।

2. वने इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

क्वाथो वनस्पतेर्वादिपि मूत्रं च व्रणशोधनम् ।

एलादिकेन कुर्वीत तैलं च व्रणरोपणम् ॥१२०॥

आरघवधादिनां कुर्यात् क्वाथमुद्ववत्त्वानि च ।

शालसारादिसेक च भोज्यादि वरुणादिना ॥१२१॥

Treatment of Carbuncles

Carbuncles like *sarāvika*, etc. should be treated on the lines suggested for *sotha* (oedema). When suppurated, these carbuncles should be treated on the lines suggested for the treatment of *vraṇa* (ulcers). These patients should take decoctions of herbs and use cow's urine for cleansing ulcers. The oil cooked with drugs belonging to *elādi gāṇa* helps in the healing of ulcers. He should use the decoction of drugs belonging to *āragvadhādi gāṇa*. The powder of these drugs should be used by him for unction. He should take bath by boiling water with drugs belonging to *sālasārādi gāṇa* and his food should be prepared by boiling with drugs belonging to *Varuṇādi gāṇa*.

“सौविरकं सुरा शुक्तं तैलं क्षीरं गुडं घृतम् ।

अम्लेक्षुरसपिष्टान्नानूपमांसानि वर्जयेत् ॥१२२॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : २४६]

Prohibitions

The patient, suffering from *prameha*, should avoid *sauvīraka* (a type of vinegar), *surā* (alcoholic drinks), *sukta* (another type of vinegar), oil, milk, jaggery, ghee, sour juice, sugar cane juice, pastries and aquatic meat.

मारितं त्रिपुसीसं वा दग्धं हरिणभृंगकम् ।

कर्पासबीजमज्जा च तुल्यमकोल्हबीजकम् ॥१२३॥

1. आरं इति आकरे पाठः ।

पेषयेत्माहिषे तके दिनेकं वटकीकृतम् ।

माषद्रुयं सदा खादेन्सुरानाम् प्रमेहजित् ॥

अक्षपाठाभयादार्वोक्षायमनुपाययेत् ॥१२४॥

Vāṅga bhasma, nāga bhasma, bhasma of deer horn, pulp of cotton-seed and seed of akolha [?] should be taken in equal quantities and triturated by adding the butter-milk prepared of buffalo-milk. This should always be taken for the cure of surā meha. The patient should use the decoction of akṣa, pālha, abhayā and dārvi as anupāna (post-prandial drink).

गंधकं गुडसंयुक्तं कवचभूतं प्रमेहजित् ॥१२५॥

Intake of purified gandhaka along with jaggery in a dose of one karṣa cures prameha.

“रसं गंधं विषं लोहं जातीष्वं च तत्फलम् ।

अधिष्ठशोषाहिफेनं च खुरासानं च चित्रकम् ॥१२६॥

- ‘किञ्चुकं गजकणा द्रुयं गंधा गोपयस्यभिनिवेश्य सुमेघाः पाच्येदिह तु दोलकयन्त्रोत्तोलितम् । विशदगंधकसूर्णं तुलसी सह देविका रसाम्यामपि । भूंगस्य रसेन जिह्विकायाः । मुनिभावनया सुसाधितं करहारेण च नागरेण चापि शतपुत्रिकया सहादनात् क्षयपत्येव फिरगमारुतम् । किञ्चुकपुष्ट रसे १, गजपिप्पली टांक १८, अइवगन्धा टांक १८, सूर्णकरुण आवासरोद्बधा मध्ये कालवून त्यामध्ये दोलायन्त्री यथेच्छ गंधकशोषि ज्योति पर्यंत दूधजले मगकाटन तुलसी रस सहदेवी भूंगराज गोजिह्वायां वी प्रत्येके पुट देइन्योति छायाशृण्ठ करिजे । आकरकल शुंठि शतावरी यांच्चै अनुपाने एकमासाभक्षिजे फिरंग जाई । शाल्मली व्येमुलांच्चेरसा मध्ये गंधक पाताल यंत्रे शोषिज्येष्ठ कविसवेला भाव नाष्टक-विसद्याया शुष्क करिजे गोष्ठते सीभक्षिजे मासाष्टकपोषकहोय । पाठोऽयं चतुर्थ्यष्ठपुस्तकयोः अधिकम् पलम्यते ।

देवपुष्पं समं सर्वं सर्वस्तुलयं मृताभ्रकम् ।

भावयेत्सप्तधा सर्वं चित्रमूलकषायकः ॥

यथा सात्म्येन संयोज्यं सर्वमेहानुपात्तये ॥१२७॥

अशार्द्धसि ग्रहणीशोथपांडुशुक्रक्षये नृणाम् ।

यथानुपानतो योज्यः सिद्धः श्रीमेहभैरवः ॥१२८॥

॥ मेहभैरवरसः² ॥

[भारतभैरवज्यरत्नाकरः : चतुर्थभागः : पृष्ठ २६५]

Meha Bhairava Rasa

Purified *pārada*, purified *gandhaka*, purified *viśa* (aconite), *lauha bhasma*, *jātī patra*, *jātī phala*, *abdhi śoṣa*, *ahi phena*, *khurāsāna*, *citraka*, *deva puṣpa*—all taken one part each and eleven parts of *abhraka bhasma* should be impregnated and triturated for seven times with the decoction of the root of *citraka*. This should be administered to the patient in an appropriate dose for the cure of all types of *prameha*, piles, *grahaṇī* (sprue syndrome), oedema, anemia and diminution of semen. This should be taken along with suitable *anupāna* (post-prandial drink). This is experienced to be effective in these ailments. It is called *śri meha bhairava*.

“^३मृतसूतं मृतगंधं मृतलोहाभ्रकं समम् ।

मर्दयेन्मधुना ^४बृत्तिरसोऽयं तालकेश्वरः ॥१२९॥

1. मोज्यं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

2. ‘रसं—मेहभैरवरसः’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. मृतं सूतं मृतं लोहं मृतवज्ञाभ्रकं समम् इति आकरे पाठः ।

4. चाहो इति आकरे पाठः ।

5. तालकेश्वरः इति आकरे पाठः ।

माषमात्रं लिहेत्क्षीद्रेवहुमूत्रापनुत्तये ।
 शौदुम्बरं फलं पववं चूणितं कर्षमात्रकम् ।
 'संलेह्य मधुना साद्वंमनुपानं सुखावहम् ॥१३०॥'
 ॥ तारकेश्वरः ॥^५

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ११५-११६]

Tārakeśvara Rasa

Bhasma of *pārada* (*rasa sindūra*), purified *gandhaka*, *lauha bhasma* and *abhraka bhasma*—all these drugs taken in equal quantities should be triturated by adding honey. This powerful recipe is called *tārakeśvara rasa*. This should be administered in the dose of one *māṣā* along with honey for the cure of *vahu mūtra* (diabetes insipidus). One *karṣa* of the powder of ripe *udumbara* fruit and honey should be given as *anupāna* (post-prandial potion).

सूतं कान्तं गंधस्तीक्ष्णो ताप्यं द्योषं फलत्रिकम् ।
 शिनाजतु शिलां कोलहबीजं रात्रिः कपित्थजम् ॥१३१॥
 त्रिःसप्तकृत्वो भृंगाद्विः भावयेन्निष्कसंज्ञिकः ।
 मेघनादाख्य सूतस्यात् सर्वमेहान्प्रणाशयेत् ॥१३२॥
 ॥ मेघनादो रसः ॥^७

1. गुञ्जाद्वयं इति आकरे पाठः ।
2. शौदुम्बरं इति आकरे पाठः ।
3. मधुना लिहेत् इति आकरे पाठः ।
4. 'सं० ——सुखावहं' पाठोऽप्यं आकरे नोपलभ्यते ।
5. तालकेश्वरः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
6. कपिच्छजम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
7. मेघनादीय रसः इति पाठपुस्तके पाठः ।

Megha Nāda Rasa

Purified *pārada*, *kānta lauha bhasma*, purified *gandhaka*, *tīkṣṇa lauha bhasma*, *māksika bhasma*, *trikāṭu*, *triphalā*, *śilā jatu*, purified *manah śilā*, seed of *kolha*, *haridrā* and pulp of *kapittha*—all these drugs should be impregnated and triturated for twenty one times by adding the juice of *bhringa rāja*. This should be administered in a dose of one *niṣka* which cures all types of *prameha*. This is called *megha nāda rasa*.

महानिम्बस्य मूलानि पेवयेत्तंडुलाम्बुना ।

सघृतान्यचिराद्धन्युः पानान्मेहांश्चिरोचिद्रतान् ॥१३३॥

The root of *mahā nimba* should be made to a paste by adding *taṇḍulāmbu* (rice-wash). Intake of this paste along with ghee cures chronic type of *prameha*.

सूताभ्रमामलजलैः सप्ताहं भावयेद्रसः ।
³

हरिशंकरसंज्ञः स्याद् रक्तपित्तप्रमेहनुत् ॥१३४॥
⁴

॥ हरिशंकरः ॥

1. वीजा० इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. वातान्मेहादिवरोत्थिताम् इति चतुर्थपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

3. क. सुतोभयामलजलैः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. “षट्पलं सूतराजस्य तदद्दंगधकं मतम् ।

नागं गन्धसम योज्यं शिलातालकसीसकम् ॥

दरदं वत्सनाभं च पपंट धूतं वीजकम् ।

प्रत्येकाद्दंपलं दद्यात्त्वं भेदे खल्वे भिवगवरः ॥

संमद्यं कज्जलीं कृत्वा कन्यानीरेण भावयेत् ।

काचमाचीशिकातोये हस्तिशुंडी जले ततः ॥

हंसपादी रसे सम्यक् अष्टधा परिमावयेत् ।

(continued on next page)

Hari Śaṅkara Rasa

Pārada bhasma and *abhraka bhasma* should be impregnated and triturated with the juice or decoction of *amalaki* for seven days. This is called *Hari śaṅkara*. It cures *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from different parts of the body) and *prameha*.

(continued)

ततः काचपटे देयं घंटी सिकतयंत्रगाम् ॥
 कृत्वा द्वादशयाम् वै ज्वालयेत दधोनलम् ।
 स्वांगशीतं समुत्तर्य खल्वे दस्त्वा विशूर्णयेत् ॥
 पुनः शिलादिकं योज्यं भावयेत्कन्यकादिभिः ।
 सिकतास्ये पुनर्देयो वह्निर्यामाद्व मानतः ॥
 स्वांगशीतं समुत्तर्य मेघनादो रसोत्तमः ।
 करोति वह्निवलपुष्टिकांति हन्याच्च वातम् ॥
 कफपित्तामुग्धं इवासं च कासं च परिणामशूलम् ।
 मेहात्रि हन्यात्किल मेघनादः ॥
 ॥ वृहन्मेघनादो रसः ॥
 शुद्धसूतसमं गंधं तदद्वं सितसोमलम् ।
 स्तुह्यकंपयसा मर्द्य दिनमेकं पृथक् पृथक् ।
 खेचरी पयसाचं फलतोयेन त्रिदिनं सुविमद्येत् ।
 कांचकुप्युदरे क्षिप्त्वा वालुकायं वर्गं पचेत् ।
 दिनमेकं क्रमादग्नी पारंपर्योपदेशतः ।
 शीतलं स्वांगसंजातं बल्लमात्रं प्रदापयेत् ॥
 यथानुपानयोगेन सर्वरोगान्विनाशयेत् ।
 अशीतिन्द्रवातजान्रोगान्विंशर्ति इलेष्मजां तथा ।
 सेवनादस्य नश्यन्ति सर्वे रोगाः सुदारुणाः ।
 रसोयं मेघनादारुयो स्वेदशैत्यं विनाशयेत् ।
 जारणदिक्मेर्णवं सप्तवारं विपाचयेत् ।
 दृलंभोयं रमादेवि ज्वालानलसमं प्रभः ।
 शुक्रवृद्धिं करोत्याशु वाजिवेगसमं भवेत् ।
 सन्निपातशूलिकायां शस्तमेतन्न संशयः ।
 ॥ इति मेघनादास्यो रसं ॥”
 पाठोऽयं चतुर्थपृष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।
 4. त्वात् इति पृष्ठपुस्तके पाठः ।

“रसस्य भस्मना तुल्यं वज्रभस्म प्रकल्पयेत् ।

अस्य रक्तिकं हंति मेहान् क्षीद्रसमन्वितम् ॥१३५॥”

॥ वंगेश्वरः ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्रमेहाधिकार : ६०]

Vaṅgeśvara

Pārada bhasma and *vaṅga bhasma* should be taken in equal quantities and triturated. This should be administered in a dose of one *ratti* (125 mg.) along with honey which cures *pramehas*.

⁴ “एला सकर्पूरसिता सधात्री जातीफलं गोक्खुरशालमलीत्वक् ।

⁵ सूताभ्रवंगायसभस्म सर्वमेतत्समानं परिमद्दनीयम् ॥

⁶ ⁷ निष्कार्धमात्रं मधुना विलिह्य निहंति सर्वामयमेहजातान् ॥१३६॥”

⁸ ॥ प्रमेहकुठारः ॥

[भारतभैषज्यरत्नाकर : द्वितीयभाग : पृष्ठ २०८]

1. प्रयोजयेत् इति आकरे पाठः ।

2. क. अस्यमाषद्वयं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. अस्यगुंजात्रयं इति चतुर्थयष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

3. क्षीद्रसमीक्षकम् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

4. ‘एला——प्रमेहकुठारः’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

5. क. सूतागंधायस० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. सूतेन्द्रवज्रायसभस्म इति आकरे पाठः ।

6. परिभावयेच्च इति आकरे पाठः ।

7. गुहूचिकाशालमलिकाक्षयायैनिष्कार्धमाना मधुना ततश्च । बद्धा बटी चन्द्रकलेति संज्ञा सर्वं प्रमेहेषु नियोजयेत्ताम् । इति आकरे पाठः ।

8. चन्द्रकलावटी इति आकरे पञ्चमपुस्तके च पाठः ।

Prameha Kuthara

Elā, karpūra, sugar, dhātri, jāti phala, gokṣura, bark of śalmali, pārada bhasma, abhraka bhasma and lauha bhasma—all these taken in equal quantities should be triturated. This should be administered in a dose of half niṣka along with honey which cures all types of prameha.

कुलत्यचणकोद्वालश्यामाकाढकिकोद्रवा:

पुराणाः मेहिनां पथ्याः अस्तिग्धाः जांगलाः रसाः ॥१३७॥

1. क. कुलित्यचनको इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
ख. एकविशति वारं तु तैले वंगं विशोधयेत् ।
ग्रत्यम्ले महिनीतके निशाचूर्णं नियोजयेत् ॥
दद्वङ्गं शोधयेत् स्मन्येकविशतिवारतः ।
निक्षिप्य खर्परे वंगं लोहदब्यां प्रचालयेत् ॥
यामद्वयाद्वैद्वस्म तद्वस्म चैकं सेरकम् ।
सूतं तत्कर्षभागेन सूततुल्या शिला क्षिपेत् ॥
संमर्द्यं कन्यकातोये शाल्यलीवारिणा तथा ।
घत्तुरकाकमाची वचिविनीरसमदितम् ॥
काचकूर्यां क्षिपन् दद्यात् वह्निं यामचतुष्टयम् ॥
स्वंगशीतं समुत्तार्यं सर्वयोगेषु योजयेत् ।
बोगेश्वरमिति रुयातो प्रमेहान् हति विशतिः ।
॥ वंगेश्वरो बृहत् टीकी ॥

वंग तेलांतुवेला २१ ताकमैप्ति चेदि सातीवे आवट सेर ४ त्यात हलदि टांक ६ वाटनिद्यालादीत्यातुवेला २१ मगखापरी छालून-चूली बरिठे वापो पञ्ची करनुधाटणे प्रहरां दौ-मध्ये भस्म होइल केवल घाटो वेमंगवंग सेर १ तरिपारा पाठ सेर मनसील पाऊसेरु काजली करावीवंगुमेल वा कुमारी पुट १ शल्मली पोस्तव्वाथ घोतरारस करडकांगरणी चिचेबी अंतर सालि पाणी घनून रसुत्पांची पुटे प्रति पुटी शुष्क कीजे वालुका यंत्री च ठविजे अग्निप्रहर ४ शुद्धवंगेश्वर होय । पाठोऽयं द्वितीयष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

2. ०काढकिको इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. अस्तिग्धो जांगलो इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

Wholesome Diet

Kulattha, caṇaka, uddālaka, śyāmāka āḍhakī and kodrava—all these stored for some time after harvesting (*purāṇa*) are useful for patients suffering from *prameha*. Similarly, soup of the meat of arid-land animals without adding ghee or oil is useful for these patients.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
 आयुर्वेदसौख्ये प्रमेहमधुमेहपिडकानिदानचिकित्साकथनं
 नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमो हृष्णः ॥१३८॥

Thus, ends the 44th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *prameha*, *madhu meha* and *piḍakā* in *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

CHAPTER X

अथ मेदोरोगनिदानं चिकित्सा च ।

(Diagnosis and Treatment of Obesity)

^१ अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविनः ।

मधुरोऽन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदो^२ विवर्द्धयेत् ॥१॥

मेदसाऽऽवृतमार्गत्वात् पुष्प्यन्त्यन्ये न धातवः ।

मेदस्तु चीयते तस्मादशक्तः सर्वकर्मसु ॥२॥

1. This is the beginning of 49th Chapter of *Ayurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:

गोविद गानेन ब्रजांगनागताः बनेद्दै कृत्यानि पूयं समाहृताः ।
कृत्वा प्रचत्रेसकृपां नरेन्द्रके कुर्यावतां (कुर्याच्च) टोडरमल
संज्ञके ॥ पाठोऽयं चतुर्थपठपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

2. स्नेहान्मेदः प्रवर्द्धयेत् इति आकरे पाठः ।
3. मेदस्याऽ इति पठपुस्तके पाठः ।
4. ऊनेनघावतः इति पठपुस्तके पाठः ।

Etiology and Pathogenesis

In persons who do not perform any exercise, who sleep during the day time and who habitually take *kapha*-aggravating food, the end-product of food after digestion is generally sweet in taste. Because of its unctuousness, it produces more of fat which obstructs the channels circulating nourishments to other tissue elements. As a result of this obstruction, other tissue elements do not get nourished. Therefore, along with the excessive accumulation of fat, the man becomes weak and incapable of any activity.

भुद्रश्वासतृष्णामोहस्वप्नक्रयनसादनः^१
 युक्तः क्षुत्स्वेददौर्गन्धयैरल्पप्राणोऽल्पमैयुनः ॥३॥

Signs and Symptoms

The patient of obesity suffers from *kṣudra śvāsa* (minor form of dyspnoea), thirst, unconsciousness, prolonged sleep, trembling, prostration and foul smell of mouth as well as sweat. He is of low vitality and he is less capable of performing sexual intercourse.

मेदस्तु सर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषु स्थितम् ।
 अत एवोदरे वृद्धिः प्रायो मेदस्थिनो भवेत् ॥४॥

Fat is primarily located in the abdomen and bones of all living beings. Therefore, the abdomen bulges out generally in all patients suffering from obesity.

मेदसाऽवृतमार्गत्वाद्वायुः कोष्ठे विशेषतः ।
 चरन् सन्धुक्षयत्यग्निमाहारं शोषयत्यपि ॥५॥

1. °सादने इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. °मैयुनः इति प्रथमपचमपुस्तकयोः आकरे च पाठः ।

तस्मात् स शीघ्रं जरयत्याहारं चापि काङ्क्षति ।
विकारान् सोऽनुते घोरान् कांश्रित्कालव्यतिक्रमात् ॥६॥

Fat obstructs the channel of circulation of *vāyu*. Therefore, *vāyu* specially moves in the *kosha* (alimentary tract), stimulates the digestive enzymes and absorbs the end product of food. Thus, the patient having obesity digests his food very quickly and desires for more and more of food. As a result of this, after the passage of some time, he succumbs to several serious diseases.

एतावपद्रवकरी विशेषादग्निमास्तौ ।
एती तु दहतः स्थूलं वनदावो वनं यथा ॥७॥

In obesity, complications are caused by *agni* (digestive enzymes) and *vāyu*. Both of them burn (afflict) the patient of obesity as the fire originating in the forest destroys the forest itself.

मेदस्यतीव संबृद्धे सहसंवानिलादयः ।
विकारान् दारणान्कृत्वा नाशयन्त्याशु जीवितम् ॥८॥

When the fat of the body is increased very much in excess, *agni* (digestive enzymes), etc. all of a sudden give rise to several diseases leading to the death of the patient.

मेदोमांसातिवृद्धत्वाच्चलस्फिगुदरस्तनः ।
अथथोपचयोत्साहो नरोऽतिस्थूल उच्यते ॥९॥
॥ मेदोनिदानम् ॥१०॥

1. जरयत्याहारमभिकाङ्क्षति इति आकरे पाठः ।
 2. विकारांश्चानुते इति आकरे पाठः ।
 3. जीविताम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
 4. स्थूलेषु दुष्टास्तराकुष्ठविसर्पं समग्नदराः ।
- ज्वरातिसर मेहाशः इलीपदोपचिकामलाः ॥
- मेदसः स्वेददौर्गन्ध्याज्जायन्ते जन्तवोणवः ॥
- पाठोऽयं प्रथमेपुस्तकेषु अधिकमुपलभ्यते ।

By the excessive increase of fat and muscle tissue, buttocks, abdomen and breasts of the patient becomes loose and mobile. There is increase in body weight and decrease in activities. Such a person is called *ati-sthūla* (excessively fatty or suffering from obesity).

Thus, ends the diagnosis of obesity.

“श्रमचिन्ताव्यवायाधवक्षीद्रजागरणप्रियः ।

हृत्यवश्यमतिस्थौल्यं यवश्यामाकभोजनम् ॥११॥

Persons indulging in physical exercise, worry, sexual intercourse, long walk, intake of honey, remaining awake at night and taking *yava* and *śyāmāka* as food get rid of obesity.

अस्वप्नञ्च व्यवायञ्च व्यायामं चिन्तनानि च ।

स्थौल्यमिच्छन् परित्यक्तुं क्रमेणातिप्रवर्द्धयेत् ॥१२॥

If the patient wants to be free from obesity, then he should gradually increase *asvapna* (remaining awake at night) sexual intercourse, physical exercise and mental activities.

प्रातर्मधुयुतं वारि सेवितं स्थौल्यनाशनम् ॥१३॥

Intake of water mixed with honey in the morning cures obesity.

उष्णमन्नस्य मण्डं वा पिबन् कृशतनुर्भवेत् ।

सच्चव्यजीरकव्योष्ठिहुगुसौवर्चलानलाः ॥१४॥

1. ओवायाशू इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ओमोजनैः इति आकरे पाठः ।

3. मंत्रं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. पिबेत् इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

If a person takes hot *māṇḍa* (scum) of the rice which comes out during boiling along with *cavya*, *jiraka*, *vyoṣa*, *hiṅgu*, *sauvarcalā* and *citraka*, then he becomes thin (free from obesity).

मस्तुना शब्दवः पीता मेदोधना वह्निदीपनाः ॥१५॥

Intake of *śaktu* (roasted corn-flour) along with butter-milk reduces obesity and stimulates the power of digestion.

‘विडङ्गः’ नागरं भारः काललोहरजो मधु ।

यवामलकचूर्णञ्च प्रयोगः स्थौल्यनाशनः ॥१६॥’

॥ विडङ्गाद्यं लोहम् ॥^३

Vidāṅgādya Lauha

The powder of *vidāṅga*, *nāgara* and *kṣāra* (alkali preparation), *kāla lauha bhasma* honey and the powder of *yava* and *ōmalaka* cure obesity.

‘योषं विडङ्गशिप्रूणि खिकलां कटुरोहिणीम् ।

बृहत्यौ हे हरिद्रे हे पाठामतिविषां स्थिराम् ॥१७॥

हिणुकेबुकमूलानि यमानीं धान्यचित्रकम् ।

सौवर्चलमजाजीञ्च हृवृषाञ्चेति चूर्णयेत् ॥१८॥

चूर्णतैलघृतक्षौद्रभागाः स्युर्मानितः समाः ।

शब्दतूनां षोडशगुणो भागः सन्तर्पणं पिबेत् ॥१९॥

1. शब्दवी इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. वस्तिदीपनाः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. चूर्णम् इति आकरे पाठः ।

4. ओकेयुकमूलानि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. पुष्टकरं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

6. सन्तर्पणो पियेत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

प्रयोगात्तस्य शाम्यन्ति रोगाः सन्तर्पणोत्थिताः ।

प्रमेहा मूढवाताश्च कुष्टान्यर्शांसि कामलाः ॥२०॥

प्लीहापाण्डवामयः शोथो मूत्रकुच्छ्वरोचकः ।

हृद्रोगो राजयक्षमा च कासश्वासगलग्रहाः ॥२१॥

कृमयो ग्रहणीदोषाः शैत्यं स्थौल्यमतीव च ।

नराणां दीप्यते चाग्निः स्मृतिबुद्धिश्च वर्द्धते ॥२२॥'

॥ व्योषाद्यशक्तुप्रयोगः ॥

Vyoṣādya Śaktu

Vyoṣā, viḍaṅga, śigrū, triphalā, kaṭu rohiṇī, bṛhatī, kaṇṭakārī, haridrā, dāru haridrā, pāṭhā, ativiṣā, sthirā, hiṅgu, root of kebuka, yamāṇī, dhānyā, citraka, sauvarcalā, ajājī and havuṣā— all these drugs should be made to a powder. To this powder, equal quantities of oil, ghee and honey should be added. All these should be mixed with sixteen parts of *śaktu* (roasted corn flour) and adequate quantity of water. Administration of this refreshing drink (*santarpaṇa*) cures diseases caused by excessive nourishment, *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *mūḍha vāta*, *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), piles, jaundice, splenic disorder, anemia, oedema, dysuria, anorexia, heart disease, tuberculosis, cough, dyspnoea, obstruction in throat, parasitic infestation, *grahaṇī dosā* (sprue syndrome), feeling cold in the body and excessive obesity. It promotes the digestive power, memory as well as intellects of human beings.

बदरीपत्रकल्केन पेया काञ्जिकसाधिता ।

थौल्यनुत्स्यात्साग्निमन्थरसं वापि शिलाजतु ॥२३॥

Peyā (thin gruel) cooked with the paste of the leaves of *badari* and *kāñji* (a type of vinegar) cures obesity. Similarly, the juice of *agni mantha* and *śilā jatu* cures obesity.

अमृतात्रुटिविलवत्सकं कलिङ्गपथ्यामलकानि गुग्गुलः ।

क्रमवृद्धमिदं मधुप्लुतं पिङ्कास्थौल्यभगन्दरं जयेत् ॥२४॥

॥ अमृताद्यो गुग्गुलः ॥

Amṛtādya Guggulu

Amṛtā (one part), *truti* (two parts), *bilva* (three parts), *vatsaka* (four parts), *kalinga* (five parts), *pathyā* (six parts), *āmalaki* (seven parts) and *guggulu* (eight parts) should be triturated. Intake of this with honey cures carbuncles, obesity and anal fistula.

व्योषाग्नित्रिफलामुस्ताविडङ्गं गुग्गुलं समम् ।

खादन्सर्वाङ्गजयेद् व्याधीन् मेदःश्लेष्मामवातजान् ॥२५॥

॥ नवकगुग्गुलः ॥³

Navaka Guggulu

One part of each of *trikātu*, *triphalā* and *trimada* and nine parts of *guggulu* should be triturated. Intake of this potion cures diseases caused by obesity, *kapha* and *āma vāta* (rheumatism).

“गुग्गुलुस्तालमूलो च त्रिफला खदिरं वृषम् ।

त्रिवृतालम्बुषा चैव निर्गुण्डी चित्रकं स्तूही ॥२६॥

एषां दशपलान् भागान् तोये पञ्चाढके पचेत् ।

पादशेषं ततः कृत्वा कषायमवतारयेत् ॥२७॥

1. ०वेल्लवत्सकं इति आकरे पाठः ।

2. ०वातजित् इति पठपूस्तके पाठः ।

3. नककार्यिकं इति पंचमपूस्तके पाठः ।

पलं द्वादशकं देयं तीक्षणोहस्य चूर्णितम् ।

पचेत्ताम्रमये पात्रे सुशीते चावतारिते ॥२८॥

प्रस्थाद्वं माक्षिकं देयं शिलाजतु पलद्वयम् ।

एलत्वचः पलाद्वंच विडङ्गानि पलद्वयम् ॥२९॥

मरिचञ्चाङ्गनं कृष्णा द्विपलं त्रिफलान्वितम् ।

पलद्वयन्तु काशीशं श्लृष्णचूर्णोक्तं बुधैः ॥३०॥

चूर्णं कृत्वा सुमथितं स्तिर्घे भाष्णे निधापयेत् ।

ततः संशुद्धेहस्तु भक्षयेदक्षमात्रकम् ॥३१॥

अनुपानं पिवेत् क्षीरं जाङ्गलानां रसस्तथा ।

वातश्लेष्महरं श्रेष्ठं कुष्मेहोदौरापहम् ॥३२॥

कामलां पाण्डुरोगञ्च श्वयथुं सभगन्दरम् ।

मूर्छामोहविषोन्मादं गराणि विविधानि च ॥३३॥

स्थूलानां कर्षणं श्रेष्ठं मेदुरे परमौषधम् ।

कर्षयेच्चतिमात्रेण कुक्षि पातालसन्निभम् ॥३४॥

बल्यं रसायनं मेध्यं बाजीकरणमुत्तमम् ।

श्रीकरं प्रीतिजननं वलीपलितनाशनम् ॥३५॥

1. एलात्वचो इति आकरे पाठः ।

2. दत्तवायमयितं इति आकरे पाठः ।

3. भक्षयेन्मायमात्रकम् इति आकरे पाठः ।

4. कुष्मेहोदौरापहम् इति आकरे पाठः ।

5. मेदुरोगे इति पंचमपुस्तके पाठः ।

6. पुत्रजननं इति आकरे पाठः ।

नाशनीयात् कदलीं ^१ कन्दं काञ्चिकं करमदंकम् ^२ ।
 करीरं कारवेल्लभ्व षट् ककारा॑दिन् विवर्जयेत् ^३ ॥३६॥
 ॥ लोहरसायनम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : स्थौल्याधिकार : १-२५]

Loha Rasāyana

Guggulu, tāla mūlī, triphalā, khadira, vṛṣa, trivṛt, alambusa, nirguṇḍī, citraka and snūhī—all these drugs should be taken ten *palas* each and boiled in five ādhakas of water till one fourth remains. In a copper vessel, this decoction should be further cooked by adding twelve *palas* of *tikṣṇa lauha bhasma*. It should then be removed from the oven and after it is cooled down, half *prastha* of honey, two *palas* of śilā jatu, half *palas* of each of elā and tvak, two *palas* of each of viḍāṅga, morica, añjana, kṛṣṇā, triphalā and kāsiśa *bhasma* should be added to it and made to a fine powder. This should be kept in a jar smeared with ghee. The patient, having his body cleansed, should take this potion in a dose of one *akṣa* along with the *anupāna* (post-prandial drink) of milk and soup of animals inhabiting arid land. It alleviates *vāyu* as well as *kapha* and cures *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), *meha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), jaundice, anemia, oedema, anal fistula, fainting, unconsciousness, poisoning, insanity and poisoning by artificially prepared things (*gara vṛṣa*). It is an excellent recipe for reducing obesity and diseases caused by excessive fat in the

1. कदलीस्कन्दं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. करमदंकम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. ककाराणि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
4. अयुषणादिमिदं लोहं रसायनमुत्तमम् पाठोऽयं षष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

body. It exceedingly reduces the bulged abdomen. It promotes strength, rejuvenation, intellect and virility. It endows auspiciousness, as well as love and removes wrinkles as well as gray hair from the body. While taking this recipe, the patient should avoid six things that begin with the Sanskrit alphabet 'ka' like *kadali*, *kanda*, *kāñji* (a type of vinegar), *kara mardaka*, *karīra* and *kāra vellaka*.

¹
“त्रिफलातिविषामूर्वाल्लिवृच्चत्रकवासकं:

निम्बारग्वधष्टुप्रग्न्यासप्तपर्णनिशाद्वयः ॥३७॥

गुडूचीन्द्रसुरीकृष्णाकुष्ठसर्पपनागरः ।

तैलमेभिः समैः पवं सुरसादिरसाप्लुतम् ॥३८॥

पानाभ्यञ्जनगण्डूषनस्यवस्तिषु योजितम् ।

स्थूलतालस्यकण्डवादीन् जयेत्कफकृतान् गदान् ॥३९॥”

॥ त्रिफलाद्यं तैलम् ॥

Triphalādya Taila

Oil should be cooked with the paste of *triphalā*, *ativiṣā*, *mūrvā*, *trivṛt*, *citraka*, *vāsaka*, *nimba*, *āragvadha*, *śadgranthā*,

1. सूतः सतारः सरविः सबोलः । सूर्याबुधृष्टोऽस्य च
वल्लष्टकान्धीकृदंशहत्युद्ध तमेदुरत्वं मध्वंवृतस्यानुपिवेत्पासाम् ।
॥ वडवान्निरसः ॥ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

2. क. सुरा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. मुरो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. शूलताऽ इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. क. त्रिफलादितैलाद्यं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. त्रिफलादितैलम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

sapta parna, niśā, dāru niśā, gudūcī, indra surī, kṛṣṇā, kuṣṭha, sarṣapa and *nāgara*—all these drugs taken in equal quantities and with the juice or decoction of drugs belonging to *surasādi gaṇa*. This medicated oil should be used in drinks, massage, gargle, inhalation therapy and *uttara basti* (medicated douche administered through the genital tract). It cures obesity, indolence, itching, etc., and diseases caused by *kapha*.

“शिरीषलामज्जकहेमलोध्रंस्त्वगदोषसंस्वेदहरः प्रघर्षः ।

पत्राम्बुलोहाभयाचन्दनानि शरीरदौर्गम्यहरः प्रदेहः ॥४०॥

The patient suffering from skin diseases and excess of sweating should use over his body, the unction prepared of the powder of *śriṣṭa*, *lāmajjaka*, *hema* (*nāga kesara*) and *lodhra*. He should also use the *pradeha* (thick ointment) of *patra*, *ambu*, *lauha bhasma*, *abhayā* and *candana*.

वासादलरसो लेपात्⁵ शङ्खचूर्णेन संयुतः ।

बिल्वपत्ररसो वायि गात्रदौर्गम्यनाशनः ॥४१॥⁶

Application of the ointment of *śaṅkha bhasma* and the juice of *vāsaka* leaves or the juice of *bilva* leaves removes foul smell of the body.

हरीतकी लोध्रमरिष्टपत्रं त्रिवृत्वचो दाढिमवल्कलं च ।

एषोऽङ्गरागः कथितोऽङ्गनानां जङ्घाकषायश्च नराधिपाणाम् ॥४२॥⁸

1. ०द्वौष० इति आकरे पाठः ।

2. प्रघर्षः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. पत्राम्ब० इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

4. प्रघर्षः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

5. लेपां इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

6. ०नाशनम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

7. चूत्वचो इति आकरे पाठः ।

8. एष० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

गोमूत्रपिष्ठं विनिहन्ति कुण्ठं वर्णोज्जवलं गोपयसा च युक्तम् ।
कक्षादिदीर्गन्ध्यहरं पयोभिः शस्तं वशीकृद्वजनीद्वयेन ॥४३॥

The paste of *haritaki*, *lodhra*, leaves of *ariṣṭa* and the bark of *trivṛti* as well as *dādima* should be used as a cosmetic over the thighs of ladies and kings which reduces the accumulated fat in this part. If the above mentioned drugs are made to a paste by adding cow's urine, then it cures *kustha* (obstinate skin diseases including leprosy). If the paste is prepared by adding cow's milk, then it promotes complexion. If the paste is prepared by adding water, then it removes foul smell from axilla, etc. It becomes more effective, if *nīśā* and *dāru nīśā* are added to the paste.

चिच्चापत्रस्वरसम्भक्षितकल्कादियोजितं जयति ।
मुण्डिरीदुरधरिद्रोद्वत्तनमचिरादेहस्य दीर्गन्ध्यम् ॥४४॥

The paste of *haridrā* added with the milky latex of *muṇḍirī* and the juice or paste of the leaves of *ciñcā* should be used as unction (*udvartana*) all over the body. It instantaneously removes the foul smell of the body.

जलदलजलमलयाभयलेपतो हरति देहदीर्गन्ध्यम् ।
विमलारनालसहितं पीतमिवालम्बुषाचूरांम् ॥४५॥”
[भैषज्यरत्नावली : स्थौल्याधिकार : २८-३६]

हस्तपादश्वुतौ योज्यो गुगुलुः पञ्चतिक्तकः ।
अशबतौ पञ्चतिक्ताश्वयं घृतं खादेतन्द्रितः ॥४६॥

1. ○कक्ष इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
2. ○दम्भहरिद्रो○ इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

Application of the paste of *jalada lajala* (*lajjālu*), *malaya* (*candana*) and *abhaya* removes foul smell of the body. Intake of the powder of *alambusa* along with pure *āranāla* (a type of vinegar) also removes foul smell of the body.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमलनविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये मेदोनिदानचिकित्साकथनं नाम पञ्चचत्वारि-
शतमो हृष्णः ॥४७॥

Thus, ends the 45th Chapter, dealing with the diagnosis and treatment of obesity in the *Āyurveda saukhya* of *Toḍarānanda* composed by the great king *Toḍara Malla*.

CHAPTER XI

अथ कृशरोगनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Kṛṣṇa Roga (Excessive Emaciation)

¹ “सेवा रूक्षान्नपानानां लज्जनं ब्रह्मिताशनम् ।

² क्रियातियोगः शोकश्च वेगनिद्राविनिग्रहः ॥१॥

रूक्षस्थोद्वर्तनं स्नानस्याभ्यासः प्रकृतिजर्जरा ।

विकारानुशयः क्रोधः कुर्वन्त्यतिकृशं नरम् ॥२॥

1. This is the beginning of the 50th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :—

यंवल्लवी वृद्मपृच्छदातुरं सुशाखिल्ली सुमनांसिनिर्गंतम् ।

प्राणप्रियं टोडरमल्ल मूमिपं कृष्णोपरोक्षोविदधातु मंगलम् ॥

2. कृयाति इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

Etiology

Intake of ununctuous diet and drinks, fasting, intake of food in small quantity, excessive administration of purificatory therapies, worry, suppression of natural urges, suppression of sleep, unction of ununctuous drugs, more of bath, natural old age, suffering continuously of diseases and anger make the person excessively emaciated.

व्यायाममतिसीहित्यं क्षुत्पिपासामयोदधम् ।

कृशो न सहते तद्वदतिशीतोष्णमर्युनम् ॥३॥

Signs and Symptoms

An emaciated person cannot tolerate exercise, excessive intake of food, hunger, thirst, invasion of any disease, administration of any strong medicine, excessive cold, excessive heat and excessive sexual intercourse.

प्लीहा कासः क्षयः श्वासो गुल्ममेहोदराणि च ।

कृशं प्रायोऽभिधावन्ति रोगाश्च ग्रहणीगताः ॥४॥

Susceptibility to Diseases

An emaciated person is susceptible to diseases like splenic disorder, cough, consumption, asthma, *gulma* (phantom tumour), *meha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites) and diseases afflicting *grahani* (small intestine including duodenum).

शुष्कस्थिगुदरग्रीवो धमनीजालसंततिः ।

त्वगस्थिशेषोऽतिकृशः स्थूलपर्वा नरो मतः ॥५॥

[चरक : सूत्र २१ : ११-१५]

1. गुल्मोऽशांस्युदराणि इति आकरे पाठः ।

2. धमनीजालसन्ततः इति आकरे पाठः ।

Description of the Patient

An excessively emaciated person is characterised by emaciation of buttocks, abdomen and neck, having a vascular net work over the body, the body having only skin and bone and prominence of joints specially those of the fingers.

स्वेदक्षयाद्भवेद् ग्रीष्मे सदा सक्षीरभोजनम् ।

मेदःसिद्धानि मांसानि ग्राम्यानूपौदकानि च ॥

मेदःक्षीणाः कांक्षन्ते च निर्वातशयनं सदा ॥६॥

Emaciated persons desire always to take milk with food in summer because of excessive sweating. In other seasons they desire to eat meat of domesticated, marshy and aquatic animals cooked with oil or ghee. They like to sleep in a house free from wind.

यथा पिपीलिका स्वल्पा यथा वा वरटी बलाः ।

स्वतश्चतुर्गुणं भारं नीत्वा गच्छति संसुखम् ॥७॥

1. कांक्षते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. स्वल्पा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. तश्चतुर्गुणं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. नीतं चतुर्थपुस्तके पाठः ।
5. क. सत्सुखम् प्रथमपुस्तके पाठः ।
- ख. तसुखम् इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

तथातपाध्वव्यायामैः प्रकृत्या क्षीणमानवः ।

पीड्यते व्यसनैः भारै स्त्रीगतैश्च सुखं तथा ।

‘स्वभावदुर्बले देहे भेषजं नैव कारयेत्’ ॥१॥

॥ इति कृशनिदानम् ॥१॥

Naturally Emaciated Persons

As an ant or *varaṭi* can carry weight four times of its own and move easily with this weight, similarly, persons who are naturally emaciated because of exposure to hot sun, long walk and exercise can easily stand hardships and sexual intercourse. These naturally emaciated persons should not be treated with medicines.

Thus, ends the description of diagnosis of emaciation.

“स्वप्नो हर्षः सुखा शय्या मनसो निर्वृतिः समः ।

चिन्ताव्यवायव्यायामविरतिः प्रियदर्शनम् ॥१०॥

नवाश्चानि नवं मद्यं प्राम्यानूपौदका रसाः ।

संस्कृतानि च मांसानि दधि सर्पिः पयांसि च ॥११॥

इक्षव शालयो माषा गोधूमा गुडवैकृतम् ।

बस्तयः स्तिरधमधुरास्तैलाम्यज्ञश्च सर्वदा ॥१२॥

1. व्यसनैः शूरैः स्त्रीगतैश्च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. भर्त्स्त्रीगतैश्च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. ‘स्वभाव—कारयेत्’ । पाठोऽयं चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः नोपलम्यते ।

4. एक्षवः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. अम्यज्ञश्च सर्वदाः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

‘स्तिं गधमुद्वर्तनं स्नानं गंधमाल्यनिषेवणम् ।

शुद्धलवासो यथाकालं दोषाणामवसेचनम् ॥१३॥

रसायनानां वृद्ध्याणां योगानां चौपसेवनम् ।

हत्वाभिकाश्यमाधते नृणामुपचयम् परम् ॥१४॥

अचिन्तनाच्च कार्याणां ध्रुवं सन्तर्पणेन च ।

स्वप्नप्रसङ्गाच्च नरो वराह इव पुष्ट्यति ॥
^३

‘क्षयरोगोक्तमखिलां क्रियां कुर्यात् भिषक्तमः’ ॥१५॥
^४

॥ग्रन्थिवेशः॥
^५

[चरक : सूत्र २१ : २६-३४]

According to Agnivesa

Sleep, happiness, comfortable bed, non-attachment, equanimity, absence of worry, sexual intercourse as well as physical exertion, pleasant sight-seeing, freshly harvested cereals and pulses, freshly prepared wine, soup of the meat of domesticated, marshy and aquatic animals, meat cooked with oil and ghee, curd, ghee, milk preparations, preparations of sugar cane juice, *sāli* rice, *māṣa*, wheat, jaggery preparations, medicated enema prepared of unctuous and sweet drugs, habitual oil massage, unctuous unction, bath, application of perfumes, wearing garlands, white cloth, elimination of *dosas* in appropri-

1. ‘स्तिं गधमुद्वर्तनं सेचनम्’ पाठोऽयं पठ्यपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. योगानामुपसेवनम् इति आकरे पाठः ।

3. स्वप्नसंत्वरो वराह इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. ‘क्षय—भिषक्तमः’ पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।

5. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

ate time and intake of rejuvenating as well as aphrodisiac recipes corrects emaciation and promotes plumpness of the body. Absence of worry about work, intake of nourishing therapies and the habit of continuous sleep for a long time make a person plumpy like a boar. To a patient suffering from emaciation, all the therapies prescribed for the treatment of *kṣaya* (consumption) should be administered.

अग्निवेशः—

सद्यः क्षीणो हि सद्यो वै तप्त्यजेनोपचीयते ।

नित्यसंतप्तेणाभ्यासाच्चरक्षीणस्तु पुष्ट्यति ॥१६॥

According to Agniveśa

If a person has become suddenly emaciated, then he will instantaneously recover from it and become plumpy by the administration of nourishing therapies. Habitual use of nourishing therapies makes even a chronic emaciated person plumpy.

देहाग्निदोषभैवज्यमाकालानुवर्त्तिना¹

कार्यं सत्वरमानेन भेषजं चिरदुर्बलं²: ॥१७॥

Keeping in view the nature of the body, digestive power, condition of *dosas* and the dose as well as the time of administration of drugs, the patient, who is emaciated since a long time, should take medicine without any delay.

अश्वगन्धातिवलानागवलामाषगुडयवाः³

वलं कुर्वन्ति भुक्तं मत्तवारणवारणानाम् ॥१८॥

1. ऊर्वानम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. कार्यमत्वरमाने इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. चिरदुर्बले इति पंचमपुस्तके पाठः ।
4. 'अश्वगन्धाति—वारणाम्' पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

Intake of *asvagandhā*, *atibalā*, *nāga balā*, *māṣa*, jaggery and barley produces strength of a rogue elephant.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानंदे
आयुर्वेदसौख्ये कृशरोगनिदानचिकित्साकथनं नाम
षट्चत्वारिंशत्तमो हृष्णः ॥१६॥

Thus, ends the 46th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of emaciation in the *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

CHAPTER XII

अथ उदरनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Udara (Obstinate Abdominal Diseases including Ascites)

“^१रोगः सर्वेऽपि मन्देऽग्नौ सुतरामुदराणि च ।

अजीर्णान्मलिनैश्चान्नर्जायन्ते मलसंचयात् ॥१॥

Etiology

Mandagni (suppression of the power of digestion and metabolism) is the cause of the manifestation of all diseases.

1. This is the beginning of 51st Chapter of *Ayurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:—

तरणिणी तीरगताः प्रशक्ताज गूरमेश जगतां निधानम् ।
गोपांगनायं सनिधिं विदध्याद् दामोदरष्टोदरमल्लभये ॥

Therefore, various types of *udara roga* are manifested by the accumulation of waste products as a result of indigestion and intake of polluted food.

रुध्वा स्वेदाम्बुद्धाहिनी दोषाः स्रोतांसि संचिताः ।

प्राणाग्न्यपानान् संदूष्य जनयन्त्युदरं नृणाम् ॥२॥”

[माधवनिदान : उदर ३५ : १-२]

Pathogenesis

Aggravated *doṣas* obstruct the channels of circulation of sweat and *ambu* (aqueous elements of the body) and vitiate *prāṇa vāyu*, *agni* (enzymes responsible for digestion and metabolism) as well as *apāna vāyu* to produce *udara roga*.

“तत्पूर्वरूपं बलवर्णकाङ्क्षा वलीविनाशो जठरे^१ व राज्यः ।

जीर्णपरिज्ञानविदाहृत्यो वस्तौ रुजः पादगतश्च शोफः ॥३॥”

[सुश्रुत : निदान ७ : ७-८]

Premonitory Signs and Symptoms

Diminution of strength and complexion, disappearance of wrinkles, appearance of vascular net work over the abdomen, uncertainty about digestion of food, burning sensation in the abdomen and chest, pain in the region of urinary bladder and oedema in feet—these are the premonitory signs and symptoms of *udara roga*.

अतिसंचितदोषाणां मलिनान्ननिषेविणाम् ।

उदरान्युपजायन्ते मंदाग्नीनां विशेषतः ॥४॥

1. हि इति आकरे पाठः ।

2. मनिलान्न० इति ग्रादर्शपुस्तकेषु पाठः ।

By the intake of polluted food, *dosas* get excessively accumulated to cause various types of *udara roga* specially in those persons whose power of digestion is suppressed (*mandagni*).

“आध्मानं गमनेऽशक्तिर्दीर्घंलयं दुर्बलाभिनिता ।
शोथः सदनमज्ज्ञानां सज्जो वातपुरीषयोः ॥
दाहस्तन्द्रा च सर्वेषु जठरेषु भवन्ति हि ॥५॥

Common Signs and Symptoms

Ādhmāna (abdominal distension), inability to walk, weakness, weak digestive power, oedema, prostration in the limbs, obstruction to the passage of flatus and stool, burning sensation and drowsiness—these signs and symptoms are commonly manifested in all types of *udara roga*.

पृथग्दोषैः समस्तेश्च प्लीहबद्धतोदकैः ।
संभवन्त्युदराण्यष्टौ तेषां लिङ्गः पृथक् शृणु ॥६॥

Varieties

Udara roga is of eight types, viz. *vātika*, *paittika*, *kaphaja*, *sānnipātika*, *plīhodara*, *baddhodara*, *kṣatodara* and *udakodara*. Signs and symptoms of each of these varieties are described below.

‘तत्र वातोदरे शोफः पाणिपान्नाभिकुक्षिषु ।
कुक्षिपाश्चोदरकटीपृष्ठरुक् पर्वभेदनम् ॥७॥
शुष्ककासोऽज्ज्ञामर्दोऽशोगुरुता मलसंप्रहः ।
इयावारुणत्वगादित्वमकस्माद् वृद्धिलासवत् ॥८॥

1. व इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

सतोदभेदमुदरं तनुकृष्णसिराततम् ।
 आध्मातदृतिवच्छब्दमाहतं प्रकरोति च ॥
 वायुश्वात्र सख्क्षशब्दो विचरेत्सर्वतो गतिः ॥६॥

Vātodara

Following are the signs and symptoms of *vātodara* :

1. Oedema in hands, legs, umbilicus and sides of the abdomen ;
2. Pain in the sides of the abdomen, sides of the chest, abdomen, lumber region and back ;
3. Cracking pain in the finger joints ;
4. Dry cough, malaise, heaviness in the lower abdomen and accumulation of waste products ;
5. Grayish and reddish colouration of the skin, etc., and sudden increase as well as decrease of these colours ;
6. Stabbing and cracking types of pain in the abdomen ;
7. Appearance of thin and black vessels all over the abdomen ;
8. In percussion, resonant sound comes out of the abdomen as if it is done over a distended leather blower ; and
9. Movement of *vāyu* all over the abdomen with pain and gurgling sound.

पित्तोदरे ज्वरो मूच्छर्दा दाहस्तुट् कटुकास्यता ।

भ्रमोऽतिसारः पीतत्वं त्वगादावुदरं हरित् ॥१०॥

पीततान्नसिरानद्वं सस्वेदं सोष्मदह्यते ।

धूमायते मृदुस्पर्शं क्षिप्रपाकं प्रदूयते ॥११॥

1. आध्मानं हतिः० इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. दाहस्त्रिकटुकास्यता इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

Pittodara

Following are the signs and symptoms of pittodara :

1. Fever, fainting, burning sensation, thirst, pungent taste in the mouth, giddiness and diarrhoea ;
2. Yellow colour of the skin all over the body and green colour of the skin over the abdomen ;
3. Appearance of yellow and copper-coloured vessels all over the abdomen ;
4. Sweating and heating sensation ;
5. A feeling as if smoke is coming out of the abdomen ;
6. The abdomen is soft to touch ;
7. It gets quickly suppurated ; and
8. Feeling of discomfort over the abdomen.

श्लेष्मोदरेऽङ्गसदनं स्वापश्चयथुगौरवम् ।

निद्रोत्क्लेशोऽरुचिः श्वासः कास शुक्लत्वगादिता ॥१२॥

उवरं स्तिमितं स्निग्धं शुक्लराजीतं महत् ।

चिराभिवृद्धि कठिनं शीतस्पर्शं गुरु स्थिरम् ॥१३॥'

[अष्टाङ्गहृदय : निदान १२ : १२-१६]

Kaphodara

Following are the signs and symptoms of kaphodara :

1. Prostration in limbs, numbness, oedema, heaviness, excessive sleep, nausea, anorexia, dyspnoea, cough and pale white colour of the skin, etc. ;

1. स्वासः स्वयथुगौरवम् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. श्लक्षणं इति आकरे पाठः ।

2. Abdomen is numb, unctuous and covered with net work of white vessels in excess ; and
3. The abdomen gets enlarged slowly and it is hard, cold to touch, heavy and stable.

स्त्रियोऽन्नपानं नखरोममूत्रविडार्त्तवैर्युक्तमसाधुवृत्ताः ।
 यस्मै प्रयच्छन्त्यरयो गरांश्च दुष्टाभृद्वीविषसेवनाद् वा ।
 तेनाशु रक्तं कुपिताश्च दोषाः कुर्युः सुधोरं जठरं त्रिलिङ्गम् ॥१४॥
 तच्छ्रीतवाते भृशादुर्दिने च विशेषतः कुर्यति दह्नाते च ।
 स चतुरो मूच्छर्द्धति संप्रसक्तं पाण्डुः कृशः शुष्यति तृष्णया च ॥१५॥
 दूष्योदरं कीर्तितमेतदेव प्लीहोदरं कीर्तयतो निबोध ॥१६॥

Sannipatika Udara

Sannipatika type of *udara roga* is caused by the following factors :

1. Intake of food and drinks mixed with nail, hair, urine, stool and menstrual blood given by ladies of bad character ;
2. Intake of *gara* type poison given by enemies ; or
3. Intake of polluted water or *dūsi* type of poison.

Because of the above mentioned factors, the vitiated *rakta* (blood) and aggravated *dosas* produce serious type of *udara roga* in which the above mentioned symptoms of all the three *dosas* are manifested. This ailment gets aggravated when the patient is exposed to cold wind and in cloudy weather. He gets burning sensation, fainting, anemia, emaciation and dryness as a result of thirst. This is called *dūsyodara*. Hereafter, *plihodara* will be described.

विदाह्यभिष्यन्दिरतस्य जन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च ।
 प्लीहाभिवृद्धिं कुरुतः प्रवृद्धौ प्लीहोत्थमेतज्जठरं वदन्ति ॥
 तद्वामपाश्वे परिवृद्धिमेति विशेषतः सीदति चातुरोऽन्न ॥१७॥

Plihodara

In a person, indulging in *vidāhī* (which causes burning sensation) and *abhisyandi* (which causes obstruction to the channels of circulation) types of food, *rakta* (blood) and *kapha* get excessively vitiated which cause splenic enlargement. This is called *Plihodara*. Spleen is located in the left side of the abdomen. Therefore, the left side of the abdomen bulges out. The patient becomes very weak.

'यस्यप्लीहानमुद्धूयक्रूरस्तिष्ठति मारुतः ।

शूलैः परिरुद्धत्पाश्वं तस्य एलीहाभिवर्द्धते ॥१८॥'

If the extremely aggravated *vāyu* afflicts the spleen, then splenic enlargement takes place in association with pain in the left side.

मन्दज्वरामिनः कफपित्तलिङ्गं रूपद्रुतः क्षीणबलोऽतिपाण्डुः ।

सव्यान्यपाश्वं यकृति प्रदुष्टे ज्ञेयं यकृद्वालयुदरं तदेव ॥१९॥

उदावर्त्तं रजानाहैर्मोहतृट्टदहनज्वरैः ।

गौरवारुचिकाठिन्यैविद्यात्तत्र मलान् क्रमात् ॥२०॥

Yakṛddālyudara

If the liver located in right side is afflicted, if there is mild fever, if the power of digestion is sluggish, if signs and symptoms of aggravated *kapha* and *pitta* are manifested and if there is diminution of strength as well as anemia, then the condition is called *yakṛddālyudara*. *Udāvarta* (upward movement of wind), pain, abdominal distension, unconsciousness, thirst, burning sensation, fever, heaviness, anorexia and hardness—these signs and symptoms of *doṣas* are manifested in *yakṛddālyudara*.

1. तृट् इति आकरे पाठः ।

यस्यान्त्रमन्तरे रुपलेपिभिर्वा बालाश्मभिर्वा पिहितं यथावत् ।

संचीयते तस्य मलः सदोषः शनैः शनैः संकरवच्च नाड्याम् ॥२१॥

निरुद्धयते तस्य गुदे पुरीषं

निरेति कृच्छ्रादपि चाल्पमल्पम् ।

द्वन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति

तस्योदरं बढ़गुदं वदन्ति ॥२२॥

Baddha Gudodara

If the intestines of a person get obstructed by the intake of sticky material, hair or stone, then waste products along with *doṣas* get gradually accumulated in it as waste products get accumulated in the tube used in *śāṅkara sveda* (a type of fomentation by medicated steam). There is obstruction to the passage of stool in the rectum. The patient voids stool with difficulty and in small quantities. The abdomen between the heart and umbilicus bulges out. This is called *baddha gudodara*.

शल्यं तथाऽन्नोपहितं यदन्त्रं भुक्तं भिनत्यागतमन्यथा वा ।

तस्मात्लूतोऽन्नात्सलिलप्रकाशः स्नावः ऋबेद्वै गुदतस्तु भूयः ॥२३॥

नामेरधश्चोदरमेति वृद्धिं निस्तुद्धते दाल्यति चातिमात्रम् ।

एतत्परिस्नाव्युदरं प्रदिष्टं दकोदरं कीर्तयतो निबोष ॥२४॥

Ksatodara

If by mistake a patient swallows a sharp edged substance along with food or if there is injury to the intestinal tract from outside, then watery exudation takes place from the intestines

1. ०पहृतं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. तस्माच्छ्रूतेनाह० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

and this watery exudation comes out through the anus. The abdomen below the umbilicus bulges out with excruciating pain and discomfort. This is called *parisrāvyudara*. *Dakodara* is being described below.

यः स्नेहपीतोऽप्यनुवासितो वा वान्तो विरक्तोऽप्यथवा निरुदः ।
 पिबेजजलं श्रीतलमाशु तस्य स्रोतांसि दुष्ट्यन्ति (हि) तद्वानि ॥२५॥
 स्नेहोपलिप्तेऽप्यवाऽपि तेषु दकोदरं पूर्ववदम्युपैति
 स्तिरधं महत्तपरिवृत्तनाभि समाततं पूर्णमिवाम्बुना च ॥
 यथा दृतिः क्षुम्यति कम्पते च शब्दायते चापि दकोदरं तत् ॥२६॥

Dakodara

If a person, after taking oleation therapy, *anuvāsana* type of medicated enema, emetic therapy, purgation therapy or *nirūha* type of medicated enema, drinks cold water immediately, then his *udaka vaha srotas* (channel carrying water) get vitiated. This vitiation of *udaka vaha srotas* can also take place if these channels get smeared with *sneha* (fat). The umbilicus of the patient becomes unctuous, enlarged in size and round in shape. By percussion, there will be resonant sound, irritation and trembling as if it is being done over a leather bag filled with water. This is called *dakodara*.

जन्मनंवोदरं सर्वं प्रायः कष्टतमं मतम् ।
 बलिनः तदजाताम्बु यत्नसाध्यं नवोत्थितम् ॥२७॥

1. संदुष्ट्य इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
2. पूर्ववदत्युपैति इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
3. ०वृन्त० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
4. बलिनस्तद० इति आकरे पाठः ।

Prognosis

All types of *udara roga*, right from the time of their onset are difficult of cure. However, if the patient is strong, if water accumulation has not taken place and if the disease is of recent origin, then the patient is curable with great deal of effort.

पक्षाद्वद्गुदं तृष्णं सर्वं जातोदकं तथा ।

प्रायो भवन्त्यभावाय छिद्रान्तं चोदरं नृणाम् ॥२८॥

The patient of *baddha gudodara* dies in a fortnight. All other varieties of *udara roga* become incurable after a fortnight if water accumulation takes place (*jātodaka*). *Kṣatodara* also leads to the death of the patient.

^३ शूनाकं कुटिलोपस्थमुपक्षिलन्नतनुत्वचम् ।

बलशोणितमांसाग्निपरिक्षीणं विवर्जयेत् ॥२६॥

The physician should avoid treatment of a patient of *udara roga* if he has oedema over the eyes, if his penis is twisted, if his skin has become very thin as well as sticky, and if he is diminished of strength, blood, muscle tissue and digestive power.

पार्श्वं भङ्गान्नविद्वेषशोकातीसारपीडितम् ।

विरक्तं चाप्युदरिणं पूर्यमाणं विवर्जयेत् ॥३०॥

[माधवनिदान : उदररोग ३५ : ३-२८]

॥ उदरनिदानम् ॥३१॥

1. रुदं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. छिद्रातंतूदरं इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।
3. सूनाकं इति प्रथमचतुर्थपञ्चमपुस्तकेषु पाठः ।
4. च वर्जयेत् इति आकरे पाठः ।
5. शोथा० इति आकरे पाठः ।
6. चाशुदरिणं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

If the patient is bent to one side, if he dislikes food, if he gets oedema as well as diarrhoea and if his abdomen gets filled up with water after being emptied by purgation therapy, then such a patient should not be treated.

Thus, ends the diagnosis of *udara roga*.

“उदरे दोषसम्पूर्णे कुक्षी मन्दानलो यतः ।

तस्माद् भोज्यानि योज्यानि दीपनानि लघूनि च ॥३२॥

रक्तशालीन्^२ यवान् मुद्गान् जाङ्गलान् मृगपक्षिणः ।

यथो मूत्रासवारिष्टमधुसीधु तथा पिवेत् ॥३३॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : २-३]

Diet and Drinks

In *udara roga*, the abdomen gets completely afflicted with *dosas* as a result of which the power of digestion gets suppressed. Therefore, in such a condition, food ingredients, which stimulate the power of digestion and which are light for digestion, are given to the patient. The patient should take red variety of rice, barley, *mudga*, meat of animals and birds inhabiting arid land, milk, cow's urine and *asava*, *ariṣṭa*, *madhu* as well as *sīdhu* types of alcoholic drink.

“वातोदरं बलवतः पूर्वं स्नेहैरुपाचरेत् ।

स्तिरधाय स्वेदिताङ्गाय दद्यात् स्नेहैविरेचनम् ॥३४॥

1. मन्दो यतोजनलः इति आकरे पाठः ।

2. क. रक्तशालियं वामुद्गाजाङ्गलाश्च रसा हिताः इति प्रथमपञ्चम-
पुस्तकयोः पाठः ।

ख. रक्तशालिगोधूम यवनीवारभोजनम् । मुद्गास्तिरेकशाकाश्च
जांगलाश्च मृगद्विजाः । इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।

3. ओशीधु इति आकरे पाठः ।

4. स्नेहस्वेदैरुपाचरेत् इति आकरे पाठः ।

5. स्तिरधं विरेचनम् इति आकरे पाठः ।

हृते दोषे परिम्लानं वेष्टयेद्वाससोदरम् ।

^१ यथास्थानवकाशत्वाद् वायुर्नाध्मापयेत्पुनः ॥३५॥''

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ५-६]

Treatment of Vātodara

A strong patient of *vātodara* should first of all be given oleation and fomentation therapies. Thereafter, purgation therapy containing unctuous drugs should be administered. When the *doṣas* are removed, the abdomen shrinks, and then, it should be tightly wrapped with a piece of cloth so that *vāyu*, finding empty space in abdomen may not cause distension again.

“दोषातिमात्रोपचयात् लोतोमार्गनिरोधनात् ।

सम्भवत्पुदरं तस्मान्नित्यमेनं विरेचयेत् ॥३६॥''

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ४]

Need for Purgation

Udara rogas are caused by excessive accumulation of *doṣas* and obstruction to the channels of circulation. Therefore, such patients should be given purgation therapy every day.

“विरिक्ते च यथादोषहरैः पेया शृता हिता ॥३७॥।

1. तथा० इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क. पाययेत्तेलमैरण्डं समूत्रं सपयोऽपि वा । पाठोऽयं आकरे अधिकमुपलभ्यते ।

स. क्षारेणरण्डजं तैलं पिवेन्मूत्रेण वासकृत् । ज्योतिष्मत्याः पिवेत्तेलं पयसा च विरेचनम् । सर्वम्यो जठरेभ्यस्तु शीघ्रं मुच्येत मानवः । पाठोऽयं चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

Peyā

After purgation therapy, the patient should be given *peyā* (thin gruel) prepared by boiling with such drugs as would alleviate the concerned aggravated *dosas*.

वातोदरी पिवेतक्रं पिप्पलीलवणान्वितम् ।

शक्ररामरिचोपेतं स्वादु पित्तोदरी पिवेत् ॥

यमानीसैन्धवजाजीव्योषयुक्तं कफोदरी ॥३८॥

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ७-८]

“मधुतैलवचाशुण्ठीशताह्वाकुष्ठसैन्धवैः ।

युक्तं प्लीहोदरी जातं सव्योषन्तूदकोदरी ॥३९॥

बद्धोदरी तु हवुषादीप्यकाजाजिसैन्धवैः ।

पिवेच्छद्वोदरी तक्रं पिप्पलीक्षीद्रसंयुतम् ॥

अयूषणक्षारलवण्यर्द्युक्तन्तु निचयोदरी ॥४०॥

Administration of Butter-Milk.

The patient of *vātodara* can take butter-milk mixed with *pippali* and rock-salt. The patient of *pittodara* can take butter-milk added with sugar and *marica*. The patient of *kaphodara* can take butter-milk with *yavāni*, *saindhava*, *ajājī* and *vyoṣa*. The patient of *plihodara* can take butter-milk added with honey, oil, *vacā*, *śunṭhī* *śatāhvā*, *kuṣṭha* and rock-salt. The patient of *dakodara* should take butter-milk mixed with *vyoṣa*. The patient of *baddhodara* should take butter-milk with *havuṣā*, *dīpyaka*, *ajājī* and rock-salt. The patient of *chidrodara* should take butter-milk mixed with *pippali* and

१. ०क्षारनि० इति प्रब्रह्मपुस्तके पाठः ।

honey. The patient of *sānnipātika udara* should take butter-milk mixed with *tryuṣaṇa*, *kṣāra* (alkali preparation) and rock-salt.

गौरवारोचकार्त्तनां समन्वाग्न्यतिसारिणाम् ।

तत्र वातकफार्त्तनाममृतत्वाय कल्पते ॥४१॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ६-११]

Butter-Milk in Other Diseases

Butter-milk works as ambrosia (*amṛta*) in patients suffering from heaviness, anorexia, suppressed power of digestion, diarrhoea and diseases caused by *vāyu* as well as *kapha*.

वातोदरे पयोम्यासो निरुहो दशमूलकः ।

सोदावत्ते वातधनाम्लशृतेरण्डानुवासनः ॥४२॥

Medicated Enema

In *vātodara*, habitual intake of milk and administration of *nirūha* type of medicated enema with the decoction of *daśa mūla* are useful. If the disease is associated with *udāvarta* (upward movement of wind) then *anuvāsana* type of medicated enema prepared of *eranya* boiled with *vāyu*-alleviating and sour drugs is useful.

“सामुद्रसौवर्चलसैन्धवानि क्षारं यवानीमजमोदकञ्च ।

सपिष्पली चित्रकशुंगवेरं हिङ्गु विडञ्चेति समानि कुर्यात् ॥४३॥

1. सैन्धवानां क्षारोषणानामजमोदकं च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

एतानि चूर्णानि घृतप्लुतानि भुज्जीत पूर्वं कवलं प्रशस्तम् ।

वातोदरं गुल्ममजीर्णभक्तं

वायुप्रकोपं ग्रहणीं प्रदुष्यम् ।

अशार्द्धसि दुष्टानि च पाण्डुरोगं

भगन्दरं चापि निहन्ति सद्वः ॥४४॥”

॥ सामुद्राद्यं चूर्णम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : १४-१६]

Sāmudrādya Cūrya

Sāmudra lavaṇa, sauvarcala lavaṇa, saindhava lavaṇa, kṣāra (yava kṣāra), yavāni, ajamodā, pippalī, citraka, śringavera, hiṅgu and viḍa lavaṇa—all these drugs should be taken in equal quantities. To this, the powder of *elā* and ghee should be added and taken along with the first morsel of food. This instantaneously cures *vātodaara*, *gulma* (phantom tumour), indigestion of food, aggravation of *vāyu*, *grahaṇī* (sprue syndrome), serious type of piles, anemia and anal fistula.

रोहितकत्वक् त्रिफलाद्रवन्तीदन्तीकथायसकटुत्रिकश्च

सयावशूकः सकलोदरघ्नः स्तुक्पिप्पली वा सकलोदरघ्नी ॥४५॥

The decoction of the bark of *rohitaka*, *triphalā*, *dravantī* and *danti* should be taken along with *trikāṭu* and *yava kṣāra* which cures all types of *udara rōgas*.

1. चेति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. ○सकलुजिकश्च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. सपावशूकः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

“पित्तोदरेषु^१ बलिनं पूर्वमेव विरेचयेत् ।

अनुवास्यावलं क्षीणं वस्तिशुद्धं विरेचयेत् ॥४६॥

Treatment of Pittodara

A strong patient of *pittodara* should be given purgation therapy in the beginning. If the patient is weak, then in the beginning, he should be given *anuvāsana* type of medicated enema, and after his body is cleansed, he should be given purgation therapy.

पयसा सत्रिवृत्कल्केनोरुबूकशृतेन वा ।

^३ सातलात्रायमाणाक्षं शृतेनारग्वधेन वा ॥४७॥

Purgation Therapy

For the purpose of purgation the following recipes should be used :

1. Paste of *trivṛt* with milk ;
2. Milk boiled with *urubūka* ;
3. Milk boiled with *sātalā* and *trāyamāṇā* ; and
4. Milk boiled with *āragvadha*.

कफादुदरिणं शुद्धं कटुकारामभोजिनम्^४ ।

मूत्रारिष्टायस्कृतिभिर्योजयेच्च कफापहैः ॥४८॥

1. ० तु इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क्षीरवस्तिशुद्धं इति आकरे पाठः ।

3. शातलात्रायमाणाम्यां शृतमारग्वधेन इति आकरे पाठः ।

4. क. ० मोजितम् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

ख. ० योजितम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. कफापह इति आकरे पाठः ।

Treatment of Kaphodara

The patient of *kaphodara* should be given purgation therapy to cleanse his body, and thereafter, along with food mixed with pungent drug and *kṣāra* (alkali preparation), he should be given cow's urine, *ariṣṭa* (a type of alcoholic preparation) and *ayaskṛti* (specially processed iron) for the alleviation of *kapha*.

सन्निपातोदरे सर्वा यथोक्ताः कारयेत्क्रियाः ॥४६॥

Treatment of Sannipātodara

In the treatment of *sannipātodara*, all therapies described above should be employed.

प्लीहोदरे प्लीहहरं कर्मोदरहरं तथा ॥५०॥

Treatment of Plihodara

In *plihodara*, the patient should be administered therapies which cure splenic disorder and which cure *udara roga* simultaneously.

स्थिवन्नाय बद्धोदरिणे मूत्रतीक्ष्णोषधान्वितम् ।
सतैललवणं दद्धात् निरुहं सानुवासनम् ।
परित्वं सीनि चान्नानि तीक्षणञ्चंव विरेचनम् ॥५१॥

Treatment of Baddhodara

The patient of *baddhodara* should first of all be given fomentation therapy, and thereafter, *nirūha* as well as *anuvāsana* types

1. कर्मोदरहरतथा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. मूत्रं तीक्ष्णोषधान्वितं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

of medicated enema should be administered along with cow's urine, drugs having *tikṣṇa guṇa* (sharp attribute), oil and rock-salt. He should be given such food which causes purgation. In addition, strong purgative therapy should be administered to him.

चिद्रोदरमृते स्वेदाच्छ्लेष्मोदरवदाचरेत् ॥५२॥

Treatment of Chidrodara

The patient of *chidrodara* should be treated with all therapies prescribed for the treatment of *kaphodara* except fomentation therapy.

जातं जातं जलं लाव्यं शास्त्रोक्तं शस्त्रकर्म च ।

जलोदरे विशेषेण द्रवसेवां विवर्जयेत् ॥५३॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : १८-२३]

Treatment of Jalodara

The ascitic fluid in the abdomen of the patient suffering from *jalodara* should be frequently removed immediately after it gets accumulated by surgical measures prescribed in the text. In this condition, intake of water (or any liquid) is specially prohibited.

“देवदारुपलाशार्कहस्तिपिप्पलिशिप्रुक्तः

साश्वगन्धे सगोमूत्रैः प्रदिष्टादुदरं शनैः ।

मूत्राण्यष्टावुदरिणां सेके प²ने च योजयेत् ॥५४॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : २७]

1. प्रदिष्टादुदरं इति आकरे पाठः ।

2. पानं इति आकरे पाठः ।

The paste of *deva dāru*, *palaśa*, *arka*, *hasti pippali*, *sigru* and *asvagandhā* prepared by triturating with cow's urine should be applied and gently rubbed over the abdomen of the patient. Cow's urine should be used in *seka* (sprinkling) and *pāna* (drink) of patients suffering from all the eight types of *udara roga*.

“स्नुहीपयो भावितानां पिप्पलीनां शनैः शनैः ।

सहस्रं च प्रयुक्तीत शक्तितो जठरामयी ॥५५॥”

[भेषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ३७]

Administration of Pippali

One thousand fruits of *pippali* impregnated with the milky latex of *snuhī* should be gradually administered (in small doses) to the patient suffering from *udara roga* depending upon his strength.

“शिलाजतूनां मूत्राणां गुग्गुलोस्त्रिफलस्य च ।

स्नुहीक्षीरप्रयोगश्च शमयत्युदरामयम् ॥५६॥”

[भेषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ४२]

Administration of Snuhī

The milky latex of *snuhī* should be administered along with various preparations of *śilā jatu*, cow's urine, *guggulu* and *triphalā* which cures *udara roga*.

1. पयोऽशनः इति आकरे पाठः ।

2. चेह भुञ्जीत इति आकरे पाठः ।

3. मुक्तरोगविचरंजीवे घलवर्णसमन्वितः । पाठोऽयं षष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

4. ०श्रीफलस्य इति पंचमपुस्तके पाठः ।

“स्नुकपयसा परिभाविततण्डुलचूर्णं विनिर्मितः पूपः ।

उदरमुदारं हिस्याद्योगोऽयं सप्तरात्रेण ॥५७॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : २४]

If pastries (*pūpa*) are prepared with rice flour impregnated with the milky latex of *snuhi* and taken, then it cures *udara roga* within seven nights.

“पिप्पलीवर्द्धमानं च कल्पहृष्टं प्रयोजयेत् ।

जठरामयनाशाय नास्ति तेन समं भुवि ॥५८॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ३८]

Pippali vardhamāna kalpa (i.e. intake of *pippalis* in gradually increased quantities and then decreased gradually which is generally done for the purpose of rejuvenation) should be administered for the cure of *udara rogas* and there is no other therapy comparable to it.

“पटोलमूलं रजनी विड्हगं त्रिफलात्वचम् ।

कंपिल्लकं नीलिनीञ्च त्रिवृताञ्चेति चूर्णयेत् ॥५९॥

पटाद्यान् कार्षिकानन्त्यास्त्रीश्च द्वित्रिचतुर्गुणान् ।

कृत्वा चूर्णं ततो माथं गवां मूत्रेण वा पिबेत् ॥६०॥

1. क. ○चूर्णेन निर्मितः इति आकरे पाठः ।

ख. विनिर्मितो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. हन्यात् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. वा इति आकरे पाठः ।

4. तृवृताञ्चति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. पटाद्यात् कार्षिकानन्यात् त्रीश्च इति प्रथमपचमपुस्तकयोः पाठः ।

6. कार्षिकान्मार्गास्त्रीश्च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

7. मुष्टं इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

8. सम्पिबेत् इति आकरे पाठः ।

विविक्तो जाङ्गलरसंभुज्जीत मृदु ओदनम् ।
 मण्डं पेयां च पीत्वा वा सव्योषं षडहं पयः ॥६१॥
 श्रुतं पिवेतु तच्चूर्णं पिवेदेवं पुनः पुनः ।
 हन्ति सर्वोदराण्येतच्चूर्णं जातोदकान्यपि ॥
 कामलां पाण्डुरोगञ्च श्वयथुं चापकर्षति ॥६२॥
 ॥ पटोलाद्यं चूर्णम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ५३-५६]

Paṭolādya Cūrṇa

Paṭola root (one *karṣa*), *rajanī* (one *karṣa*) *viḍāṅga* (one *karṣa*), pulp of *haritaki* (one *karṣa*), pulp of *bibhitaki* (one *karṣa*), pulp of *āmalaki* (one *karṣa*), *kampillaka* (two *karṣas*), *nīlinī* (three *karṣas*) and *trivṛt* (four *karṣas*) should be made to a powder. This powder should be administered in a dose of one *karṣa* along with cow's urine. Prior to this, the patient should have been given purgation therapy. The patient, using this recipe, should take soft boiled-rice along with the soup of the meat of animals inhabiting arid land. The patient can also take the milk boiled with this powder along with *maṇḍa* (thin gruel) or *peyā* (another type of thin gruel) mixed with the powder of *vyoṣa*. Intake of this for six days cures all types of *udara roga* even if there is water accumulation (*jātodaka*), jaundice, anemia and oedema.

1. विविक्तो इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।
2. मृदुः मोदतः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. नोदरं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. तु इति आकरे पाठः ।
5. ही वेदेवं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. पटोलादि चूर्णं इति पंचमपुस्तके पाठः ।

“यमानी हवुषा धान्यं त्रिफला सोपकुञ्चिका ।
 कारवी पिष्पलीमूलमजगन्धा शटी वचा ॥६३॥
 शताह्दा जीरकं व्योवं स्वर्णक्षीरी सचित्रका ।
 द्वौ क्षारी पौष्टकं मूलं कुण्ठं लवणपञ्चकम् ॥६४॥
 विड्गञ्च समांशानि दन्त्याः भागत्रयं तथा ।
 त्रिवृद्विशाले द्विगुणे सातला स्याच्चतुर्गुणा ॥६५॥
 एष नारायणो नाम चूर्णो रोगगणापहः ।
 नैनं प्राप्याभिवर्द्धन्ते रोगा विष्णुमिवासुराः ॥६६॥
 तक्रेणोदरिभिः पेयो गुल्मभिर्बदराम्बुना ।
 श्रानद्वाते सुरया वातरोगे प्रसन्नया ॥६७॥
 दधिमण्डेन विद्सङ्गे दाढिमाम्बुभिरज्ञसे ।
 परिकर्त्ते च वृक्षाम्लं रुणाम्बुभिरजीर्णके ॥६८॥
 भगन्दरे पाण्डुरोगे श्वासे कासे गलग्रहे ।
 हृद्रोगे ग्रहणीदोषे कुछे मन्देऽनले ज्वरे ॥६९॥

-
1. त्रिफलाचोपकुञ्चिका इति आकरे पाठः ।
 2. शटी इति पंचमपुस्तके पाठः ।
 3. शतला स्याच्चतुर्गुणाम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।
 4. क. प्राप्यानिवर्त्ते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
 5. क. ०निवर्त्तन्ते इति पंचमपुस्तके पाठः ।
 6. क. ०भिरज्ञसा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
 7. क. ०रुणाद्विरजीर्णके इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।
 8. मन्दानले इति आकरे पाठः ।
-

दंष्ट्राविषे मूत्रविषे सगरे कृत्रिमे विषे ।

यथाहं स्तनग्रधकोष्ठेन पेयमेतद्विरेचनम् ॥७०॥"

॥ नारायणं चूर्णम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ४५-५२]

Nārāyaṇa Cūrṇa

One part of each of *yamāni*, *havuṣā*, *dhānya*, *triphalā*, *upakuñcikā*, *kāravī*, *pippalī* *mūla*, *ajagandhā*, *śatī*, *vacā*, *śatāhvā*, *jīraka*, *vyoṣa*, *svarṇa* *kṣīrī*, *citraka*, *yava* *kṣāra*, *svarji* *kṣāra*, *puṣkara* *mūla*, *kuṣṭha*, *pañca lavaṇa* and *viṣṭāṅga*, three parts of *danti*, two parts of each of *trivṛt* and *viśāla* and four parts of *sātalā* should be made to a powder. This is called *nārāyaṇa cūrṇa* which cures all diseases. No disease will get aggravated if the patient is using this recipe as demons do not flourish in the presence of Lord *Viṣṇu*. Patients of *udara roga* should use this recipe along with butter-milk. Patients of *gulma* (phantom tumour) should use this recipe along with *badara* juice. In *ānaddha vāta* (a condition caused by the obstruction to the movement of *vāyu*), this recipe should be used along with *surā* (a type of alcoholic drink). In *vātika* diseases, this recipe should be used along with *prasannā* (another type of alcoholic drink). If there is constipation, then it should be taken, along with whey (*dadhi maṇḍa*). Along with the juice of *dāḍima*, it shuold be taken if the patient is suffering from piles. In *parikartikā* (sawing pain in the abdomen), it should be taken along with *vṛkṣāmla*. In indigestion it should be taken along with hot water. After oleation therapy this purgative recipe should be appropriately taken for the treatment of anal fistula, anemia, dyspnoea, cough, obstruction to the throat, heart disease, *grahaṇī* (sprue syndrome), *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), suppression of the digestive power, fever, tooth-poisoning, root poisoning, *gara* type of poisoning and affliction by artificially prepared poisons.

कंकुष्टसंधवफलत्रयरजनीभिः

कृष्णावचारुचक्तिकरोहिणीभिः ।

सत्रायमाणहपुवायवतिक्तकाभि-

इचूर्णत्रिवृद्युतमिदं सकलोदरघनम् ॥७१॥

The powder of *trivṛt* added with *kañkuṣṭha*, rock-salt, *triphalā*, *rajanī*, *kṛṣṇā*, *vacā*, *rucaka*, *tiktaka rohiṇī*, *trāyamāṇā*, *hapuṣā* and *yava tiktā* cures all types of *udara roga*.

^३ सामुद्रं संधवं काचं यवक्षारं सुवच्चर्वलम् ।

टंकणं सर्वजिकाक्षारं तुल्यं चूर्णं विभावयेत् ॥७२॥

अर्कक्षीरे: स्तुहीक्षीरेरातये भावयेत्यहम् ।

अर्कपत्रप्रलेपेन रुध्वा चांतःपुटे पचेत् ॥७३॥

तत् क्षारं चूर्णयेत् पश्चात् त्र्यूषणं त्रिफलारजः ।

जीरकं रजनी वह्नि नवभागं समं समम् ॥७४॥

क्षाराद्वैतद्वै च एकीकृत्य प्रयोजयेत् ।

वज्जक्षारमिदं प्रोक्तं स्वयमुक्तं पिनाकिना ॥७५॥

सर्वोदरेषु गुलवेषु शून्ये शोफे च योजयेत् ।

अग्निमांद्रेष्यजीर्णे च भक्ष्यं निष्कद्रूयं द्रव्यम् ॥७६॥

1. रुचका० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. शकलो० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. 'सामुद्रंत्रिदोषजे ॥ ॥वज्जक्षारः ॥' पाठोऽयं चतुर्थषष्ठ-
पुस्तकयोः नोपलम्यते ।

4. चक्रीकृत्य इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

वाताधिके जने कोषणे घृते पित्ताधिके हितम् ।

कफे गोमूत्रसंयुक्तमारनाले त्रिदोषजे ॥७७॥

॥३८॥ वचा गवाक्षी शंखिनी तिलुकं त्रिवृत् ॥^१ वचकारः ॥^२

Vajra Kṣāra

Sāmudra lavaṇa, *saindhava lavaṇa*, *kāca lavaṇa*, *yava kṣāra*, *sauvarcala lavaṇa*, *taṅkana* and *svarji kṣāra* should be taken in equal quantities and made to a powder. This powder should be impregnated with the milky latex of *arka* as well as *snuhī* and dried in the sun for three days. Leaves of *arka* should be smeared with the powder, kept in a sealed jar and cooked in *puṭa*. This *kṣāra* (alkali preparation) should be made to a powder. Nine parts of this *kṣāra* should be added with the powder of one part of each of *śunthī*, *pippalī*, *marica*, *harītakī*, *bibhītakī*, *āmalakī*, *jīraka*, *rajani* and *citraka*. This is called *vajrī kṣāra*. This recipe is propounded by Lord Śiva himself. It should be used in all types of *udara roga*, *gulma* (phantom tumour), colic pain and oedema. In suppression of the digestive power and indigestion, it should be used in a dose of two *niṣkas*. In diseases caused by aggravated *vāyu*, it should be taken with hot water; in diseases caused by aggravated *pitta*, it should be taken along with ghee; in diseases caused by aggravated *kapha*, it should be taken along with cow's urine; and in *sānnipātika* diseases, it should be taken along with *āranāla* (a type of vinegar).

दन्ती वचा गवाक्षी च शंखिनी तिलुकं त्रिवृत् ।

गोमूत्रेण पिवेदेतत् कल्कं जठरनाशनम् ॥७८॥

Intake of the paste of *dantī*, *vacā*, *gavākṣī*, *śaṅkhini*, *tilvaka* and *trivṛt* along with cow's urine cures abdominal diseases.

1. पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

2. तिलुकं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

सक्षारं माहिषं मूत्रं निराहारः पिवेन्नरः ।

शास्यत्यनेन जठरं सप्ताहादिति निश्चयः ॥७६॥

Intake of buffalo's urine along with *kṣāra* (alkali preparation) in empty stomach certainly cures abdominal diseases within one week.

गवाक्षीशं सिंहनीदन्तीनीलिनीकलकसंयुतम् ।

सर्वोदरविनाशाय गोमूत्रं पातुमाचरेत् ॥८०॥

For the cure of all types of *udara roga*, the patient should take the paste of *gavākṣī*, *śāṅkhini*, *danti* and *nīlini* along with cow's urine.

अर्कपत्रं सलवणमन्तर्धूमं दहेत्ततः ।

मस्तुना तत्पिबेत् क्षारं गुल्मप्लीहोदरापहम् ॥८१॥

॥ वज्रक्षारः ॥

Vajra Kṣāra (second recipe)

Leaves of *arka* along with salt should be burnt in a sealed container. This *kṣāra* (alkali preparation) should be taken along with whey which cures *gulma* (phantom tumour) and *plihodara*.

1. सक्षीरमाहिषं इति वष्ठपुस्तके पाठः ।
2. दन्तिनिलिनी इति यष्ठपुस्तके पाठः ।
3. पानमाचरेत् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।
4. ०मंतर्धूमं दहेत्ततः इति वष्ठपुस्तके पाठः ।
5. मस्तुनात्पिबेत् इति पंचमपुस्तके पाठः ।
6. पाठोऽयं वष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

पीतः प्लीहोदरं हन्यात् पिप्पलीमरिचान्वितः ।

अम्लवेतससंयुक्तः शिश्रूबवाथः ससंन्धवः ॥८२॥

Intake of the decoction of *sigru* along with *pippali*, *marica*, *amla vetasa* and rock-salt cures *plihodara*.

यस्य गृहात्वा संजायां पाटिष्ठितेन्द्रवारुणीमूलम् ।

प्रक्षिप्यते मुड्डे शाम्येत् प्लीहोदरस्तस्य ॥८३॥

Indra vārunī should be uprooted by reciting the name of the patient and thrown away at a long distance. This cures the named patient's *plihodara*.

रौहितकाभयाक्षीद्रभावितं मूत्रमन्तु वा ।

पीतं सर्वोदरप्लीहमेहाऽर्शःकृमिगुल्मनुत् ॥८४॥

Intake of *rohitaka*, *abhīyā* and honey along with cow's urine or water cures all types of *udara roga*, splenic disorder, *meha* (obstinate urinary disorders including diabetes), piles, parasitic infestation and *gulma* (phantom tumour).

देवद्रुमं शिश्रूमयूरकच्च गोमूत्रपिष्ठामथवाश्वगन्धाम् ।

पीत्वाशु हन्यादुदरं प्रवृद्धं कृमीन्सशोथानुदरच्च दूष्यम् ॥८५॥

The paste of *deva druma*, *sigru* and *mayūraka* prepared by triturating with cow's urine or the paste of *asva gandhā* prepared by triturating with cow's urine instantaneously cures serious type of *udara roga*, parasitic infestation, oedema and *dūṣyodara*.

1. संजायां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. पाटिष्ठितेन्द्र वारुणी इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. सदरे शाम्ये प्लीहोदरं तस्य इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. गुल्माशः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. कृमान्स० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

दशमूलदारुनागरचिन्नरुहापुनर्नवाभयाक्षायः ।

जयति जलोदरशोथश्लीपदगलगण्डवातरोगांश्च ॥८६॥

The decoction of *dasa mūla*, *deva dāru*, *nāgara*, *chinna ruhā*, *punarnavā* and *abhayā* cures ascites, oedema, filariasis, *gala ganda* (goitre) and diseases caused by *vāyu*.

‘हरी^२तकीनागरदेवदा॒रुपुनर्नवाचिन्नरुहाक्षायः ।

सगुगुलुमू॒त्रयुतश्च पेयः शोथोदराणां प्रवलं प्रयोगः ॥८७॥

Intake of the decoction of *haritakī*, *nāgara*, *deva dāru* *punarnavā* and *chinnaruhā* along with *guggulu* and cow's urine cures oedema and *udara roga*.

‘एरण्डतैलं दशमूलमिश्रं गोमूत्रयुक्तं त्रिफलारसेवा ।

निहन्ति पीतोदरशोथशूलं क्वायः समूत्रो दशमूलजश्च ॥८८॥’

Eraṇḍa taila mixed with the decoction of *dasa mūla*, cow's urine or decoction of *triphalā* cures *udara roga*, oedema and colic pain. These diseases are cured also by the intake of the decoction of *dasa mūla* along with cow's urine.

पुनर्नवानिम्बपटोलशुण्ठीतिक्तामृतादावर्धभयाक्षायः ।

सर्वाङ्गशोथोदरपाश्वशूलश्वासान्वितं पाण्डुगदं निहन्ति ॥८९॥

1. ○ जान् रोगान् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. ‘हरीतकी—○क्षायः’ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।
3. ○ मूत्रः ० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. प्रवरः इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
5. ‘एरण्डतैल——दशमूलजश्च’ पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।
6. ○ दावंमया० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. ○ कासशूलश्वास० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

The decoction of *punarnavā*, *nimba*, *paṭola*, *śunīhi*, *tiktā*, *amṛtā*, *dārvī* and *abhayā* cures general anasarca, *udara roga*, pain in the sides of the chest, dyspnoea and anemia.

पुनर्नवादार्वभयां गुडूचीं पिवेत्समूत्रां महिषाक्षयुक्ताम् ।

त्वगदोषशोथोदरपाण्डुरोगस्थौल्यप्रसेकोधर्वकफामयेषु ॥६०॥

The decoction of *punarnavā*, *dārvī*, *abhayā* and *guḍuci* should be taken along with cow's urine and *guggulu*. This cures skin diseases, oedema, *udara roga*, anemia, obesity, nausea and diseases of head as well as neck caused by *kapha*.

गोमूत्रयुक्तं महिषी पयो वा क्षीरं गवां वा त्रिफलां विमिश्रम् ।

क्षीरान्नमुक्ते बनमेव गव्यं मूत्रं पिवेद्वा श्वयथदरेषु ॥६१॥

The following recipes cure oedema and *udara roga* :

1. Buffalo milk along with cow's urine ;
2. *Triphalā* mixed with cow's milk ; and
3. Cow's urine along with milk preparations as food.

पुनर्नवादार्व्यमृतापाठाविल्वं श्वदंष्ट्रका² ।

बृहत्पौ द्वे रजन्यौ द्वे पिप्पल्यश्चित्रकं वृषम् ॥६२॥

समभागानि संचूर्ण्य गवां मूत्रेण वा पिवेत् ।

बटुप्रकारश्वययुं सर्वगात्रविसर्पिणाम् ।

हन्ति शूलोदराण्यष्टौ नूणां श्वेतोद्घतानपि ॥६३॥

1. पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।
2. क. सुदंष्ट्रका इति पंचमपुस्तके पाठः ।
ख. श्वदंष्ट्रका इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
3. ओविकारिणाम् इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
4. क. शूलोदराणि अष्टीनूणां० इति पंचमपुस्तके पाठः ।
ख. शूलोदराण्यष्टौ० इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
5. ओतान्यपि इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

The powder of *punarnavā*, *dārvī*, *amṛṭā*, *pāṭhā*, *bilva*, *śvadamsṭrā*, *bṛhatī*, *kanṭakārī*, *haridrā*, *dāru haridrā*, *pippalī*, *citraka* and *vṛṣa*—all taken in equal quantities should be taken along with cow's urine. This cures many types of general anasarca, colic pain, eight types of *udara roga* even in their acute stage.

पुराणं माणकं पिष्ट्वा द्विगुणीकृततन्दुलम् ।

साधितं ² क्षारतोयाभ्यामभ्यसेत्पायसं तु तम् ॥६४॥

हन्ति वातोदरं शोथं ग्रहणीं पाण्डुतामपि ³ ।

⁴ सिद्धो भिषग्भिराख्यातः प्रयोगोयं निरत्पयः ॥६५॥'

Pāyasa (a type of milk preparation) should be made out of the paste of old *māṇaka* and double the quantity of rice by cooking along with milk and water. Regular intake of this milk preparation cures *vātodara*, oedema, *grahaṇi* (sprue syndrome) and anemia. This recipe is absolutely harmless and its effectiveness is practically experienced.

⁵ क्षारं वज्रतरुद्धूबं दशपलं तावत्पयोष्यकंजम् ।

प्रत्यकं पलवंचकं च लवणं क्षारं च पंचात्मकम् ॥६६॥'

1. °कृततन्दुलम् इति याठपुस्तके पाठः ।
2. क्षीरतोयाभ्यामभ्यसेभ्याससंद्रुतम् इति यष्टपुस्तके पाठः ।
3. पंचकं लवणं क्षारं च पंचात्मकम् पाठोऽयं चतुर्थंपुस्तके ग्रधिक-
मुपलभ्यते ।
4. 'सिद्धो'.....निरत्पयः' पाठोऽयं चतुर्थंपुस्तके नोपलभ्यते ।
5. 'क्षारं.....पंचात्मकम्' पाठोऽयं यष्टपुस्तके ग्रधिकमुपलभ्यते ।

विशात्यकंदलैर्युतं पचितरेभस्तश्वतुभिः पत्तेः[?] ।

² मृद्धांडे गुरुमार्गंतो गजपुटे वह्नी विपक्वीकृतम् ॥६७॥

संचूर्ण्याय कटुत्रयं त्रिपलगप्येकं पलं रामठं ।

सर्वं वस्त्रपुनीतमेतदमले पात्रे सुसंस्थापयेत् ॥६८॥

⁵ वज्रक्षारमिदं निहन्ति सकलान्गुलमानुदग्रान् नृणाम् ।

⁷ ⁸ पीतं तक्षयुतं प्रभातसमये कर्षप्रमाणं क्रमात् ॥६९॥

⁹ मंदाग्निं सविसूचिकामरुचितामापाण्डुतां क्षीणताम् ।

¹⁰ ¹¹ श्वासं कासमजीर्णशैत्यपवनव्याधीन्वलासोद्भवात् ॥१००॥

1. चाति० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. क. मृद्धांडे इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. मृद्धांडे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. वक्तौ इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. क. सुषंस्थापयेत् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. सुखंस्थापयेत् इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

5. वज्रक्षारामदं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. ०दग्जा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

7. पातं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

8. प्रभातस्य मयेकघंडामाणं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

9. ०तामा० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

10. ०शैम्य इति पंचमपुस्तके पाठः ।

11. ०व्याधान्वला० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

वज्रक्षारमिदं ^१ निवार्यं भिषजां कीर्तिं प्रदत्ते तराम् ।

आसंद्रावयति स्फुटं घटिकयोद्धं द्वे किमन्यत् पुनः ॥१०१॥

॥ वज्रक्षारः ॥

Vajra Kṣāra (third recipe)

Ten *palas* of the *kṣāra* of *vajra taru*, ten *palas* of the milky latex of *arka* and one *pala* of each of *pañca lavaṇa* and *pañca kṣāra* should be added with twenty leaves of *arka* and kept in an earthen jar. According to the instructions of teachers, this should be cooked in *gaja puṭa* and made to a powder. To this, the powder of *trikāṭu* (three *palas*) and *rāmaṭha* (one *pala*) should be added and strained through a piece of cloth. This should then be stored in a clean jar. It is called *vajra kṣāra* and it cures all types of *gulma* (phantom tumour). It is to be taken in a dose of one *karṣa* in the early morning along with butter-milk. It cures suppressed power of digestion, *visūcikā* (choleric diarrhoea), anorexia, anemia, emaciation, asthma, cough, indigestion, feeling of cold and diseases of *vāyu* as well as *kapha*. It endows fame to the physician by relieving abdominal disorders in two hours. [There are several mistakes in these verses].

“दशमूलतुलाऽद्धंरसे सक्षारैः वच्कोलकैः पलिकैः ।

तिद्वं घृताद्धंपात्रं द्विर्मस्तुकमुदरगुल्मधनम् ॥१०२॥”

॥ दशमूलषट्पलकं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नाबली : उद्वरोगाधिकार : ७३]

1. सदायं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. प्रदत्तवेत० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. संद्रावयातस्युदर० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. किमन्मं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. ०मात्रं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. द्विमुःस्तकं गुल्ममुदरधनम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Daśa Mūla Śat Palaka Ghṛta

Half *pātra* of ghee should be boiled with half *tulā* of the decoction of *daśa mūla*, one *pala* of each of *kṣāra* and *pañca kola*, and two *pātras* of whey. Intake of this medicated ghee cures *udara roga* and *gulma* (phantom tumour).

“चतुर्गुणे जले मूत्रे द्विगुणे चित्रकात् पले¹ ।

कल्के सिद्धं घृतप्रस्थं सक्षारं जठरी पिवेत् ॥१०३॥”

॥ चित्रकं घृतम् ॥

[०३-०४ : यात्रामी [भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ७२]

Citraka Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked by adding four *prasthas* of water, two *prasthas* of cow's urine and one *pala* of the paste of *citraka*. Intake of this medicated ghee along with *kṣāra* (alkali preparation) cures *udara roga*.

“अर्कक्षीरपले द्वे² तु स्तुहीक्षीरपलानि षट् ।

पश्या कम्पिल्लकं श्यामा⁴ शम्पाकं गिरिकिणिका ॥१०४॥

नीलिनी त्रिवृता दन्ती शंखिनी चित्रकं तथा ।

एतेषां पलिकंभोगं घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥१०५॥

1. पलो इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

2. च इति आकरे पाठः ।

3. ०पलोनि इति आकरे पाठः ।

4. सम्पाकं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

5. गिरिमलिका इति आकरे पाठः ।

अथास्य मलिने कोष्ठे बिन्दुमात्रं प्रदापयेत् ।

यावतोऽस्य पिवेत्तिन्दून् तावद्वेगान्विरच्यते ॥१०६॥

कुष्ठं गुल्मुदावत्तं इवयवं सभगन्दरम् ।

शमयत्युदराण्यष्टौ वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा ।

एतद्विन्दुघृतनाम् येनाभ्यक्तो विरच्यते ॥१०७॥”

॥ बिन्दुघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ५७-६०]

Bindu Ghṛta

One *prastha* of cow's ghee should be cooked by adding two *palas* of the milky latex of *arka*, six *palas* of the milky latex of *snuhi*, and one *pala* of each of *pathyā*, *kampillaka*, *syāmā*, *sampāka*, *giri karṇikā*, *nilinī*, *trivṛt*, *danti*, *śarīkhini* and *citraka*. This should be administered in the dose of one drop to a patient having vitiated gastro-intestinal tract. As soon as he takes the drop, he purges strongly. It cures *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), *gulma* (phantom tumour), *udāvarta* (upward movement of wind), oedema, anal fistula and eight types of *udara roga* as a tree is destroyed by the thunder bolt of Lord Indra. This is called *bindu ghṛta*. Even a massage of this drug causes purgation.

1. तावद्वारान् विरच्यते इति आकरे पाठः ।

2. घृतं नाम इति आकरे पाठः ।

3. नामिलेपावि इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

4. क. विरच्यते इति चतुर्थं पञ्चमषष्ठ्यपुस्तकेषु पाठः ।

ख. विरच्यते इति आकरे पाठः ।

“चित्रकः शत्विंनी पथ्या कम्पिल्लस्त्रवृतायुतः ।
 वृद्धदारुश्च शम्पाको दन्ती कुम्भीफलं तथा ॥१०८॥
 कोशातकी देवदाली नीलिनी गिरिकर्णिका ।
 सातला पिष्पली चंव विडज्जं टकुकी तथा ॥१०९॥
 हेमक्षीरी च विपचेत् कल्करेभिः पिचून्मितैः ।
 घृतप्रस्थं स्तुहीक्षीरे षट्पले तु पलद्वये ॥११०॥
 अकंक्षीरस्य मतिमांस्तत्सिद्धं कुछगुल्मनुत् ।
 हनित शूलमुदावत्तं शोथाध्मानं भगन्दरम् ॥१११॥
 शमयत्युदराष्यष्टौ तत्पीतं विन्दुसत्त्वच्या ।
 ९ १० गोदुरधेनोष्टदुरधेन कौलत्थेन शृतेन वा ॥११२॥

1. युगम् इति आकरे पाठः ।
2. वृद्धदारश्च इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
3. दन्तीफलं इति आकरे पाठः ।
4. नीली च इति आकरे पाठः ।
5. पिष्पलीमूलं इति आकरे पाठः ।
6. कल्करेतैः इति आकरे पाठः ।
7. व पले इति चतुर्यंपुस्तके पाठः ।
8. पलद्वये इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
9. निपीतं इति आकरे पाठः ।
10. सङ्खयम् इति चतुर्यंपुस्तके पाठः ।
11. गोदृतेनकिदुरधेन तथा कौलित्यकेन वा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

उठणोदकेन वा पीत्वा विन्दुवेगं विरचयते ।

एतद्विन्दुघृतं नाम नाभिलेपाद्विरचयते ॥११३॥

॥ महाविन्दु घृतम् ॥”

[भारतभैषज्यरत्नाकरः : चतुर्थभागः : पृष्ठ ६४]

Mahā Bindu Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked with the paste of one *picu* of each of *citraka*, *śāṅkhinī*, *pathyā*, *kampillaka*, *trivṛt*, *vṛddha dāru*, *sampāka*, *danti*, fruit of *kumbhī*, *kośātakī*, *devadālī*, *nīlinī*, *giri karṇikā*, *sātalā*, *pippalī*, *viḍaṅga*, *kaṭuki* and *hemakṣīrī*, six *palas* of the milky latex of *snuhī* and two *palas* of the milky latex of *arka*. It cures *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), *gulma* (phantom tumour), colic pain, *udāvarta* (upward movement of wind in the abdomen), oedema, abdominal distension, anal fistul and eight types of *udara roga*. It is administered in a dose of only one drop. Intake of this drop of medicated ghee along with cow's milk, camel milk, decoction of *kulattha* or hot water causes strong purgation. This is called *bindu ghṛta*. It causes purgation even if applied over the umbilicus.

³ त्रिवृत्पलं ⁴ स्नुक्पयसः पलं च कम्पिलकस्य पलं तृतीयं च ।

चतुःपलं चामलकीरसस्य शाणार्थमन्यलवणस्य चैव ॥११४॥

1. विरेचयेत् इति आकरे पाठः ।
2. क. विन्दुघृतम् इति आकरे पाठः ।
ख. “चित्रकः —— महाविन्दुघृतम्” पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
3. ‘स्नुहूक्पयसोरत्र पाकार्थमुपयात्ततः ।
चतुर्गुणं जलं देयं पाकार्थं विन्दुसप्तिष्ठा ।’ पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।
4. स्नुक्पयसपलं च कापलकस्यापि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

प्रस्थाद्वंमेभिर्हविषो विपक्वं जले महाविन्दुधृतं प्रशस्तम् ।
 निहन्ति गुल्मं जठराणि चैव प्लीहानमप्याशुविरेकयोगात् ॥
 ५ बिन्दुधृतम् ॥११५॥

Bindu Ghṛta (second recipe)

Half *prastha* of ghee should be cooked with one *pala* of *trivṛt*, one *pala* of the milky latex of *snuhī*, one *pala* of *kampillaka*, four *palas* of the juice or decoction of *āmalakī*, half *śāra* of rock-salt and (two *prasthas* of) water. This is called *mahā* (?) *bindu ghṛta*. By its purgative action, it instantaneously cures *gulma* (phantom tumour), *udara roga* and splenic disorder.

दधिमण्डाढके^६ सिद्धं स्नुक्क्षीरपलकल्कितम् ।
 घृतप्रस्थं पिवेन्मात्रां तद्वज्जठरशान्तये ॥११६॥

One *prastha* of ghee should be cooked with one *ādhaka* of whey and one *pala* of the milky latex of *snuhī*. Intake of this medicated ghee in appropriate dose cures *udara roga*.

तथा सिद्धं घृतप्रस्थं पयस्यष्टगुणे पिवेत् ।
 स्नुक्क्षीरपत्रं त्रिफला त्रिवृता षट्पलेन च ॥११७॥

1. ०मोमहवृषो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. नले महाविन्दुधृतं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. प्रसिद्धं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. निहात इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. प्लीहानम वासु विरेक योगात्या इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. दधिमण्डाढके इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. घृतस्याष्टगुणे पचेत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
8. ०मत्र इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

One *prastha* of ghee should be cooked by adding eight times of milk and six *palas* of each of the milky latex of *snuhī*, *patra*, *triphalā* and *trivṛt*. This also cures *udara roga*.

“स्नुक्षीरदन्तीत्रिफलाविडङ्गःसिंहीत्रिवृत्तचित्रककल्कयुक्तम् ।
घृतं विपक्वं कुडवप्रमाणं तोयेन तस्याक्षमयाद्वंकर्षम् ॥११८॥
पीत्वोष्णमभोऽनुपिबेद्विरिक्ते^२ पेयां सुखोष्णां वितरेद्विधिज्ञः ।
नाराचमेतज्जठरामयानां युक्तयोपयुक्तं शमनं प्रदिष्टम् ॥११९॥
॥ नाराचघृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : उदररोगाधिकार : ६६-६७]

Nārāca Ghṛta

One *kuḍava* of ghee should be cooked by adding the paste of *snuhī* (milky latex), *dantī*, *triphalā*, *viḍaṅga*, *simhī*, *trivṛt* and *citraka* and water. This medicated ghee should be taken in the dose of one *akṣa* or half *karṣa* with warm water. After purgation, luke warm *peyā* (thin gruel) should be given as food. This is called *nārāca*. It cures *udara roga* when administered appropriately.

रसमन्यं प्रवक्ष्यामि सर्वोदरविनाशनम्^३ ।
पातितात्स्वेदितात्सूतात्पलाद्वयमुपाहरेत् ॥१२०॥
शुद्धस्य दानवेन्द्रस्य ग्राह्यं पलचतुष्टयम् ।
निर्गुण्डीतलिलैमंद्यो दिनत्रयमतन्द्रितम्^५ ॥१२१॥

-
1. तस्यापि हि तोलकाद्वंम् इति आकरे पाठः ।
 2. ० द्विरिक्तः इति आकरे पाठः ।
 3. विनाशनम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
 4. सस्थलै० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
 5. ०तन्द्रितः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

पश्चाद्गोलं समासाद्य हृषभाण्डे निवेशयेत् ।
 वक्षमाणक्लेणाथ शुल्वं संशोध्य बुद्धिमान् ॥१२२॥
 पलद्वयप्रमाणेन ताम्रवाटीं विधापयेत् ।
 अधोमुखीं ताम्रवाटीं सूतगोलोपरि क्षिपेत् ॥१२३॥
 संधि निरोधयेद्यत्नात् उपरिष्टात्परिक्षिपेत् ।
 पुटो^५ तु परिसन्द्वद्यात्त्वारावं सुहृदान्नणम्[?] ॥१२४॥
 संधिनिरोधयेद्ग्राण्डं बालुकभिः प्रपूरयेत् ।
 भाण्डेनान्येन संरुध्य सम्पुटं संधिलेपितः ॥१२५॥
 उपरिष्टाच्चुल्लिकायां यत्नमारोपयेद्बुधः ।
 अद्यस्तान् ज्वालयेद्ग्लिं मध्यमानेन सर्वदा ॥१२६॥
 दिनानि पंच यत्नेन स्वतःशैत्यं विरोधयेत् ।
 च्छ्रियते सह शुल्वेन रसेन्द्रो नात्र संशयः ॥१२७॥

1. ताम्रवाटी इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. मिधामयेत् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. ताम्रवाटी इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. क. ०द्यन्नात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. ०द्यन्नात् बुपरिष्टान्परिक्षितेत् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
5. पुटैरुपरिसन्द्वद्यात्त्वारावं सुदृढब्रणं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
6. ०सरावं इति पंचमपुस्तके पाठः ।
7. बालुकभिन्यपूरयेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
8. संधिलेपतः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
9. ०चुल्हिकायां इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
10. पलेन स्वमः शैत्यैवरोधयेत् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
11. वरोहयेत् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

Tri Mūrti Rasa (Vāmania, Culuka Bheda and Kälāri Rasa)

Hereafter, a mercurial preparation will be described for the cure of all *udara rogas*. Two *palas* of *pārada* purified by *pātana* and *svedana* and four *palas* of purified *gandhaka* should be triturated with the juice of *nirgunḍī* for three days. The paste should be made to a bolus form and kept in a strong earthen jar. Similarly, two *palas* of *tāmra* should be purified according to the prescribed procedure and kept in a copper cup. This copper cup containing purified *tāmra* should be kept with face downwards over the bolus of mercury in the jar. The joint of the copper cup and the jar should be sealed properly. Over the mouth of the earthen jar, a strong earthen plate should then be placed and the joint of this jar and the plate should be sealed properly. This sealed jar should be kept in another earthen jar and the space between these two jars should be filled with sand. The outer jar should then be covered with an earthen plate and the joint should be sealed. This should be kept over oven and cooked in moderate heat for five days with care. Thereafter, when it is cooled of its own, medicines including the copper cup should be removed from the inner jar. By this, the *pārada* along with *tāmra* is undoubtedly reduced to a *bhasma* form.

विचूर्णयेत्ताम्रवाटीं तच्चूर्णं विभजेत् त्रिधा ।

एकं तु भागमादाय भावयेदौषधं रथ ॥१२८॥

मदनस्य फलोत्थेन वारिणादौ विभावयेत् ।

पुटयच्छतवारं तं अंकुश्लत्वभवै रसः ॥१२९॥

कुसुमभनीरः पुटयेत्प्रत्येकं शतशस्ततः ।

1. क. पुटयेत्प्रत्येकारं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ख. पुटयेद्यनकरं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. अंकोलत्वभवै इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।

3. इनोलै इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. सत इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

पञ्चकैश्छाणकं दद्यात्पुटमारण्यकोद्धर्वः ॥१३०॥

मदनस्य फलांभोभिः श्रीन् वारान् भावयेद्रसम् ।

अंकुलमूलत्वत्कवायै देवदालीरसंस्तथा ॥

एवं सिद्धं रसं पश्चाद्गृह्मानेन योजयेत् ॥१३१॥

गोमूत्रजेन मण्डेन चुलुकत्रयमानतः ।

दत्त्वा धर्मे स्थापयेत् तं क्षणमात्रमतं द्वितम् ॥१३२॥

आवाल्पात्संगृहीतं यन्मलं देहे व्यवस्थितम् ।

तत्सर्वं घटिकामध्ये वमत्येव न संशयः ॥१३३॥

वामनीयो रसोनाम्ना जलोदरविनाशनः ॥१३४॥

Drugs along with the copper cup should then be reduced to a powder form and this powder should be divided into three parts. One part of it should be impregnated with the decoction of *madana* and cooked in *puṭa* for one hundred times. Similarly, one hundred *puṭas* should be given by impregnating this recipe with the juice (or decoction) of the bark of *ankola* and one hundred *puṭas* with the juice of *kusumbha*. For each

1. क. पञ्चकैश्छाणकै० इति चतुर्थं पुस्तके पाठः ।

ख. पञ्चकैश्छाणकै० इति पञ्चमं पुस्तके पाठः ।

2. फलांभोभिस्त्रीन् इति चतुर्थं षष्ठ्यपुस्तकयोः पाठः ।

3. अंकुल० इति चतुर्थं षष्ठ्यपुस्तकयोः पाठः ।

4. ०मान न इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।

5. स्थापयत् इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।

6. ०तन्द्रितः इति चतुर्थं षष्ठ्यपुस्तकयोः पाठः ।

7. आवाल्पात् इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।

8. रसोनाम्ना इति चतुर्थं पुस्तके पाठः ।

puta, five cowdung cakes should be used as fuel. Thereafter, the recipe should be impregnated with the decoction of the fruit of *madana*, decoction of the root-bark of *arkola* and juice of *devadālī*, three times in each. This prepared recipe should be administered in the dose of one *valla* followed by three *culukas* (handfuls) of cow's urine and the patient should be exposed to sun for a brief period. By this, he vomits out all the accumulated waste products in the body within one hour. This is called *vāmanīya rasa* and it cures *jalodara*.

द्वितीयं भागमादाय पुटयेदौषधेस्ततः ।
 त्रिवृद्ददन्त्यकंसेहुङ्डो रेचकी शंखिनी तथा ।
 इन्द्रवारुणिका चैषां क्वाथं कुर्याद्विचक्षणः ॥१३५॥
 तेन क्वाथेन पुटयेत् शतं वारान् रसेश्वरं ।
 ततश्च भावना देयास्तिलो लिगीरसैः पुनः ॥१३६॥
 कम्पित्वायतस्तिलो दंतीनीरंश्च भावना ।
 त्रिवृत्क्वाथेन तिलः स्यात् शंखिनीक्वायतस्तथा ॥१३७॥
 शम्पाकफलनीरेण मूलनीरेण वा ततः ।
 अष्टादशैवं जायन्ते भावना रेचने रसे ॥१३८॥
 यत्नतः स्थापयेत्पश्चात्करण्डे तं रसेश्वरम् ।
 अद्वंवस्त्रप्रभारेन रसौ दद्याच्च रोगिणे ॥१३९॥

1. वारात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. ○दंतीनीरंश्च तावतीः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. तिलः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
4. रेचने इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. च इति चतुर्थपुस्तकयोः पाठः ।
6. रसं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
7. ○रोगिणा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

अनुपाने जलं देयं सुशीतं चुलुकावधि ।

^१ यावंति चुलुकान्यंबु पिवेत्तावंति रेचयेत् ॥१४०॥

अयं चुलुकमेदाख्यो रसो ह्युदररोगहृत् ।

जलोदरादिरोगाणां मूलकर्त्तनदक्षिणः ॥१४१॥

The second part of this recipe should be impregnated, triturated and cooked in *puṣṭa* for one hundred times in each of the decoction of *trivṛt*, *dantī*, *arka*, *sehūṇḍa*, *recakī*, *śāṅkhīnī* and *indra vārunī*. Then the recipe should again be impregnated for three times in each of the juice of *livīgī* and decoction of *kampīl-laka*, *dantī*, *trivṛt*, *śāṅkhīnī* as well as fruit or root of *sampāka*. Thus, in total, the recipe should be impregnated for eighteen times. Then carefully, the recipe should be stored in a clean jar. This should be administered in a dose of half *valla* followed by handful of cooled water. The number of motions he passes is similar to the number of handful of water he takes. This is called *culuka bheda rasa*. It cures *udara roga*. It is specially useful in rooting out ascites.

तृतीयं भागमादाय पुटयेत् त्रिफलोदकः ।

शतवारात्र रसेन्द्रो सिद्धत्येवं न संशयः ॥१४२॥

रसेन्द्रस्य हि योज्यं स्यात् द्विबल्लं तु रसायने ।

संसिद्ध्यात् वृद्धाया[?] वक्ष्यमाणं क्रमेण वै ॥१४३॥

1. जावंति इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ०रोगह्यात् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

3. हि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. क. संसिद्ध्यात् तुवृद्धाया इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. संसिद्ध्यात्रिवृत्या इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ग. संसिद्ध्यात् तुवृत्या इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

संवत्सरेण पलितं नाशयेत्पारदेश्वरः ।

द्वाभ्यां रोगान् हरेत्सर्वान् सहस्रं जीवयेन्नरम् ।

कालारिसंजया सोऽयं रसेन्द्रः परिकीर्तिः ॥१४४॥

The third part should be cooked in *puṭa* for one hundred times by impregnating with the decoction of *triphalā*. For the purpose of rejuvenation, it should be administered in a dose of two *vallas*. By using it for one year, the patient becomes free from gray hair. By using it for two years it cures all diseases and promotes longevity. This is called *kälāri rasa*.

एवं त्रिमूर्तिनामायं रसः शंकरनिर्मितः ॥१४५॥

These three recipes, viz. *vāmanīya rasa*, *culuka bheda rasa* and *kälāri rasa*, taken together are called *trimūrti rasa*. It is propounded by Lord Śiva himself.

जीर्णशाल्योदनं पथ्यं गोधृतं कृष्णमुद्गकाः ।

गोपयस्तद्वावं तत्र, यत्नादपि विवर्जयेत् ॥१४६॥

शाकं न किञ्चिद्योजयं स्याद्रसायनविधीं नरः ।

मद्यं मांसं मंथुनं च वर्जयेद्रससेवने ।

रसेन्द्रोऽयं त्रिमूर्त्याख्यः स्वस्थं सर्वश्च सेवयते ॥१४७॥

1. रोगान् इति प्रथमपृच्छमपुस्तकयोः पाठः ।

2. जीवयं नरम् इति षट्ठपुस्तके पाठः ।

3. सेन्द्रेः इति प्रथमपृस्तके पाठः ।

4. संकर तिर्मितः इति प्रथमपृस्तके पाठः ।

5. जीर्णसाल्योदनं इति प्रथमपृस्तके पाठः ।

6. गोपयस्तद्वावं इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

7. क. कि विद्योजयं इति प्रथमपृस्तके पाठः ।

ख. किविद्योह्यं इति षट्ठपुस्तके पाठः ।

8. त्रिमूर्त्याख्यः इति षट्ठपुस्तके पाठः ।

9. स्वस्थः इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

Diet and Regimens

Old *śāli* rice, cow's ghee, black variety of *mudga*, cow's milk and butter-milk prepared of cow's milk are useful for the patient using *trimūrti rasa*. He should not use any vegetable if the intention is to get rejuvenating effect of this drug. The patient using mercurial compounds should avoid alcoholic drinks, meat and sexual intercourse. This *trimūrti rasa* should be used even by all healthy persons [for the preservation and promotion of their positive health].

रसायनार्थिनः कुर्युः दशभिर्दशभिर्दिनेः ।

वान्ति विरेकं कालार्दि नित्यं खादेत्पुरातनम् ॥१४८॥

गुल्मोदरी तु कालारिभिच्छया सेवते न वा ।

त्रिदिनात् त्रिदिनात्कुर्याद्वान्तिरेके च बुद्धिमान् ॥१४९॥

Persons desirous of getting the rejuvenating effect of this recipe should take emetic and purgative therapies on every tenth day and use this old recipe of *kälāri rasa* every day. Patients suffering from *gulmia* and *udara roga* may or may not use *kälāri rasa* but they should take emetic and purgation therapies every third day.

यमानिकाचित्रकयावशूकषड्ग्रंथदन्तीमगधोद्धवानाम् ।

प्लीहानमेतद्विनिहन्ति चूर्णमुष्णाम्बुद्ना मस्तुसुरासवैर्वा ॥१५०॥

Intake of the powder of *yamānikā*, *citraka*, *yava kṣāra*, *śad-granthā*, *danti* and *pippali* along with warm water, *mastu* (thin whey), *surā* (an alcoholic drink) and *āsava* (a type of wine) cures splenic enlargement.

1. क. सेवनायार्थिनः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. सादानायार्थिनः इति पचमपुस्तके पाठः ।

ग. सेवनापार्थितः कुर्याद्वशमि० इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ०द्वान्तिरिशकं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. मूत्रसुरा० इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

“पिप्पलीं किञ्चुकक्षारभावितां तां प्रयोजयेत् ।

गुलमप्लीहापहां वह्निदीपनीं परमं मताम् ॥१५१॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृत् रोगाधिकार : १०]

Administration of *pippali* impregnated with the *kṣāra* (alkali preparation) of *kimṣuka* cures *gulma* (phantom tumour) and splenic enlargement. It effectively stimulates the power of digestion.

“विडङ्गार्कांगिनसिन्धूत्यशक्तुन् दग्धवा वचान्वितान् ।

पिवेत् क्षीरेण संचूर्ण्य गुलमप्लीहोदरापहम् ॥१५२॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृत् रोगाधिकार : १६]

Vidanga, *arka*, *citraka*, rock-salt, *śaktu* (roasted corn flour) and *vacā* should be burnt and made to a powder. Intake of this along with milk cures *gulma* (phantom tumour) and *plihodara*.

“तालपुष्पभवः क्षारः सगुडः प्लीहनाशनः ॥१५३॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृत् रोगाधिकार : ७]

Intake of the *kṣāra* (alkali preparation) of the inflorescence of *tāla* along with jaggery cures splenic enlargement.

“क्षारं विडङ्गकृष्णांस्यां पूतीकस्याम्बुनिःश्रुतम् ।

प्लीहायकृतप्रशान्त्यर्थं पिवेत्प्रातर्यथावलम् ॥१५४॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृत् रोगाधिकार : ६]

1. संप्रयोजयेत् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

2. कृष्णार्थां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. रोहितकामयाक्वाथः कणाम्यां क्षारसमन्वितः प्लुतम् इति षठं पुस्तके पाठः ।

The *kṣāra* (alkali preparation) of *viḍarīga*, *kṛṣṇā* and *pūṭika* should be mixed with water and taken early in the morning depending upon the strength of the patient. It cures enlargement of spleen and liver.

“पातव्यो युक्तिः क्षारः क्षीरेणोदधिशुक्तिः ।

पयसा वा प्रयोक्तव्यः पिप्पल्यः प्लीहृशान्तये ॥१५५॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहायकूत् रोगाधिकार : ११]

Intake of the *kṣāra* (alkali preparation) of *udadhi sukti* (sea shell) along with milk and intake of *pippalī* along with milk cures splenic enlargement.

“भूतकाभयाजाजी गुडेन सह मोदकः ।

सप्तरात्रान्निहन्त्येद प्लीहानमतिदारुणम् ॥१५६॥”

॥ भूतकमोदकः ॥²

[भारतभैषज्यरत्नाकर : तृतीयभाग : पृष्ठ ६३२]

Bhallātaka Modaka

Bhallātaka, *abhaya* and *ajāī* should be made to a powder and mixed with jaggery. Out of this, *modakas* (large size pills) should be prepared. Intake of this for seven nights cure serious type of splenic enlargement.

“सोभाज्जनकनिर्यूहं संन्धवाग्निकणान्वितम् ।

प्लाशभारयुक्तं वा यवक्षारं प्रयोजयेत् ॥१५७॥”

[योगरत्नाकर : उदरचिकित्सा : ११२]

1. क. दधिशुक्तिः इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ख. दधिसंयुतम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. भूतात्कादिः इति प्रथमपञ्चमपुस्तक्योः पाठः ।

Intake of the decoction or juice of *soubhāñjana* along with rock-salt, *citraka* and *pippali* or *yava kṣāra* along with the *kṣāra* (alkali preparation) of *palāsa* cures splenic enlargement.

तिलान् सलवणंश्चैव घृतं षट्पलकं तथा ।

प्लीहोदिष्टां क्रियां सर्वा यकृतः संप्रयोजयेत् ॥१५८॥

For the treatment of liver disorders, *tila* along with rock-salt, *saṭ palaka ghṛta* and recipes prescribed for splenic disorders should be administered.

लशुनं पिप्पलीमूलमभयां चैव भक्षयेत् ।

पिबेद् गोमूलगण्डूषं प्लीहरोगविमुक्तये ॥१५९॥

Intake of *laśuna*, *pippali mūla* and *abhaya* along with cow's urine cures splenic enlargement.

'कार्यकं पिप्पलीमूलं पञ्चैव लवणानि च ।

पिप्पली चित्रकं शुंठी त्रिफला त्रिवृता वचा ॥१६०॥

द्वौ क्षारौ सातला दंती स्वर्णक्षीरी विषाणिका ।

कोलप्रमाणां वटिकां पिबेत् सौबीरसयुतम् ।

अव्यथावथ पक्वे च प्रवृद्धे च दकोदरे ॥१६१॥

॥ क्षारगुटिका ॥

Kṣāra Guṭikā

One *karṣa* of each of *pippali mūla*, *pañca lavaṇa*, *pippali*, *citraka*, *śunṭhi*, *triphala*, *trivṛt*, *vacā*, *yava kṣāra*, *svarji kṣāra*, *sātalā*, *danti*, *svarṇa kṣīri* and *viṣāṇikā* should be triturated and pills of one *kola* each should be prepared. Intake of these pills with *sauvīra* (a type of vinegar) cures oedema and suppurated as well as serious type of *dakodara* (ascites).

सप्ताहं महिषीमूत्रं पयसा चाम्बुर्जितम् ।

पीतमौष्ट्रं पयो मासं श्वयूदरनाशनम् ॥१६२॥'

Intake of buffalo-urine along with milk and without water for seven days cures oedema and *udara roga*. Similarly, intake of camel milk for one month cures oedema and *udara roga*.

प्लीहजिच्छ्रपुखायाः कल्कस्तक्रेण सेवितः ।

दृष्ट्वा प्रभावं सृष्टोत्रं लोकोपकृतिहेतवे ।

एवं शास्त्रानुसारेण भट्टरामेश्वरेण हि ॥१६३॥

Intake of the paste of *sara puikhā* along with butter-milk cures enlarged spleen. Bhaṭṭa Rāma Miśra has propounded this recipe for the welfare of human beings after experiencing its therapeutic efficacy.

³ शुद्धानां ताम्रपत्राणां पलानां विंशतिः स्मृता ।

पलानि पञ्च सूतस्य मर्दयेत् निम्बुकद्रवैः ॥१६४॥

तावत्संमर्दनं कुर्यात् यावत्संलग्ने रसः ।

तत्पात्रमध्ये निक्षिप्येत्स्योर्ध्वाधश्च गन्धकम् ॥१६५॥

पूरयेच्चूर्णयित्वा तु शम्यक् दशपलोन्मितम् ।

चुल्हिकोगनौ पचेत्सम्यक् निरुद्ध्य घटिकात्रयम् ॥१६६॥

1. सप्ताह० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. 'कार्णिकं— नाशनम्' । पाठोऽयं चतुर्थपठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

3. 'शुद्धा०— उदयमास्कररस' । पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

स्वांगशीतलमादाय चूर्णयित्वा पुनश्च तत् ।
 त्रिभागं कारयेत्तत्र भागमैकं पुनः पचेत् ॥१६७॥
 गोमूत्रविंशतिवर्गान् सभेदी जायते रसः ।
 उदराणि कृमीन् हन्ति हरेच्च मलसंचयम् ॥१६८॥
 शाम्येत् शीतोपचारेण तस्मादुष्णक्रिया पचेत् ।
 पुनः द्वितीयं भागं तु गोक्षीरेण पचेत् शनैः ॥१६९॥
 दशवारं तथा तोयैर्नारिकेरस्य वा पचेत् ।
 अयं ग्रेल्पौरसो [?] नाम सर्वशूलविनाशनः ॥१७०॥
 नाभिकुक्षिभवं शूलं शिरकण्ठक्षिगौरवम् ।
 मुखपाकं पाण्डुरोगं मुखरोगं च दारणम् ॥१७१॥
 वातज्वरं पित्तभवं हृदजं सान्निपातिकम् ।
 क्षयं कासं कूर्मि चैव निहन्त्यादियनं [?] परम् ॥१७२॥
 पुनस्तृतीयं भागं तु कटुवलरिकरसः ।
 भावयोद्विशतिवर्गान् वामनो जायते रसः ॥१७३॥
 देयोऽस्यवल्लमात्रं तु ताम्बूलरससंयुतम् ।
 वमनं सर्वदोषधनमुपचारं तु पूर्ववत् ॥१७४॥
 विसूचिकामम्लपितं शिरोजाढ्यं विनाशयेत् ।
 किं पुनर्वहनोक्तेन सर्वशूलहरः परः ॥१७५॥

यस्मादुदीपयेवग्निं तस्मादुदयभास्करः ।

राजिकां लवणं नारीं कषायं कटुकं त्यजेत् ॥१७६॥

॥ उदयभास्कररसः ॥'

Udaya Bhāskara Rasa

Twenty *palas* of the purified *tāmra patra* (thin leaves of copper) and five *palas* of purified *pārada* should be added with lemon juice and triturated till fully amalgamated. It should be kept in a pot with ten *palas* of purified *gandhaka* above and below. This pot should be sealed and cooked over an oven for three hours. When it gets cooled of its own, it should be made to a powder. This powder should be divided into three parts. One part of it should be cooked by adding cow's urine for twenty times. It is called *bhedī rasa* which cures *udara roga*, parasitic infestation and constipation. Its effect diminishes by cooling therapy. Therefore, it should be given with hot things. The second part of the recipe should be gradually cooked by adding cow's urine or milky juice of coconut for ten times. This is called *grelpau rasa* [?] and it cures all types of colic pain, pain in umbilicus and pelvis, heaviness in head, ear and eyes, stomatitis, anemia, serious diseases of the mouth, fever caused by *vāyu*, *pitta*, two *doṣas* combined and all the three *doṣas* vitiated simultaneously, consumption, cough and parasitic infestation. The third part should be impregnated with the juice of *kaṭu vala rika* [?] for twenty times. This is called *vāmana rasa*. This should be administered in the dose of one *valla* along with the juice of *tambūla*. It causes emesis and alleviates all *doṣas*. The patient, after taking this recipe, should be managed as described before. It cures *visūcikā* (choleric diarrhoea), *amla pitta* (acidity in stomach) and stiffness of the head. What to speak of more; it cures all types of colic pain. Since it promotes the power of digestion, it is called *udaya bhāskara rasa*. While taking this recipe, the patient should avoid *rajikā*, salt, sexual intercourse, astringent and pungent things.

सम्मीरपनगस्यास्य द्विगुणं जयपालकाः ।
 अजादुरधेऽपि पक्वा तु श्लक्षणो गुञ्जाद्वयं रसः ॥१७७॥
 खण्डव्योषाद्रकंद्वात् पृथग्वा घृतसंप्लुतः ।
 जयेद्गुल्मोदरप्लीहशूलामविषमज्वरान् ॥१७८॥
 पथ्यं भुक्तं गवां तकं समीरं [?] च ज्वरादिषु ।
 तापशेषे गुडूच्यंबु व्याधिविद्वंसकारकः ॥१७९॥
 ॥ व्याधिविद्वंसनो रसः ॥

Vyādhi Vidhvamsana Rasa

Samīra pannaga should be added with double the quantity of purified *jaya pāla* and triturated by adding goat's milk till it becomes very soft. This should be administered in a dose of two *guñjās* (250 mg.) along with sugar, *vyoṣa* and *ārdraka* or ghee. It cures *gulma* (phantom tumour), *udara roga* splenic enlargement, colic pain, *āma jvara* (first stage of fever) and *viṣama jvara* (irregular fever). In fever, etc. the patient should take butter-milk prepared of cow's milk and after the fever is over, he should take juice of *gudūci* by which the disease is completely destroyed.

^३ 'शीतलजलेन विरेकः उष्णेन स्तम्भः ॥१८०॥

The above mentioned recipe causes purgation if taken along with cold water. If the patient takes hot water, then purgation stops.

1. पक्वास्तुम्लक्षणो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. गडूच्याम्बु व्याधिविद्वंसकारके इति पंचमपुस्तके पाठः ।
3. 'शीतल०—जलोदरम्' पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलम्यते ।

पिप्पली मरिचं ताम्रं कांचनीचूरणं संयुतम् ।

स्नुहीक्षीरे दिनं मर्द्यं तुल्यं जैपालबीजकम् ।

निष्कपादं विरेकोयं सत्यं हंति जलोदरम् ॥१८१॥'

One part of each of *pippalī*, *marica*, *tāmra bhasma* and *kāñcanī* should be added with four parts of purified *jayapāla* and triturated by adding with the milky latex of *snuhī*. This recipe should be administered in a dose of 1/4th *niṣka* which certainly cures ascites.

रेचनानां तु सर्वेषां दध्यन्नं स्तम्भने हितम् ।

आमांते च प्रदातव्यमन्यथा मुद्गयूषकम् ॥१८२॥

Intake of curd and rice stops purgation. It should be given after purgation therapy only when *āma* (undigested product of food) is eliminated. Before that, the patient should be given soup of *mudga*.

वंगेश्वरं प्रवक्ष्यामि रसं प्लीहोदरापहम् ।

मंदाग्निधातने² शस्तं अन्त्रवृद्धिविकर्तनम् ॥१८३॥

अनूबतेन प्रकारेण रसभस्मातिकाः क्रियाम् ।

कृत्वा सूतं समादाय खल्वमध्ये विनिक्षिपेत्⁴ ॥१८४॥

साधारणोक्तमार्गेण कुट्रितं भस्मयेद्बुधः ।

पश्चात्स्यं प्रदेयानि पुटानि दशसंख्यया ॥१८५॥

1. मुद्गयूरवकं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. घातनशस्तं इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. षस्तमध्ये इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. ऋक्षिपेत् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

5. कुट्रिलं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

6. ऋत्स्यं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

क्षीरेण भानो संमर्द्धं ² कुकुटाख्यानि यत्नतः ।

पलमात्रे सूतभस्मन्येत् द्वास्मवचं गजम् [?] ॥१८६॥

पलं द्वे च पले ताम्रात्साधारणमृताद्ववेत् ।

⁴ सामान्यशुद्धगंधं च द्वे पले सर्वमेकतः ॥१८७॥

मर्दयेद्वास्करभवैः पथोभिर्दिवसत्रयम् ।

तं सूतं पुटयेत्पश्चाद्वटबीजैः [?] अथोपलं: ॥१८८॥

⁶ मूखायां तं रसं क्षिप्त्वा कुकुटाख्यं च मंदशः ।

एष वंगेश्वरो नाम रसेन्द्रः संप्रकाशितः ॥१८९॥

गुलमप्लीहोदरच्छेवि ⁸ चतुराविष्कृतो भुवि ।

गुंजाद्वयप्रमाणेन ⁹ रसेन्द्रं संप्रयोजयेत् ॥१९०॥

वसुभृस्य चूर्णेन धूतेन ¹⁰ सुरभी भुवः ।

1. क्षारेण भानोः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. संमर्द्धन्तु कुट्टाख्यानि इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. भवै इति द्वितीय पुस्तके पाठः ।

4. सामान्ये इति पंचमपुस्तके पाठः ।

5. त्रयाम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

6. भूखायातां रसं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

7. क्षिप्त्वा इति पंचमपुस्तके पाठः ।

8. द्वेदचतुरो विश्रुतो भुवि इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

9. क. रसेन्द्रे प्रयोजयेत् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. रसेन्द्रः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

10. क. भुवा इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. भुवः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

पथ्यं च पूर्ववत्कुर्पात्प्लीहगुल्मोदरं छिदेत् ॥१६१॥

॥ वंगेश्वरः ॥

Vaigeśvara Rasa

Now *vaigeśvara rasa* which cures splenic enlargement, *udara roga*, suppression of the power of digestion and *āntra vriddhi* (inguinal hernia) will be described. *Bhasma* of *pārada* should be prepared according to the prescribed procedure and kept in a pestle and mortar. Separately, according to the prescribed procedure, *bhasma* of *vāṅga* should be prepared. This should be impregnated with the milky latex of *arka* and cooked in *kukkuṭa puṭa* for ten times. One *pala* of the *bhasma* of *pārada* (described earlier), one *pala* of *vāṅga bhasma*, two *palas* of *tāmra bhasma* and two *palas* of purified *gandhaka*—all should be mixed together and triturated for three days by adding the milky latex of *arka*. This should then be kept in a *mūṣā* (crucible) and cooked in *kukkuṭa puṭa* by the fire of cow-dung cakes. This is called *vaigeśvara rasa*. It cures *gulma* (phantom tumour) and *plihodara* and it is discovered by a wise physician. It should be administered in a dose of two *guñjās* (250 mg) along with the powder of *vasu bhāṭṭa*, ghee or cow's urine. While using this recipe for the cure of splenic enlargement, *gulma* (phantom tumour) and *udara roga*, the patient should use wholesome diet as described before.

प्रकारांतरेण वंगेश्वरो लिख्यते ॥१६२॥

सूतभस्मं वंगभस्मभागैकं प्रकल्पयेत् ।

गंधकं मृतताम्रं² च प्रत्येकं च चतुःपलम् ॥१६३॥

अर्कक्षीरेदिनं मर्द्य सर्वं तद्गोलकी कृतम् ।

रुध्वात् भूधरे पच्यात् पुटेकेन समुद्धरेत् ॥१६४॥

1. लिख्यते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. च भागैकं प्रकल्प प्रत्येकं च चतुः पलं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

एष वंगेश्वरो नाम्ना प्लीहगुल्मोदरं जयेत् ।
 धृतं गुञ्जाद्वयं लिह्वेत् निष्कं स्वेतपुनर्नवाम् ।
 गवां मूत्रे पिवेच्यानु रजनीं वा गवां जलैः ॥१६५॥
 ॥ वंगेश्वरः ॥

Vaṅgeśvara Rasa (second recipe)

Now another recipe of *vaṅgeśvara rasa* is being described. *Bhasma* of *pārada* (one *pala*), *bhasma* of *vaṅga* (one *pala*), purified *gandhaka* (four *palas*) and *tāmra bhasma* (four *palas*) should be triturated by adding the milky latex of *arka* for one day. This paste should be made to a bolus form, kept in a sealed container and cooked in *puṣa* for one day. This is called *vaṅgeśvara rasa* which cures splenic enlargement and *gulma* (phantom tumour). It should be administered in a dose of two *guñjās* (250 mg.) with white variety of *punarnavā* or *rajani* and cow's urine as *anupāna*.

पंचागं दैवदाल्पास्तु^३ चूर्णं कर्षं शिवाम्बुना ।
 मासमात्रं पिवेद्यस्तु प्लीहा तस्य करोति किम् ॥१६६॥

Intake of the powder of all the five parts of *devadāli* in a dose of one *karṣa* along with cow's urine (*sivāmbu* also means one's own urine) for one month cures splenic enlargement.

“यमानिकाचिक्रकयावशूकं षड्ग्रन्थदन्तीमगधो^५द्वावानाम् ।
 प्लीहानमेतद्विनिहन्ति चूर्णमुष्णाम्बुना मस्तुसुरासर्वेर्वा ॥१६७॥”
 [भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकूद्रोगाधिकार : १]

1. धृतं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. स्वेतपुनर्नवां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. ०स्तु चूर्णं कर्षशिवाम्बु इति पंचमपुस्तके पाठः ।
4. ०षट्ग्रन्थं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
5. ०मगधाद्वावानाम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Intake of the powder of *yamānikā*, *citraka*, *yava kṣāra*, *śad granthā*, *dantī* and *pippalī* along with hot water, *mastu* (thin whey), *surā* (alcoholic preparation) or *āsava* (a type of wine) cures splenic enlargement.

“^१रसेन जम्भीरफलस्य शंखनाभीरजः पीतमवश्यमेव ।

कर्षप्रमाणं शमयेदशेवं प्लीहमयं कूर्मसमानमाशु ॥१६८॥”

[भेषज्यरत्नावली : प्लीह्यकूद्रोगाधिकारः १४]

Intake of the *bhasma* of *śaṅkha nābhi* (conch shell) in a dose of one *karṣa* along with the juice of *jambīra* cures instantaneously splenic enlargement which is as hard and smooth as the back of a tortoise.

^२शाङ्गष्ठा काकणान्ति च काकमाच्यां करञ्जके ॥१६६॥

Intake of *śāringaṣṭhā* and *kākaṇanti* along with *kākamācī* and *karaṇja* [cures splenic enlargement].

“शाङ्गष्ठा (यांग)निर्यूहः संन्धवः तिन्तिडीसंविमिश्चः ।

प्लीहव्युपरमो योगः पववास्त्ररसोऽथवा समधुः ॥२००॥”

[भेषज्यरत्नावली : प्लीह्यकूद्रोगाधिकारः ३]

Decoction of *śāringaṣṭhā* mixed with rock-salt and *tintidī* or the juice of mango mixed with honey cures splenic enlargement.

‘सुस्थिवन्नशालमलीपुष्पं निशापर्युषितं नरः ।

राजिकाचूर्णंसंयुक्तं सद्यः प्लीहोपशांतये ॥२०१॥’

1. ‘रसेन———कूर्मसमानमाशु’ । पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

2. ‘शाङ्गष्ठा———करञ्जके’ पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

3. ‘सुस्थिवन०———प्लीहोपशांतये’ पाठोऽयं षष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

Flower of *śālmali* should be soaked in water and kept overnight. Intake of this along with the powder of *rājikā* instantaneously cures splenic enlargement.

“रोहीतकाभयाक्षोदभावितं मूत्रमस्तुना ।
पीतं लर्वोदरष्टलीहमेहार्शकृमिगुल्मनुत् ॥२०२॥”

Intake of the powder of *rohitaka* and *abhaya* along with cow's urine and water cures all types of *udara roga*, splenic enlargement, *meha* (urinary disorders including diabetes), piles, parasitic infestation and *gulma* (phantom tumour).

दध्ना भुक्तवतोः वामबाहुमध्ये शिरां भिषक् ।
बिध्येत् प्लीहविनाशाय यकृत् नाशाय दक्षिणे ॥२०३॥
प्लीहानं मर्दयेदगाढं दुष्टरक्तप्रवृत्तये ॥२०४॥

After the intake of curd along with food, venesection should be performed in the left arm of the patient for the cure of splenic enlargement and in the right arm for the cure of liver enlargement. During venesection the spleen should be massaged forcefully for the elimination of the polluted blood.

“माणमाह्वामृता वासा स्थिरा चित्रकसंधवम् ।
नागरं तालखण्डं च प्रत्येकं च त्रिकार्णिकम् ॥२०५॥
विडसौवच्चलक्ष्मारपिप्पल्यश्चापि कार्णिकाः ।
एतच्चूर्णोकृतं सर्वं गोमूत्रस्यादके पचेत् ॥२०६॥

1. ○शृण्ठीः पिबेन्मूत्रण शक्तिः इति आकरे पाठः ।
2. दृष्टव्यम्—योगरत्नाकरः उदरचिकित्साः पृष्ठ ११५ ।
3. दधिणे इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
4. ○क्षीरो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

सान्द्रीभूते गुडीं कुर्यात् दत्वा त्रिफलामाक्षिकम् ।
 यकृतप्लीहोदरहरो गुलमाशोग्रहणीहरः ।
 योगः परिकरो नाम्ना अग्निसन्दीयनः परा ॥२०७॥”
 ॥ माणाविगुडिका ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : २२-२४]

Māṇādi Guṭikā

Three *karṣas* of each of *māṇa*, *amṛtā*, *vāsā*, *sthirā*, *citraka* and *saindhava*, and one *karṣa* of each of *vida*, *sauvarcala*, *ksāra* (alkali preparation) as well as *pippalī*—all these drugs should be triturated and cooked in one *āḍhaka* of cow's urine. When it becomes semisolid, powder of *triphalā* and honey should be added and pills should be prepared out of this paste. It cures *yakṛt-dālyudara*, *plihodara*, *gulma* (phantom tumour), piles and *grahaṇī* (sprue syndrome). It is called *parikara yoga* and it stimulates the power of digestion.

“विष्पली नागरं दन्तीं समांशं द्विगुणाभयाम् ।
 चूर्णं पीतं विडाद्वाशं प्लीहृष्टमुष्णवारिणा ॥२०८॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : ४]

Intake of the powder of *pippalī* (one part), *nāgara* (one part), *danti* (one part), *abhaya* (two parts) and *vida* (half part) along with hot water cures splenic enlargement.

1. क. गुटीं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
- ख. भूते इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. त्रिपला० इति आदवांपुस्तकेषु पाठः ।
3. वह्नि इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
4. मानकादि गुडिका इति आकरे पाठः ।

‘क्रमवृद्ध्या दशाहानि दशपिप्पलिकं दिनम् ।
 वर्द्धयेत्पयसा सार्द्धं तथैवापनयेत्पुनः ॥२०६॥
 जीर्णे जीर्णे च भुज्ञीत षष्ठिकं क्षीरसर्पिषा ।
 पिप्पलीनां सहस्रस्य प्रयोगोऽयं रसायनः ॥२१०॥
^२ पिष्टास्ता बलिभिः पेया शृता मध्यबलं नरः ।
^३ चूर्णाकृता स्तवल्पबलं देहोवामयान् प्रति ॥२११॥
 दशपिप्पलिकः श्वेषो मध्यमे षट् प्रकीर्तिः ।
^४ षष्ठिपिप्पलियर्थन्तः प्रयोगः सोऽवरः स्मृतः ॥२१२॥
 वृहणं वृष्यमायुष्यं प्लीहोदरविनाशनम् ।
 वयसः स्थापनं मेध्यं पिप्पलीनां रसायनम् ।
 पञ्चपिप्पलिकश्चातो दृश्यते वर्द्धमानकः ॥२१३॥

॥ पिप्पलीवर्द्धमानानि ॥”

[भैषज्यरत्नावलीः प्लीहयकृद्रोगाधिकारः ४६-५३]

- प्रस्थैकं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
- पिष्टवा च इति आकरे पाठः ।
- शीतीकृता हस्तवलं देहो इति आकरे पाठः ।
- मध्यमः इति आकरे पाठः ।
- प्रकीर्तिः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
- यत्रिः इति आकरे पाठः ।
- क. सोयमानिका इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. सोयमानिका इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
- रसायनम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Vardhamāna Pippali Prayoga

One thousand *pippalis* should be administered by increasing ten *pippalis* every day for ten days and similarly by decreasing ten *pippalis* every day along with milk. After *pippalī* and milk are digested, the patient should be given *sastika* type of rice to eat along with milk and ghee. This is rejuvenating. To a strong patient it should be given in the form of a paste. To a patient of moderate strength, it should be given in the form of a decoction and to the patient with less of strength, it should be given in a powder form. However, the mode of administration should be determined on the basis of the nature of the physique, *dosas* and the disease. Increasing and decreasing by ten *pippalis* is the best and it is moderate to increase and decrease at the rate of six *pippalis* per day. Administration of only sixty *pippalis* in total is of inferior nature. It promotes nourishment, virility and longevity. It cures splenic enlargement. It restores youth and promotes intellect. Some physicians administer this therapy even by increasing five *pippalis* per day.

“पिप्पलीचित्रकान्मूलं पिष्टवा सम्यग्विपाचयेत् ।

घृतं चतुर्गुणं क्षीरं यकृत्प्लीहोदरापहम् ॥२१४॥

॥ चित्रकपिप्पलीघृतम् ॥

Citraka Pippali Ghṛta

Ghee should be cooked by adding the paste of the root of *pippali* and *citraka* and four times of milk. This medicated ghee cures *yakṣt dālyudara* and *plihodara*.

पिप्पलीकल्कसंयुक्तं घृतं क्षीरचतुर्गुणम् ।

पचेत्प्लीहाग्निसादादियकृद्रोगहरं परम् ॥२१५॥”

॥ पिप्पलीघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : ६७-६८]

Pippali Ghṛta

Ghee should be cooked by adding the paste of *pippali* and four times of milk. This medicated ghee cures splenic enlargement, suppression of the power of digestion and enlargement of liver.

“चित्रकस्य तुलाववाये वृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

आरनालं तद् द्विगुणं दधिमण्डं चतुर्गुणम् ॥२१६॥

पञ्चकोलकतालीशक्षारैलेवणसंयुते^२: ।

द्विजीरकनिशायुग्मैर्मरिचं तत्र दापयेत् ॥२१७॥

प्लीहगुल्मोदराधमानपाण्डुरोगारुचिज्वरान् ।

बस्तिहृत्पाश्वर्वकट्यूरुशूलोदावत्तंपीनसान्^३ ॥२१८॥

हन्यात्पीतं तदशोष्णं शोथष्णं वह्निदीपनम् ।

बलवर्णकरञ्चापि भस्मकञ्च नियच्छ्रुति ॥२१९॥

॥ चित्रकवृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : ६६-७२]

Citraka Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked along with one *tula* of the decoction of *citraka*, two *prasthas* of *āraṇāla*, four *prasthas* of *dadhi manḍa* and the paste of *pañca kola*, *tāliṣa*, *kṣāra* (alkali preparation), *lavaṇa*, *śveta jiraka*, *kṛiṣṇa iiraka*, *niśā*, *dāru*

1. च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. °संयुतः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. °पीनसात् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

niśā and *marica*. It cures splenic enlargement, *gulma* (phantom tumour), *udara roga*, abdominal distension, anemia, anorexia, fever, pain in urinary bladder, heart, sides of the chest, lumber region and thighs, *udāvarta* (upward movement of *vāyu* in the abdomen), *pīnasa* (chronic rhinitis), piles and oedema. It stimulates the power of digestion and promotes strength as well as complexion. It also cures *bhasmaka* (voraceous appetite).

“कदलीतिलनालानां क्षारेण क्षुरकस्य च ।

तैलं पवचं जयेत्पानात् प्लीहानं कफवातजम् ॥२२०॥”

॥ कदलीक्षारतैलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : ५]

Kadali Kṣāra Taila

Til oil should be cooked with the *kṣāra* (alkali preparation) of *kadali* and stems of *tila* and *kṣuraka*. Intake of this oil cures splenic enlargement caused by *kapha* as well as *vāyu*.

“रोहीतकत्वचः श्रेष्ठाः पलानां पञ्चविशतिः ।”³

कोलं द्विप्रस्थसंयुक्तं कषायमुपकल्पयेत् ॥२२१॥

पलिकैः पञ्चकोलैश्च तेः सर्वश्चापि तुल्यया ।

रोहीतकत्वचापिष्टेषु तप्रस्थं विपाचयेत् ॥२२२॥

1. पीतं तैलं जयेन्नृणां प्लीहानम् इति आकरे पाठः ।

2. कदल्यादि क्षारतैलम् इति आकरे पाठः ।

3. ‘रोहीतकत्वचः—विशतिः’ पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।

4. पालिकै इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

प्लीहाभिवृद्धि शमयेदेतदाशु प्रयोजितम् ।

तथा गुल्मज्वरश्वासं कृभिपाण्डुत्वकामलाम् ॥२२३॥

॥ रोहीतकघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : ७३-७५]

Rohitaka Ghṛta

Twenty five *palas* of *rohitaka* bark and two *prasthas* of *kola* should be boiled with water and a decoction should be prepared. To this decoction, one *prastha* of ghee and the paste of one *pala* of each of *pippali*, *plippali mūla*, *cavya*, *citraka*, *nāgara* and five *palas* of the bark of *rohitaka* should be added and cooked. Administration of this medicated ghee instantaneously cures splenic enlargement, *gulma* (phantom tumour), fever, asthma, parasitic infestation, anemia and jaundice.

^३ भागा रसस्य चत्वारो हृष्टौ गन्धकभागकाः ।

मनः शिलाद्विभागं स्यात् हरिद्रात्रिफला तथा ॥२२४॥

आग्नेयो जयपालश्च तृबूता त्रयभागिका ।

कटुत्रयं च दन्ती च तुम्बुरुश्वाष्टभागकाः ॥२२५॥

ऐषां चूर्णं समादाय दापयेत्सप्तभावना ।

जयन्त्या वज्रदुरधस्य वानरीभूंगराजयोः ॥२२६॥

जलोदरं नुदत्याशु दापयेत् निष्कमात्रकम् ।

विरेकं किल संजातं तक्षभक्तं ससंन्धवम् ॥२२७॥

1. प्लीहानिवृद्धि इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. कामला इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

3. 'भागा——प्रदापयेत्' पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

दिनाम्ते दापयेत्पञ्चं शीतं वारि न दापयेत् ।

अपामार्गक्षारजलमनुपानं प्रदापयेत् ॥२२६॥

A powder should be prepared of purified *pārada* (four parts), purified *gandhaka* (eight parts), purified *manah silā* (two parts), *haridrā* (three parts), *haritaki* (three parts), *bibhitaki* (three parts), *āmalaki* (three parts), *āgneya* (three parts), purified *jayapāla* (three parts), *śunthi* (eight parts), *pippali* (eight parts), *marica* (eight parts), *danti* (eight parts) and *tumburu* (eight parts). This powder should be impregnated with the juice of *jayanī*, milky latex of *vajra*, juice of *vānari* and the juice of *bhringa rāja*. It should be administered in a dose of one *niṣka*. It immediately cures *jalodara* (ascites). If there is more of purgation, then the patient should be given rice with butter-milk and rock-salt to eat. Wholesome diet should be given to the patient in the evening. Cold water should not be given to him. As *anupāna* (post-prandial drink), the water mixed with the *kṣāra* (alkali preparation) of *apāmārga* should be given along with this recipe.

“रोहितकात्पलशतं क्षोदयेद्वदराढकम् ।

साधयित्वा जलद्रोगे चतुर्भागावशेषितम् ॥२२७॥

घृतप्रस्थं समावाप्य छागक्षीरं चतुर्गुणम् ।

तस्मिन् वद्यादिमान् कल्कान् सर्वांस्तानक्षसम्मितान् ॥२३०॥

व्योषं फलत्रिकं हिंगु यमानी तुम्बुरु विडम् ।

अजाजी कृष्णलवणं वाडिमं देववारु च ॥२३१॥

1. क. ०वशेषिते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. ०वशेषते इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ग. ०वशेषितम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

१ पुनर्नवा विशाला च यवक्षारं सपौष्टकरम् ।
 २ विडङ्गं चित्रकञ्चैव हवुषा चविका वचा ॥२३२॥
 ३ एतैर्घृतं विपक्वन्तु स्थापयेद्वाजने शुभे ।
 ४ पाययेत् त्रिपलां मात्रां व्यार्थं बलमवेक्ष्य च ॥२३३॥
 ५ रसकेनाथं यूषेणा पयसा वापि भोजयेत् ।
 ६ उपयुक्ते धूते तस्मिन् व्याधीन् हन्यादिमान् बहून् ॥२३४॥
 ७ यकृत्प्लीहोदरञ्चैव प्लीहशूलं यकृतथा ।
 ८ कुक्षिशूलं हृदिशूलं पाश्वशूलमरोचकम् ॥२३५॥
 ९ विवन्धशूलं शमयेत् पाण्डुरोगं सकामलाम् ।
 १० छद्मचतीसारशूलधनं तन्द्राज्वरविनाशनम् ।
 ११ महारोहीतकं नाम प्लीहानं हन्ति दारणम् ॥२३६॥
 ॥ महारोहीतकधृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्रोगाधिकार : ७६-८३]

1. पुनर्नवां विशालां इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
2. विडङ्गचित्रकञ्चैव हवुषा चविकां वचां इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
3. एमिर्घृतं इति आकरे पाठः ।
4. द्वितोलकमितां मात्रां इति आकरे पाठः ।
5. वाथभोजयेत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. उपयुक्तं धूतम् इति आकरे पाठः ।
7. त्वेतद् इति आकरे पाठः ।
8. क. सकामलम् इति आकरे पाठः ।
- ख. च कामलाम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
9. छद्मचतीसारशूलम् इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
10. प्लीहधनन्तु विशेषतः इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।

Mahā Rohitaka Ghṛta

Coarse powder of *rohitaka* (one hundred *palas*) and *badara* (one *āḍhaka*) should be boiled with one *droṇa* of water and reduced to one fourth. To this decoction, one *prastha* of ghee, four *prasthas* of goat's milk and the paste of one *akṣa* of each of *vyoṣa*, *triphalā*, *hiṅgu*, *yamāni*, *tumburu*, *viḍa*, *ajāṭi*, *kṛṣṇa lavaṇa*, *dāḍima*, *deva dāru*, *punarnavā*, *viśālā*, *yava kṣāra*, *puṣkara mūla*, *viḍāṅga*, *citraka*, *havuṣā*, *cavikā* and *vacā* should be added and cooked. This medicated ghee should be stored in a clean jar and administered in a dose of three *palas* depending upon the condition of the disease as well as strength of the patient along with meat-soup, vegetable soup or milk. It cures *yakṛd dālyudara*, *plihodara*,¹ pain in spleen, liver, pelvis, heart and sides of the chest, anorexia, pain caused by constipation, anemia, jaundice, vomiting, diarrhoea, colic pain, drowsiness and fever. It is called *mahā rohitaka ghṛta* which is specially effective in curing serious type of splenic enlargement.

“पारिभद्रपलाशाक्स्तुहृपामार्गचित्रकान् ।

वरुणग्निमन्यवसुकश्वदंष्ट्रावृहतीद्रयम् ॥२३७॥

‘पूतीकाशकोत्कुटजकोशातक्यः पुनर्नवा ।

समूलदलशाखास्तु क्षोदयित्वा उदूखले ॥२३८॥

तिलनालप्रदीप्ताग्निदधं भस्म सुशीतलम् ।

क्षारप्रस्थं गृहीत्वा तु न्यसेत्पात्रे हठे नवे ॥२३९॥

जलद्रोणे विपक्तव्यं यावत् पादावशेषितम् ।

पूर्ववत्क्षारकलकेन साधयेच्च विचक्षणः ॥२४०॥

1. ऋवेत्कुटजकोषातक्यः इति आदशं पुस्तकेषु पाठः ।

2. ऋपत्रशाखाश्च इति आकरे पाठः ।

3. सुदधं भस्मशीतलम् इति आकरे पाठः ।

4. ‘पूतीका—सुशीतलम्’ पाठोऽयं घटपुस्तके नोपलभ्यते ।

5. माहा इति आकरे पाठः ।

6. स्नावयीत इति आकरे पाठः ।

प्रस्थमेकङ्गच लवणं तदर्द्धाङ्गच हरीतकीम् ।
 तुल्याम्बुभागं गोमूत्रं साधयेन्मृदुनामिनना ॥२४१॥
 किञ्चित्सवाष्पसान्द्रे च सम्यक्सिद्धेऽवतारिते ।
² 'अजाजी त्र्युषणं हिङ्गु यमानी पौष्टकं शटी ॥२४२॥
 एतरद्वंपलभागैश्चूर्णं कृत्वा प्रदापयेत् ।
⁴ लवणं चाभया नाम भक्षयेच्च यथावलम् ॥२४३॥
⁵ व्याधिङ्गचावेक्ष्य मतिमाननुपानं यथोचितम् ।
 ये च कोष्ठगता रोगास्तान्निहन्ति न संशयः ॥२४४॥
 यकृत्प्लीहोदरानाहगुलमाष्टीलामिनसादनुत् ।
⁸ हन्याच्छ्वरोर्ज्ञिहद्रोगं शर्कराइमरिनाशनम् ॥२४५॥

॥ अभयालबणम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : प्लीहयकृद्वरोगाधिकार : ३५-४३]

Abhayā Lavaṇa

Pāribhadra, palāśa, arka, smuhi, apāmārga, citraka, varuṇa, agni mantha, vasuka, svadamṣṭrā, bṛhatī, kanṭakārī, pūtika,

1. क. किञ्चित्सवास्य सान्द्रेषु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. किञ्चित्सवास्य सान्द्रे तु इति चतुर्थपंचमवर्षपुस्तकेषु पाठः ।
2. 'अजाजी'—प्रदापयेत् पाठोऽयं प्रथमपंचमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
3. पुष्टकरं इति चतुर्थवर्षपुस्तकयोः पाठः ।
4. अभयालबणं नाम इति आकरे पाठः ।
5. व्याधिङ्गच वीक्ष्य इति आकरे पाठः ।
6. यथाहितम् इति आकरे पाठः ।
7. क. ०सादजित् इति आकरे पाठः ।
ख. सादहृत् इति षष्ठपुस्तके आकरे पाठः ।
8. प्रति हन्याच्छ्वरोगं सर्वाइमरिनाशनम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

āsphota, kuṭaja, koṣṭaki and *punarnavā* along with their roots, leaves and stems should be pounded and burnt with the fire of stems of *tila*. The *ksāra* (alkali preparation), thus prepared, should be allowed to cool down. One *prastha* of this *ksāra* should be boiled by adding one *drona* of water till one fourth remains. To this, one *prastha* of rock-salt, half *prastha* of *haritakī* and one *drona* of cow's urine should be added and further boiled over mild fire. When it has become semi-solid, the cooking vessel should be taken out of the oven, and to this, the powder of half *pala* of each of *ajājī*, *tryūṣaṇa*, *hiṅgu*, *yamāṇī*, *puṣkara mūla* and *śaṭī* should be added. This is called *abhayā lavaṇa*. It should be administered with appropriate vehicles and in appropriate dose depending upon the strength of the patient and seriousness of the disease. It undoubtedly cures all diseases of gastro-intestinal tract including *yakṣd dālyudara*, *plīhodara*, abdominal distension, *gulma* (phantom tumour), *asṭhīlā* (stoney growth in the abdomen), suppression of the power of digestion, *chidrodara*, heart disease, *sarkarā* (graveluria) and *aśmarī* (stone in the urinary tract).

¹
ओदकानूपजं मांसं शाकं पिष्टकृतं तिलाः ।

²
व्यायामाध्वदिवास्वप्नपानाजीर्णं विवर्जयेत् ॥२४६॥

Prohibitions

The patient suffering from *udara roga* should avoid meat of marshy and aquatic animals, vegetables, pastries, *tila*, exercise, walking a long distance, sleep during the day time and excessive intake of alcohol.

1. ओदकानूपजं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ऋग्व० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
 आयुर्वेदसौख्ये उदरनिदानचिकित्साकथनं नाम सप्तचत्वारि-
 ंशतमो हृष्णः ॥२४७॥

Thus, ends the 47th Chapter dealing with the diagnosis and the treatment of *udara roga* in *Ayurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

प्रथमं वायुं विशेषं तदा विद्युत् विद्युत् विद्युत्
विद्युत् विद्युत् विद्युत् विद्युत् विद्युत् विद्युत्

अथ शोथनिदानं चिकित्सा च ।

CHAPTER XIII

अथ शोथनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Oedema

“रक्तपित्तकफान् वायुर्दृष्टो दुष्टान्बहिःशिराम् ।
नीत्वा रुद्धगतिस्तर्हि कुर्यात्वह्मांससंश्यम् ।
उत्सेधं संहतं शोथं तमाहुनिचयादतः ॥१॥

Pathogenesis

The aggravated *vāyu* afflicts *rakta* (blood), *pitta* and *kapha* and carry these vitiated elements to vessels in the exterior of

-
1. This is the beginning of the 52nd Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :—

बृजांगनवीक्ष्य पुनारभेषकं प्रोतस्थुरुर्बर्ण इव जीव आगते ।

अंगानिता सांप्रददौमहत्सुखं ददातु यस्तन्नृपतो महत्तरम् ॥

2. सिरा इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

the body. In the skin and the muscles, *vāyu* itself gets obstructed by these vitiated elements as a result of which elevated and compact oedema is manifested. Because of this oedema is considered to be caused by all the three *doṣas*, viz. *vāyu*, *pitta* and *kapha*.

सर्वं हेतुविशेषं स्तु रूपमेदान्नवात्मकम् ।
दोषैः पृथग्द्वयैः सर्वं रभिधाताद्विषादपि ॥२॥

Varieties

Even though, in the general pathogenesis, all the three *doṣas* are afflicted, still depending upon the causative factors and signs as well as symptoms, oedema is classified into nine varieties, viz. *vātika*, *paittika*, *kaphaja*, *vāta-pittaja*, *vāta-kaphaja*, *pitta-kaphaja*, *sānnipātika*, *abhigātaja* (caused by external injury) and *viṣaja* (caused by poisoning).

तत्पूर्वं रूपं क्षवयुः शिरायामोऽङ्गगौरवम् ॥३॥

Premonitory Signs and Symptoms

Sneezing, vascular prominence and heaviness of limbs—these are the premonitory signs and symptoms of oedema.

शुद्धचामयाभृक्तकृशाबलानां क्षाराम्लतीक्ष्णोषणगुरूपसेवा ।
दध्याममृच्छाकविरोधिदुष्टगरोपसृष्टान्ननिषेवणं च ॥४॥
अशास्यचेष्टा न च देहशुद्धिर्मर्मोपघातो विषमा प्रसूतिः ।
मिथ्योपचारः प्रतिकर्मणां च निजस्य हेतुः^५ श्वयथोः प्रदिष्टः ॥५॥

1. °यालक्त° इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. °गुरुत्व° इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. विषमोपशुद्धः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. प्रतिभारणा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. स्वयथो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Etiology of Endogenous Oedema

Following are the causative factors of *nija* (endogenous) type of oedema.

- (1) Intake of *kṣōra* (alkali preparation), sour things, ingredients having *tikṣṇa* (sharp) property and hot things by an emaciated and weak patient immediately after the purificatory therapies or after recovery from a disease;
- (2) Intake of curd, uncooked food, mud, vegetables, mutually contradictory ingredients of food and polluted as well as poisoned food;
- (3) Affliction by piles, lack of exercise, not taking purificatory therapies, injury to vital organs and difficulty in delivery; and
- (4) Resorting to wrong corrective measures.

सगौरवं स्यादनवस्थितत्वं सोत्सेधमूष्माऽथ शिरातनुत्वम् ।
सलोमहृष्टङ्गविवर्णता च सामान्यलिङ्गः ^३ श्वयथोः प्रदिष्टम् ॥६॥

General Signs and Symptoms

Signs and symptoms of *sotha roga* (oedema) in general are heaviness, instability, swelling, heating sensation, vascular thinness, horripilation and discoloration of the skin.

१. ○सूक्ष्मा० इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।
२. सलोमहृष्टोऽगविवर्णता इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
३. क. स्वयथोः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
- च. इचयथो इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
- ग. इवथ्योः इति पञ्चपुस्तके पाठः ।

चलस्तनुत्वक् पर्षोऽहणोऽसितः ।

संसुप्तिहर्षार्तियुतोऽनिमित्ततः ।

प्रशान्मयति प्रोन्नमति प्रपीडितो

दिवाबली स्यात्श्वयथुः समीरणात् ॥७॥

Signs and Symptoms of Vātika Oedema

Signs and symptoms of *vātika* type of oedema are as follows:

1. Mobility and thinness of the skin;
2. Roughness, reddishness and whiteness of the skin;
3. Numbness and tingling sensation in excess without any appreciable causative factor;
4. When pressed the oedema gets depressed but becomes elevated thereafter; and
5. Aggravation of oedema during the day time.

मृदुः सगन्धोऽसितपीतरागवान् भ्रमज्ज्वरस्वेदतृष्णामदान्वितः ।

य उष्ट्रते स्पष्टस्त्रुग्किरागकृत् स पित्तशोफो मृशदाहपाकवान् ॥८॥

Signs and Symptoms of Paittika Oedema

Signs and symptoms of *paittika* type of oedema are as follows:

1. Softness of the skin with a smell;
 2. Black and yellow coloration of the skin;
-
1. चरस्तनुत्वक् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
 2. क. गुप्तिं इति आकरे पाठः ।
ख. प्रसुप्तिं इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।
 3. क. निमित्तैः इति पंचमपठपुस्तकयोः पाठः ।
ख. निमित्तैः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
 4. क. शोधो इति आकरे पाठः ।
ख. शोको इति पञ्चपुस्तके पाठः ।

3. Giddiness, fever, sweating, thirst and feeling of intoxication; and
4. Heating sensation, pain, reddish colour of the eyes and excessive burning sensation as well as suppuration.

गुरुः स्थिरः पाण्डुररोचकान्वितः प्रसेकनिद्रावमिवह्निमान्यकृत् ।

स कुच्छुजन्मप्रशमो निपीडितो न चोन्नमेद्रात्रिवली कफात्मकः ॥६॥

Signs and Symptoms of Kaphaja Oedema

Signs and symptoms of *kaphaja* oedema are as follows :

1. Affliction by heaviness, stability, anemia, anorexia, salivation, sleep, vomiting and suppression of the power of digestion;
2. Its application and alleviation take place very slowly;
3. There is no pitting by pressure; and
4. Aggravation of oedema during night.

निदानाकृतिसंसर्गच्छवययुः स्याद् द्विदोषजः ।

सर्वाकृतिः सन्निपाताच्छोथो व्यामिश्रलक्षणः ॥१०॥

Dvandvaja and Sannipatika Oedema

Combination of causative factors and signs as well as symptoms are the characteristic features of *dvandvaja*, viz. *vāta-paittika*, *vāta-kaphaja* and *pitta-kaphaja* types of oedema. Similarly, *sannipatika* type of oedema is characterised by the combination of signs and symptoms of all the three *dosas*.

अभिघातेन शस्त्रादिच्छेदभेदकृतादिभिः ।

हिमानिलोदध्यनिलैर्भल्लातकपिकच्छुजैः ॥११॥

1. क. सन्निपातात्सोफो० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. सन्निपातात्सोफो० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ०भेदकृतादिभिः० इति आकरे पाठः ।
3. ०सास्नातकपिकच्छुजैः० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

रसैः शूक्रैश्च संस्पर्शच्छवययुः स्याद्विसर्पवान्^१ ।

मृशोष्मा^२ लोहिताभासः^३ प्रायजः पित्तलक्षणः ॥१२॥

Abhighātaja Oedema

Because of the injury by sharp edged weapons, exposure to cold wind and the wind coming from the sea and contact with the juice or bristles of *bhallātaka* and *kapi kacchu* oedema takes place. It is of spreading nature. The skin will be very hot to touch and red in colour. Generally, signs and symptoms of *paittika* oedema are manifested in this variety.

विषजः सविषप्राणिपरिसर्पणमूत्रणात् ।

दंग्रादन्तनखाघातादविषप्राणिनामपि ।

विषमूत्रशुक्रोपहतमलबद्वस्त्रसंकरात् ।

विषवृक्षानिलस्पर्शाद् गरयोगावचूर्णनात् ॥१३॥

Viṣaja Oedema

Viṣaja type of oedema is caused by the following :

1. Crawling or urination by poisonous animals;
2. Injury by fangs, teeth or nails of even non-poisonous animals;
3. Use of dirty clothes polluted by stool, urine and semen;

1. ०सर्पवत् इति चतुर्थयष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. माशः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. प्रायसः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. ०सर्करात् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

4. Contact with the wind blowing over a poisonous tree; and
5. Dusting of powder containing poisonous material.

मृदुश्वलोऽवलम्बी च शीघ्रो दाहरुजाकरः ॥४॥

This variety of oedema is soft, mobile and slightly hanging down. This causes burning sensation and pain immediately.

दोषाः 'इवययुमूर्ध्वं हि कुर्दन्त्यामाशयस्थिताः ।

पक्वाशयस्था मध्ये तु वर्चः स्थानगतास्त्वधः ।

² कृत्सनदेहमनुप्राप्ताः कुर्युः सर्वसरस्तथा ॥५॥

Oedema in Different Parts of Body

If the vitiated *doṣas* are located in the *āmāśaya* (stomach including small intestine), then oedema takes place in the upper part of the body. If these vitiated *doṣas* are located in the *pakvāśaya* (colon) then oedema takes place in the middle portion of the body. If these *doṣas* are located in the rectum, then oedema takes place in the lower part of the body. If, however, these vitiated *doṣas* are located all over the digestive tract, then oedema takes place all over the body.

³ यो मध्यदेशे श्वयथुः स कष्टः सर्वग्रन्थ यः ।

अर्धाङ्गे रिष्टभूतः स्याद्यश्रोद्धर्वं परिसर्पति ॥६॥

1. भुवर्बस्थान् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. क. सर्वसरं तथा इति आकरे पाठः ।
- ख. ०रसं तथा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. ०देशः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

Prognosis

Oedema in the middle portion of the body and general anasarca all over the body are difficult of cure. If oedema takes place in half of the body and if it spreads upwards, then it is incurable.

श्वासः पिपासा श्वृदिश्व दौर्बल्यं ज्वर एव च ।

यस्य चान्ते हचिर्नास्ति श्वयथुं तं विवर्जयेत् ॥१७॥”

[माधवनिदान : शोथ ३६ : १-१८]

The patient of oedema having dyspnoea, thirst, vomiting, weakness, fever and anorexia should not be treated.

“श्वृदिः श्वासोऽहचिस्तृणा ज्वरोऽतिसार एव च ।

सप्तकोऽयं सदौर्बल्यं शोफोपद्रवसंग्रहः ॥१८॥”

[चरक : सूत्रस्थान १८ : १८]

Complications

Vomiting, dyspnoea, anorexia, thirst, fever, diarrhoea and weakness—these are the seven complications of oedema.

“ऊर्ध्वंगामी नरं पदभ्यामधोगामी मुखात् स्त्रियम् ।

उभयं वस्तिसंजातः शोफो^४ हन्ति न संशयः ॥१९॥”

[योगरत्नाकर : शोथचिकित्सा : पृष्ठ १२४]

1. क. परिवर्जयेत् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

स्व. च वर्जयेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. सदौर्बल्यः इति आकरे पष्ठपुस्तके च पाठः ।

3. शोफोपवशंकरः इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

4. शोफो इति पंचमपुस्तके पाठः ।

Oedema originating from legs and moving upwards causes death of a male patient. Oedema originating from face and moving downwards causes death of a female patient. If oedema originates in the area of the urinary bladder, then it causes death of both the male and the female patients.

“अग्नन्योपद्रवकृतः शोथः पादसमुच्चितः ।

पुरुषं हन्ति नारीं च मुखजो गुह्यजो द्रयम् ।

नवोऽनुपद्रवः शोथः साध्योऽसाध्यः पुरेरितः ॥२०॥”

[माधवनिदान : शोथ ३६ : १६]

॥ शोफनिदानम् ॥२१॥

If the oedema originates from the legs and is associated with complications, then the male patient succumbs to death. If the oedema originates from the face then female patient succumbs to death. If oedema originates in the anal region then it leads to the death of both the male and the female patients. Freshly occurring oedema without any complication is curable ; others are incurable.

Thus, ends the diagnosis of oedema.

“शुण्ठीपुनर्नवैरण्डपञ्चमूलशृतं जलम् ।

वातिके श्वयथौ शस्तं पानाहारपरिग्रहै ॥२२॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ४]

The decoction of *sunthī*, *punarnavā*, *eraṇḍa* and *pañca mūla* is useful for being used in food and drinks by a patient suffering from *vātika* type of oedema.

1. ○समुच्छितः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. साध्यं सभिष्यतेरितः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. ○परिग्रहै इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

“दशमूलं सर्वथा च शस्तं वाते विशेषतः ॥२३॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : २५]

Decoction of *daśa mūla* is useful in all types of oedema, specially in *vātika* type of oedema.

“क्षीराशनः पित्तकृत्तेऽयं शोथे त्रिवृद्गुडूचीत्रिफलाकषायम् ।

पिबेद् गवां मूत्रविमिश्रितं वा फलत्रिकाच्छूर्णमथाक्षमात्रम् ॥२४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ५]

Intake of the decoction of *trivṛt*, *guḍuci* and *triphalā* and milk preparations as food is useful in *paittika* type of oedema. Such a patient should also use one *akṣa* of *triphalā* powder along with cow's urine.

“अभया दारुमधुकं तिक्ता दन्ति सपिष्ठली ।

पटोलं चन्दनं दार्ढा त्रायमाणेन्द्रवारुणी ॥२५॥

एषां क्वाथः सपिष्ठकः श्वयथुज्वरदाहहा ।

विसर्पतृष्णासन्तापसन्निपातविषापहः ॥२६॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ७-८]

Intake of the decoction of *abhayā*, *deva dāru*, *madhuka*, *tiktā*, *dantī*, *pippalī*, *paṇola*, *candana*, *dārvī*, *trāyamāṇā* and *indra vāruṇī* along with ghee cures oedema, fever, burning sensation, erysipelas, thirst, heating sensation, *sannipātika* types of diseases and poisoning.

1. ०कृते तु इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

“पुराणं माणकं पिष्ट्वा द्विगुणीकृततण्डुलम् ।

साधितं वारितोयाभ्यामभ्यसेत्पायसन्तु तत् ।

हन्ति वातोदरं शोथं ग्रहणीं पाण्डुतामपि ॥२७॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ३४-३५]

शीतवीर्यहिमजलैरभ्यङ्गादीश्च कल्पयेत् ॥२८॥

Old rhizome of *māṇaka* should be made to a paste, added with double the quantity of rice and required quantity of milk as well as water to prepare a *pāyasa* (a type of milk preparation). Intake of this cures *vātodara*, oedema, *grahaṇī* (sprue syndrome) and anemia.

For a patient of *paitika* oedema, massage, etc. should be done by the ointment prepared of cooling drugs triturated with cold water.

“पुनर्नवाविश्वत्रिवृद्गुड्चीशम्पाकपथ्यामरदारुकल्कम् ।

शोथे कफोत्थे महिषाक्षमूत्रयुक्तं पिवेद्वा सलिलं तथैषाम् ॥२९॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : २६]

The paste or decoction of *punarnavā*, *viśva*, *trivṛt*, *guḍūci*, *sampāka*, *pathyā* and *deva dāru* mixed with *guggulu* and cow's urine is useful in *kaphaja* oedema.

“कफे तु कृष्णासिकतापुराणपिण्ड्याकशिगुत्वगुमप्रलेपः ।

कुलत्थशुण्ठीजलमूत्रसेकश्चण्डागुरभ्यामनुलेपनश्च ॥३०॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६०]

1. ‘पुराण—पाण्डुतामपि’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. ०कृत्यतंहुलम् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

3. क्षीरतोयाभ्याम० इति आकरे पाठः ।

4. सिद्धो भिषग्भिरास्यातः प्रयोगोऽयं निरत्ययः पाठोऽयं आकरे अधिकमुपलभ्यते ।

5. ०मूलयुक्तं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

6. द्रष्टव्यम् - योगरत्नाकरः शोथचिकित्सा : पृष्ठ १३३ ।

For *kaphaja* oedema, be paste of *pippali*, sand, old oil-cake, bark of *sigrū* and *umā* should be applied externally. Similarly, water or cow's urine boiled with *kulattha* and *sunthī* should be used for sprinkling, and the paste of *caṇḍā* and *aguru* should be applied externally.

“ग्रजाजिपाठाधनपञ्चकोलव्याघ्रीरजन्यः सुखतोयपीताः ।

शोथं त्रिदोषं चिरजं प्रवृद्धं निधनन्ति भूनिम्बमहौषधे च ॥३१॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १०]

Intake of the luke-warm decoction of *ajāji*, *pāṭhā*, *ghana*, *pañca kola*, *vyāghrī* and *rajanī* cures serious and chronic oedema caused by *sannipāta* (simultaneous vitiation of all the three *doṣas*). The decoction of *bhūnimba* and *mahausadha* has similar effect.

“पुनर्नवानिम्बपटोलशृण्ठीतिक्तामृतादाव्यभयाक्षायः ।

सर्वाङ्गशोथोदरकासशूलश्वासान्वितं पाण्डुगदं निहन्ति ॥३२॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : २८]

Intake of the decoction of *punarnavā*, *nimba*, *paṭola*, *sunthī*, *tiktā*, *amṛtā*, *dārvī* and *abhayā* cures general anasarca, *udara roga*, cough, colic pain and anemia associated with asthma.

“ग्राद्रकस्य रसः पीतः पुराणगुडमिथ्रितः ।

अजाक्षीराशिनां शीघ्रं सर्वशोथहरो भवेत् ॥३३॥

Intake of ginger juice and jaggery along with goat's milk as food quickly cures all types of oedema.

1. ‘पित्पल्यादिरजिनी नाम्ना चरके प्रच्यते त्वयम् ।
योगः शुण्ठया पुनः स्थाने ग्राहा मातंगपित्पली ॥’
पाठोऽयं पञ्चमषष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

2. ०पाश्वंशूल० इति आकरे पाठः ।

पुनर्नवादारुण्ठीववाये^१ मूत्रे च केवले ।
 दशमूलरसो वाऽपि गुग्गुलुः^३ शोथनाशनः ॥३४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १४-१५]

Intake of the decoction of *punarnavā*, *deva dāru* and *śunṭhi* along with cow's urine or the decoction alone or the decoction of *data mūla* along with *guggulu* cures oedema.

“बिल्वपत्रसं पीतं शोषणं श्वयथौ त्रिजे ।
 विड्वधे चंव दुर्नाम्नि विदध्यात् कामलास्वपि ॥३५॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ३०]

Juice of the leaf of *bilva* has drying effect. It is useful in *sōnnipātika* type of oedema, constipation, piles and jaundice.

“गुडपिप्पलिशुण्ठीनां चूर्णं श्वययुनाशनम् ।
 आमाजीर्णप्रशमनं शूलच्छनं बस्तिशोधनम् ॥३६॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १७]

The powder of jaggery, *pippali* and *śunṭhi* cures oedema, *ama* (undigested product of food), indigestion and colic pain. It also cleanses the urinary bladder.

1. ओवायो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. दशमूलरसे इति आकरे पाठः ।
3. ‘इवयथुमूद्द’——गुग्गुलु’ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।
4. सोषणं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. विट्सङ्गे इति आकरे पाठः ।
6. कामलासु च इति आकरे पाठः ।
7. ‘आमाजीर्ण०—शोधनम्’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

“पथ्यामृताभार्ज्जपुनर्वाग्निदार्वीनिशादारुपहौषधानाम् ।
व्वायं पिबेच्चोन्नरपाणिपादवक्त्राश्रितं हन्त्यचिरेण शोथम् ॥३७॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६३]

Intake of the decoction of *pathyā*, *amṛtā*, *bhārigī*, *punarnavā*, *agni*, *dāru haridrā*, *haridrā*, *deva dāru* and *śunṭhī* instantaneously cures oedema affecting abdomen, hands, legs and face.

“विभीतकानां फलमध्यलेपः शोथेषु दाहार्तहरः प्रदृष्टः ।
यष्ठ्याद्वमुस्ते: सकपित्-पत्रैः सचन्दनैस्तत्पिडकासु लेपः ॥३८॥”

[योगरत्नाकर : शोथचिकित्सा : पृष्ठ १३४]

Application of the ointment prepared of the seed pulp of *bibhitakī* cures burning sensation and pain in a patient suffering from oedema. Application of the ointment of *yastī*, *mustā*, leaf of *kapittha* and *candana* cures carbuncles.

“पुरं मूत्रेण संसेव्यं पिप्पलीं वा पयोऽन्विताम् ।
गुडेन वाऽभया तुल्या विश्वं वा शोथरोगिणाम् ॥३९॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १६]

1. प्रस्त्रोदरपाणिपादमुखाश्रितम् इति आकरे पाठः ।
2. सवेषु इति आकरे पाठः ।
3. प्रशस्तः इति आकरे पाठः ।
4. सकपित्थमूत्रैः इति आकरे पाठः ।
5. सचन्दनैस्तत्पिडिकासु इति आकरे यष्ठपुस्तके च पाठः ।
6. पुरो इति आकरे पाठः ।
7. सेव्येत इति आकरे पाठः ।
8. पिप्पली इति आकरे पाठः ।
9. शोथनाशनम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

The patient suffering from oedema should take *guggulu* along with cow's urine or *pippali* along with milk or *abhayā* along with jaggery or *sunthī* along with jaggery.

“गुडाद्रंकं वा गुडनागरं वा गुडाभयां वा गुडपिष्टलीं वा ।

कर्णभिवृद्ध्या त्रिपलप्रमाणं खादेन्नरः पक्षमथापि मासम् ॥४०॥

शोथप्रतिश्यायगलास्यरोगान् ।

सश्वासकासारुचिपीनसादीन् ।

जीर्णज्वराशोग्रहणीविकारान् ।

हन्यात्तथाऽन्यान् कफवातरोगान् ॥४१॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ११-१२]

Intake of jaggery with green ginger, or jaggery with dry ginger, or jaggery with *abhayā* or jaggery with *pippali* in a dose of three *palas* and increased by one *karṣa* every day for a fortnight or for a month cures oedema, fever, piles, *grahaṇī* (sprue syndrome) and other diseases caused by *kapha* and *vāyu*.

कृष्णाग्निविश्वधनजीरककण्टकारीपाठ-

निशाकरिकण्णामगधाजयानाम्² ।

चूर्णं कटूष्णसलिलैरवलोङ्घ्य पीतं

नातः परं श्वयथुरोगहरं नराणाम् ॥४२॥

Intake of the powder of *kṛṣṇā*, *agni*, *viśva*, *ghana*, *jīraka*, *kanṭakārī*, *pāṭhā*, *niśā*, *gaja pippali*, *pippali* and *jayā* along with hot as well as pungent (by boiling with pungent drugs) water cures oedema. This excells other recipes in its therapeutic efficacy.

1. कर्णातिवृद्ध्या इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. निशाकरकण्णा० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

“स्थलपद्ममयं कल्कं पयसालोऽव्य पाययेत् ।

प्लीहामयहरञ्चैव सर्वाङ्गं काङ्गशोथजित् ॥४३॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ३३]

Intake of the paste of *sthala padma* by boiling with milk cures splenic enlargement and oedema in any part of the body or in the whole body.

“दारुगुग्गुलुशृण्ठीनां कल्को मूत्रेण शोथजित् ।

वर्षभूष्टुङ्गवेराऽप्यां कल्को वा सर्वशोथजित् ॥४४॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १८]

The paste of *deva dāru*, *guggulu* and *śunṭhī* should be taken along with cow's urine which cures oedema. Similarly, the paste of *varṣābhū* and *śrīṅga vera* cures all types of oedema.

“सिंहास्यामृतभण्टाकीक्वाथं कृत्वा समाक्षिकम् ।

पीत्वा शोथं जयेजज्ञन्तुः कासं श्वासं ज्वरं वमिम् ॥४५॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : २७]

Intake of the decoction of *vāsā*, *amṛtā* and *bhanṭākī* along with honey cures oedema, cough, asthma, fever and vomiting.

¹“पुनर्नवादेवदारुगुरुचिपाठीसोठिकूठगोषुरुदारुहरदी । हरदी कट्या भरहटा पीपरि चीता अडूसा सर्वागशोथपांडुश्वासजा ॥४६॥”

Punarnavā, *deva dāru*, *guḍūci*, *pāṭhā*, *śunṭhī*, *kuṣṭha*, *gokṣura*, *dāru haridrā*, *haridrā*, *kaṇṭakārī*, *bharaḥatā*, *pippalī*, *citraka* and *vāsā* cure general anasarca, anemia and dyspnoea.

1. ‘पुनर्नवा०—०श्वासजा’ पाठोऽयं चतुर्थंचमध्यपुस्तकेषु नोपलभ्यते ।

“पुनर्नवादारुशुण्ठीसिद्धार्थं शिग्रुमेव च ।

पिण्डिवा चैवारनालेन प्रलेपः सर्वशोथजित् ॥४७॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ५६]

External application of the paste of *punarnavā*, *deva dāru*, *śunīṣhī*, *siddhārtha* and *śigru* along with *āranāla* (a type of vinegar) cures all types of oedema.

“भूनिम्बदारुकल्कं जग्धवा पेयः पुनर्नवाक्वाथः ।

अपहरति नियतमाशु शोथं सर्वाङ्गिकं नृणाम् ।

शोथनुत्कोकिलाक्षस्य भस्म मूत्रेण वाम्भसा ॥४८॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ३१-३२]

Intake of the paste of *bhūnimba* and *deva dāru* along with the decoction of *punarnavā* cures general anasarca. Similarly, the ash of *kokilākṣa* along with cow's urine or water cures oedema.

“क्षीरं शोथहरं दारुवर्णाभूनागरं⁶ शृतम् ।

पेयं वा चित्रकव्योषत्रिवृद्धारुप्रसाधितम् ॥४९॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १६]

1. शिग्रु सिद्धार्थस्तथा इति आकरे पाठः ।

2. अम्लपिण्डः सुखोष्णोऽयं प्रलेपः सर्वशोथहृत् इति आकरे पाठः ।

3. ‘पुनर्नवा —शोथजित्’ पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

4. सर्वाङ्गं इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

5. चाम्लसा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. दाहदारुवर्ण० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

Intake of the milk boiled with *deva dāru*, *varṣābhū* and *nāgara* or the milk boiled with *citraka*, *vyoṣa*, *trivṛt* and *deva dāru* cures oedema.

“पुनर्नवादारुकपित्थमूलछिन्नोद्भवाचित्रकमूलसिद्धाः ।

रसा यवाग्वश्च पर्यांसि यूषाः शोथे प्रदेया दशमूलगभ्राः ॥५०॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १३]

Meat soup, *yavāgū* (thick gruel), milk or vegetable soup prepared along with the decoction or powder of *punarnavā*, *deva dāru*, root of *kapittha*, *chinnodbhavā* and root of *citraka* or prepared along with the decoction of *daśa mūla* should be administered to the patient suffering from oedema.

“क्षारद्वयं स्याल्लवणानि चत्वार्योरजोव्योषफलत्रिके च ।

सपिप्पलीमूलविडङ्गसारं मुस्ताजमोदामराहविल्वम् ॥५१॥

कलिङ्गकच्चित्रकमूलपाठे यष्ट्याद्व चसातिविषं पलांशम् ।

सहिंगुकर्णं त्वयं शुष्कचूर्णं द्रोणं तथा मूलकशुण्ठकानाम् ॥५२॥

स्याद्भूस्मनस्तत्सलिलेन साध्य-

मालोद्य यावद्घनमप्रदर्घम् ।

स्त्यानं ततः कोलसमां तु मात्रां

कृत्वा सशुष्कां विधिना प्रयुच्यात् ॥५३॥

प्लीहोदरश्चित्रहलीमकार्णः पाण्डवामयारोचकशोथशोषान् ।

विसूचिकागुल्मगराश्मरीश्च सश्वासकासान् प्रणुदेत् सकुष्टान् ॥५४॥

1. यावद्घनमप्यदर्घम् इति आकरे पाठः ।

सौवर्चलं सैन्धवं च विडमोद्रिदमेव ।

चतुर्लंबणमत्र स्याज्जलमष्टगुणं भवेत् ॥५५॥”

॥ कारागुटिका ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : २०-२४]

Kṣāra Guṭikā

One pala of each of *svarji kṣāra*, *yava kṣāra*, *sauvarcala*, *saindhava*, *viḍa*, *audbhida lavaṇa*, *lauha bhasma*, *vyoṣa*, *triphalā*, *pippalī mūla*, *viḍāṅga* (dehusked), *mustā*, *ajamodā*, *deva dāru*, *bilva*, *kaliṅgaka*, root of *citraka*, *pāṭhā*, *yaṣṭī*, *ativiṣā* and one *karṣa* of *hiṅgu* should be made to a powder. To this, one *drona* of the ash of *mūlaka* and *śuṇṭhi* and eight times of water should be added and boiled till it becomes semi-solid but does not get burnt. From out of this paste, pills of one *kola* each should be prepared and dried. Administration of these pills according to prescribed procedure cures *plihodara*, *śvitra* (leucoderma), *halīmaka* (a serious type of jaundice), piles, anemia, anorexia, oedema, consumption, *visūcikā* (choleric diarrhoea), *gulma* (phantom tumour), poisoning, *asmarī* (stone in the urinary tract), asthma, cough and *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy).

“पुनर्नवाचित्रकदेवदारुपञ्चोषणक्षारहरीतकीनाम् ।

कल्केन पक्वं दशमूलतोये घृतोत्तमं शोथनिषूदनञ्च ॥५६॥”

॥ पुनर्नवाद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६७]

1. कारादिगुटिका इति आकरे पाठः ।

Punarnavādya Ghṛta

Ghee cooked along with the decoction of *daṣa mūla* and the paste of *punarnavā*, *citraka*, *deva dāru*, *pañcoṣāṇa*, *kṣāra* and *harītakī* cures oedema.

“पुनर्नवाक्वाथकल्कं सिद्धं शोथहरं घृतम् ॥५७॥”

॥ पुनर्नवाघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६६]

Punarnavā Ghṛta

Ghee cooked with the decoction as well as paste of *punarnavā* cures oedema.

“रसेन^१ पाचयेत्सर्पिः पञ्चकोलकुलत्थयोः ।

पुनर्नवायाः कल्केन घृतं शोथविनाशनम् ॥५८॥”

॥ पञ्चकोलाद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १०२]

Pañca Kolādya Ghṛta

Ghee cooked with the decoction of *pañca kola* as well as *kulattha* and the paste of *punarnavā* cures *śoṭha*.

“विश्वौषधस्य कल्केन दशमूलजले शृतम् ।

घृतं निहन्याच्छ्वययुं ग्रहणीं पाण्डुतामयम् ॥५९॥”

॥ शुष्ठीघृतम् ॥

1. रसे विपाचयेत्सर्पिः इति आकरे पाठः ।

2. शोथनिषूदनम् इति आदर्शंपुस्तकेषु पाठः ।

Sunjhī Ghṛta

Ghee cooked with the paste of *sunjhī* and the decoction of *daśa mūla* cures oedema, *grahani* (sprue syndrome) and anemia.

“सचित्रका घान्यमानिपाठः सदीप्यकञ्चूषणवेतसामलाः ।

बिल्वात्कलं दाडिमयावशूकं सपिष्पलीमूलमथापि चव्यम् ॥६०॥

पिष्ट्वाऽक्षमात्राणि जलाढकेन

पक्त्वा घृतप्रस्थमथोपयुज्जयात् ।¹

अशीसि गुल्मं श्वययुं च कृच्छ्रः

निहन्ति वह्निंच करोति दीप्तिम् ॥६१॥

॥ चित्रकाद्यघृतम् ॥²

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६६-१००]

Citrakādya Ghṛta

One *akṣa* of each of *citraka*, *dhānya*, *yamāni*, *pāṭhā*, *dīpyaka*, *tryūṣaṇa*, *amla* *vetaṣa*, fruit of *bilva*, *dāḍima*, *yava* *kṣāra*, *pippali* *mūla* and *cavya* should be boiled in one *āḍhaka* of water. One *prastha* of ghee should be cooked with this decoction. This medicated ghee cures piles, *gulma* (phantom tumour), oedema and dysuria. It stimulates the power of digestion.

“क्षीरं घटे चित्रककल्कलिप्ते दध्यागतं साधु निमध्य तेन ।³

तज्जं घृतं चित्रकमूलकलं⁴ तक्रेण सिद्धं श्वययुद्धमयम् ।

1. घृतप्रस्थमोपयुक्तम् इति आकरे पाठः ।

2. चित्रकादि घृतम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. विमध्य इति आकरे पाठः ।

4. चित्रकमूलगमे इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

अशोऽतिसारानिलगुल्ममेहांस्तद्वन्ति सवं द्वयते च वह्निम् ॥६२॥”

॥ चित्रकघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १०३-१०४]

Citraka Ghṛta

Milk should be kept in a jar smeared with the paste of *citraka* till it becomes curd. Ghee taken out of this curd should be cooked by adding the paste of the root of *citraka* and butter-milk which cures oedema, piles, diarrhoea, *vātika gulma* (phantom tumour) and *prameha* (obstinate urinary disorder including diabetes). It also stimulates the power of digestion.

“माणकवाथकलकाभ्यां घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

एकजं द्वन्द्वजं शोथं त्रिदोषज्ञं व्यपोहति ॥६३॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६५]

Māṇaka Ghṛta

Ghee should be cooked with the decoction as well as paste of *māṇaka*. It cures oedema caused by one *doṣa*, by two *doṣas* and by three *doṣas* vitiated simultaneously.

“स्थलपद्मलान्यष्टौ त्र्यूषणस्य चतुःपलम् ।

घृतप्रस्थं पचेदेभिः क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम् ।

पञ्चकासान् हरेच्छ्रीष्टं शोथं चैव सुदुस्तरम् ॥६४॥”

॥ स्थलपद्मघृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १०१]

1. ०मेहानतद्वन्ति इति प्रथमचतुर्थपञ्चमपुस्तकेषु पाठः ।

2. चित्रकं इति प्रथमचतुर्थपञ्चमपुस्तकेषु पाठः ।

3. त्रिदोषजमपोहति इति आकरे पाठः ।

4. स्थलपद्मकाशं घृतम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Sthala Padma Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked along with eight *palas* of *sthala padma*, four *palas* of *tryūṣṇa* and four *prasthas* of milk. It instantaneously cures five varieties of cough and serious types of oedema.

“शैलेयकुष्ठागुरुदारुकौन्तीत्वक्पद्मकलाऽम्बुपलाशमुस्ते: ।

प्रियङ्गुस्थीणेयकहेममांसीतालीशपत्रप्लवपत्रधान्ये: ॥६५॥

श्रीवेष्टकध्यासकपिष्पलीभिः स्पृककानखैश्चाऽपि यथोपलाभम् ।

वातान्वितेऽम्बज्जमुशन्ति तंलं सिद्धं सुपिष्टरपि च प्रदेहम् ॥६६॥”

॥ शैलेयाद्यं तंलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : १०५-१०६]

Śaileyādya Taila

Oil should be cooked along with *śaileya*, *kuṣṭha*, *aguru*, *deva dāru*, *kauntī*, *tvak*, *padmaka*, *elā*, *ambu*, *palāsa*, *mustā*, *priyāṅgu*, *sthāneyaka*, *hema* (*nāga kesara*), *māṃsi*, *tāliśa patra*, *plava*, *patra*, *dhānya*, *śrīveṣṭaka*, *dhyāmaka*, *pippalī*, *spṛkkā* and *nakha* depending upon their availability. Massage with this medicated oil is useful in *vātika* type of oedema. Application of the thin paste of the above mentioned drugs also cures oedema.

“शुष्कमूलकवर्षा भद्रारुस्नामहौषधं: ।

पवरमम्बज्जनात्तंलं सशूलं श्वयथुं जयेत् ॥६७॥

॥ मूलकाद्यं तंलम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ६५]

1. ओनखैवाऽपि इति आकरे पाठः ।

2. क. शुष्कमूलाद्यं इति आकरे पाठः ।

ख. शुष्कमूलकाद्यं तंलम् इति चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

ग. “शुष्कमूलक०—तंलम्” पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नौपलभ्यते ।

Mūlakādya Taila

Oil cooked with dry *mūlaka*, *varṣābhū*, *deva dāru*, *rāsnā* and *mahauṣadha* should be used for massage which cures oedema with pain.

‘पुनर्नवामृतादारुदशमूलरसाढके ।
 आद्रंकस्वरसप्रस्थे गुडस्य तु तुलां पचेत् ॥६८॥
 तत्सिद्धं व्योषपत्रैलात्वक्चवयः कार्षिकः पृथक् ।
 चूर्णीकृतैः क्षिपेच्चूर्णं मधुनः कुडवं लिहेत् ॥६९॥
 लेहः पौनर्नवो नाम शोथशूलनिषूदनः ।
 श्वासकासारुचिहरो बलवर्णग्निवर्धनः ॥७०॥’
 ॥ पुनर्नवालेहः ॥³

[भैषज्यरत्नावली : शोथरोगाधिकार : ४३-४४]

Punarnavā Leha

One *āḍhaka* of the decoction of *punarnavā*, *amṛtā*, *deva dāru* and *daśa mūla*, one *prastha* of ginger juice and one *tulā* of jaggery should be cooked. When it is prepared, one *karṣa* of each of the powder of *yоṣа*, *patra*, *elā*, *tvak* and *cavya* and one *kudava* of honey should be added and mixed well. This is called *punarnavā leha*. It cures oedema, colic pain, dyspnoea, cough and anorexia. This promotes strength, complexion and the power of digestion.

1. क्षिपेच्चूर्णे इति आकरे पाठः ।
2. इलेघ्मशोथनिषूदनः इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. पुनर्नवादिलेहः इति आकरे पाठः ।

“दशमूलकषायस्य कंसे पश्याशातं पचेत् ।

तुलां गुडात्² घने दशात्³ व्योषक्षारचतुः पलम् ॥७१॥

त्रिसुगन्धं तु सुवर्णीशं प्रस्थाद्वं मधुनो हिमे ।

दशमूलहरीतक्यः शोयान्हन्युः सुदुस्तरान् ॥७२॥”

[योगरत्नाकर : शोयचिकित्सा : पृष्ठ १३०]

‘ज्वरारोचकगुल्मार्शोमेहपाण्डूरामयान् ।

प्रत्येकमेवकषीशं त्रिसुगन्धिमितो भवेत् ॥७३॥

कंसहरीतकी चैषा चरके पठ्यतेऽन्यथा ।

एतन्मानेन तुल्यत्वं⁸ तेन तत्रापि वर्ण्यते ॥७४॥’

॥ दशमूलीहरीतकी ॥

Dasa Mūla Harītakī

One hundred fruits of *harītakī* should be cooked in one *kamṣa* of the decoction of *dasa mūla* and one *tula* of jaggery.

1. गुडान् इति आकरे पाठः ।

2. पचेद् इति आकरे पाठः ।

3. तत्र इति आकरे पाठः ।

4. त्रिजातं तु इति आकरे पाठः ।

5. शोफान्धनन्ति इति आकरे पाठः ।

6. ‘ज्वरारोचक०—वर्ण्यते’ पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।

7. क. त्रिसुगन्धिसिनो इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. त्रिसुगन्धिमिनो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

8. तुल्यं त्वतेन इति पंचमपुस्तके पाठः ।

9. दशमूलहरीतकी इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

When it becomes semi solid, four *palas* of *vyoṣa kṣāra*, one *suvarna* (*karṣa*=unit of weight) of *tri sugandha* and half *prastha* of honey should be added and well mixed. Honey should be added only when the recipe is cooled down. This is called *dasa mūla harītakī*. It cures serious types of oedema, fever, anorexia, *gulma* (phantom tumour), piles, *meha* (obstinate urinary disorder including diabetes anemia and *udara roga* (obstinate abdominal diseases including ascites). Caraka has named this recipe as *kamsa harītakī* and used the ingredients in the same weight.

“द्विपञ्चमूलस्य पचेत् कषाये कंसेऽभयानां च शतं गुडाच्च ।

लेहे सुसिद्धे च विनीय चूर्णं व्योषत्रिसौगन्ध्यमुपस्थिते च ॥७५॥

प्रस्थाद्वंमात्रं मधुनः सुशीते किञ्चिच्चच्च चूर्णादपि यावशूकात् ।

एकाभयां प्राश्य ततश्चलेहाच्छुक्तिनिहन्ति श्वयथुं प्रवृद्धम् ॥७६॥

‘कासज्वरारोचकलीहगुल्मान्मेहत्रिदोषोदरपाण्डुरोगान् ।

काशर्यमिवानादसूगम्लपित्तं वैवर्यमूत्रानिलशुक्रदोषान् ॥७७॥’

[चरक : चिकित्सा १२ : ४६-५१]

अत्र व्याख्यान्तरं नोक्तं ‘पूर्वे^३ व्याख्यैव यत् श्रुतम्’ ॥७८॥”

॥ कंसहरीतकी ॥

[योगरत्नाकर : शोथचिकित्सा : पृष्ठ १३०]

1. ○मुखा स्थिते इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. ○लेहात् शुक्तिं○ इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. ‘पूर्वे——श्रुतम्’ पाठोऽयं चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

“दशमूलं हरीतक्या तुल्यं कंसहरीतकी ।
 मानं तेनात्र तत्रस्यं चरके प्राह जेज्जटः ॥७६॥”
 ॥ कंसहरीतकी ॥

Kamsa Harītakī

In one *kamsa* of the decoction of *daśa mūla*, one hundred fruits of *harītakī* and one hundred *palas* of *guḍa* should be added and cooked. After the linctus is prepared, the powder of *vyoṣa* and *tri sugandhi* should be added. When the linctus is cooled, half a *prastha* of honey should be added along with small quantity of *yava kṣāra*. This should be administered in a dose of one fruit of *abhayā* and one *sukti* (unit of weight) of the linctus. This cures serious type of oedema, cough, fever, anorexia, splenic enlargement, *gulma* (phantom tumour), *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *sānnipātika* type of *udara roga*, anemia, emaciation, *āma vāta* (rheumatism), *rakta pitta* (an ailment characterised by bleeding from various parts of the body), *amla pitta* (acidity in stomach), discolouration of the skin and afflictions of urine, flatus as well as semen. Quantity, etc. of some ingredients are not explained in this recipe and the instructions in the previous recipe should be followed here also which is clarified in the commentary of Jejjiaṭa on *Caraka Saṃhitā*.

लेपं त्वरुष्करशोथं निहन्ति तिलदुग्धमधुकनवनीतेः ।
 भल्लातकतरोमूलमृदालेपश्च शोथजित् ॥८०॥

Treatment of Oedema caused by Poisons

If oedema is caused because of allergic reaction to marking nut (*bhallātaka*), then the body should be anointed with the

1. क. जैज्जटया इति पंचमपुस्तके पाठः ।
- ख. ‘दशमूलं—जेज्जटः’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
2. पाठोऽयं वष्टपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।
3. “भल्लातक०—शोथजित्” पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

paste of *tila*, milk, *madhuka* and butter. The mud collected from the ground on which *bhallātaka* tree grows should also be used externally which cures oedema.

तत्त्रमूर्तिवासानलदलैव्वर्चिरेण ।

शोथे विषनिमित्ते तु विषोक्ता सम्मता क्रिया ॥८१॥

If oedema is caused by poisoning as a result of contact with poisonous trees, dirty clothes, poisonous smoke or poisonous leaf, then the method prescribed for various types of poisoning should be adopted.

“समूत्रः सवराचूर्णो वल्लो देयः सुधानिधिः [?] ।

शोथोदरं निहन्त्येष सप्तरात्रानुशीलनात् ॥८२॥

Intake of *triphalā cūrṇa* in a dose of one *valla* along with cow's urine or the solution of *sudhā kṣāra* cures oedema and *udara roga*. This should be administered continuously for one week.

सर्जनीयस्य धूपे तु राठमुस्ताप्रलेपनान् ।

भल्लातकोत्थः श्वयथुर्दुर्वारोऽपि प्रशास्यति ॥८३॥

Serious type of oedema caused by *bhallātaka* can be cured by fumigation with *sarja rasa* (gum resin of *śāla* tree) or application of the paste of *rāṭha* as well as *mustā*. [There appears to be many errors in verse nos 80-83].

1. ‘तत्त्र—चिरेण’ पाठोऽयं चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

2. ‘समूत्रः—निहन्ति’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. क. सुधानिधिः इति चतुर्थंपुस्तके पाठः ।

ख. सुधानिधा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. शोथं रोगं इति चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

5. सप्तरात्रानुशीलनात् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

यष्टीमधुकलेपोऽरुकरशोथं निहन्ति ॥८४॥"

Application of the paste of *yasti madhu* cures oedema caused by *bhallatka*.

"ग्राम्यानूपं पिशितं लवणं शुष्कशाकं नवान्नम् ।

गौडं पिष्टं दधि सकृशरं विज्जलं मद्यमस्तम् ॥८५॥

धाना वल्लूरमशनमयो गुर्वसात्म्यं विदाहि ।

स्वप्नं च रात्रौ श्वयथुगदवान् वर्जयेन्मैयुनं च ॥८६॥"

[चरक : चिकित्सा : १२-२०]

Prohibitions

The patient suffering from oedema should avoid meat of domesticated and marshy animals, salt, freshly harvested cereals, jaggery preparations, pastries, curd, *kṣīrā* (a preparation of rice added with pulses), undiluted alcohol, sour drinks, fried paddy, dried meat, heavy, unwholesome and *vidāhi* (which causes burning sensation) food, sleep at night [?] and sexual intercourse.

इति महाराजाविराजटोडरमल्लविरचितेटोडरानंदे
आयुर्वेदसौख्ये शोथनिदानचिकित्साकथनं नाम
अष्टचत्वारिंशत्तमो हृष्णः ॥८७॥

Thus, ends the 48th Chapter on diagnosis and treatment of oedema in *Ayurveda saukhya* of *Toḍarānanda* composed by the great king *Toḍara Malla*.

1. ग्राम्यानूपं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. तिलकूतं इति आकरे पाठः ।

3. मृज्जलं इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।

4. वल्लूरं समशनमयो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. गुर्वसात्म्यं इति आकरे पाठः ।

6. वर्जयेलेपनं च इति चतुर्थपञ्चमपञ्चपुस्तकेषु पाठः ।

CHAPTER XIV

अथ वृद्धिनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Vriddhi (Scrotal Enlargement)

“कुद्रोरुद्गतिर्बायुः शोकशूलकरञ्चरन् ।
मुष्को वड्क्षणतः प्राण्य फलकोवाभिवाहिनीः ।
प्रपीड्य धमनीवृद्धि करोति फलकोषयोः ॥१॥

Pathogenesis

The aggravated and obstructed *vāyu*, while causing oedema and pain, moves from groins to the testicular sacs, inflicts

1. This is the beginning of the 53rd Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:—

‘नवांगनानां नवमण्डले यस्तादृग्वयोमानसमानसंख्यः ।

हैमोद्धृवे मारकता इवा घरेजे सर्वीप्ति विदधातु भूये ॥

2. ०चरत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

pressure on channels carrying nourishing material to testicles and increases the vascular size in testicles.

दोषात्मनेदोमूत्रान्त्रेः स वृद्धिः सप्तधा गदः ।

मूत्रान्त्रजावप्यनिलाद्वेतुमेदस्तु केवलम् ॥२॥

Varieties

This *vṛddhi* (scrotal enlargement) is of seven types, viz. *vātika*, *paittika*, *kaphaja*, *raktaja*, *medoja*, *mūtraja* and *antraja*. *Mūtra vṛddhi* and *antra vṛddhi* are also caused by *vāyu*. But these are distinguished from *vātika vṛddhi* on account of their etiological factors.

वातपूर्णदृतिस्पश्चो रक्षो वातादहेतुरुक् ।

पक्वोदुम्बरसंकाशः पित्ताद् दाहोष्मयाकवान् ।

कफाच्छीतो गुरुः स्तिर्धः कण्ठूमात् कठिनोऽल्परुक् ॥३॥

Vātika, Paittika and Kaphaja Vṛddhi

Vātika vṛddhi is characterised by a touch of the scrotum which feels like a wind inflated blower, roughness and pain without any appreciable reason. In *paittika vṛddhi*, the scrotum appears like a ripe fruit of *udumbara* along with burning as well as heating sensation and suppuration. In *kaphaja vṛddhi*, scrotal growth is cold to touch, heavy, unctuous, associated with itching, hard and less painful.

कृष्णस्फोटावृतः पित्तवृद्धिलिङ्गंश्च रक्तजः ।

कफवन्मेदसा² वृद्धिर्मुदुस्तालफलोपमः ॥४॥

1. पित्ता दाहोऽति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. कफवन्मेदसो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Raktaja and Medoja Vrddhi

Raktaja vrddhi shares the signs and symptoms of *pittaja vrddhi*. In addition, the scrotum is surrounded with black pustules. *Medoja vrddhi* shares the signs and symptoms of *kaphaja vrddhi*. In addition, the scrotum is soft to touch like a ripe fruit of *tala*.

मूत्रधारणशीलस्य मूत्रजः स तु गच्छतः ।

अम्भोभिर्पूर्णदृतिवत् क्षोभं याति सरङ्गमृदुः ।

मूत्रकुच्छमधःस्याच्च चालयन् फलकोषयोः ॥५॥

Mûtra Vrddhi

The person who habitually suppresses the urge for micturition suffers from *mûtra vrddhi*. While walking, the enlarged scrotum produces sound as if it is a leather bag containing water. It is associated with pain and is soft to touch. Because of the mobility of the testicles, the patient suffers from dysuria.

वातकोपिभिराहारः शीततोयावगाहनैः ।

धारणेरणभाराध्वविषमाङ्गप्रवर्त्तनैः ॥६॥

क्षोभणाः क्षोभितोऽन्यंश्च क्षुद्रान्त्रावयवं यदा ।

पवनो विगुणीकृत्य स्वनिवेशादधो नयेत् ।

कुर्याद्वङ्क्षणसन्धिस्थो ग्रन्थ्याभं श्वयथुं तदा ॥७॥

1. सतु च गुच्छति इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. अम्भानि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. प्रवर्तनैः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

उपेक्षयमाणस्य च मुहूर्वृद्धिमाध्मानरूपतमभवती स वायुः ।
प्रपीडितोऽन्तः स्वनवान् प्रयाति प्रधमापयन्नेति पुनश्च मुक्तः ॥८॥

Antra Vrddhi (Inguinal Hernia)

By the intake of *vāyu* aggravating food, taking bath in cold water, suppression of natural urges, heavy weight, walking a long distance, improper posture of limbs and such other factors which put pressure on the abdomen, the vitiated *vāyu* displaces the small intestine and pushes it downwards as a result of which there appears a small tumour like structure with swelling in the joint of the groin (inguinal canal). If neglected, it causes scrotal enlargement, abdominal distension and pain. If pressed, the growth subsides with gurgling noise of the wind. But when pressure is released, the swelling appears again like a blower.

यस्यांत्रावयवश्लेष [मा] मुष्कयोर्वातिसंचयात् ।

अनन्त्रवृद्धिरसाध्योऽयं वातवृद्धिसमाकृतिः ॥”

[माधवनिदान : वृद्धिनिदान ३७ : १-१०]

^३ रुक्षकृष्णारुणशिरातन्तुजालसमावृता ॥६॥

Prognosis

If because of accumulation of *vāyu* in the testicular region, there is adhesion of the small intestine into the adjoining tissues and if like *vātaja vrddhi*, it is surrounded by the net work of rough, black and reddish vessels, then it is incurable.

1. उपेक्ष० इति आदर्शपुस्तकेव पाठः ।
2. क० ऋमानसाभ्रवत्तहि वायु इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
- ख० रुक्षतंभयतीरुवायुः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. सुकमकृष्ण० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

“ग्रत्यभिष्यन्दिगुवंम्लसेवनान्निचयं गतः ।

करोति वृद्धिवत् शोफं दोषो वंकणसंधिषु ।

ज्वरशूलाङ्गसादाद्यं तं ब्रद्धनमिति निर्दिशेत् ॥१०॥”

[माधवनिदान : वृद्धिनिदान : ३७ : १० भाषा टीका]

॥ अन्त्रवृद्धिकुरण्डब्रद्धननिदानम् ॥११॥

Bradhna

Because of the intake of *abhisyandi* (which obstructs channels of circulation), heavy and sour food as well as drinks, *dosas* get accumulated in the groin joint to cause swelling like *vṛddhi roga* along with fever, pain and prostration. This is called *bradhna* (tumour in the inguinal region).

Thus, ends the diagnosis of *antra vṛddhi* (inguinal hernia), *kuranḍa* (scrotal enlargement) and *bradhna* (tumour in the inguinal region).

गुग्गुलुं ^६रुचुरैलं वा गोमूत्रेण पिवेन्नरः ।

“वातवृद्धिं निहन्त्याशु चिरकालानुबन्धनीम् ॥१२॥

Intake of *guggulu* or castor oil along with cow's urine cures *vātika vṛddhi* even if it is chronic.

1. ग्रत्यभिष्यन्दिगुवंम्ल० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ग्रन्थिवच्छ्रोथं इति आकरे पाठः ।

3. ज्वरशूलाङ्गदाहाद्यं इति आकरे पाठः ।

4. ब्रद्धम० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

5. वृद्धिनिदानम् इति आकरे पाठः ।

6. गुग्गुलुं रुचुरैलंचा० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

7. वातवृद्धो पिवेत्स्नग्धं यथाप्राप्तं विरेचनम् इति आकरे पाठः ।

8. ०नुबन्धनीम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।

सक्षीरं वा पिवेत्तेलं मासमेरण्डसम्भवम् ।

पुनर्नवायास्तेलं वा तेलं नारायणं तथा ।

पाने बस्तौ रुबोस्तेलं पेयं वा दशकाम्भसा ॥१३॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : २-३]

For the cure of *vata* *vrddhi* following recipes are useful :

1. Intake of castor oil along with milk for one month ;
2. Use of *punarnavādyā taila* or *nārāyaṇa taila* as drink and for medicated enema ; and
3. Intake of castor oil along with the decoction of *dasa mūla*.

“चन्दनं मधुकं पद्ममुशीरं नीलमुत्पलम् ।

क्षीरपिण्ठः प्रदेहः स्याद्वाहशोथरुजापहम् ॥१४॥

Candana, *madhuka*, *padma*, *usīra* and *nilotpala* should be made to a paste by triturating with milk. Application of this paste cures burning sensation, oedema and pain associated with *vrddhi*.

पञ्चवल्कलकल्केन सघृतेन प्रलेपनम् ।

सर्वं पित्तहरं कार्यं रक्तजे रक्तमोक्षणम् ॥१५॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ५-६]

The paste of the barks of *nyagrodha*, *udumbara*, *aśvattha*, *pāriṣa* and *plakṣa* should be mixed with ghee and applied

1. दशकाम्भसा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. पद्ममुत्पलं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. क्षीरपिण्ठे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

externally and all *pitta* alleviating therapies should be used for the cure of *paitika vṛddhi*. In *raktaja vṛddhi*, blood-letting therapy should be administered.

“श्लेष्मावृद्धिसुष्णवीर्यमूत्रपिण्डः प्रलेपयेत् ।

पीतदारुकषायञ्च पिबेन्मूत्रेण संयुतम् ॥१६॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ६]

For the cure of *kaphaja vṛddhi*, drugs having hot potency should be made to a paste by triturating with cow's urine and applied externally. For this, the patient should take the decoction of *pīta dāru* along with cow's urine.

“स्थिवन्नं मेदःसमुथन्तु लेपयेत्सुरसादिना ।

शिरोविरेकद्रव्यर्थवा सुखोष्णमूत्रसंयुतं: ॥१७॥

If the scrotal tumour is caused by *medas* (fat), then first of all, fomentation therapy should be applied over the tumour and thereafter, the luke-warm paste of drugs belonging to *surasaḍi gaṇa* prepared by triturating with cow's urine should be applied. Similarly, the luke-warm paste of drugs, used for errhine therapy (*siro-vireka*) prepared by triturating with cow's urine should be applied.

संस्वेद्य मूत्रप्रभवं वस्त्रपटेन वेष्टयेत् ।

सेविन्या पाश्वर्तोऽधस्ताद्विध्येद् श्रीहिमुखेन वे ॥१८॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ११-१२]

1. ०मूत्रापिण्डः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. ०त्स्वरसादिना इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. ०दुर्वाच्यैः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. ०मूत्र० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

5. वस्त्रपदेन इति पंचमपुस्तके पाठः ।

6. सीदत्याः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Surgical Method

Mūtraja granthi (hydrocele) should first of all be given fomentation therapy and then by wrapping the scrotum with a piece of cloth, it should be punctured at the side and lower part with the help of *brihi mukha yantra* (trochar and canula).

“शंड्वोपरि च कर्णान्ते त्यक्त्वा सीवनिमादरात् ।

व्यत्यासाद्वा शिरां विधेदन्त्रवृद्धिनिवृत्तये ॥१६॥”

[योगरत्नाकरः वृद्धिचिकित्सा : पृष्ठ १३८]

For the cure of *antra vṛddhi* (inguinal hernia), venesection should be performed over the temporal region above the ear. It should be ensured that venesection is not performed over the *sīvani* (suture of the temporal bone) or near about that.

अङ्गुष्ठमध्ये त्वक्द्वित्वा दहेदञ्जिविपर्यये ॥२०॥

For the cure of *antra vṛddhi* (inguinal hernia) the skin of the thumb of the opposite side should be incised and cauterized.

“रास्नायष्टचमृतेरण्डबलागोक्षुरसाधितः ।

कवायोऽन्त्रवृद्धिं हन्त्याशु रवुतेन मिश्रितः ॥२१॥

Intake of the decoction of *rāsnā*, *yāṣṭī*, *amṛtā*, *eranda*, *balā* and *gokṣura* mixed with castor oil instantaneously cures *antra vṛddhi* (inguinal hernia).

1. ओम्यत्का इति पञ्चमवृष्टपुस्तकयोः पाठः ।

2. ओसादरात् इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

3. सिरां इति प्रथमपुस्तके गाठः ।

4. ओन्निवृत्तये इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. दहेप्रागविपर्यये इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

तैलमेरण्डजं पीत्वा बलासिद्धं पयोन्नितम् ।

आध्मानशूलोपचितामान्त्रवृद्धिं जयेन्नरः ॥२२॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : १६-१७]

Intake of castor oil cooked with *balā* and milk cures abdominal distension, colic pain and swollen *antra vṛddhi* (inguinal hernia).

“हरीतकीं मूत्रसिद्धां सतैलां लवणान्निताम्^३ ।

प्रातः प्रातश्च सेवेत कफवातमयापहम् ॥२३॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ६८]

Intake of *haritakī* boiled with cow's urine along with oil and rock-salt every morning cures diseases caused by *kapha* and *vāyu*.

“गोमूत्रसिद्धां रुबुते नभृष्टां हरीतकीं संधवचूर्णयुक्ताम् ।

खादेन्नरः कोणजलानुपानं निहन्ति वृद्धिं चिरजां प्रवृद्धाम् ॥२४॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७७]

Haritakī, boiled in cow's urine and fried in castor oil should be taken along with rock-salt. Luke-warm water should be taken thereafter. This cures serious type of *vṛddhi roga* of long standing duration.

1. ○पचितं अण्डवृद्धिं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

2. सतैलं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. लवणान्नितम् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

4. रुबुतैलमिश्रां इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

5. क. खादन्नरः इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. पिवेन्नरः इति आकरे पाठः ।

“त्रिफलाकवाथगोमूत्रं पिवेत्प्रातरतन्द्रितः ।

कफवातोद्भवं हन्ति श्वयथुं वृषणोत्थितम् ॥२५॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७२]

Regular intake of the decoction of *triphalā* and cow's urine every morning cures *kaphaja* and *vātaja* types of *vṛddhi roga*.

“सरलागुरुकुष्ठानि देवदारु महोषधम् ।

मूत्रारनालसंयुक्तं शोथदनं कफवातनुत् ॥२६॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७३]

Intake of *saralā*, *aguru*, *kuṣṭha*, *deva dāru* and *mahausadha* along with cow's urine and *āraṇāla* (a type of sour drink) cures oedema, aggravation of *kapha* as well as *vāyu*.

“भृष्टो रुबुकत्तेलेन कल्कः पथ्यासमुद्भवः ।

कृष्णासैन्धवसंयुक्तो वृद्धिरोगहरः परः ॥२७॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : २०]

The paste of *harītaki* should be fried with castor oil and mixed with *pippali* as well as rock-salt. Intake of this recipe cures *vṛddhi roga*.

“गङ्गं धूतं सैन्धवं च सम्प्रयुक्तं शम्भूकमाषडे निहितं प्रयत्नात् ।

सप्ताहमादित्प्रकरं विपक्वं निहन्ति कुरण्डमतिप्रवृद्धम् ॥२८॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७४]

1. वृष्णं इवयथूस्थिताम् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

2. मूत्रानारनालसंपष्ट इति प्रयमपचमपुस्तकयोः पाठः ।

3. क. तदेव इति आकरे पाठः ।

ख. प्रलेगात् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

4. हन्यात् इति आकरे पाठः ।

5. कुरण्डं चिरजं प्रवृद्धम् इति आकरे पाठः ।

Cow's ghee mixed with rock-salt should be kept in a jar prepared of (or containing) sea-shells. This jar should be kept exposed to sun rays for seven days. Intake of this cures serious type of scrotal tumour.

“ऐन्द्रीमूलभवं चूर्णं रुबुत्तेन मर्दितम् ।

अथहाद् गोपयसा पीतं सर्ववृद्धिनिवारणम् ॥२६॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७८]

The powder of the root of *aindri* should be triturated with castor oil and taken for three days with cow's milk which cures all types of *vridhhi roga*.

रुद्रजटामूललिप्ताकरटव्यज्ञचर्मणा ।

बद्धा वृद्धिः शमं याति चिरजापि न संशयः ॥३०॥

A piece of leather should be smeared with the paste of the root of *rudra jaṭā* and tied over the enlarged scrotum which undoubtedly cures *vridhhi roga*.

“निषिष्ठमारनालेन रूपिकामूलवल्कलम् ।

लेपो वृद्ध्यामयं हन्ति बद्धमूलमपि दृढम् ॥३१॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७०]

1. अथहान् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. सर्ववृद्धिरं परम् इति आकरे पाठः ।

3. ओलिफाकरव्यंग इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. ओव्यज्ञे इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

5. ध्रुवम् इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

The root bark of *rūpikā* [?] should be made to a paste by triturating with *āraṇāla* (a sour drink) and applied over the enlarged scrotum for its cure. Application of this paste and then wrapping a piece of cloth with pressure over the scrotum also cures *vṛddhi roga*.

“वच्चासर्पकलकेन प्रलेपो वृद्धिनाशनः ।”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ७६]

“लज्जागृध्रमलाभ्याऽन्व लेपो वृद्धिहरः परः ॥३२॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : २१]

External application of the paste of *vacā* and *sarṣapa* cures *vṛddhi roga*. Similarly, application of the paste of *lajjālu* and stool of vulture cures *vṛddhi roga*.

“मूलं बिल्वकपित्ययोरर^२तुलकस्याग्नेवृहत्योद्दयोः ।

श्यामापूतिकरञ्जशिश्रुक्तरोर्विश्वीषधारुष्करम् ^३ ॥३३॥

कृष्णाग्रन्थिकचव्यपञ्चलवण्खाराजमोदान्वितम् ^४ ।

पीतं काञ्जिककोष्णतोयमथितैश्चूर्णोक्तं ब्रह्मजित् ॥३४॥

॥ बिल्वादिचूर्णम् ॥

1. क. लेपो वृद्धिनाशनः इति आकरे पाठः ।

ख. प्रलेपाद्वृद्धिनाशनः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. बिल्वकापित्ययोरतुलकस्या० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. घातुष्करम् इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

4. ०मोदान्वितः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

5. क. पाठोऽयं प्रथमपंचमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

ख. बिल्वाद्यं चूर्णम् इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।

Bilvādi Cūrṇa

Intake of the powder of the roots of *bilva* and *kapi thā*, *araluka*, *agni*, *bṛhatī*, *kañṭakārī*, *śyāmā*, *pūti* *karañja*, *śunīḥī*, *aruṣkara*, *kṛṣṇā*, *granthika*, *cavya*, *pañca lavaṇa*, *kṣāra* and *ajamodā* along with *kāñji* (a type of sour drink), luke-warm water or butter-milk cures *bradhna* (growth in the inguinal region).

अविक्षीरेण ^१ गोधूमकलं कुन्दुरकस्य ^२ वा ^३ ।
प्रलेपनं सुखोष्णं स्यात् ब्रद्धनशूलहरं परम् ॥३५॥

Wheat and *kunduru* should be made to a paste by triturating with sheep-milk. Application of this luke-warm paste cures pain in *bradhna*.

मृतमात्रे^५ तु वै काके विशस्ते तु प्रवेशयेत् ।
ब्रद्धनं मुहूर्तं मेधावी तत्खणादरुजं^८ भवेत् ॥३६॥

[The meaning of this verse is not clear].

अजाजीहवुथाकुष्ठगोधूमबदराणि च ।
काञ्जिकेन समं पिष्ट्वा कुर्यादि ब्रद्धनप्रलेपनम् ॥३७॥

[भैवज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : २३-२६]

1. क. अजाजीरेण इति आकरे पाठः ।
- ख. आविक्षीरेण इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. कुन्दुकस्य व इति प्रथमचतुर्थपञ्चमपुस्तकेषु पाठः ।
3. च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. ब्रद्धम० इति पञ्चमषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
5. मृत्पात्रे इति पञ्चमषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
6. पाके इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. वद्धमूत्रः तु इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
8. ०रुजो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
9. ब्रद्धने प्रलेपनम् इति आकरे पाठः ।

Ajājī, havuṣā, kuṣṭha, godhūma and *badara* should be made to a paste by triturating with *kāñji*. Application of this paste cures *bradhna*.

“सैन्धवं मदनं कृष्ठं शताह्रां निचुलं वचाम् ।
हीवेरं मधुकं भाङ्गीं देवदारु सनागरम् ॥३८॥
कट्फलं पौष्टकं मेदां चविकां चित्रकं शटीम् ।
विडङ्गातिविषां इयामां वेणुकां नीलिनीं स्थिराम् ॥३९॥
विल्वाजमोदै कृष्णाऽच दन्तीं रास्नां प्रपिष्य च ।
साध्यमेरण्डतैलं^५ वा तैलं वा कफवातनुत् ॥४०॥
^६ ब्रध्नोदावत्तंगुलमार्शः^७ एलीहमेहाद्यमारुतान् ।
आनाहमश्मरीञ्चैव हन्यात्तदनुवासनात् ॥४१॥”
॥ बृहत्सैन्धवाद्यं तैलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ४३-४६]

Bṛhat Saīndhavādya Taila

Castor oil or sesamum oil should be cooked by adding the paste of *saindhava*, *madana*, *kuṣṭha*, *śatāhvā*, *nicula*, *vacā*, *hrīvera*, *madhuka*, *bhāriṇgī*, *deva dāru*, *nāgara*, *kaṭ phala*, *puṣkara mūla*, *medā*, *cavikā*, *citraka*, *śaṭī*, *viḍaṅga*, *ativiṣā*, *śyāmā*, *veṇukā*, *nīlinī*, *sthirā*, *bilva*, *ajamodā*, *kṛṣṇā*, *dantī* and *rāsnā*. This medicated oil alleviates *kapha* as well as *vāyu* and cures

1. विडङ्गातिविषे इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. रेणुका नीलिनीं स्थिराम् इति षष्ठपुस्तके आकरे च पाठः ।
3. मोदां इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
4. राष्णां इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
5. साध्यमेरण्डजं तैलं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
6. बध्नो० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. ०मारुतात् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

bradhna (inguinal growth), *udāvarta* (upward movement of wind in the abdomen), *gulma* (phantom tumour), piles, splenic enlargement, *prameha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *ādhyavāta*, abdominal distension and *asmarī* (stone in the urinary tract). This recipe is to be used for *anuvāsana* type of medicated enema.

“^१शतमेरण्डमूलस्य शुद्ध्या पंच यवाढकम् ।

जलद्रोगे ^२चतुर्थशपयसाष्टगुणानि च ॥४२॥

प्रस्थमेरण्डतैलस्य तन्मूलाश्र चतुःपलम् ।

द्विपलं शृंगवेरस्य गर्भ दत्त्वा शनैः पचेत् ॥४३॥

तत्पिक्तेत्प्रयतः शुद्धो नरः क्षीरान्नभुक् सदा ।

अन्त्रवृद्धि निहन्याशु ^६तैलं ^७गन्धवृहस्तकम् ॥४४॥

^८॥ गन्धवृहस्ततैलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ४८-५०]

1. शतमेरण्डमूलस्य पलं शुद्ध्या यवाढकम् इति आकरे पाठः ।
2. विपक्तव्यं यावत्पादावशेषितम् । तेन पादावशेषेण पयसा तत्समेन च इति आकरे पाठः ।
3. त्रिपलं शृंगवेरञ्च इति आकरे पाठः ।
4. विपाचयेत् इति आकरे पाठः ।
5. क. पिवेच्चसतत्रशुद्धातनः इति पंचमपुस्तके पाठः ।
- ख. न पिवेच्च ततः शुद्धो नरः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. जयत्याशु इति आकरे पाठः ।
7. क. ०संज्ञिकं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
- ख. ०संज्ञकं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
8. “शतमेरण्डं.....गन्धवृहस्तकम्” पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
9. क. गंधवृतैलम् इति चतुर्थपुस्तकयोः पाठः ।
- ख. पाठोऽयं पंचमपुस्तके नोपलभ्यते ।

Gandharva Hasta Taila

One hundred *palas* of the root of *eranda*, five *palas* of *sunthi* and one *ādhaka* of *yava* should be cooked in one *drona* of water and reduced to one fourth. To this decoction, eight *prasthas* of milk, one *prastha* of castor oil and four *palas* of the paste of root of *eranda* and two *palas* of the paste of *śringavera* should be added and cooked over mild fire. After purification of the body, the patient should take this medicated oil internally. While doing so, he should eat only milk and rice. This is called *gandharva hasta taila* and it cures *antra vrddhi* (inguinal hernia).

¹ पातालयन्त्रयोगेन तैलं वृश्चिकसम्भवम् ।

प्रलेपाद्धाशयत्येव वृद्धि मासाद्धसंशयः ॥४५॥

² ॥ वृश्चिकतैलम् ॥

Vṛścika Taila

Oil of *vṛścika* should be extracted with the help of *Pātala yantra* and applied over the enlarged scrotum which is undoubtedly cured within one month.

विषुरिमांसस्वेदेन कुरण्डो याति ॥४६॥

॥ इति मत्सरहस्यम् ॥

According to Matsya Rahasya

Application of fomentation therapy with the meat of *viṣuri* type of fish cures scrotal tumour.

1. 'पातालयन्त्र —— लेपः' पाठोऽयं पञ्चमष्ठपुस्तकयोः
अधिकमुपलभ्यते ।

2. पाठोऽयं षष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

गोधृतं संन्धवोपेतं संबूकस्थं रवेः करेः ।

पक्वं सप्तदिनं हन्यात् शीघ्रं वृद्धि कुरण्डकः ॥४७॥

(A variant reading of the recipe in verse no. 28).

हिंगुलहसुनचित्रकमेलासहिजनात्वचब्रद्धमो लेपः ॥४८॥'

The paste of *hingu*, *laśuna*, *citraka*, *bhallātaka*, *sobhañjana* (bark) should be applied over *bradhna* (inguinal growth) for its cure.

“धृतं सौरेश्वरं योज्यं ब्रद्धनवृद्धिनिवृत्तये ॥४६॥”

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ४७]

Saureśvara ghṛta should be applied over *bradhna* (inguinal growth) for its cure.

‘चित्रकं¹ लशुनं हिंगु भल्लातं शिग्रमूलजम् ।

निम्बुनीरकृतो लेपः स्तीवब्रद्धप्रशान्तये ॥५०॥’

Citraka, *laśuna*, *hingu* *bhallātaka* and the bark of the root of *sigru* should be triturated by adding lime juice and made to a paste. Application of this paste cures serious type of *bradhna* (inguinal growth). [This is variant reading in Sanskrit of the recipe at line no 48 above]

‘शतपुष्पादेवदारुमरिचं रजनीद्रव्यम्² ।

जीरके द्वे वचा विश्वं³ त्रिफलां गुग्गुलुं त्वचम् ॥५१॥

1. ‘चित्रकं—प्रशान्तये’ पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः
नोपलभ्यते ।

2. शतपुष्पामृतादारु चन्दनं इति आकरे पाठः ।

3. नागत्रिफलागुग्गुलुत्वचम् इति आकरे पाठः ।

मांसी कुण्ठं च पत्रैला रास्ना शुंगी च चित्रकम् ।
 कृमिधनमश्वगन्धा च शैलेयं कटुरोहिणी ॥५२॥
 संधवं तगरं चैव कटजातिविषयः समः ।
 एतैश्च कार्षिकैः कलकैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥५३॥
 वृषभुण्डितिकैरण्डनिम्बपत्रभवो रसः ।
 कण्टकार्यास्तथा क्षीरप्रस्थं प्रस्थं विनिक्षिपेत् ॥५४॥
 सिद्धमेतत् घृतं पीतमन्त्रवृद्धिं व्यपोहति ।
 वातवृद्धिं तथा घोरां मेदोवृद्धिमयापि वा ॥५५॥
 मूत्रवृद्धिं इलीपदञ्च यकृत्प्लीहानमेव च ।
 शतपुष्पाधृतञ्चैतद्वन्यादेतन्न संशयः ॥५६॥”
 ॥ शतपुष्पाद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : वृद्धिरोगाधिकार : ५१-५६]

Śatapuṣpādya Ghṛta

To one *prastha* of ghee, the paste of one *akṣa* of each of *śatapuṣpā*, *deva dāru*, *marica*, *haridrā*, *dāru haridrā*, *sveta jīraka*, *kṛṣṇa jīraka*, *vacā*, *viśva*, *triphalā*, *guggulu*, *tvak*, *māṃsi*, *kuṭṭha*, *patra*, *elā*, *rāsnā*, *śṛṅgi*, *citraka*, *kṛmighna*, *asva gandhā*, *śaileya*, *kaṭu rohiṇī*, *saindhava*, *tagara*, *kuṭaja* and *ativiṣā*, one *prastha* of each of the juice or decoction of *vṛṣa*, *muṇḍitikā*, *eranya*, leaves

1. स कुण्ठपत्रैला इति आकरे पाठः ।
2. राष्णा० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
3. पाचयेत् इति चतुर्थपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।
4. पित्तवृद्धिं इति आकरे पाठः ।
5. शतपुष्पाद्यमेतद्वै घृतं हन्ति न संशयः इति आकरे पाठः ।

of *nimba* as well as *kanṭakāri* and one *prastha* of milk should be added and cooked. Intake of this medicated ghee undoubtedly cures *antra vṛddhi* (inguinal hernia), *vātika vṛddhi*, serious type of *medoja vṛddhi*, *mūtra vṛddhi* (hydrocele), *ślipada* (filariasis) and liver as well as spleen enlargement. This is called *sata-puṣpādya ghṛta*.

“वेगरोधं पृष्ठयानं व्यायामं मैयुनं तथा ।
अत्याशनं तथा क्रोधं गुरुद्रव्याणि वजंयेत् ॥५७॥”

Prohibitions

The patient suffering from *vṛddhi roga* should avoid suppression of natural urges, travelling on the back of animals, exercise, sexual intercourse, over-eating, anger and heavy food.

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये अन्त्रवृद्धिकुरण्डनिदानचिकित्साकथनं नाम
एकोनपञ्चासत्तमोहर्षः ॥५८॥

Thus, ends the 49th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *antra vṛddhi* (inguinal hernia) and *kuraṇḍaka* (scrotal tumour) in *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

CHAPTER XV

अथ गलगण्डगण्डमालापचोप्रन्धयर्बुदनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Golaganda (Goitre), Ganḍa Mālā (Lymphadenitis), Apacī (Suppurated Gland), Granthi (Small Tumour) and Arbuda (Large Tumour)

“^१निवद्धः ^२श्वययुर्यस्य मुष्कवल्लभ्वते गले ।
महान् वा यदि वा हस्तो गलगण्डं तमादिशेत् ॥१॥

1. क. This is the beginning of the 54th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows:—

“कलिदजासीकरसिच्यमानो त्रजांगनामिः कुसुमः सुरेशः ।
सुवर्षितः कुतलवट्यदामिम्मुं दंगतस्तां विदधातु भूपे ॥”

त. निवद्धः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. श्वययुर्यस्तु इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

Description of *Gala Gaṇḍa*

A compact growth, small or big, hanging from the neck like scrotum is called *gala gaṇḍa* (goitre).

वातः कफश्चापि गले प्रदुष्टो मन्ये च संसृत्य तथैव मेदः ।

कुर्वन्ति गण्डं क्रमशः स्वलिङ्गः समन्वितं तं गलगण्डमाहुः ॥२॥

Pathogenesis of Gala Gaṇḍa

Vitiated *vāyu* and *kapha* located in the neck afflict both the sterno-mastoid muscles and the fat as a result of which *gaṇḍa* (tumour like growth) is manifested in association with the signs and symptoms of the concerned *dosas*. This is called *gala gaṇḍa* (goitre).

तोदान्वितः कृष्णशिरावनद्वः श्यावोरुणो वा पवनात्मकस्तु ।

पारुष्ययुक्तश्चिरवृद्धिपाको यदृच्छया पाकमियात्कदाचित् ।

वैरस्यमास्यस्य च तस्य जन्तोभवेत्था तालुगलप्रशोषः ॥३॥

Vātika Gala Gaṇḍa

Vātika type of goitre is characterised by the following signs and symptoms :

1. Association of pain ;
2. Surrounded by the net work of black vessels ;
3. Gray or reddish colour of the growth ;
4. Rough to touch ;
5. It grows and gets suppurated very slowly ;

1. तोदान्वितं इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।

2. श्यावोरुणो इति आकरे पाठः ।

3. वृद्धिपाको इति आकरे पाठः ।

6. At times it gets suppurated without any provoking factor ;
7. Distaste in the mouth ; and
8. Dryness of palate as well as throat.

स्थिरः सवर्णो गुरुरुग्रकण्डूः शीतो महांश्रापि कफात्मकस्तु ।

चिराभिवृद्धिं भजते चिराद्वा प्रपच्यते मन्दरुजः कदाचित् ।

माधुर्यमास्यस्य च तस्य जन्तोर्भवेत् तथा तालुगलप्रलेपः ॥४॥

Kaphaja Gala Ganda

Kaphaja type of goitre is characterised by the following signs and symptoms :

1. It is stable and it's colour is the same as that of the skin ;
2. It is heavy and itching ;
3. It is cold to touch and is big in size ;
4. It grows and get suppurated very slowly ;
5. There is occasional mild pain ; and
6. Sweet taste in the mouth and adhesion of sticky material in the palate and throat.

स्तिरधो ^१ गुरुः पाण्डुरनिष्टुगन्धो मेदोभवः स्वल्परुजोतिकं च ।

^२ प्रलम्बतेऽलाबुवदल्पमूलो देहानुरूपक्षयं^३ वृद्धियुक्तः ।

स्तिरधास्यता तस्य भवेच्च जन्तोर्गंलेन ^५ शब्दं कुरुते च नित्यम् ॥५॥

1. घनः इति चतुर्थवर्षपुस्तकयोः पाठः ।

2. कण्डुयुतोऽल्परुक् इति आकरे पाठः ।

3. तैलाबदल्पमूलो इति पंचमपुस्तके पाठः ।

4. 'वृद्धियुक्तः'——संवत्स' पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलम्बते ।

5. जन्तोर्गंलेनुशब्दं इति आकरे पाठः ।

Medoja Gala Ganda

Goitre caused by *medas* (fat) is characterised by the following signs and symptoms :

1. Unctuousness, heaviness, pale colour and foul smell ;
2. Mild pain ;
3. It hangs like the fruit of *alābu* with a thin peduncle ;
4. It gets increased and decreased in size on the basis of the increased and decreased weight of the body ;
5. There will be unctuousness in the mouth ; and
6. His voice resounds from the throat.

कृच्छ्राच्छ्रवसन्तं मृदुसर्वगात्रं संवत्स' रातीतमरोचकात्म् ।

अणि च वैद्यो गलगण्डयुक्तं भिन्नस्वरं चापि विवर्जयेच्च ॥६॥

Prognosis

If the patient has difficulty in breathing, if there is softness in his entire body, if the goitre is over one year old, if he has anorexia, emaciation and hoarseness of voice, then he should not be treated by the physician.

कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणे: कक्षांसमन्यागलवड्भणेषु ।

मेदःकफाभ्यां चिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला वहभिस्तु गण्डैः ॥७॥

Ganda Mälā (Lymphadenitis)

Multiple growths of the size as well as shape of *karkandhu*, *kola* and *āmalaki* in axilla, sterno-mastoid region and groin because of vitiated *medas* (fat) and *kapha* are called *ganda mälā*. These growths get mildly suppurated only after a long time.

1. स्याद्गण्डमाला इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ते ग्रन्थयः केचिदवाप्तपाकाः स्वन्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये ।
कालानुबन्धं चिरमादधाति संवापचीति प्रवदन्ति केचित् ॥८॥

Apaci (Suppurated Gland)

Some of these above mentioned growths get suppurated with secretions and ultimate disappearance. But simultaneously other growths appear. This process takes time and becomes very chronic. This is called *apaci*.

साध्या स्मृताः पीनसपाश्वं^३ शूलकासज्वरछ्छियुतास्त्वसाध्याः ॥६॥

Prognosis of Apaci

Apaci is generally curable. But when the patient gets afflicted with *pīnasa* (chronic rhinitis), pain in the sides of the chest, cough, fever and vomiting, then it is incurable.

‘वातादयो’ मांसमसृक् प्रदुष्टः संदूध्य मेदश्च “तथा शिराश्च ।
वृत्तोन्नतं विग्रहितं तु शोफं रुवन्त्यतो ग्रन्थिरिति प्रदिष्टः ॥१०॥”

Granthi (Small Tumour)

Vitiated *vāyu*, *pitta*, *kapha*, *māmsa* (muscle tissue) and *rakta* (blood) afflict *medas* (fat) as well as vessels to give rise to round,

1. केचिदवाप्तकामाः प्रवन्ति इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
2. तज्ज्ञाः इति आकरे पाठः ।
3. ‘शूलकास०—वातादयो’ पाठोऽयं चतुर्थं पुस्तके नोपलभ्यते ।
4. ऊद्धियुतात्वसाध्य इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
5. पाठोऽयं आदर्शं पुस्तकेषु नोपलभ्यते ।
6. ‘तथा शिराश्च—प्रदिष्टः’ पाठोऽयं पष्ठपुस्तके अधिक-
मुपलभ्यते ।
7. च शोथं इति आकरे पाठः ।

elevated and knot like compact growth which is called *granthi* (lit. knot) or small tumour.

“^१आयम्यते वृश्चिति तुद्यते च प्रक्षिप्यते मध्यति भिद्यते च ।
 कृष्णो मृदुवर्स्तिरिवाततश्च भिन्नः स्वेच्छानिलजोऽस्मच्छ्रम् ॥११॥

Vātika Granthi

Vātika type of *granthi* is characterised by contacting, stinging, puncturing, exploding, twisting and incising types of pain. It is black and soft. In touch, it is like a distended bladder. When it opens up, transparent liquid exudes out of it.

दन्वह्यते धूप्यति चूष्यते च पाप्यते^४ प्रज्वलतीव चापि ।
 रक्तः सपीतोऽप्यथवाऽपि पित्ताद्ब्रिन्नः स्वेदुष्णमतीव चाक्षम् ॥१२॥

Paittika Granthi

Paittika type of *granthi* is characterised by different types of pain, viz. burning, fumigating, sucking, suppurating and heating with fire. It is either red or yellow in colour. When it opens up, hot and blood mixed liquid exudes out of it.

शीतोऽविवर्णोऽल्परुजोऽतिकण्डुः पाषाणवत् संहननोपपन्नः ।
 चिराभिवृद्धश्च कफप्रकोपाद्ब्रिन्न स्वेच्छुक्लघनं च पूयम् ॥१३॥

1. ‘आयम्यते—संमूर्छिता’ पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
2. प्रत्यस्यते इति आकरे पाठः ।
3. ०निलजोऽस्मस्त इति वष्ठपुस्तके पाठः ।
4. वापाव्येत इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
5. वापि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Kaphaja Granthi

Kaphaja type of *granthi* is characterised by cold touch, absence of any colour change, mild pain, excessive itching, hardness like stone, compactness and slow growth. When it opens up, pus which is white and dense comes out of it.

शरीरवृद्धिक्षयवृद्धिहानिः स्तिरधो महान् कण्डुयुतोऽरुजश्च ।

मेदःकृतो गच्छति चात्र भिन्ने पिण्याकसर्पिः प्रतिमं तु मेदः ॥१४॥

Medoja Granthi (Lipoma)

Granthi caused by *medas* (fat) increases and decreases in size depending upon the increase or decrease of the body weight. It is unctuous, large in size and associated with itching. It is painless. If it opens up, fat like oil cake or ghee comes out of it.

व्यायामजातैरबलस्य तैस्तै-

राक्षिप्य वायुस्तु शिराप्रतानम् ।

संकुच्य संपिण्ड्य विशोष्य चापि

ग्रन्थिं करोत्युभ्रतमाशु वृत्तम् ॥१५॥

ग्रन्थिः शिराजः स तु कुच्छुसाध्यो

भवेद्यदि स्यात् सरुजश्चलश्च ।

अरुक् स एवाप्यचलो महांश्च

मर्मोत्थितश्चापि विवर्जनीयः ॥१६॥

Sirāja Granthi (Angioma)

When a weak person resorts to strenuous exercise, *vāyu* gets vitiated and this vitiated *vāyu* afflicts the net work of vessels by contraction, pressure and dryness as a result of which round and elevated tumours are formed. This is called *sirāja granthi*. If it is mobile and associated with pain, then it is incurable. If it is immobile and without any pain but located in a vital organ, then also it is incurable.

गात्रप्रदेशे ववचिदेव दोषाः संमूच्छ्रिताः मांसमसृक् प्रदूष्य ।

वृत्तं स्थिरं मन्दरुजं महान्तमनल्पमूलं चिरवृद्धयपाकम् ।

कुर्वन्ति मांसोच्छ्रयमत्यगावं तदर्बुदं शास्त्रविदो वदन्ति ॥१७॥

Arbuda (Large Tumour)

If in any part of the body, the vitiated *dosas* afflict *mâmsa* (muscle tissue) and *rakta* (blood) to produce a round, stable, mildly paining, large sized and cessile growth with excessively accumulated muscle tissue, which grows very slowly and which does not get suppurated, then this is called *arbuda* (tumour).

वातेन पित्तेन कफेन चापि रक्तेन मांसेन च मेदसा च ।

तज्जायते तस्य च लक्षणानि ग्रन्थेः समानानि सदा भवन्ति ॥१८॥

Varieties of Arbuda

It is of six types, viz. *vâtaja arbuda*, *pittaja arbuda*, *kaphaja arbuda*, *raktaja arbuda* *mânsaja arbuda* and *medoja arbuda*. Their signs and symptoms are similar to those of the *granthi*.

दोषः प्रदुष्टो रुधिरं शिरास्तु संकुच्य संपिण्ड्य ततस्त्वपाकम् ।

सात्रावमुन्नहृति मांसपिण्डं मांसाङ्कुरैरावृतमाशुबृद्धिम् ।

कुर्वन्त्यजलं रुधिरप्रवृत्तमसाध्यमेतद् रुधिरात्मकं तु ॥१९॥

1. चिरवृद्धिपाकम् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

2. वा इति आकरे पाठः ।

3. दोषाः प्रदुष्टा इति प्रथमचतुर्थषष्ठपुस्तकेषु पाठः ।

4. शिराश्च इति आकरे पाठः ।

5. सत्रावमुन्नत इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. मांसाङ्कुरैराचितमाशुबृद्धम् इति आकरे पाठः ।

7. करोत्यजलं इति आकरे पाठः ।

रक्तक्षयोपद्रवपीडितत्वात् पांडुर्भवेदर्बुदर्पीडितस्तु ॥२०॥

Raktaja Arbuda

Following are the characteristic features of *raktaja arbuda* :

1. It is caused by the contracture of and pressure on the vessels because of the vitiated *dosas* as well as *rakta* (blood) ;
 2. It does not get suppurated ;
 3. It exudates and gets elevated ;
 4. Sharp granular tissues develop over the tumour ;
 5. It grows very quickly ;
 6. It causes excessive bleeding ; and
 7. It is incurable.
8. Because of excessive bleeding, the patient suffers from anemia.

मुष्टिप्रहारादिभिरदितेऽङ्गे मांसं प्रदुष्टं जनयेत् शोफम् ॥२१॥

अवेदनं स्तिरधमनन्यवर्णमपाकमश्मोपममप्रचाल्यम् ।

प्रदुष्टमांसस्य नरस्य गाढमेतद् भवेन्मांसपरायणस्य ॥२२॥

मांसार्बुदं त्वेतदसाध्यमुक्तं साध्येष्वपीमानि तु वर्जयेच्च ।

संप्रस्तुतं मर्मणि यच्च जातं लोतःसु वा यच्च भवेदचाल्यम् ॥२३॥

Mâmsârbuda

Following are the characteristic features of *mâmsârbuda* :

1. It is caused by injury to a particular part of the body because of the blow of fist, etc. which vitiates local muscles and by which that part gets swollen ;

1. जनयेद्दिशोथम् इति आकरे पाठः ।

2. भवेदत्वं इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

2. It is painless, unctuous and without any discoloration of the skin ;
3. It does not get suppurated ;
4. It is stony hard and immobile ;
5. The muscle tissue of the local tissue becomes vitiated ;
6. It is deep seated ; and
7. It is generally incurable.

If, there is fluid exudation from such a tumour, if it is located in a vital organ or a channel of circulation and if it is immobile, then also, an otherwise curable patient of *māṃsārbuda* should not be treated.

यज्जायतेऽन्यत् खलु पूर्वजाते ज्ञेयं तदध्यर्बुदमर्बुदज्ञः ।

यद् द्वन्द्वजातं युगपत् क्रमादा द्विर्बुदं तच्च भवेदसाध्यम् ॥२४॥

Adhyarbuda and Dvirarbuda

If a tumour appears over another tumour, then it is called *adhyarbuda*. If two tumours appear one after the other or both of them simultaneously, then the condition is called *dvirarbuda*. It is incurable.

न पाकमायान्ति कफाधिकत्वान्मेदोद्दहृत्वाच्च विशेषतस्तु ।

दोषस्थिरत्वाद् ग्रथनाच्च तेषां सर्वार्बुदान्येव निसर्गदत्तस्तु ॥२५॥

[माधवनिदान : गलगण्डादिनिदानम् ३८ : १-२६]

इति गलगण्डगण्डमालापचीग्रन्थ्यर्बुदनिदानम् ॥२६॥

Cause of Non-Supuration of Tumour

A tumour does not get suppurated because of the following :

1. Excess of *kapha* and *medas* in the corpus of the tumour ;

1. यज्जायतेऽन्यः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. विशेषतश्च इति आद्यांपुस्तकेषु पाठः ।

2. Stability and rigid confinement (*grathanāt*) of the *doṣas* in a particular place ; and
3. Natural tendency of all tumours not to get suppurated.

Thus, ends the diagnosis of *gala gaṇḍa*, *gaṇḍa mālā*, *apacī*, *granthi* and *arbuda*.

“यवमुद्गपटोलानि कटुरुक्षञ्च भोजनम् ।
चृदिं सरक्तमुक्तिञ्च गलगण्डे प्रयोजयेत् ॥२७॥

Line of Treatment

The patient of *gala gaṇḍa* (goitre) should take *yava*, *mudga*, *paṭola* and other pungent as well as ununctuous ingredients as food. He should resort to emetic and blood-letting therapies.

तन्दुलोदकपिष्ठेन मूलेन परिलेपितः ।
हस्तिकर्णपलाशस्य गलगण्डः प्रशास्यति ॥२८॥

The root of *hasti karṇa palāśa* should be added with rice-wash (*tanḍulodaka*), triturated and made to a paste. Application of this paste cures *gala gaṇḍa* (goitre).

सर्वपान् शिशुबीजानि शणबीजातसीयवान् ।
मूलकस्य च बीजानि तक्रेणाम्लेन पेषयेत् ॥२९॥
गलगण्डा ग्रन्थयश्च गण्डमालाः सुदारुणाः ।
प्रलेपात्तेन शास्यन्ति विलयं यान्ति चाचिरात् ॥३०॥

1. तन्दुलोदकम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. परि वा पुनः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. क. गन्धानि इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
- ख. गन्धानि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

Seeds of *sarṣopa*, *sigru*, *śāṇa*, *atasī*, *yava* and *mūlaka* should be triturated by adding sour butter-milk. Application of this paste dissolves serious types of *gala gaṇḍa* (goitre), *granthi* (small tumour) and *gaṇḍa mālā* (lymphadenitis).

जीर्णकं^१ रुकरसो

विडसैन्धवसंयुतः^२

नस्येन हन्ति तरुणं गलगण्डं न संशयः ॥३१॥

Inhalation of the juice of ripe fruit of *karkāruka* mixed with *vida* and *saindhava* undoubtedly cures freshly occurred *gala gaṇḍa* (goitre).

जलकुम्भीकं भस्म पवृत्तं गोमूत्रगालितम् ।

पिवेत् कोद्रवभक्ताशी गलगण्डप्रशान्तये ॥३२॥

Ash of *jala kumbhī* should be boiled with cow's urine and strained. Intake of this along with food prepared of *kodrava* cures *gala gaṇḍa* (goitre).

सूर्यावर्तरसोनाम्यां गलगण्डोपनाहने ।

स्फोटन्नावे शमं यान्ति गलगण्डः^४ न संशयः ॥३३॥

Upanāha type of fomentation therapy prepared of *suryāvarta* and *rasona* should be given to the patient of goitre. By this, blisters appear over the goitre and there will be exudation of fluid. This undoubtedly relieves *gala gaṇḍa* (goitre).

1. क. जीर्णकं रुकरसो इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः।

ख. 'हस्तिगण्ड पलाशस्य गलगण्डः प्रशान्तयति । सर्वपान् शिशु बीजानि बीजातसीय विलयं यान्ति चाचिरात्' पाठोऽयं षष्ठ्यपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

2. विडसैन्धवसंयुतम् इति प्रथमपंचमपष्ठपुस्तकेषु पाठः ।

3. क्षोद्रेण तकाशी इति चतुर्थं षष्ठ्यपुस्तकयोः पाठः ।

4. गलगण्डो इति आदर्शपुस्तके पाठः ।

तिक्तालाबुफले पववे सप्ताहमुषितं^१ जलम् ।

मयं वा गलगण्डणं पानात्पथ्यान्नसेविनः ॥३४॥

Ripe fruit of *tiktālābu* should be soaked in water or alcohol for one week. Intake of this along with wholesome food cures *gala gaṇḍa* (goitre).

कट्फलचूर्णान्तर्गलघर्षो गलगण्डामयं हन्ति ।

४ ५ घृतमिश्रं पीतमषि श्वेतगिरिकर्णिकामूलम् ॥३५॥

Gala gaṇḍa (goitre) is cured if the powder of *kaṭphala* is rubbed over the throat. Intake of the root of the white variety of *giri karṇikā* along with ghee also cures *gala gaṇḍa* (goitre).

महिषीमूत्रविमिश्रं लोहमलं संस्थितं घटे मासम् ।

६ अन्तर्धूमविदरधं लिह्नमधुनाथ गलगण्डे ॥३६॥

Mandūra (iron rust) should be soaked with buffalo-urine for one month. Then it should be cooked by *antar dhūma* method (without exposure to air, in a sealed jar, it should be burnt and reduced to fine powder form). Intake of this powder along with honey is useful in *gala gaṇḍa* (goitre).

1. सप्ताहामुषिते जले इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. पानात्पक्षानुसेविनाम् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
3. क. गलगण्डमपहरति इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
ख. ० गंलमाधिका विचूणिता इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. घृतं मिश्रं इति प्रथमपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।
5. पीतमिव इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
6. ० पववं इति चतुर्थं षष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

जिह्वायाः पाश्वं तोऽधस्ताच्छ्रुता द्वादश कीर्तिताः ।
 तासां स्थूलशिरे द्वेऽधश्चिन्धन्याते च शनैः शनैः ॥३७॥
 बडिशेनैव संगृहा कुशपत्रेण बुद्धिमान् ।
 लुते रक्ते वर्णे तस्मिन् दद्यात्सगुडमाद्रंकम् ।
 भोजनाश्चानभिष्यन्दियूषः कौलत्य इष्यते ॥३८॥

Surgical Method—Blood-letting

In the sides and below the tongue there are twelve vessels. Two of them are very prominent. These two vessels should be caught with a *badiṣa* (a type of forceps) and incised with the help of a *kuṣa patra* (a thin scalpel). After bleeding is over, jaggery and ginger should be applied over the wound and the patient should be given food which is not *abhisyandi* (do not obstruct the channels of circulation) and the soup of *kulattha*. This cures *gala gaṇḍa*.

करण्युग्मवहि सन्धिमध्याभ्यासे स्थितञ्च यत् ।
 उपर्युपरि तच्छिन्धाद् गलगण्डे शिरात्रयम् ॥३९॥

Three vessels located one above the other on the outer joints of both the ears should be incised for the cure of *gala gaṇḍa* (goitre).

1. ○धस्तात् शिरा इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
2. स्थूले शिरे द्वे च छिन्धाते च शनैः शनैः इति चतुर्थं घण्ठपुस्तकयोः पाठः ।
3. कुशपत्रेण इति आकरे पाठः ।
4. ○मिस्यन्दियूषः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
5. सन्धिमान्माभ्यासे इति आदर्शं पुस्तकेषु पाठः ।
6. उपर्युपरितत्त्विद्यात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

विडङ्गक्षारसिन्धूत्थराणामिनव्योवदारुभिः ।
 कटुतुम्बीफलरसे कटुतंलं विपाचयेत् ॥
 चिरोत्थमपि नस्येन गलगण्डं विनाशयेत् ॥४०॥
 ३ २
 ॥ तुम्बीतंलम् ॥

Tumbī Taila

Mustard oil should be cooked with the paste of *vidāṅga*, *kṣāra*, *saindhava*, *rāśnā*, *agni*, *vyoṣa* and *dāru* and the juice of the fruit of *kaṭu tumbī*. Inhalation of this medicated oil cures even chronic *gala gaṇḍa* (goitre).

तंलं पिवेच्चामृतवल्लिनिम्बहिन्द्राभ्यावत्सकपिपलीभिः ।
 सिद्धं बलाभ्याञ्च सदेवदारु हिताय नित्यं गलगण्डरोगी ॥४१॥
 ५ ६
 ॥ अमृताद्यं तंलम् ॥

Amṛtādya Taila

Sesame oil cooked with the paste of *amṛta valli*, *nimba*, *himṣrā*, *abhayā*, *vatsaka* and *pippalī*, and the decoction of *balā*, *nāga balā* as well as *deva dāru* should be taken daily by a patient suffering from *gala gaṇḍa* (goitre).

1. ○सिन्धूग्रारास्नानिव्योषहिंगुभिः इति आकरे पाठः ।
2. विपाचितम् इति आकरे पाठः ।
3. नस्येन इति आकरे पाठः ।
4. ○हिन्द्राह्यावत्सक० इति आकरे पाठः ।
5. सिद्धमूलाभ्याञ्च इति प्रथमपुस्तकेषु पाठः ।
6. अमृताद्यतंलम् इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

'काञ्चनारत्वचः ववाथः शुण्ठीचूर्णं संयुतः ।'

माक्षिकाह्यः सकृत्पीतः ववाथो वरुणमूलजः ।

गण्डमालां हरत्याशु चिरकालानुबन्धनीम् ॥४२॥

Treatment of Ganda Mālā (Lymphadenitis)

Intake of the decoction of *kāñcanāra* bark mixed with the powder of *sunthī* and honey cures very chronic *gandā mālā* (lymphadenitis). Similarly, the decoction of *varuṇa* root (taken only once ?) cures very chronic *gandā mālā* (lymphadenitis).

पिष्ट्वा ज्येठाम्बुना पीताः काञ्चनारत्वचः शुभाः ।

विश्वभेषजसंयुक्ता गण्डमालापहोः पराः ॥४३॥

Bark of *kañcanāra* should be boiled with cow's urine. Intake of this by adding the powder of *sunthī* cures *gandā mālā* (lymphadenitis).

आरग्वधशिफां क्षिप्रं पिष्ट्वा तण्डुलवारिणा ।

सम्यङ्² नस्यप्रलेपाभ्यां गण्डमालां समुद्धरेत् ॥४४॥

Root of *āragyadha* should be made to a paste by adding *tanḍulodaka* (rice-wash). This should be used for inhalation therapy and external application which cures *gandā mālā* (lymphadenitis).

गण्डमालामयार्त्तनां नस्यकर्मणि योजयेत् ।

निर्गुण्ड्यास्तु शिफां सम्यक् वारिणा परिपेषिताम् ॥४५॥

The root of *nirguṇḍī* should be made to a paste by adding water. It should be used as inhalation therapy for a patient suffering from *gandā mālā* (lymphadenitis).

1. 'काञ्चनार—संयुतः' पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु नोपलम्यते ।

2. सम्यक् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

कोषातकीनां स्वरसेन नस्यं तुम्ब्यास्तु वा पिप्पलीसंयुतेन ।

तेलेन वारिष्ठभवेन कुर्याद्विचोपकुल्येनसमाक्षिकेन ॥४६॥

Administration of the inhalation therapy with the juice of *koṣātakī* or the juice of *tumbi* mixed with the powder of *pippali* or sesame oil cooked with *vacā* as well as *upakulyā* and mixed with honey [cures *gaṇḍa mālā* (lymphadenitis)].

ऐन्द्रा वा गिरिकर्णा वा मूलं गोमूत्रयोगतः ।

गण्डमालां हरेत्पीतं चिरकालोत्तितामपि ॥४७॥

Intake of the root of *aindrī* or *girikarṇī* along with cow's urine cures even chronic *gaṇḍa mālā* (lymphadenitis).

अलम्बुषादलोद्भूतस्वरसं द्वौ पले पिवेत् ।

अपच्याः गण्डमालायाः कामलायात्र नाशनम् ॥४८॥

Intake of the juice of *alambuṣā* leaves in a dose of two *palas* cures *apaci* (suppurated gland), *gaṇḍa mālā* (lymphadenitis) and jaundice.

गलगण्डं गण्डमालां कुरण्डञ्चोपशाम्यति ।

पिष्टं ज्येष्ठाम्बुना लेपान्मूलं ब्राह्मणयष्टिजम् ॥४९॥

Application of the paste of *brāhmaṇa yaṣṭi* root prepared by triturating with cow's urine cures *gala gaṇḍa* (goitre), *gaṇḍa mālā* (lymphadenitis) and *kuraṇḍa* (scrotal tumour).

1. कुर्याद् गजोपकुल्येन समाक्षिकेण इति आकरे पाठः ।

2. दलोद्भूतात् सुरसा इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

3. द्विपलं इति आकरे पाठः ।

4. कुरण्डञ्च विनाशयेत् इति आकरे पाठः ।

चुच्छुन्दर्या विपववञ्च क्षणात्तेलवरं ध्रुवम् ।

अभ्यङ्गान्नाशयेत् क्षिप्रं गण्डमालां सुदारुणाम् ॥५०॥

Oil cooked with the decoction of *chucchundarī* and *kṣāra* (alkali preparation) should be used for massage which quickly cures serious type of *gandā mālā*.

गण्डमालापहं तेलं सिद्धं शाखोटकत्वचा ।

विर्गुण्डीसाधितं वापि नावनम् ॥५१॥

॥ शाखोटकविर्गुण्डाद्यं तेलम् ॥

Śākhoṭaka Bimbādyā Taila

Oil cooked with the bark of *śākhoṭaka*, *bimbī*, *aśva māra* and *nirgundi* should be used for inhalation therapy which cures *gandā mālā* (lymphadenitis).

“निर्गुण्डीस्वरसे चाथ लाङ्गलीमूलकल्कितम् ।

तेलं नस्यान्निहन्त्याशु गण्डमालां सुदारुणम् ॥५२॥”

॥ निर्गुण्डीतेलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : गलगण्डादिरोगाधिकार : ५-३०]

Nirgundi Taila

Oil cooked with the juice of *nirgundi* and the paste of *lāngalī* should be used for inhalation therapy which quickly cures serious type of *gandā mālā* (lymphadenitis).

1. विपवन्तु इति आददंपुस्तकेषु पाठः ।

2. अभ्यंगान्नाशयेन्नणां गण्डमालां सुदारुणम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. विर्गुण्डीसाधितञ्चापि लावणम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

वनकर्पासिकामूलं तन्दुलैः सह योजितम् ।

पवत्वा पूर्वलिकाः खादेदपचीनाशनाय तु ॥५३॥

Treatment of Apaci (Suppurated Gland)

Intake of *pūpalikā* (a type of pastry) prepared of the root of *vana kārpāsa* and rice cures *apaci* (suppurated gland).

शोभाङ्गनं देवदारु काञ्जिकेन तु पेयितम् ।

कोणं प्रलेपतो हन्यादपचीमतिदुस्तराम् ॥५४॥

Application of the luke-warm paste of *sobhāñjana* and *deva dāru* prepared by triturating with *kāñjī* (a type of sour drink) cures serious type of *apaci* (suppurated gland).

सर्वपारिषृष्टपत्राणि दग्धवा भल्लातकैः सह ।

छागमूत्रेण सम्पिण्ठमपचीधनं प्रलेपनम् ॥५५॥

Leaves of *sarsapa* as well as *ariṣṭa* and *bhallātaka* should be triturated with goat's urine and made to a paste. Its external application cures *apaci* (suppurated glands).

अश्वत्थकाष्ठं निचुलं गतां दन्तञ्च दाहयेत् ।

वराहमज्जसंयुक्तं^३ भस्म हन्त्यपचीवणान्^४ ॥५६॥

Wood of *asvattha*, *nicula* and cow's teeth should be burnt to ashes. This should be made to a paste by adding the bone-marrow of boar. Application of this paste cures ulcers of *apaci* (suppurated gland).

1. तण्डुलैः इति आकरे पाठः ।

2. पन्त्कापि पूलिकां खादेदपची नाशमायतम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. वराहमज्जसमृक्तं इति आकरे पाठः ।

4. व्रणात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

पार्श्वं प्रति द्वादश चाङ्गुलानि

भित्वेन्द्रवस्तिं परिवर्जय सम्यक् ।

विदार्य मत्स्याण्डनिभानि वैद्यो

निष्पिष्ठं जालान्यनलं विदध्यात् ॥५७॥

Surgical Treatment

An incision should be made twelve *angulas* (unit of measurement=finger breadth) above the *pārṣṇi* (calcaneum bone) without touching the vital part known as *indra basti*. The wound should be opened, and from inside, the net-work like fish-eggs (*matsyāṇḍa nibha jāla*) should be squeezed out. Then the ulcer should be cauterised. This cures *apaci*.

मणिवन्धोपरिष्टाद्वा कुर्याद्रेखात्रयं भिषक् ।

अङ्गुलान्तरितं सम्यगपचीनां प्रशान्तये ॥५८॥

Over the wrist joint three lines (having one finger space between two lines) should be drawn by cauterisation. This cures *apaci*.

दण्डोत्पलाभवं मूलं बद्धं पुष्येऽपचीं जयेत् ।

अपामार्गस्य वा छिन्द्याज्जिह्वातलगते शिरे ॥५९॥

The root of *dandotpala* or *apamarga* should be tied [to the head] in *pusya* constellation which cures *apaci*. Similarly, incising two [prominent] vessels below the tongue cures *apaci*.

1. सिद्धेन्द्रवस्तिं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. क. निष्कृष्टं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. निष्कृष्टं इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

ग. वैद्याज्जनिष्ठं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. कुर्याद्रेखाद्वयं इति आकरे पाठः ।

व्योषं विडङ्गमधुकं सैन्धवं देवदारु च ।

तैलमेभिः शृतं नस्यात् कुच्छामप्यपचों जयेत् ॥६०॥

॥ व्योषाद्यं तैलम् ॥

Vyoṣādya Taila

Inhalation of the oil cooked with *vyoṣa*, *vidāṅga*, *madhuka*, *saindhava* and *deva dāru* cures even serious type of *apaci*.

चन्दनं साभया लाक्षा वचा कटुकरोहिणी ।

एतैस्तैलं शृतं पीतं समूलामपचों जयेत् ॥६१॥

Intake of the oil cooked with *candana*, *abhaya*, *lakṣa*, *vacā* and *kaṭu rohiṇī* cures *apaci* right from its root.

गुञ्जाहयारिश्यामाकं सर्वपैर्मूत्रसाधितम् ।

तैलन्तु^१ दशधापाकात्कणालवणपञ्चकम् ॥६२॥

मरिचैश्चूर्णितैर्युक्तं^३ सर्वावस्थागतां^४ जयेत् ।

अभ्यङ्गादपचों नाडीं वल्मीकाशोऽगुदवणात् ॥६३॥

॥ गुञ्जाद्यं तैलम् ॥

Guñjādya Taila

Oil should be cooked with *guñjā*, *asva māra*, *śyāmā*, *arka*, *sarṣapa* and cow's urine for ten times. To this medicated oil,

1. तैलस्तु इति प्रथमपञ्चमपञ्चकयोः पाठः ।

2. दशधा पश्चात्कणालवणपञ्चकैः इति आकरे पाठः ।

3. ०शूर्णितं युक्तं इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

4. ०गताञ्जयेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. वल्मीकाशोऽवृद्धवणात् इति षष्ठपुस्तके आकरे च पाठः ।

the powder of *kanā*, *pañca lavana* and *marica* should be added. Massage with this recipe cures *apaci*, *nādi vrava* (sinus), *valmika* (ant-hill like tumour), piles and anal ulcer.

ग्रन्थिद्वामेषु कुर्वीत भिषक् शोथप्रतिक्रियाम् ।
पवानापाट्य संशोध्य रोपयेद् व्रणमेषजैः ॥६४॥

Treatment of Granthi (Small Tumour)

Unsuppurated *granthis* should be treated by the physician on the line suggested for the treatment of *śotha* (oedema). If suppurated, then the *granthi* should be incised, purified (disinfected) and healed with the medicines used for ulcers.

हिंस्रा सरोहिण्यमृताय भाज्ञौ³
श्योनाकबिल्वागुरुकृष्णगन्धाः ।
गोपित्तपिष्टाः सह तालपण्डी
ग्रन्थौ विधेयोऽनिलजे प्रलेपः ॥६५॥

Vātika Granthi

Himsrā, *kaṭu rohinī*, *amṛtā*, *bhārṅgī*, *śyonāka*, *bilva*, *aguru*, *kṛṣṇa gandhā* and *tāla parṇī* should be triturated with cow's bile and made to a paste. Application of this paste cures *vātika* type of *granthi*.

1. पवानुत्पाट्य इति आकरे पाठः ।
2. संयोज्ये रुद्धे प्रमाणमेषजैः इति वष्ठपुस्तके पाठः ।
3. ०८२० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. ०८१५ इति प्रथमपंचमपुस्तकयोः पाठः ।

जलायुका पित्तहृते हितास्तु शीरोदकाभ्यां परिषेच्येच्च ।
 काकोलिवर्गस्य तु शीतलानि पिबेत्कथायाणि सशक्तराणि ॥६६॥
 द्राक्षारसेनेक्षुरसेन वापि चूर्णं पिबेद्वापि हरीतकीनाम् ।
 मधूकजम्बवर्जुनवेतसानां त्वग्निभः प्रदेहानवतारयेच्च ॥६७॥

Paittika Granthi

Jalaukā (leech) should be employed over *paittika* type of *granthi*. Thereafter, it should be sprinkled with milk and water. The patient should take cold decoction of drugs belonging to *kākolyādi varga* along with sugar. He can also be given the powder of *haritakī* along with the juice of either *drākṣa* or sugar-cane. Over the *granthi* the paste of the bark of *madhūka*, *jambū*, *arjuna* and *vetasa* should be applied.

हृतेषु दोषेषु यथानुपूर्व्या ग्रन्थो भिषक् इलेघ्मसमुत्तिथतेषु ।
 स्त्रिन्ने तु^४ विम्लापनमेव कुर्यादङ्गुष्ठवेणुदृष्टदीमुत्तैश्च^५ ॥६८॥
 विकड्डतारग्वधकाकदन्तीकाकादनीतापसवृक्षमूलैः ।
 आलेपयेदेनमलाद्वभार्गोकरञ्जकालामदनैश्च विद्वान् ॥६९॥

Kaphaja Granthi

In *kaphaja granthi*, first of all the patient should be administered cleansing therapy. Thereafter, fomentation therapy should

1. जलायुका: इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. परिसेच्येच्च इति प्रथमपचमपुस्तकयोः पाठः ।
3. इलेघ्मसमुद्धृते तु इति आकरे पाठः ।
4. च इति आकरे पाठः ।
5. ०मुत्तैस्तु इति आकरे पाठः ।
6. ०काकणन्ती इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

be employed over the *granthi*, it should be dissolved (*vimlapana*) by pressure with finger, bamboo, stone or mercury. The paste of *vikañkata*, *āragvadha*, *kāka danti*, *kākādani*, root of *agastya*, *alābu*, *bhārgī*, *karañja*, *kālā* [?] and *madana* should be applied over it.

¹ दन्तीचित्रकमूलत्वक् सुधार्कपयांसी गुडः ।
भल्लातकास्थिकाशीशं लेपो भिन्न्याच्छ्रुलामपि ॥७०॥

1. पलानां दशकं ग्राह्यं कांचनारत्वचः शुभाः ।
षटपलानि पलाग्राह्यं व्योषं ग्राह्यं पलं त्रयम् ।
पलैकं वरुणस्यापि त्वगेला पत्रकं तथा ।
कर्षं कषमितं ग्राह्यं सवंचयेकत्र चूर्णयेत् ।
सर्वं चूर्णमिदं यावस्तावन्मात्रस्तु गुगुलुः ।
संमर्थं गुटिकाः कार्याः शाणमात्रा स्ततो बुधैः ।
एककां भक्षयेद्वीमान्तान् तान् प्रातः सदानरः ।
गंडगालां जयत्युग्रामपचीमवृद्धानि च ।
ग्रन्थोन्वरांश्च गुल्मांश्च कुष्ठानि च मगन्दरम् ।
अनुपाने प्रयोक्तव्यः कवाथो मुँडितिका भवः ।
कवाथः खदिरसारस्य पव्याकवाथोथवोष्मकम् ।
कांचनारो गुगुलुः कर्षं शुद्धस्य सूनस्यगन्धकम् वाढँकयंकम् ।
साढँकर्षं ताम्रमस्मूतकिट्टं त्रिकर्षंकम् ।
व्योषं षट्कर्षंकं देयं कर्षाद्दिवेतसैषवम् ।
कांचनारत्वचश्चूर्णं पलत्रयमितं क्षिपेत् ।
गव्याज्यसहितं देयं त्रिपलं शुद्धगुगुलोः ।
गंडमालाकंडनोयं रसः परमशोभनः ।
गंधकं टंकणं सिधुकांचनीनवसादरम् ।
सौवर्चलं यवक्षारं क्षाररक्तं सुवर्चलम् ।
सितं रक्तं च पायाणं मूषकोत्यं नियोजयेत् ।
जैपालबीजमज्जा च समं जम्बीरपीडितम् ।
शस्त्रैश्चित्त्वा प्रदातव्यं वेष्ट्यये रण्डपत्रकैः ।

(continued on next page)

Application of the paste of root bark of *danti* and *citraka*, milky latex of *sudhā* and *arka*, *guda*, fruit of *bhallātaka*, *kāśīśa* (iron sulphate) erodes even a stone [what to speak of *granthi*].

ग्रन्थिर्बुदादिजिलेपो मातृमाहुकीकीटजम् ॥७१॥

Application of the paste of the insect called *māṭṛ mahuki* cures *granthi* and *arbuda*.

स्वर्जिकामूलकक्षारः शंखचूर्णसमन्वितः ।

प्रलेपो विहितस्तीक्ष्णो हन्ति ग्रन्थिर्बुदादिकान् ॥७२॥

The paste prepared of *svarji kṣāra*, *mūlaka kṣāra* and *śaṅkha bhasma* is very sharp. Its application cures *granthi*, *arbuda*, etc.

ग्रन्थीन्^२मर्मप्रभवान् सुपव्वानुद्वृत्य चाग्निं विदधीत वैद्यः ।

क्षारेण चैतान् प्रतिसारयेत्तु संलिख्य यथोपदेशम् [?] ॥७३॥

(continued from last page)

एवं अयहात् स्फुटत्येब दध्यन्नं वंधयेत्ततः ।

गण्डमालोत्थतो ग्रन्थिर्बहिर्निर्याति नान्यथा ।

॥ गण्डमालेयलेपः ॥

गंधकं सूतकं तुल्यमकंक्षीरेण संधवम् ।

पिष्टवा च कांचनीमूलं लेपोयं कण्ठमालिका ।

अदृश्यास्फोटयन्याशुमुङ्डी द्रावेण पेषिता ।

तन्मलैलेपयेत्तत्र सप्ताहं च प्रशास्यति ।

जलेन लेपयेत्तुल्यं कांचनि चित्रकं विषम् ।

सप्ताहं लेपयस्तु अदृश्यागण्डमालिकाः ।

स्फुर्ति नात्र सदेहः स्फोटेलेपमिदं कुरु ।

॥ दीपसारसंग्रहात् ॥

निजद्रावेणसंपिष्टं गण्डीमूलं प्रलेपनात् ।

गण्डमालाक्षण्यं याति तद्रवं वा पिवेत्पलम् ।”

पाठोऽयं चतुर्थपठ्यपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

1. मातृवाहकीटजः इति आकरे पाठः ।

2. ग्रन्थिन् मर्मप्रभवान् पव्वानुद्वृत्य इति आकरे पाठः ।

Marmaja Granthi

If *granthi* is located in *marma* (vital part of the body), then it should be removed after it is fully suppurated and thereafter, the ulcer should be cauterised. Alternatively, *kṣāra* (alkali preparation) should be applied over it to scrap it out of its location. [The verse is incomplete.]

ग्रन्थर्वुदानाच्च यतोऽविशेषः प्रदेशहेत्वाकृतिदोषदूष्ये:
ततश्चकित्सेद्भूषगर्बुदानि विधानविद्ग्रन्थिचिकित्सतेन ॥७४॥

Treatment of Arbuda

Since *granthi* and *arbuda* have many common features notwithstanding their distinction in location, causative factors, shape, *dosas* and *dūsyas*, *arbuda* should be treated on the line suggested for *granthi*.

वाताब्दुदे^२ चाप्युपनाहनानि स्नग्धंश्च मांसंरथ वेशवारैः
स्वेदं विदध्यात् कुशलस्तु नाड्या शृङ्गेण रक्तं बहुशो हरेच्च ॥७५॥

Treatment of Vātārbuda

In *vātika* type of *arbuda*, hot ointment prepared of meat or *vesavāra* added with unctuous substance, should be applied. It should be fomented according to *nādi sveda* method and blood-letting should be performed with deer horn for several times.

1. यतोऽविशेषः इति आकरे पाठः ।
2. वाताब्दुदे इति आकरे पाठः ।
3. वेशवारैः इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

स्वेदोपनाहा मृदवस्तु पथ्याः पित्तार्बुदे काथविरेचनच ।
 विधृष्य चोडुम्बरशाकगोजीपत्रं भुशं क्षीब्रयुतं प्रलिप्येत् ।
 इलक्षणीकृतैः सर्जरसप्रियड्गुपत्तङ्गलोद्रार्जुनयष्टिसंज्ञैः ॥७६॥

Treatment of Pittarbuda

Mild forms of fomentation and *upanāha* (application of hot ointment) therapies are useful in *pittarbuda*. To such patients purgative therapy should be given. The tumour should be rubbed with the leaves of *udumbara*, *sāka* and *goji* repeatedly, and thereafter, the fine paste of *sarja rasa*, *priyaṅgu*, *pattāṅga*, *lodhra*, *arjuna* and *ariṣṭa* mixed with honey should be applied.

लेपनं शंखचूर्णेन सह मूलकभस्मना ।
 कफार्बुदापहं कुर्याद्ग्रन्थ्यादिषु विशेषतः ॥७७॥
 निष्पावपिण्ड्याकुलत्थकलकैमासप्रगाढैर्धिमदितंश्र ।
 लेपं विदध्यात् कृमयो यथात्र मुच्चन्त्यपत्यान्यथ मक्षिकाश्र ।
 अत्पावशिष्टं क्रिमिभिः प्रजग्धं लिखेत्ततोग्निं विदधीत पश्चात् ।
 यदल्पमूलं त्रपुताम्रसीसैः संवेष्य पत्रेरथवायसर्वा ॥७८॥

Treatment of Kaphajarbuda

In *kaphaja* type of *arbuda*, the paste of *saṅkha bhasma* and the *kṣāra* (alkali preparation) of *mūlaka* should be applied

1. मृदवइच इति आकरे पाठः ।
2. विकृष्य इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
3. चोडुम्बर० इति आकरे पाठः ।
4. ०यष्टिकाहौः इति आकरे पाठः ।
5. पतंति मुच्चत्यथ इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

externally. The paste of *nispāra*, *pinyāka*, *kulattha* and meat triturated with curd should be applied externally till worms (*kṛmis*) and flies (*makṣikā*) lay their eggs in it and eat away a part of the tumour. Then the tumour should be scraped and cauterised. Then the cessile stump of the tumour should be surrounded with tin, copper, lead or iron leaves (thin sheets) and *kṣāra* (alkali preparations), *agni* (cauterisation) as well as *śastra* (surgical operation) therapies should be employed carefully keeping in view the vitality of the patient.

क्षाररिनशस्त्राण्यवचारयेच्च मुहुर्मुहुः प्राणमवेक्ष्यमाणः ।
यदृच्छया चोपगतानि पाकं पाकक्रमेणोपचरेद् यथोक्तम् ॥७६॥

If the tumour gets suppurated of its own (without any external aid), then it should be treated on the lines suggested for suppurated ulcers.

उपोदिकारसाभ्यक्तास्तत् पत्रपरिवेष्टिः ३

प्रणश्यन्त्यचिरान्नुराणं पिडकार्बुदजातयः ॥८०॥

Habitual intake of the juice of *upodikā* and surrounding the growth with the leaves of this plant cure *arbuda* (tumour) and *piḍakā* (pimples).

उपोदिका काजिजकतकपिष्टां तयोपमाहो लवणेन मिश्रः ।

दृष्टोऽर्बुदानां प्रशमाय केश्विद्विने दिने रात्रिषु मर्मजानाम् ॥८१॥

Application of the hot ointment (*upanāha*) prepared of *upodikā* added with *kāñji* (a type of sour drink) or butter-milk and rock-

1. यवतारयेच्च इति आकरे पाठः ।
2. प्राणमवेक्ष्यमाणः इति आकरे पाठः ।
3. ० सात्यकात्वक् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. कुष्ठार्बुदानाम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

salt during day time cures *arbuda*. If the *arbuda* is located in a vital organ, then this ointment should be applied during night.

लेपोर्बुदजिद्रम्भामोचकभस्मतृष्णशंखचूर्णकृतः ।

सरटरुधिराद्रंगन्धकयवाग्रजविडङ्गनागरवर्य ॥८२॥

Application of the paste of the *kṣāra* (alkali preparation) of *rambhā*, *mocaka*, *tuṣa*, *śaṅkha bhasma*, *saraṭa*, *rudhira*, *ārdraka*[?], *gandhaka*, *yava kṣāra*, *viḍaṅga* and *śunīḥi* cures *arbuda*.

स्नुहीनिर्गुण्डीकास्वेदो नाशयेदर्बुदानि च ।

सीसकेनाथ लवणः पिण्डराकफलेन च ॥८३॥

Fomentation with *snuhī*, *nirguṇḍī*, lead, salt and the fruit of *piṇḍarāka* cures *arbuda*.

हरिद्रालोधपतञ्जगृहधूममनःशिला:

मधुप्रगाढो लेपोऽयं मेदोर्बुदहरः परः ॥८४॥

Haridrā, *lodhra*, *pataṅga*, *gṛha dhūma* and *manah silā* should be made to a paste by adding adequate quantity of honey. Application of this paste cures *medoja arbuda*.

एतामेव क्रियां कुर्यादशेषां शर्करार्बुदे ॥८५॥

All the above mentioned therapies are also useful in the treatment of *śarkarārbuda* (tumour caused by sugar or sand).

1. चूर्णकृतः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. स्नुहीगुण्डीका इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।

3. ‘लिप्तं यवक्षारविडङ्गशुण्ठीगंधोत्पलैः सयान्मशली कृतैर्यंत् ।

रक्तेन मिश्रौ सुरटस्य घतदबुद्वदे शाम्यति नान्यर्थेनम् ॥’

पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
 आयुर्वेदसौर्ये गलगण्डगण्डमालापचीप्रभ्यर्बुदनिदान-
 चिकित्साकथनं नाम पंचाशत्तमो हर्षः ॥८६॥

Thus, ends the 50th Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *gala gāṇḍa* (goitre), *gāṇḍa mālā* (lymphadenitis), *apaci* (suppurated gland), *granthi* (small tumour) and *arbuda* (large tumour) in *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Todara Malla*.

अथ इति श्लीपदनिदानं चिकित्सा च ।

CHAPTER XVI

अथ श्लीपदनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Filariasis

१: सज्वरो वङ्कणजो^२ भृशार्तिः शोथो नूणां पादगतः क्रमेण ।
तच्छ्लीपदं स्यात् करकर्णनेत्रशिश्नौष्ठुनासास्वपि केचिदाहुः ॥१॥

Description

Excessively painful swelling in the groin, spreading gradually to legs and associated with fever is called *ślipada* (filariasis).

1. This is the beginning of the 55th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :—
‘प्रफुल्लचंपावजसुवर्णयूथके भृजंग भृगभृंग विहंगनादि ते ।
अनंगबीजां कुरुपपादेष कीडन् हरिः पानुनृपं सदा बने’ ॥
2. वक्षणंतो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. भृशान्तिं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

According to some physicians, there is swelling also in hands, ears, eyes, pudendum, lips and nose in this disease.

वातजं कृष्णरूपं तु स्फुटितं तीव्रवेदनम् ।

अनिमित्तरुजं चापि बहुशो ज्वर एव च ॥२॥

Vātaja Ślipada

Vātika type of *ślipada* is characterised by black coloration, roughness, cracking, excessive pain, pain without any perceptible cause and frequent attacks of fever.

पित्तजं पीतसंकाशं दाहज्वरयुतं मृदु ।

श्लेष्मिकं स्तिर्गं वर्णं च श्वेतं पाण्डुस्थिरं गुरु ॥३॥

Paittika Ślipada and Kaphaja Ślipada

In *paittika* type of *ślipada* there will be fever associated with burning sensation and yellowishness as well as softness of the swelling. In *kaphaja* type of *ślipada*, the swollen part is unctuous, white as well as pale yellow in colour, stable and heavy.

बल्मीकिमिव संजातं कण्टकस्पचीयते ।

सर्वात्मकं महत्तच्च वज्रंनीयं विशेषतः ॥४॥

Sannipātika Ślipada

In the *sannipātika* type of *ślipada*, the swollen part is surrounded with sharp projections like an ant-hill and the part is excessively enlarged. This type is incurable.

1. क. वापि इति पठपुस्तके पाठः ।

ख. तस्य इति आकरे पाठः ।

2. कृष्णवर्ण इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

त्री०प्येतानि विजानीयात् श्लीपदानि कफोच्छ्रुयात् ।

गुरुत्वं च महस्त्वं च यस्मान्नास्ति विना कफात् ॥५॥

Kapha is predominant even in the remaining three varieties of *ślipada*, viz. *vātika*, *paittika* and *sānnipātika* because heaviness and enlargement in size, both cannot take place without *kapha*.

पुराणोदकभूयिष्ठाः सर्वतुषु च शीतलाः ।

ये देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेषतः ॥६॥

Predisposing Factor

The disease *ślipada* occurs specially in those areas which have a lot of accumulated water and which are cool in all seasons.

यच्छ्लेष्मलाहारविहारजातं पुंसः प्रकृत्याऽपि कफात्मकस्य ।

सान्ध्रावमत्युन्नतसर्वलिङ्गं सकण्डुरं इलेष्मयुतं विवर्ज्यम् ॥७॥

॥ इति श्लीपदनिदानम् ॥८॥

Prognosis

If *ślipada* (filariasis) is caused by *kapha* aggravating diet and regimens, if the constitution of the patient is dominated by *kapha*, if swelling is associated with exudation, if it is excessively

1. त्री०प्येतानि इति आकरे पाठः ।
2. कफोत्थयात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. कफं विना इति आकरे पाठः ।
4. यत् इलेष्मलाहार० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
5. प्रकृत्या च इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

large and is associated with the signs and symptoms of all the three *dosas* and if there is itching and mucoid exudation, then the patient should not be treated.

Thus, ends the diagnosis of *slipada* (filariasis).

लङ्घनालेपनस्वेदरेचनैः रक्तमोक्षणैः ।

प्रायः श्लेष्महरैरुष्णैः इतीपदं समुपाचरेत् ॥६॥

Line of Treatment

Fasting, external application (*lepana*), fomentation, purgation, blood-letting and such other therapies as are hot and alleviator of *kapha* should be used for the treatment of *slipada* (filariasis).

धूतूरैरुण्डनिर्गुण्डीवर्षाभूशिग्रुषर्षयैः ।

प्रलेपः इतीपदं हन्ति चिरोत्थमपि दारुणम् ॥१०॥

Recipes

External application of the paste of *dhattūra*, *eranda*, *nirgundi*, *varsābhū*, *sigru* and *sarsapa* cures even serious and chronic types of *slipada* (filariasis).

निर्घट्टमारनालेन ^३रूपिकामूलवलक्लम् ।

प्रलेपाच्छ्लोपदं हन्ति बढ्मूलमपि वृद्धम् ॥११॥

1. रक्तसेचनैः इति आकरे पाठः ।

2. क. धुस्तूरैरुण्ड० इति आकरे पाठः ।

ख. सप्त ताम्बूलपत्राणां कल्कं तप्तेन वारिणा ।

सम्भृष्ट लवणोपेतं इतीपदं हन्ति सेवितम् ॥

3. रूपिका० इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

4. ध्रुवम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

Paste should be prepared of the root-bark of *rūpikā* by triturating with *āraṇāla* (a type of sour drink). Application of this paste cures even deep-seated and compact type of *slipada* (filariasis).

पिण्डारकतरसम्भववन्दाकशिफा जयति सर्पिषा पीता ।

इलीपदमुग्रं नियतं बद्धा सूत्रेण जङ्घायाम् ॥१२॥

Intake of the root of *bandāka* growing over *pīṇḍāraka* tree along with ghee certainly cures serious type of *slipada*. This root should also be tied over the thigh for the cure of *slipada* (filariasis).

हितश्वालेपने नियतं चित्रको देवदारु च ।

सिद्धार्थशिग्रुकल्को वा सुखोष्णो मूत्रपेतिः ॥१३॥

Regular application of the luke-warm paste of *citraka*, *deva dāru*, *siddhārtha* and *sigru* prepared by triturating with cow's urine is useful in *slipada* (filariasis).

स्नेहस्वेदोपनाहांश्च इलीपदेऽनिलजे भिषक् ।

कृत्वा गुल्फोपरि शिरां विध्येत् चतुरंगुले ॥१४॥

Treatment of *Vātika Slipada*

Oleation therapy, fomentation therapy and *upanāha* (application of hot ointment) should be used for *vātika* type of *slipada*. Thereafter, venesection should be performed four *angulas* (finger breadth) above the ankle joint.

1. वा इति आकरे पाठः ।

2. सिद्धार्थ० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

गुल्फस्याधः शिरां विद्येच्छ्लीपदे पित्तसम्भवे ।

पित्तश्नीञ्च क्रियां कुर्यात्पित्तार्बुदे विसर्वत् ॥१५॥

Treatment of Paittika Slipada

In paittika type of *slipada*, venesection should be performed below the ankle joint and other *pitta* alleviating therapies should be administered as suggested for *paittika* type of *arbuda* (tumour) and *visarpa* (erysipelas).

मङ्गिष्ठां मधुकं रासनं सर्हस्नां सपुननंवाम् ।

पित्त्वारनालैर्लेपोऽयं पित्तश्लीपदशान्तये ॥१६॥

Application of the paste of *mañjiṣṭhā*, *madhuka*, *rāsnā*, *himṣrā* and *punarnavā* prepared by triturating with *āranāla* (a type of sour drink) cures *slipada* (filariasis).

शिरां सुविदितां विद्येदङ्गुष्ठे इलेष्मश्लीपदे ।

मधुयुक्तानि वा^६ तीक्ष्णकषायायाणि पिवेन्नरः ॥१७॥

1. क. संमवो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. निलजे भिषक् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. क. पादांगुष्ठसमीपे क्षिप्रमर्मणउर्ध्वं द्वयंगुलात् शिरां व्यध्येत् ।
पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

ख. कृत्वा गुल्फोपरि शिरां विद्येत्तचतुरंगुलं कंठस्याधः शिरां
विद्येत् श्लीपदेपित्तसंभवे । पाठोऽयं षष्ठपुस्तके अधिक-
मुपलभ्यते ।

3. घृतूरकस्य वीजानि पिप्पलीवद्वंमानवत् ।
शीतोदकेन पीतानि श्लीपदं हन्ति दारणम् ॥

पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

4. मधुकां इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. तीक्ष्णकषायादि इति आकरे पाठः ।

Treatment of Kaphaja Ślipada

In *kaphaja* type of *ślipada* venesection should be performed over the great toe. The patient should be given the decoctions of drugs having *tikṣṇa* (sharp) attribute along with honey.

पिवेत्सर्वपत्तेन इलीपदानां निवृत्तये ।
पूतीकरञ्जच्छदजं रसं वापि यथावलम् ॥१८॥

The juice of the leaves of *pūtī karañja* should be taken along with mustard-oil in a suitable dose depending upon the strength of the patient which cures *ślipada*.

अनेनव विधानेन पुत्रञ्जीवकजं रसम् ।
काञ्जिकेन पिवेच्चूर्णं मूत्रं वृद्धदारकम् ॥१९॥

Similarly, the juice of *putrañjīvaka* should be given along with *kāñjī* (a type of sour drink) and the powder of *vṛddha dāraka* along with cow's urine.

रजनीं गुडसंयुक्तां गोमूत्रेण पिवेन्नरः ।
वर्षोत्थं इलीपदं हस्ति द्रुकुष्ठं विशेषतः ॥२०॥

Intake of turmeric and jaggery along with cow's urine cures *ślipada* of one year old. This recipe is specially useful for *dadru* (ring worm) type of skin disease.

गन्धर्वत्तेलभृष्टां हरीतकीं गोजलेन यः पिवति ।
इलीपदबन्धनमुक्तो भवत्यसौ सप्तरात्रेण ॥२१॥

1. गुडूचीं व पिवेदेवं नागरदेवदारुं वा पाठोऽयं चतुर्थष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।
2. पुत्रञ्जीवकरञ्जकम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. वृद्धदारकम् इति आकरे पाठः ।
4. कण्डुकुष्ठं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

Intake of *harītakī* fried in castor oil along with cow's urine for seven days cures *slipada* (filariasis).

धान्याम्लं तैलसंयुक्तं कफवातविनाशनम् ।

'जयेच्छ्लीपदकोत्तं च ज्वरं सद्यो न संशयः ।'

इलीपदधनो रसोऽम्यासाद् गुडूच्यास्तैलसंयुतः ॥२२॥

Intake of *dhānyāmla* (a type of sour drink) along with oil alleviates *kapha* and *vāyu* and undoubtedly cures fever caused by *slipada* (filariasis). Similarly, the juice of *guḍūcī* along with oil should be taken for the cure of *slipada*.

"त्रिकटु त्रिफलां चव्यं दावों वरुणगोक्षुरम् ।

अलम्बुषां गुडूचीञ्च समभागानि चूर्णयेत् ॥२३॥

सर्वेषां चूर्णमाहृत्य वृद्धदारस्य तत्समम् ।

काञ्जिकेन ततः पेयमस्तमात्रं प्रमाणतः ॥२४॥

जीर्णं च परिहारं स्थाद्धोजनं सर्वकामिकम् ।

1. खादेन्मासेण्डरी नरः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. क. 'जयेत्—संशयः' पाठोऽयं चतुर्थपठपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
ख. दीपनं च प्रदोषधनमेतत् इलीपदनाशनम् ।

गोधापदीमूलयुक्तां खादेन्मासेण्डरी नरः ।

कफोत्थं इलीपदं इतिज्वरं सद्यो न संशयः । पाठोऽयं चतुर्थपठ-
पुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

3. रसोऽम्वासन् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

4. 'पलाशमूलस्वरसं पिबेद्वा तैलेन तुल्यं सितसर्वं पानाम् ।
मूत्रेण पथ्यामरदारुविशवं सगुगुलुं इलीपदिभिन्नपेयम् ॥
पाठोऽयं चतुर्थपठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

5. वृद्धदारु च तत्समम् इति आकरे पाठः ।

6. तत्पेयं माषमात्रं इति आकरे पाठः ।

नाशयेच्छ्लीपदस्थौल्यमामवातञ्च दारुणम् ।

गुलमकुष्ठानिलहरं वातश्लेष्मज्वरापहम् ॥२५॥"

॥ वृद्धदारुकसमचूर्णम् ॥

Vṛddha Dāruka Sama Cūrṇa

One part of each of *trikāṭu*, *triphalā*, *cavya*, *dārvī*, *varuṇa*, *gokṣura*, *alambusa* and *guduci*, and twelve parts of *vṛddha dāra* should be made to a powder. This should be taken in a dose of one *akṣa* along with *kāñji* (a sour drink). After the potion is digested, the patient should take his food. It cures *ślipada* (filariasis), obesity, serious type of *āmavāta* (rheumatism), *gulma* (phantom tumour), *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), diseases caused by *vāyu* and fever caused by *vāyu* as well as *kapha*.

"पित्पली त्रिफला दारु नागरं सपुनर्नवम् ।

भागद्विपलिकरेषां तत्समं वृद्धदारुकम् ² ॥२६॥

काञ्जिकेन पिवेच्चूर्णं कर्षमात्रं प्रमाणतः ।

जीर्णे च परिहारं स्थाद्वोजनं ³ सर्वकामिकम् ॥२७॥

इलीपदं वातरोगांश्च हन्यात्प्लीहानमेव च ।

अग्निञ्च कुरुते घोरं भस्मकञ्च नियच्छति ॥२८॥

॥ पित्पल्यादं चूर्णम् ॥"

[भैषज्यरत्नावली : इलीपदाधिकार : १-२२]

1. वृद्धदारुकसमचूर्णम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. वृद्धदारुकम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. माषमात्रं इति आकरे पाठः ।

4. सावंकामिकम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Pippalyādyā Cūrṇa

Two *palas* of each of *pippalī*, *triphalā*, *deva dāru*, *nāgara* and *punarnavā*, and seven *palas* of *vriddha dāru* should be made to a powder. This powder should be taken in a dose of one *karṣa* along with *kāñjī* (a sour drink). After the digestion of this potion, the patient should take his food. This cures *slipada* (filariasis), diseases caused by *vāyu* and splenic enlargement. It stimulates the power of digestion and cures *bhasmaka* (voracious eating). [This seems to be a variant reading of the previous recipe]

“कृष्णाचित्रकदन्तीनां कर्षमद्वपलं पलम् ।
 विशतिश्च हरीतक्या गुडस्य तु पलं द्वयम् ।
 मधुना मोदकं खादेत् श्लीपदं हन्ति दुस्तरम् ॥२६॥
 ॥ कृष्णाद्यो मोदकः ॥

Kṛṣṇādyā Modaka

Kṛṣṇā (one *karṣa*), *citraka* (half *pala*) and *dantī* (one *pala*), *haritakī* (twenty fruits) and *guḍa* (two *palas*) should be added with honey and made to a *modaka* (large size pills). Intake of this cures serious type of *slipada* (filariasis).

सुरसा देवकाष्ठञ्च त्रिकटुत्रिफले तथा ।
 लवणान्यथ सर्वाणि विडङ्गान्यथ चित्रकम् ॥३०॥
 चविका पिपलीमूलं गुग्गुलुहंवूषा वचा ।
 यवाग्रजञ्च पाठा च शट्येला वृद्धदारकम् ॥३१॥

1. क. हरीतक्या: इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
 ल. हरीतक्यो इति चतुर्थंष्ठपुस्तक्योः पाठः ।
2. खादेत् इति आकरे पाठः ।
3. लवणान्यथा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

कल्कश्च कार्षिकरेभिर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
 दशमूलकथायेण धान्ययूषद्रवेण च ॥३२॥
 दधिमण्डसमायुक्तं प्रस्थं प्रस्थं पृथक् पृथक् ।
 पक्वं स्थादुदधृतं कल्कात् पिवेत्कर्वद्यं हविः ॥३३॥
 इलीपदं कफवातोत्थं मांसरक्ताश्रितञ्च यत् ।
 मेदःश्रितञ्च वातोत्थं हन्यादेव न संशयः ॥३४॥
 अपचीं गण्डमालाञ्च अन्त्रवृद्धि तथावृद्म् ।
 नाशयेद् प्रहृणीदोषं श्वयथुं गुदजानि च ॥३५॥
 परमाग्निकरं हृद्यं कोण्ठक्रिमिविनाशनम् ।
 “घृतं सौरेश्वरं नाम इलीपदं हन्ति सेवितम् ।
 जीवकेन कृतं ह्येतत् रोगानीकस्य नाशनम् ॥३६॥
 ॥ सौरेश्वरी घृतम् ॥

Saureśvara Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked by adding the paste of one *karṣa* of each of *surasā*, *deva dāru*, *trikāṣu*, *triphalā*,

1. ०कार्षितैरेभिः घृतप्रस्थं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. दशमूली कथायेण इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
3. दधिमस्तु ० इति आकरे पाठः ।
4. सांद्रधृतं कल्कं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. पिवेत्तोलाद्विकम् इति आकरे पाठः ।
6. श्रिताभिद्यातो इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
7. परमग्निकरम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
8. ‘घृतं—घृतं’ पाठोऽयं चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
9. सौरेश्वरम् इति चतुर्थपष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

pañca lavana, viḍāṅga, citraka, cavya, pippalī mūla, guggulu, havuṣā, vacā, yava kṣāra, pāṭhā, śati, elā and *vṛddha dāruka*, one *prastha* of each of the decoction of *daśa mūla*, *dhānya yuṣa* and whey. After cooking, the paste should be strained out. This medicated ghee should be administered in a dose of two *karṣas*. It undoubtedly cures *ślipada* caused by *vāyu* as well as *kapha* and located in *māṃsa* (muscle tissue), *rakta* (blood) and *medas* (fat). It also cures *ślipada* caused by *vāyu* alone, *apacī* (suppurated glands), *gaṇḍa mālā* (lymphadenitis), *antra vṛddhi* (inguinal hernia), *arbuda* (tumour), *grahaṇī* (sprue syndrome), oedema and piles. It stimulates the power of digestion. It is a cardiac tonic. It cures parasites infesting the intestinal tract. It is called *saureśvara ghṛta* and it is useful for the treatment of *ślipada*. This recipe is propounded by Jīvaka for the cure of all diseases.

विडङ्गमरिचार्केषु नागरे चित्रके तथा ।

भद्रदावेलकारव्ये^१ सवेषु लवणेषु^२ च ।

तैलं पक्वं पिबेद्वापि श्लीपदानां निवृत्तये ॥३७॥

॥ विडङ्गादि तैलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : श्लीपदाधिकार : २५-३२]

Vidāṅgādi Taila

Oil should be cooked with *viḍāṅga*, *marica*, *arka*, *nāgara*, *citraka*, *bhadra dāru*, *elā* and *pañca lavana*. Intake of this medicated oil cures all types of *ślipada* (filariasis).

1. भद्रदावेलकार्के इति आकरे पाठः ।

2. क. तं इति प्रथमचतुर्थं पञ्चमपुस्तकेषु पाठः ।

ख. तत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. विडङ्गादि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

“कणावचादारुपुनर्वानां चूर्णं सविश्वं समवृद्धवारम् ।

अनेन ^३ समर्थं निहन्ति वल्लः सकाञ्जिकः इलीपदरोग्मुग्रम् ^४ ॥३८॥”

[भैषज्यरत्नावली : इलीपदाधिकार : २३]

Intake of the powder of *kaṇā*, *vacā*, *dāru*, *punarnavā*, *vishva* and *vṛddha dāra*—all taken in equal quantities, in a dose of one *valla* along with *kāñji* (a sour drink) cures serious type of *ślipada*.

यवान्नं कटुतैलञ्च कूर्ममांसं च योजयेत् ।

इलीपदानां प्रशान्त्यर्थमशान्तो^५ दाहमग्निनां ॥३९॥

Barley, mustard oil and the meat of tortoise should be taken for the cure of *ślipada* (filariasis). If the disease is not cured by these, then cauterization therapy should be employed.

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये इलीपदानां निदानचिकित्साकथनं नाम
एकपञ्चाशतमो हर्षः ॥४०॥

Thus, ends the 51st Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *ślipada* (filariasis) in *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king *Toḍara Malla*.

1. ‘कणा——दाहमग्निनां’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।
2. सविश्वं इति आकरे पाठः ।
3. समर्थं चैतस्य इति आकरे पाठः ।
4. इलीपदमुग्रवेगम् इति आकरे पाठः ।
5. ०शान्तो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

CHAPTER XVII

अथ विद्रधिनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Vidradhi (Abscess)

“त्वग्रक्तमांसमेदांसि ^१प्रदूष्यास्थिसमाश्रिताः ।
 दोषाः शोथं ^३शनैर्घोरं जयनन्त्युच्छ्रुता भृशम् ॥१॥
 महामूलं रुजावन्तं वृत्तं वाऽप्यथवाऽप्यतम् ।
 स विद्रधिरिति रुयातो विज्ञेयः षड्विदश्च सः ॥२॥

1. This is the beginning of the 56th Chapter of *Ayurveda saukhya* in *Tocharananda* and the invocation reads as follows:—

ब्रजांगना रासमिता इवैत्यताः प्रतप्त हेमोद्भवजंगमालताः ।

जिगायकामं जगतां प्रभुत्वकं दद्यात्सदा टोडरमल्लके शुभम् ॥

2. संदूष्यास्थिसमाश्रिताः इति आकरे पाठः ।

3. शोकं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. सृतैर्घोरं इति पंचमपुस्तके पाठः ।

Pathogenesis

Doṣas located in the *asthi* (bone tissue), having vitiated skin, blood *māṃsa* (muscle tissue) and *medas* (fat) gradually produce excessively elevated swelling having a wide spread root and pain which is either round or flat. This is called *vidradhi* (abscess). It is of six types.

पृथगदोषेः समस्तेश्च क्षतेनाध्यसृजा तथा ।

षणामपि हि तेषां तु लक्षणं संप्रचक्षते ॥३॥

Varieties

It is of six types, viz. *vātika*, *paittika*, *kaphaja*, *sānnipātika*, *kṣataja* and *raktaja*. Their symptoms are described below.

कृष्णोऽरुणो वा विषमो भृशमत्यर्थवेदनः ।

चित्रोत्थानप्रपाकश्च विद्रधिर्वातसंभवः ॥४॥

Vātika Vidradhi

Vātika type of *vidradhi* is black and reddish in colour, irregular in shape and extremely painful. Its origin and suppuration take place in a irregular manner.

‘पक्वोदुम्बरसंकाशः इयादो वा ज्वरदाहवान् ।

क्षिप्रोत्थानप्रपाकश्च विद्रधिः पित्तसंभवः ॥५॥

1. क्षतेनाध्यसृजा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. संप्रचक्षयते इति आकरे पाठः ।

3. चित्रोत्थानप्रपाकश्च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. ‘पक्वोदुम्बर— —पित्तसंभवः’ पाठोऽयं पंचमपुस्तके प्रधिक-
मुपलभ्यते ।

Paittika Vidradhi

Paittika type of *vidradhi* is like a ripe fruit of *udumbara* and grayish in colour. It is associated with fever and burning sensation. It originates and suppurates very quickly.

शरावसदृशः पाण्डु शीतः स्तिरधोऽल्पवेदनः ।

चिरोत्थानप्रपाकथ्र विद्रधिः कफसंभवः ॥६॥

Kaphaja Vidradhi

Kaphaja type of *vidradhi* is flat and elevated like a plate, pale-yellow in colour, cold to touch, unctuous and less painful. It takes a long time to manifest and then to get suppurated.

तनुपीतसिताश्चैषामाल्लावाः ^१ क्रमशः स्मृताः ॥७॥

The pus of *vātika vidradhi* is thin, of *paittika vidradhi* is yellow in colour and of *kaphaja vidradhi* is white in colour.

नानावरणं रुजाल्लावो ^३ घटालो विषमो महान् ।

विषमं पच्यते चापि विद्रधिः सान्निपातिकः ॥८॥

Sannipatika Vidradhi

Sannipatika type of *vidradhi* is characterised by different types of colour, pain and exudation, unevenness and is irregularly large. It gets suppurated in an irregular manner.

१. ○शितश्च० इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

२. श्रावा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

३. क. घटालो इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. पाठाभ्यो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

तस्तंभविरभिहते क्षते चापथ्यकारिणः ।
 क्षतोष्मा वायुमाश्रित्य सरक्तं पित्तमीरयेत् ॥६॥
 उवरस्तृष्णणा च दाहश्च जायते तस्य देहिनः ।
 आगंतुविद्रधिर्हृष्टः^३ पित्तविद्रधिलक्षणः ॥१०॥

Kṣataja or Āgantuja Vidradhi

If a person, having been afflicted with various causative factors, resorts to unwholesome food, then the heat of the injured part, being carried by *vāyu*, vitiates blood and *pitta* as a result of which the patient suffers from fever, thirst and burning sensation. This exogenous type of *vidradhi* has the signs and symptoms of *paittika vidradhi*.

कृष्णस्फोटावृतः श्यावस्तीव्रदाहरुजाकरः ।
 पित्तविद्रधिलज्जस्तु रक्तविद्रधिरुच्यते ॥११॥

[माधवनिदान : विद्रधिनिदान ४० : १-११]

Raktaja Vidradhi

In *raktaja* type of *vidradhi*, the growth is surrounded by black pustules which are grayish in colour. These are associated with acute burning sensation and pain. Other signs and symptoms of *paittika vidradhi* are also manifested in *raktaja vidradhi*.

1. स्तौ० इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
2. वायुविसृतः इति आकरे पाठः ।
3. एष विद्रधिरागन्तुः इति आकरे पाठः ।
4. विद्रधिस्त्वेष इति माधवनिदाने पाठः ।
5. रुजाज्वरः इति आकरे पाठः ।
6. विद्रधि उच्यते इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“स्त्रीणामप्रजातानां प्रजातानां तथा॑हि॒तेः ।

दाहज्वरकरो घोरो जायते रक्तविद्रधिः ॥१२॥”

[सुश्रुतः निदान ६ : २६]

Rakta Vidradhi in Ladies

If there is improper delivery and if after proper delivery, ladies use unwholesome food and regimens, then *rakta vidradhi* is formed causing serious type of burning sensation and fever.

“उक्ता विद्रधयो ह्येते तेष्वसाध्यस्तु सर्वजः ।

^२ आम्यन्तरगतांश्चंव विद्रधीन् ^३ परिचक्षमहे ॥१३॥”

[सुश्रुतः निदान ६ : ४-१५]

Prognosis

Out of the above mentioned varieties of *vidradhi*, the *sānnipātika* variety is incurable. Internal type of abscess is being described below.

“गुर्वसात्म्यविरुद्धान्शुष्कशाकान्नभोजनात्

^५ अतिव्यवायव्यायामावगाहातपसेविनः ॥१४॥”

1. तथा॑हि॒ते॑ः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. क. अल्पतरगतां० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

स. आम्यन्तरानतस्तूच्छं० इति आकरे पाठः ।

3. परिचक्षते इति आकरे पाठः ।

4. ०शुष्कसंसृष्टमोजनात्० इति आकरे पाठः ।

5. ०व्यायामवेगाधातविदाहिमिः० इति आकरे पाठः ।

“पृथक् संभूय वा दोषाः कुपिता गुल्मरूपिणम् ।
 बल्मीकवत्समुन्नद्धमन्तः कुर्वन्ति विद्रधिम् ॥१५॥
 गुदे बस्तिमुखे नाभ्यां कुक्षी वड्क्षणयोस्तथा ।
 वृक्कयोप्लोहिति यकृति ^२हृदि वा क्लोमिन वाप्यय ॥१६॥
 एषामुक्तानि लिङ्गानि वाह्यविद्रधिलक्षणैः ।
 आमपक्वेषणीयाच्च पक्वापक्वं विनिर्दिशेत् ॥१७॥

Internal Abscess

By the intake of heavy, unwholesome and mutually contradictory ingredients of food, dry vegetables and dry food and by indulging in excessive sexual intercourse, physical exercise, bath [?] and exposure to sun, *dosas*, individually or all together, get vitiated to cause an internal abscess like a *gulma* (phantom tumour) or an ant-hill in anus, opening of the urinary bladder, umbilicus, pelvis, groin, kidneys, spleen, liver, heart or lungs. Their signs and symptoms are like those of external abscesses. Its unsuppurated (*āma*) and suppurated (*pakva*) states are described in the *Āma-pakveṣaṇīya* chapter [of *Suśruta Saṃhitā*]

अधिष्ठानविशेषेण लिङ्गं शृणु विशेषतः ।
 गुदे वातनिरोधस्तु बस्तौ कृच्छ्राल्पमूत्रता ॥१८॥
 नाभ्यां हिक्का तथाऽटोपः कुक्षी मारुतकोपनः ।
 कटीपृष्ठग्रहस्तीव्रो वड्क्षणोत्थे तु विद्रधी ॥१९॥

1. मन्तकुर्वन्ति इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
2. हृदये इति आकरे पाठः ।
3. आमपक्वेषणीये च इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
4. ○कोपनम् इति आकरे पाठः ।

१ वृक्कयोः पाइवंसङ्कोचः प्लीहि श्वासावरोधनम् ।

सर्वाङ्गप्रग्रहस्तीब्रो हृदि कासश्च जायते ।

श्वासो यकृति तृष्णा च पिपासा क्लोमजेऽधिका ॥२०॥

Depending upon their locations, these internal abscesses produce different additional signs and symptoms as given below:

<i>Location of Abscess</i>	<i>Signs and Symptoms</i>
1. Anus	— obstruction to the passage of flatus.
2. Opening of urinary bladder	— dysuria and oliguria.
3. Umbilicus	— hiccup and gurgling noise in abdomen.
4. Pelvis	— aggravation of wind.
5. Groin	— extreme stiffness in lumber region and back.
6. Kidneys	— contraction of the sides of the abdomen.
7. Spleen	— obstruction to breathing.
8. Heart	— extreme stiffness all over the body.
9. Liver	— dyspnoea and thirst.
10. Kloman (Lungs or Pancreas ?)	— thirst.

1. Anus	— obstruction to the passage of flatus.
2. Opening of urinary bladder	— dysuria and oliguria.
3. Umbilicus	— hiccup and gurgling noise in abdomen.
4. Pelvis	— aggravation of wind.
5. Groin	— extreme stiffness in lumber region and back.
6. Kidneys	— contraction of the sides of the abdomen.
7. Spleen	— obstruction to breathing.
8. Heart	— extreme stiffness all over the body.
9. Liver	— dyspnoea and thirst.
10. Kloman (Lungs or Pancreas ?)	— thirst.

आमो वा यदि वा पक्वो महान् वा यदि वेतरः ।

सर्वो मर्मोत्थितश्चापि विद्रधि कष्ट उच्यते ॥२१॥

1. वृक्कयोः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. प्लीह्युच्छ्वासावरोधनम् इति आकरे पाठः ।
3. हिक्का इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
4. वाप्यपक्व वा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Prognosis

All internal abscesses located in vital organs are difficult of cure irrespective of their *ama* (unsuppurated) or *pakva* (suppurated) stages and large or small size.

नाभेरूपरिजाः पक्वा यान्त्यूद्धर्मितरे त्वधः ।

ग्रधः स्रुतेषु जीवेत् स्रुतेषु द्वं न जीवति ॥२२॥

Internal abscesses located above the umbilicus, when suppurated, get eliminated through the upward tracts and those located below the umbilicus get eliminated through the downward tracts. When it gets eliminated through the downward tracts, it is curable and if it gets eliminated through the upward tracts, then it is incurable.

हृष्णाभिवस्तिवज्या ये तेषु भिन्नेषु वाहृतः ।

जीवेत् कदाचित् पुरुषो नेतरेषु कदाचन ॥२३॥”

[मुश्रुत : निदान ६ : १५-२५]

If the internal abscesses, located in places other than heart, umbilicus and urinary bladder, get eliminated through the exterior, then occasionally, the patient survives. Otherwise, the patient succumbs to death.

1. पाक्वा: इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. जात्युद्धर्मिः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. यः पक्वः सोऽप्यसाध्यः स्याद्यश्चोर्ध्वं मुरे तथा पाठोऽयं ग्राकरे ग्रधिकमुपलभ्यते ।

4. वस्ति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

साध्या विद्रधयः पंच विवर्ज्यः सान्निपातिकः ।

आमपक्वविदग्धत्वं तेषां शोफवदादिशेत् ॥२४॥

Five varieties of external abscesses excluding *sannipātika* variety are curable. The patient with *sannipātika* variety of abscess should not be treated. Their three stages, viz. *āma* (immature or unsuppurated), *pakva* (mature or suppurated) and *vidagdhatva* (over matured or over suppurated) should be determined on the lines suggested for *śopha* (oedema).

आध्मातं^२ बद्धनिष्यन्दं छर्दिहिक्कातृष्णान्वितम् ।

रुजाश्वाससमायुक्तं विद्रधिनशयेन्नरम् ॥२५॥

[माधवनिदान : विद्रधि ४० : ११-२०]

If the patient of *vidradhi* suffers from abdominal distension, if the exudation is arrested, if he gets vomiting, hiccup, thirst, pain and dyspnoea, then he succumbs to death.

हृष्टाभिवस्तिजः पक्वो वज्यो यश्च त्रिदोषजः ॥२६॥

[सुश्रुत : निदान ६ : ३४]

Suppurated abscess located in heart, umbilicus and urinary bladder and the abscess caused by *sannipāta* (simultaneous vitiation of all the three *dosas*) should not be treated.

1. सान्निपातिकः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. आध्मानवचनिस्पदं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. ऋवस्तिजः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

तथा च भोजः

“असाध्यो मर्मजो ज्ञेयः पवक्वोऽपेक्षश्च विद्रधिः ।

सन्निपातोत्थितेष्येवं पवक्व एव तु बस्तिजः ॥२७॥”

[माधवनिदान : विद्रधिनिदान ४० : २० टीका]

If the abscess is located in a vital organ and gets suppurated, then, it should not be treated. Similarly, *sānnipātika* variety of abscess and the abscess located in the urinary bladder should not be treated.

मुष्टिप्रमाणो गुल्मस्तु विद्रधिस्तु ततः परम् ।

गुल्मस्तिष्ठति दोषेषु विद्रधिर्मासशोणिते ।

विद्रधिः पच्यते तस्माद् गुल्मश्चापि न पच्यते ॥२८॥

॥ विद्रधिनिदानम् ॥२८॥

Differential Diagnosis between Gulma and Vidradhi

Gulma (phantom tumour) is of the size of a fist (*muṣṭi*) and the size of the *vidradhi* (abscess) is larger than this. *Gulma* is located in the *dosas* where as *vidradhi* is located in muscle tissue and blood. Therefore, *vidradhi* (abscess) gets suppurated where as *gulma* (phantom tumour) does not.

Thus, ends the description of the diagnosis of *vidradhi* (abscess).

एवमेव स्तनसिराः^१ विकृताः प्राप्य योषिताम् ।

सूतानां गर्भणीनां च संभवेत् श्वयथुर्धनः ॥३०॥

1. ०सिराविकृताः इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

2. इवयथुनां इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

स्तने सदुर्घेऽदुर्घे वा वाहृविद्रविलक्षणाः ।
 नाडीनां सूक्ष्मच्छिद्राणां कन्यानां तु न जायते ॥३१॥
 ॥ स्तनविद्रविनिदानम् ॥३२॥

Breast Abscess

Similarly, in women, after delivery or during pregnancy, the vitiated *dosas* affecting the vessels in their breasts cause hard swelling. It might occur during lactation or in its absence. Signs and symptoms of external type of abscess are manifested in this condition. These breast abscesses do not occur in young girls because of the subtleness of the channels of circulation in their breasts.

Thus, ends the description of the diagnosis of breast abscess.

“जलौकः पातं शस्ततं सर्वाभिन्ने व विद्रधौ ।
 मृदुर्विरेको लघ्वन्नं स्वेदः पित्तोद्धूवं विना ॥३३॥

Line of Treatment

In all types of unsuppurated abscesses, application of leeches (*jalaukā*) for blood-letting, mild purgation, light food and fomentation therapies are useful. However, fomentation therapy should not be applied over *paittika* type of *vidradhi* (abscess).

वातधनमूलकल्केस्तु वसातैलघृताप्लुतैः ।
 सुखोष्णो बह्लो लेपः प्रयोज्यो वातविद्रधौ ॥३४॥

1. सूक्ष्मवक्तवात् इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
2. तनजायते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. वातधनोष्णकल्केवं इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
4. वसातैलघृताग्निवैः इति आकरे पाठः ।

Treatment of Vātika Vidradhi

In vātika type of vidradhi, a thick layer of the luke-warm paste of vāyu alleviating drugs mixed with vasā (muscle fat), oil or ghee should be applied.

स्वेदोपनाहा: कर्तव्या: शिग्रुमूलसमन्विताः ।

यवगोधूममुद्गंशे च सिद्धपिष्टः¹ प्रलेपयेत्² ।

विलीयन्ते क्षणेनेवमपक्वश्चैव विद्रधिः ॥३५॥

Fomentation therapy and upanāha (application of hot ointment) should be done with the root of śigru. Over the abscess, the paste of barley, wheat or mudga should be applied.

पुनर्नवादारुविश्वदशमूलाभयाम्भसा³ ।

गुग्गुलुः रुबुतैलं वा पिवेन्मारुतविद्रधी ॥३६॥

The patient should take guggulu or castor oil along with the decoction of punarnavā, deva dāru, śunṭhī, daśa mūla and abhayā for the cure of vātika vidradhi.

पंतिकं शर्करालाजमधुकैः सारिवायुतैः ।

प्रदिह्यात् क्षीरपिष्टर्वा पयस्योशीरचन्दनैः ॥३७॥”

[भैषज्यरत्नावली : विद्रधिरोगाधिकार : १-६]

1. सिद्धपिष्टश्च लेपयेत् इति आकरे पाठः ।

2. प्रलेपनात् इति चतुर्थपृष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

3. ०दशमूलाभयाम्भसा इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।

4. प्रतिह्यात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. ०यस्योशीरचन्दनैः इति आकरे पाठः ।

Treatment of Paittika Vidradhi

Over *paittika vidradhi*, the paste of *śarkarā*, *lajā*, *madhuka*, *sārivā*, *usīra* and *candana* prepared by adding milk or water should be applied.

पिवेद्वा^१ त्रिफलाक्ववाथं त्रिवृत्कलकाक्षसंयुतम् ॥३८॥

Decoction of *triphalā* added with one *akṣa* of the paste of *trivṛt* should be taken by the patient suffering from *paittika* type of abscess.

“पञ्चवल्कलकल्केन घृतमिश्रेण लेपनम् ।

यष्ट्याह्वशारिवादूर्बानलमूलैः सचन्दनैः ।

क्षीरपिष्ठैः प्रलेपस्तु पित्तविद्रधिशान्तये ॥३९॥

Application of the paste of *pañca valkala* mixed with ghee or the paste of *yaṣṭi*, *sārivā*, *dūrvā*, root of *nala* and *candana* prepared by triturating with milk relieves *paittika* type of abscess.

‘हष्टकासिकतालोहगोशकृतुबपांशुभिः ।

मूत्रपिष्ठैश्च सततं स्वेदयेच्छ्लेष्मविद्रधिम् ॥४०॥’

Treatment of Kaphaja Vidradhi

Kaphaja type of abscess should be given fomentation therapy with the paste of brick, sand, iron, cow-dung, husk of paddy and ash prepared by triturating with cow's urine.

1. पिवेच्चत्रिफलाक्ववाथं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ‘हष्टकाऽ—०विद्रधिम्, पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. शकुद्रसपांशुभिः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. मूत्रैरुण्णैश्च इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

दशमूलीकषायेण सस्नेहेन रसेन वा ।

शोथं व्रणं वा कोणेन सशूलं परिषेचयेत् ॥४१॥

Oedema or ulcer associated with pain should be sprinkled with the luke-warm decoction or juice of *daśa mūla* added with *sneha* (fat).

त्रिफलाशिप्रुवृणदशमूलाभसा पिवेत् ।

गुग्गुलुः मूत्रयुक्तं वा विद्रधो कफसम्भवे ॥४२॥”

[भैषज्यरत्नावली : विद्रधिरोगाधिकार : ७-११]

The patient suffering from *kaphaja* type of abscess should take *guggulu* along with cow's urine or the decoction of *triphalā*, *śigru*, *varuṇa* and *daśa mūla*.

“वित्तविद्रधिवत्सर्वा क्रियां निरवशेषतः ।

विद्रध्योः कुशलः कुर्याद्रक्तागन्तु निमित्तयोः ॥४३॥

Treatment of *Kṣataja* and *Raktaja* Vidradhis

For the treatment of *kṣataja* (caused by external injury) and *raktaja* (caused by vitiation of blood) types of abscess, all the therapies prescribed for *paittika vidradhi* should be adopted.

४ सौभाङ्गजनकनिर्यूहो हिंगुसैन्धवसंयुतः ।

अचिरात् विद्रधिं हन्ति प्रातः प्रातर्निषेवितः ॥४४॥

1. लण्डन इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. ०लवण० इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

3. क. निवृत्तयोः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. निवृत्तयो इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

4. शोभाङ्गन० इति आकरे पाठः ।

5. विद्रधीन० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

6. ०न्न० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

Intake of the decoction of *sobhāñjana* mixed with *hiṅgu* and *saindhava* every morning instantaneously cures abscess.

शिंप्रुमूलं जले धौतं दरपिष्ठं प्रगालयेत् ।

तद्रसं मधुना पीत्वा हन्त्यन्तविद्र्धिं नरः ॥४५॥

Treatment of Internal Abscess

Roots of *sigru* should be washed with water, coarsely pounded and strained through a cloth. Intake of this juice with honey cures internal abscess.

श्वेतवर्णाभुवो मूलं मूलं वरुणकस्य च ।

जलेन कवथितं पीतमपवर्णं विद्र्धिं जयेत् ॥४६॥”

[भैषज्यरत्नावली : विद्रधिरोगाधिकार : १३-१६]

Intake of the decoction of the root of *punarnavā* or the root of *varuṇā* prepared by boiling with water, cures unsuppurated abscess.

“वरुणादिगणकवायमपवर्तेऽभ्यन्तरोत्थिते ।

ऊषकादिप्रतीवापं पिवेत्संशमनाय च ॥४७॥”

[भैषज्यरत्नावली : विद्रधिरोगाधिकार : १२]

Decoction of the drugs belonging to *varuṇādi gaṇa* should be sprinkled with the powder of drugs belonging to *ūṣakādi gaṇa*. Intake of this potion cures unsuppurated internal abscess.

1. “त्रीणि पलानि फलत्रितयश्च द्वेपले तुलिते मगधायाः । पञ्चपलानि भवन्ति पुरस्यात्सफलत्रिक गुग्गुलु योगः ।” पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. “पक्वोभ्यन्तरोत्थिते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. प्रतिवापं इति पंचमपुस्तके पाठः ।

१
“शमयति पाठामूलं क्षीद्रयुक्तं तण्डुलाभसा पीतम् ।

अन्तर्भूतं विद्रधिमुद्रुतमाश्वेव मनुजस्य ॥४८॥

२ ३
अपव्वे त्वेतन्निर्दिष्टं पव्वे तु वणवत् क्रिया ॥४९॥

Intake of the paste of *pālhā* along with honey and *tanḍulodaka* (rice wash) instantaneously cures serious type of internal abscess when it is in an unsuppurated state. When the internal abscess gets suppurated, then it should be treated on the lines suggested for the treatment of ulcers.

४
खुतेऽप्यूदर्ध्वमध्यच्चैव मैरेयाम्लसुरासवैः ।

५
पेयो वरुणकादिश्च मधुशिश्रुरसोऽथवा ॥५०॥”

[भैषज्यरत्नावली : विद्रधिरोगाधिकार : १७-१६]

If the pus, etc. of the internal abscess comes out through either the upward tracts or downward tracts, then the patient should be given the decoction of drugs belonging to *varunāḍī*

1. मानकमूलं इति चतुर्थ्यष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. मनः शिलाम्लातसूक्ष्मैलागुरुचन्दनैः ।

जातिपल्लव तक्रैश्च निम्बतेलं विपाचयेत् ।

बल्मीकं नाशयेत् तद्दि वहुछिद्रं वहुवणम् ।

॥ इति निम्बतिलम् ॥

पाठोऽयं चतुर्थ्यष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

3. तुनन्निर्दिष्टं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. क. शैलयोम्लसुरासुरैः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. मैरेयाम्लसुरासुरैः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. वरुणकारिमकर्णशिश्रुरसोथवा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

gāna or the juice of *madhu sigru* along with *maireya* (a type of vinegar), sour juice, *surd* or *āsava* (different types of alcoholic preparations).

“प्रियङ्गुधातकीलोद्रकट्फलं तिनिशत्वचम् ।
एतैस्तैलं विपक्तवयं विद्रधौ रोपणं परम् ॥५१॥”
॥ प्रियङ्गवाद्यं तैलम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : विद्रधिरोगाधिकार : २३]

Priyāṅgvādyā Taila

The oil cooked with *priyāṅgu*, *dhātakī*, *lodhra*, *kaṭ phala* and bark of *tiniśa* is an excellent recipe for the healing of ulcers.

1. प्रियङ्गुत्वक्फलं लोध्रं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
 2. तिनिशन्वचं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
 3. ब्रणरोपणम् इति आकरे पाठः ।
 4. पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नीपलभ्यते ।
 5. त्रायन्ती त्रिफलानिम्बकटुकामधुकं समम् ।
तृष्णुत्पटोलमूलाभ्यां चत्वारांशा पृथक् पृथक् ।
मसूरानिस्तुष्टं यष्टी तत्काथो सघृतो जयेत् ।
मनःशिलाभल्लातसूक्ष्मैलागृहुचन्दनैः ।
जातिपल्लवतकं च निम्बतैलं विपाचयेत् ।
बल्मीकनाशयेत्तद्धि बहुछिद्रं बहुव्रणम् ।
- ॥ निम्बतैलम् ॥

द्विवल्लः समधु हन्ति लोकनाथस्तु विद्रधिम् ।
अथवा बोलसहितोद्विवल्लः पर्यटी रसः ।
हिंगुकासीससिन्धूत्यसिलाजतुविमिश्रितः ।
वरुणत्वरमवः क्वाथो हन्या द्विद्रधिमुत्कटम् ।
पाठोऽयं चतुर्थपञ्चमपष्ठपुस्तकेषु अधिकमृपलभ्यते ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीटोडरमल्लविरचिते टोडरानन्दे
 आयुर्वेदसौख्ये विद्रधिनिदानचिकित्साकथं नाम
 द्विषंचाशत्तमो हृष्णः ॥५२॥

Thus, ends the 52nd Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *vidradhi* (abscess) in *Ayurveda saukhya* of *Todarā-nanda* composed by the great king *Todara Malla*.

CHAPTER XLII

प्राप्तिकार्यान्वयं विद्रधिनिदानं चिकित्सा कथं

CHAPTER XVIII

यथ व्रणनिदानं चिकित्सा च ।

Diagnosis and Treatment of Ulcers

“^१एकदेशोत्थितः शोथो व्रणान् ^२ पूर्वलक्षणम् ।

^३ षड्विधः स्पात् पृथक् ^४ सर्वदोषेश्चागन्तुरक्तजः ॥१॥

शोफः एते तु विज्ञेयाः प्रागुक्तः शोथलक्षणः ।

विशेषः कथ्यते चैषां पक्वापक्वादिनिश्चये ॥२॥

1. This is the beginning of the 57th Chapter of *Āyurveda saukhya* in *Todarānanda* and the invocation reads as follows :

ग्रस्त मुञ्जं गाधि पकेन तातं त्राहितियो वा विपिने वदं तम् ।

अमोचयट्टोडरमल रूपं पायद्वरिः कल्पतरु स्वरूपम् ॥

2. व्रणानामुपलक्षणं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. द्विविधः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. सर्वरक्तागन्तुनिमित्तजः इति आकरे पाठः ।
5. शोयाः षड्ते विज्ञेयाः इति आकरे पाठः ।
6. निश्चयः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

Premonitory Signs and Varieties

The premonitory signs of all types of ulcers is a localised swelling. It is of six types, viz. *vātika*, *paittika*, *kaphaja*, *sānnipātika*, exogenous and *raktaja* (caused by vitiation of blood). Their signs and symptoms are similar to those described for the respective varieties of *śotha* (oedema). For determining different stages of these ulcers, viz. *pakva* (suppurated), *apakva* (unsuppurated), etc., their special characteristics are being described below.

विषमं पचयते वातात् वित्तोत्थश्वाचिरं चिरम् ।
कफजः पित्तवच्छोप्तो^२ रक्तागन्तुसमुद्भवः ॥३॥

In *vātika* type of ulcer, suppuration takes place in an irregular manner, *paittika* type of ulcer suppurates quickly and *kaphaja* type of ulcer suppurates very slowly. *Raktaja* and exogenous types of ulcer suppurates quickly like *paittika* type of ulcer.

मन्दोषपताऽल्पशोफत्वं काठिन्यं त्वक्सवर्णंता ।
मन्दवेदनता चैव^४ शोफानामामलक्षणम् ॥४॥

Āma (unsuppurated) Ulcer

In the unsuppurated stage of the ulcer, there will be less of heat, less of oedema, hardness, colour is similar to that of the skin and less of pain.

1. ○चिराच्चिरम् इति आकरे पाठः ।
2. ○छोप्तो इति आकरे पाठः ।
3. ○ताऽल्पशोयत्वं इति आकरे पाठः ।
4. चैतच्छोथाना० इति आकरे पाठः ।

दहृते दहनेनेव क्षारेणेव च पच्यते ।
पिपीलिकागणेनेव दश्यते छिद्र्यते तथा ॥५॥
भिद्यते चेव शस्त्रेण दण्डेनेव च ताढ्यते ।
पीड्यते पाणिनेवान्तः सूचीभिरिव तु द्यते ॥६॥
सोवाचोषो विवर्णः स्थादण्डगुल्येवावपीड्यते ।
आसने शयने स्थानेऽशान्तिः वृश्किविद्धवत् ॥७॥
न गच्छेदाततः शोको भवेदाध्मानवस्तिवत् ।
ज्वरस्तृणाऽरुचिश्चेव पच्यमानस्य लक्षणम् ॥८॥

Pacyamāna (beginning of suppuration) Ulcer

In *pacyamāna* stage when the ulcer begins to get suppurated (not yet fully suppurated), following signs and symptoms are manifested :

1. It burns as if touched by fire, it gets cooked as if touched by *kṣāra* (alkali preparation) and it pains as if bitten by a group of ants or incised by a weapon or injured by a staff or strongly pressed by hand or pricked by a needle;
2. If pressed by finger, the patient feels as if a current of heat is passed or as if the part is being strongly sucked and the area becomes discoloured;

1. शुचिभिरिव इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।
2. नुद्यते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. ओवावध्यते इति आकरे पाठः ।
4. ओदातुरः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
5. शोथो इति आकरे पाठः ।
6. ओध्मातवस्तिवत् इति आकरे पाठः ।
7. ओरुचिस्तृकिः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. The patient does not get peace in sitting, sleeping or standing as if stung by a scorpion;
4. There is no pitting on pressure and the swelling appears like an inflated leather bag; and
5. The patient suffers from fever, thirst and anorexia.

^१ वेदनोपशमः शोथोऽलोहितोऽव्यो न चोन्नतः ।

प्रादुभविते वलीनां च तोदः कण्डूर्मुहुर्मुहुः ॥६॥

उपद्रवाणां प्रशमो निम्नता स्फुटनं त्वचः ॥^२ ।

वस्ताविवाम्बुसंचारः स्याच्छोफेऽङ्गुलिपीडिते ॥१०॥

^३ पूयश्च पीडयत्येकमन्ते अन्ते च पीडिते ।

^४ भक्ताकांक्षा भवेच्चैव शोफानां पक्वलक्षणम् ॥११॥

Pakva (fully suppurated) Ulcer

When the ulcer is fully suppurated, following signs and symptoms are manifested:

1. Reduction in pain, oedema, redness and elevation;
2. Wrinkles appear over the skin;
3. Frequent pain and itching;
4. Alleviation of complications;
5. Depression in the swollen part;
6. Cracking of the skin;
7. If pressed through the finger, it feels like a leather bag filled with water and the pus gets reduced from the side of the pressure and accumulates in the other side; and
8. The patient feels hungry.

1. कफजेषु च शोथेषु गम्भीरं पाकमेत्यसूक् पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

2. त्वचाम् इति आकरे पाठः ।

3. पूयस्य इति आकरे पाठः ।

4. मुक्ताकांक्षा इति पंचमपुस्तके पाठः ।

कफजेषु च शोथेषु गम्भीरं पाकमेत्यसृक् ।

पवलिङ्गं ततः स्पष्टं यत्र स्याच्छ्रीतशोफताम् ॥१२॥

त्वक्सतवर्णं रुजाऽल्पत्वं घनस्पर्शात्वमशमवत् ।

रक्तपाकमिति ब्रूयात्तं प्राज्ञो मुक्तसंशयः ॥१३॥

Rakta Pāka

In *kaphaja* type of oedema, the blood located very deep in the body gets suppurated. Then the signs and symptoms of suppuration are clearly manifested even though the oedematous part is cold to touch. There is no change in the colour of the skin, there will be less of pain and on touch, the oedematous portion will feel like a compact and stony hard mass. The physician should describe this condition as *rakta pāka* (suppuration of blood) without any doubt.

‘त्रानिलाद्रुक् न विना च पित्तं

पाकःकफाच्चापि विना न पूयः ।

तस्मात् समस्ताः परिपाककाले

पचन्ति शोफास्त्रभिरेव^६ दोषैः ॥१४॥

1. पाकमन्त्रसृक् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

2. शोफना इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. रुजोऽ इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. नर्ते रुजा वातमूते च पित्तं इति आकरे पाठः ।

5. तस्माद्विपाकं इति आकरे पाठः ।

6. चैव इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

कालान्तरेणाभ्युदितं तु पित्तं ॥१५॥

कृत्वा वशे वातको प्रसहा ।

पचत्यतः शोणितवेव पाको

मतोऽपरेषां विदुषां द्वितीयः ॥१५॥'

[सुश्रुतः सूत्र १७ : ७-८]

Role of Dosas

There is no pain without *vāyu*, no suppuration without *pitta* and no pus formation without *kapha*. Therefore, during the process of suppuration, all the three *dosas* play their roles. Some other physicians however hold the view that *rakta* (blood), in due course of time, aggravates *pitta* and suppresses the activities of *vāyu* as well as *kapha* to cause suppuration.

कक्षं समासाद्य यथैव वह्नि-

वर्च्छ्वीरितः संदहति प्रसहा ।

तथैव पूयोऽप्यविनिःसृतो^२ हि

मांससिराः स्नायु च खादतीह ॥१६॥'

[सुश्रुतः सूत्र १७ : १६]

As fire having entered into a fuel chamber and supported by wind burns everything vigorously, similarly pus which is not taken out of the abscess causes devastation to the adjoining muscle tissues, vessels and ligaments.

1. द्वितीयं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. सृतोयं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

आमं विद्युमाणं च सम्यक् पक्वं च यो भिषक् ।

जानीयात् स भवेद्वैद्यः शेषास्तस्करवृत्तयः ॥१७॥

The person who is able to correctly recognise the *āma* (unsuppurated), *pacyamāna* (beginning of suppuration) and *pakva* (fully suppurated) stages of an ulcer is entitled to be called a *vaidya* (physician or surgeons). All the rest are cheats.

यच्छन्त्याममज्ञानाद्यश्र
पक्वमुपेक्षते ।

अपचाविव विज्ञेयो तावनिश्चितकारणो ॥१८॥”

॥ व्रणशोफनिदानम् ॥१६॥

[माधवनिदान : व्रणशोफनिदान : १-१५]

If a physician incises an ulcer in *āma* (unsuppurated) stage and neglects the incision in *pakva* (fully suppurated) stage of an ulcer, then such are like lowcaste people not worth their profession.

Thus, ends the diagnosis of ulcerative oedema (*vraṇa sōpha*).

“द्विधा व्रणः परिज्ञेयः शारीरागन्तुभेदतः ।

दोषेराद्यस्तयोरन्य शस्त्रादिक्षतसंभवः ॥२०॥

1. शोषा: इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. क. यदिद्वन्त्याममज्ञानाद्यो वा इति आकरे पाठः ।
- ख. ०ममज्ञानात् यत योरन्यशस्त्रादिक्षभेदतच्च । इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. व्रणशोथनिदानम् इति आकरे पाठः ।
4. स विज्ञेयः इति आकरे पाठः ।

Two Types of Ulcers

Ulcers are of two types, viz. *sārīra* (endogenous) and *āgantu* (exogenous). The former is caused by the vitiated *doṣas* and the latter by external injury by weapons, etc.

स्तब्धः कठिनसंस्पर्शे मन्दलावो महारुजः ।

तुद्यते स्फुरति इयावो व्रणो मारुतसंभवः ॥२१॥

Vātika Ulcer

Stiffness, hardness in touch, less of excretion, excessive pain including pinching and fluttering pain and grayish colour—these are the characteristic features of *vātika* type of ulcer.

तृष्णामोहज्वरक्लेददाहदुष्यवदारणः ।

वरणं पित्तकृतं विद्यादगन्धैः श्वावैश्च पूतिकैः ॥२२॥

Paittika Ulcer

Paittika type of ulcer is characterised by thirst, unconsciousness, fever, stickiness, burning sensation, vitiation, cracking and putrid smell of the excretion.

वहुपिच्छो गुरुः स्तिर्घः स्तिर्मितो मन्दवेदनः ।

पाण्डुवर्णोऽल्पसंक्लेदश्चिरपाकी कफद्रणः ॥२३॥

1. क. स्तब्धः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. तच्च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ०पाकावदारणौः इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

3. पित्तकर इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. श्रावैश्च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Kaphaja Ulcer

Kaphaja type of ulcer is characterised by excessive slimness, heaviness, unctuousness, numbness, less of pain, yellowish white coloration, less of stickiness and delayed suppuration.

रक्तो रक्तत्रूती रक्तात् द्वित्रिजः स्यात्तदन्वयेः ॥२४॥

Raktaja, Dvandvaja and Sannipatika Ulcers

In *raktaja* type of ulcer there will be more of bleeding. In *dvandvaja* type of ulcers signs and symptoms of the respective two *dosas* are manifested. In *sannipatika* type of ulcer signs and symptoms of all the three *dosas* are manifested.

त्वड्मांसजः सुखे देशे तरुणस्यानुपद्रवः ।

धीमतोऽभिनवः काले सुखे साध्यः सुखं व्रणः ॥२५॥

गुणैरन्यतम्हीनस्ततः कृच्छ्रो व्रणः स्मृतः ।

सर्वविहीनो विज्ञेयस्त्वसाध्यो निरुपक्रमः ॥२६॥

Prognosis

If the ulcer is located in skin and muscle tissue, if it is not located in any vital organ, if the patient is young, if the ailment is not associated with any complication, if the physician is wise, if the ulcer is of short origin, if the time is suitable for treatment and if the ulcer is not of serious nature, then it is curable. If some of these features are absent then the patient is difficult of cure. If, however, all these characteristics are absent then the patient is not curable.

1. रक्तोरक्तजः इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।

2. पुनः इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।

3. निरुपद्रवः इति चतुर्थ्यष्ठ्यपुस्तकयोः पाठः ।

पूतिः पूयातिदुष्टासृक्लाव्युत्सज्जी चिरस्थितिः ।

दुष्टवर्णोऽतिगन्धादिः शुद्धौलगविषयं ॥२७॥

Dusṭa Vraṇa and Suddha Vraṇa

Presence of putrid pus and vitiated blood, excessive excretion of pus, excessive swelling, long duration, excessively foul smell, etc., characterise *dusṭa vraṇa* (vitiated ulcer). Otherwise, the ulcer is called *suddha vraṇa* (clean ulcer).

जिह्वातलाभोऽतिमृदुः स्निग्धो विगतवेदनः ।

सुव्यवस्थो निराकावः शुद्धो व्रण इति स्मृतः ॥२८॥”

[माधवनिदान : शरीरवरणनिदान १-८]

If the ulcer is very soft like the bottom of the tongue, unctuous, painless, well shaped and free from excretion then it is called clean (*suddha vraṇa*).

व्रण शुद्ध्यति बन्धेन मृदुत्वं चोपगच्छति ।

रोहित्यपि च निःशंकं तस्माद्वंधः प्रशस्यते ॥२९॥

Bandage

Bandage makes the ulcer clean as well as soft and it helps in healing. Therefore, without any fear, bandage should be applied over the ulcer.

1. क. पूतिपूयोति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. पूतिपूयाति इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ओतलात्तोतिमृदुः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. स्निग्धोऽल्पवेदनः इति आकरे पाठः ।

4. वदनः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. स्नावोः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

दोषप्रकोपाद् व्यायामादभिघातादजीर्णतः ।

हर्षात् क्रोधाद्भ्यात् चापि व्रणो रुढो विदीर्णते ॥३०॥

Even a healed ulcer bursts because of aggravation of *dosas*, exercise, injury, indigestion, exhilaration, anger and fear.

“कपोतवर्णप्रतिमा^२: यस्यान्ताः क्लेदवर्जिताः ।

स्थिराश्च पिङ्कावन्तो^३ रोहृतीति तमादिशेत् ॥३१॥

Healing Ulcer

If the margin of the ulcer has the colour of a pigeon, if the border is free from sticky material, if it is stable (non-spreading) and if it is with granules, then it is called healing ulcer.

रुढवत्मानिमग्रन्थिमशूनमरुजं व्रणम् ।

त्वक्सवर्णं समतलं सम्यक् रुढं तमादिशेत् ॥३२॥

Healed Ulcer

If the opening of the ulcer is closed without any nodules, if there is no swelling and no pain, if it has the colour of the skin and if its surface is even, then the ulcer to be considered as healed.

1. विवर्द्धते इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

2. क. ०प्रतिमा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. प्रतिमो इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

3. ०वत्तो इति पंचमपुस्तके पाठः ।

4. राहृतीति इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

5. समादिशेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. क. ०मनुजं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. ०ग्रन्थिमस्तनं सरुजं इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

7. सम्यग्रुदं विनिदिशेत् इति आकरे पाठः ।

कुष्ठिनां विषदुष्टानां शोषिणां मधुमेहिनाम् ।

व्रणाः कृच्छ्रेण सिद्धयन्ति येषां चापि व्रणे व्रणाः ॥३३॥

Delayed Healing

Ulcers in patients suffering from *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy), poisoning and *madhu meha* (diabetes mellitus) heal with difficulty. If ulcer takes place over another ulcer, then also it heals with difficulty.

वसां मेदोऽथ मज्जानं मस्तुलुङ्गं च यः ल्वत् ।

आगन्तुजो व्रणः सिद्धयेन्न सिद्धयेद्वेषसंभवः ॥३४॥

Prognosis

If, in an exogenous ulcer, there is excretion of *vasā* (muscle fat), *medas* (fat), *majjā* (bone marrow) and *mastulunga* (brain matter), then it can be cured. But if these types of excretions take place in an endogenous type of ulcer, then it does not get cured.

मद्यागुर्वाज्यसुप्तनः पश्चचन्दनचम्पकः ।

सुगन्धा दिव्यगंधाश्च मुमूर्षणां व्रणाः स्मृताः ॥३५॥

Smell of alcohol, *aguru*, ghee, jasmin flower, lotus, sandal wood and *campaka* and other heavenly smell in the ulcer indicate that the patient is moribund.

ये च मर्मसु संभूता भवन्त्यत्यर्थवेदनाः ।

दह्यन्ते चान्तरत्यर्थं बहिःशीताश्च ये व्रणाः ॥३६॥

1. पिच इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. सगन्धा इति आकरे पाठः ।

3. मर्मस्वसंभूता इति आकरे पाठः ।

दहन्ते वहिरत्यर्थं भवन्त्यन्तश्च शीतलाः ।

प्राणमांसक्षयश्वासकासारोचकपीडिताः ॥३७॥

प्रबृद्धपृथगुधिरा व्रणा येषां च मर्मसु ।
२

क्रियाभिः सम्यगारवधा न सिध्यन्ति च ये व्रणाः ।

वर्जयेदपि तान्वैद्यः संरक्षणात्मनो यशः ॥३८॥”

[माधवनिदान : शारीरव्यण निदान ४२ : ६-१७]

॥ इति व्रणनिदानम् ॥३८॥

The physician desirous of protecting his own fame should not treat the following types of ulcers:

1. When the ulcer is located in a vital organ;
2. Extremely painful ulcers;
3. Burning sensation in the interior but cool to touch in the exterior;
4. Burning sensation in the exterior but feeling of coolness in the interior;
5. If the patient is reduced of its vitality and muscle tissue;
6. If the patient, in addition, is suffering from dyspnoea, cough and anorexia;
7. If the ulcer located in the vital organs excretes excess of pus and blood; and
8. If the administration of appropriate therapy do not cause healing of the ulcer.

Thus, ends the diagnosis of endogenous types of ulcer.

1. ०कासाद्रोचक० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. यषाम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. शारीरव्यणनिदानम् इति आकरे पाठः ।

“नानाधारमुखं शस्त्रैर्नानास्थाननिपातितः ।

भवन्ति नानाकृतयो व्रणस्तान्त्रिबोध मे ॥४०॥

Different types of weapons having different types of edges and tips cause different types of ulcers (wounds) when they injure various places of the body. These different types of ulcers are being described below:

छिन्नं भिन्नं तथा विद्धं क्षतं पिच्छितमेव च ।

घृष्टमाहुस्तथा ^२ षष्ठं तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥४१॥

Varieties

Wounds are of six varieties, viz. *chinna* (cut), *bhinna* (perforation), *viddha* (punctured wound), *ksata* (lacerated wound), *piccita* (contusion) and *ghṛṣṭa* (abraision). Their characteristics are being described below.

तिर्यक् छिन्नं ऋजुर्वाऽपि यो व्रणस्त्वायतो भवेत् ।

गात्रस्य पातनं ^३ तद्वि छिन्नमित्यभिधीयते ॥४२॥

Chinna (cut) Type of Wound

If a portion gets separated from the body by an oblique or straight cut with wide spread wound, then it is called *chinna vrana*

शक्तिकुन्तेषुखलङ्घाप्रविद्याणराशयो हतः ।

यर्त्तिकचित् प्रस्त्रवेत्तद्वि भिन्नलक्षणमुच्यते ॥४३॥

1. ऋधारमुखेशस्त्रैनाना इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. षष्ठं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. गात्रस्यावंतरं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. तच्च इति आकरे पाठः ।

Bhinna (perforated) Type of Wound

If a viscera get perforated by any sharp edged weapon like *sakti*, *kunta*, tip of a sword or horn resulting in the excretion of the contents of that viscera, then it is called *bhinna vrana*.

स्थानान्यामाग्निपक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च ।

हृदण्डुकः फुफ्कुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते ॥४४॥

Āmaśaya (stomach), *agnyāśaya* (small intestine including duodenum), *pakvāśaya* (colon), *mūtrāśaya* (urinary bladder), *rudhirāśaya* (liver and spleen), *hṛt* (heart), *uṇduka* (caecum) and *phuphusa* (lungs)—these taken together are called *koṣṭha*.

तस्मिन् भिन्ने रक्तपूर्णे ज्वरो दाहश्च जायते ।

मूत्रमार्गं गुदास्येभ्यो रक्तं ग्राणाच्च गच्छति ॥४५॥

मूच्छर्दा श्वासस्तृष्टाऽधमानमभक्तच्छन्द एव च ।

विष्मूत्रवातसङ्घश्च स्वेदान्नावोऽक्षिरक्तता ॥४६॥

लोहगन्धत्वमास्यस्य गात्रदौर्गन्ध्यमेव च ।

हृच्छूलं पाइवंयोऽश्चापि विशेषं चात्र मे शृणु ॥४७॥

If there is perforation to any of the above mentioned viscera, then it will be filled with blood and there will be fever and burning sensation. There will be bleeding from urethra, anus, mouth and nose. The patient will suffer from fainting, dyspnoea, thirst, abdominal distension, loss of appetite, obstruc-

1. क. ०गुदस्य० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. गुदस्येभ्यो इति आकरे पाठः ।

2. लोहगन्धत्व० इति आकरे पाठः ।

3. पाइवंयोऽश्चापि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

tion to the passage of stool, urine and flatus, perspiration, redness of eyes, iron-smell from the mouth, foul smell from the mouth, foul smell from the body, cardiac pain and pain in the sides of the chest. Other characteristics of these wounds will be described below.

आमाशयस्थे रुधिरे रुधिरं छ्रद्यत्यपि ।

आमानमतिमात्रं च शूलं च मृशदारणम् ॥४८॥

If blood accumulates in the stomach, then there will be blood vomiting, abdominal distension in excess and serious type of colic pain.

पक्वाशयगते चापि रुजा गौरवमेव च ।

अधःकाये विशेषेण शीतता चोपजायते ॥४९॥

[माधवनिदान : सद्योदरण ४३ : १-१०]

If blood accumulates in the colon, then there will be pain, heaviness and coldness specially in the lower abdomen.

“अभिन्नेऽप्याशयेऽन्त्राणां खेः² सूक्ष्मरन्त्रपूरणम् ।

पिहितास्यो³ घटे यद्वल्लक्ष्यते तस्य गौरवम् ॥५०॥

Even if the viscera is not perforated, the intestines get filled up through the subtle channels like a sealed jar kept in water gets filled up with water through it's pores. Therefore, there is heaviness in the intestines.

1. क. चापजायते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. च मवेदिह इति आकरे पाठः ।

2. वैः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. पिहितास्ये इति आकरे पाठः ।

4. क. यद्वल्लभ्यते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. यद्वल्लजते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

सूक्ष्मास्यशल्याभिहतं यदङ्गं त्वाशयं विना ।

उत्तुण्डितं निर्गतं वा तद्विद्धमिति निदिशेत् ॥५१॥

Viddha (Punctured) Wound

If any part of the body, other than viscera, gets injured by a sharp and pointed weapon where the tissues either remain projected outside (*uttundita*) or come out of the body (*nirgata*), then it is called *viddha vrana* (punctured wound).

नातिच्छृङ्खलं नातिभिन्नमुभयोर्लक्षणान्वितम् ।

विषमं व्रणमङ्गे यत्तत् क्षतं वापि निदिशेत् ॥५२॥

Kṣata (Lacerated) Wound

If the wound is neither cut excessively nor perforated in excess, and is irregular in shape, then it is called *kṣata vrana* (lacerated wound).

प्रहारपीडनाभ्यां तु यदङ्गं पृथुतां गतम् ।

सास्थितत् पिच्चितं विद्यान्मज्जारक्तपरिप्लुतम् ॥५३॥

Piccita (Contusion) Wound

If by the impact of beating, a part of the body including the bone gets swollen and the wound is filled with blood as well as bone-marrow, then it is called *piccita vrana* (contusion).

1. क. यदगाशयम् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. त्वाशयाद् विना इति आकरे पाठः ।

2. यन्त इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. कृतं इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

4. क. चापि इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. त्वाभिनिदिशेत् इति आकरे पाठः ।

घर्षणादभिघाताद्रा यदहगं विगतत्वचम् ।

उष्माल्पावान्वितं तेद्धि घृष्टमित्यभिधीयते ॥५४॥”

[सुश्रुतः चिकित्सा २ : १८-२३]

Ghṛṣṭa Vraṇa (Abraison)

If because of rubbing (*gharṣṇā*) or injury (*abhighāta*), the skin of the body gets peeled off and there is exudation of warm liquid, then it is called *ghṛṣṭa vraṇa* (abraison).

“श्यावं सशोथं पिङ्काचितं च मुहुर्मुहुः शोणितवाहिनं च ।

मूदूदगतं बुद्भुदतुल्यमांसं वर्णं सतल्यं सर्वजं वदन्ति ॥५५॥

त्वचोऽतीत्य शिरादीनि भिस्वा च परिहृत्य वा ।

कोष्ठे प्रतिष्ठितं शल्यं कुर्यादिक्तानुपद्रवान् ॥५६॥

Wound Containing Foreign-Body

Grayish colour, oedema, appearance of pimples, frequent bleeding, soft elevation, bubble like appearance over the wounded muscle tissue and pain indicate the presence of foreign body in the wound. These complications arise when the foreign body while penetrating the skin and cutting or bringing out vessels, gets lodged in any of the viscera.

1. उष्माल्पावान्वितं इति आकरे पाठः ।

2. तत् इति आकरे पाठः ।

3. वाहनम् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

4. च इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

5. कुर्यान्तेतानुपद्रवान् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

तत्रान्तलौहितं
पाण्डुशीतपादकराननम् ।
शीतोच्छ्वासं रक्तनेत्रमानद्वं च विवर्जयेत् ॥५७॥

Prognosis

If the ulcer is red in colour inside, if the patient is pale-yellow in colour, if his legs, hands and face are cold to touch, if his breathing is heavy and cold and if his eyes are fixed and red in colour, then such a patient should not be treated.

भ्रमः प्रलापः^३ पतनं प्रमोहो^४ विवेष्टनं गतानिरथोषणता च ।
वस्ताङ्गता^५ मूर्द्धन्मूर्द्धवातस्तीव्रा रुजो^६ वातकृताश्र तास्ताः ॥५८॥
मांसादकाभं^७ रुधिरं च गच्छेत् सर्वेन्द्रियार्थोपरमस्तथैव ।
दशाद्वंसंख्येष्वय विक्षतेषु सामान्यतो मर्मसु लिङ्गमुक्तम् ॥५९॥

Signs and Symptoms of Wound in Vital Organ

Giddiness, delirium, fall, unconsciousness, irregular movement of the body, drowsiness (*glāni*), rise in temperature, prostration, fainting, *urdhva vāta* (upward movement of the wind), excruciating pain, appearance of signs of aggravated *vāyu*, excretion of blood appearing like the water washed with flesh and withdrawal from the objects of senses—these are the signs and symptoms of injury to the five vital organs.

1. सवर्तिलौहितं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. ०णीत० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. पतनं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. विवेष्टनम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. ०मूर्द्धवात० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
6. ०रुजा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. तास्ता इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
8. मांसादकाभं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
9. ०संख्येष्वय इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

सुरेन्द्रगोपप्रतिमं प्रभूतं
 रक्तं लवेत्तक्षतजश्च वायुः ।
 करोति रोगान् विविधान् यथोक्तान्
 शिरासु छिङ्गास्वय वा क्षतासु ॥६०॥

Injury to Vessels

If the vessel is cut or injured, then there will be excessive bleeding of the colour of *indra gopa* and the *vāyu*, aggravated as a result of this, produces several diseases.

कोबृज्यं शरीरावयवावसादः
 क्रियास्वशक्तिस्तुमुला रुजश्च ।
 चिराद् ब्रणो रोहति यस्य चापि
 तं स्नायुबिद्धं पुरुषं व्यवस्थेत् ॥६१॥

Injury to Ligaments and Nerves (Snāyu)

If the ligaments or nerves are cut, then there will be *kaubjya* (hunch back), immobility of limbs, inability to perform any activity and excruciating pain. The ulcer in such cases takes a long time to heal.

1. क. अवजश्च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. अपयश्च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. सिरासु० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. विद्वास्वय इति आकरे पाठः ।
4. कोष्ठशरीरा० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

शोथाभिवृद्धिस्तुमुला रुजश्च बलक्षयः सर्वत एव शोथः ।
अतेषु सन्धिव्यचलाचलेषु स्यात् सर्वकर्मांपरमश्च लिङ्गम् ॥६२॥

Injury to Joints

If there is injury to the joints, whether mobile or immobile, then there will be excess of oedema, excruciating pain, loss of strength, general anasarca and inability to perform any activity.

घोरा रुजो यथ निशादिनेषु
सर्वस्ववस्थासु च नैति शान्तिम् ।
भिषग्विपश्चद्विदितार्थं सूत्र-
स्तमस्थिविद्वं पुरुषं व्यवस्थेत् ॥६३॥

Injury to Bone

If there is excruciating pain during the day and the night and absence of peace in any situation then the wise physician who is well versed with the science of surgery should diagnose this as injury to the bones.

यथास्वमेतानि विभावयेच्च
लिङ्गानि मर्मस्वभिताडितेषु ।
पाण्डुविवरणः स्पृशितं न वेत्ति
यो मांसमर्मण्यभिपीडितः स्यात् ॥६४॥

1. क. शोथाति इति पंचमपुस्तके पाठः ।
- ख. शोधाभिवृद्धिं इति आकरे पाठः ।
2. कर्मां० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. ऋयेश्च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. स्वरशं भवन्ति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. ऋमर्मस्वभिताडितः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

Injury to a Vital Muscle

If any vital organ is injured, then the signs and symptoms of injury in respect of that particular organ will be manifested. If a *māmsa marma* is injured, then there will be pale-yellow and other forms of discoloration and the patient will be insensitive to any touch sensation.

विसर्प-पक्षाधातश्च शिरास्तम्भोऽपतानकः ।

मोहोन्मादौ¹ व्रणरुजो ज्वरस्तृणा हनुग्रहः ॥६५॥

कासश्वर्दिरतीसारो हिक्का श्वासः सवेपथः ।

घोडशोपद्रवाः प्रोक्ता व्रणानां व्रणचिन्तकः ॥६६॥

॥ सद्योब्रणनिदानम् ॥६७॥

[माधवनिदान : सद्योब्रणाधिकार : १५-२६]

Complications

Erysipelas, hemiplegia, stiffness of vessels, *aparatānaka*, unconsciousness, insanity, pain in ulcer, fever, thirst, *hanu graha* (lock-jaw), cough, vomiting, diarrhoea, hiccup, dyspnoea and trembling—these are the sixteen complications of injury.

Thus, ends the diagnosis of *sadyo-vrana* (fresh-wounds).

“आदौ विम्लापनं कुर्याद् द्वितीयमवसेचनम् ।

तृतीयमुपनाहश्च चतुर्थौ पाटनक्रियाम् ॥६८॥

पञ्चमं शोधनं चैव² षष्ठं रोपणमिष्यते ।

एते क्रमा व्रणस्योक्ताः सप्तमो वैकृतापहः ॥६९॥

[भेषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : १-२]

1. मोहोन्मादव्रणरुजो इति आकरे पाठः ।

2. कुर्यात् इति आकरे पाठः ।

Line of Treatment

Ulcers should be treated according to the following seven stages:

<i>Stage</i>	<i>Nature of the Therapy</i>
First stage	— <i>Vimlāpana</i> (dissolution of oedema or the accumulated material)
Second stage	— <i>avasecana</i> (sprinkling of medicated liquids)
Third stage	— <i>upanāha</i> (application of hot ointment)
Fourth stage	— <i>pātana</i> (opening the wound by incision)
Fifth stage	— <i>śodhana</i> (cleansing the wound by medicated decoctions, etc.)
Sixth stage	— <i>ropāna</i> (application of healing ointments, etc.)
Seventh stage	— <i>vāikṛtāpaha</i> (correction of deformities).

“मातुलुंगाग्निमन्थी च सुरदारुमहीषधम् ।

अहिंसा चैव रास्ना च प्रलेपो वातशोथादिकारः ॥७०॥”

[भेषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ६]

Treatment of Vātika Oedema

Application of the paste of *mātulunga*, *agni mantha*, *sura dāru*, *mahausadha*, *ahimsrā* and *rāsnā* cures *vātika* type of oedema in an ulcer.

1. मातुलुंगा इति आकरे पाठः ।
2. मद्रदारु इति आकरे पाठः ।
3. राष्णा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“कल्कः काञ्जिकतम्पिष्टः स्तिरंधः शाखोटकत्वचः ।

सुपर्ण इव नागानां वातशोथविनाशनः ॥७१॥

[भैषज्यरत्नावली : ब्रणशोथाधिकार : ५]

The bark of *śākhoṭaka* should be made to a paste by triturating with *kāñji* (a sour drink) and oil. Application of this paste cures *vātika* type of oedema in an ulcer as snakes are over-powered by the bird *garuḍa*

दूर्वा च नलमूलञ्च मधुकं चन्दनं तथा ।

शीतलैश्च गणैः^२ सर्वैः प्रलेपः पित्तशोफ़ृजित् ॥७२॥”

[योगरत्नाकर : ब्रणशोथचिकित्सा : (उत्तराद्दंभ) पृष्ठ १७३]

Treatment of Paittika Oedema

Application of the paste of *dūrvā*, root of *nala*, *madhuka*, *candana* and other cooling drugs cures *paittika* type of oedema.

“न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः ।

सर्पिष्टकैः प्रलेपः स्पाच्छोथनिर्वापणः परः ॥७३॥

Barks of *nyagrodha*, *udumbara*, *aśvattha*, *plakṣa* and *vetaśa* should be made to a paste. Application of this paste along with ghee dissolves oedema in an ulcer.

1. शीतलाइच इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

2. गणाः इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

3. पित्तशोथहा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

4. स्पात् शोथ इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

आगन्तौ शोणितोत्ये वा एष एव क्रियाक्रमः ॥७४॥

Treatment of Exogenous and Raktaja Oedema

For the treatment of exogenous and *raktaja* types of oedema, the above mentioned therapies [prescribed for *paittika* type of oedema] should be employed.

अजगन्धाऽश्वगन्धा च काला सरलया सह ।

एकेषिका च शृङ्गी च प्रलेपः इलेघ्मशोथहा ॥७५॥

Treatment of Kaphaja Oedema

Application of the paste of *aja gandhā*, *aśva gandhā*, *kälā*, *saralā*, *ekeśikā* and *śringī* cures *kaphaja* type of oedema in an ulcer.

पुनर्नवाशिग्रुदारुदशमूलमहौषधं ।

कफवातकृते शोथे लेपः कोणो विधीयते ॥७६॥

In oedema of *kapha-vātaja* type, the luke-warm paste of *punarnavā*, *sigru*, *deva dāru*, *daśa mūla* and *śunīhi* should be applied.

न रात्रौ लेपनं दद्याहृतन्वं पतितं तथा ।

न च पर्युषितं शुष्यमाणं नैवावधारयेत् ॥७७॥

Paste should not be applied at night. The paste which has come out after application should not be used again. The paste which is stale (kept over night) and which has dried up should not be applied.

1. सरण्या इति पठ्पुस्तके पाठः ।

2. एकेषिकाजशृङ्गी इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।

3. ०महौषधी इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

शुद्धमाणमुयेक्षेत प्रदेहं पीडनं प्रति ।

न चापि मुखमालिम्पेत्तेन दोषः प्रसिद्धयते ॥७८॥

If the intention is to squeeze out pus, etc., from the wound, then *pradeha* (thick ointment) should be left over the wound even if it has dried up after application. However, the opening of the wound should not be covered with the paste to facilitate pus, etc. to come out of the wound.

स्थिरान्^१ मन्दरुजान्^२ शोथान्^३ स्नेहैवर्तिककापहैः ।

अभ्यज्य स्वेदयित्वा च वेणुनाड्या ततः शनैः ॥७९॥

विम्लापनार्थं^४ मृद्गीयात् तलेनांगुष्ठकेन वा^५ ।

रक्तावसेचनं कुर्यादादावेव विचक्षणः ॥८०॥

If the oedema in the ulcer is stable (not spreading) and is having mild pain, then it should be massaged with medicated oil prepared of drugs alleviating *vāyu* as well as *kapha*, and fomentation therapy should be given over it with the help of a bamboo tube. Thereafter, with the palm or thumb, the oedema should be gently rubbed with a view to dissolving the internal material (*vimlapana*). Thereafter, blood-letting therapy should be applied by an experienced physician.

1. मन्दरुजः इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

2. शोथो इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. स्नेहयित्वा इति प्रयमपुस्तके पाठः ।

4. क. मृद्गीयान्तलेनांगुष्ठकेन इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. गृहीयान्तलेनांगुष्ठकेन इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

5. च इति पंचमपुस्तके पाठः ।

शोथे महति संबृद्धे वेदनावति वा व्रणे ।
 यो न याति शमं लेपस्वेदसेकापतर्पणैः ।
 सोऽपि नाशं व्रजत्याशु शोथ शोणितमोक्षणात् ॥८१॥

If there is excessive aggravation of oedema, if there is excessive pain in the ulcer and if there is no alleviation of these symptoms by the application of ointments, fomentation therapy, sprinkling of medicated liquids and *apatarpana* (cooling applications), then blood-letting therapy should be employed by which the oedema will subside quickly.

एकतश्च क्रिया सर्वा रक्तमोक्षणमेकतः ।
 रक्तं हृत्यम्लतां याति तच्चेन्नास्ति न चास्ति रुक् ॥८२॥

Importance of Blood-Letting Therapy

In an ulcer, sourness appears in the blood and pain is caused by this vitiated blood. If there is no vitiated blood then there will be no pain. This vitiated blood can be removed by blood-letting. Therefore, blood-letting therapy is equal to the administration of all the remaining therapies in therapeutic efficacy.

1. संरब्धे इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
2. चावणे इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. निवारणाय पाकस्य वेदनोपशमाय च पाठोऽयं आकरे अधिक-
मुपलभ्यते ।
4. समं लेपान् स्वेद० इति प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः पाठः ।
5. व्रजन्त्याशु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. रक्त मोक्षणमध्ये इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. रक्तं हि व्यम्लतां इति आकरे पाठः ।
8. तच्च नास्ति इति आकरे पाठः ।

स वेदेवमुपक्रान्तः शोथो न प्रशमं व्रजेत् ।

तस्योपनाहैः पवस्य पाटनं हितमुच्यते ॥८३॥”

[भैषज्यरत्नावली : ब्रणशोथाधिकार : ७-१७]

If the oedema does not get subsided by blood-letting therapy, the *upanāha* (hot ointment) should be applied over the wound for suppuration, and thereafter, it should be incised.

“तेलेन सर्पिषा वापि ताम्यां वा शब्दतुपिण्डिका ।

सुखोष्णः शोथपाकार्थमुपनाहः प्रशस्यते ॥८४॥

Upanāha

Application of the luke-warm paste of *saktu* (roasted barley flour) in a bolus form (*piṇḍikā*) along with oil or ghee or both oil and ghee helps in the suppuration of the oedema. This is called *upanāha*.

सतिला सातसीबीजा दध्यम्ला शब्दतुपिण्डिका ।

सकिण्ठकुष्ठलवणा शस्ता^३ स्यादुपनाहने ॥८५॥”

[भैषज्यरत्नावली : ब्रणशोथाधिकार : २४-२५]

A paste should be prepared of *saktu* (roasted barley flour), *tila*, seeds of *atasī*, *kiṇva*, *kuṣṭha* and salt. In a bolus form, this paste should be applied over the oedema as *upanāha* (to cause suppuration of the wound).

1. स वेदेवमुपक्रान्तः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. क. सुखोष्णपाकार्थमुपनाह इति आकरे पाठः ।

ख. सुखोष्णसस्तपाकार्थमुपनाहः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. सकिण्ठ० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. लवणा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“बालवृद्धासहक्षीणभीरुणां योषितामपि ।
 मर्मोपरि च जाते च पवत्रे शोथे च दारुणे ॥८६॥
 गवां^२ दन्तं जले घृष्टं विन्दुमात्रं प्रलेपयेत् ।
 अत्यर्थकठिने चापि शोथे पाचनमेदनम् ॥८७॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : १८-१९]

If the patient is a child, old man, intolerant to therapies (*asaha*), emaciated, fearful or a woman; if the wound is over a vital organ and if the suppurated oedema is of serious nature, then one drop of the paste of cow's tooth prepared by rubbing over a stone along with water should be applied over the wound. This helps in the suppuration and opening up of the wound. This is also useful if the oedema is exceedingly hard.

“कटुतेलानिवत्तेलेपात् सर्पनिर्मोक्भस्मभिः ।
 चयः शाम्यति गण्डस्य प्रकोपः स्फुटति द्रुतम् ॥८८॥

The ash of the dead skin of the snake should be mixed with mustard oil and made to a paste. Application of this suppresses the unmatured wound and opens up of the suppurated wound quickly.

1. दारणम् इति आकरे पाठः ।
2. गजम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
3. प्रलेपनात् इति आकरे पाठः ।
4. क. अत्यन्तकठिने इति आकरे पाठः ।
- ख. अव्ययाकठिने इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
- ग. हस्तिदन्तं जले घृष्टवा विन्दुमात्रं प्रलेपयेत् पाठोऽयं षष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।
5. पवत्रस्तु इति आकरे पाठः ।

चिरबिल्वाग्निको दन्ती चित्रको हयमारकः ।

कपोतकङ्गूगृध्राणां पुरीषाणि च दारणम् ।”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : २१-२२]

क्षारद्रव्याणि यावन्ति क्षारो वा दारणं परम् ॥८६॥

Application of the paste of *cira bilva*, *agnika*, *danti*, *citraka*, *haya māraka*, stool of *kapota*, stool of *karika* or the stool of *grīdhra* opens up the wound. Similarly, application of the paste of drugs which are used for alkali preparations (*kṣāra dravyas*) and the alkali preparations (*kṣāras*) also help in the opening up of the wound.

“द्रव्याणां पिच्छिलानां तु त्वडःमूलानि प्रपीडनम् ।

यवगोदूममाषाणां चूर्णानि च समासतः ॥६०॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : २६]

Barks and roots of all slimy drugs in general and the powders of *yava*, *godhūma* and *māṣa* in special squeeze out pus from a wound when applied in the form of a paste.

ततः प्रक्षालने व्वायः पटोलीनिस्पत्रजः ।

अविशुद्धे विशुद्धे तु न्यग्रोधादित्वगुद्धवः ॥६१॥

1. ०कङ्ग० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. दारणम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. क. प्रपीडितम् इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. निपीडनम् इति आकरे पाठः ।

4. क. समासनः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. चूर्णानि समासतः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

5. अविशुद्धे विशुद्धे तु न्यग्रोध० इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

Thereafter, the wound should be washed with the decoction of *pajoli* and leaves of *nimba* if it is not clean. If it is clean, then the wound should be washed with decoction of the bark of *nyagrodha*, etc.

पञ्चमूलदृव्यं वाते न्यग्रोधादिश्च वैत्तिके ।

आरग्वधादिको योज्यः कफजे सर्वकम्मसु ॥६२॥

The decoction of *daśa mūla* should be used in all therapies for the treatment of *vātika* ulcer, the decoction of drugs belonging to *nyagrodhādi gaṇa* should be used in all recipes for the treatment of *paittika* ulcer and the decoction of drugs belonging to *āragvadhādi gaṇa* should be used in all recipes for the treatment of *kaphaja* type of ulcer.

“तिलकलकः सलवणो द्वे हरिद्रे त्रिवृद् घृतम् ।

³ मधूकं निम्बपत्रश्च लेपः स्थाद् ब्रणशोधनः ॥६३॥

⁴ ॥ तिलाष्टकः ॥

Tilāṣṭaka

Application of the paste of *tila*, *lavaṇa* (rock-salt), *haridra*, *dāru haridrā*, *trivṛti*, ghee, *madhūka* and leaves of *nimba* helps in cleansing the ulcer.

1. कफजः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. लवणे इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. निम्बपत्राणि इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
4. क. तिलाष्टकः पञ्चमपुस्तके पाठः ।
- ख. तिलाष्टकम् इति आकरे पाठः ।

निम्बपत्रं तिला दन्तो त्रिवृत् संघवमालिकम् ।

दुष्टदण्डशमनो लेपः शोधनकेशरी ।

एकं वा सारिवामूलं सर्वदण्डविशोधनम् ॥६४॥”

[भैषज्यरत्नावली : द्रग्णशोथाधिकार : २८-३०]

Application of the paste of leaves of *nimba*, *tila*, *danti*, *trivṛt*, rock-salt and honey relieves vitiated wounds and cleanses them effectively. The paste of the root of *sārīvā* alone cleanses all types of ulcers.

“पटोलीतिलयष्ट्याद्वत्रिवृदन्तीनिशाद्वयम् ।

निम्बपत्राणि चालेपः सपटुद्रव्यं शोधनः ॥६५॥”⁸

[भैषज्यरत्नावली : द्रग्णशोथाधिकार : २७]

Application of the paste of *paṭoli*, *tila*, *madhu yaśī*, *trivṛt*, *danti*, *niśā*, *dāru niśā*, leaves of *nimba* and rock-salt cleanses all types of ulcer.

“निम्बकोलकपत्राणां कथायः शोधने हितः ॥६६॥”

[भैषज्यरत्नावली : द्रग्णशोथाधिकार : ३१]

1. तृवृत् इति आदशं पुस्तकेषु पाठः ।
2. ० संघवमालिकं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. एकवामानिवा इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।
4. शारिवामूलं इति आकरे पाठः ।
5. ० तिलयष्ट्याद्वत्रिवृत्० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. च लेपः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
7. सपटुद्रव्यः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
8. त्रिफला खादिरो दार्ढी न्ययोधादिवलाकुशाः । पाठोऽयं चतुर्थ्यष्ट्यपुस्तकयोः प्रधिकमुपलभ्यते ।

Washing the wound with the decoction of the leaves of *nimba* as well as *kola* also helps in cleaning the ulcer.

“अपेतपूतिमांसानां मांसस्थानामरोहताम् ।

कल्कः संरोपणः कार्यस्तिलानां मधुकान्वितः ॥६७॥”

[भैषज्यरत्नावली : न्रणशोथाधिकार : ३४]

If the ulcer located in the muscle tissue does not get healed up, then from this ulcer the purified muscle tissues should be removed and the paste of *tila* and *madhuka* should be applied over it which helps in healing.

निष्वपत्रमधुम्यान्तु युक्तः संशोधनः स्मृतः ।

पूर्वम्यां सर्पिषा चापि युक्तश्चात्युपरोपणः ॥६८॥

Application of the leaves of *nimba* and honey helps in the cleansing of the ulcer. Thereafter, the paste of the earlier mentioned two drugs, [*tila* and *madhuka*] along with ghee should be applied over the ulcer for its healing.

निष्वपत्रतिलैः कल्को मधुना^४ क्षतशोधनम्^५ ।

रोपणं सर्पिषा युक्तो यवकल्कोत्पयं विधिः ॥६९॥

The paste of the leaves of *nimba* and *tila* along with honey cleanses the ulcer. Application of the paste of *yava* along with ghee helps in the healing of ulcers.

1. कार्यस्तिलज्जो मधुसंयुतः इति आकरे पाठः ।

2. चापि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. युक्तः संशोधनः स्मृतः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. मधुनः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. क्षतशोधनः इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

“निम्बपत्रघृतक्षीद्रवार्वोमधुकसंयुता

वर्तिस्तिलानां कल्को वा शोषयेद्रोपयेत् व्रणान् ॥१००॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ४५]

Application of the *varti* (elongated pill) prepared of leaves of *nimba*, ghee, honey, *dāru haridrā* and *madhuka* or the paste of *tila* absorbs the pus and heals the ulcer.

“सप्तदलदुरधकल्कः शमयति दुष्टव्रणं प्रलेपेन^२ ।

मधुयुक्ता शरपुखा सर्वब्रणरोपणी कथिता ॥१०१॥

Application of the paste of *sapta dala* prepared by triturating with milk is useful in the treatment of vitiated ulcers (*dusṭa vrāṇa*). The paste of *śarapuñkhā* mixed with honey should be applied for the healing of all types of ulcer.

मानुषशिरःकपालं तदस्त्विलेपनञ्च मूत्रेण ।

रोहणमिदं क्षतानां योगशतरप्यसाध्यानाम् ॥१०२॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ३५-३६]

The skull bone of human beings should be made to a paste by triturating with cow's urine. Application of this helps in the healing of ulcers which were not amenable to hundreds of other recipes.

व्रणान्विशोधयेद्वर्त्त्या सूक्ष्मास्थान् सन्धिमर्मगान् ॥१०३॥

1. शोषयेद्रोपयेत् व्रणाम् इति वर्ष्णपुस्तके पाठः ।

2. क. लेपात् इति आकरे पाठः ।

ख. प्रलेपेणा इति वर्ष्णपुस्तके पाठः ।

3. क. सर्वब्रणरोपणाकथिता इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. दुष्टव्रणरोपणी इति आकरे पाठः ।

4. सन्धिमार्गमान् इति वर्ष्णपुस्तके पाठः ।

Vartis (elongated pills) should be used for cleansing such ulcers which have small opening and which are located in the joints and vital organs.

अभयात्रवृत्तादन्तीलांगलीमधुसंघवाः ।

सुषवीपत्रधस्तूरकर्णमोटकुठेरकाः ।

पृथगेते प्रलेपेन गंभीरदणरोपणाः ॥१०४॥

Abhayā, trivṛt, dantī, laṅgalī, madhu, saindhava, leaves of suṣavī, dhattūra, karna moṭa and kuṭheraka—all these drugs applied individually help in the healing of deep seated ulcers.

“पञ्चबल्कलचूर्णर्वा शुक्तिचूर्णसमायुतैः ।

धातकीचूर्णलोध्रेवा तथा रोहन्ति ते व्रणाः ॥१०५॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोधाधिकार : ३७]

Ulcers get healed up by the powder of either *pañca valkala* and *śukti*, or *dhātakī* and *lodhra*.

सदाहा वेदनावन्तो ये व्रणाः मारुतोऽद्भुवाः ।

तेषां तिलानुमांदचैव भृष्टान् पयसि निवृतान् ।

तेनैव पयसा पिष्ट्वा दद्यादालेपनं भिषक् ॥१०६॥

If the ulcer is caused by aggravated *vāyu* and is associated with burning sensation as well as pain, then the paste prepared of roasted *tila* and *atasi* boiled in milk and then triturated with the same milk should be applied which is useful.

1. कृतया० इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।

2. सुखाविपत्र० इति चतुर्थवर्षपुस्तकयोः पाठः ।

3. तंवृणः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. सदाहवेदना० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. माषान् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

बाताभिमूतान्^१ सांखवान् घूपयेदुप्रवेदनान् ।
यवाज्यभूर्जमदनश्रीवेष्टकसुराह्वयं: ॥१०७॥

Fumigation

If the ulcer is afflicted by *vāyu* and is associated with secretions and excruciating pain, then it should be fumigated with *yava*, ghee, *bhūrja*, *madana*, *śrīveṣṭaka* and *deva dāru*.

श्रीवासगुग्गुलवगुरुशालनिर्यासधूपिताः ।
कठिनत्वं^३ व्रणाः यान्ति^४ नश्यन्त्याश्राववेदनाः^५ ॥१०८॥

By the fumigation with *śrīvāsa*, *guggulu*, *aguru* and resin from *sāla*, the ulcerated tissues become hard thereby reducing secretions and pain in the wound.

तिलः^६ पयः^७ सिताः क्षौद्रं^८ तेलं मधुकचन्दनम् ।
लेपनं^९ शोथरुगदाहरक्तं^{१०} निवापयेद् व्रणात् ।
पित्तविद्रधिवीसपंशमनं लेपनादिकम् ॥१०६॥

1. भूतो इति पंचमपुस्तके पाठः ।
2. ०ज्यमूर्प्यमदनश्री० इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. व्रणा यान्ति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. नश्यन्ताश्राववेदना इति पंचमपुस्तके पाठः ।
5. वेदनाः इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
6. तिलाः इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
7. सिता इति चतुर्थं पंचमषष्ठपुस्तकेषु पाठः ।
8. क. लोपनं इति चतुर्थं पुस्तके पाठः ।
ख. लेपनं इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
9. क. व्रणान् इति चतुर्थं पुस्तके पाठः ।
ख. ०व्रणाम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।
10. 'करञ्जारिष्ट निगु' पडीरसो हन्याद्वयः कृमीन् ।
कलायविदलापत्राकौशालास्थि च पूरणम् ।
सुरसादि रसैः सेकालेपनं लशने नवा ।'
पाठोऽयं पष्ठपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

Application of the paste of *tila*, milk, sugar, honey, oil, *madhuka* and *candana* cures oedema, pain, burning sensation and bleeding. The paste, etc., described in the treatment of *paittika vidradhi* (abscess) and *visarpa* (erysipelas) should also be used in this condition.

अथाग्निदग्धलक्षणचिकित्सा वक्ष्यते ॥११०॥

Burns and Scalds

Now the diagnosis and treatment of *agni dagdha* (burns and scalds) will be described.

“तत्र स्निग्धं रुक्षं वाऽस(चा) श्रित्य द्रव्यमग्निदंहति;
अग्निसंतप्तो हि स्नेहः सूक्ष्मसिरानुसारित्वात्त्वगादीननुप्रविश्याशु
दहति; तस्मात् स्नेहदर्घेऽधिका रुजो भवन्ति ॥१११॥

The fire burns with the help of unctuous (*sneha*) or ununctuous (*rūkṣa*) media. The *sneha dravya* (oil, ghee or fat) has the natural attribute of quickly entering into the subtle channels. When hot, it enters into the skin, etc., and instantaneously causes burn. Therefore, in a burn (scald) caused by oil, ghee or fat, there is excessive pain.

तत्र प्लुष्टं दुर्दग्धं सम्यग्दग्धमतिदग्धं चेति चतुर्विधमग्नि-
दग्धम् । तत्र यद्विवरणं प्लुष्ट्यतेऽतिमात्रं तत् प्लुष्टं; यत्रो-
त्तिष्ठन्ति स्फोटास्तीव्राश्चोषदाहरागपाकवेदनाश्चिराच्चोपशा-

1. ○दग्धनिदान चिकित्सा० इति चतुर्थयष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
2. शिरा० इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
3. ○दग्धोधिका इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. चूष्ट्यतेऽतिमात्रं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. यत्रोस्तिष्ठन्ति इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. ○व्यादोषदाहवेदाहवेदना० इति चतुर्थयष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
7. ○दिचराश्चोप इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

म्यन्ति तद्दुर्दग्धं; सम्यग्दग्धमनवगाढं तालवर्णं सुसंस्थितं
 पूर्वलक्षणयुक्तं च; अतिदग्धे मांसावलम्बनं गात्रविश्लेषः सिरा-
 स्नायुसम्ब्यस्थित्यव्यापादमतिमात्रं ज्वरदाहपिपासामूच्छ्राश्चोपद्रवा
 भवन्ति, व्रणश्चास्य चिरेण रोहति, रुढश्च विवर्णो भवति ।
 तदेतच्चतुर्विधमग्निदग्धलक्षणमात्मकर्मप्रसाधकं भवति ॥१२॥

Varieties and Characteristics

Agni dagdha (burn) is of four types, viz. *plus̄ta* (mild burn), *durdagdha* (severe burn), *samyak dagdha* (moderate burn) and *ati dagdha* (excessive burn). Excessive discoloration of the skin and burning sensation are the characteristic features of *plus̄ta* (mild burn). If the place of burn is elevated with pustules and if there is acute form of heating sensation, burning sensation, redness, suppuration as well as pain, and if healing takes place after a long time, then it is called *durdagdha* (severe burn). *Samyak dagdha* (moderate burn) is not very deep. It is like a ipe fruit of *tāla* and is associated with the signs and symptoms described before for *durdagdha*. In *ati dagdha* (excessive burn), muscles hang out, the body loses its compactness, there is excessive damage to *sirā* (vessels), *snāyu* (ligaments including nerves), *sandhi* (joints) as well as *asthi* (bones), and the patient suffers from complications like fever, burning sensation, thirst and fainting. The ulcer takes a long time to heal and even after healing there will be discolouration. Determination of these four varieties of burn helps in the administration of therapies.

भवन्ति चात्र—

अग्निना कुपितं रक्तं भृशं जन्तोः प्रकृप्यति ।
 ततस्तेनैव वेगेन पित्तमस्याप्युदीयंते ॥१३॥

1. त्वङ्मांसा० इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
2. शिरा० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
3. पित्तमस्याह् युदीयंते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

तुल्यवीर्ये उमे हृते रसतो वीर्यतस्तथा ।

तेनास्य वेदनास्तीक्राः प्रकृत्या च विदहृते ।

स्फोटाः शीघ्रं विजायन्ते ज्वरस्तृणा च वद्धन्ते ॥१४॥

Thus it is said:

Blood gets extremely vitiated by the heat of fire, and similarly, the *pitta* of the patient gets extremely aggravated. Both the *rakta* (blood) and *pitta* are similar in taste (*rasa*) and potency (*vīrya*). Therefore, there will be acute form of pain and burning sensation, quick appearance of pustules and aggravated form of fever as well as thirst.

दग्धस्योपशमार्थय चिकित्सा संप्रबद्धयते ।

प्लुष्टस्यग्निप्रतयनं कार्यमुण्डं तथौषधम् ॥१५॥

शरीरे स्वस्त्रभूयिष्ठे स्वस्त्रं भवति शोणितम् ।

प्रकृत्या हृदकं शीतं स्कन्दयत्यति शोणितम् ।

तस्मात् मुखयति हृष्णं न तु शीतं कथंचन ॥१६॥

Treatment of *Pluṣṭa* (Mild Burn)

Now the treatment of burn will be described. For the treatment of *pluṣṭa* (mild burn) heat should be applied and other

1. द्रव्यतस्तथा इति आकरे पाठः ।

2. प्रजायन्ते इति आकरे पाठः ।

3. वाष्ठते इति आकरे पाठः ।

4. 'तिलतेलं यवादग्धा एतलेपननिदिचतम्
ग्निदग्ध लक्षणमात्मकम्भूम्भाषकं भवति ।
व्रणोरोहन्यति दुःखं प्रशास्यति ।

॥ इति ग्निदग्धनिदानम् ॥

पाठोऽयं चतुर्थष्ठपुस्तकयोः ग्रधिकमुपलभ्यते ।

5. तथौषधम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. हृकृदकं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

7. तस्यात् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

8. हृकृष्णं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

9. नु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

heating drugs should be employed. Because of excessive heat in the body, the blood becomes *svinna* (liquefied). Water is by nature cold and it exceedingly condenses or coagulates (*skandana*) the blood. Therefore, heating therapies give relief and cooling therapies are not useful at all.

शीतामुष्णां च दुर्दग्धे क्रियां कुर्याद्विषक् पुनः ।
 २ घृतालेपनसेकांस्तु शीतानैवास्य कारयेत् ॥१७॥

Treatment of Durdagdha (Severe Burn)

In *durdagdha* (severe burn), the physician should employ both the heating and cooling therapies. Ghee should be applied and water should be sprinkled over it.

सम्यगदग्धे तुगाक्षीरीलक्ष्मचन्दनगैरिकः ।
 सामृतं सर्पिषा स्तिर्गर्वरालेपं कारयेद्विषक् ॥१६॥
 ग्राम्यानूपोदकैश्चैनं पिष्ट्वा मांसं प्रलेपयेत् ।
 पित्तविद्रविकच्चैनं संततोष्माणमाचरेत् ॥१७॥

Treatment of Samyak Dagdha (Moderate Burn)

In *samyak dagdha* (moderate burn), the paste of *tugā*, *kṣīri*, *plakṣa*, *candana*, *gairika* and *amṛta* along with ghee should be

1. शीतामुष्णम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. घृतालेपां सेकस्तु इति पंचमपुस्तके पाठः ।
3. शीतानैवास्य इति पंचमपुस्तके पाठः ।
4. तुगाक्षीरीलक्ष्मचन्दनगैरिकः षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. ग्राम्यनूपोदकैश्चैनं इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
6. पिष्टैमांसं इति आकरे पाठः ।

applied. The paste of the meat of domesticated, marshy and aquatic animals should be applied over it. This condition of constant heat should be treated on the lines suggested for *paittika v idradhi* (abscess).

अतिदग्धे विशीर्णानि मांसानुकृत्य शीतलाम् ।

क्रियां कुर्याद्द्रिष्टक् पश्चात् शालितंडुलकण्डनैः ॥१२०॥

तिन्दुकीत्ववरुपालंवा घृतमिथः प्रलेपयेत् ।

व्रणं गुडूचीपत्रंवा छादयेदथवोदकैः ॥१२१॥

क्रियां च निखिलां कुर्याद्द्रिष्टक् पित्तविसर्पवत् ॥१२२॥

Treatment of *Ati Dagdha* (Excessive Burn)

In *ati dagdha* (excessive burn), first of all, the loosely hanging muscles should be separated. Thereafter, cooling therapies should be employed. The husk of *śāli* type of rice mixed with the bark or epicarp of the fruit of *tinduka* should be made to a paste, and applied over it. The ulcer should be covered with the leaves of *guḍūcī* or aquatic plants. All therapies described

1. मांसान्युद्वृत्य इति आकरे पाठः ।

2. शीतलम् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

3. क्रुया इति प्रथतपुस्तके पाठः ।

4. यत्नात् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।

5. क. शशितंडुलखण्डनैः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. पश्चाच्छालितंडुलकण्डनैः इति आकरे पाठः ।

6. शादयेतय ओदकैः इति पंचमपुस्तके पाठः ।

7. क. क्रुया इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. 'क्रियां—विसर्पवत्' पाठोऽयं पंचमपुस्तके नोपलभ्यते ।

8. कुर्यानिखिलां मिक्षक् पित्रविसर्पवत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

for the treatment of *paittika visarpa* (erysipelas) should be used for *ati dagdha* (excessive burn).

मधूचिद्धष्टं समधुकं रोधं सर्जरसं तथा ।

मञ्जिष्ठां चन्दनं मूर्वा पिष्ठ्वा सर्पिविपाचयेत् ।

सर्वेषामग्निदग्धानामेतद्रोपणमिष्यते ॥१२३॥^३

स्नेहदग्धे क्रियां रुक्षां विशेषेणावचारयेत् ॥१२४॥”

[सुश्रुतः सूत्रस्थान १२ : १५-२६]

Ghee should be cooked with the paste of *madhūcchiṣṭa*, *madhuka*, *rodhra*, *sarja rasa*, *mañjisthā*, *candana* and *mūrvā*. It helps in the healing of ulcers of all types of burn. If the burn is caused by *sneha* (boiling ghee, oil, etc.), then ununctuous therapies should be employed.

“उष्णवातातपेदं ग्धे शीतः कार्यो विधिः सदा ।

शीतवर्षानिलैर्दं ग्धे स्निग्धमुष्णज्वरं शस्यते ।

तथाऽतितेजसा दग्धे सिद्धिनास्ति कदाचन ॥१२५॥⁴

1. समधुलो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ऽद्रोपणमुत्तमम् इति आकरे पाठः ।

3. ‘तिलतैलं जवादग्धवा एतत्लेपेननिश्चितम् ।

अग्निदग्धाव्रणा रोहयाति दुःखं प्रशास्यति ।

॥मधूचिद्धष्टाचं घृतम् ॥⁵

पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

4. रुग्धे क्रियां रुक्षां इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

5. स्तथा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

6. हिमशीतानिलैर्दं ग्धे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

7. अथाग्नितेजसा दग्धे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

8. क. सिधिनास्ति इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ख. सिद्धिनास्ति इति चतुर्थपुस्तकयोः आकरे च पाठः ।

9. कथंचन इति आकरे पाठः ।

इन्द्रवज्ज्वाग्निदग्धेऽपि जीवति प्रतिकारयेत् ।
स्नेहाभ्यङ्ग्यरीषेकं प्रदेहैश्च तथा भिषक् ॥१२६॥

[सुश्रुत : सूत्र १२ : ३८-३९]

Heat and Cold Strokes

Burns caused by exposure to hot wind and hot sun should be treated with cooling therapies. For the treatment of burns caused by exposure to cold rain (snow fall) or cold wind, unctuous and hot therapies should be employed. If the patient is burnt by exposure to extremely dazzling light, then he cannot be cured. If there is burn by thunder-bolt, then even the patient may survive and he should be treated with oleation, massage as well as sprinkling therapies and by the application of ointments.

अग्निदग्धे द्रग्णे^१ सम्यक् प्रयुज्जीत चिकित्सकः ।
“महाराष्ट्रोजटालेपो दग्धे पिष्टावचूर्णनम्^२ ।
जीर्णं^३ हृतुणाच्चूर्णं दग्धब्रणहरं परम् ॥१२७॥”

[भैषज्यरत्नावली : सद्योव्रणाधिकार : १२]

In *ati dagdha* (excessive burn), the physician should apply the paste of the root of *mahārāṣṭri* and the powder of this root should be sprinkled over the affected parts. Sprinkling of the powder of old straw used for roofing is also useful in curing ulcer caused by burn.

1. द्रग्णे इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
2. चिकित्सितम् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
3. ०चूर्णनम् इति पष्ठपुस्तके पाठः ।
4. जीर्णंगेहृतुणात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

“जीरकपक्वं पश्चात् सिक्थकसर्जरसमिश्रितं हरति ।

घृतमध्यङ्गात् पावकदध्य[ज]दुःखं क्षणाद्वेन ॥१२८॥”

[भैषज्यरत्नावली : सद्योव्रणाधिकार : १५]

Ghee cooked with *jīraka* and mixed later with *sikthaka* and *sarja rasa* should be applied over the affected part. It quickly relieves pain caused by burn.

“अन्तर्दधकुठारको^२ दहनजं लेपान्निहन्ति द्रणम् ।

अश्वत्यस्य विशुष्कवल्कलकृतं चर्णं तथा गुण्डनात् ॥१२६॥

Application of the paste of *kutihāraka* burnt in a sealed jar without exposure to air cures ulcers caused by burn. Spraying the powder of dried barks of *asvattha* also cures ulcers caused by burn.

अभ्यङ्गाद्विनिहन्ति तंलमखिलं गण्डूपदैः^४ साधितम् ।

पिष्ठ्वा शाल्मलितूलकेर्जलगता लेपात्तथा वालुका^५ ॥१३०॥

[भैषज्यरत्नावली : सद्योव्रणाधिकार : १३-१४]

1. सित्हकं इति वष्ठपुस्तके पाठः ।

2. ०कुठारका इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. गुण्डनात् इति वष्ठपुस्तके पाठः ।

4. गण्डूपदै इति वष्ठपुस्तके पाठः ।

5. ‘शस्त्रक्षते च दशनच वितुवाण पुंखामूलोद्धूव विनिदधीतरसं प्रयत्नात् । तस्मिन्पुरीषमध्यवा माहिषीसुतस्य प्राञ्जि सृतं मशूर चूणितमाशु दद्यात् । लज्जालुका सरपुंखाभागीनां मध्यतः प्रलेपानां एकैकस्य जलैः पिष्टं मूलं शस्त्रक्षते ॥

‘घृतेनलीगुल्याकं देनबीलेपते ब्रणमुखे सद्योनियाति जवात्स्वल्पं चिरकालमपि तृणतालराजकस्य मूलं व मूलमूवरणी भवं जल-पिष्टप्रलेपेन नष्टशल्पं समुद्धरेत ॥’ पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके भ्रष्टिकमूपलभ्यते ।

External application of the oil cooked by adding *gaṇḍū pada* (earth worm) cures burns. Similarly, sand collected from inside water should be made to a paste by adding the cotton of *sālmali* and applied over the burn which is useful.

“स्यः क्षतं व्रणं वैद्यः सशूलं परिसेचयेत् ।

यष्टीमधुक्युक्तेन^२ किञ्चिदुष्मेन सर्पिषा ॥१३१॥”

[भैषज्यरस्तावली : सद्योदर्णाधिकार : १]

Luke-warm ghee cooked with the paste of *yasti madhu* should be sprinkled over a fresh wound associated with pain.

बुद्ध्वागन्तुव्रणं वैद्यो घृतसोद्रसमन्वितम् ।

शीतां क्रियां प्रयुक्तीत रक्तपित्तोष्मनाशिनी ॥१३२॥

In exogenous type of ulcer, the physician should employ ghee, honey and other cooling therapies for the alleviation of vitiated blood, *pitta* and heat.

कान्तकामकमेकं सुश्लक्षणं गव्यसर्पिषा पिष्टम् ।

शमयति लेपान्नियतं व्रणमागन्तुजं न संदेहः ॥१३३॥

One *krānta krāmaka* [?] should be made to a fine paste by adding cow's ghee. Application of this undoubtedly cures exogenous types of ulcers.

1. परिसेचयेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. यष्टीमुधककल्केन इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
3. नाशनी इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. क. कान्तकामकमेकं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
- ख. कान्तकामकमुक्तं इति पष्टपुस्तके पाठ ।

“अपामार्गस्य संसिकतं पक्षोत्थेन रसेन च ।

सद्योव्रणेषु रक्तं तु प्रवृत्तं परितिष्ठति ॥१३४॥

If the juice of the leaf of *apāmārga* is applied over a fresh wound, then bleeding stops.

कर्पूरपूरितं वद्धं सधूतं सम्प्ररोहति ।

सद्यः शस्त्रक्षतं पुंसां व्यथापाकविवर्जितम् ॥१३५॥

Ghee mixed with camphor should be applied over the ulcer and bandaged tightly. It removes pain, prevents suppuration and helps in healing of the freshly occurring ulcer caused by weapon.

शरपुङ्खा काकजङ्घा प्रथमं महिषीसुतमलम् ।

⁴ लज्जालुका च ⁵ सद्यः क्षतव्रणणं पृथगेव तु ॥१३६॥

Śarapuṅkhā, kāka jaṅghā, first stool (meconium) of the male calf of buffalo and *lajjālu*—these drugs used separately cure freshly occurring ulcers caused by weapons.

शुनो जिह्वाकृतश्चूर्णः सद्यः क्षतविरोहणः ।

[भैषज्यरत्नावली : सद्योव्रणाधिकार : २-५]

चक्रतैलं क्षते विद्धे रोपणं परमं मतम् ॥१३७॥⁷

1. वा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. सम्प्ररोहयेत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. महिषीसुतात् इति आकरे पाठः ।
4. मलं लज्जा च इति आकरे पाठः ।
5. सद्यस्कव्रणणं इति आकरे पाठः ।
6. क्षतविरोहति इति चतुर्थपृष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
7. ‘शस्त्रक्षते दशनचैतिवाणपुंखामूलोद्ध्रवं विनिदधतिरं संप्रयत्नात् । तस्मिन् पुरीषमथवामहिषी सुतस्य प्राणिन् सृतं भसृणसूर्णितमाशु

(Continued on next page)

The powder of the tongue of the dog also helps in the healing of the fresh wound. *Cakra taila* is exceedingly helpful for healing a lacerated or punctured wound.

यवक्षारं भक्षयित्वा पिण्डं दद्याद् ब्रणोपरि ।
 शृगालको^१मूलेन नष्टशस्यं विनिःसरेत् ।
 लाङ्गलीमूललेपाद्वा गवाक्षीमूलकस्तथा ॥१३८॥

Extraction of Foreign Body

If a portion of the weapon remains inside the wound, then the patient should take *yava kṣāra* and a bolus of the paste of the root of either *śrgāla kola*, *lāngalī* or *gavākṣī* should be applied over the wound. By this, the part of the weapon which has remained inside the wound comes out.

क्षतोष्मणो निप्रहार्यं तत्कालं विसृतस्य च ।
 कषायशीतमधुराः^३ स्तनरधलेपादयो हिताः ॥१३९॥

Immediately after the extraction of the foreign body, for the alleviation of heat of the wound, application of the unctuous paste, etc. of astringent, cooling and sweet drugs is useful.

“आमाशयस्थे रुधिरे वमनं पङ्गमुच्यते ।
 पक्षवाशयस्थे देयं च विरेचनमसंशयम् ॥१४०॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा २ : ५२]

(Continued from last page)

दद्यात् । लङ्गलालुका शरपुखाभाङ्गीनां मध्यतः प्रलेपेन । एकैकस्य जलैः पिण्डं मूलं शस्त्रं क्षते हितम् । घृतैन लांगलबयाः कंदेन विलेपिते व्रणस्य मुखे । सदया नियतिजवात् शस्यं चिरकालमधि । तृणराजस्य मूलं व मूलमूत्रं रणीभवम् । जलपिण्डं प्रलेपेन नष्टशस्यं समुद्धरेत् । पाठोऽयं चतुर्थवर्षष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।

1. ०कोलिमूलेन इति वर्षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. निःसृतस्य इति चतुर्थवर्षष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
3. कषायाः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

If blood is accumulated in the stomach then emetic therapy is useful and if the blood is accumulated in the colon, then purgation therapy should undoubtedly be administered.

“वाथो वशंत्वगेरण्डश्वद्राशमभिदा कृतः ।

सहिगुसेन्धवः पीतः कोट्ठस्थं लावयेदसृक् ॥१४१॥

Intake of the decoction of the bark of *vamśa*, *eranđa*, *śvadaṁśīrā* and *pāṣāṇa bheda* along with asafoetida and rock-salt eliminates accumulated blood from the *koṣṭha* (alimentary tract).

यवकोलकुलत्यानां निस्तेहेन रसेन वा² ।

भुञ्जीतान्नं यवाग् वा पिवेत्सेन्धवसंयुताम् ॥१४२॥”

[योगरत्नाकरः सद्योवणचिकित्सा : पृष्ठ १८३]

Diet

After the blood is eliminated from the alimentary canal, the patient should be given food along with the soup of *yava*, *kola* and *kulaṭtha* without adding any fat or he should be given *yavāgū* (thick gruel) along with rock-salt to eat.

अत्यर्थमलः लवति प्रायशोऽथात्रविक्षते ।

ततो रक्तक्षयाद्वायौ कुपितेऽतिरुजाकरे ॥१४३॥

“स्नेहपानपरिवेकस्नेहलेपोपनाहनम् ।

1. हिङ्गुसेन्धवसंयुक्तः इति आकरे पाठः ।

2. च इति आकरे पाठः ।

3. क. प्रायशोधनवीक्षते इति पंचमपुस्तके पाठः ।

ल. प्रायशोधनवीक्षते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. रक्तं तु या द्वायो कुपिते तु रुजा करे इति पंचमपुस्तके पाठः ।

5. ○परिवेकलेपस्त्रेदोपदाहनम् इति आकरे पाठः ।

स्नेहस्तित्वं कुर्वीत वातधूषधसाधितम् ॥१४४॥”

[योगरत्नाकरः सद्योव्रणचिकित्ता : १८२]

When blood comes out in a large quantity, then generally *vāyu* gets aggravated to cause excruciating pain. In this condition, *sneha* (fat) should be used for drinking, sprinkling, external application and *upanāha* (application of hot paste). The patient should be given medicated enema with unctuous substance cooked by adding *vāyu*-alleviating drugs.

“इति सप्ताहिकः प्रोक्तः सद्योव्रणहितो विधिः ।

सप्ताहात्परतः कुर्यात्^४ शरीरवणवत्क्रियाम् ॥१४५॥”

[भैषज्यरत्नावली : सद्योव्रणाधिकार : ६]

In the above mentioned manner, therapies should be administered for one week to a patient having fresh wounds. After seven days, such patients should be treated on the lines suggested for endogenous ulcers.

“करञ्जारिष्टनिर्गुण्डीरसो^५ हन्याद्वणकृमीन् ॥१४६॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ४७]

Treatment of Magots and Germs

If magots are formed in the ulcer, then the juice of *karañja*, *ariṣṭa* and *nirgundi* should be applied over it.

1. कुर्वीत स्नेह वस्तिं च मारुतधूषधैः शूतैः इः आकरे पाठः ।
2. साप्ताहिकः इति आकरे पाठः ।
3. कायः इति आकरे पाठः ।
4. कुर्यान्तच्छरीरे इति आकरे पाठः ।
5. उलेपो इति आकरे पाठः ।

कलापविदलीपत्रं कोषाम्नास्थि च पूरणात् ।
सुरसादिरसैः सेको लेपनं लशुनेन वा ॥१४७॥

To remove magots, the ulcer should be filled with the leaf of *kalāpa vidalī* or the seed pulp of *koṣāmra* or sprinkled with the juice of drugs belonging to the *surasādi gāṇa* or anointed with the paste of *laśuna*.

“निम्बशम्याकजात्यकं सप्तपर्णश्चमारकाः ।
क्रिमिष्ठा मूत्रसंयुक्ताः सेकालेपनधावनैः ॥१४८॥”

[योगरत्नाकर : व्रणशोधनरोपणविधि : पृष्ठ १७६]

Nimba, śamyāka, jātī, arka, sapta parṇa and *aśva māraka*—these drugs destroy *kṝmis* (parasites). Along with cow's urine, these drugs should be used for sprinkling, anointment and washing.

प्रच्छाद्य मांसपेष्यो वा कृमीनुपहरेत् व्रणात् ।
“लशुनेनाथवा दद्यात् लेपनं कृमिनाशनम् ॥१४९॥”

[योगरत्नाकर : व्रणशोधनरोपणविधि : पृष्ठ १०८]

1. कोलाम्नास्थि इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
2. सको इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. ○संपाकजात्यक इति पंचमपुस्तके पाठः ।
4. सप्तकर्णाइच इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. सप्तपर्णश्च इति पंचमपुस्तके पाठः ।
6. सकलेपनधावनैः इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
7. क. प्रसार्यमांसपेष्यो इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
ख. प्रक्षाद्यमांसपेष्यो इति पंचमपुस्तके पाठः ।
8. कृमीनुपहरेत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
9. व्रणात् इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
10. लशुनेनाथवादद्यात् इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।

By scraping the muscle tissue over the ulcer, parasites (magots) should be removed or the paste of *laftuna* should be applied over the ulcer for destroying the parasites.

“^१धूपनं कुमीनुत्साज्यं निम्बाग्निहिंगुसेधवैः ॥१५०॥”

Fumigation with *nimba*, *agni*, *hirigu*, *saindhava* and ghee destroys parasites or germs in the ulcers.

“ये ^२क्लेदपाकल्पुतिगन्धवन्तो व्रणा महान्तः सरुजः सशोथाः ।

प्रयाति ते गुग्गुलुमिश्रितेन पीतेन शान्तिं त्रिफलारसेन ॥१५१॥”

॥ त्रिफलागुग्गुलुः ॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ४६]

[योगरत्नाकर : व्रणशोधनरोपणविधि : पृष्ठ १७७]

Triphala Guggulu

Ulcers with stickiness, suppuration, exudation and foul smell and ulcers which are big in size with pain and oedema get relieved by the intake of the decoction of *triphalā* added with *guggulu*.

“^४त्रिफलाचूर्णसंयुक्तो

गुग्गुलुवर्णटकीकृतः

1. ‘धूपनं—सेधवैः’ पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।

2. तत् इति वृष्टपुस्तके पाठः ।

3. पानेन नाशं इति चतुर्थवृष्टपुस्तकयोः पाठः ।

4. नरकपालकच्छ्रास्थ अतसीनूकेश जीर्णवस्त्र समजारि चूर्णं कर व
खैर मिलाइ व्रण पर तीसिभिका तैल मिले उपर पूर्वो चूर्णमल व
सर्वथा शीघ्रद्रवण नाश होय । पाठोऽयं पञ्चमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

5. गुग्गुलुवर्णटकीकृतः इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

निर्यन्त्रणो विवन्धनो व्रणशोधनरोपणः ॥१५२॥

॥ अमृतागुग्गुलुः ॥”

[योगरत्नाकरः व्रणशोधनरोपणविधिः पृष्ठ १७७]

Amṛtā Guggulu

Guggulu added with the powder of *triphalā* should be made to pills. Intake of this relieves pain and constipation. It also cleanses and heals ulcer. [*Amṛtā* is also a synonym of *harītakī*, one of the ingredients of *triphalā*; hence the name of the recipe]

शस्त्रोहितं तंलं च बज्रकम् ॥१५३॥

[This seems to be a part of a verse which is missing perhaps because of calligraphic errors].

“विडङ्गत्रिफलाव्योषचूर्णं गुग्गुलुना सम^२म् ।

सर्पिषा वटिकां कृत्वा खादेद्वा हितभोजनः ।

दुष्टव्रणापचीमेहकुण्ठनाडीविशोधनः ॥१५४॥”

॥ गुग्गुलुवटिका ॥

[भैषज्यरत्नावलीः व्रणशोथाधिकारः ५०]

1. क. गुग्गुलुवटकः इति आकरे पाठः ।
ख. त्रिफलागुग्गुलुः इति चतुर्थवष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
2. गुग्गुलुनाशनम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. वटिकान् कृयात् खादेद्वा हितभोजनः इति आकरे पाठः ।
4. ०कुण्ठव्रणनाडी० इति प्रथमवष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
5. ०विशोधनान् इति आकरे पाठः ।
6. विडङ्गादिगुग्गुलुः इति आकरे पाठः ।

Vatiikā Guggulu

One part of each of *vidaṅga*, *triphalā* and *trikāṭu* should be added with seven parts of *guggulu*. From out of this paste, pills should be prepared by adding ghee. Intake of these pills along with wholesome food cures *dusṭa vrāṇa* (vitiated ulcer), *apaci* (suppurated gland), *meha* (obstinate urinary disorders including diabetes), *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy) and *nāḍī vrāṇa* (sinus).

अमृतापटोलमूलत्रिकलात्रिकटुक्मिघ्नानाम् ।
 १ समभागानां चूर्णं सर्वसमो गुग्गुलोभिः ॥१५५॥
 प्रतिवासरमेककां खादेदक्षपरिमाणम् ३
 ४ जेतुं व्रणवातासृक्गुल्मोदरश्वययुपाण्डुरोगांश्च ॥१५६॥
 ५ ६ अमृतावटिका.गुग्गुलः ॥

[योगरत्नाकरः व्रणशोधनरोपणविधिः उत्तराढः पृष्ठ १७७]

Amṛtā Vatiikā Guggulu

One part of the powder of each of *amṛtā*, *paṭola* (root), *triphalā*, *trikāṭu* and *kṛmighna* and nine parts of *guggulu* should be mixed and made to pills of one *akṣa* each. Intake of one pill every day cures ulcer, *vāta rakta* (gout), *gulma* (phantom tumour), *udara* (obstinate abdominal diseases including ascites), oedema and anemia.

1. क. सर्वसमभागचूर्णं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
ख. कृत्वा समभागचूर्णं तत्त्वं ल्यो गुग्गुलयोज्यः इति आकरे पाठः ।
2. गुटिकां खादेदक्षपरिमाणम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. ०प्रपरिमाणाम् इति चतुर्थपुस्तके आकरे च पाठः ।
4. व्रणवातासृक्गुल्मोदरपाण्डुशोथादीन् इति आकरे पाठः ।
5. क. पाण्डुरोगात् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
ख. रोगान् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. अमृताद्यो गुग्गुलः इति आकरे पाठः ।

स्वर्जिका^१ च यवक्षारं कम्पिलं च मेहेन्दिकाः ।
 टड्कणः^२ इवेतखदिरं तुत्यं चूर्णं च गोधृतं: ।
 सर्वं समांशं संचूर्ण्य मर्दयेत्प्रहरं द्वयम् ॥१५७॥
 एवं सर्वव्रणविशेषधनम् ।
 पूरणं कृमिकण्डुष्टं शीघ्रपाटवकारकम् ॥१५८॥”
 ॥ स्वर्जिकादिघृतम् ॥^६

[योगरत्नाकरः व्रणशोधनरोपणविधिः पृष्ठ १७८]

Svarjikādi Ghṛta

Svarji kṣāra, yava kṣāra, kampilla, mehendikā, tankana, sveta khadira and tuttha—powder of all these drugs taken in equal quantities should be triturated by adding cow's ghee for two *praharas*. This cleanses and heals all types of ulcers and cures *kṛmi* (parasitic infestation) as well as itches. It is effective very quickly. [The last but one line is incomplete because of calligraphic error, perhaps in the original manuscript].

“जातीनिम्बपटोलपत्रकटुकादार्ढनिशासारिवा-
मञ्जिल्लामयसिकथतुत्यमधुकंनकाहृबीजैः^७ समैः ॥१५९॥

1. ‘स्वर्जिका——स्वर्जिकाद्यं घृतम्’ पाठोऽयं पठ्यपुस्तके अधिक-
मुपलभ्यते ।
2. यवक्षारः इति आकरे पाठः ।
3. हरेणुका इति आकरे पाठः ।
4. टड्कणं इवेतखदिरं इति आकरे पाठः ।
5. दृढम् इति आकरे पाठः ।
6. स्वर्जिकाद्यं इति आकरे पाठः ।
7. जातीपत्रपटोलनिम्ब० इति योगरत्नाकरे पाठः ।
8. ०नंकाहृबीजान्विताः इति योगरत्नाकरे पाठः ।

सर्पिः सिद्धमनेन सूक्ष्मवदना मर्माश्रिताः ल्वाचिणो
 गम्भीराः सरुजो व्रणाः सगतिकाः शुद्धचन्ति रोहन्ति च ॥१६०॥
 ॥ जात्याद्यं घृतम् ॥

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोधनाधिकार : ५१]

[योगरत्नाकर : व्रणशोधनरोपणविधि : पृष्ठ १७७-१७८]

Jātyādya Ghṛta

Ghee should be cooked with *jāti*, *nimba*, *paṭola* (leaf), *kaṇukā*, *dāru haridrā*, *haridrā*, *sāriva*, *mañjisṭhā*, *kuṣṭha*, *siktha*, *tuttha*, *madhuka* and *naaktāhva* (seed)—all these drugs should be taken in equal quantities. Application of this medicated ghee cleanses and heals ulcers having small openings, located in vital organs, with exudations, and ulcers which are deep seated, painful as well as spreading.

“गौरा हरिद्रा मञ्जिष्ठा मांसी मधुकमेव च ।

प्रपौण्डरीकं हीवेरं भद्रमुस्तं सचन्दनम् ॥१६१॥

जातीनिस्वपटोलञ्च करञ्जं ⁴ कटुरोहिणी ⁵ ।

मधूचिद्धिष्टं समधूकं महामेदा तथैव च ॥१६२॥

पञ्चवल्कलतोयेन घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

एष गौरो महावीर्यः सर्वव्रणविशोधनः ॥१६३॥

1. व्रणः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. जात्याद्यं घृतम् इति योगरत्नाकरे पाठः ।
3. जाति इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
4. करञ्जे इति पञ्चपुस्तके पाठः ।
5. कटुरोहिणीम् इति प्रथमपञ्चपुस्तकयोः पाठः ।
6. मधुचिद्धिष्टं इति पञ्चमपुस्तकेषु पाठः ।
7. महायोगः इति आकरे पाठः ।

आगन्तुसहजाश्चैव सुचिरोत्थाश्च ये व्रणाः ।
 विषमामपि नाडीन्तु शोधयेच्छीघ्रमेव तु ॥१६४॥
 ॥ गौराद्यं घृतम् ॥

Gaurādya Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked with the decoction of *pañca valkala* and the paste of *gaurā*, *haridrā*, *mañjiṣṭhā*, *māṃsi*, *madhuka*, *prapaunḍarīka*, *hrībera*, *bhadra mustā*, *candana*, *jātī*, *nimba*, *paṭola*, *karañja*, *kaṭu rohiṇī*, *madhūcchiṣṭa*, *madhūka* and *mahā medā*. It is a very potent recipe for the cleansing of all types of ulcer, viz. exogenous, endogenous and chronic ulcers. It quickly cleanses irregularly formed sores also.

गौराद्यं जातिकाद्यं च तैलमेवं प्रसाध्यते ।
 तैलं सूक्ष्मानने दुष्टे व्रणे गम्भीर एव च ॥१६५॥

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ५२-५६]

Gaurādya and Jātikādya Tailas

In the above mentioned two recipes, oil can be used for cooking in the place of ghee. Then these recipes are called *gaurādya taila* and *jātikādya taila*. These medicated oils are useful in the treatment of ulcers having small openings, putrid ulcers and deep-seated ulcers.

1. °सहजोत्थइच्च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. क. शोधयेत्वीघ्रमेव इति पंचमपुस्तके पाठः ।
- ख. शोधयेच्छीघ्रमेव तु इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
3. जातीकाद्यं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“नक्तमालस्य पत्राणि तरुणानि फलानि च ।
 सुमनायाश्च पत्राणि पटोलारिष्टयोस्तथा ॥१६६॥
 दे हरिद्रे मधुचिद्धिं मधुकं तिक्तरोहिणी ।
 मञ्जिष्ठा^४ चन्दनोशीरमूत्पलं सारिवे त्रिवृत् ॥१६७॥
 एतेषां कार्षिकं भगिर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
 दुष्टव्रणप्रशमनं तथा नाडीविशोधनम् ।
 सद्यशिष्टश्वरणानाऽच करञ्जाद्यमिदं शुभम्^९ ॥१६८॥
 ॥ करञ्जाद्यं धृतम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ७४-७६]

Karañjādya Ghṛta

One *prastha* of ghee should be cooked by adding one *karṣa* of each of *nakta māla* (leaves and tender fruits), *sumanā* (leaves), *paṭola* (leaves), *ariṣṭa* (leaves), *haridrā*, *dāru haridrā*, *madhūcchiṣṭa*, *madhuka*, *tikta rohiṇī*, *mañjiṣṭhā*, *candana*, *uṣīra*, *utpala*, *kṛṣṇa sāriṇī*, *sveta sāriṇī* and *trivṛt*. This medicated

1. पणसिराणि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. पटोलारिष्टके तथ इति आकरे पाठः ।
3. मधुचिद्धिं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
4. मञ्जिष्ठा इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. शीरमूम्पल इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. सारिवे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. मृष्टता इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
8. मांगोधृत० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
9. स्मृतम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ghee called *karañjādya ghṛta* relieves putrified ulcer, cleanses sinus and is useful for fresh cut-wounds.

“प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठामधुकोशीरपद्यकं ।

सहरिद्रैः कृतं सर्पिः सक्षीरं व्रणरोपणम् ॥१६६॥

॥ प्रपौण्डरीकाद्यं घृतम् ॥”

[भेषज्यरत्नावली : व्रणशोयाधिकार : ७६]

Prapaundarikādya Ghṛta

Ghee cooked with *prapaundarika*, *mañjishtha*, *madhuka*, *usīra*, *padmaka*, *haridrā* and milk helps in the healing of ulcers.

‘तिक्तासिकथनिशायष्टीनक्ताहृफलपलवः ।

पटोलमालतीनिम्बपत्रैङ्ग्यं^४ घृतं स्मृतम् ॥१७०॥’

॥ तिक्ताद्यं घृतम् ॥

[भेषज्यरत्नावली : व्रणशोयाधिकार : ७७]

Tiktādya Ghṛta

Ghee cooked with *tiktā*, *siktha*, *niśā*, *yasṭī*, *naktāhva* (fruits and leaves), *paṭola*, *mālatī* and *nimba* (leaves) is useful for the treatment of ulcers.

1. प्रपौण्डरीक इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. शूतं इति आकरे पाठः ।

3. ऋषिणि इति आकरे पाठः ।

4. क. ऋत्रैङ्ग्यघृः इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

ख. पत्रैर्हन्ति व्रणं घृतम् इति आकरे पाठः ।

5. स्मृताम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

सिन्दूरकष्ठविषहिंगुरसोनचित्रा-

बालांग्रिलाङ्गलिककल्कविपक्वतेलम् ।
१

प्रसादमन्त्रयुतहृकृततुञ्चफेनः
२ ३ ४

दिलश्वन्नप्रशमनो^५ विपरीतमल्लः ॥१७१॥

खड्गाभिघातगुरुगण्डमहोपदंश-

नाडीद्रणद्रणविचर्चिककुष्ठपामा:
६

एता निहन्ति विपरीतकमल्लनाम

तेलं यथेष्टशयनासनभोजनस्य
७ ॥१७२॥

॥ विपरीतमल्लतेलम् ॥”

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ६२-६३]

Viparita Malla Taila

Oil cooked with the paste of *sinddūra*, *kuṣṭha*, *viṣa*, *hīṅgu*, *rasona*, *citrā*, root of *bālā* and *lāṅgalika* and impregnated with auspicious incantations [?] cures ulcers containing sticky matter, ulcers caused by a sword, serious type of *gala gaṇḍa* (goitre), *upadāmṣa* (syphilis), sinus, eczema, *kuṣṭha* (obstinate skin diseases including leprosy) and *pāmā* (scabies). This is called *viparīta malla taila*. The patient using this recipe can have sleep, postures and food as he likes.

१. °बालाङ्° इति आकरे पाठः ।
२. °फूलकृत° इति आकरे पाठः ।
३. तु इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।
४. फेन इति आकरे पाठः ।
५. °प्रशमने इति आकरे पाठः ।
६. कुष्ठहारी इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।
७. °नाशन° इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“कुठारकात् पलशतं क्वाथयेन्नलवणेऽभसि
 तेन पादोवशेषेण तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥१७३॥
 कल्के: कुठारापामार्गप्रोष्ठिकामक्षिकासु^२ च
 एतदङ्गारकं तैलं व्रणशोधनरोपणम्
 नाडीषु परमाभ्यङ्गो^३ निजास्वागन्तुकीषु^४ च ॥१७४॥”
 ॥ अङ्गारकतैलम् ॥^५

[भैषज्यरत्नावली : व्रणशोथाधिकार : ७६-८०]

Aṅgāraka Taila

One hundred *palas* of *kuṭhāraka* should be boiled with one *nalvana* of water till one fourth remains. With this decoction, one *prastha* of oil should be cooked by adding the paste of *kuṭhāraka*, *apāṁorga*, *proṣṭhikā* and *maksikā*. This is called *aṅgāraka taila*. Application of this oil helps in the cleansing and healing of both the exogenous and endogenous types of ulcers and sinus.

“प्रपोण्डरीकं मधुकं काकोल्यौ^६ द्वे सचन्दने^७ ।

1. ○क्वाथेल्ललवणे○ इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ○मक्षिकायुतैः इति आकरे पाठः ।

3. परमाभ्यङ्गी इति आकरे पाठः ।

4. निजारवागन्तुकीसु इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. अङ्गारकरकं तैलं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. काकोल्ये इति पंचमपुस्तके पाठः ।

7. सचन्दनम् इति चतुर्थपृष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

सिद्धमेते: ^२ समैस्तैलं ^३ तत्परं व्रणरोपणम् ॥१७५॥
 || प्रपौङ्डरीकाच्चं तैलं ॥”

[भारतभैषज्यरत्नकरः तृतीयोभागः पृष्ठ ३७२]

Prapauñdarikādy Taila

Oil cooked with *prapauñdarika*, *madhuka*, *kākolī*, *kṣīra kākolī*, *sveta candana* and *rakta candana* is an excellent healer of ulcers.

“दूर्वास्वरससिद्धं वा तैलं कम्पिललकेन च^५ ।
 दार्वीत्वचश्च कलकेन प्रधानं व्रणरोपणम् ॥१७६॥
 येनैव विधिना तैलं घृतं तेनैव साधयेत् ।
 रक्तपित्तोत्तरं जात्वा सर्पिरेवावचारयेत् ॥१७७॥
 || दूर्वाच्चं तैलं घृतञ्च ॥”

[भैषज्यरत्नावलीः व्रणशोथाधिकारः ७२-७३]

Dūrvādyā Taila and Dūrvādyā Ghṛta

Oil cooked with the juice of *dūrvā*, *kampillaka* and the paste of the bark of *dāru haridrā* is an excellent healer of ulcer. In the above mentioned recipe, ghee can be used in the place of oil. This medicated ghee is more useful for ulcers dominated by vitiated blood and aggravated pitta.

1. सिद्धमेभिः इति आकरे पाठः ।
2. समं तैलं इति आकरे पाठः ।
3. मत्परं इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. पठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
5. वा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

“मङ्गिजटां चंदनं मूर्वा पिष्टवा सर्पिविपाचयेत् ।

सर्वेषामग्निदग्धानामेतद्व्रोपणमिष्यते ॥१७८॥

॥ मङ्गिजटाद्य घृतम् ॥

[भारतभैषज्यरत्नाकर : चतुर्थभाग : पृष्ठ ६३]

Mañjiṣṭhadya Ghṛta

Ghee cooked with the paste of *mañjiṣṭhā*, *candana* and *mūrvā* cures all types of ulcers caused by burns.

“सिद्धं कल्ककषायाम्यां पाटल्याः कटुतैलकम् ।

³ दग्धव्रणरुजात्त्रावदाहविस्फोटनाशनम् ⁴ ॥१७९॥

⁵ ॥ पाटलातैलम् ॥

[योगरत्नाकर : अग्निदग्धचिकित्सा : पृष्ठ १८७]

Pāṭalā Taila

Mustard oil cooked with the paste and decoction of *pāṭalā* cures pain of burn-ulcers, exudations, burning sensation and pustules.

1. मेतेद्रो० इति पंचमपुस्तके पाठः ।

2. पटोल्याः इति आकरे पाठः ।

3. दग्धव्यणरुजा० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. ०दाहरुविस्फोटनाशनम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. क. कपटोलीतैलम् इति आकरे पाठः ।

ख. पाटलीतैलम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ग. पाटलितैलम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

“चन्दनं वटशुज्जावच मञ्जिष्ठां मधुकं तथा ।
 प्रपौण्डरीकं दूर्वा च पतञ्जः धातकी तथा ॥१८०॥
 एवंभिस्तर्त्तेलं विपक्त्वयं सर्पिः क्षीरसमायुतम् ।
 अग्निदग्धव्याप्ते श्रेष्ठं तत्क्षणाद्रोपणं परम् ॥१८१॥
 ॥ चन्दनाद्यं यमकम् ॥”

[योगरत्नाकर : अग्निदग्धचिकित्सा : पृष्ठ १८७]

Candanādya Yamaka

Oil and ghee together should be cooked along with the paste of *candana*, adventitious roots of *vata*, *mañjishṭhā*, *madhuka*, *prapaunḍarīka*, *patalīga* and *dhātakī*. This recipe is excellent for ulcers caused by burns which are instantaneously healed.

“मनःशिलाले^५ मञ्जिष्ठा सलाक्षा रजनीद्रव्यम् ।
 प्रलेपः सघृतक्षीद्रस्त्वचः^६ शुद्धिकरः परः ॥१८२॥”

[भैषज्यरत्नावली : सद्योव्रणाधिकार : १६]

Recipes for Correcting Skin Colour

Application of the paste of *manah silā*, *āla*, *mañjishṭhā*, *lakṣā*, *haridrā* and *dāru haridrā* along with ghee and honey corrects the deformities of the skin.

1. मञ्जिष्ठा इति आकरे पाठः ।
2. धातकाम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. एतत्स्तर्त्तेलम् इति आकरे पाठः ।
4. गोक्षीरेण समायुतम् इति आकरे पाठः ।
5. मनः शिला समञ्जिष्ठा इति आकरे पाठः ।
6. श्लोद्रस्त्वचः सावर्ण्यकृतपरः इति आकरे पाठः ।

अयोरजः सकाशीसं त्रिफलाकुसुमानि च ।

प्रलेपः कुरुते काश्यं सद्य एव न त्वं व च [?] ॥१८३॥

Application of the paste of *lauha bhasma*, *kāśīsa*, *triphalā* and *jāti puspa* makes the discoloured skin black immediately.

कालीयकेन वाञ्छास्थिहेमकालारसोत्तमः ।

लेप सगीमयरसः सवर्णकरणः परः ॥१८४॥

Application of the paste of *kāliyaka*, seed pulp of *āmra*, *hema kālā* [?] and mercury prepared by triturating with the juice of cowdung is excellent for bringing out the appropriate colour of the skin.

चतुष्पदांश्चित्वप्रोमखुरशूँगास्थिभस्मा ।

तेलाक्ता चूर्णिता भूमिर्भवेद्रोमवती पुनः ॥१८५॥

The ash of the legs, skin, hair, hooves, horn and bone of the cow should be applied along with oil over the baldness caused by a healed ulcer. It causes hair to grow over it.

1. सकाशीशम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. ०कुसुमांश्च इति पंचमपुस्तके पाठः ।

3. काश्ये इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. खलावचि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. कालियकः लतावाञ्छास्थिकालाहेम० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

6. सशोमयरसः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

7. द्वितीयकरणश्रीमयूरशूँगा० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

8. तेलाक्तो इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

9. ०द्रोमवती इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

व्रणग्रंथि ग्रन्थिवच्च जयेत् क्षारेण^२ वा भिषक् ॥१८६॥

If there are nodules over a healed ulcer, then such nodules are to be treated on the line prescribed for *granthis* (small tumour). Application of *kṣāra* (alkali preparation) is useful in this condition.

“^३भग्नं समासाद्^४ द्विविधं हुताश-
काण्डे च संधौ वापि तत्र संधौ^५^६ ।
उत्पिष्टविशिष्टविवरितिं च
तिर्यक्प्रतिक्षिप्तमधश्च षोडा^७^८ ॥१८७॥

Fractures and Dislocations

Bhagna (fracture and dislocation) is of two types, viz. *kāṇḍa bhagna* (fracture in the shaft of the bone) and *sandhi*

1. ग्रंथिवच्च इति चतुर्थष्ठपुस्तक्योः पाठः ।
2. क्षाण वा इति पृष्ठपुस्तके पाठः ।
3. कपिलपाराहिंगुलहरितालअर्कमूलत्वक् सर्वं सममागं विधाय संचूयं शरावसम्पुटस्थानामेयां मात्रात्ताकमज्ञाते सतिनलिकयां धूमो व्रण-मुखे देयः । अनेन विधिना वातव्याधिग्रन्थिस्फुनिगे फिरंगवाते अतेषु हितो भवति पश्यतु लवणाम्लं वज्यंम् । धूरीशं गकपिलापारागंधकमुडदारसींगकपीला द्विगुणधृतेन पुत्त्या सर्वं संमर्द्दं नाडी-व्रण दौलापयात् । अवश्यं व्रणमुखो भवति । मलम् । दहेत्युभोलकतण्णलियो तुन्दुल्या शको तत्र भवेन्मधीयात्त्वुरि तारो हितिरिष्ट नाडी इष्टो व्रणा वा चीरकालद्वच राजमातंडात् ।” पाठोऽयं चतुर्थष्ठपुस्तक्योः अधिकमुपलभ्यते ।
4. क. समासां द्विविधं इति पंचमपुस्तके पाठः ।
- ख. समासाद् द्विविधं इति आकरे पाठः ।
5. संधा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. च हि इति आकरे पाठः ।
7. तिर्यग्मतिः क्षिप्त० इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
8. षोडात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

bhagna (fracture and dislocation of bones in a joint). The latter is of six types, viz. *utpiṣṭa* (crushed), *visliṣṭa* (torn of ligaments), *vivartita* (twisted), *tiryak gata* (sideward dislocation), *prati kṣipta* (upward dislocation) and *adhaḥ kṣipta* (downward dislocation).

प्रसारणाकुञ्जनवंनोप्रा [?]

१ रुक् स्पर्शविद्वेषणमेतदुक्तम् ।

२ सामान्यतः संधिगतस्य लिंग-

३ मुत्पिष्टसन्धे: श्वयथु समन्तात् ॥१८८॥

विशेषतो रात्रिभवा रुजश्च

४ विशिलष्टजे तौ च रुजा च नित्यम् ।

५ विवर्तिते पाइवंरुजश्च तीव्रा-

स्तियंगते तीव्ररुजो भवन्ति ।

1. रुकपाइवं० इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।
2. 'आगंतु सामान्याद्यग्नमाहकांडशब्देन । नलककपालवलय तरुण-
रुचकानां ग्रहणम् । द्व्योरस्थनः संधानं संधिस्तद्विश्लेषणः संधिमन्नं
तत्रेति । तत्र तयोर्मध्ये संधौ मुक्ते लिंगमुच्यते न तु संधिमुक्तं
कथं भग्नमुच्यते । अस्त्वां भंगो भग्नं युक्तं उच्चते । अस्थिवि-
श्लेषयोऽत्र न भंगो भिषेतः । स च कांडे भग्ने विमुक्ते चालीति न
दोषः ।' पाठोऽयं चतुर्थंषष्ठपुस्तकयोः अधिकमुपलभ्यते ।
3. स्वयुः य इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. विशिलष्टसंधी हि रुजा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. क. विवर्तिते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
- क्ल. विवर्जिते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

क्षिप्तेऽतिशूलं विषमा रुजश्च

क्षिप्ते त्वधौरुग्विघटेश्च संघे: ॥१८॥

Characteristic Features

Extension, contraction, rotation, pain and tenderness—these are the general characteristic features of all types of *sandhi bhagna* (joint fracture). In *utpiṣṭa sandhi* (crushed joint), there will be oedema in all sides and pain specially at night. In *viśliṣṭa sandhi* (torn joint), the above mentioned signs and symptoms along with constant pain are manifested. In *vivartita sandhi* (twisted joint) there will be pain in the sides of the joint. Side-ward dislocation (*tiryak gata*) is characterised by excruciating pain. In *kṣipta* (upward dislocation), there will be excessive stabbing and irregular type of pain. In *adhaḥ kṣipta* (downward dislocation) there will be different types of pain.

काण्डे^३ त्वधः कर्कटकाश्च^४ कर्ण-

विचूर्णितं पिच्चितमस्थितं च

1. विषमं च सकथनो क्षिप्ते इति आकरे पाठः।
2. क. रुग्विघटश्च इति आकरे पाठः।
ख. त्वधौरुग्विघटेश्च इति षष्ठपुस्तके पाठः।
3. क. पाठोऽयं आदशंपुस्तकेषु नोपलभ्यते।
ख. उत्पिट्टनामच्चम्यामस्थिभ्यां संधिधर्वणं तथा भूतस्य संघे परितः शोथः विशिलष्टं नाम मनाक संघि विश्लेषः शिथिलमात्रां विवर्तितं नाम संघी द्वयोरस्थनोविद्वत्ते अमणमाजंजं नैति संध्यस्थोः पाइवंगमनातीव्राः पाइवं पीडाः। तियंगातं नाम पदेकं सांध्यस्थि संधिस्थानं त्पत्कात्तियंग्यात्यपरं स्वस्थानं स्थानादिति। क्षिप्तेऽपि शूलमिति। अति शबदः क्षिप्तात्पूर्वं योज्यः तेन अति क्षिप्ते उच्चमिति शेषः। विषमाद्वत्पत्ररुज इत्यध्याहाय्यं किञ्चिदधः क्षिप्तेऽबोऽस्थिगमनं व विधर्येविश्लेषः अतः परं काढभग्नमभिधीयते। सर्वस्थिकांडभग्नस्य चिन्हमाहात्मस्तेति कांडेश्वतः।
4. कर्कटाख इति प्रथमपुस्तके पाठः।
5. क. पिच्चितमस्थिद्वलिका इति प्रथमपुस्तके पाठः।
ख. पिदितमध्यलिकां इति षष्ठपुस्तके पाठः।

काण्डेषु भग्नं हृतिपातितं च

मज्जागतं च स्फुटितं च वक्रम् ॥१६०॥

[This verse has many errors and the meaning is not clear].

छिन्नं द्विधा द्वादशधा च काण्डे

स्रस्ताङ्गता शोफरुजातिवृद्धिः^२

सम्पीड्यमाने भवतीह शब्दः

स्पशासिहस्पन्दनतोदशूलाः ॥१६१॥

सर्वास्ववस्थासु न शम्मलाभो^३

भग्नस्य काण्डे ललु चिह्नमेतत्

भग्नं तु काण्डे वहृधा प्रयाति

समासतो नामभिरेव तुल्यम् ॥१६२॥

Chinna (fracture with separation) of the *kāndā* (shaft of the bone) is of two types or twelve types and it is characterised by prostration, oedema, excessive increase in pain, sound production by pressure, tenderness, cramps and pinching pain. In *bhagna* (fracture) the patient does not get peace in any situation. Fracture of the shaft of the bone is of several types and they have similar names.

1. क. कांडेषु भिन्नं इति प्रथमपुस्तके पाठः।

ख. कांडेषु भग्नं पृथिति इति षष्ठपुस्तके पाठः।

2. शोफरुजा च वृद्धिः इति प्रथमपुस्तके पाठः।

3. सम्मलाभो इति प्रथमपुस्तके पाठः।

अल्पाशिनोऽनात्मवतो जन्तोर्वात्मकस्य च ।

उपद्रवैर्वा जुष्टस्य भग्नं कुच्छेण सिद्धयति ॥१६३॥

Prognosis

If the patient is unable to take enough of food, if he does not have will-power, if *vāyu* is aggravated and if there are many complications, then such a patient suffering from fracture of bone can be cured with difficulty.

भिन्नं कपालं कट्ट्यां तु सन्धिमुक्तं तथा च्युतम् ।

जघनं प्रतिपिष्ठं च वर्जयेत् च विचक्षणः ॥१६४॥

A wise physician should avoid treatment of fracture of skull or lumber region specially when the joint is separated or displaced. He should also avoid treatment if the bones of the leg are completely crushed.

असंशिलष्टं कपालं च लालाटे चूर्णितं च यत् ।

भग्नं स्तनान्तरे शङ्खे पृष्ठे मूर्धिन विवज्जयेत् ॥१६५॥

If the skull-bone is separated, if the bone of the forehead is reduced to powder form and if fracture has taken place in bet-

1. नात्म च तो जनो० इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. जुष्टं इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

3. सिद्धयति इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. तु इति आकरे पाठः ।

5. वर्जयेच्च विचक्षणः इति आकरे पाठः ।

6. ललाटम् इति आदशंपुस्तकेषु पाठः ।

7. क. स्तनगुदे इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. नेत्रे गुडेशंखे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

8. च वर्जयेत् इति आकरे पाठः ।

ween the breasts, temporal region, back or chest, then such patients should not be treated.

सम्यक्संवितमप्यस्थि दुनिक्षेपनिबन्धनात् ।
संखोभाद्वाऽपि यदगच्छेद्विक्रियां तच्च वर्जयेत् ॥१६६॥

If the bone comes out or gets irregularly aligned because of pressure after the fracture is well set, then the patient should not be treated.

तरुणास्थीनि नाम्यन्ते भिर्द्धन्ते नलकानि तु ।
कपालास्थीनि भज्यन्ते स्फुटन्ति रुचकानि च ॥१६७॥”
[योगरत्नाकरः भग्नवर्णनिदानः पृष्ठ १८८-१९०]
॥ इति भग्ननिदानम् ॥१६८॥

Generally, cartilages get bent, long bones get broken, flat bones get cracked and small bones get scrapped.

Thus, ends the description of the diagnosis of different types of fracture.

“आदौ भग्नं विदित्वा च सेचयेत् शीतवारिणा ।
पड़केनालेपनं कार्यं वन्धनञ्च कुशान्वितम् ॥१६९॥”
[भैवज्यरत्नावलीः भग्नाधिकारः १]
[योगरत्नाकरः भग्नचिकित्सा : पृष्ठ १६०]

1. सम्यक्संहितमप्यस्थि इति आकरे पाठः ।
2. दुनिनेभप इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. नाम्यन्ते इति आकरे पाठः ।
4. भज्यन्ते इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
5. कपोलास्थीनि विमध्यन्ते इति चतुर्थपुस्तकयोः पाठः ।
6. पाठोऽयं प्रथमपंचमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
7. तु सेचयेच्छीतलाम्बुनी इति आकरे पाठः ।

Management of Fracture

After ascertaining the nature of the fracture, the physician should sprinkle the affected area with cold water, apply cold-mud over it and bandage it after applying the splint (*kuśa*).

“भग्नाद्यर्थसाधने पलाशादित्वगमपि ग्राह्यः ॥२००॥

For correcting the fractured bone, the bark of *palāśa*, etc. may also be used.

उक्तं च सुश्रुते—

पलाशोदुम्बराश्वत्यकदम्बनिचुलत्वचः ।

वंशसर्जवटानां च कुशार्थमुपसंहरेत् ॥२०१॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : ६]

According to Suśruta

For the purpose of splint (*kuśa*), the bark of *palāśa*, *udumbara*, *asvattha*, *kadamba*, *nicula*, *vamsa*, *sarja* or *vaja* may be used.

वधमोक्षयोः विधिः सुश्रुते दर्शितम् ।

पदसो(पदस्यो)परिवधनीयान्नगाढं शिथिलं न च ॥२०२॥

‘सप्ताहादथ सप्ताहात् सौम्येष्वृतुषु बन्धनम् ।

साधारणेषु कत्तंद्यं पंचमे पंचमेऽहनि ।

आग्नेयेषु ऋहात् कुर्याद्दूर्घनदोषवशेन वा ॥२०३॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : ८-९]

1. ‘भग्नाद्यर्थ——वा’ पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. तथेति इति चतुर्थयष्टपुस्तकयोः पाठः ।

Suśruta has described the procedure of bandage and its removal as follows :

On the leg, the bandage should be neither too tight nor too loose. In the winter, bandage should be applied for a duration of seven days. After it is removed, it can be applied for seven days more if the healing is incomplete. In moderate seasons (which are neither very cold nor very hot), bandage should be applied for a duration of five days. In summer season, bandage should be applied for a duration of three days only. Duration of the bandage should be determined on the basis of the nature of the fracture.

‘कुशशब्देन भग्नवन्धनार्थं वंशवेत्रादिकाण्डाः प्रोच्यन्ते ॥२०४॥’

Splint

The term ‘*kusa*’ used in the verse no. 201 means a splint prepared of bamboo or cane pieces.

“आलेपनार्थं मञ्जिष्ठां मधुकं रक्तचन्दनम् ।

शतधौतघृतोन्मशं शालिपिण्डं च संहरेत् ॥२०५॥”

[सुश्रुतः चिकित्सा ३ : ७]

Over the fracture, the paste of *mañjisthā*, *madhuка* and *rakta candana* or the paste of *sāli* rice should be applied along with *sata dhauta ghṛta*.

किवामलकमंजिष्ठाकंगुपिण्डं निशायुतम् ।

कुशकुटाण्डद्रवैयेतं शतधौतघृतान्वितम् ॥२०६॥

1. ‘कुशशब्देन ——प्रोच्यन्ते’ पाठोऽयं आदर्शपुस्तकेषु अधिक-
मुपलभ्यते ।

2. लेपनम् इति चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

3. ०कुंग० इति चतुर्थं पुस्तके पाठः ।

4. ०रसो इति चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

Alternatively, the paste of *āmalaka*, *mañjiṣṭhā*, *kaṅgu*, *niśā* and the liquid portion of hen's egg should be applied along with *śata dhauta ghṛta*.

“लवणं कटुकक्षारमस्त्रं मेथुनमातपम् ।
व्यायामञ्च न सेवेत भग्नो लक्षान्नमेव च ॥२०७॥”

[भंघज्यरत्नावली : भग्नाधिकार : ३५]

Diet and Regimens

The patient of bone-fracture should avoid salt, pungent, *kṣāra* (alkali preparation) as well as sour ingredients of food, sexual intercourse, exposure to sun, physical exercise and unctuous food.

अस्थिसंहारकल्कं वा मर्दयेत्ससितासम् ।
कृत्वा पूपलिकां³ खादेत्सद्यो संधानमिच्छता ॥२०८॥

If the patient desires to have instantaneous healing, then he should take *pupalikā* (a type of cake) prepared by adding the paste of *asthi saṅhāra* and equal quantity of sugar.

शालिमांसरसः क्षीरं सर्पर्यूषः सतीनजः ।
बृंहणं चान्नपानं स्याद्देयं भग्नाय जानता⁴ ॥२०९॥
स्मृत्योजः⁵ स्वरहीनानां ज्वरक्षीणक्षतीजसाम् ।

1. क. भग्ने इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. भग्नो चुक्षान्नमेव च इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. वामदंयेच्च सतासम् इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

3. वाष्टपिकां इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. भग्नायजानताम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. स्मृत्योजः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

भग्नविश्लेष्टसंधीनां

कृशानामल्परेतसाम्

आप्यायनः संहननः स्मृतोमांसरसः परम् ॥२१०॥

Wholesome Diet

The patient of bone-fracture should take *sali* type of rice meat soup, milk, ghee, soup prepared of *satina* and such other nourishing diet and drinks. Meat-soup provides nourishment and compactness to patients having reduced memory, *ojas* (vitality) and voice, to patients suffering from fever, emaciation and consumption, to patients having fracture or dislocation of joints and to patients suffering from weakness as well as seminal debility.

तत्रातिशिथिले^२ बन्धे^३ संघित्यर्थं^४ न जायते^५ ।

गाढेनापि त्वगादीनां शोफो रुक् पाक एव च^६ ।

तस्मात्^७ साधारणं बन्धं भग्ने शंसन्ति तद्विदः ॥२११॥

Bandage

If the bandage is applied too loose, then there will be no stability (immobility) of joints and the fractured region. If it is too tight, then there will be oedema in the skin, pain and suppuration. Therefore, bandage should be tied with moderate pressure.

1. अप्यायनः इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।
2. क. शिथिलं इति आकरे पाठः ।
ख. तत्रापि इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।
3. बन्धे इति आकरे पाठः ।
4. संघित्यर्थं इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।
5. रुक्पाकमाप्नुयात् इति चतुर्थ्यष्ठ्यपुस्तकयोः पाठः ।
6. साधारणे इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।
7. क. संशीततद्विद्यः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. शंसन्ततद्विद्या इति षष्ठ्यपुस्तके पाठः ।

न्यग्रोधादि॑ कथायं तु सुशीतं परिषेचने॒ ।
 पञ्चमूलीविपक्वं तु क्षीरं कुर्यात् सवेदने ॥२१२॥”
 लघुपृष्ठंचमूलीशीतबीर्यत्वात् ॥२१३॥

Excessively cooled decoction of drugs belonging to *nyagrodhādi gāna* should be used for sprinkling. If there is pain, then the area should be sprinkled with milk boiled by adding *laghu pañca mūla* because these drugs are cold in potency.

सुखोष्णमवचायं॑ वा॒ चक्रतैलं॒ विजानता॒ ।
 विभज्यकालं॒ दोषं॒ च॒ दोषद्वौषधसंयुतम्॒ ।
 परिषेकं॒ प्रलैपं॒ च॒ विदध्याच्छ्रीतमेव॒ च॒ ॥२१४॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : ८-१३]

⁶ चकाराहोषापेक्षया उष्णमपि ॥२१५॥

Over the fractured region, luke-warm *cakra taila* can be applied. Depending upon the season and the nature of *dosas* involved, sprinkling and paste application should be done with such drugs as would alleviate the aggravated *dosas*. Such recipes should generally be cooling, but depending upon the nature of the *dosas usṇa* (heating) recipes can also be applied over the fracture.

1. न्यग्रोधोदि इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. परिषेचनम् इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
3. पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।
4. व चक्रतैलम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
5. प्रदेह इति आकरे पाठः ।
6. ‘चकारा०————उष्णमपि’ पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।

“गृष्णिक्षीरं ससर्पिष्कं मधुरौघधसाधितम् ।

शीतलं लाक्षया युक्तं प्रातर्भग्नः पिवेन्नरः ॥२१६॥”

[सुश्रूतः चिकित्सा ३ : १३-१४]

Gṛṣṇī kṣīra (milk of the cow after first delivery) should be boiled with ghee and drugs belonging to *madhura gaṇa* (sweet drugs), cooled and taken in the morning along with *lakṣa* by the person suffering from fracture.

दाहपीडादियुक्तोऽपि नादी रक्तं विनिहरेत् ।

रक्ताधीनं हि संधानं तस्माद्रुक्तेत्प्रयत्नतः ॥२१७॥

The patient having fracture should not be given blood-letting therapy even if he is having burning sensation and pain because the process of healing is dependant upon blood. Therefore, blood should be preserved in the body with utmost care.

कृष्णात्रेयः—

भिषक्^३ सप्तदिनादूद्धर्वं दाहशोफरुजान्वितम् ।

ग्रथिलं निहर्वैरक्तं यथा दोषं विधानतः ।

स्थितं चंक्रविज्ञाय नान्यथासृग्विमोक्षयेत् ॥२१८॥

According to Kṛṣṇātreyā

If the patient having fracture suffers from burning sensation,

1. दारुपीडादि० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. तस्मादुक्तेत्प्रयत्नतः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. भिषह्युप० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. दारुहशोफ० इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. क. निर्बंणद्रक्तं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ख. निनणं चैव इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

oedema and pain, the physician should administer blood-letting therapy to him to remove the knotted blood only after seven days. For this purpose, the procedure prescribed for blood-letting therapy to eliminate different *dosas* should be followed. Before administering blood-letting therapy it should be ensured that blood is already accumulated in one place. Otherwise, blood-letting therapy should not be given.

“सद्रणस्य तु भग्नस्य वरणं सर्पिमधूत्तरः ।
 प्रतिसार्य कषायेस्तु शेषं भग्नवदाचरेत् ॥२१६॥
 ३ क्षारवर्जनम् ॥२२०॥

Open Fracture

If there is an ulcer over the fracture, then it should be anointed with ghee and honey and washed with decoctions. Remaining therapies as indicated for fracture, should then be administered. In the case of open fracture, the patient should avoid *kṣāra* (alkali preparations).

‘प्रथमे वयसि त्वेवं भग्नं ⁵ सुकरमादिशेत् ।
 अत्यल्पदोषजन्तोस्तु काले ⁷ तु शिशिरात्मके ॥२२१॥’

Fracture is easily curable, if the patient is young, if the *dosas* are less aggravated and if the time is autumn.

1. घूकजैः इति चतुर्थषष्ठपुस्तकयोः पाठः ।
2. भग्नवदाचरेत् इति आकरे पाठः ।
3. पाठोऽयं आदशंपुस्तकेषु अधिकमुपलभ्यते ।
4. ‘प्रथमे——शिशिरात्मके’ पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।
5. भवम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. अल्पदोषस्य जंतोस्तु इति आकरे पाठः ।
7. च इति आकरे पाठः ।

प्रथमे वयसि त्वेवं मासात् सन्धिः स्थिरो भवेत् ।

मध्यमे द्विगुणात् कालादुत्तरे त्रिगुणात् स्मृतः ॥२२२॥

In young age the fracture heals in one month; in middle age it takes double the time and in old age it takes three months to heal.

^२अवनामितमुन्नहो^३दुम्भतं चावपीडयेत् ॥२२३॥

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : १४-१७]

'अधोगतमुन्नम्योत्थाप्य वधनीयादिति वाक्यशेषः' ॥२२४॥

While aligning and setting the fracture, the downwardly bone should be elevated and the elevated bone should be pressed downwards. Thereafter, splint and bandage should be applied.

^५"आञ्च्छेदतिक्षिप्तमधो गतं चोपरि वर्तयेत् ॥२२५॥"

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : १८]

'अतिक्षिप्तं आञ्च्छेदिशालं कुर्यात् ^६अञ्जिद्ध व्यायामे इति धातुः ॥२२६॥'

If the bone has moved upwards, then it should be pulled down and if it has gone downward then it should be pulled up.

1. गुणास्मृता इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. अघस्तान्नतमुन्नम इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
3. 'अधो—वाक्यशेषः' पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।
4. ०न्नम्योद्याप्यवधनी इति पंचमपुस्तके पाठः ।
5. आञ्च्छेदो इति प्रथमद्वितीयपुस्तकयोः पाठः ।
6. 'अतिक्षिप्तं—धातुः' पाठोऽयं आकरे नोपलभ्यते ।
7. आञ्जिद्धो इति चतुर्थंष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

The term ‘*añcched*’ used in the text is derived from the root ‘*añcchi*’ which means physical exertion (*vyāyāma*). By implication, the bone which has gone up should be pulled down with force.

“ग्राव्यच्छनैः पीडनैश्चैव सङ्क्षोभैवंन्धनैस्तथा ।

सन्ध्यात्² शरीरे सर्वास्तु चलानप्यचलानपि ॥२२७॥”

[सुश्रूत : चिकित्सा ३ : १८-१६]

By pulling downwards, by pressure, by tilting and by bandage, all the mobile and immobile fractured bones of the body should be correctly set.

“एतंस्तु स्थापनोपायैः स्थापयेन्मतिमान् भिषक् ।

उत्पिण्ठमय विश्लिष्टं सन्धिं वैयो न चालयेत् ॥२२८॥

तस्य शीतान् परिषेकान् प्रदेहांश्चावचारयेत् ।

अभिघाते हृते सन्धौ स्वां याति प्रकृति पुनः ॥२२९॥

With the above mentioned methods, broken bones should be aligned and correctly set. But if these bones are crushed into small pieces or if the joint is dislocated then the physician should not move them. In such cases, cooling liquids should be sprinkled and cooling pastes should be applied. Once the injury is corrected, the bone and the joint will naturally come to their appropriate positions.

1. सङ्क्षेपैवंन्धनैस्तथा इति आकरे पाठः ।

2. क. सन्धीञ्च्छरीरे इति आकरे पाठः ।

ख. संध्याशरीरे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. एत्वैः सु स्थापनोपायैः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. घट्टयेत् इति आकरे पाठः ।

5. सन्धिः इति आकरे पाठः ।

घृतदिघ्नेन पट्टेन¹ वेष्टयित्वा यथाविधि² ।
पट्टोपरि कुशान् दत्त्वा यथावद्वन्धमाचरेत् ॥२३०॥

The bandage-cloth should be smeared with ghee and wrapped around the fracture. Over this cloth, splints should be placed and tied.

विधि³ प्रत्यज्ज्ञभग्नस्य अतउद्धर्वं प्रवक्ष्यते ॥२३१॥

Hereafter, management of fracture in minor parts of the body will be described.

नखसंधि समुत्पिष्ठं रक्तानुगतमारया⁴ ॥२३२॥
'नखे आरया⁵ मंथनं दुष्टासृग्गमनार्थम्⁶ ॥२३३॥'
अवमध्य लूते⁷ रक्तशालिपिष्ठेन लेपयेत् ॥२३४॥

If the nail joint is crushed, then with the help of the instrument called *drā*, the area should be rubbed to take out the vitiated blood. After that, the nail should be smeared with the paste of red variety of *sali* rice.

भग्नां वा सन्धिमुक्तां वा स्थापयित्वाऽगुलीं समाप्तं ॥⁸

1. पिष्ठेन इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
2. क. यथाविधि इति षष्ठपुस्तके आकरे च पाठः ।
ख. 'हांशचा०———यथाविधि' पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलम्पते ।
3. प्रत्यज्ज्ञभग्नस्य विधिरत उद्धर्वं प्रवक्ष्यते इति आकरे पाठः ।
4. रक्तानुगतमारये इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. आरपामंथनम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
6. 'नखे———दुष्टासृग्गमनार्थम्' पाठोऽयं आकरे नोपलम्पते ।
7. रक्ते शालिपिष्ठेन इति आकरे पाठः ।
8. स्थापयित्वाऽङ्गुलीं इति आकरे पाठः ।

¹ अग्नुत्तस्येष्ट्वा पट्टेन धृतसेकं प्रदापयेत् ॥२३५॥

If the finger bones are either broken or dislocated, then the hand with the fingers spread should be kept over an even surface and wrapped with the help of a fine cloth. Ghee should then be sprinkled over it.

² अभ्यज्य सर्पिषा पादं तलभग्नं कुशोत्तरम् ।

वस्त्रपट्टेन वधनीयान्न च व्यायाममाचरेत् ॥२३६॥'

If there is a fracture in the sole of the feet, then the area should be given gentle massage with ghee. After applying splint, it should be tied with the help of a bandage and the patient should refrain from the movement of the leg.

³ अभ्यज्यायामयेजङ्गामूरुं च सुसमाहितः ।

दत्वा वृक्षत्वचः शीता वस्त्रपट्टेन वेष्टयेत् ॥२३७॥

If there is fracture of the bones of the leg or the thigh, then massage should be given and the leg should be stretched for proper alignment of bones. Thereafter, cooling barks of trees should be applied around the area and tied with a bandage.

⁴ मतिमांश्रक्योगेन ⁵ हाङ्छेदूर्वस्थि ⁶ निर्गंतम् ।

1. आवध्यचैलखडेन धृतसेकं इति चतुर्थष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. धृतशोकम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. 'अभ्यज्य'—'व्यायाममाचरेत्' पाठोऽयं षष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।

4. क. अभ्यज्ययमकेयं घामूरुं च इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

ख. अभ्यज्ययमकेयं घामूरुं च इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

5. अंब्लेदूर्वस्थि भिर्गंतम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

6. निर्गंतम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

स्फुटितं पिच्चितं चापि बधनीयात् पूर्ववद्धिष्ठक् ॥२३८॥

If the thigh bone has come out of the thigh, then the leg should be tied to a wheel and pulled. If it is cracked or crushed, the same procedure should be employed and tied as described in the above verse.

आञ्छेद्रूप्यमधो वाऽपि कटिभग्नं तु मानवम् ।

ततः स्थानस्थिते संधौ बस्तिभिः समुपाचरेत् ॥२३९॥

If there is a fracture in the lumbar region, then it should be pulled upward or downwards depending upon the nature of the fracture, and after the joint is properly set, the patient should be given medicated enema.

पाशु^३ कास्वस्थिभग्नासु घृताभ्यक्तस्य तिष्ठतः ।

दक्षिणास्वथवा वामास्वनुमृज्य निवन्धनीः ॥२४०॥

ततः कवलिकां दस्वा वेष्टयेत् सुतमाहितः ।

तेलपूर्णे कटाहे वा द्रोण्यां वा शाययेन्नरम् ॥२४१॥

If there is fracture of the rib bones, gentle massage should be given either on the right or the left side [wherever the fracture has taken place] upto the rib and vertibral joint. A blanket should be wrapped over it and carefully tied. Alter-

1. वापि इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. स्थानास्थिते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. पशु^४ कास्वथ इति आकरे पाठः ।
4. दक्षिणाइच्यवा इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
5. वामासुन्मज्जय इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
6. क. स्यपयेन्नरः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
- स. स्थापयन्नरः इति चतुर्थपृष्ठपुस्तकोः पाठः ।

natively, the patient should be made to sleep in a pan or bath tub filled with oil.

मुशलेनोक्षिपेत् कक्षामांससन्धौ विसंहते ।
स्थानस्थितं च बधीयात् स्वस्तिकेन विचक्षणः ॥२४२॥

If there is injury or dislocation of the shoulder joint, then with the pressure of a pestle placed in the axilla, the defect should be set properly and then tied with *svastika* type bandage.

कौपरं तु तथा सन्धिमङ्गुष्ठेनानुमार्जयेत् ।
मृदित्वा॑ च ततः सन्धिं पीडयेत् कूर्पराच्युतम् ॥२४३॥
प्रसार्याकुञ्चयेचचेन स्नेहसेकं च कारयेत् ।
एवं जानुनि गुल्फे च मणिवन्धे च कारयेत् ॥२४४॥

If there is dislocation of the elbow joint, then the joint should be gently rubbed with the help of thumb. Then by applying pressure, the dislocated joint should be set right. Then, after expanding, the hand should be contracted and sprinkled with oil or ghee. Similar procedure should be adopted for fracture or dislocation of knee joint, ankle joint and wrist joint.

1. मुशलेनोक्षिपेत् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. क. अस्थानस्थितम् इति पंचमपुस्तके पाठः ।
ख. स्थातस्थितम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
3. बधीत इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. ऊनुमार्जयेत् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. अनुमृज्य इति आकरे पाठः ।
6. दापयेत् इति आकरे पाठः ।
7. क. जाल्वग्रगुल्फे इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
ख. जान्वग्रगुल्फमुत्थे इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

उभे तले समे कृत्वा तलभग्नस्य देहिणः ।

बधनीयादामत्तेन परिषेकं च कारयेत् ॥२४५॥

प्राग्नोमयमयं पिण्डं धारयेन्मृणमयं ततः ।

हस्ते ^३ जातवले वापि कुर्यात् पाषाणधारणम् ^४ ।

‘शिरां संकुचितां दृष्ट्वा धारयेत्संघवं क्रमात् ॥२४६॥’

If there is fracture in the palm, then both the palms should be brought to the same level and bandaged. *Ama taila* should then be sprinkled over it. To rehabilitate, first of all the patient should be made to carry and squeeze a bolus of cowdung followed by a bolus of earth. After sufficient strength is regained he should be made to hold a stone. If the vessels are contracted, the patient should hold a piece of rock-salt.

सन्नमुन्नमयेत् स्वन्नमक्षकं मुसलेन तु ।

तथोन्नतं पीड्येच्च बधनीयादगाढमेव च ॥२४७॥

If the clavicle is broken, then fomentation should be given and with a pestle, pressure should be applied to elevate the depressed bone. After its elevation both the pieces of bone should be pressed together and tied tightly.

उरुवद्वापि कर्तव्यं ब्राह्मणचिकित्सतम् ॥२४८॥

The fracture in the arm should be treated on the line suggested above for thigh-bone fracture.

1. देहिणः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. धारयेन्मृणमये ततः इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. वातवले इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. धारणी इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. शिलासंकुचिताम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

‘ग्रीवायां तु विवृतायां प्रविष्टायामधोऽपि वा ।

प्रवटावय हन्त्वोश्च प्रगृह्णोन्नमयेन्नरम् ॥२४६॥

ततः कुशाः समं दत्त्वा वस्त्रपट्टेन वेष्टयेत् ।

उत्तानं शाययेच्चैनं सप्तरात्रमतन्द्रितः ॥२५०॥

If the neck has come out of its place or depressed inside [because of damage to the cervical vertebrae], it should be set in its place by pulling the thyroid region and jaw bones. Thereafter, splints should be appropriately applied and tied with a bandage. For seven days, the patient should be made to sleep on his back with his chest elevated. This should be done meticulously.

हन्त्वस्थिति समानीय हनुसन्धौ विसंहते ।

स्वेदयित्वा स्थिते सम्यक् पञ्चाङ्गों विभजेद्द्विष्क् ।

वातघ्नमधुरैः सर्पिः सिद्धं नस्यं च पूजितम् ॥२५१॥

If there is fracture of the jaw bone, both the jaws should be placed in appropriate position and fomented. Thereafter,

1. ‘ग्रीवायां ————— वेष्टयेत्’ पाठोऽयं यष्ठपुस्तके नोपलभ्यते ।

2. प्रभिन्नयामधोऽपि वा इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

3. तथ्याः कुशाः इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

4. कुशादिकं दौवा इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

5. स्वापयेच्चैनम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

6. हत्वाशृगालमासीय हनुसन्धौ इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

7. विसूजेद्विष्क् इति चतुर्थयष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

8. क. वातघ्नममदैः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. वातघ्नमगदै इति यष्ठपुस्तके पाठः ।

pañcāṅga type of bandage should be applied. The patient should be given inhalation therapy with the ghee cooked with drugs that alleviate *vāyu* and are sweet in taste (belonging to *madhura gaṇa*).

अभग्नांश्चलितान् दन्तान् सरक्तानवपीडयेत् ।

तरुणस्य मनुष्यस्य शीतैश्चालेपयेद्वहिः ॥२५२॥

सिक्त्वाऽम्बुभिस्ततः शीतैः सन्धानीयंरूपाचरेत् ।

उत्पत्तस्य च नालेन झीरपानं विधीयते ।

जीर्णस्य तु मनुष्यस्य वर्जयेच्चलितान् द्विजान् ॥२५३॥

If because of injury; teeth are not broken but have become loose and bleeding, then pressure should be applied. In a young patient, the paste of cooling drugs should be applied externally. Cold water should be used for washing the affected teeth, and drugs which help in joining two pieces of bones (*sandhānīya*) should be applied over these teeth. He should take milk by sucking through a stem of lotus (pipe). In an old patient, no effort should be made to settle loose teeth i.e. these teeth should be taken out.

नासां भग्नां विवृतां च क्रृज्वीं कृत्वा शलाकया ।

पृथग्नासिकयोर्नाड्यो द्विमुख्यो संप्रबेशयेत् ।

ततः पट्टेन संवेष्य घृतसेकं प्रदापयेत् ॥२५४॥

1. क. भग्नीश्चलितान् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

खः भग्नांश्चलितान् इति चतुर्थपृष्ठपुस्तकयोः पाठः ।

2. शीलेश्च० इति वर्षपुस्तके पाठः ।

3. सन्नाम् इति आकरे पाठः ।

4. त्राज्वीम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

5. पृथग्न्यसिकयोर्नाड्यो द्विमुख्यो इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

If there is fracture of the nasal bone or if the nose has been blown out, then with the help of rod, it should be set in its appropriate place and two tubes with both ends open should be inserted into the nostrils. Thereafter, it should be wrapped with a bandage and sprinkled with ghee.

भग्नं कर्णं तु बद्धीयात् समं कृत्वा घृतप्लुतम् ।

सद्यः क्षतविधानं च ततः पश्चात् समाचरेत् ॥२५५॥

If the cartilage of the ear is broken, then it should be appropriately set in its original shape, smeared with ghee and tied with a bandage. Thereafter, it should be treated as a fresh injury.

मस्तुलुड्जाद्विना भिन्ने कपाले मधुसर्पिष्ठी ।

दत्त्वा ततो निबद्धीयात् सप्ताहं च पिवेद्घृतम् ॥२५६॥”

[सुश्रुतः चिकित्सा ३ : १६-४६]

If the skull is broken without the brain-matter coming out of it, then it should be anointed with ghee and honey and bandaged. The patient should take ghee for one week.

विशिलष्टिते सुकुर्वात्[?] करे वा चरणेऽथवा ।

निखातिते तदुपरि वह्निस्वेदं तु कारयेत् ॥२५७॥

[The meaning of this verse is not clear]

1. च इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. घृताप्लुतम् इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

3. पि वा इति चतुर्थपठपुस्तकयोः पाठः ।

लकुटादि प्रहारेषु देहे पंकं प्रलेपयेत् ।
 खंटीबोलसमायुक्तां सगुडी भक्षयेन्नरः ।
 मिन्मिनोऽ[?] गुडयुक्तां वा भक्षयेद्रक्तमेदिनीम् ॥२५८॥

If the body is injured being beaten by staff, etc. then mud should be applied over the body and the patient should take *khanṭī bola* along with jaggery or *rakta medinī* (*gairika*) along with jaggery.

"पतनादभिघाताद्वा सूनमंगं यदक्षतम् ।
 शीतान्प्रदेहान्सेकांश्च भिषक् तस्यावचारयेत् ॥२५६॥

If the body is injured by fall or beating without any external wound, then cooling ointments should be applied and cooling liquids should be sprinkled over the affected part.

अथ जंघोरुभग्नानां कपाटशयनं हितम् ।
 कीलकाः बन्धनार्थं च पञ्च कार्याः विजानता ॥२६०॥
 यथा न चलनं तस्य भग्नस्य क्रियते तथा ।
 सन्धेरुभयतो द्वौ द्वौ तले चंकश्च कीलकः ॥२६१॥
 श्रोष्यां वा पृष्ठवंशे वा वक्षस्यक्षकयोस्तथा ।
 भग्नसन्धिविमोक्षेषु विधिमेनं समाचरेत् ॥२६२॥

1. खंटीबोलसमायुक्ती इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
2. शूनमङ्गः इति आकरे पाठः ।
3. शीतान्प्रदेहात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
4. ओमग्नानि इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
5. पञ्चकार्यं इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।
6. द्रुते इति षष्ठपुस्तके पाठः ।
7. वक्षस्याक्षकयोस्तथा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

In the case of fracture of leg or thigh bones, the patient should be made to sleep over a hard wooden bed having five nails pegged into it—two in each side of the joints and one in between the feet—and tied with ropes so that the fractured bones may not be able to move. Similar arrangements should be made for immobility in the case of fracture or dislocation of hip bones, vertebral column, chest and clavicles.

सन्धीश्चिरविमुक्तांस्तु स्निग्धान् स्वज्ञान् मृदुकृतान् ।

उक्तं विधानं वृद्धचा च सम्यक् प्रकृतिमानयेत् ॥२६३॥

The physician should utilise his own wisdom and apply the above procedure if there is chronic dislocation of a joint after making the organ soft by the administration of oleation and fomentation therapies so that the defect is corrected.

काण्डभग्ने प्ररुदे तु विषमोल्वणसाधिते ।

आपोथ्योन्मामयेद्भूतं ततो भग्नवदाचरेत् ॥२६४॥

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : ४७-५२]

If there is irregular or excessive healing of a fractured long bone, it should be fomented and then broken by bending the bone. Thereafter, the condition should be again treated on the lines suggested for a new bone fracture.

अनुल्वणमनाविद्वं स्वस्थाने पर्यवस्थितम् ।

सुखचेष्टाप्रचारं च सम्यग्रूढस्य लक्षणम् ॥२६५॥

1. सन्धीश्चिरविमुक्तांस्तु इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

2. स्निग्धादिचत्रान्मृदुकृतात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. काण्डे भग्ने प्ररुदे वा विषमोल्वणसाधिते इति वृष्टपुस्तके पाठः ।

4. विषमोल्वणसंहिते इति आकरे पाठः ।

5. आपोथ्य समयेद्भूतम् इति आकरे पाठः ।

Signs of Proper Healing

If there is no elevation or hole, if the bone is in its appropriate place and if the patient is able to work or move with comfort, then this is known as proper healing of the fracture.

“कल्पयेन्निर्गतं शुष्कं व्रणान्तेऽस्थिसमाहितः ।

सन्ध्यन्ते² वा क्रियां कृद्यात्सद्वरणे व्रणभग्नवत् ॥२६६॥

If there are ulcers above the bones or joints, then such cases should be treated on the lines of open fracture.

ऊर्ध्वकाये तु भग्नानां मस्तिष्क्यं कर्णपूरणम् ।

घृतपानं हितं नस्यं प्रशाखास्वनुवासनम् ॥२६७॥”

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : ५३-५४]

If the fracture takes place in the head and neck, the patient should be given *karṇa pūraṇa* therapy (pouring medicated oil into the ears) along with *ghṛta pāna* (intake of ghee) and inhalation therapy. If, however, there are fractures in the limbs, then *anuvāsana* type of medicated enema therapy should be administered.

“रात्रौ रात्रौ तिलान् कृष्णान् वासयेदस्थिरे जले⁴ ।

दिवा दिवा शोषयित्वा गवां क्षीरेण भावयेत् ॥२६८॥

तृतीयं सप्तरात्रं वा भावयेन्मधुकाम्बुना ।

1. कल्पयोगतिर्गतम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

2. सन्ध्यन्ते इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

3. राजै राजै तिलाम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

4. नल इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

ततः क्षीरं पुनः पीतान्^१ सुशुष्कांश्चूर्णयेद्विषक् ॥२६६॥

काकोल्यादि सयष्ठ्याद्वा^२ मञ्जिष्ठां सारिवां तथा ।

कुष्ठं सर्जरसं मांसी सुरदाह सचन्दनम् ।

शतपुष्पां च संचूर्ण्ये तिलचूर्णेन योजयेत् ॥२७०॥

पीडनाथं च कर्तव्यं सर्वगन्धशृतं पयः ।

चतुर्गुणेन पयसा तत्त्वं विपचेद्विषक् ॥२७१॥

एलामंशुमती पत्रं जीवकं तगरं तथा ।

रोधं प्रपोण्डरीकं च तथा कालानुसारिवा ॥२७२॥

संरीयकं क्षीरशुब्लामनन्तां समधूलिकाम् ।

पिष्टवा शृङ्गाटकं चैव पूर्वोक्तान्यौषधानि च ॥२७३॥

‘एभिस्तद्विपचेत्तलं शास्त्रविषमृदुनाऽग्निना ।

एतत्त्वं सदा पथं भग्नानां सर्वकर्मसु ॥२७४॥

1. पीतात् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

2. पीतामुष्कम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

3. मञ्जिष्ठा सारिवा इति आदर्शपुस्तकेषु पाठः ।

4. क. सज्जरसम् इति प्रथमचतुर्थपंचमपुस्तकेषु पाठः ।

ख. सज्जनसं इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

5. सैरेयकम् इति आकरे पाठः ।

6. समधूयष्टिकाम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

7. पिस्ता इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

8. भूंगारकम् इति षष्ठपुस्तके पाठः ।

9. ‘एभिस्तद्विपचेत्तलम्—पंचशत्तमो हृष्टः । पाठोऽयं षष्ठपुस्तक
नोपलभ्यते ।

आक्षेपके पक्षाधाते तालु शोषे तथाऽर्दिते ।

मन्यास्तम्भे शिरोरोगे कर्णशूले हनुप्रहे ॥२७५॥

बाधियैं तिमिरे चंव ये च स्त्रीषु क्षयं गताः ।

पथ्यं पाने तथाऽभ्यङ्के नस्ये बस्तिषु भोजने ॥२७६॥

ग्रीवास्कन्धोरसां वृद्धिरमुनैवोपजायते ।

मुखं च पद्मप्रतिमं सु सुगन्धिसमीरणम् ।

गन्धतंलमिदं नाम्ना सर्वंवातविकारनुत् ॥२७७॥

[सुश्रुत : चिकित्सा ३ : ५५-६६]

मात्रावीरादिचूर्णस्य तिलपादे प्रयोजयेत् ।

पीडनार्थं तु पाकार्थं कल्कयोग्या मता पुनः ॥२७८॥

प्रलेपकपरीतानां क्षीणानां मधुमेहिनाम् ।

क्षीणज्वरप्रतप्तानां मन्दाश्नीनां प्रयोजयेत् ॥२७९॥

॥ इति गन्धतंलम् ॥

Gandha Taila

Black variety of *tila* should be kept in flowing water during nights and during days. These seeds should be dried and impregnated with cow's milk. Then for three [?] or seven days these seeds should be impregnated with the decoction of *madhuka*. Again these are to be impregnated with milk, dried in the sun and made to a powder. To this, the powder of

1. स सुगन्धिसमीरणम् इति आकरे पाठः ।

2. करवीर्यः इति चतुर्थपुस्तके अधिको पाठः ।

3. शतावीरादिक० इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

drugs belonging to *kākolyādi gaṇa*, *madhu yaṣṭi*, *mañjiṣṭhā*, *sārivā*, *kuṣṭha*, *sarja rasa*, *māṃsi*, *sura dāru*, *candana* and *śatapuṣpā* should be added. This powder should be added with milk, boiled with drugs belonging to *śarva gandha gaṇa* and pressed in the oil-press to takeout the oil. This oil should be cooked by adding four times of milk and the paste of *elā*, *amṛsumati*, *patra*, *jīvaka*, *tagara*, *rodhra*, *prapañḍarika*, *kālānu-sārivā*, *sairīyaka*, *kṣīra ūklā*, *anantā*, *madhulikā*, *śringāṭaka* and other drugs mentioned before. Cooking should be done over mild fire. This medicated oil is always useful in all therapies for the treatment of fracture. It is also useful for *ākṣepaka*, *pakṣāghāta* (hemiplegia), *tālu ūṣa* (dryness of palate), *ardita* (facial paralysis), *manyā stambha* (torticollis), *śiro roga* (diseases of the head), *karṇa ūṣla* (earache), *hanu graha* (lock-jaw), deafness, *timira* (cataract) and consumption because of excessive sexual indulgence. It can be used as a drink, for massage, inhalation, medicated enema and in food. Growth of neck shoulder and chest takes place by the use of this recipe. It, gives good complexion to the face and good odour to the body. This is called *gandha taila*. It cures all *vātika* diseases. [The meaning of the verse no. 278 is not clear]. This recipe is also useful for patients suffering from *pralepaka*, consumption, diabetes mellitus, phthisis, fever and suppressed power of digestion.

तैले ^१ स्मिन्द्वागमांसोत्थरसं	तैलसमांशकम् ^२
हरिद्रे मधुकं	तिक्तावराहमधुपणिकी
बलारास्नाशताह्वा	च सहेलाभयचन्दनः ^३
तिक्तातिक्तांगकपटं	मञ्जिष्ठोशीरपद्मकः

1. तैले^१स्मिन्द्वाऽ इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. तैलसमांशकम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
3. महेलाभयचन्दनः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

व्याथं तैलसमं दत्वा विपचेत्तेनमुत्तमम् ।
 कालेयकोद्धूवं तैलं पत्रकल्के प्रयोजयेत् ॥२८२॥
 ॥ इति महागंधतैलम् ॥

Mahā Gandha Taila

In the above mentioned recipe, the soup of the meat of goat and the decoction of *haridrā*, *dāru haridrā*, *madhuka*, *tiktā*, *varāha parṇī*, *madhu parṇī*, *balā*, *rāsnā*, *śatāhvā*, *elā*, *abhayā*, *candana*, *tiktā* [?], *tiktāṅga*, *kapaṭa* [?], *mañjiṣṭhā*, *uśīra* and *padmaka*, (both the meat soup and decoction taken in quantity each equal to that of oil) should be added and cooked. At the end of cooking (*patra kalka*), the oil of *kāleyaka* should be added.

रसराजलक्ष्म्याम्
 कान्तं वज्रं हिंगुलाभ्रं रसेन्द्र
 कृत्वा खोटं भूधरे पक्षमेकम् ।
 मन्दं मन्दं पाकतः स्याद्वटीयं
 शस्त्रोदं स्याचारयेद्यस्य वक्त्रे ॥२८३॥
 ॥ वज्रगुटिका ॥

Vajra Guṭikā (According to Rasa Rāja Lakṣmi)

Kānta lauha bhasma, *vajra bhasma*, purified *hingula*, *abhraka bhasma* and purified *pārada* should be triturated together and cooked in *Bhūdhara yantra* over mild fire for one fortnight. Keeping this pill in the mouth protects the person from any injury by weapons.

1. पोटं इति द्वितीयपुस्तके पाठः ।

2. वक्त्रे इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

वैक्रान्तं हेमकान्तं च विद्रुमं स्फटिकं तथा ।
 मेंमांगंधरसाम्वा[?] च समं खल्वे प्रमर्दयेत् ॥२८४॥
 अस्थिसंहारजरसं दत्त्वा दिनत्रयम् ।
 मधुना माषमात्रं वा सेवेदग्निवलं प्रति ॥२८५॥
 सद्योदणोग्निदाहे च भग्ने च विषमज्वरे ।
 नाशनार्थं प्रयोक्तव्यो रसोऽयं वज्रशेखरः ॥२८६॥
 ॥ वज्रशेषरो रसः ॥

Vajra Šekhara Rasa

Vaikrānta bhasma, svarṇa bhasma, kānta lauha bhasma, vidruma bhasma, sphatika bhasma, memmāṅgandha rasa [?] and amvā [?]—all taken in equal quantities should be triturated in a pestle and mortar for three days by adding the juice of *asthi samhāra*. Depending upon the power of digestion, this recipe should be administered in a dose of one *māṣā* along with honey. It cures fresh wounds, burns, fracture and *vīṣama jvara* (irregular fever). This is called *vajra ſekhara rasa*.

गोरक्षमतात्—

बातव्याधिविकारोक्तं तैलमत्रापि पूजितम् ।
 लिङ्कत्रयं निशायुग्मं बला बल्या प्रसारणी ॥२८७॥

1. मेंमीगंधरसाम्वा च इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
2. वस्थिसंहारजरसम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
3. वुषाददत्त्वा इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
4. प्रयोक्तव्यां इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।
5. पाठोऽयं प्रथमपञ्चमपुस्तकयोः नोपलभ्यते ।
6. ‘य तु’ इति प्रथमपुस्तके अधिको पाठः ।
7. निशा बल्या बल्या इति प्रथमपुस्तके पाठः ।

मञ्जिष्ठापार्थ्यष्ठी च देवदारुपुननवा ।
 पृथक् पृथक् शुक्तिसमं पलैकं मृतपारदम् ॥२८८॥
 अभ्रं च द्विगुणं देयं त्रिगुणं तु मृतायसम् ।
 चतुर्गुणं शुद्धशैलं ^२दत्त्वा संमर्दयेत्ततः ॥२८९॥
 अक्षत्रमाणा गुटिका सेव्या नित्यं ततः परम् ।
 पिबेन्मांसरसं रोगी सद्योव्रणनिपीडितः ॥२९०॥
 मञ्जररक्तास्थिवाहीनि व्रणान्याशु प्रयान्ति हि ।
 भग्नविशिलष्टभिष्टाद्याः संहृतिं यान्ति नान्यथा ॥२९१॥

According to Gorakṣa

Medicated oils prescribed for the treatment of *vāta vyādhi* (diseases caused by *vāyu*) are also useful in the treatment of fracture. One *sukti* of each of *triphalā*, *trikāṭu*, *trimada*, *niśā*, *dāru niśā*, *balā*, *balyā*, *prasāraṇī*, *mañjiṣṭhā*, *pārtha*, *yaṣṭi madhu*, *deva dāru* and *punarnavā*, one *pala* of *pārada bhasma*, two *palas* of *abhra bhasma*, three *palas* of *lauha bhasma* and four *palas* of purified *manah silā* should be triturated together and pills of one *akṣa* each should be prepared. One such pill should be administered every day followed by meat soup. It quickly

1. इचक्तिसमम् इति प्रथमपुस्तके पाठः ।
2. सर्वमेकत्रमिश्रयेत् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
3. ‘अस्थि शुद्धलिकातोये शोधितो यस्तु गुग्गुः । सर्वेषां द्विगुण-इच्छात्रदत्त्वासंभृत्येतरुः ।’ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।
4. रोगी चानुदृष्टव्रणनिपीडितः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
5. पूयरक्तास्थिं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।
6. संधिमनाइच्छे व्रणः इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

cures freshly occurring ulcers and ulcers secreting bone marrow, blood as well as bone tissue. It also corrects broken, dislocated and displaced bones.

“आभाफलत्रिकव्योषः सर्वेरेभिः समांशकैः ।

तुल्यो गुग्गुलुरायोज्यो भग्नसन्धिप्रसाधकः ॥२६२॥”

॥ आभागुग्गुलः ॥

[भैषज्यरत्नावली : भग्नाधिकार : १४]

Ābhā Guggulu

One part of each of *ābhā*, *triphalā* and *trikālu* and seven parts of *guggulu* should be pounded together by adding ghee. Intake of this helps in the healing of fracture.

“रसोनमधुकं² लाक्षासिताकलकं समशनताम् ।

छिन्नभिन्नच्युतास्थीनां सन्धानमचिराद्द्वेत् ॥२६३॥”

[भैषज्यरत्नावली : भग्नाधिकार : ६]

Intake of the paste of *rasona*, *madhuka*, *lakṣā* and sugar helps in the setting and healing of cracked, broken and displaced bones.

“लाक्षास्त्विसंहृत्ककुभाश्वगन्धा-

इचूर्णीकृता नागबला पुरश्च ।

1. क. समाङ्गकै इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

ख. समीकृतैः इति आकरे पाठः ।

2. पाठोऽयं प्रथमपुस्तके नोपलम्यते ।

3. रसोनमधुलाक्षाज्यसिताकलकम् इति आकरे पाठः ।

संभगनामुक्तास्थिरजं निहन्या-

दंगानिकूर्यात्कुलिशोपमानि ॥२६४॥"

॥ लाक्षागुणगुलुः ॥

[भैषज्यरत्नावली : भग्नाधिकार : १२]

Lakṣā Guggulu

Intake of *lakṣā*, *asthi samhāra*, *kakubha*, *asvagandhā*, *nāga balā* and *pura* in a powder form corrects pain of broken or dislocated bones. It makes the body strong like a thunder-bolt.

'इवेतखैरटं ३ एकत्रके तिलतैल दी आकरिते हिमांस जंहा
फाटे तहाँ चुपरव पाढ्ये दुँ चूर्ण मेलव पूरे धया न
करे: ॥२६५॥'

Three *tarikas* of *sveta khadira* should be mixed with sesame oil and applied over the area where the bone is broken. This relieves pain and helps in the healing of fracture.
[This prose paragraph is in old Hindi].

विश्लेषितायास्त्वय नासिकायाः वक्षामि संधानविर्धि यथावत् ।
नासाप्रमाणं पृथिवीरुहाणां पत्रं गृहीत्वा त्वविलंवितस्य ॥२६६॥

1. संभगनामुक्तास्थिरजम् इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

2. 'इवेतखैरट—०करे' पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. क. इवेतखैरट टंकतीन चूर्णं कृत्वा तिल तैलेन शम्ब्रहतक्षते गोपन
कृत्वा ब्रणपूर्तिर्भवति । रालचूर्णटंक ५ उत्तम खदिरटंक २ तुरटी
मजित टंक १, अत्सी तैल टंक १२ सर्वं कांस्य पत्रेण मर्द्दं

(continued on next page)

4. वक्षामि इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

तेन प्रमाणेन हि गंडपाश्वादुत्कृत्य बढ़न् त्वथ नासिकाग्रम् ।

विलिख्य चाशु प्रतिसंदधीत तं साधुवैद्यैभिषगप्रमत्तम् ॥२६७॥

सुसहितं सम्यगथो यथा वा नाडीद्वयेनापि समात्तवध्वा ।

प्रोन्नम्य चेनामवचूर्णयेच्च पतंगयछिमधुकांजनंश्च ॥२६८॥

संधाद्य सम्यक् पिचुनासितेन

तेलेन सिचेदसकृत्तिलानाम्

(स) घृतं च पाण्यः सनरः प्रजीर्णे

स्तिरधे विरेच्यः सयथोपदेशम् ॥२६९॥

रुद्धं च संधानमुपागतं च तदर्द्धशेषं च पुनर्ज्ञिकृते

हीनां पुनर्बद्धयितुं यतेत समां च कुर्यादितिवृद्धमांसम् ॥३००॥

Rhinoplasty

Now the appropriate method of correcting the detached nose will be described. If the nose is cut and separated, then

(Continued from last page)

किञ्चिज्जलं दत्वा पुनर्मन्य प्रहरपयंतं उजलत्पववा तद् द्रव्यं दण्डे लेपः ॥ मलम् ॥ पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

त्वं पारागन्धकसेदुरमरिचतुर्थमुरदाशंखं सुहागाकबीला नीके कंपलैधीतो लावै व्रणकण्ठं जाई सर्वथा । राल चूर्णं रं ५ पपरी-रवयरटं २११ फटकरी रं १ तीसी र १ कातौलं १२ थारी महमे-ग्लिमथ पानि देयी करि प्रहर एक पर्यंतं मध्यना मल्लेभवणसावज-पूरई । पुरानापनहीजलावै धावैके फूलजलावै ऐंहं चूर्णं कितीसी के तेल से काहा देरते हि पर चूर्णं देहवणनोक होई मनुष्य वा धोरेका पाठोऽयं पंचमपुस्तके अधिकमुपलभ्यते ।

1. हिंगडपाश्वं० इति पञ्चमपुस्तके पाठः ।

without any delay, leaf of a tree should be made to the shape of the nose. A piece of the muscle should be taken from the cheek with its contact with the face intact. This should be made to the shape of the nose. Then the stump of the original nose should be scraped and immediately, over it, the artificially prepared nose with the cheek muscle should be placed. This artificially prepared nose should have two pipes for nostrils. Having placed over the area of the original nose, it should be slightly elevated by pressure of fingers to shape the tip of the nose and to make it compact. Over the wound, the powder of *pataṅga*, *yaṣṭi madhu* and *añjana* should be sprinkled. It should then be covered with cotton wool, and over it, oil of the black variety of sesame seed should be frequently sprinkled. The patient should be given food with ghee, and after its digestion, he should be given unctuous type of purgation therapy. After the ulcer is healed and the nose is united, the portion of the flesh connected with the cheek should be severed. If the reconstructed nose has become smaller than the original, then effort should be made to enlarge it and the bigger one should be brought to normal size and shape.

नाडीयोगं^१ विनौर्धस्य नासासंधानवद्विधिम् ॥३०१॥

Repairing Lip

If the lip is severed, then the procedure prescribed for rhinoplasty should be adopted except that the fixation of tube is not necessary.

इति श्रीमहाराजाधिराजटोडरमल्लविरचिते^२ टोडरानन्दे
आयुर्वेदसौख्ये शोफब्रणशारीरब्रणसद्योब्रणनासिकासंधानवद्विती-

1. नाडीयुतं इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

2. 'महाराजा०—विरचिते' पाठोऽयं चतुर्थपुस्तके नोपलभ्यते ।

3. शोथ० इति चतुर्थपुस्तके पाठः ।

दग्धनिदानचिकित्साकथनं नाम त्रिपञ्चाशत्तमो हृष्टः ॥३०२॥'

Thus, ends the 53rd Chapter dealing with the diagnosis and treatment of *śopha vrāṇa* (ulcer with oedema), *śārīra vrāṇa* (endogenous ulcer), *sadyo vrāṇa* (fresh wound caused by exogenous factors), *nāsikā sandhāna* (repairing of mutilated nose) and burns in *Āyurveda saukhya* of *Todarānanda* composed by the great king Toḍara Malla.

Index I

Appendix I

(Authors and Books Quoted)

Agniveśa, 316, 317	Kharanāda, 223
Aṣṭāṅga Kāṇḍā, 253	Kṛṣṇātreya, 573
Aśvins, 282	Matsya Rahasya, 433
Ātreya, 220, 239	Pūjya Pāda, 54
Bhaṭṭa Rāma Miśra, 367	Rasa Rāja Lakṣmī, 591
Bhoja, 234	Siva, Lord, 343, 362
Caraka, 203, 414	Suśruta, 215, 222, 243, 248,
274, 568, 569
Caraka Saṃhitā, 415	Suśruta Saṃhitā,
Āma-pakveṣaṇīya, 485
Gopura, 242	Vaidya Sura Druma, 238
Gorakṣa, 593	Vaitaraṇa, 247
Jejjīṭa, 415	Viṣṇu, Lord, 341
Kāṇkāyana, 129, 133	
Kapila, sage, 241	

Index II

Appendix II

(Recipes Described)

- Ābhā Guggulu*, 594
Abhayā Lavaṇa, 386
Agni Mukha Rasa, 44
Amṛtā Guggulu, 549
Amṛta Kṣāra, 47
Amṛtādya Guggulu, 305
Amṛtādya Taila, 451
Amṛta Vatikā Guggulu, 550
Āṅgāraka Taila, 557
Arjuna Ghṛta, 169
Arka Kṣāra, 46

Balādi Kvātha, 16
Balādya Ghṛta, 169
Bhallātaka Ghṛta, 140, 148
Bhallātaka Modaka, 365
Bhārīngī Śatpalaka Ghṛta, 138
Bhīma Maṇḍūra, 69
Bilvādi Cūrṇa, 430
Bindu Ghṛta, 139, 352
 second recipe, 355
Bṛhat Daṇḍimādya Ghṛta, 283
Bṛhatyādī Kvātha, 182
Bṛhat Saindhvādya Taila, 431

Cakra taila, 544, 572
Candanādya Yamaka, 560
Candra Prabhā Guṭikā, 286
Cavikā Maṇḍūra, 70
Citraka Ghṛta, 351, 380, 410

Citraka Pippali Ghṛta, 379
Citrakādya Ghṛta, 206, 409

Dādhika Ghṛta, 36
Dādimādya Ghṛta, 282
Dantī Haritakī, 143
Daśa Mūla Haritakī, 413
Daśa Mūla Śat Palaka Ghṛta,
 351
Dhārvantara Ghṛta, 281
Dhātrī Lauha, 77
Dūrvādya Ghṛta, 558
Dūrvādya Taila, 558

Eranāda Dvādaśa Kvātha, 34
Eranāda Saptaka, 33

Gandharva Hasta Taila, 433
Gaurādya Ghṛta, 553
Gaurādya Taila, 553
Gokṣurādi Guggulu, 200
Guḍādya Maṇḍūra, 71
Guḍa Pippali Ghṛta, 67
Guggulu Vatikā, 549
Guñjādya Taila, 457

Habuśādya Ghṛta, 134
Harī Śaṅkara Rasa, 295
Haritakyādī Kvātha, 179
Hinigu Pañcaka, 14

Hīngvādi Cūrṇa, 16, 125, 130
second recipe, 127
Hīngvādi Vartī, 97

Icchā Bhṛdī Rasa, 150

Jātikādya Taila, 553
Jātyādya Ghṛta, 552

Kadalī Kṣāra Taila, 381
Kalāya Vaṭī, 82
Kaṇsa Harītaki, 414-15
Kāṅkāyana Vaṭī, 129
Guṭikā (second recipe), 133
Karañjādya Ghṛta, 554
Khaṇḍāmalaka, 80
Kolādi Maṇḍūra, 68
Kṛṣṇādya Loha, 64
Kṛṣṇādya Modaka, 476
Kṣāra Guṭikā, 366, 407
Kṣārārīṣṭa, 121
Kṣīra Śatpalaka Ghṛta, 137
Kṣīra Maṇḍūra, 70

Laghu Lokeśvara Rasa, 189
Lākṣā Guggulu, 595
Loha Guṭikā, 76
Lohāṁṛta, 79
Loha Rasāyana, 307

Mahā Bindu Ghṛta, 354
Mahā Gandha Taila, 591
Mahā Rohitaka Ghṛta, 385
Māṇadi Guṭikā, 377
Māṇaka Ghṛta, 410
Maṇjiṣṭhādya Ghṛta, 559
Megha Nāda Rasa, 294
Meha Bhairava Rasa, 292
Miśraka Sneha, 141
Mūlakādya Taila, 412

Nālikera Khaṇḍa, 81
Nārāca Ghṛta, 144, 356
Nārāca Rasa, 149
Nārāyaṇa Cūrṇa, 341
Nārāyaṇa Taila, 423
Nārikela Lavaṇa, 66
Navaka Guggulu, 305
Nirgunḍi Taila, 454
Nyagrodhādya Cūrṇa, 278

Pañca Kolādya Ghṛta, 408
Pañca Pala Ghṛta, 134
Pāṭalā Taila, 559
Pāṭolādya Cūrṇa, 339
Phala Vartī, 98
Pippaltī Ghṛta, 68, 380
Pippalyādya Cūrṇa, 161
Pippalyādya Cūrṇa, 476
Prameha Kuṭhāra, 297
Prapauṇḍarīkādya Ghṛta, 555
Taila, 558
Priyaṅgvādya Taila, 496
Pūga Pāka, 288

Punarnavā Ghṛta, 408
Punarnavā Leha, 412
Punarnavādya Ghṛta, 408
Punarnavādya Taila, 423

Rāma Maṇḍūra, 74
Rasa Maṇḍūra, 75
Rasonādya Ghṛta, 142
Rohinyādya Ghṛta, 120
Rohitaka Ghṛta, 382
Rucakādi Cūrṇa, 30

Śaileyādya Taila, 411
Śākhoṭaka Bimbādya Taila, 454
Śambukādī Guṭikā, 63
Śambukādya Modaka, 67

- Šāmudrādya Cūrṇa, 65, 333
 Šaṅkha Bhāskara, 85
 Šaṅkha Drāva, 49
 second recipe, 50
 third recipe, 51
 fourth recipe, 53
 Šaṅkha Yoga, 35
 Šaṇmukha Rasa, 38
 Šatapuṣpādya Ghṛta, 435
 Šatāvarī Ghṛta, 186
 Šatāvarī Kṣīra, 186
 Šatāvarī Maṇḍūra, 72
 Šatāvṛyādī Kvātha, 178
 Saureśvara Ghṛta, 477
 Šīla baddha Rasa, 37, 38
 Somanātha Tāmreśvara Rasa, 84
 Sthala Padma Ghṛta, 411
 Sthirādya Ghṛta, 105
 Sukumāraka Ghṛta, 187
 Šula Dāvānala Rasa, 83
 Šūla Gaja Kesari, 40
 Šūla Gaja Kesari Rasa, 41
 Šūla Nikṛntanī Vaṭī, 45
 Šūli Ghṛta, 32
 Šunthi Ghṛta, 409
 Švadāniṣṭrā Ghṛta, 168
 Svarjikādi Ghṛta, 551

 Tāmra Yoga, 39
 Tārakeśvara Rasa, 293
 Tārā Maṇḍūra Guḍa, 73
 Tiktādya Ghṛta, 555
 Tilādi Guṭikā, 62
 Tilasītaka, 528
 Trāyamāṇā Ghṛta, 136
 Trikanṭakādya Ghṛta, 186
 Trikanṭakādya Taila, 279
 Trinetra Rasa, 82
 Triphalādya Cūrṇa, 131

 Triphalādya Taila, 308
 Triphalā Guda Maṇḍūra, 75
 Triphalā Guggulu, 548
 Triphalā Lauha, 31
 Tripura Bhairavi Rasa, 43
 Trivikrama Rasa, 253
 Trivṛtādi Guḍikā, 96
 Tryūṣaṇādya Ghṛta, 135
 Tryūṣaṇādya Guṭikā, 283
 Tumbī Taila, 451
 Tumburādya Cūrṇa, 15, 17

 Udarāri Rasa, 153
 second recipe, 154
 Udaya Bhāskara Rasa, 369
 Uddāmara Rasa, 151
 Uṣakādi Group of Drugs, 230

 Vacādi Cūrṇa, 128
 Vacādya Cūrṇa, 123
 Vacā Loha Yoga, 63
 Vadavānala Rasa, 151
 Vajra Guṭikā, 591
 Vajra Kṣāra, 48, 343
 second recipe, 344
 third recipe, 350
 Vajra Śekhara Rasa, 592
 Vallabha Ghṛta, 167
 Vaṅgeśvara, 296
 Vaṅgeśvara Rasa, 373
 second recipe, 374
 Vardhamāna Pippali Prayoga, 379
 Varuṇāsava, 240
 Vajikā Guggulu, 550
 Viḍāṅgādi Taila, 478
 Viḍāṅgādya Lauha, 303
 Viḍāṅgādya Modaka, 60
 Vidyādhara Rasa, 152

<i>Viparīta Malla Taila</i> , 556	<i>Vyādhi Vidhvamsana Rasa</i> , 370
<i>Viśvādi Kvātha</i> , 30	<i>Vyośadya Śaktu</i> , 304
<i>Vṛddha Dāruka Sama Cūrṇa</i> ,
475	<i>Vyośadya Taila</i> , 457
<i>Vṛścika Taila</i> , 433	<i>Yamānyādi Cūrṇa</i> , 124
<i>Vṛścivadyariṣṭa</i> , 145	<i>Yava Peyā</i> , 22

Index III

Appendix III

(Drugs described : For Bot. names refer to Appendices of previous volumes)

- abda*, 45, 277
- abdhi soṣa*, 292
- ābhā*, 594
- abhayā*, 15-19, 26, 36, 61, 64, 102, 123-125, 143, 150, 166, 209, 271, 272, 291, 309, 311, 345-347, 365, 366, 376, 377, 398, 400, 403, 415, 451, 457, 499, 532
- abhīru*, 186
- abhra*, 44
- abhra bhasma*, 593
- abhraka*, *bhasma* of, 150, 292, 293, 295, 297, 591
- ādhakī*, 2, 133, 269, 278, 298
- agastya*, root of, 460
- āgneya*, 383
- agnī*, 402, 403, 430, 451, 548
- agnidīpaka*, 124
- agnika*, 131, 527
- agni mantha*, 209, 273, 304, 386, 520
- aguru*, 270, 275, 279, 400, 411, 427, 458, 509, 533
- ahimsrā*, 520
- ahi phena*, 292
- aindrī*, 453
- root of, 428
- ajagandhā*, 125, 341, 522
- ajājī*, 36, 80, 125, 128, 130, 133, 134, 142, 167, 282, 304, 331, 365, 385, 387, 400, 431
- ajamodā*, 125, 129, 133, 161, 235, 333, 407, 430, 431
- akṣa*, 61
- āla*, 560
- alābu*, 440, 460
- alambuṣā*, 307, 311, 475
- alambuṣā* leaves, the juice of, 453
- āluka*, 148
- āmalaka*, 71, 137, 272, 289, 303, 570
- āmalakī*, 19, 22, 24, 76, 80, 82, 136, 179, 200, 206, 288, 295, 305, 339, 343, 383, 440
- ambu*, 411
- amla mūlaka*, 98
- amla vetasa*, 14, 19, 20, 36, 50, 125, 128, 129, 133, 142, 166, 283, 345
- amlīkā*, 19
- āmra*, 77, 177, 242, 272, 305, 332, 347, 377, 402, 404, 412, 425, 458, 537, 548, 550
- āmra*, seed pulp of, 561

- amṛta valli*, 451
amśumati, 590
anantā, 590
añjana, 307, 597
avikola, 359, 360
antar dhūma, 449
apāmārga, 46, 47, 131, 236, 386, 456, 557
 kṣāra of, 51, 383
 leaf of, 543
āragvadha, 25, 153, 154, 184, 242, 275, 278, 308, 334, 452
āragvadhādī gaṇa, drugs belonging to, 290, 528
araluka, 430
āranāla, 311, 380, 405, 427, 429, 471
ādraka, 44, 370
ārevata, 105
ariṣṭa, 29, 272, 310, 329, 335, 455, 463, 546
 leaves, 554
ariṣṭaka, 272
arjuna, 47, 271, 272, 279, 459, 463
 bark of, 162-165, 169
arka, 48, 131, 337, 343, 344, 361, 364, 386, 457, 461, 478, 547
arka kṣāra, 51
arka, leaves of, 46
ārtagalā, 229
aruṣkara, 430
asana, 278
āśava, 329, 363
āśma bheda, 185, 231
asmāntaka, 229, 279
āṣphota, 387
asthi saṃhāra, 570, 595
āsva *gandha*, 318, 337, 345, 435, 522, 595
āsva māra, 454, 457
āsva māraka, 547
āsva mūrtī (fallakī), 17
āsvattha, 271, 278, 423, 521, 541, 568
 wood of, 455
atasī, 122, 448
 seeds of, 525
atibalā, 184, 318
ativisā, 45, 102, 279, 286, 304, 308, 407, 431, 435
audbidha lavaṇa, 407

budara, 385, 430
badara dāru, 478
badara juice, 341
badarī, 288, 304
balā, 16, 162, 168, 169, 187, 206, 238, 425, 426, 451, 556, 591, 593
balyā, 593
bandāka, root of, 471
bellaka, 45
bhadra, 232
bhadra mustā, 553
bhallātaka, 131, 140, 148, 279, 365, 394, 415-417, 434, 455, 461
bhallūka, 230, 231
bhanṭākī, 404
bharahaṭā, 404
bhārgavi, 241
bhārgī, 45, 152, 462
bhārṅgi, 138, 146, 281, 402, 431, 458
bhṛṅga rāja, 294, 383

- bhujaga vallī*, 44
bhū kṣāra, 50
bhūnimba, 226, 400, 405
bhūrja, 533
bhūsāra, 53
bibhitaka, 275
bibhitakī, 76, 200, 343, 383, 402
bija-pūra, 20, 46, 129
bija-pūraka, 20, 36
bilva, 20, 25, 26, 33, 36, 99, 131, 236, 281, 305, 309, 348, 401, 407, 409, 430, 431, 458
bimbi, 454
brahmagara phena, 51
brāhmaṇa yaṣṭī, the paste of, 453
brāhmī, 237
bṛhatī, 16, 23, 33, 34, 131, 145, 182, 229, 304, 348, 386, 430
brīhi, 56
campaka, 509
caṇaka, 87, 269, 298
caṇḍā, paste of, 400
candana, 241, 275, 279, 309, 398, 402, 423, 457, 492, 521, 534, 537, 539, 553, 554, 559, 560, 590, 591
candra prabhā, 286
capalā, 68, 282
caturaṅgula, fruit of, 271
caturjāta, 143
caturjātaka, 80
cavikā, 70, 385, 431
cavya, 25, 29, 36, 73, 126, 127, 134, 135, 137, 142, 286, 303, 382, 409, 412, 430, 475, 478, 273
chinna ruhā, 346
chinnodbhavā, 406
chucchundari, decoction of, 454
ciñcā, 310
 fruit of, 153, 154
kṣāra, 83
cira bilva, 146, 527
citra, 129, 556
citraka, 25, 27, 32, 60, 73, 102, 103, 125, 128, 133, 134, 135, 137, 140, 143-45, 150, 165, 166, 206, 232, 238, 276, 278, 281, 286, 292, 303, 304, 307, 308, 333, 341, 343, 348, 351, 352, 354, 356, 363-64, 366, 375, 377, 380, 382, 385-86, 404, 406-410, 431, 434-35, 461, 471, 476, 478, 527
dadhi, 36
dadhi maṇḍa, 341, 380
dādima, 14, 16, 32, 34, 36, 115, 125, 129, 134, 142, 151, 166, 310, 341, 385, 409
dāṇḍotpala, root of, 456
danti, 60, 65, 95, 129, 133, 141, 143-44, 149, 278, 281, 286, 289, 343, 344, 352, 354, 356, 361, 363, 375, 377, 383, 431, 461, 476, 527, 529, 532
darbha, 168, 178, 184, 231
dāru, 146, 451, 479
dāru haridrā, 275, 304, 348, 402, 404, 435, 528, 531, 552, 554, 558, 560, 591
dāru niśā, 276, 310, 380, 529, 593
dārvī, 179, 277, 286, 291, 347, 348, 398, 400, 475

- daśa mūla*, 30, 130, 138, 141, 160, 165, 187, 281, 332, 346, 398, 401, 406, 408, 409, 412, 414-15, 423, 478, 492, 522, 528
- deer horn*, *bhasma* of, 2
- deva druma*, 345
- devadāli*, 354, 360, 374
- deva dāru*, 276, 277, 281, 286, 337, 346, 385, 398, 399, 401, 402, 404-08, 411-12, 427, 431, 435, 451, 455, 457, 471, 476, 477, 499, 522, 533, 593
- deva puspa*, 292
- dhanvana*, 271
- dhanva yavāsaka*, 179
- dhānya*, 125, 129, 134-35, 304, 341, 409, 411
- dhānyāka*, 80, 81, 133, 282, 286, 288
- dhānyāmla*, 161, 167, 198, 474
- dhānya yuṣa*, 478
- dhātakī*, 496, 532, 560
- dhātrī*, 71, 77, 177, 271-72, 276-77, 288, 297
- dhattūra*, 470, 532
- dhava*, 47, 271, 278
- dhāvanī*, 182
- dhyāmaka*, 411
- dīpyaka*, 28, 131, 134, 142, 279, 331, 409
- drākṣā*, 117, 137, 151, 177, 187, 206, 288
- dravantī*, 95, 333
- drāvidī*, 239
- duḥsparṣā*, 273
juice of, 99
- durālabhā*, 136, 166, 242
juice of, 202
- dūrvā*, 239, 270, 275, 492, 558
paste of, 521
- dvipa (gaja pippalī)*, 45
- ekeśikā*, 522
- elā*, 161, 184-85, 199, 207, 232, 235, 286, 297, 307, 333, 411, 412, 435, 478, 590
- elādī gaṇa*, drugs belonging to, 290
- eranḍa*, 16, 18, 20, 23, 25, 33, 34, 122, 186, 202, 332, 397, 425, 433, 435, 470, 545
- taila*, 39, 346
- ervāru*, 198
- ervāruka*, seeds of, 99, 179
- gairika*, 537
- gaja cirbhāṭa*, 127
- gaja pippalī*, 281, 286, 403
- gambhārī*, 99
- gandhaka*, 41, 44, 45, 75, 83, 84, 149, 150, 152, 153, 189, 253, 292, 293, 294, 358, 373, 374, 465
- gaṇi kārikā*, 99
- gaura*, 553
- gavākṣī*; 343-44, 544
- gāyatri*, 270
- ghana*, 400, 403
- girija lavaṇa*, 51
- girikarṇī*, 453
- giri karṇikā*, 129, 352, 354, 449
- godhāvati*, the root of, 203
- godhūma*, 269, 431, 527
- goji*, 463
- gokarṇaka*, 242
- gokṣura*, 16, 23, 34, 179, 183, 200, 209, 231, 239, 241, 283, 297, 404, 425, 475

- gostani*, 22
granthika, 68, 69, 430
grdhra, stool of, 527
gr̥ha dhūma, 104, 465
grīva, 154
gr̥sti kṣīra, 573
guḍa, 21, 61, 71, 76, 95, 98,
 104, 143, 146, 415, 461, 476
guḍuci, 187, 241, 275, 309, 398,
 399, 404, 474, 475
 juice of, 370
 leaves of, 538
guggulu, 230, 232, 283, 286,
 305, 307, 337, 346, 347, 399,
 401, 403, 404, 422, 435, 478,
 499, 533, 548, 549, 550, 594
gundrā, 231, 238
guñjā, 457

habusā, 125, 131, 134
hapuśā, 342
haratāla, 84
hareṇu, 232
haridrā, 250, 260, 275, 279, 286
 294, 304, 310, 348, 383, 404,
 435, 465, 528, 552-555, 560,
 591
hari kanda, entire plant of, 46
harītaki, 76, 96, 103, 127, 128,
 130, 137, 139, 143, 167, 179,
 200, 237, 242, 281, 310, 339,
 343, 346, 383, 387, 408, 412,
 415, 426, 427, 459, 474, 476
hasti karṇa palāśa, 447
hasti pippali, 337
haṭha, 275
havuśā, 304, 331, 341, 385, 431,
 478
haya māraka, 527

hema, 309
hema (nāga kesara), 411
hema kṣīri, 95, 354
himṣrā, 451, 458, 472
hiṅgu, 14-20, 27, 31, 32, 36, 38,
 39, 41, 44, 83, 96, 102, 115,
 123-25, 127-30, 133, 140,
 142, 146, 151, 161, 165, 184,
 235, 303, 304, 333, 385, 387,
 407, 434, 494, 548, 556
hiṅgula, 591
 purified, 288
hr̥ibera, 553
hr̥ivera, 431

ikṣu, 178, 203
ikṣuraka, 205
ikṣu vālikā, 23, 34
indvara, fruit of, 234
 seed of, 232
indra sūri, 309
indra vārunī, 345, 398
itkaṭa, 231

jala, 288
jalada lajala (lajjalu), 311
jalaja, 288
jala kumbhi, 448
jalauka, 459, 490
jambīra, 37, 375
jambīramla, 83
jambū, 85, 278, 459
jāṅgala animals, meat of, 269
jatt, 547, 552, 553
jāti patra, 292
jāti phala, 292, 297
jāti puspa, 561
javānt, 129
jayā, 44, 270, 403

- jayanti*, juice of, 383
jayapāla, 154, 370, 383
 purified, 371
 seeds of, 150
jitraka, 41, 48, 129, 288, 303,
 341, 403, 541
jīvaka, 168, 590
jīvantī, 21, 47, 168
jyeṣṭhāgra, 49
- kāca lavaṇa*, 48, 343
kaceaka, 230
kadali, 231, 236, 308
kṣāra of, 381
 juice of, 180
kadamba, 219, 271, 281, 568
kadara, 273
kakubha, 275
kāka dantī, 460
kākādanī, 460
kāka jaṅghā, 543
kākamācī, 375
kākāṇtī, 375
kākini, 239
kākoli, 558
kākolyādi gaṇa, drugs belonging
 to, 117, 590
varga, drugs belonging to,
 459
kakubha, 278, 595
 decoction of, 99
kälā, 522
kalambu, 63
kälānusarī, 206
kälānusārivā, 590
kalāpa vidāli, leaf of, 547
kalāya, 2, 63, 82
kāleyaka, 591
kalināga, 44, 305
- kaliṅgaka*, 182, 407
kāliyaka, paste of, 561
kamala, 44
kampilla, 551
kampillaka, 17, 95, 117, 139,
 275, 277, 281, 339, 352, 354,
 361, 558
kanā, 80, 146, 153, 282, 288,
 479
 powder of, 458
kanaka, 44, 47
kañcana kṣīrī, 131
kāncanāra, 452
kāñcanī, 371
kanda, 308
kaṅgu, 570
kāñji, 29, 304, 308, 430, 431,
 455, 521
karīka, stool of, 427
kaṅkola, 234
kaṅkuṣṭha, 342
kaṇṭakāri, 16, 33, 34, 44, 144,
 145, 229, 304, 348, 386, 403,
 430, 436
kānta lauha bhasma, 289, 294,
 591, 592
kapittha, 273, 278, 406, 430
 leaf of, 402
 pulp of, 294
kapota, stool of, 527
vakrā, 229
vaṇikā, 237
kara mardaka, 308
karaṇja, 95, 275, 278, 375, 460,
 553
 juice of, 546
 seed of, 19
kāravella, juice of, 82
kāravī, 36

karira, 2
karkandhu, 440
karkāru, 186
karkāruka, 448
karṇa moṭa, 532
karnikāra, 239
kārpāṣa, 455
karpūra, 297
kāravī, 341
kōsa, 23, 178, 184, 186, 203, 231
 powder of, 238
kaśeru, 270, 275
kaśeruka, 178
kāśika, 79
kāśīsa, 53, 230, 307, 461, 561
kāśmarya, 168, 272, 275
kataka, 234, 239
 fruit of, 230
kaṭaṅkaṭeri, 276
kaṭphala, 271, 431, 449, 496
kattīna, 168
kaṭukā, 24, 120, 136, 552
kaṭuki, 354
kaṭu rohiṇī, 304, 435, 457, 458, 553
kaṭu tumbī, 451
kaunti, 411
kebuka, root of, 304
kesara, 288
keśarāja, 75
ketakī, 116, 235
khada, 115
khadira, 273, 275, 307
khadirī, 203
khanṭī bola, 585
kharjūra, 137, 272, 275
kharpara, 53
khurāsāna, 292

kim kirāta, 242
kimśuka, 47, 131, 273
 kṣāra of, 364
kiṇva, 525
kodrava, 269, 298, 448
kokilākṣa, 405
kola, 32, 68, 69, 134, 230, 281, 282, 382, 440, 530, 545
kolha, seed of, 294
koradūṣa, 2
koṣāmra, seed pulp of, 547
krauñca, 235
kṛmighna, 435, 550
kṛmi ripu, 34
kṛṣṇā, 61, 64, 81, 86, 165, 205, 307, 309, 342, 365, 403, 431
kṛṣṇa gandhā, 458
jīraka, 380, 435
lavaṇa, 36, 385
sārivā, 554
kṛṣṇā, 5, 14, 417
kṣāra, 32, 36, 40, 46, 47, 65, 68, 70, 98, 99, 124, 147, 165, 204, 207, 229, 232, 233, 236, 243, 303, 333, 335, 344, 351, 377, 380-81, 391, 408, 430, 451, 464-65, 500, 570, 574
kṣava patra, 100
kṣīra, 558
 śukla, 590
kṣīri, 131
kṣīri vṛkṣa group, 95
 drugs belonging to, 249, 250
kṣudrā, 23
kucandana, 272
kulattha, 4, 16, 114, 161, 230, 238, 242, 269, 298, 400, 464
kumadya, 169
kumārī, leaves of, 46

kumbhī, 114
 fruit of, 354
kumbhika, 270
kunduru, 430
kuṇkuma, 201
kunthaka, 230
kuraṇṭikā, 232
kuṣa, 23, 178, 186, 203, 231, 238
kuṣmāṇḍa, 47, 204, 238, 239, 242
 stalk of, 241
 squeezed pulp of, 80
kuṣṭha, 33, 96, 98, 102, 116, 123, 130, 165, 167, 232, 273, 309, 331, 341, 404, 411, 427, 431, 435, 525, 552, 556, 590
kusumbha, 359
kuṭaja, 131, 273, 277, 387, 435
kuṭhāraka, 541, 557
kuṭheraka, 532

lājā, 22, 492
lajjālu, 543
 paste of, 429
lakṣā, 457, 560, 594, 595
lāmajaka, 309
lāngali, 532, 544
lāngalika, 556
laśuna, 39, 366, 434, 547, 548
latā karaṇja, 281
lauha, 63, 75
lauha bhasma, 36, 53, 65, 67, 76, 77, 82, 185, 200, 277, 286, 292, 293, 297, 303, 309, 561, 593
lāva, 16
lavaṇa, 83, 229, 381, 528
 five varieties of, 53

lavaṇa pañcaka, 129
lingī, juice of, 361
lodhra, 271-72, 278-79, 289, 309-10, 463, 465, 496, 532
loha, *bhasma* of, 63, 64

madana, 21, 98, 104, 359, 360, 431, 460, 533
madhu, 329, 523
madhūcchiṣṭa, 539, 533, 554
madhuka, 66, 137, 161, 162, 179, 231, 232, 276, 278, 398, 416, 423, 457, 472, 492, 531, 534, 539, 552-55, 558, 569, 589-91, 594
madhūka, 120, 187, 459, 528
madhulikā, 590
madhu parṇī, 74, 591
madhura gaṇa, drugs belonging to, 573
madhu sidhu, 25
madhu yaṣṭi, 23, 24, 162, 237, 283, 529, 590
mādhvīka, 121
madirā, 199, 207
māgadhi, 69
mahā medā, 553
mahā nimba, 294
mahā phalā, 238
mahārāṣṭrī, 540
mahāsyāmā, 95
mahātikta, 117
mahausadha, 127, 400, 412, 427, 520
mākṣika, 557
bhasma of, 286, 289, 294
mālatī, 555
māmsi, 411, 435, 553, 590
māṇā, 377

- manah silā*, 37, 84, 294, 383,
 465, 560, 593
māṇaka, 348, 399
maṇḍa, 303, 339
 bhasma, 67-75
maṇḍūra, 449
mañjisthā, 168, 275, 279, 472,
 539, 552-55, 559-60, 569-70,
 591, 593
marica, 16, 19, 20, 41, 80, 83,
 104, 129, 133, 149, 150, 189,
 232, 307, 331, 343, 345, 371,
 381, 383, 435, 458, 478
markaṭāsthī, 241
mārkava, 237
māṣa, 85, 316, 318, 527
 parṇī, 34
mastu, 363, 375
masūra, 266
māṭī mahukī, paste of the
 insect, 461
mātulāni, red leaves of, 44
mātulunga, 19, 26, 32, 33, 115,
 126, 133, 151, 166, 253, 520
mayura, bhasma of, 154
mayūraka, 74, 345
medā, 168, 431
mehendikā, 551
meṣa śīṅgī, 278
mocaka, 465
moraṭā, 231
mṛdviḍkā, 168, 205, 230, 275,
 283
mṛga śīṅga bhasma, 82
mudga, 2, 329, 363, 371, 447,
 491
 parṇī, 34
mūlaka, 32, 105, 134, 142, 407,
 448, 463
mūlaka kṣāra, 461
mūrvā, 273, 304, 539
muṣkaka, 47, 80, 130, 277
 kṣāra, 51
mustā, 26, 136, 201, 231, 276,
 279, 286, 402, 407, 411, 416
muṣṭi, 44
nādeyi, 131
nāga balā, 169, 318, 451, 595
 root of, 165
nāga bhasma, 291
nāgāhva, 187
nāga kesara, 81
nāgara, 25, 28, 32, 36, 61, 62,
 70, 115, 137, 140, 161, 177,
 235, 282, 303, 309, 346, 377,
 382, 406, 431, 476, 478
nāga vallī, 150
nakha, 411
nakta māla, 554
nala, root of, 203, 492
nameru, 242
nava sādara, 50, 53
navasāra, 49
nicula, 431, 455, 568
 paste of, 281
nidigdhikā, 185, 199
nikumbha, seeds of, 151
nīlini, 131, 139, 339, 344, 352,
 354, 431
nīlotpala, 272, 423
nimba, 22, 120, 163, 207, 270,
 274, 275, 279, 281, 308, 347,
 400, 436, 451, 528-31, 547,
 548, 552, 553, 555
nirdahanā, 26
nirgunḍī, 98, 307, 358, 452, 454

- 465, 470, 546
nīśā, 276, 310, 529, 555, 570,
 593
nīśpāva, 4, 464
nivāra, 289
nyagrodha, 278, 423, 521, 528
 fruit of, 271
- pacampacā*, 283
pācya, 239
padmaka, 279, 411, 423, 555,
 591
palala, 166
palāśa, 82, 168, 236, 337, 386,
 568
 kṣāra of, 51, 83, 147, 366
pārada, 37, 38, 41, 43-45, 75,
 82-84, 149-53, 188, 207, 253,
 292, 294, 358, 369, 383
bhasma of, 84, 189, 295-96,
 297, 373-74, 593
 purified, 591
pāribhadra, 131, 199, 386
pāribhadra, 278
pārijāta, 270
pāriṣā, 423
pārtha, 593
parūṣaka, 137, 162
pāṣāṇa bheda, 33, 179, 184, 209,
 238, 241-42, 545
pāṭalā, 130
 kṣāra of, 237
 decoction of, 559
pāṭalī, 99, 199
pāṭhā, 32, 125, 166, 182, 232,
 270-71, 273, 275, 291, 304,
 348, 400, 403, 407, 409, 478,
 495
pathyā, 17, 28, 32, 38, 62, 64,
 75, 145, 151, 153, 184, 305,
 352, 354, 399, 402
pāṭola, 22, 29, 87, 207, 232,
 278, 339, 347, 398, 400, 447,
 528-29, 552-55
patra, 286, 309, 356, 411-12,
 435, 590
pattāṅga, 463, 465, 560, 597
pattūra, 232
payoda, 81
picu, 234
pīlu, 96
piñḍa, 114
piñḍāraka, 465, 471
pīnyāka, 464
pippalī, 16, 19, 20, 25, 32, 36,
 67, 70, 81, 83, 98, 102, 128,
 132, 134, 137, 140, 145, 149,
 152, 161, 187, 206, 331, 333,
 337, 343, 345, 348, 354, 363,
 364, 366, 371, 375, 377, 379,
 382-83, 398, 400, 401, 403,
 404, 411, 427, 451, 453, 476,
 478
pippalī mūla, 25, 32, 70, 128,
 134, 137, 281, 286, 341, 366,
 382, 407, 409, 478
pīta dāru, 424
plakṣa, 423, 521
plava, 270, 275, 411
prapauṇḍarīka, 250, 553, 555,
 558, 560, 590
prasannā, 95, 341
prasāraṇī, 593
priyāla, 278, 288
priyanīgu, 411, 463, 496
proṣṭhikā, 557

- pr̄ṣṇi parṇī*, 34
pṛthak parṇī, 168, 241
pr̄thvikā, 134
pūga, 273, 288
punarnavā, 16, 103, 187, 281, 346, 347, 348, 374, 385, 387, 397, 399-404, 405-08, 412, 472, 476, 479, 492, 494, 522, 593
pura, 44, 595
puṣkara mūla, 15, 17, 30, 33, 125, 127, 129, 130, 133, 163, 165, 166, 281, 283, 341, 385, 387, 431
pūtīka, 127, 270, 365, 386
pūtī karañja, juice of the leaves of, 473
pūtīka karañja, 105
putrañjīvaka, juice of, 473
- rāja vṛkṣa*, 95, 179, 275
rajanī, 47, 48, 282, 339, 342-43, 347, 369, 400
rājikā, powder of, 376
rakta candana, 569
rakta medinī, 585
rakta sāra, 272
rambhā, 465
rāmaṭha, 229, 279, 350
rāsabha, 235
rasāñjana, 67, 283
rasendra vallī, fruits of, 46
rāsnā, 412, 425, 431, 435, 451, 472, 520, 591
rasona, 29, 97, 448, 556, 594
rāṭha, 104, 416
reacakī, 361
riddhi, 168
rodhra, 250, 539, 590
rohiṇī, 120, 136
rohiṣa, 281
rohitaka, 275, 333, 345, 376, 386
 powder of, 385
r̄ṣabhabha, 168
rucaka, 14, 44, 342
rudhira, 465
rudra jaṭā, 428
 root of, 203
rudrākṣa, 231, 236
rūpikā, root bark of, 471
- sadgranthā*, 308, 363, 375
sahadevī, 34
saileya, 411, 435
saindhava, 46, 104, 115, 125, 127, 128, 132, 134, 140, 142, 151, 161, 187, 230, 286, 377, 407, 431, 435, 448, 451, 457, 494, 532, 548
 lavaṇa, 48, 65, 333, 343
sairiyaka, 590
śaivāla, 270, 275
śāka, 230, 234, 463
śāka vṛkṣa, 151
śākhōṭaka, 454
 bark of, 521
śakra, 278
saktu, 41, 63, 87, 304, 364, 525
śāla, 533
śāli, 21, 56, 101, 153, 178, 208, 231, 316, 363, 569, 571, 577
śalmali, bark of, 297
 cotton of, 542
 flower of, 376
śalyaka, 271

sambūka, *bhasma* of, 61-63
 sampāka, 105, 352, 354, 361,
 399
 sāmudra lavaṇa, 46, 48, 51, 65,
 126, 286, 333, 343
 samyāka, 547
 sāra, 448
 sārikha, 49
 sāñkha bhasma, 83, 85, 309,
 461, 463, 465
 sāñkha nābhi, *bhasma* of, 375
 sāvikhinī, 95, 343, 344, 352, 354,
 361
 saptacchada, 275
 sapta dala, paste of, 531
 saptalā, 95, 131
 sapta parṇa, 275, 309, 547
 sara, 231
 sarala, 427, 522
 sarapuṇkhā, 543
 paste of, 536
 saraṭa, 465
 sārivā, 206, 241, 492, 529, 552,
 590
 śarja, 568
 sarja rasa, 416, 463, 539, 541,
 590
 sarkarā, 165, 234, 241, 492
 sārṅgaśṭhā, 375
 sarpākṣi, 151
 sarṣapa, 98, 104, 122, 309, 457,
 470
 leaves of, 455
 seeds of, 448
 sasika (*kumuda*), 44
 saṣṭika, 56
 type of rice, 379
 satāhva, 146, 341, 431, 591
 satalā, 334, 341, 354

satapuspā, 238, 435, 590
 śatāvarī, 23, 72, 137, 168, 178,
 186, 187, 202, 229, 241, 288
 śatī, 125, 129, 133, 140, 166,
 341, 387, 431, 478
 saurāṣṭrī, 51
 sauvarcala, 19, 32, 38, 39, 46,
 124, 151, 161, 165, 167, 202,
 303, 304, 377, 407
 lavaṇa, 48, 333, 343
 sauvīra, 4
 sāvara śīṅga, 44
 sehuṇḍa, 361
 sevya, 272
 siddhārtha, 405, 471
 sigru, 17, 131, 229, 304, 337,
 345, 405, 434, 448, 470, 471,
 493, 494, 552
 bark of, 400
 decoction of, 26
 root of, 491
 siktha, 552, 555
 sikthāka, 541
 śila bheda, 239
 śilā graja, 239
 śilāja, 232
 śilā jatu, 183, 185, 202, 230,
 253, 283, 294, 304, 307, 337
 śin̄ha pucchi, 34
 simhī, 356
 sindūra, 556
 śiriṣa, 232, 273, 309
 sitā, 205
 sitisāraka, 181
 śivā, 44, 129
 sivāmbu, 374
 snūhī, 48, 95, 103, 139, 144,
 147, 152-54, 307, 338, 343,

- 352, 355, 356, 371, 386, 465
snuk, 131
śobhañjana, 237, 434, 455, 494
 juice of, 366
somavalka, 279
sorā, 50, 51
sphaṭika bhasma, 50, 592
kṣāra, 49
spṛkkā, 411
śrāvanī, 168
śigāla kola, 544
śrī khanḍa, 288
śrīparṇī, 161
śrivāsa, 533
śrīveṣṭaka, 411, 533
śringūṭaka, 590
śtingavera, 68, 133, 187, 242,
 281, 333, 404, 433
śringī, 435, 522
sthala padma, 411
 paste of, 404
sthānuṣeyaka, 411
sthirā, 168, 304, 377, 431
sudhā, 95, 281, 461
 pieces of, 46
kṣāra, 416
sukanda, 242
sūkṣmailā, 241
sukta, 290
sukti, 532
sumand, 554
sunṭhī, 14, 16, 18, 19, 20, 31, 38,
 39, 41, 64, 71, 80, 123, 129,
 134, 143, 149, 161, 229, 231,
 242, 288, 331, 343, 347, 383,
 397, 400-05, 407, 409, 430,
 433, 452, 465, 492, 522
surā, 142, 202, 235, 290, 363,
 375
surā dāru, 520, 590
surāhvā, 232
surā kṣāra, 49
surā maṇḍa, 115, 124
sūraṇa, 47, 65
surasā, 477
sūryāvarta, 448
suṣavī, leaves of, 532
suvarcikā, 102
suvarṇa, 414
śvadamṣṭrā, 168, 178, 186, 229,
 235, 237, 348, 386, 545
svaguptā, 168
svarji kṣāra, 30, 46, 48, 53, 96,
 116, 125, 129, 271, 286, 341,
 343, 407, 461, 551
svarṇa, 43
bhasma, 592
ksīrī, 341
svayam guptā, 205
śvetā, 95
śveta candana, 558
śveta jīraka, 81, 381, 435
śveta khadira, 551, 595
śveta punarnavā, 232
śveta sārivā, 554
śveta vāṭyālaka, 74
śyāmā, 95, 103, 127, 352, 430,
 431, 457
 (*vṛddhadāra*), 17
śyāmāka, 269, 298, 302
śyāmā trivṛt, 139
śyonāka, 99, 278, 458

tagara, 435, 590
tālaka, purified, 152
tāla, kṣāra of, 364
tāla mūli, 307

- tāla parṇī*, 458
tālapatrikā, 235
tālisa, 80
tālīśa patra, 411
tambūla, juice of, 369
tāmra, 84
 purified, 44
tāmra bhasma of, 38, 39, 41,
 43, 85, 151, 152, 253, 358,
 371, 373
tāmra patra, purified, 369
taṇḍulāmbu, 294
tandula vāri, 149
tanduliyaka, 74
taṇḍulodaka, 447, 452, 495
taṅkaṇa, 48, 53, 343, 551
 bhasma, 82, 85, 189
 purified, 149, 150
tāpya bhasma, 152
 purified, 150
taruṇa, 238
taruṇa (mañjiṣṭhā), 238
tīkṣṇa lauha bhasma, 294
tiktā, 26, 132, 273, 347, 398,
 400, 555, 591
tiktaka rohiṇī, 26, 162, 342,
 554
tiktālābu, ripe fruit of, 449
tila, 20, 21, 47, 61, 62, 95, 122,
 146, 152, 159, 199, 207, 236,
 366, 415, 525, 528, 529, 530,
 534
 black variety of, 589
 stems of, 387
til oil, 381
tilvaka, 95, 343
tinduka, 272, 273, 275
 fruit of, 538
tiniṣa, 272
tiniṣa, bark of, 496
tintidī, 166, 375
tintidīka, 125
trapuṣa, 232, 238
 seed of, 239
trāyamāṇa, 120, 136, 334, 342,
 398
trāyantī, 22, 131
triṇa karna, 238
triṇaṇtaka, 177, 184, 186, 187,
 202, 232, 235, 279, 282
trivṛt, 15, 60, 65, 95-97, 103,
 120, 129, 132, 133, 141, 143,
 144, 286, 307, 308, 310, 334,
 341-43, 352, 354-56, 361,
 398-99, 406, 492, 528-29, 532
 554
truṇi, 180, 305
tugā, 81, 288
tugā kṣīri, 206, 537
tumbi, juice of, 453
tumburu, 15, 17, 27, 32, 127,
 383, 385
turaga gandhā, 187
tuṣa, 465
tuttha, 53, 154, 551-52
 bhasma, 153
tvak, 95, 146, 199, 206, 283,
 286, 307, 411-12, 435

udadhi śukti, *kṣāra* of, 365
uddālaka, 269, 298
udumbara, 278, 293, 419, 423,
 521, 568
ugra gandhā, 130, 165
umā, 400
upakulyā, 97, 453
upakuñci, 133
upakuñcikā, 129, 341

- urubūka*, 30, 138, 145, 334
uṣāṇa, 207
uṣīra, 168, 230, 272, 423, 492,
 554, 555, 591
uṣṇāmbu, 44
uṣṭra, 235
utpalā, 283, 554
- vaca*, 16, 26, 36, 41, 44, 63, 96,
 98, 102, 123, 125, 128, 131,
 133, 140, 161, 163, 166, 279,
 281, 286, 331, 341-43, 385,
 429, 431, 435, 453, 457, 478,
 479
- vahni*, 45, 48, 127, 139, 270,
 273
- vaijayantī*, 275
- vāji gandhā*, 177
- vajra bhasma*, 591
- vajra*, milky latex of, 383
- vajra taru*, *kṣāra* of, 350
- vajrī kṣāra*, 51
- vaikrānta bhasma*, 592
- vallūra*, 148
- varīṣa*, 568
 bark of, 545
- locana*, 286
- vānarī*, juice of, 383
- vaṅga bhasma*, 291, 296, 373,
 374
- vaṅga sena*, 34
- varā*, 45
- vārāhi*, 231
- varāha parṇī*, 591
- varātikā bhasma*, 85
- varṣābhū*, 36, 105, 237, 281,
 404, 406, 412, 470
- varṣāhvā*, 74, 145
- varuṇa*, 230, 231, 278, 281, 386,
 493, 494
 bark of, 238, 240
 decoction of, 452
- vāsā*, 44, 47, 130, 241, 377, 404
- vāsaka*, 308-09
 decoction of, 202
- vaśira*, 229
- vasu bhaṭṭa*, 373
- vasuka*, 229, 380
- vāṭa*, 560, 568
- vatsaka*, 272, 305, 451
- vāṭya*, 87
- vāṭyālaka*, 23
- vella*, 151
- veṇukā*, 431
- vetasa*, 459, 521
- vetasāmla*, 44
- viḍa*, 30, 32, 83, 104, 115, 123,
 127, 140, 165, 377, 385, 407,
 448
- lavaṇa*, 286, 333
- viḍāṅga*, 15, 17, 32, 60, 73, 102,
 129, 135, 140, 144, 167, 271,
 281, 282, 286, 303, 304, 307,
 339, 341, 354, 356, 364, 385,
 431, 451, 457, 465, 478, 550
 dehusked, 407
- kṣāra* of, 365
- vidārī*, 22, 34, 137, 177, 178,
 231
- vidārī gandhā*, 187
- vidruma bhasma*, 592
- vikaṇkata*, 460
- viṭa*, 40, 44, 45, 168, 292, 556
- viṣṭālā*, 206, 341, 385
- viṣva*, 30, 165, 181, 399, 403,
 435, 479

- viśva bheṣaja, 25
 vṛddha dāru, 354, 475, 476, 479
 vṛddha dāruka, 473, 478
 vṛkṣādāni, 230
 vṛkṣāmla, 36, 142, 282, 341
 vṛntāka, 46, 238
 vṛṣa, 307, 348
 vṛṣa muṇḍikā, 435
 vṛṣcika, oil of, 433
 vṛṣcīva, 145
 vyāghrī, 46, 131, 400
yamānī, 123, 124, 128, 133, 142,
 282, 304, 341, 375, 385, 387,
 409
yamānikā, powder of, 363
yaṣṭī, 402, 407, 425, 492, 555
yaṣṭī madhu, 77, 82, 417, 542,
 593, 597
yava, 18, 21, 30, 32, 95, 199,
 230, 236, 281, 302, 303, 433,
 447, 448, 527, 530, 533, 545
yavāgū, 232, 233, 250, 406, 545
yava kṣāra, 15, 18, 19, 33, 48-
 53, 85, 96, 102, 125, 127-29,
 133, 137, 140, 150, 161, 165,
 166, 183, 185, 231, 286, 333,
 341, 343, 363, 366, 375, 385,
 407, 409, 415, 465, 478, 544,
 551
yavānī, 15, 18, 19, 20, 27, 46,
 333
yava tiktā, 342
yūthikā, root of, 241

Index IV

Appendix IV

(Diseases Described)

- Adhyarbuda*, 446
Agni dagdha, 534, 535
Ākṣepaka, 590
Alasaka, 94
Āma vāta, 54, 64
Amla pitta, 66, 67, 71, 73-75, 81, 415
Ānāha, 47, 93-95, 102-105, 124, 126, 134, 282
Anna vivartana, 69
Apacī, 437, 441, 453, 455, 478, 550
Apatānaka, 32
Arbuda, 287, 437, 444, 461-62, 465, 478
kaphaja, 463
medoja, 465
paittika, 472
raktaja, 445
vātika, 462
Ardita, 590
Āśmarī, 99, 176, 203, 209, 211, 215, 227-29, 231, 235-37, 239, 241-43, 249, 253, 282, 284, 387, 407, 432
kaphaja, 233
Āsthilā, 47, 191, 387
Baddhagudodara, 326, 328
Bandhdodara, 331, 335
Basti kūṇḍalikā, 197
Bhagna, kāṇḍa, 562
 sandhi, 562, 564
Bhasmaka, 381
Bradhma, 32, 430-32, 434
Breast abscess, 490
Carbuncles, alajī type of, 265, 267, 290
jālinī type of, 265, 266
kacchapikā type of, 266
putriṇī type of, 266
śarāvikā type of, 266, 290
vidārikā type of, 267
vidradhi type of, 267
Chidrodara, 331, 336, 387
Colic Pain, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 31, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 59, 68, 75, 85, 89, 87, 113, 115, 118, 124, 128, 134, 140, 150, 157, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 175, 176, 177, 197, 263, 282, 287, 343, 354, 369, 370, 385, 400
paittika type of, 22, 24, 72
paktija type of, 67
pariṇāma type of, 72, 84
vātika type of, 2, 20, 40, 72

- Dadru*, 473
Dakodara, 327, 331, 366
Durdagdha, 535, 537
Dūṣyodara, 324, 345
Dvirarbudha, 446
Dysuria, *kaphaja* type of, 180, 181
paittika type of, 178, 179, 184, 186
sānnipātika type of, 181, 182
vātika type of, 183
viḍ vighātajā type of, 182
- Filariasis*, 467
- Galagaṇḍa*, 437, 447-51, 453, 556
kaphaja, 439
medoja, 440
vātika, 438
- Gaṇḍamālā*, 437, 440, 453-58, 478
- Grahanī*, 46, 47, 49, 53, 73, 75, 85, 124, 126, 130, 134, 137, 138, 140, 141, 143, 145, 292, 304, 313, 333, 341, 348, 377, 399, 403, 409, 478
- Granthi*, 441, 448, 460-62
kaphaja, 443, 459
marmaja, 462
medoja, 287
sīraja, 443
paittika, 442, 459
vātika, 442, 458
- Gulma*, 73, 85, 92, 95, 97, 102, 104, 106-08, 118, 120, 123, 124, 127, 128, 130-32, 138-40, 143, 145, 148-50, 155, 165, 166, 188, 236, 281, 313, 333, 341, 343, 344, 345, 350-352, 354, 355, 363, 364, 370, 373, 374, 376, 377, 381, 382, 387, 407, 409, 414, 415, 432, 475, 484, 489, 550
- Gulma dvandvaja*, 110
kapha, 140
kaphaja, 110, 120-22, 126, 130, 133, 148, 152
kapha-vātaja, 110
paittika, 130, 133, 151
pitta, 117, 136, 137
rakta, 130, 133, 136, 146-48, 152
raktaja in females, 111-12
sānnipātika, 133, 152
tridoṣaja, 130
vātaja, 115-16, 134, 144
vātika, 130, 133-135, 150, 410
vāta-kaphaja, 110
vātā-pittaja, 110
- Halimaka*, 287, 407
Hanu graha, 590
stambha, 49
- Hṛd roga*, *kaphaja*, 158, 163
kṛmija, 159, 160, 166, 167
paittika, 158, 161-62, 168
sānnipātika, 159, 163
vātika, 158, 160, 163, 168
- Jalodara*, 336, 360, 383
Jarat pitta, 71, 78, 82, 86, 87
Jāthara, 104
Jvara, āma, 370
viṣama, 370, 592
- Kāmalā*, 47, 73

- Kaphodara*, 323, 331, 335
Karṇa śūla, 590
Kaubjya, 517
Kṛṣṇa roga, 312
Kṣaya, 317
Kṣudra śvāsa, 300
Kṣut vighāta, 101
Kuraṇḍa, 422, 453
Kuṣṭha, 54, 91, 281, 287, 304, 307, 310, 341, 352, 407, 475, 509, 550, 556
- Māṃsārbuda*, 445
Manyā stambha, 49, 590
Meha, 85, 307, 313, 345, 376, 414, 550
amla, 275
hāridra, 260, 261, 272, 275
hasti, 260, 261, 273
ikṣu, 258, 270
ikṣu vālikā, 274
kāla, 259, 261
khaṭikā, 261
kṣaudra, 273
lālā, 259, 261
lavaṇa, 270, 275
madhu, 260, 261, 264, 269, 284, 509
majjā, 260
mañjiṣṭha, 260, 261, 272, 275
nīla, 259, 261, 272, 275
phena, 275
piṣṭa, 258, 270, 275
pūya, 262
rakta, 260, 261, 272, 275
śanaiḥ, 259, 270, 275
sāndra, 258, 261, 270, 275
sarkarā, 223
bhasma, 223
- sarpi*, 273
sikatā, 223, 258, 261, 270, 275
śīta, 259, 261
śukra, 258, 270, 272, 275
surā, 258, 261, 270, 275, 291
udaka, 258, 261, 270, 274
vasā, 260, 261, 273
- Mūla roga*, 54
Mūtrāghāta, 190, 191, 198, 202, 203, 205, 239, 241, 282, 284, 287
- Mūtragraha*, 203
Mūtra granthī, 194
jaṭhara, 193
Mūtra kṛcchra, 99, 171, 173, 174, 198, 202
asmarija, 175, 180
kaphaja, 174, 182
kṣataja, 174, 182
paittika, 174, 177
sānnipātika, 174, 181
śukraja, 175
vātika, 174, 177
viḍ vighātaja, 175
- Mūtra kṣaya*, 194
sāda, 195, 196
saṅga, 193
śukra, 194, 195
- Mūtrātīta*, 192
- Obesity*, 299
Oedema, 346, 390, 391, 395-96, 398-400, 402-08, 411, 412, 415, 416, 427, 478, 499, 518, 523, 565
abhighātaja, 394
chronic, 400
kaphaja, 392, 399, 522

- Oedema, paittika*, 392, 398, 399, 521, 522
sannipātika, 392, 401
vātika, 392, 397, 398, 411, 520, 521
- Pakṣāghāta*, 590
Pāmā, 556
Parikartikā, 89
Pinasa, 47, 67, 381
Pittārbuda, 463
Pittodara, 323, 331, 334
Plīhodara, 46, 325, 331, 335, 344, 345, 364, 373, 377, 379, 385, 387
Plusṭa, 535, 536
Prameha, 49, 53, 67, 168, 201, 241, 254-57, 264, 265, 267-69, 276-78, 284, 287-89, 291, 292, 294-98, 304, 410, 415, 432
kaphaja, 255, 256, 262, 271, 279
paittika, 255, 256, 262, 272, 275, 279
piḍakā, 254, 269
vātika, 255, 263
- Rakta pitta*, 23, 24, 81, 147, 163, 179, 239, 269, 415
pāka, 502
Samyak dagdha, 535, 537
Sannipātodara, 335
Śarkarā, 284, 387
Śarkarārbuda, 465
Śiroroga, 590
Ślipada, 436, 467, 469, 470-76, 478
kaphaja, 468, 473
paittika, 468, 472
- Ślipada, sannipātika*, 468, vātika, 468, 471
Śotha, 290, 458
roga, 391, 408
Stone, kaphaja, 213, 217, 232
paittika, 212, 218, 231, 232
vātika, 212, 219, 229
Śukra aśmarī, 214, 220, 222, 223, 233, 234
Śūla, āmaja, 6, 7, 27
annadrava type of, 59, 71, 86, 87
basti, 9
dvandvaja, 12, 28, 58
hṛt, 9, 157
kaphaja, 5, 6, 58
kukṣī, 8, 9
mūtra, 10
paittika, 4, 6, 57
pakti, 70, 73, 79, 80, 83, 85
paktija, 76
parināma, 43, 71, 78
parināmaja, 56, 61, 67, 68
pārśva, 8
sannipātika, 6, 58
tridoṣaja, 34
vātika, 2, 3, 6, 14, 17, 57
vīṭ, 11
Śvitra (leucoderma), 407
- Tālu śoṣa*, 590
Tandrā, 32
Timira, 66, 590
Udara roga, 48, 320, 321, 328-330, 333, 337-39, 341-48, 351, 352, 354-56, 358, 361, 363, 367, 369, 373, 376, 381, 387, 400, 414, 415
Udāvarta, 88-92, 94-99, 100-02,

- 104, 105, 116, 144, 263, 352,
354, 381, 432
- Udavarta, chardija*, 100
jimbhāja, 99
kṣavaja, 100
mūtraja, 98
puriṣaja, 95
sukraja, 101
udgāraja, 100
- Ulcer*, 498
dvandyaja type of, 506
kaphaja type of, 499, 502,
504, 528
paittika type of, 499, 503, 528
raktaja type of, 499, 504
sannipātika type of, 506
vātika type of, 499, 503, 528
- Ulcer, āma*, 499
pācyamāna, 500
pakva, 501
- Upadarīśa*, 556
- Urdhva samīraṇa*, 102
- Urograha*, 171, 172
- Uṣṇa vāta*, 195, 204
- Vahu mūtra*, 293
- Valmīka*, 458
- Vāta, ādhya*, 49, 432
āma, 415, 475
basti, 192
mūḍha, 304
pratibadha, 105
rakta, 169, 201, 550
- Vātarbuda*, 462
- Vāta rogas*, 49, 53
ūrdhva, 89
vyādhi, 593
- Vāta vimūḍha*, 102
- Vātika gulma*, 108, 109, 126
- Vātodara*, 322, 330-33, 348, 399
- Vid vighāta*, 196
- Vidradhi*, 480, 481, 488, 489,
āgantuja, 483
kaphaja, 482, 492, 493
kṣataja, 483, 493
paittika, 482, 490, 492, 493,
534, 538
rakta, 484
raktaja, 483, 493
sannipātika, 482
vātika, 481, 491
- Visarpa, paittika*, 539
- Viṣṭambha*, 77
- Viṣūcikā*, 31, 102, 130, 350,
369, 402
- Vraṇa*, 290
bhinna, 512
chinna, 511
duṣṭa, 531, 550
ghṛṣṭa, 513
kṣata, 514
nādi, 448, 550
picchita, 514
viddha, 514
- Vraṇa, sadya*, 519
- Vṛddhi*, 418, 423
anda, 287
antah, 47
āntra, 287, 373, 419, 422,
425, 426, 433, 436, 478
kaphaja, 420, 424, 427
paittika, 424
medoja, 420, 436
mūtra, 419, 420, 436
pittaja, 420
roga, 422, 426, 428, 429, 436
vāta, 423
vātaja, 427
vātika, 419, 422, 436

Index V

(Glossary of Technical Terms)

Abhighāta, 515

Injury.

Abhighātaja, 390, 94

Caused by external injury.

Abhiṣyandi, 172, 422

Which obstruct channels of circulation. *Ref.* Glossary in Basic Principles of Āyurveda, p. 581.

Ācārya, 233

The author.

Adhaḥ kṣipta, 563, 64

Downward dislocation of joint.

Ādhaka, 137, 140, 187, 206, 307, 355, 377, 385, 409, 412, 433

Unit of measurement. Four *prasthas* make one *ādhaka* which is equivalent to 3.072 Kg. or Ltr. *Ref.* Index IV in p. 495 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda, Part Two.

Ādhmānā, 8, 108, 172, 321

An ailment characterised by excessive accumulation of wind or gas in the gastro-intestinal tract. It is one of the eighty *vāta rogas*, and generally caused by the suppression of the manifested urges for passing flatus; stool and urine. *Ref.* Index IV in p. 495 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Āyurveda, Part Two.

Āgantu, 505

Exogenous.

Āgantuja, 483

Caused by exogenous factors.

Agni, 301, 320, 464

Enzymes responsible for digestion and metabolism in the body. Ref. Glossary in p. 585 of Basic Principles of Āyurveda.

Agni māndya, 87

Suppression of the activities of enzymes responsible for digestion and metabolism. It is generally used to mean the suppression of digestive power.

Agnyāśaya, 512

Small intestine including duodenum; often denotes pancreas

Agra vakra, 247

A metallic rod with a curved top; surgical equipment for the removal of stone.

Agropaharṇīya, 246

Preparatory measures; drugs equipments etc., required to be kept in the operation theatre before operation; name of a chapter of *Sus. Saṃhitā* dealing with this topic.

Akṣa, 62, 71, 198, 205, 206, 237, 239, 277, 282, 307, 356, 385, 395, 409, 435, 475, 492, 550

Unit of weight approx. 12 Gm. This term is used as as syn. of *bibhītaka* (*Terminalia belerica* Roxb.). Weight of the fruit of this plant is also implied by this term.

Āma, 2, 9, 26, 27, 102, 371, 401, 487, 499, 504

Product of improper digestion and metabolism. Ref. Glossary in p. 587 of Basic Principles of Āyurveda.

Āmaja, 1, 7

The ailment caused by *āma*.

Āmaśaya, 30, 86, 226, 395, 512

Anatomically, it implies stomach, and physiologically, it covers both the stomach and the upper part of the small-intestine where the food remains in undigested form. For details ref. Glossary in Basic Principles of Āyurveda, p. 588.

Āma taila, 581

Freshly extracted oil. Generally oil after extraction from the oil seed is cooked over fire to promote its shelf-life, taste and smell. The uncooked oil is called *āma taila* which is more useful for application over injuries and ulcers.

Ambu, 256, 320

Water. For details, ref. pp. 210-240 in Materia Medica of Ayurveda.

Ānāha, 13, 47, 88, 93-95, 102-105, 124, 126, 134, 282

Constipation. Ref. p. 586 of Glossary in Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I.

Angulas, 456, 471

Unit of measurement equivalent to 1/2" approx. Ref. Glossary in p. 587 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I.

Antraja (vṛddhi), 418

Inguinal hernia into which the intestines protrude.

Anulomana, 114

Downward movement of *vāyu*; mostly refers to wind in the abdomen. Generally a laxative or purgative is administered with *vāyu*-alleviating drugs for this purpose.

Anupāna, 44, 85, 87, 151, 153, 154, 189, 291-93, 307, 374, 383

Vehicle or post-prandial drink. Ref. Glossary in p. 591 of Basic Principles of Ayurveda.

Anuvāsana, 251, 327, 334, 335, 432, 587

A type of medicated enema. Ref. Glossary in p. 591 of Basic Principles of Ayurveda.

Apacī, 437, 441, 453, 455, 478, 550

Adenitis, specially inflammation and suppuration of lymph glands in the neck.

Apāna vāyu, 193, 320

One of the five varieties of *vāyu* located in the lower abdomen. It regulates the movement of urine, stool, foetus and menstrual fluid, and any derangement of this *vāyu* causes local ailments including pain in lumber region.

Apatānaka, 519

Emprosthotonus. One of the serious diseases caused by the aggravation of *vāyu*.

Apatarpaṇa, 524

Cooling applications; also fasting therapy.

Ārā, 577

A surgical instrument; a saw.

Āranāla, 405, 471, 472

A type of sour-vinegar.

Arbuda, 297, 437, 444, 461-465, 472, 478

Tumour.

Armanā, 139, 281

Unit of measurement. Approx. 12,288 Kg. or Ltr.

Ariṣṭa, 25, 335

A type of alcoholic preparation.

Āsava, 161, 375, 496

The medicines or drinks prepared by fermentation are called *āsava*. Ref. Glossary in p. 592 of Basic Principles of Ayurveda.

Āśmarī, 99, 176, 203, 209, 211, 215, 227-29, 231, 235-37, 239, 241-43, 249, 253, 282, 284, 387, 407, 432

Stone in urinary or biliary tract. Ref. Glossary in p. 593 in Basic Principles of Ayurveda.

Asra, 256

Blood.

Āṣṭamikā, 133

Unit of weight equivalent to 24 G. approximately.

Āsthāpana, 95, 251

This is one of the two types of medicated enema. Ref. Glossary in p. 593 of Basic Principles of Ayurveda.

Asthi, 481, 535

Bone tissue. Ref. Glossary in p. 589 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I.

Āsthilā, 130

Enlargement of prostate gland. Sometimes it refers to any hard growth in the abdomen and pelvis.

Asvapna, 302

Remaining awake at night; sleeplessness.

Ati-sthūla, 302

Excessively fatty or suffering from obesity.

- Avasecana*, 520
 Sprinkling of medicated liquids.
- Āvṛtta*, 264
 Obstructed.
- Ayaskṛti*, 335
 Specially processed iron.
- Badiṣa*, 251, 450
 A type of forceps.
- Bali*, 246
 Sacred offerings.
- Balla*, 44
 Unit of weight approx. 375 mg. Also written as *valla*.
- Basti*, 210, 225, 252
 Generally refers to urinary bladder, but also includes kidneys and ureters; also refers to medicated enema therapy.
- Basti śiras*, 216, 225
 Kidneys.
- Bhasma*, 31, 35, 36, 39, 40, 43, 53, 61, 63, 64, 66, 185, 188, 189, 200, 288, 289, 292, 294, 295, 358, 373, 461
 Calcined powder of metals, minerals, etc. Ref. Glossary in p. 597 of Basic Principles of Ayurveda.
- Bhasmaka*, 476
 Voracious appetite.
- Bhinna*, 511
 Perforated (Ulcer).
- Bhūdhara puṭa*, 151
 N. of a pharmaceutical process specially used for preparing *bhasmas* (calcined powder) of metals etc.
- Bhūdhara yantra*, 591
 An implement used for the preparation of medicines. Ref. Glassary in p. 592 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I.
- Bija doṣa*, 263
 Defective genes.

Blood-letting therapy, 523, 524, 574

San : *rakta mokṣaṇa*; one of the five specialised ayurvedic therapies together called *pañca karma*. Caraka has included *nasya* or inhalation therapy in its place.

Bradhma, 422, 430-432, 434

Tumour in the inguinal region.

Brihi mukha yantra, 425

Trochar and canula.

Cauterization therapy, 121

One of the surgical measures; San : *agni karma*.

Chinna, 511, 565

Cut (Wound).

Cleansing therapy, 459

Emetic, purgation therapy, etc., for removing waste products from the body.

Coṣa, 4

Sensation as if parched by strong heat.

Darvī pāka, 80

A stage of cooking linctus or syrup; when the preparation sticks to the stirrer.

Dhātu, 264

Tissue elements of the body which according to Āyurveda are of seven categories. Ref. Glossary in p. 600 of Basic Principles of Ayurveda.

Doṣa, 2, 6, 11, 12, 25, 34, 35, 37, 42, 58, 66, 76, 77, 80, 100, 110, 111, 123, 157, 163, 173, 198, 207, 210, 213, 216, 255, 257, 262, 264, 267, 284, 316, 17, 20, 21, 324-26, 329-31, 369, 390, 393, 395, 400, 410, 422, 438, 444, 445, 447, 462, 470, 485, 489, 490, 503, 505, 508, 572, 574

Factors responsible for the regulation of all the functions of the body. Ref. Glossary in p. 601 of Basic Principles of Ayurveda.

Drona, 143, 145, 187, 206, 238, 385, 387, 433

Unit of weight. Approx. 12.288 Kg.

Dūṣya, 257, 462

see *dhātu*.

Dvandvaja, 506

Caused by the simultaneous vitiation of two *doṣas*.

Emetic therapy, 13, 22, 25, 60, 86, 180-81, 327, 363

One of the five specialised therapies taken together called *Pañca Karma*.

Fomentation therapy, 14, 180, 234, 250, 424, 425, 433, 448, 459, 471, 490, 491, 523, 524, 586

San : *Svedana*; One of the preparatory therapies administered before *Pañca Karma*; also used separately.

Gaja puṭa, 41, 43, 350

Ref. Glossary in p. 596 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I

Ganḍū pada, 542

Earth-worm.

Gara viṣa, 307, 324, 341

Artificially prepared poisons.

Gharṣaṇa, 515

rubbing.

Ghṛṣṭa, 511, 515

Abraision (Wound)

Ghr̥ta pāna, 587

Intake of medicated ghee.

Glāni, 516

Fatigues. Ref. Glossary in p. 596 of Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I.

Gonī, 238

Unit of measurement; equivalent to four *dronas*.

Guda pāka, 76, 81, 200, 225, 252

Cooking drugs into a thick syrup or linctus from with the help of jaggery (also sugar); the final stage of such cooking.

Gulma, 73, 85, 92, 95, 97, 102, 104, 106-08, 118, 120, 123, 124, 127, 128, 130-32, 138-40, 143, 145, 148-50, 155, 165, 166, 188, 236, 281, 310, 333, 341, 343, 344, 345, 350, 352, 354, 355, 363, 364, 370, 373, 374, 376, 377, 381, 382, 387, 407, 409, 414, 415, 432, 475, 484, 489, 550,
Phantom tumour.

Guñjā, 37, 38, 39, 40, 41, 149, 150, 151, 189, 370, 373, 374
Unit of weight. Approx. 125 mg.

Hanu graha, 518, 590
Lock-jaw.

Hṛd roga, 158, 159, 160, 163, 166, 167, 168
Heart disease.

Indra basti, 456

N. of a *marma* (vital place in the body) located in the calf-region, (13 *avigulas* above the ankle joint) and in the fore-arm.

Indra gopa, 517

Red insect found during rainy season; the insect cochineal of variaus kinds.

Inhalation therapy, 25, 309, 452, 453, 454, 583

Caraka includes this under *Pañca Karma*; used for elimination of waste products from head and neck.

Jaraṇa, 59

Digestion; cooking.

Kajjali, 84

Physical mixture of mercury and sulphur which is in the form of a black powder and which looks like *kajjala* or collyrium.

Kākolyādi gaṇa, 117, 459, 590

Group of drugs-vide *Suśruta: Sūtra* : 38:17

Karṣa, 240, 413, 415

Unit of measurement. Approx. 3.072 Kg. or Ltr.

Kāṇḍa, 565

Shaft of the bone.

Kāñjī, 21, 29, 79, 304, 308, 430, 431, 455, 473, 475, 476, 479, 521

Sour vinegar or sour gruel.

Kapha, 8, 11, 12, 29, 31, 42, 47, 50, 51, 56, 64, 65, 66, 68, 75, 78, 86, 93, 97, 107, 116, 138, 141, 152, 156, 172, 181, 195, 197, 198, 207, 209, 210, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 227, 230, 232, 242, 255, 256, 261, 276, 279, 287, 300, 304, 307, 309, 325, 332, 343, 347, 350, 381, 389, 390, 403, 426, 427, 431, 438, 440, 441, 446, 469, 470, 474, 475, 478, 523

One of the three *doṣas*—the other two being *vāyu* and *pitta*. It is the cohesive force in the body. Ref. Glossary in p. 606 of Basic Principles of Ayurveda.

Kapha alleviating drugs, 233

Generally those having pungent and bitter taste.

Kaphaja, 1, 25, 26, 27, 28, 110, 120, 121, 122, 126, 130, 133, 148, 158, 160, 163, 181, 183, 215, 217, 232, 255, 256, 262, 271, 279, 321, 390, 393, 399, 400, 419, 420, 424, 427, 439, 443, 463, 468, 473, 481, 482, 492, 493, 499, 502, 506, 522, 528

Diseases caused by aggravated *kapha*.

Karṇa puraṇa therapy, 587

Ear drop used in the treatment of ear diseases.

Karṣa, 20, 38, 41, 44, 74, 80, 82, 97, 120, 132, 134, 136, 140, 144, 151, 286, 287, 291, 293, 339, 350, 356, 366, 374, 375, 377, 403, 407, 411, 476, 477, 478

Unit of weight. Approx. 12Gm.

Khaṭa, 115

A sour preparation.

Kleda, 255

Sticky metabolic by products.

Kola, 73, 83, 366, 407

Unit of weight Approx. 6 Gm.

Koṣṭha, 301, 545

Alimentary tract. It is generally used to indicate viscera of alimentary and respiratory systems.

Kṛmi, 547, 551

Parasitic infection.

Kṛmija, 159, 160

Disease caused by parasitic infection.

Kṛṣṇā, 5, 14, 417

A preparation of rice added with pulses.

Kṛṣṇa roga, 312

Excessive Emaciation.

Kṣāra, 26, 27, 35, 40, 43, 46, 48, 65, 68, 85, 98, 99, 124, 147, 165, 188, 204, 229, 232, 233, 236, 237, 243, 259, 335, 343, 344, 350, 351, 364, 365, 366, 377, 380, 381, 387, 391, 454, 462, 463, 464, 465, 500, 527, 562, 570, 574

Alkali preparation.

Kṣata, 511, 514

Lacerated wound.

Kṣataja, 481, 483, 493

Caused by injury.

Kṣirī vṛkṣa, 249, 250

Collective name of a group of plants having milky latex like *nyagrodha*, *udumbara*, *aśvattha*, *pāriṣa* and *plakṣa*.

Kudava, 53, 75, 81, 144, 187, 199, 241, 356, 412

Unit of measurement. Approx. 192 Gm. or ml.

Kukkuṭa pūṭa, 373

Fire-place for the calcination of metals; cow dung cakes are used as fuel.

Kulaja, 263

Familial.

Kumadya, 169

Alcoholic drink not fermented properly.

Kuṇḍala, 144

Movement of wind in the abdomen.

Kuṣṭa, 568, 569

Splint.

Kuṣṭa patra, 450

A thin scalpel.

Kuṣṭha, 91, 96, 102, 123, 132, 136, 141, 143, 145, 167, 281,

287, 307, 310, 341, 352, 354, 407, 475, 509, 556

Obstinate skin diseases including leprosy.

Laghu pañca mūla, 572

Collective name for five drugs, namely, *sāla parṇī*, *pṛśni parṇī*, *bṛhatī*, *kanṭakārī* and *gokṣura*.

Laghu puṭa, 37, 38

Half in size *gaja puṭa* Ref. *gaja puṭa* in this glossary.

Lājā, 22

Fried paddy.

Lālā yukta, 259

Extremely slimy.

Lasikā, 257, 260

Lymph.

Leha, 143

Linctus,

Lepana, 470

External application of drugs in a paste form.

Madhura gāṇa, 573

Group of drugs having sweet taste—vide *Aṣṭāṅga hṛdaya*:
Sūtra 10 : 22-25.

Mādhvīka, 121

A type of wine.

Madya, 126, 147, 161

A type of alcoholic drink.

Maha srotas, 247

Alimentary tract.

Mahātyaya, 256

Serious ailment.

Majjā, 257, 260, 509

Bone-marrow.

Māṁsa, 255, 441, 444, 478, 481

Muscle tissue.

Māṁsa marma, 519

A group of vital parts in the body involving muscles.

Maṇḍa, 82, 86, 339

Water which is strained out after boiling rice.

Mandāgni, 319, 321

Suppression of the power of digestion and metabolism.

Maṅgala, 246

Auspicious invocation.

Mani, 193

Glans penis or external urethral sphincter.

Mantha, 101

Thin gruel.

Marma, 462

Vital part of the body.

Māṣa, 43, 82, 85, 86, 153, 154, 293, 592

Unit of weight. Approx. 1 Gm.

Mastulwiga, 509

Brain matter.

Matsyāṇḍa nibha jāla, 456

Net-work like fish eggs; a structure below the calf region.

Meda, 255, 256, 267, 424, 440, 441, 443, 446, 478, 481, 509

Fat tissue.

Meḍhra, 33, 178, 222

Male genital organ.

Medoja, 419, 420, 443, 444

Caused by fat tissue.

Moḍaka, 60, 61, 67, 365, 476

Large size pills mostly sweet in taste.

Muṣka srotas, 252

Vas deferns.

Muṣṭi, 489

Unit of weight. Approx. 48 gms.

Mūtrāghāṭa, 190, 191, 198, 202, 203, 205, 239, 241, 282, 284, 287

Anuria.

Mūtraja, 419

Caused by urine.

Mūtra Kṛcchra, 99, 171, 173-175, 180-182, 192, 202

Dysuria.

Mūtrāśaya, 512

Urinary bladder.

Mūtra vaha srotas, 252, 253
Urinary channel.

Nādi sveda method, 462

A fomentation therapy in which a tubular structure is attached to the kettle in which drugs are boiled and by the steam which comes out of the tube, fomentation is performed.

Nirūha, 180, 234, 327, 332, 335

This is a variety of medicated enema prepared of decoction of drugs etc.

Niṣka, 39, 48, 85, 152, 294, 297, 371, 383

Unit of weight ; Approx. 4 Gm.

Niṣpāva, 4

Different types of beans.

Nyagrodhādī gaṇa, 275, 528, 572

Group of drugs—vide *Suśruta* : *Sūtra* 38 : 48-49

Ojas, 257, 571

Essence of all tissue elements.

Oleation therapy, 117, 121, 143, 234, 245, 327, 341 471

One of the *pre-Pañca Karma* therapies involving external and internal use of oil, ghee etc.

Pācana, 229

Cooking of uncooked food; promotion of metabolic activities; carminative action.

Pacymāna, 504

Beginning stage of suppuration.

Paittika, 1, 21, 24, 28, 37, 57, 72, 109, 110, 120, 130, 133, 151, 158, 161, 162, 177, 178, 179, 184, 186, 209, 218, 231, 232, 255, 262, 272, 279, 321, 390, 392, 394, 398, 399, 419, 424, 442, 459, 468, 469, 472, 481, 482, 483, 492, 499, 505, 522, 528, 534, 538, 539

Caused by *pitta*, Ref. *pitta*.

Pakvāṣaya, 30, 86, 395, 485, 487, 488, 501, 504, 512

Colon.

Pala, 43, 46, 63, 69, 70, 71, 72, 75, 77, 105, 115, 116, 120, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 167, 187, 188, 189, 200, 241, 281, 288, 307, 350, 351, 352, 354, 355, 358, 369, 373, 374, 382, 385, 403, 407, 411, 414, 415, 433, 453, 476, 557

Unit of weight and measurement ; Approx. 48 Gm. or ml.

Palala, 147, 169

Immature curd or cheese.

Pāna, 337

Drink.

Pañca kola, 351, 380, 400, 408

Collective name of five drugs, namely, *pippalī*, *pippali mūla*, *cavya*, *citraka* and *nagara*.

Pañca kṣāra, 350

Five types of alkali preparations.

Pañca lavaṇa, 341, 350, 430, 478

Five types of salt.

Pañca mūla, 99, 105, 121, 140, 142, 162, 397

Five plants whose roots are used in medicine; of two types, namely *bṛhat pañca mūla* and *kṣudra pañca mūla*.

Pañcāṅga type of bandage, 583

Specially used for fracture of jaw-bone.

Pañca valkala, 492, 532, 553

Group of five barks of trees, namely *nyagrodha*, *udumbara*, *aśvattha*, *pāriṣa* and *plakṣa*.

Pañcoṣāṇa, 408

Same as *Pañca kola*.

Paribhāṣā, 136, 281

The text explaining technical terms.

Pārṣni, 456

Calcaneum bone.

Pāṭana, 520

Opening the wound by incision.

Pātra, 239, 351

Unit of measurement; Approx. 3.072 Kg. or Ltr.

- Pātāla yantra*, 433
 Equipment used under ground for extraction of oil.
- Pāyasa*, 14, 348, 399
 A type of milk preparation.
- Peyā*, 22, 114, 304, 339, 356
 Thin gruel.
- Phuphusa*, 512
 Lungs.
- Piccita*, 511, 514
 Contusion.
- Picu*, 354
 Cotton; usually in a swab-form.
- Pidakā*, 265
 Pimples
- Pīnasa*, 262, 381, 441
 Chronic rhinitis.
- Pindikā*, 525
 Bolus form.
- Pippali vardhamāna kalpa*, 338
 A special rejuvenating therapy in which long pepper is used in a gradually increased and decreased quantity.
- Piṣṭa*, 257
 Muscle tissue.
- Piṣṭānna*, 208
 Pastry; food ingredients prepared of paste of corn flour, rice etc.
- Piṣṭi*, 43
 Amalgam.
- Pitta*, 9, 11, 12, 22, 23, 24, 28, 29, 42, 56, 66, 75, 77, 86, 97, 107, 116, 117, 136, 151, 157, 162, 169, 170, 181, 194, 195, 198, 207, 210, 212, 218, 227, 232, 242, 255, 256, 261, 276, 279, 287, 325, 343, 369, 389, 390, 441, 472, 483, 503, 506, 536, 542, 558
 One of the three *doṣas*—the other two being *vāyu* and *kapha*.
 For details Ref. Glossary in p-616 of Basic Principles of Ayurveda.

Pittaja, 1, 215, 420

Caused by *pitta*.

Pradeha, 523

Application of ointment.

Prahara, 551

Unit of measurement of time, equivalent to three hours.

Prāṇa vāyu, 320

One of the five varieties of *vāyu*. It is located in the heart and it regulates breathing, among others.

Prāṇāyāma, 41

A serious type of *vātika* disease in which *vāyu* causes contraction of the body with great force. In *yoga*, this term pertains to breath control; one of the steps of *Aṣṭāṅga yoga*.

Prastha, 69, 70, 75, 80, 81, 105, 137, 138, 140, 143, 145, 168, 188, 206, 241, 281, 282, 288, 307, 351, 352, 354, 355, 356, 380, 382, 385, 387, 411, 412, 414, 415, 433, 435, 436, 477, 478, 553, 557

Unit of measurement; Approx. 748 Gm.

Prati kṣipta, 563

Upward dislocation.

Pūpa, 338

Cake.

Pūpalikā, 455, 570

A type of cake.

Purgation therapy 21, 60, 103, 117, 147, 166, 177, 181, 327, 330-31, 334-36, 339, 363, 371

One of the *Pañca Karmas* for elimination of waste products through downward tract.

Puruṣakādī gana, 232

Group of drugs—vide *Suśruta*; *Sūtra* 38 : 43-44.

Puspa netra, 249

Catheter.

Pusya, 456

N. of a constellation.

- Puṭa pāka*, 82, 103, 166, 189, 262, 343, 359, 360, 361, 362, 374
 Preparation of *bhasma* etc., of metals by keeping inside a pit dug in the earth. The pit is filled with cowdung cakes and ignited. It is of several types and the dimension of pits varies.
- Raktaja*, 419, 424, 444, 445, 481, 493, 499, 506, 522
 Caused by the vitiation of blood.
- Rasa*, 157, 159, 257
 (a) Plasma, chyle and lymph.
 (b) Digestive-end-product.
- Rasa dhātu*, 157
 Plasma, chyle and lymph.
- Ratha*, 251
 Cart; chariot
- Ratti*, 296
 Syn. of *guñjā*—unit of weight; Approx. 125 mg.
- Ropanya*, 118, 520
 Healing therapy.
- Rudhirāśaya*, 512
 Liver and spleen.
- Rūkṣa*, 534
 Ununctuous; not greasy.
- Sakṣāra*, 243
 Having action of the alkalis.
- Šakti, kunta*, 512
 Spear.
- Šālasārādi gāṇa*, 275, 284, 290
 Group of drugs—vide *Suśruta* : *Sūtra* 38 : 8-9
- Sálvanya*, 114
 A type of bath.
- Samtarpana*, 22, 304
 Nourishing therapy.
- Samvāhana*, 234
 Gentle massage.
- Śāṇa* 129, 287, 355
 Unit of weight; Approx. 3 Gm.

Sandhāniya, 583

Drugs which help in joining two pieces of bones.

Sandhi, 535

Joints.

Saṅkara sveda, 326

A type of fomentation by medicated steam.

Sānnipātika, 1, 133, 152, 158, 181, 182, 279, 321, 324, 332, 343, 390, 393, 398, 400, 401, 468, 469, 481, 482, 484, 488, 489, 506

A disease caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*.

Śarāva (sampaṭa), 38, 41, 103, 238, 288

Recipe closed inside two earthen plates and sealed.

Śārira, 505

Endogenous.

Sarkarā, 176, 183, 214, 223, 224, 234, 235, 236, 284

Gravelluria.

Sarva gandha gana, 590

Group of drugs having good aroma—vide *Aṣṭārīga saṅgraha* 8 : 72.

Śāśa, 22

Rabbit.

Śastra, 464

Surgical instrument

Seka, 177, 337

Sprinkling of water.

Śephas, 225

Pudendum.

Sevanī, 217, 246, 252, 253, 425

Suture between umbilicus and pelvic region.

Simbī dhānya, 42

Legumes; pulses.

Śīra, 535

Vessels.

Sirāja, 443

Caused in a vessel.

Siro vireka, 424

Elimination of *doṣas* from head.

Śiśira, 5

First half of winter.

Skandana, 537

Coagulation.

Snāyu, 517, 535

Ligaments including nerves.

Sneha (dravya), 327, 493, 534, 539, 546

Oleation therapy; oil, ghee, etc.

Śodhana, 520

Cleansing the wound by medicated decoctions.

Spandana, 112

Palpitation.

Sramsana, 117

Mild laxative.

Staimitya, 7

A feeling as if covered with wet-cloth.

Śukra, 256

Semen in general and sperm in particular. One of the seven groups of tissue elements.

Śukraja, 183, 209, 215

Seminal.

Śukra vaha srotas, 252, 253

Semen carrying channel.

Sukti, 239, 415, 593

Unit of weight; Approx. 24 Gm.

Surasādi gāya, 309, 547

Group of drugs—vide *Suśruta* : *Sūtra* 38 : 18-19

Svastika type of bandage, 580

Used for fracture or dislocation of shoulder joint.

Svasti vācana, 246

Recitation of incantations for the welfare of the patient.

Svedana, 358

Fomentation (therapy).

Svinna, 537

Liquefied; also fomented.

Tama, 120

A feeling as if entering into darkness.

Tikṣṇa, 4, 31, 173, 180, 307, 336, 391, 473

Ingredients having sharp attributes.

Tiryak gata, 563, 564

Sideward dislocation.

Tridoṣaja, 130

Caused by the simultaneous vitiation of all the three *doṣas*.

Trijātaka, 81

Collective name of three aromatic drugs, namely, *tvak*, *elā* and *patra*.

Trika, 220

Lumbo-sacral joint.

Trikaṭu, 33, 34, 35, 38, 40, 43, 44, 60, 104, 125, 201, 283, 294, 305, 333, 370, 475, 475, 550, 593, 594

Collective name for three pungent drugs, namely *sunjhī*, *pippali* and *marica*.

Trimada, 305, 593

Collective name for three drugs, namely *mustā*, *viḍāṅga* and *citraka*.

Triphalā, 24, 29, 31, 35, 48, 66, 73, 76, 79, 120, 131, 133, 135, 137, 141, 144, 161, 166, 199, 200, 206, 207, 238, 275-78, 281-83, 286, 294, 304, 305, 307, 308, 333, 337, 341, 342, 346, 356, 362, 385, 398, 407, 427, 435, 475-77, 492, 493, 548, 549, 550, 561, 593, 594

Collective name for three fruits, namely *haritakī*, *bibhitakī* and *āmalaki*.

Trisugandhi, 288, 415

Collective name of three aromatic drugs, namely, *tvak*, *elā* and *patra*.

Tṛṇa pañca mūla, 178, 187

Group of five roots, namely, *kuṣa*, *kāsa*, *sara*, *darbha* and *ikṣu*.

Tryuṣana, 48, 63, 73, 135, 147, 166, 332, 387, 409, 411

See *trikāṭu*.

- Tulā*, 80, 187, 241, 284, 288, 351, 380, 412, 413
 Unit of weight; Approx. 4.800 Kg.
- Tuṣāmbu*, 20
 A drink prepared by keeping soaked corns etc.
- Udaka vaha srotas*, 327
 Channel carrying water.
- Udara*, 15, 67, 73, 83, 84, 95, 124, 127, 130, 132, 138, 141, 149, 167, 284, 307, 313, 319, 550
 Obstinate abdominal diseases including ascites.
- Udāvarta*, 88-92, 94-99, 100-02, 104, 105, 116, 144, 352, 354, 381, 432
 Upward movement of *vāyu* or misperistalsis.
- Udvēṣṭana*, 197
 Upward movement of the bladder.
- Uṇḍuka*, 512
 Caecum.
- Upanāha*, 114, 118, 177, 448, 463, 464, 491, 520, 525, 546
 Application of hot ointment.
- Upasneha*, 227
 Exudation.
- Urograha*, 171, 172
 Stiffness in the sides of chest as well as abdomen.
- Uṣāṇa*, 234
 Pungent drug.
- Utpiṣṭa*, 563, 64
 Crushed injury.
- Uttara basti*, 198, 205, 243, 251, 309
 A type of medicated enema employed for curing diseases of genital tract. It is administered through urethra. In females, it is also administered through the vaginal tract.
- Vāikṛtāpaha*, 520
 Correction of deformities.
- Vaka yantra*, 51
 Distilling apparatus; retort.
- Valla*, 51, 84, 150, 188, 253, 360, 361, 362, 369, 416
 Unit of weight ; Approx. 375 mg. Also written as *balla*.

Vālukā yantra, 253

An implement used for the preparation of medicine by sublimation. Ref. *Sikatā yantra* in p. 616 of the Glossary in Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda, Part-I.

Varati, 315

Wasp.

Varti, 531, 532

Elongated pill generally used for collyrium and suppository.

Varuṇādi gāna, 232, 290, 494

Group of drugs—vide *Suśruta* : *Sūtra* 38 : 10-11.

Vāruṇī maṇḍa, 19, 115

A type of alcoholic preparation.

Vasā, 257, 260, 491

Muscle fat.

Vātaja, 215, 421, 427, 468

Caused by *vāyu*.

Vātānulomana, 113

Which helps in the downward movement of wind.

Vātika, 1, 20, 40, 57, 72, 89, 91, 109, 115, 126, 130, 133, 134, 135, 150, 158, 163, 183, 202, 209, 212, 219, 229, 230, 263 321, 341, 390, 392, 397, 398, 410, 411, 419, 438, 442, 458, 462, 469, 481, 82, 491, 499, 505, 521, 528, 590

Diseases by aggravated *vāyu*.

Vāyu, 2, 3, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 21, 28, 29, 31, 42, 44, 56, 64, 65, 66, 68, 77, 88, 90, 92, 93, 97, 100, 107, 111, 114, 138, 141, 156, 161, 165, 167, 172, 177, 182, 190, 191-197, 207, 212, 214, 219, 221-224, 227, 229, 230, 255, 256, 261, 264, 284, 287, 301, 307, 322, 325, 330, 332, 333, 341, 343, 346, 350, 369, 381, 389, 390, 403, 418, 419, 421, 426, 427, 431, 438, 441, 443, 474, 475, 476, 478, 483, 503, 516, 517, 523, 532, 533, 560, 566, 583, 593

One of the three *doṣas*. Ref. *vāta* in p. 625 of Glossary in Basic Principles of Āyurveda.

Vidagdha, 4

Putrefied.

Vidagdhatva, 488

Over matured or over suppurated.

Vidāhi, 4, 109, 325, 417

Ingredients causing burning sensation.

Vidāri gandhādi gaṇa, 140

Group of drugs—vide *Suśruta* : *Sūtra* 38 : 4-5.

Viddha, 511, 514

Punctured wound.

Vidradhi, 480, 481-483, 488, 489, 490-493, 534, 538

Abscess.

Viparita rati, 221

Having sexual intercourse with the man sleeping below and woman above him.

Virataryādi gaṇa, 202, 243

Group of drugs —vide *Suśruta* : *Sūtra* 38 : 12-13.

Vimlāpana, 520, 523

Dissolution of Oedema or the accumulated material.

Virya, 536

Potency.

Viṣaja, 390, 594

Caused by poisoning.

Visarpa, 534

Erysipelas.

Viśliṣṭa, 563, 564

Torn ligaments.

Vivartita, 563, 564

Twisted.

Vrddhi, 47, 67, 287, 373, 419-427, 436, 478

Hydrocele and hernia.

Vṛtāna, 225

Testicle.

Vyoṣa, 27, 45, 104, 127, 134, 142, 146, 286, 303, 304, 341, 370, 385, 406, 407, 412, 414, 415, 451, 457

See *trikātu*.

Vyāyāma, 576

Physical exertion or exercise.

Yama, 209, 228

The god of death.

Yava, 246

Unit of measurement; thickness of a barley grain; also refers to barley.

Yavāgū, 101, 144, 200, 232, 233, 250, 545

Thick gruel.

Yojana, 289

Unit of measuring distance equivalent to four *Krośas* or eight miles.

Yoni, 252

Female genital organ.

Yoni viśodhana, 147

Cleansing of female genital organ.

74471

Ayurveda ↪ Description

CATALOGUE

IC8D0243

350.00

Archaeological Library,

74471

Call No. Sa 6V | Das | Kas

Author— Das | Kas,

Title— Diagnosis and
Treatment of Diseases.

Borrower No. VR AYURVEDA Date of Issue Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.